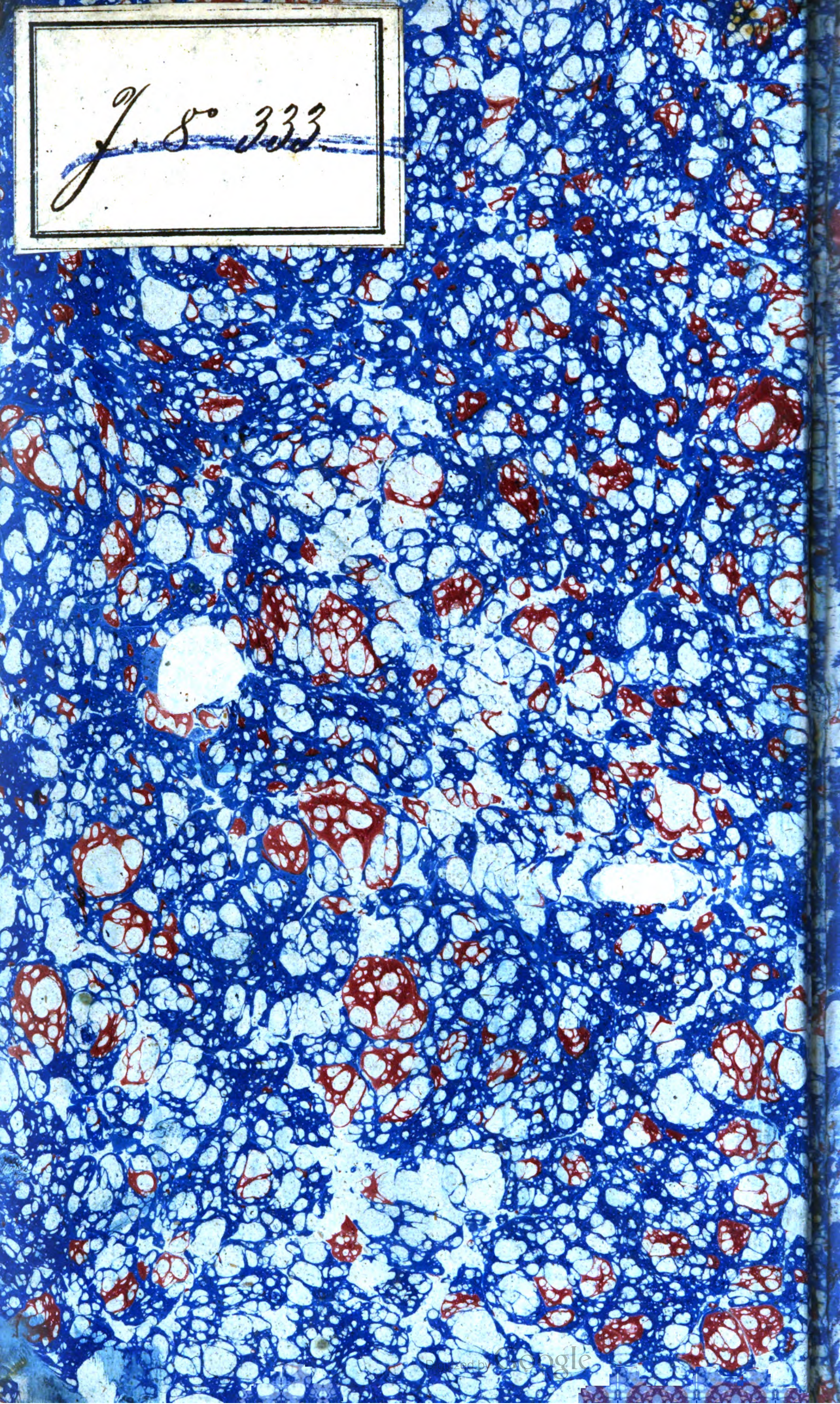

J. 8° 333.

Historisk Tidsskrift

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,

den historiske Forenings Secretair.

Andet Bind.

Kiøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1841.

Fortale.

Endnu turde der vel være Grund til at gientage, hvad for noget over et Aar siden blev sagt i Fortalen til første Bind af nærværende Tidsskrift: at saavel dette Foretagende selv, som Selskabet, fra hvilket det udgaaer, i sammes Virken overhovedet, maa ansees for at være i en Udviklingsperiode, hvorfor begges fremtidige Skikkelse og Frugter først efter en længere Tids Forløb kunne bedømmes. Den historiske Forenings Bestyrelse, og Tidsskriftets Redacteur, have imidlertid bestræbt sig for, efter bedste Evne at benytte de Midler og Kræfter, som stode til deres Raadighed. Det tilkommer ikke dem, at dømme om Frugterne af denne Virksomhed; Foreningen selv tilhører det nærmest at afgive en Dom over, hvorvidt den finder sig tilfredsstillet ved det hidtil opnaaede Hovedresultat: at i et Tidsrum af lidt over to Aar have to Bind af originale historiske Bidrag og Afhandlinger, der tilsammen udgiøre imellem 70 og 80 Ark, kunnet forlade Pressen og tildeles Selskabets Medlemmer. Bestyrelsen kan derhos ikke andet end beklage, at den hertil maa føie den Bemærkning: at af de 12 Lærde, der i Fortalen til 1ste Bd. S. XII nævnedes som saadanne, der havde givet Haab og Løfte om Bidrag til Tidsskriftet, har hidtil kun een opfyldt Tilsagnet. Vi finde derfor ogsaa Anledning til paa Ny at bringe i Medlemmernes Erindring, at det vil være umueligt at tilsikkre en regelmæssig halvaarlig Fortsættelse af det historiske Tidsskift; men at man, i Fald en saadan maatte udeblive i et Halvaar, altid vil søge, og, som vi haabe, finde Udvei til paa en anden, til Selskabets Øiemed svarende Maade at benytte de indgaaende Midler saaledes, at Foreningen vil finde sig tilfreds med sammes Anvendelse. Imidlertid vil til-

lige Tidsskriftets Trykning og Udgivelse uafbrudt fortsættes, saa snart og saa ofte, som Forraad af antagelige og passende Bidrag dertil haves paa rede Haand.

Selskabet har, som man maatte vente sig, i det andet Aar af sin Tilværelse, ikke vundet saa stærk en Forøgelse af Medlemmer, som i det første; og Bestyrelsen har holdt det for passende og rigtigst, at afholde sig fra videre umiddelbar Indvirkning herpaa. Imidlertid har en vedligeholdt Deeltagelse for dets Formaal og Virksomhed yttret sig hos Mange. Et Beviis herpaa vil man ogsaa finde deri, at Medlemmernes Antal, som den 15. Marts 1840 var omtrent 550, uagtet den Afgang, som nedenfor vil blive berørt, for Øieblikket udgiør omtrent 630. Vi maae antage, at et saadant Antal vil behøves, hvis Foreningen ved egne Kræfter skal kunne virke noget af Betydenhed; og da der, af naturlige Grunde, maa giøres Regning paa en aarlig Afgang, maae vi ønske, at denne Omstændighed ei maatte blive overseet af dem, der af Kiærlighed til Nationalhistorien og historisk Kundskabs og Videnskabs Fremme i Fædrelandet, ønske Selskabet en vedvarende og tiltagende Virksomhed.

Til hiint Maal har Bestyrelsen ogsaa troet at kunne virke, ved at bringe de ved Selskabets Aarsmøde i 1840 (Fort. til Tidsskr. 1ste Bd. S. XVI) i Forslag satte videnskabelige Forsamlinger til Udførelse. Den maa beklage, at den ikke ofte nok har seet sig understøttet af Historiens ældre eller yngre Dyrkere i Hovedstaden med de til saadanne Forsamlinger fornødne historiske Meddelelser og Foredrag. Imidlertid have dog i et Aars Tid fem eller sex Møder af den Art kunnet finde Sted i Selskabet; og vi tør haabe, at en Indretning, der ei har manglet Bifald, fremdeles vil kunne holde sig; maaskee endog i Fremtiden, som ønskeligt var, blive udvidet til en regelmæssig maanedlig Sammenkomst.

Bestyrelsen har derimod hidtil endnu ei været i Stand til at kunne sætte det vigtige Foretagende i Gang, der i den historiske Forenings Vedtægter er opstillet som en Hovedgienstand for Selskabets Virken: Udgivelsen af et dansk og norsk histo-

risk-biographisk Lexikon. Endnu er den tilforn berørte Uvished, om et saadant Værk vil kunne udføres efter den lagte Plan, og med den tilsigtede Fuldstændighed, (s. 1ste Binds Fort. S. XIII) ikke hævet. Bestyrelsen har dog hverken opgivet Haabet herom, eller Overbeviisningen om Arbeidets store Interesse og Nytte. Den har saaledes troet, i det mindste at burde sikkre de fornødne Pengemidler til engang, hvis heldigere Betingelser indtræde, at begynde Planens Udførelse. En dertil passende Sum af Selskabets Cassebeholdning er i dette Øiemed indsat i Kiøbenhavns Sparecasse.

Af andre videnskabelige Foretagender, der kunne ansees svarende til Selskabets Formaal, har Bestyrelsen bestemt sig for Udgivelsen af en Samling af **historiske Aarbøger** eller **Haandbøger**; i Liighed med dem, som under Titel af "Annuaires historiques", fra 1837 af, ere udgivne i Paris af det franske historiske Selskab (Societé de l'histoire de France.) Indholdet af samme vil blive en efterhaanden anlagt Samling af saadanne Hielpemidler, Oplysninger, Undersøgelser, Tabeller, Slægtregistere, m. m. som kunne tiene til Haandbrug, eller jævnlig Benyttelse for Elskere af de nordiske Rigers, særdeles Danmarks Historie. Man vil dog hos os ikke aarligen, men kun af og til, naar Stof dertil er samlet, udgive en saadan liden Bog; og det første Bind, som bl. a. er bestemt til at indeholde en genealogisk-historisk Udsigt over de danske Kongeslægter, fra Gorm den Gamle indtil vore Dage, er bestemt at udkomme i næste Halvaar. Et andet, ved sidste Aarsmøde omtalt Foretagende, Trykningen af en udvalgt Samling af **danske Brevskaber** og **Diplomer** fra det XV. og XVI. Aarhundrede, haabe vi at kunne i det mindste see begyndt under en passende Medvirkning af Selskabet.

Endelig har Bestyrelsen anseet det for overeensstemmende med et af Selskabets Formaal (efter Vedtægternes §. 1: „at fremme historisk Konst og Talent, og historiske Studier og Arbeider") at udsætte en **historisk Priisopgave**, af saadan Art, at den særdeles maatte kunne antages

som Opfordring og Opmuntring til at anvende Foreningen af grundigt Studium med et modnet stilistisk Talent paa historiske Afhandlinger og Compositioner i det danske Sprog. Man har derfor ogsaa første Gang aabnet en meget vid Kreds for Opgaven, for at give enhver Concurrent, og især det yngre Talent, en saameget større Frihed i sit Æmnes Valg. Finder man Anledning og Midler til oftere at gientage Præmiens Udsættelse, da vil der ogsaa gives Leilighed til at forandre dens Kreds, eller indskrænke sammes Omfang.

Bestyrelsen har modtaget flere Vidnesbyrd om, at den historiske Forenings Organisation og Virksomhed har vundet Opmærksomhed og Bifald hos andre lignende Samfund. Saaledes har i 1840 det slesvig-holsten-lauenborgske historiske Selskab tilsendt os en Gave, bestemt for Foreningens tilkommende Bogsamling, af dets hidtil udgivne historiske Skrifter, samt det Ditmarsiske, og 1ste Bind af det slesvig-holsten-lauenborgske Diplomatarium. I Begyndelsen af 1841 have vi ligeledes modtaget fra „Foreningen for Meklenborgs Historie og Oldtidskundskab" de hidtil udgivne, ved mange værdifulde Bidrag udmærkede 5 Bind af Selskabets Skrifter („Jahrbücher" og „Jahresberichte") samt 1ste Bind af dets Meklenborgske Diplomatarium. Af danske videnskabelige Samfund har det fyenske literaire Selskab viist Foreningen den Opmærksomhed, at tilsende samme den nylig udgivne Samling af „Actstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold i ældre Tid."

Fra de allerfleste af de udenlandske Lærde, hvilke i Foreningens Aarsmøde den 29de Januar 1840, i Følge Vedtægternes §. 8, af Bestyrelsen foresloges, og af Selskabet ved Stemmegivning valgtes til dets corresponderende Medlemmer, har Bestyrelsen modtaget skriftlige Svar, med Tilkiendegivelse af deres Interesse for dette Samfunds Stiftelse og Virken og af deres Tilfredshed med det paa dem faldne Valg. Fra tvende af de valgte corresponderende Medlemmer, Professor Geijer i Upsala og Professor W. Böhmer i Stettin, er intet Svar indløbet. Eet af disse Medlemmer,

Professor L. Giesebrecht i Stettin, har derimod, formedelst Mangel paa Tid og Leilighed til at medvirke til Opnaaelsen af Selskabets Øiemed, undslaaet sig for at modtage et saadant Valg.

Ligeledes ere fra tre af de, ved samme Leilighed, til Selskabets correspondèrende Medlemmer valgte holsteenske lærde Historikere, Professor J. Asmussen i Segeberg, Etatsraad og Professor N. Falck og Professor A. L. J. Michelsen i Kiel, Skrivelser indløbne, hvori de beklage, ikke at kunne modtage det paa dem faldne Valg, paa Grund af det Princip, Selskabet saavel i sine Vedtægter, som ved ovennævnte Valghandling formenes at ville giøre gieldende, ved, i Henseende til de correspondèrende Medlemmers Valg, at bestemme et forskielligt Forhold for de to Hertugdømmer, ifølge hvilket saadanne Medlemmer kunne optages i Holsteen, men ikke i Slesvig. Det har aldrig været Selskabets Stifteres eller dets Medlemmers Tanke, at ville forbinde noget politisk Øiemed med en Bestemmelse, der kun grunder sig paa uomtvistelige historiske Forhold. Da nemlig Hertugdømmet Slesvig, forhen en Provinds af Danmark, for største Deel beboet af Danske, med dansk Sprog, danske Love, Sæder og Institutioner, og senere et dansk Lehn, lige til vor Tid har været og er nøie knyttet til Danmark, ved Historiens, Nationalitetens og Sprogets Baand; da, som en Følge deraf, dets Historie ikkun kan studeres grundigen i Forbindelse med Kongerigets, og tildeels øses af de samme Kilder: saa maatte et danskt historisk Samfund finde sig opfordret og berettiget til, at indlemme i sin egentlige Virkekreds denne Deel af den danske Stat, som, hvad man end vil dømme om de bestaaende statsretlige Forhold imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, i historisk Henseende unegteligen hører til Danmark; imedens det maatte erkiende, at Holsteen, hvis Beboeres Nationalitet, Sprog, Lovgivning, Forfatning og Sæder ere og fra Arilds Tid have været tydske, i historisk Henseende hører til Tydskland, uagtet det i 4 Aarhundreder har havt Regenter tilfælleds med Kongeriget Danmark. Da derfor den

danske historiske Forening paa sit andet almindelige Aarsmøde den 29de Januar 1840 vedtog, at Ordene i Lovenes 8de § skulde være at forstaae saaledes, at correspondeerende Medlemmer (hvis Optagelse nærmest er betragtet som et Hædersbeviis fra Selskabets Side) blot kunne vælges udenfor Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig, troede dens Medlemmer vistnok ikke, at denne Bestemmelse kunde være paafaldende for Mange, eller i sig selv mindre naturlig, end den aldeles tilsvarende Bestemmelse, som det hæderligt bekiendte og virksomme historiske Samfund, der har sit Sæde i Kiel, har indført i sine Statuter (§ 2), hvorefter correspondeerende Medlemmer kun optages udenfor Hertugdømmerne Slesvig, Holsteen og Lauenborg; thi begge disse Bestemmelser stadfæste egentlig kun, hvad der er historisk Kiendsgierning, at Hertugdømmet Slesvig, ved sin Historie og Forfatning, er nøie knyttet baade til Danmark og til Holsteen.

Den historiske Forening kan saaledes med Rette erklære sig fri for den Hensigt at ville, i nogensomhelst polemisk Retning, blande sig i indviklede historisk-politiske Forhold imellem de under den danske Konges Regiering forenede Lande; og vi ere forvissede om, at Selskabet, som saadant, stedse omhyggeligt vil afholde sig derfra, om endog dets Tidsskrift vil, og maa staae aabent for grundige historisk-statsretlige Bidrag og Undersøgelser, fra begge modsatte Synspunkter, til disse Forholds Oplysning. Bestyrelsen har, giennem Selskabets Secretair, bestræbt sig for at fierne den Misforstaaelse, som synes at have fremkaldt de tre nævnte holsteenske Lærdes Vægring ved at modtage et Valg, hvorved Selskabet har ønsket at give dem et Vidnesbyrd om agtelsesfuld Erkiendelse af deres Fortienester af Historien og den historiske Literatur. Det venskabelige, og med Hensyn paa vort Selskab og dets Formaal meget velvillige og deeltagende Svar, Bestyrelsen i sin Tid modtog paa disse Meddelelser, der nærmest rettedes til Hr. Etatsraad Falck, var saadant, at Bestyrelsen helst vil betragte denne Sag som endnu uafgiort.

I Selskabets **trebie** almindelige Møde, som holdtes den 29de Januar 1841, blev fremlagt Cassererens afsluttede og reviderede Regnskab for Aaret 1840, hvoraf, i Følge Vedtægternes 10de §., følgende Uddrag meddeles:

I. Indtægten i 1840 har været:

a. Beholdning fra 1839	873 Rbd.	5 Mk.	14 ß
b. Indbetalte Contingenter i begge Halvaar	1239 —	„ —	„ -
c. Hans Kongelige Høihed **Kronprindsens** Gave	100 —	„ —	„ -
d. Fra Boghandlere for solgte Exemplarer af de hidtil udkomne Hefter af det historiske Tidsskrift	150 —	1 —	1 -
e. De tilstaaede aarlige Bidrag fra det **Classenske Fidei-Commis** for 4 Qvartaler	100 —	„ —	„ -
f. Fra den Kongelige Generalpostdirection for refunderet Brev- og Pakke-Porto ..	35 —	1 —	12 -
Summa	1998 Rbd.	2 Mk.	11 ß

II. Udgifter i Aaret 1840:

a. Bogtrykker-Arbeide. For Trykningen af Tidsskriftet I. Bd. 2 Hefte og II. Bd. 1 Hefte samt af Selskabets Vedtægter, m. m.	374 Rbd.	3 Mk.	— ß
b. Bogbinder-Arbeide. Indheftning af bemeldte to Hefter, og Indbinding af den samlede Rest af Tidsskriftets 1ste Bd. i complette Exemplarer	60 —	„ —	13 -
c. Papiret til bemeldte to Hefter .... (hvortil dog havdes 2 Baller i Forraad; f. Regnskabet f. 1839.)	142 —	„ —	„ -
d. Udbetalt Honorar for samme 2 Hefter	241 —	„ —	„ -
e. For Incassation af Contingenter i Kiøbenhavn, 4 pCt. af Beløbet	24 —	5 —	8 -
f. Budets Løn for 1840, og Nytaarsdouceur	35 —	„ —	„ -
g. Brev- og Pakke-Porto i 1840	35 —	1 —	12 -
h. Udbetalt for nogle Bidrag til det hist. biogr. Lexicon	10 —	„ —	„ -
i. Afskrivning af Documenter og Breve ..	8 —	„ —	„ -
k. Udgifter ved Secretariatet, m. m.	16 —	2 —	14 -
Tilsammen	947 Rbd.	1 Mk.	15 ß

Saaledes Beholdning den 1ste Januar 1841 ... 1051 — „ — 12 - (hvoraf 700 Rbd. indestaae i Sparekassen, f. ovenfor). Selskabet havde

desuden ved Slutningen af Aaret 1840 tilgode for Restancer i Provindserne omtrent 40 Rbdlr.

I bemeldte Møde, hvor Beretning tillige aflagdes om Selskabets Tilstand og Virken i det forløbne Aar, anmeldtes for Selskabet: at ved den i Vedtægterne foreskrevne aarlige Lodtrækning var Professor og Registrator N. M. Petersen udgaaet af Bestyrelsen. Han valgtes paa ny med 24 Stemmer af 31 Tilstedeværende i Forsamlingen. Denne modtog med Erkiendtlighed Underretning om den vedvarende Omhu, hvormed Selskabets Repræsentanter og Correspondenter i Provindserne understøtte dets Virksomhed; og Bestyrelsen anmeldte Valget af to nye Correspondenter i Siælland: Kammerraad og Stiftsskriver C. Hansen i Roeskilde, og Cand. Chirurg. H. C. Møller, practiserende Læge i Slagelse, samt Rector Bendtsen i Fredericia, i Kammerjunker, Capitainlieutenant Irmingers Sted. I Bestyrelsen fandt den hidtilværende Formand, Professor Larsen, sig ikke længere i Stand til at forestaae denne Bestilling; og Professor Velschow valgtes i hans Sted.

Den historiske Forening har siden 15de Marts 1840 ved Dødsfald mistet 7 ordentlige Medlemmer: Pastor J. G. V. Hahn, Kammerraad C. Heilmann, Cancelliraad og Stiftslæge Matzen, Kammerherre Moltke-Rosenkrantz, Etatsraad L. Muus, Provst C. Plesner og Justitsraad S. A. Stadfeldt. Af Selskabet have følgende Medlemmer udmeldt sig: Stud. theol. J. C. Brøchner, Cand. theol. Christens, Polytechniker C. M. Cold, Pastor C. M. Hasle, Overlærer Dr. Kalckar, Major Købke, Overlærer Dr. Lange, Historiemaler Lundby, Cand. theol. Smith, Professor J. O. Suhr. To Medlemmer ere udgaaede i Følge § 3 i Vedtægterne.

Kiøbenhavn, i Bestyrelsen for den danske historiske Forening, den 31te Mai 1841.

H. M. Velschow. C. Molbech. J. E. Larsen.
P. V. Jacobsen. N. M. Petersen.

Indhold

af 2det Bind.

Side

Om de kongelige Rathold, Borgeleier og Giæsteri i Danmark, under Christian den Tredie og Frederik den Anden,

af

P. V. Jacobsen,
Lands-Overrets- samt Hof- og Stadsrets-Assessor.

Den følgende Undersøgelse henhører til den Række af Afhandlinger, jeg havde ønsket efterhaanden at udarbeide til en Fremstilling af Danmarks indvortes Historie under Christian den Tredie og Frederik den Anden; et Foretagende, om hvilket jeg maa henvise til Fortalen til mit i Aaret 1833 udgivne Skrift om Skattevæsenet under de nysnævnte Konger. Næst der- for at bemærke, at Man i bemeldte Fortale vil finde Grundene udviklede til at jeg har valgt et saa kort Tidsrum, og til at jeg kun har søgt at fremstille hvad dette selv tilbød uden at benytte Efterretninger om tidligere eller senere Tider, skal jeg ikkun tilføie, at, da mine Samlinger til den her behandlede Materie vare mindre betydelige, end til de fleste andre og vig- tigere, jeg havde betænkt at giøre til Gienstand for de ovenommeldte Af- handlinger, er dette Aarsagen til at jeg dog her har taget Noget med fra de nærmest før den omhandlede Periodes Begyndelse forløbne Aar, hvor nemlig adskillige Underretninger tilbøde sig, som maatte være af Vig- tighed ved Behandlingen af min Gienstand. Det er dog kun sieldent, at jeg saaledes har tyet til Christian den Andens og Frederik den Førstes Tid.

Allerede oftere har Man giort opmærksom paa, at Konger- nes Indtægter i de ældre Tider for en stor Deel bestode, og efter den Tids mindre Pengemasse maatte bestaae i Naturalier. Disse modtoge de paa forskiellige Maader; her skulle vi

omhandle en af de efter vor Tids Anskuelser meest besynderlige, hvorved Kongerne og deres Hof umiddelbart nød godt af disse Natural-Præstationer, idet de nemlig drog Landet igiennem og havde, som en Rettighed, frit Underhold paa de forskiellige Steder, hvor de kom frem.

Det var en fra de ældste Tider nedstammende Skik, at de nordiske Konger jevnlig droge omkring i Landet. Denne Skik havde forskiellige Grunde; en af dem, som vel især maatte være vigtig i den ældste Tid, men ei heller havde tabt sin Vægt i det Tidsrum, her omhandles, var netop den, at de kongelige Penge-Indtægter ikke vare betydelige; eller dog ingenlunde saa store, at Kongerne, foruden alle de andre Udgifter, Krig og Fred giorde fornødne, endnu skulde have havt rede Penge nok til dermed uden Vanskelighed at lønne og underholde de mange Personer, der hørte til deres Hof. Hertil kom at Man, selv om Pengebeløbet havde været paa rede Haand, dog ikke altid vilde have havt let Adgang til for rede Penge at skaffe sig det Fornødne paa en Tid, da hverken Skibsfartens eller Handelens Tilstand tillod, uden meget Besvær at samle paa eet Sted de store Forraad, som behøvedes til Hoffets Underhold hele Aaret igiennem. Det blev derfor allerede af disse Grunde næsten en Nødvendighed for Kongerne, saavel at benytte Natural-Præstationerne, som tillige at drage omkring, og paa selve Stedet at modtage og bruge endeel af hvad der i denne Henseende tilkom dem. Vel var det neppe alvorligt meent, da Frederik den Første under Forhandlingerne med Rigsraadet i Aaret 1526 yttrede*), at han ikke mærkede, at Raadet havde i Sinde at anvise ham andet til at have sit Underhold af, end de saakaldte Hold eller Rathold; men selve hans øvrige Ytringer vise dog,

*) Ny Danske Magazin, 5 Bd. S. 116.

at disse Hold udgiorde en betydelig Deel af hvad der var bestemt til den kongelige Huusholdnings Fornødenheder[1]); og naar Raadet, under de samme Forhandlinger, for at formaae Kongen, der jevnligst opholdt sig i Slesvig, til at holde sit Hof „og meste Værelse" i Nyborg, anførte[2]), at mange tidligere Konger, som havde regieret baade Riget og Hertugdømmet, havde giort ligesaa, samt at Kongen kunde „fra alle Landets Ender" føre hvad der behøvedes til Nyborg: saa vilde dette sidste neppe have været saa let giort som sagt, naar Kongen stadigen skulde have opholdt sig med sit Hof i Nyborg; ligesom Man ogsaa visttnok har megen Grund til at betvivle, at de tidligere Regenter havde havt Nyborg, eller noget andet enkelt Sted, til stadig Residents, saaledes som Man nu tager dette Ord; hvortil Man endnu maa føie, hvad selve Rigsraadets Udtryk tyde hen paa, at Meningen ogsaa kun havde været, at Kongen især skulde opholde sig, [„være meest"], i Nyborg, men ikke, at han altid kunde residere der.

Men der gaves ogsaa andre Anledninger til de danske Kongers jevnlige Reiser giennem Riget. Som een af de vigtigste maa nævnes den ældgamle Skik, som Rigsraadet ogsaa ved en anden Leilighed under de ovenfor ommeldte Forhandlinger berører, at Kongen selv drog omkring i Landet og holdt Retterthing; det vil sige, med Rigsraadet eller nogle af dets Medlemmer, samt nu og da enkelte Andre, paakiendte de Sager,

1) Han siger blandt andet (sammest. S. 39) „at, skiøndt han vel befinder, at det storligen giøres behov, at han selv personligen kommer ind i Riget og tilseer med Alt, saa finder han sig dog deri besværet, at, naar han kommer ind i Danmark og ingen Hold mere ere forhaanden, nødes han at ligge og tære paa sin egen Pung; som han kan bevise, at han for et Aar siden fortærede i Kiøbenhavn og andensteds i Danmark 6000 Gylden, som han førte med sig fra Holsteen."

2) Sammesteds, S. 46.

der til dette Tribunal som en Høiesteret bleve indankede; i Regelen efterat Dom var affagt ved de underordnede Instantser, men stundom ogsaa uden at Sagen der havde været paadømt. Denne Ret holdtes ikke paa noget engang for alle dertil bestemt Sted; men den blev, som oftest efter en noget forud foranstaltet almindelig Bekiendtgiørelse om, at Kongen nu vilde holde Retterthing i denne eller hiin Provinds, sat paa de Steder, hvor Kongen kom frem. Den Omstændighed, at egentlig Ingen maatte stævnes udenfor sin Provinds, og at Enhver skulde dømmes efter den Provindses særegne Love, hvor han var bosat — Man erindre, at Riget ikke havde nogen almindelig Hovedlov førend 1683 — bevirkede, at Kongen maatte reise om til ethvert af de enkelte Landskaber, for at høre og paadømme Sagerne, der stundom i stor Mængde[1]) bleve indankede for ham; men Man seer fremdeles, at Retterthinget derhos ikke heller altid blev sat paa et eneste, bestemt Sted i Provindsen, men at Kongen reiste om i denne for at affige Domme. Saaledes finder Man i Cancelliets Tegnelser, (No. 1) foruden Extracter af endeel — omtrent 50 — Stævninger til den bekiendte Herredag i Aaret 1536, midt iblandt disse endvidere Extracter af mange andre Stævninger, lydende paa, at Sagen skulde foretages naar Kongen kom til Jylland, til Kolding, til Viborg o. s. v. Et andet Sted[2]) forekommer en Stævning til Møde for Kongen, naar han først kommer til Als eller Ærøe; og atter et andet Sted[3]) at møde for Kongen „Maanedsdagen efterat Stævningen bliver læst, hvor Kongen da er." Bestemtere hedder det i enkelte andre Stæv-

[1]) Til Kongens Reise i Nørre-Jylland i 1546 findes i Cancelliets Protocoller (Tegnelser 2) Extracter af Stævninger i et Antal, som sikkert overstiger 100.

[2]) Tegnelser. 1, 235, b og 236. [3]) Tegnelser. 2, 42, b

nings-Extracter[1]) „at møde for K. Majestæt i Ribe nu paa Onsdag næstkommende"; „at møde i Lemvig nu Skiærtorsdag næstkommende"; „at møde i Varde Tirsdagen næst efter judica" til hvilken sidste Dag[2]) der alene findes syv Stævninger. Paa samme Maade finder Man endeel kongelige Domme afsagte i September 1550 paa Kongens Retterthing i Ystad, Lund og Malmø[3]). Vel maa det herved erindres, at det omhandlede Slags Domme afsagdes i Kongens Navn, af Rigsraaderne, ofte om han end ikke selv var tilstede[4]), omtrent som endnu i Høiesteret; men i det mindste i endeel af de ovenfor berørte Tilfælde kan det antages, at han selv sad Retterthing paa de forskiellige Steder, Brevene ommelder, eller at han dog ikke har været vidt fiernet fra dem[5]), og at disse Retterthings Afholdelse har været i det mindste en betydelig Medgrund til de Reiser, Kongen foretog sig i disse Aar.

Retterthingene vare vistnok en af de vigtigste Forretninger, der foranledigede Kongernes Omreisen i Landet; men ogsaa flere slige Anledninger kunde gives. Jeg vil kun saaledes som noget meget specielt, men desmere charakteristisk, giøre opmærksom paa, at saavel Christian den Tredie, som Frederik den Anden, nu og da afgiorde Markeskiels-Trætter ved person-

---

1) Tegnelser. 1, 256, b—57.

2) I 1536 var dette den 4de April; Skiærtorsdag den 13de s. M.

3) Tegnelser. 3, 179, b—84.

4) Dette sees blandt andet af en Dom af 1549 i Ryges Peder Oxes Levnet S. 70. Udentvivl antydes Forskiellen kun ved de Udtryk, der forekomme eller udelades i Dommene „i vor egen Nærværelse."

5) Af Frederik den Andens Skrivcalender for 1584, som endnu findes paa det Kongelige Bibliothek, tilligemed dem for 1583 og 1587, kan bemærkes, at Kongen under 2den Juli det førstnævnte Aar har anført, at han og Dronningen og alle Raadets Medlemmer vare tilstede i Nyborg, og at Raaderne sad Retterthing der. Den 4de s. M. hørte han derimod selv Sager paa Andvorskov.

ligen at befare Aastedet, eller „ride Markeskiel" [1]). Men overhovedet vare Kongerne dengang vante til at føre et mere umiddelbart, personligt Tilsyn paa Stedet med hvad Vigtigt der skulde foretages, end nuomstunder lader sig giøre; og saaledes var f. Ex. det Opsyn, der skulde føres med Bygningen paa Slotte, som Kolding, Skanderborg, Kronborg og Frederiksborg, et Anliggende, der laae Kongerne saa meget paa Hiertet, at de ansaae deres egen Nærværelse derved jevnlig fornøden.

Endelig kaldte Fornøielser og Adspredelser, saasom ved Besøg og i Særdeleshed ved Jagt, Kongerne ofte fra den ene til den anden Egn af Riget.

Paa de Reiser, Kongerne saaledes foretoge sig, nøde de naturligviis ikke altid frit Underhold; ofte betaltes dette, navnligen naar de Hold, hvortil Undersaatterne vare forpligtede, allerede det Aar vare benyttede ad den Vei, Reisen foretoges. [2])

---

[1]) See et Brev af 9de Sept. 1570 indført i Ny Danske Mag. 6, 167—68 med den tilhørende Anmærkning.

[2]) See, foruden det forhen, Side 3 Anm. 1 Anførte af Forhandlinlingerne under Frederik den Første, ogsaa Christian den Tredies Hofordning af 1538 i Ny Danske Mag. 1, 253 og jvfr. Christian den Andens Instrux for Kiøgemesteren og flere Personer, sammesteds S. 310. Undertiden præsterede Lehnsmænd eller Kiøbstæder Hold udenfor deres Pligt, men saa gaves dem Erstatning derfor. Saaledes fritoges ved et, Veile Tirsdagen efter Mortensdag 1551 dateret, Brev (Tegn. 3, 448 b) Veile By for sin aarlige Byskat i dette Aar, for det Hold „de holdt K. Maj. da hans Naade drog giennem Byen." I det kongelige Geheime-Archiv findes adskillige, særdeles udførlige Rigs-Regnskaber, aflagte af Rentemesterne for nogle Aar af denne Periode, og i disse forekomme nu og da blandt Udgifterne Summer, udbetalte til en eller anden Kiøbstad for Hold, som Byen — udenfor Ordenen, som man maa antage — havde præsteret Kongen selv eller hans Hoffinder, Folk og Heste. I Jørgen Pedersens Regnskab af 1546 siges saaledes etsteds: „27 Daler givet Borgemester og Raad i Veile for K. M.'s Tæring der med hans Naades Folk og Heste een Nat efter deres Register, feria post exaudi 1546." Adskilligt i det Følgende kan ogsaa hermed jevnføres.

— Imidlertid vare disse frie Hold[1]), som allerede ommeldt, betydelige nok, saa at de, hvad enten Man seer hen til den Fordeel, de ydede Kongen, eller den Byrde, der ved dem paahvilte Undersaatterne, vel fortiene en særskilt Fremstilling.

Umiddelbart paalaae Pligten til at modtage og frit at beverte Kongen, hvad den her omhandlede Periode angaaer, i Særdeleshed Lehnsmændene og Kiøbstæderne; stundom, men sieldnere, synes i dette Tidsrum Geistligheden og Bønderne ved Sammenskud directe at have tilveiebragt hvad Kongen med Hoffet behøvede, naar han selv drog omkring i Riget. Hvorledes derimod Bønderne ofte maatte modtage Kongens Hoffsinder, Heste og Folk m. v., naar de særskilte sendtes ud paa Giæsterie, og hvorledes de, saavelsom Præsterne, jevnlig gave Afgift i Stedet for Giæsterie in natura, bemærkes her kun foreløbigt; det Udførligere vil finde Plads i de tvende følgende Afdelinger af nærværende Afhandling.

Forsaavidt Lehnsmændene ovenfor nævnedes, er Talen kun om de saakaldte mindre Lehn[2]). Under denne Benævnelse indbefattes iøvrigt deels de Lehn, hvormed Befaling over et eller flere Herreder eller større Birker var forbunden, og deels de enkelte mindre Kongsgaarde og Klostre, hvortil der vel kunde henligge ikke blot Jorder — Hovedgaardsjorder, hvis Avl dreves til Gaarden — men ogsaa meer eller mindre betydeligt Bøndergods, frit eller Fæstegods; men uden at Lehnsmændene havde Befaling over Herreder eller lignende store Districter[3]). I øvrigt

---

[1]) Foruden **Natholb**, kaldes de og **Natteleier**, samt, endskiøndt sieldnere, fra dette Synspunct betragtet, **Giæsterie**. „Hold“ og „Natholb“ bruges dog ogsaa stundom om det Underhold, der ikke ydedes frit, men betaltes.

[2]) I Modsætning til de store, fyrstelige Lehn, navnlig Sønder-Jylland eller Slesvig.

[3]) Jvfr. mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den Tredie og

gaves alle disse Lehn saa godt som stedse i den Periode, vi her have for Øie, paa Livstid eller „ad gratiam" ɔ: indtil videre. Af Lehnsmændene nøde Nogle alle Lehnets Indtægter uden derfor at svare noget Vederlag i Penge eller anden Afgift; Andre oppebar Indtægten, eller den største Deel især af den visse Indtægt, imod at svare en i Lehnsbrevet bestemt aarlig Afgift; og atter Andre skulde giøre Regnskab for Indtægten, men erholdt for dem selv og Folkene paa Kongsgaarden en vis Deel af Indkomsten, der især senere kaldtes Genant, og ikke altid kunde siges at udgiøre et forud bestemt Beløb; navnligen naar, som hyppigst var Tilfældet, der iblandt mere var tilstaaet Lehnsmanden en Qvota-Deel af Lehnets uvisse Indtægt*). Endelig maae vi ved denne korte Oversigt over Lehnenes Beskaffenhed endnu nævne de saakaldte Pantelehn; saadanne nemlig, som man forundte Adelige, der havde laant Kongen Penge, for hvilke der blev tilstaaet dem Sikkerhed i eet eller flere Lehn, saaledes at de, og eventualiter deres Enker og Arvinger, forestode Lehnet og nøde dets Indtægter, enten uden eller mod Afgift, eller „paa Regnskab", indtil Kongen indløste Pantet.

Der findes ved alle disse forskiellige Slags Lehnsmænd Exempler paa, at de have været forpligtede til at modtage Kongen og beverte ham. En Mængde Breve, hvorved Lehn med Herreder og uden saadanne, mod Afgift og uden Afgift, forundtes Adelige, nævne denne blandt de flere andre dem paalagte Pligter, og stundom møder os denne Forpligtelse

---

Frederik den Anden S. 25—26. Det kan endnu bemærkes, at En og Anden iblandt de ringere Hofbetiente stundom blev forlehnet med enkelte Bøndergaarde eller rettere med den aarlige Skyld, der gik af saadanne.

*) Yderst sieldent forekommer en aldeles bestemt Løn; i saa Fald kunde Embedsmanden aldeles ikke kaldes Lehnsmand.

ogsaa i Breve, hvor Lehn gaves paa Genant. Imidlertid forekommer der dog tillige et ikke ringe Antal, og deriblandt navnlig endeel Breve paa Genants- eller Regnskabs-Lehn, hvori denne Byrde ikke omtales, og da disse Breve dog iøvrigt opregne, som oftest med temmelig Omhyggelighed, Lehnsmændenes Forpligtelser, er det ikke usandsynligt, at ei alle Lehnsmænd, men kun en meget stor Deel af dem, have maattet præstere Ratholb. Vel findes der enkelte Lehnsbreve, i hvilke Vedkommende endog udtrykkeligen ere fritagne for denne Pligt, hvad der altsaa kunde tyde paa, at Forpligtelsen paalaae Enhver, naar Fritagelse ikke specielt var tilstaaet; men slige Fritagelser kunne dog ogsaa forklares saaledes, at Holdene ellers fra gammel Tid pleiede at svares af det Lehn, der er Tale om, og at det kun er den Mand, hvem Lehnet nu forundes, der erholdt en Fritagelse, som ellers ikke var tilstaaet denne Forlehning; især ligger det Begrebet af Regnskabslehn meget nær, at Lehnsmændene ikke skulde betynges med slige Byrder, og i Almindelighed ere vistnok de Hold, Lehnsmændene paa de saakaldte Regnskabshuse sees at have ydet, ikke blevne bekostede af Lehnsmanden selv; hvorimod de sikkert ere udredte enten af Lehnets egentlige Penge- og Naturalie-Indkomster, over hvilke der førtes Regnskab, eller ved Hielp af de Lehnet underliggende Bønders Giæsterie in natura. Aldeles uforeneligt var det imidlertid ikke med Begrebet af Regnskabslehn, navnlig naar en Qvota-Deel af Lehnets uvisse Indtægt var Lehnsmanden overdraget, at Kongen ved et kort Ophold paa Kongsgaarden holdtes frit af denne. Saaledes seer Man f. Ex. i et Lehnsbrev af 1559*) for Niels Lange paa Riberhuus Lehn, paa Genant, med Overdragelse af Avlen, og en Trediedeel af Giæsterie, Sagefald, Gaardfæstning, m. v. at det paalæg-

*) Reg. 87—88.

ges ham, i Forening med Ribe Bye, at holde Kongen med hans Folk to Nætter om Aaret[1]).

Forresten ville vi med Hensyn til Lehnsmændenes Pligt, at „holde" Kongen, her endnu kun bemærke: at det som oftest i Lehnsbrevene udtrykkeligen tilkiendegives, hvor længe saadan Bevertning skulde finde Sted; sædvanligst var det een eller to Nætter, sielden tre, (f. Ex. i Lehnsbrevet for Knud Gyldenstierne af 1559 paa Ørum og Vestervig Kloster) og kun ved enkelte Lehn, f. Ex. Helsingborg, fire Nætter. Men undertiden paalægges det vedkommende Lehnsmænd ganske ubestemt, at holde Kongen „i nogen Tid" eller „at holde Kongen og hans medhavende Folk, naar de komme den Vei"[2]).

---

[1]) I et Lehnsbrev af 1572, (Siæll. Rg. 11, 1—2), hvorved Landsdommer Lauge Beck fik Forlehning paa Roskildgaard og Skioldenæs, kun imod at erholde Avlen og sin **Fogedgylden** „som er den 10de Penge af alt Sagefald og Gaardfæstning," idet at Kongen skulde have al den øvrige visse og uvisse Indkomst, siges derimod: at naar en Enkelt af Kongens Folk kom reisende paa en Nats Tid til Gaarden, maatte Bekostningen ei beregnes Kongen (men Beck); men kom Kongen selv eller hans Jægere eller hans Folk og blev der liggende, skulde Bekostningen indskrives i Becks Regnskab. Nogle flere saadanne Bestemmelser forekomme nu og da, men sielden. Her kan det og bemærkes, at Pligten til at modtage Hold stundom i Lehnsbrevene synes kun at angaae Kongens Heste; saaledes siges i et Lehnsbrev af 1542 for Eiler Hardenburg paa Næsbyhoved i Fyen (Reg. 4, 83) at han — der fik Genant og Avlingen, — skulde holde Kongens og hans Folks Heste, naar de kom den Vei, med Høe og Strøelse; og saaledes oftere.

[2]) See t. Ex. Lehnsbrev af 1548 for Mogens Gyldenstierne paa Malmøehuus (Reg, 5, 444—45) og et af 1549 for Boitslef Bobitzer paa Tyggevelde (sammesteds 197). Jvfr. og flere af Reiserouterne, f. Ex. i en af 1536 (Tegn. 1, 264 ff.) „Kalløe: der holder Erik Banner Kongen saalænge hans Naade vil ligge der", og en af 1546 (Tegn. 2, 44 ff.). „Skanderborg, der holder Hans Stygge 1 Nat eller 2, eller længere efter K. Majestæts naadige Villie og Behag." Kalløe og Skanderborg vare dog udentvivl Regnskabslehn.

Dernæst paalaae det ogsaa Kiøbstæderne at præstere denne Art Hold[1]). Deels i de Reiserouter, jeg har optegnet, og deels i andre Breve, forekomme samtlige jydske Kiøbstæder som præsterende Hold, med Undtagelse af Kolding, Skanderborg, der dog først henimod Periodens Slutning blev Kiøbstad, og Rive og Løgstør, hvilke sidste dog neppe paa den Tid ere betragtede som Kiøbstæder. Af fyenske Byer nævnes Middelfart, Assens, Faaborg og Svendborg;[2]) i Sielland kun Kiøge; i Skaane og de øvrige svenske Provindser findes alle Kiøbstæderne antegnede for Hold, naar undtages Helsingborg, Laugholm, (Laholm) Sylvitsborg og Engelholm. Den Omstændighed, at adskillige Kiøbstæder i de saaledes nævnte Provindser, efter hvad jeg har fundet eller optegnet mig, ikke ere anførte til Hold, udelukker imidlertid ikke Muligheden af at ogsaa de skulde modtage og beverte Kongen, da der neppe er nogen Tvivl om, at ingenlunde Alt hvad der hører herhid er bevaret til vore Tider eller i alt Fald kommet mig for Øie, ei at tale om, at jeg muligen kan have overseet Adskilligt. Hvorvidt den omhandlede Pligt har paaligget Kiøbstæderne i Lolland og paa Falster, eller de andre mindre Øer, hvor Kiøbstæder allerede dengang fandtes, kan jeg, efter det ovenfor Anførte, ikke med

---

[1]) Naar der imidlertid i flere Kiøbstad-Retter og Privilegier, saavelsom i mange andre Breve tales om **Hold**, som Borgerne vare pligtige at svare, menes derved i det mindste ikke altid, og vel endogsaa sieldnest det kongelige Natholb, men Hold af Landsknegte, Bøsseskytter, Baadsmænd o. s. v., eller Indqvartering af Krigsfolk.

[2]) Især sees det tydeligst af adskillige Breve af 1550 til Assens Magistrat (Tegn. 3, 84 og 101—2); i denne By skulde bemeldte Aar holdes en Herredag, og befales Borgerne ved den Leilighed at underholde Kongen og hans medhavende Folk med Øl og Mad, samt yde Hø, Havre og Strøefoder til Hestene; derimod skulde de være forberedte paa et Forraad af samme Slags til at sælge for Penge til Andre, som kom did under Herredagen.

nogen Bestemthed sige; men rimeligviis har det dog været Tilfældet, da selv ubetydelige Byer i andre Dele af Landet maatte svare Hold. Forresten er det ogsaa med Hensyn til Kiøbstæderne rimeligt, at det, om endog kun ved gammel Sædvane, har været fastsat, hvor mange Dage, eller, som det dengang kaldtes, Nætter, hver Bye skulde holde Kongen frit; allerede Analogien fra Lehnsmændene taler herfor. Som oftest var det kun een Nat; undertiden omtales to Nætter, i hvilke Kongen skulde modtages og nyde Beværtning, sielden tre[1]). Stundom præsterede ogsaa tvende Byer i Forening eet Hold, ligesom ogsaa en Kiøbstad og en Lehnsmand undertiden vare i Fælledsskab om eet Hold[2]).

At Geistligheden, der i det mindste senere i denne Periode ordentligviis gav aarlig Betaling i Stedet for Giæsteri, undertiden har ydet eller bidraget til virkeligt Natholð, kan maaskee sluttes af en Bemærkning i en allerede ovenfor omtalt Route for 1536, hvor det hedder, at Kongen Mandagen efter judica skulde tage fra Ribe, og om Natten ligge i Bryndom hos (Præsten) Hr. Hans, hvor Niels Lange[3]) skulde holde

[1]) Saaledes Aalborg og Viborg 2 Nætter i en Route for 1536 (Tegn. 1, 264, b ff.) og i en anden af 1552 (Tegn. 4, 76 ff.) ligesom ogsaa Aarhuus og Ribe i den sidste ere ansatte til 2 Nætter. I en skaansk Route af 1545 findes 2 Nætter for Ystad og for Malmøe (Tegn. 2, 18), og den sidste er endog ansat til 3 Nætter i en anden Route af 1550 (Tegn. 3, 172). Derimod er Aalborg og Viborg i en Route for 1546 (Tegn. 2, 44—46) kun ansat hver til een Nat. — Ved Fastelavnstider i 1550 skulde Svendborg holde Kongen og hans Folk tre Nætter (Tegn. 3, 124).

[2]) I Routen for 1546 Nykiøbing paa Mors og Thisted, Ebeltoft og Grenaae. I den af 1552 derimod findes samtlige disse som Byer, hver ansat for een Nat. Det var især mindre Kongsgaarde og Klostre, der nu og da findes forenede med en Kiøbstad til eet Hold.

[3]) Det her omtalte Brøndum maa være det i Skadsherred beliggende. Men Niels Lange var i 1536 Lehnsmand ikke paa Riberhuus, men i Nyborg Lehn. Der maa da vel være indløben en Feil.

Kongen med Præsternes Hielp een Nat; men dette er ogsaa det eneste Exempel, jeg har fundet paa at Præsterne bidroge umiddelbart til Natholdet, og det er tænkeligt, skiøndt efter Udtrykket ikke rimeligt, at Præsterne kun ved deres Pengebidrag, om hvilke Mere imod Slutningen af denne Afhandling, skulde hielpe Lange til at præstere Holdet.

Hvad endelig Bønderne angaaer, da findes der i den ovennævnte Route af 1536 Følgende: „Tredie Dag Paaske — fra Vestervig Kloster — til Thisted[1]; der holder Byen med de Tieneres Hielp, som ligge til Bispegaarden, een Nat." Da der nu ved de „Tienere", hvis Hielp omtales, er meent Bønder, frembyder allerede dette et Exempel paa, at disse have deeltaget i de kongelige Nathold. I et Lehnsbrev af 1538[2], hvorved Jørgen Klingenbeck fik Drotningholm og Halsnæs i Lehn paa Livstid uden Afgift, siges iblandt andet, at Kronens Bønder og Tienere paa Halsnæs skulde efter gammel Sædvane holde Kongen og hans Folk, naar han jager der paa Landet. Hertil kan føies, at det i et Privilegium fra Christian den Andens Tid for Næsby og Kobbelykke Birker[3], siges, at Bønderne skulde være fri for al Giæstning videre end at hver to Mand skulle holde tre Heste een Gang om Aaret een Nat til Foder, og dem, som følge Hestene, med Øl og Mad: undtagen naar Kongen eller hans Fadebur kommer did, da skulle de alle holde Kost og Tæring til Mad, Øl og Hestefoder, som andre der i Landet giøre[4]. I de førnævnte Reiserouter for Jylland og Skaane forekommer der rigtignok

[1]) Dette Ord er meget utydeligt skrevet; men det kan neppe læses anderledes.

[2]) Reg. 4, 135 b—36.

[3]) Suhms Samlinger, 2 D., 2 H., S. 60—61.

[4]) Endnu kan bemærkes et Lehnsbrev paa Kalløe, Suhms nye Saml. 2 B., S. 61; Meningen er dog ikke der ganske tydelig.

ogsaa flere Steder, at Bønderne og menige Almue skulde „giøre Giengierd“ og holde Kongen paa dette eller hiint Sted[1]); og vel medførte dette, at Bønderne skulde føre de fornødne Fødevarer m. v. sammen til eet Sted; men da den øvrige Betydning af dette Ord er temmelig vaklende, og det netop er et Spørgsmaal, om man ikke altid, eller dog hyppigst ved Giengierd forstod, at Almuen skulde fremføre Varer imod Vederlag[2]), saa kan man ikke af de her berørte Bemærkninger med fuld Vished slutte til, at Bønderne i disse Tilfælde skulde sørge for det Fornødne til Kongens og hans Folks Bevertning uden derfor at erholde nogen Betaling, skiøndt det i øvrigt i sig selv er meest sandsynligt.

Stedet, hvor Kongen tog Natteleie og Holdet skulde ydes, var sædvanligen et kongeligt Slot eller en Kongsgaard, en Kiøbstad, og ellers en Præstegaard; i hvilket sidste Tilfælde, saavelsom ofte naar han lagde sig ind paa et Slot, endeel af Følget anviistes Qvarteer i de nærmeste Bondersteder. De fleste Kiøbstæder præsterede Holdet i selve Byen, og undertiden siges i Lehnsbrevene, at Lehnsmændene skulde holde Kongen paa det til Lehnet hørende Slot. Men Man seer ogsaa, hvad der tillige følger af sig selv, at Bevertningen tit maatte blive at yde paa et andet Sted end der, hvorfra det Fornødne leveredes; stundom siges det endog i Lehnsbrevene udtrykkeligt, at Lehnsmanden skulde holde Kongen hvor han blev tilsagt. Undertiden var det endog temmelig fiernt fra, at Leverancen maatte skee; for blot at nævne eet Exempel, saa skulde, ifølge den

[1]) Saaledes den af 1536 „Om Onsdagen til Lerup hos Præsten; der skulle Bønderne og menige Almue i Hanherred giøre Giengierd og holde K. M. een Nat“, i den af 1545 „Ranlund; der skal Otto Brade lade giøre Giengierd af Bønderne efter gammel Sædvane.“ Især i denne sidste findes flere Exempler herpaa.

[2]) Jvfr. og mit Skrift om Skattevæsenet under Chr. 3. og Fred 2. S. 18.

ene Reiseroute af 1546, Nykiøbing paa Mors og Thisted tilsammen holde Kongen en Nat i Viborg By, medens han opholdt sig der.

Paa endeel af disse Reiser, eller snarere i Almindelighed, førte Kongen et stort Følge med sig. Dette kan allerede sluttes af de betydelige Tilberedelser, der agtedes fornødne for at flytte „Fadeburet", som hele den kongelige Huusholdning da kaldtes, hvorom Mere i det Følgende. Naar det derhos i Christian den Tredies Hofordning af 1538[1]) hedder: „Og naar vi ere paa Reiser, ville vi, at Ingen skal ride eller age foran, uden han særligen dertil er forordnet; men han skal forblive hos Hoben, eller følge bag efter Hoben" o. s. v., saa tyder ogsaa dette paa, at Følget ikke var ringe. Fremdeles siges der i Reiserouten af 1552, efterat først Reisen fra Viborg til Hiørring er omtalt, siden: „Der fortøver K. Maj. eller hans Folk og Heste i tre Nætter; — — disse tre Nætter drager K. M. selv med ingen Heste og ringe Folk til Skagen"; men dette sidste er aabenbart omtalt som en Afvigelse fra den for Kongen sædvanlige Maade at reise paa. Det kan ogsaa her bemærkes, at Frederik den Første under de førnævnte Forhandlinger med Rigsraadet,[2]) i Anledning af et paatænkt Arrangement med Hensyn til Ratholdet, der siden nærmere vil blive omhandlet, viste, at han endog ansaae det fornødent at reise med et stort Følge. Ligesom han nemlig der berører, at han ikke reiste alene, men „med sin kiære Hustrue, Hoffinder, Jomfruer og Folk:" saaledes yttrer han lidt efter, at Leiligheden nu ikke er saadan, at han kan drage med en ringe Hob giennem Landene (Provindserne), som hans Broder — Kong Hans — giorde. — Blandt de Personer, Kongen til sin Om-

---

1) Ny Danske Mag. 1, S. 253.

2) Ny Danske Mag. 5, S. 116.

givelse maatte føre med sig, hørte Hoffinderne, og, skiøndt de, hvis Antal var betydeligt, ikke altid eller vel endog sielden alle vare tilstede, følger det dog af sig selv, efter den Tids Hoforden, at i Almindelighed endeel maatte være om Kongen, selv paa Reiserne[1]). Ogsaa vare de stundom alle nærværende, naar en Reise af særdeles Vigtighed skulde foretages; saaledes sees det af Frederik den Andens før ommeldte Skrivcalender for 1584, at han, efter den 10de Juni i Skanderborg at have „mynstret" hele Raadet og alle Hoffinderne, den 12te drog med dem, Dronningen, sine to ældste Døttre, og sin Søn Christian den Fierde, til Tiele, og derfra den 13de til Viborg, hvor Christians jydske Hylding foretoges. Derefter drog han, uden-tvivl med den største Deel af dette Følge, om ikke med det hele, til Odense, derpaa til Ringsted og siden til Lund, for at modtage de øvrige Provindsers Hylding for sin Søn. Det Nysanførte viser og, hvad der yderligere vil sees af det Ud-drag, vi siden ville giøre af den ovennævnte Skrivcalender, at ogsaa Dronningen og de kongelige Børn hyppigen fulgte med Kongen naar han drog om i Landet, hvor de maatte have et Følge af Fruer og Jomfruer i et ikke ringe Antal[2]). Stundom fulgte ligeledes, som alt ovenfor berørt, Rigsraaderne eller nogle af dem med Kongen. Desforuden ledsagedes Kongen af sin Cantsler og hele Cancelliet eller en Deel deraf. I en gammel Udsigt over Cancelliets Tilstand, blandt andet under Frederik den Anden,[3]) berettes det, at Cancelliet bestod, foruden af Cantsleren, endvidere af en øverste Secretair og en Reise-Secretair, hvilken Sidstnævnte altid fulgte Kongen; og

---

[1]) See ogsaa Christian den Andens Instruxer i Ny Danske Mag. 1, 311. Mere herom i det Følgende.

[2]) Ikke sielden reiste ogsaa Dronningen eller Børnene ad een Vei, medens Kongen drog ad en anden. (See ovenanf. Uddrag af Frederik II. Skrivcal.)

[3]) I Suhms nye Saml. 1, 4—6.

naturligviis maatte han have Skrivere samt flere underordnede Betiente med sig. I nogle Instruxer for Foermarsken og flere andre Betiente, som findes i Geheime-Archivet, og som der ere henførte til Christian den Andens Tid[1]), siges: at Foermarsken skal skaffe Herberg, Mag og Staldrum, hvor Kongen kommer hen, og at han skal flye Cancelliet det bedste Mag, „fordi der falder kongelige Wrinder meest ind"[2]). I et af de forhen omtalte udførlige Rentemester-Regnskaber, for 1559, aflagt af Joachim Beck, bemærkes under Rubriken: Udqvitninger af Herberge m. m., at, da Frederik den Anden det Aar var i Apenrade, (hvor Kongen i øvrigt betalte Opholdet) var Cantsleren Johan Friis med det danske Cancellie tilstede, og anføres for ham 9 Heste og 20 Personer. I et Brev til Lehnsmanden paa Koldinghuus, dateret Aller 17 Oct. 1587[3]), siges ogsaa, at da Kongen nu vil have sit hele Hofleir til Haderslev, „paa en Tid at skulle blive beliggende", skulde der skaffes Vogne, saamange Hofmarschallen anseer fornødne til Hoffinderne „och begge vore Candzellie Thøg och Foruanter" (formodentlig baade det danske og det tydske Cancellie), ligesom og til Drabanterne. Endelig sees det især klarligen, hvor stadigt Cancelliet eller en Deel af dette ledsagede Kongen, deraf, at der oftere i nysnævnte Departements Protocoller findes Breve expederede giennem dette „paa Jagten". — Ogsaa en Rentemester — med hans Skrivere og Følge — skulde ledsage Kongen; i et Brev af 1572[4]) til Peder Oxe siger Frederik den Anden, at dette forhen havde været Brug saavel i hans egen, som i Christian den Tredies og tidligere Kongers

[1]) De ville blive trykte i 1ste Bd. af den nye Række af Danske Magazin.

[2]) Siden til Hofmesteren, Marsken og Andre, hver efter deres Rang.

[3]) Danske Mag. 5, 115—16.

[4]) Siællandske Tegnelser 12, 86, b.

Tid, og at han vilde dette skulde iagttages for Fremtiden; hvilket i øvrigt neppe strax derefter blev Tilfældet. Blandt de mange andre kongelige Betiente seer Man, at ogsaa Kongens Apotheker fulgte med, og der kan derefter, ligesom ifølge andre Omstændigheder, ikke være Tvivl om, at ogsaa Livlægen har været iblandt Følget [1]). Fremdeles vare som oftest Hofprædikanten, Kongens Kæmmereer og hans Kammertiener, „Dørknegten“ og de øvrige ringere Betiente, hvoriblandt det til Kiøkkenet og Serveringen hørende ikke ubetydelige Antal Folk, med paa Reiserne; ligeledes i det mindste paa en Deel af disse Drabanterne [2]). Naturligviis maatte Foermarsken og Fourererne være nødvendige Folk paa Reiserne. Endelig havde Hoffinderne, Hoffruerne og Frøknerne, saavelsom de øvrige høiere Personer, deres talrige Betiente med sig, tilligemed et stort Antal Heste. Paa denne Maade kunde Følget let komme til at bestaae af flere hundrede

---

1) I et Brev af 4 Nov. 1585 (Siæll. Tegnelser 15, 579—80) klager Kongen over deres Forsømmelse, som skulde „age Fadeburet“, hvorved iblandt Andre ogsaa hans Apotheker var bleven forsinket flere Dage. Da Kongen i 1570 havde antaget Antonius Preus som sin Apotheker „som dagligen skal vare paa Os og være hos Os, hvor Vi ere“: paalagdes det Apothekeren Vilhelm von Unna i Kiøbenhavn, som skulde holde en Apotheker stadig hos Kongen, at betale Preus's aarlige Besoldning m. v. I en Bestalling af 30 Sept. 1559 for Mester Bastian Bartscher som kongelig Wundarzt (den findes i Geheime-Archivet) siges, at han skal „følge Os, hvor Vi reise“.

2) I 1580 indskrænkede Frederik den Anden Antallet af Kiøkkenbetienterne see Ny Danske Mag. 6, 154—55. I Ordren desangaaende siger Kongen blandt Mere, at han ei heller vil holde Dørvogter i Kiøkkenet, eller Stegevender; men antager, at Kiøgemesteren vil kunne finde slige Folk „hvor H. M. kom hen.“ Altsaa fulgte forhen ogsaa slige Folk med „hvor Kongen kom hen“. Under Fred. den 2den var Drabanternes Antal 50; see Artiklerne for dem af 1561; D. Mag. 5, 17 ff. Disse Artikler, især den 9de, forudsætte, at de fulgte Kongen paa hans Slotte, i Stæderne, Flækker og andenstleds.

Personer; dette var heller ikke sielden Tilfældet*), og om end navnlig paa de mindre Reiser ikke alle de førberørte Personer skulde ledsage Kongen, havde han dog oftest mange af dem med sig. Jeg har med Flid udført dette noget vidtløftigere, end det ved første Øiekast kunde synes nødvendigt, for at det kunde blive end mere anskueligt, hvilken Byrde det maatte være for dem, som skulde modtage hele dette Antal eller en stor Deel deraf; og hvilken Lettelse det igien var for Kongen, saaledes en Tidlang at undgaae at udrede det Fornødne til saamange Menneskers Underhold. I øvrigt erindre Man vel, hvad jeg alt flere Gange har udhævet, at Kongen naturligviis ingenlunde altid nød frit Underhold for sig og sine Folk hvor han

*) Jeg vil detaillere eet Exempel. Ved Kongens Ophold i det Slesvigske, og navnlig i Apenrade 1559, hvor der ikke var nogen overordenlig Anledning til at samle Hoffet, skiøndt det med Hensyn til de dithmarsiske Affairer er begribeligt, at heller ikke færre Folk end sædvanligt fulgte Kongen, ledsagedes denne (som man seer af det foran omtalte Regnskab) foruden af den nærmeste personlige Omgivelse, der for største Delen slet ikke nævnes, og foruden Cantsleren med det danske Cancellie, endvidere af Hofmarschallen Jens Truidsen (Ulfstand) med 11 Heste, Anders Barbye (den tydske Cantsler) med 9, Rigsraad Holger Rosenkrands med 10, Corfitz Ulfeld og Niels Truidsen, hver med 6 Heste, Jochim Beck (Rentemesteren) med Skriverne 7 Heste og 12 Personer; derefter 19 Hoffinder hver med 5 Heste (kun een af dem havde ikke mere end 4 Personer med sig), Otto Banner med 6 Heste, Hans Skovgaard med 4 Heste; 4 Hoffinder samt „Doctor Theodorus" og Licentiat Paselich hver med 3 Heste, 6 Hoffinder hver med 2; og 14 andre Personer, hvoraf 8 saakaldte Censpændere, hver med 1 Hest. Dernæst Kongens „Snider" selv tredie, 8 Lakaier, 2 Berggeseller, 28 Vogn- og Reisevogn-Heste (de andre vare naturligviis Rideheste) med endeel Karle; Mester Niels Prædikant, og flere. Iøvrigt betaltes, som alt foran bemærket, Opholdet her, ligesom dette udentvivl idetmindste oftest har været Tilfældet i Slesvig og Holsteen. Men det Anførte viser i alt Fald dog Følgets store Antal. Ved Kroninger, Bryllupper og deslige overordenlige Leiligheder var Samlingen af de figurerende Personer naturligviis langt større; det gik da i Tusindviis.

kom hen; men at han ofte paa Reiserne selv maatte bekoste hvad der gik med.

Hvad der skulde ydes til Kongen og hans Følges Bevertning maatte for en Deel være ubestemt; men nogle Regler kunde dog gives, og vare givne ved gammel Sædvane eller udtrykkelige Bestemmelser. En saadan findes foran en Reiseroute fra 1536 i Nørre-Jylland[1]), hvor det hedder „Dette Efterskrevne skulle de rette dem efter at have til hvert Maaltid, som skulle holde Kongl. Majestæt: ferst Koekiød 1½ Oxekrop, 8 Faarekroppe, 30 Høns, ½ Tønde saltet Fisk, 30 tørre Kabliau, 300 tørre Flyndere, ½ Tønde saltet Sild, 1 Fierding Smør[2]), 10 Sider Flesk, 40 Tønder Øl, ... Tønder Havre[3]); dertil ferst Fisk, Æg, Løg, Gryn, Lys og Brød, saameget som behov gjøres Nat og Dag; Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste." Her er imidlertid udentvivl blot Tale om det Nødvendigste; det er øiensynligt, at endeel Artikler ere udeladte, som vare aldeles fornødne, f. Ex. Salt, Sukker eller Honning, Krydderier og Brændsel. Derhos har det formodenlig været overladt til vedkommende Værter selv, uden nærmere Forskrift at tilveiebringe den finere Deel af det Maaltid og de Drikkevarer, der skulde sættes for Kongen og hans for en stor Deel ikke til maadelig Kost vante Følge; og det har vel kun, naar Holdet skulde ydes paa et Sted, hvor Man ikke bestemt turde vente Delicatesser, været Tilfældet, at Kongen selv sørgede derfor. I en før allerede berørt Route for Fyen fra 1536 eller 1537 siges saaledes: „Mandagen næst efter Søndagen Trinitatis holder Byen (hvilken, nævnes

---

1) Tegnelser, 1, 264.

2) Man brugte paa den Tid langt mindre Smør end nu; jvfr. ogsaa G. L. Badens Afhandlinger 2det Bd. S. 337.

3) Tallet paa Qvantumet af Havre er høist utydeligt skrevet, maaskee 100 Tønder.

ti) K. Maj. samme Nat, og skal der skrives til Hedenstorp, (udentvivl Lehnsmand paa Hageskov) at han skikker Vildbrad og fersk Fisk; hvorved det endda kunde tænkes muligt, at denne Præstation er betragtet som et ham paalagt Tillæg til Kiøbstadens Hold, snarere end at disse Gienstande requireredes paa Kongens egen Regning. I det Hele kan det, blandt andet af adskillige Bestemmelser og Udtryk i Christian den Andens Instrurer for Kiøgemesteren m. Fl., fra den nærmest vor Periode forudgangne Tid, formodes, at disse Anretninger paa Reiserne skulde være aldeles af samme Beskaffenhed som i Kongens Huusholdning, naar han selv giorde Bekostningen*).

Forresten var det, som ovenfor specificeredes, kun hvad der hørte til eet Maaltid; men hver Nats Hold udgiorde to saadanne. Dette regnedes nemlig til et Døgn, ordentligviis fra Middag til Middag, og jevnligen omtales i Routerne udtrykkeligen to Maaltider: Middag og Aften; det første benævnes i en enkelt af disse Router „Morgenmaaltid"; det kunde ogsaa ret vel kaldes saaledes, da man nød Middagsmaaltidet langt tidligere end nu, sædvanligen Klokken 11 eller endog Kl. 10 om Formiddagen.

Vi have allerede seet, at der paa Reiserne skulde skaffes Staldrum, Foder og Strøelse til Kongens og hans Følges Heste; Antallet af disse var, efter den ovenciterede Bestemmelse, 280, og Tallet har udentvivl ofte været større. I et

*) See især S. 310 i Ny Danske Mag. 1ste Bind, hvor det bestemmes, at der bør sørges for at Lehnsmændene og Andre, som skulle holde Kongen, ikke besværes med større Bekostning, end ved Kongens eget Hof fandt Sted, og at Kongens Kokke ikke fare anderledes med hines Kost, end med hans egen o. s. v. Jvfr. og Side 311. I øvrigt kan Man med det her Fremstillede sammenligne hvad der i den saakaldte Waldemars Jordebog (Scriptores rerum danic., 7, 533) berettes om de Fødemidler m. v., som dengang hørte til 2 Nætters Hold.

(See den ved Slutningen af denne Afhandl. tilføiede Anmærkning.)

Brev af 31 Mai 1578 [1]) siges saaledes, at der i Korsør kun vare faa Borgere, som holdt Stalde i deres Gaarde, saa at Kongen, naar han kom der, maatte ligge paa Andvorskov indtil Hoffet og Folket var kommet over, hvorved Vinden stundom forsømtes; hvorhos de Borgere, som havde Staldrum, ikke vare forsynede med Hø, Havre eller Strøelse til Kongens og hans Hoffinders Heste, som Undersaatterne i de andre Kiøbstæder pleiede og vare pligtige. Kongen bød derfor, at der skulde giøres Staldrum til 400 Heste; Lehnsmanden skulde udsee de beleilige Steder dertil, og Borgerne bygge Staldene inden en bestemt Tid, samt være forsynede med Hø o. s. v. imod Kongens Ankomst. Flere lignende Breve findes oftere, og skiøndt der ikke altid siges i dem at Kongens egen Nærværelse giorde saadanne Indretninger fornødne, kan dette dog sluttes efter hvad der forekommer i de fleste. Slige Stalde skulde saaledes i 1573 indrettes af Borgerne, paa disses egen Bekostning, i Slangerup for 350 eller 400 Heste, hvilket Antal i 1581 forhøiedes til 500; ligeledes 1581 i Slagelse for 500; 1580 og 1581 i Kiøbenhavn for 1200 Heste (et Sengekammer for en Staldkarl for hver 4—5 Heste); og ligeledes 1580 i Kolding for 800 Heste [2]). Det kan ogsaa her endnu bemærkes, at Frederik den Anden under 6 Juni 1583 [2]) forundte Bønderne i Aagaard „for vor Gaard Ryegaard" betydelige Fritagelser i tre Aar, imod at de „forbedre deres Gaarde med Bygning,

---

1) Siællandske Tegnelser.

2) Siæll. Reg. 11, 42; 12, 181 og 195, samt Siæll. Tegnelser 12, 132—33; 14, 349, b — 50; Resen's jura civitatum S. 142; samt Jydske Reg. 3, 148—49. Jvfr. ogsaa Tegn. 7, 3 og Jydske Reg. 3, 560—61 angaaende Skanderborg.

3) Jydske Reg 3, 513; jvfr. og de noget lignende Breve for Rye og for Wester-Waindrup samt Bønstrup af 1583 og 1584 (Jydske Reg. 3, 451 og 572 samt 608—9).

saa at i hver Gaard kan findes godt Staldrum til 5 eller 6 Heste, og gode beqvemme Værelser, saa at vore Hofsinder kunne ligge hos dem med deres Folk og Heste, naar vi komme hid til Gaarden" (Nygaard). Kongens Antegnelser i de fornævnte Skrivcalendere vise, at han kom der ikke sielden, om endog hans Ophold hver Gang ikke varede mange Dage.

Det Foranførte vil have giort det indlysende, at Holdet var en ikke ringe Byrde, som derhos maatte være forbunden med endeel anden Uleilighed. Det er derfor begribeligt, at de Vedkommende ikke saa ganske sieldent søgte at undgaae det, ved at byde Betaling der i Stedet. I Cancelliets Registre[1]) findes saaledes fra Aaret 1512 en Qvittering til Peder Ebbesen, Lehnsmand bl. a. paa Lundenæs, for 100 Joachimsdaler, (omtrent 104½ Species) som han havde givet for den Nat, han skulde have holdt Kongen og dennes Folk i Viborg; af de flere hidhørende Noticer, der indeholdes i de foran ommeldte Rentemester-Regnskaber fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, vil jeg kun, af Jochim Becks Regnskab fra Michaelis 1560 til samme Tid 1561, bemærke, at der under Rubriken „Oppebaaret for K. M. Hold" — i Jylland — anføres for Hiørring 80 Daler, for Thisted, Lemvig, Sæbye og Skagen hver 150 Daler, og for et Hold, Malthe Jensſen var pligtig at holde Kongen, ligeledes 150 Daler[2]). — Her synes det og at være Stedet, noget udførligere at omtale det allerede forhen berørte Arrangement, som Rigsraadet under Frederik den Første paatænkte, da han havde besværet sig over Vanskeligheden for ham i at opholde sig her i Riget med den efter hans Stilling fornødne Bekostning; uagtet denne Sag egentlig henhører til en Tid, der var forløben før den Periode, vi her omhandle. Raadet

[1]) 4, 346, b.

[2]) Fra Christian den Andens Tid kan eftersees Qvitteringer i Suhms nye Samlinger 1, 92, 158, 294, 347, 348 og 2, 153 og 154.

forestillede ham nemlig[1]), at samme var blevet enigt om, at alle Bisskopper, Prælater, Riddere og gode Mænd, som havde Lehn og skulde holde Kongen Natteleier, skulde aarligen give ham hver 100 Mark i Sølv[2]) hans Livstid for hvert Natholb, hvad enten han var i Riget eller ikke; dog at de saa maatte blive fri for samme Hold og Giæsterie, og ikke derfor besværes med flere Nætters Hold, end de giorde i Kongerne Hans's og Christians Tid; derhos indstillede Raadet til Kongen, hvorledes han vilde have det med Kiøbstæderne. Herpaa svarede Kongen[3]), at han ikke kunde indgaae herpaa; men dersom Man vilde give ham 200 Mark aarligen for hvert Natholb, vilde han altid holde sig selv; da han med sin Gemalinde, Hoffinder, Jomfruer og Folk ikke kunde holde sig een Nat med 100 Mark, ligesom Man og „nu udi Jylland bedendes havde budt ham 200 Mark for een Nats Hold." Han ytrer sig derefter om den Mulighed, at Man ikkun vilde holde ham — som han siger, har været Sædvane — hvert tredie Aar[4]), og tilføier, at han dog forbeholder sig selv Valget imellem at fordre Hold in natura, eller Penge i Stedet derfor. Men Rigsraadet svarede hertil[5]): at, naar Kong Hans drog igiennem Landet for at sætte Retterthing, hvert tredie, fierde, stundom hvert femte Aar, da gav de, som ydede Penge i Stedet for Natholb, ikkun 100 Mark, hverken mere eller mindre, som mangen Mand i Raadet vel var vitterligt; samt at Raadet havde giort

---

1) Ny Danske Mag. 5, 103.

2) Uden al Tvivl menes her 100 Mark Sølv i Penge; og disse udgiøre 6¼ Mark Sølv i Cöllnsk Vægt; en Værdi af omtrent 57¾ Specier. Kongen fordrede det dobbelte, 115 Specier eller Joachimsdalere, (s. ovenfor S. 23.)

3) Sammesteds. 115—16.

4) Almindeligt har dette i alt Fald sikkert ikke været, hvilket allerede sees af flere af Christian den Andens Breve, t. Ex. et Lehnsbrev af 1516, i Suhms nye Samlinger 1, 150 - 51.

5) Ny Danske Mag 5, 207—8.

hiint Tilbud af Billighed for Kongen, og vilde denne ikke nøies dermed, da vilde de gierne holde ham ligesom i Kong Hans's Tid.

Saafremt det virkelig — hvad der synes antydet i de ovenommeldte Forhandlinger — tidligere skulde have været Skik, at Kongen ikke hvert Aar reiste om i Landet og benyttede sig af sin Ret til Rathold, maa dette i alt Fald i denne Periode have forandret sig saaledes, at Kongen kunde lade sig og sit Følge paa den her omhandlede Maade beværte ethvert Aar. Ligesom nemlig Lehnsbrevene fra dette Tidsrum hyppigt udtrykkeligen indeholde, at det er aarligen det Hold skal ydes, som i dem betinges: saaledes vise de ttnævnte Rouler oftere, at Vedkommende skulde svare to Hold, „det ene for ifior, det andet for iaar". Imidlertid kunde slige i eet Aar forbigaaede Rathold vel kun fordres in natura i det paafølgende Aar, men neppe Betaling kræves — af Kiøbstæderne og Lehnsmændene — i Stedet for de Hold, Kongerne ikke selv benyttede [1]). Det maatte derved, og da Kongen ofte i flere Aar ikke drog hen i en eller anden Deel af Riget, hyppigt indtræffe, at de Lehn og Kiøbstæder, der fandtes i en saadan Egn, længe vare fritagne for denne betydelige Byrde, medens andre Dele af Riget trykkedes stadigere.

De Aar, fra hvilke jeg har optegnet mere sammenhængende for Christian den Tredies Reiser bestemte Router ere: 1536, i Jylland, begyndt Søndagen judica, den 2den April, og beregnet for henimod 2 Maaneder [2]); 1536 eller 1537

[1]) Dog maa erindres, hvad vi siden komme til at omtale, at Kongen kunde sende sine Hofsinder m. v. omkring og benytte Giæsteriet, uden at han selv fulgte med. Benyttedes Giæsteriet ikke in natura paa nogen af disse Maader, maatte — hvad Bønderne angaaer — de iblandt dem, hvis Giæsteriepligt ikke alt var forandret til en aarlig Afgift, betale det dem paaliggende Giæsterie i Penge eller Sæd. Herom i den sidste Afdeling af denne Afhandling.

[2]) Tegnelser 1, 264—66.

igiennem Fyen, fra Mandagen efter Trinitatis paa en Uges Tid[1]; 1545 i Nørre Jylland, for en 14 Dage, efter St. Hans Dag, og i Skaane og tilgrændsende Provindser, for omtrent halvanden Maaned, uvist naar[2]; 1546, i Jylland, fra Mandagen efter Hellig tre Konger og beregnet for omtrent halvtredie Maaned[3]; 1550 i Skaane m. v., imod Slutningen af August, for omtrent halvanden Maaned[4]; og 1552 i Jylland, udentvivl fra Slutningen af April til Midten af Junius[5]. Det er imidlertid ikke mindste Tvivl underkastet, at slige Reiser bleve foretagne langt oftere[6].

Jeg maa ansee det fornødent at afskrive et Par af disse Router, skiøndt jeg tillige bør bemærke: deels at neppe nogen af dem er fulgt nøie, saaledes at ikke meer eller mindre betydelige Forandringer ere foretagne, enten inden Reisen begyndte eller under dennes Udførelse; og deels at det, som tidligere her foran berørt, er muligt, at enkelte af Holdene ikke have været frie, navnlig forsaavidt Regnskabslehnene angaaer.

---

1) Smstds. 274, b.

2) Tegnelser, 2, 9—10 og 18.

3) Smstds. 44—46, b og 54—55.

4) Tegnelser, 3, 172.

5) Tegnelser, 4, 84, 86—87, 92—93 og 99. Noget foran folio 76 ff., findes en Fortegnelse, som kun angiver Holdenes Antal uden Tilføielse af Dagene, da Kongen skulde indtræffe hvert Sted. Det er vel altsaa kun en Oversigt over hvilke Hold, der overhovedet stod til Kongens Disposition.

6) Breve og Noticer i Tegn. 3, 124 vise saaledes, at ogsaa Svendborg og flere fyenske Kiøbstæder skulde ihølde Kongen, som kom fra Nyborg og skulde til Ribe, i Begyndelsen af Aaret 1550; ligesom han udentvivl ogsaa senere i samme Aar har reist rundt om i Jylland, i Siælland og i Lolland. Tegn. 3, 126, samt 162. Noticer fra 1547 og 48 (Tegn. 2, 188 og 270) vise og hen paa Hold til kongelige Reiser i disse Aar.

Kongl. Maiestæts Tog ind i Nørre-Jylland (fra 1536.)

Fra Ribe Mandagen næst efter Søndagen judica, og ligge om Natten i Bryndom hos Herr Hans, og der skal Nils Lange holde Hans Naade med Præsternes Hielp 1 Nat.

Fra Bryndom om Tirsdagen til Varde; der holder Byen K. M. 1 Nat.

Og om Onsdagen fortøver K. M. der, og holder Erik Krumdige H. Naade 1 Nat af Vester-Herred.

Om Torsdagen fra Varde til Lunde; der holder Herr Mogens Bilde K. M. 1 Nat af Nørre- og Øster-Herred.

Om Fredagen derefter til Lundenæs; der holder Peder Ebbesen af Lehnet 1 Nat.

Om Løverdagen til Ringkiøbing; der holder Byen 1 Nat.

Palme-Søndag til Ulbborg (Ulvborg) eller Thim; der holder Herr Johan Rantzov 1 Nat af Hing- og Ulbborg-Herred.

Om Mandagen til Holstebroe; der fortøver K. M. i 2 Nætter; og Byen holder 1 Nat.

Abbeden af Tviskloster holder K. M. den anden Nat.

Om Onsdagen til Lemvig; der fortøver K. M. i 2 Nætter, og Byen holder 1 Nat;

Og Mogens Munk anden Nat af Vandfolk (Vandfuld) Herred.

Lang-Fredag til Vestervig-Kloster; der fortøver K. M. til om Mandagen i Paasken, og der holder Abbeden fra Fredag Aften og til Paaske Aften til Aftenmaaltidet.

Og Gabriel Gyldenstierne der sammesteds holder K. M. til Morgenmaaltid Paaskedag, og Aftenmaaltid, og anden Paaskedag til Morgenmaaltid, af Orum Lehn.

Tredie Paaskedag til Thisted; der holder Byen med de Tieneres Hielp, som ligge til Biskopgaarden, 1 Nat.

Om Tirsdagen til Herr Anders Christensens paa Hannæs, der holder Hr. Predbiørn af sit Lehn.

Om Onsdagen til Lerup hos Præsten; der skulle Bønderne og menige Almue i Hanherred giøre Gengierd, og holde K. M. 1 Nat.

Vendsyssel om Natteleier, som Herr Ove haver at lade bestille.

Om Fredagen efter Paaskee fra Aagaard og til Ingstrup Præstegaard; der skal Erik Banner af alle Kronens, Stiftets og Klostrets Bønder og Tienere holde K. M. Fredag Aften til Aftenmaaltid og Løverdagen til Morgenmaaltid; og skal Erik eller hans Foged bestille 250 Vogne at være tilstede der samme Fredag Aften, til Børglum.

Løverdag fra Ingstrup til Børglum.

Aalborg.

Udaf Vendsyssel og til Aalborg, der holder Byen 2 Nætter. Item Hr. Ove af Aastrup Lehn 2 Nætter; item af Vreløvkloster 1 Nat; Gabriel Gyldenstierne „af Hundtsløfcloster“ 1 Nat; af Aalborg Slot 4 Nætter.

Fra Aalborg til Testrup; der holder Herr Predbiørn K. M. 1 Nat af Rindsherred.

Viborg Natholo.

Fra Testrup til Viborg; Viborg Bye 2 Nætter; Herr Predbiørn af Hids- og Lysgaard-Herreder 1 Nat; Iver Skeel af Ødkloster 1 Nat; Christoffer Rosen af Skierne og hans Herreder 2 Nætter; af Skive Lehn 1 Nat; Mogens Kaas af Stubberkloster; Vidskyldkloster; Emkloster; Voerkloster; Tvilumkloster (Fru Sophie); Allingkloster; Ringkloster; St. Hans kloster i Horsens; Bygholm Lehn; alle hver 1 Nat.

Vil K. M. fortøve længere i Viborg, kan H. Naade have Underhold af Hald.

Fra Viborg til Mariager, der holder Abbedissen K. M. 2 Nætter.

Randers; der holder Byen K. M. 1 Nat; af Thaarup Lehn 1 Nat; Hr. Joachim Lykke af Østrup Lehn 1 Nat; af Rogsøeherred 1 Nat.

Kalløe; der holder Erik Banner K. M. saa længe Hans Naade vil ligge der.

Den anden Route, jeg vil meddele, er overskrevet saaledes: „K. Maj. Natteleier paa det Tog ind i Skaane, Halland og Blegind; og ere (Vedkommende) tilskrevne at have Mad, Øl, Hø, Havre og Strøefoder i Forraad at holde H. Naades K. Maj. dermed, naar H. N. K. M. kommer did ind i Landet“; dat: Kiøbenhavn S. Bartholomei Aften 1550[*]).“ Derefter følger Routen saaledes:

Helsingborg, holder Herr Peder Skram 1 Nat.
I Vardberg i Gyding Herred, Samme, 1 Nat.
I Meckelang, Samme, 1 Nat.
I Øsø i Asbocherred, Samme, 1 Nat.
Engelholm eller Bosted, Samme, 1 Nat.
Bosted, Samme, 1 Nat.
I Helsingborg, naar K. M. drager tilbage, Samme, 1 Nat.
Landskrone By, holder Borgerne, 1 Nat.
Lundebye, ligeledes, 1 Nat.
Lundegaard, Stig Pors, 2 eller 3 Nætter.

---

*) Bartholomæi Dag var den 24 August.

Malmøe, Borgerne, 3 Nætter.
Falsterboe og Skanøer, ligeledes, 1 Nat.
Trelleborg, ligeledes, 1 Nat.
Ræsbyeholm, Hr. Mogens Gyldenstierne, 1 Nat.
Ysted, Borgerne, 2 Nætter.
Simmershavn, Borgerne, 1 Nat, og holder Otto Brahe samme Hold med Borgerne.
Roulund, Otto Brahe, 1 Nat.
Aahuus Bye, Borgerne, 1 Nat.
„Natteleie at bestille mellem Sølvitsborg og Rodnebr."
Aahuus Gaard, Erik Podbusk, 1 Nat.
Sylvitsborg, Verner Parsberg, 3 Nætter.
Rodnebye, Borgerne, 1 Nat.
Lyckau og Ausker, ligeledes hver 1 Nat, og holder Ebbe Ulfeld samme Hold med Borgerne.
Bekkeskovkloster, Jens Brahe, 1 Nat.
Bæ By, Borgerne og Byrge Trolle sammen 2 Nætter.
Herridsvad Kloster, Abbed Laurits, 3 Nætter.
Laugholm, Byrge Ulfstand, 1 Nat, og skal han holde K. M., naar H. N. kommer tilbage fra Vardberg.
Halmsted, Borgerne, 1 Nat, og skal de ligeledes holde frem og tilbage.
Falkenberg, Borgerne, 1 Nat.
Vardberg Slot, Lauge Ulfstand 4 Nætter.
Vardberg Borgerne paa Slottet 1 Nat.
Af Aaekloster Tage Tott, paa Vardberg 1 Nat.

Jeg mindes ikke at have seet slige Router fra Frederik den Andens Tid, og har i alt Fald ikke optegnet nogen saadan. Imidlertid er det sikkert nok, at han færdedes ikke mindre, men snarere meer end sin Fader og ligesaa meget som sin Søn, Christian den Fierde, rundt omkring i Riget*). Til

*) Christian den Tredie opholdt sig vel i det Hele stadigere paa enkelte Steder, men giorde dog jevnligen Reiser omkring i Landet. Da Brevene fra hans Tid ikke falde i den Mængde, som fra Frederik den Andens Regiering, og Dateringen efter Hellig- og Helgens-Dage, der først ophørte mod Slutningen af hans Regiering, medfører større Uleilighed ved at sammenstille de enkelte Dage, Brevene ere udstedte, har jeg ikke fra hans Tid foretaget saadanne Uddrag, som de i Texten

Beviis herpaa skal jeg anføre de efterfølgende Uddrag, jeg i sin Tid har giort af nogle af Cancelliets Protocoller, som vise, hvor de Breve fra 1579 til 1582, der ere indførte i disse Protocoller, ere daterede. Iøvrigt ere disse Aar vel valgte uden Hensigt til at søge dem, hvori Kongen reiste meest om i Riget; men jeg maa dog bemærke, at de her omhandlede Aar udentvivl høre til dem, i hvilke han og Hoffet bevægede sig meest omkring, skiøndt han dog ingenlunde i dem kom hen i alle Landets Provindser. Forresten maa jeg ogsaa indrømme Muligheden af enkelte Feil ved dette temmelig trættende Uddrag; men disse, der i saa Fald maa være meget faa, har jeg nu ikke seet mig i Stand til at rette, eller engang til at søge opdaget, om de i alt Fald ikke snarere have deres Grund i Feilskrifter i selve Protocollerne — Noget hvorpaa der naturligviis nok findes Exempler — end i Uagtsomhed fra min Side; jeg har ved de enkelte Steder, hvor jeg har antaget eller befrygtet slige Feil, giort Bemærkning derom.

1579.

Januar 1, 3 til 11, 15 Koldinghuus; 23 Krempen; 29, 30 Flensborg.

Febr. 3—8, 11—22, 24, 26—28 Kolding.

Marts 2, 5, 8, 10, 12 Kolding; 12 Nygaard; 14–17, 19—29 Kolding; 31 Odense.

April 1 Nyborg; 4, 5 Sorøe; 7 Kiøbenhavn; 9 Kronborg; 10—14, 17, 20, 21, 23—26 Frederiksborg; 27, 29, 30 Kronborg.

Mai 1, 2, 4, 5 Kronborg; 7, 8 Frederiksborg; 8 Kronborg; 9, 11, 12 Frederiksborg; 15 Kiøbenhavn; 18, 19 Frederiksborg; 23, 25, 26 Kronborg og Helsingøer; 28, 30, 31 Frederiksborg.

---

omtalte fra hans Søns Regiering. Iøvrigt kunne naturligviis de i Texten meddeelte Uddrag endnu suppleres noget ved Hiælp endog af allerede trykte Breve, saasom ved flere af de i Danske Magazin indførte Breve fra Frederik den Anden til Christoffer Valchendorff; men slig Suppleren, der dog ikke let kunde blive ganske fuldstændig, laae udenfor min Plan.

Junius 1—7, 10—15, 18—20, 25, 27—29 Frederiksborg; 30 Hørsholm (Hirschholm).

Julius 2—6, 8—11 Frederiksborg; 13—17 Roskildegaard [1]); 20 Ballerup; 21—24 Ibstrup (Jægersborg); 24 Vambrup [2]); 25—28 Frederiksborg; 28 Kronborg; 29—31 Frederiksborg.

Aug. 1—9 Frederiksborg; 10—11 Roskilde; 11 Tryggevelde; 12, 13 Vordingborg; 13 Sophieholm [3]); 13, 14, 16 Giedsøer; 28 Kiøbenhavn [4]).

September 7 Reifeldt Kloster (i Holsteen); 24—28 Kolding.

October 1 Kolding; 3 Gamst; 5—7 Nygaard; 9—19, 21—26 Kolding.

November 1, 2, 4—8, 12—15, 23 Skanderborg; 25—30 Haureballegaard.

December 1 Haureballegaard; 3, 4 Todberg; 8, 9 Haureballegaard; 9—13, 16, 18—20, 23, 24, 26—31 Skanderborg.

1580.

Januar 1—3 Skanderborg; 6—7 Odense; 9—13, 15—18, 22, 23, 26, 27, 29—31 Kolding.

Febr. 1 Kolding; 5 Nyborg; 9—10 Kiøbenhavn; 13—15 Kronborg; 15 Kiøbenhavn; 17, 18 Frederiksborg; 19 Kiøbenhavn; 19—21 Frederiksborg; 24 Odense; 26—29 Kolding.

Marts 1—3, 5, 6 Kolding; 9 Selderupgaard; 11 Nygaard; 12—16, 19, 20, 22—25 Kolding; 27 Odense; 29—31 Kolding.

---

1) Et Brev af 15 er dateret fra Frederiksborg; dette kan være en Feil; men det hændtes dog ofte, naar Kongen samme Dag var paa to Steder, at der da ogsaa ere skrevne Breve paa begge.

2) Der ligger et Vambrup i Jylland, som Peder Rantzow d. 17de Oct. 1579 tilskiødede Kongen imod Trøiborg og endeel andet Gods (J. Rg. 2, 622, b—17) og hvor Kongen tit opholdt sig; men neppe noget i Siælland; her er vist altsaa en Feil.

3) Stadagergaard paa Falster. I en Jordebog over alle Lehnene i Danmark fra 1574 i Geheime-Archivet nævnes og Sophieholm „som tilforn kaldtes Stadager — som K. M. nu fik af Lauge Wenstermand". I Olufsens Collectanea anføres ikke den her forekommende Benævnelse af Stadagergaard, men siges, at den ogsaa hedte Kladskovgaard.

4) Maaskee dette Brev dog kun er udstedt i Kongens Navn af de 3 Rigsraader, han ved Brev af 28 Juli (Siæll. Tegn. 14, 229—30) havde indsat til at tage vare paa Kiøbenhavn og Rigets Gavn, medens han foretog en Reise ud af Landet, som da paatænktes.

April 1—3, 5—7 Kolding; 8 Gunderslovholm[1]); 9—13, 16, 17 Kolding; 20—24, 27—30 Odense.

Mai 1—8 Odense; 12—15, 20, 22, 24—26 Kolding; 28 Nygaard.

Juni 3 Nygaard; 5—12, 14—18, 20—22, 24—25 Kolding.

Juli 1, 2, 4 Kolding, 5 Andvorskov[2]); 9, 11, 12 Kolding; 14 Bamdrup; 18, 19 Kolding; 19 Nygaard; 24, 25 Andvorskov; 25, 26 Rosted; 27—29 Sorøe; 29 Rosted; 31 Sorøe.

Aug. 1 Frederiksborg; 2 Kronborg; 4 Frederiksborg; 5 Slangerup; 9 Brerød; 11 Tisvælde; 14—15 Valdbye; 18 Neglinge; 20—22 Søeborg; 25, 26 „Heritzhe"[3]); 27, 29 Frederiksborg.

Sept. 1—3, 4, 5, 8 Frederiksborg; 8—11 Kronborg; 17, 19, 20—26 Frederiksborg.

October 7, 8 Sorøe; 10, 13, 15, 16, 18, 20, 25—28 Andvorskov; 30 Odense.

Novbr. 2—4, 12, 15, 19, 21, 22 Skanderborg; 25—28 Haureballegaard; 28 Aarhuus; 29, 30 Skanderborg.

Decbr. 1—4, 6, 7, 9, 16—18, 24—31 Skanderborg.

1581.

Jan. 1, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 24, 26—29 Skanderborg.

Febr. 4 Dronningborg; 7—9, 12—19, 21, 24—26, 28 Skanderborg.

Marts 2—4 Skanderborg; 10 Nygaard; 10—16, 20, 25, 27, 29, 30 Kolding.

April 2, 3, 5—10, 12 Kolding; 15, 17, 19—22, 26, 27, 29 Bamdrup.

Mai 2, 6—9, 11—15 Kolding; 18 Odense; 21 Andvorskov; 24—29 Frederiksborg; 30, 31 Kronborg.

Juni 1, 3—6, 9—11 Kronborg; 12, 13, 16—18 Frederiksborg; 22 Kiøbenhavn; 24—27, 30 Frederiksborg.

Juli 1—6, 9 Frederiksborg; 10 Kronborg; 11—17, 19—21, 25, 27 Frederiksborg; 27 Kronborg; 29, 30 Frederiksborg.

Aug. 3 Hirschholm; 4, 6, 8, 9 Frederiksborg; 12 Abrahamsborg (Jægerspriis); 14 Ganløse (paa Jagten); 17, 18, 22, 25—27 Frederiksborg.

---

1) I Siælland; sikkert en Feiltagelse; i 1579 og 1582 var Kongen i April Maaned i Siælland.

2) Ligeledes maaskee urigtigt.

3) Brerød er vel Brederød i Kregome Sogn, Heritzhe udentvivl Harridshøi eller Harrildshøi i Tikiøb Sogn. Brevene fra 14 til 26 Aug. ere daterede „paa Jagten."

Sept. 1—5, 7—10, 14—16, 18, 20, 21 Frederiksborg; 23 Kronborg; 24—29 Frederiksborg.

Oct. 1, 2, 5, 6, 8, 10, 11, 13, 14, 16 Frederiksborg; 16—19, 21 Kronborg; 24—29, 31 Frederiksborg.

Nov. 1 Frederiksborg; 6, 8, 9*), 10—14 Odense; 20—23, 26 Frederiksborg; 28 Kiøbenhavn.

Decbr. 6, 9, 12—19 Kronborg; 21, 22, 24, 30, 31 Frederiksborg.

1582.

Jan. 1, 3—6, 9, 10, 19—21 Frederiksborg; 23 Kiøbenhavn; 25, 27 Kronborg; 29 Frederiksborg; 28—31 Kronborg.

Febr. 1—3, 5, 6 Kronborg; 8 Frederiksborg; 9, 10, 12 Kronborg; 16, 17, 19 Frederiksborg; 24, 28 Kiøbenhavn.

Marts 1 Kiøbenhavn; 4—6, 11—17 Frederiksborg; 20, 25, 26, 28 Kronborg; 29, 30 Frederiksborg.

April 1, 2, 5—8 Frederiksborg; 10, 12, 13, 18 Kronborg; 21—23 Frederiksborg.

Mai 1 Frederiksborg; 3, 4, 5 Kronborg; 5, 6, 11, 13, 15 Frederiksborg; 19, 20 Kronborg; 23—25, 27 Frederiksborg.

Juni 6 Frederiksborg; 13—21 Kiøbenhavn; 25—27, 29, 30 Kronborg og Helsingøer.

Juli 1, 4 Kronborg; 7—11, 13, 15—18 Frederiksborg; 20 Tudse; 20—26 Aunsøe; 26, 28—31 Kallundborg.

Aug. 1 Kallundborg; 5, 6, 10 Frederiksborg; 11, 13, 17, 18, 20 Kronborg og Helsingøer; 23—27, 31 Frederiksborg.

Septbr. 1, 2, 7, 9, 10 Frederiksborg; 14—16 Kronborg; 20—28, 30 Frederiksborg.

October 1 Roskilde; 2 Ringstedkloster; 4, 5 Sorøe; 5, 6 Rosted; 9 Korsøer; 11 Odense; 13 Kolding; 14 Skanderborg; 15—18, 22 Nygaard; 23, 24 Kolding; 26—28 Vamdrup.

Nov. 6, 7 Haderslev, 9, 10, 12—15, 17, 18 Kolding; 23—27, 29, 30 Skanderborg.

Decbr. 1, 3, 7—10, 13—15, 19—22, 26, 30 Skanderborg.

Man kunde mene, at flere af de Forandringer af Ophold, som fremgaae af disse Uddrag, kun have været ubetydelige Smaatourer, som Kongen giorde med faa Cavalerer; men foruden at Brevene dog ere skrevne under disse korte Ophold, og at

*) Der forekommer ogsaa et Brev dateret 9 Nov. Frederiksborg; men det maa vel være en Feilskrift.

altsaa en Deel af Cancelliet har maattet være i Kongens Følge, saa vil det Følgende vise, at paa en stor Deel af dette Slags ideligt foretagne Smaareiser ogsaa den øvrige kongelige Familie var med, eller fulgte efter. Her skal jeg iøvrigt kun endnu, med Hensyn til de anførte Uddrag, i Forbigaaende giøre opmærksom paa, at Man af dem kan slutte til at Kongen ikke nogensinde i de 4 Aar 1579—82 var i Skaane og de didhørende Provindser, ei heller paa Smaaøerne, naar undtages Falster, ligesaa lidet som i den nordligste Deel af Jylland, og endelig kun meget kort i Slesvig.

Jeg berørte lidt ovenfor, at den kongelige Familie ofte fulgte med Kongen selv paa de kortere Reise-Udflugter. Dette sees i Særdeleshed af Frederik den 2dens egenhændige Optegnelser i hans Skrivcalendere, af hvilke der endnu, som forhen berørt findes tre — for 1583, 1584 og 1587 — paa det Kongelige Bibliothek. Da de sandsynligviis andensteds blive meddeelte in extenso, har jeg saa meget mere troet her at burde indskrænke mig til ikkun at give Uddrag om Hoffets vexlende Opholdssteder af een iblandt dem, hvortil jeg har taget den for 1584, i hvilket Aar iøvrigt rigtignok Christian den Fierdes Hylding i de forskiellige Dele af Riget medførte, at Hoffet i et Par Maaneder drog mere omkring end ellers sandsynligviis vilde være blevet Tilfældet.

1584. Januar: 1 Kongen med Dronningen og deres Børn paa Skanderborg. 3 Kongen til Aller[1]. 4 til Skanderborg. 6 K. med Dr. til Haureballegaard; Børnene bleve paa Skanderborg. 13 til Verløff[2]; Dronningen til Skanderborg; 14 Kongen til Viborg; 15 til Ressendal. 16 til

---

[1]) I Haderslev Amt.

[2]) Maaskee Veierslov i Houlberg Herred. Kongens temmelig utydelige Haandskrift og slette Orthographie giør det ofte endnu vanskeligere at giætte sig til Stedernes Navne, end det allerede maa være paa Grund af Forskiellen i disse Navnes Bogstavering dengang og nu.

Rue[1]); Dronningen kom did. 18 med Dronningen igien til Skanderborg. 22 Kongen til Eer[2]) i Skanderborg Lehn. 24 til Skanderborg. 28 til Rantholt (?) paa Jagt. 30 til Skanderborg.

Februar: 4 til Aakier. 5 til Halling i Hadsherred. 7 Rud i Hadsherred. 8 Loftrup[3]), der kom Dronningen ogsaa hen. 10 med Dronningen til Aller. 12 begge til Skanderborg. 20 Rim. 21 Jelling. 22 Nygaard. 25 Kolding; Dronningen kom did; Børnene paa Skanderborg. 26 „Hollum"[4]). 28 igien til Kolding.

Marts: 2 i Haderslev. 4 Vamdrup; Dronningen til Skanderborg; samme Dag var Kongen paa „Voebeschelt"[5]). 6 Dronningen og de to ældste Døttre til Kolding. 7 til Haderslev; Dronningen og de to ældste Døttre kom did. 19 til „Halck". 20 til „Ostet"[6]) paa Haderslev Næs. 21 til Haderslev. 26 til „Toscho". 28 til Gram; samme Dag til „Kolschabt"[7]). 30 til Haderslev.

April: 7 til „Rost" paa Jagt. 10 til Haderslev. 24 til „Gamss". 25 „Wyrst". 27 „Amtse"[8]). 28 Nygaard; der kom Dronningen og de to ældste Døttre hen.

Mai: 1 til Rim med Dronningen; de og de to ældste Døttre spiste i en Skov „sum kallis kollerudt"[9]). 2 samtlige til Skanderborg. 4 „Wynnynch"[10]) at skyde „Urkoch". 6 til Skanderborg. 12 til Viborg. 18 til Skanderborg. 16 til Aakier. 20 til Skanderborg.

Junius: 3 med Dronningen, Christian og de to ældste Døttre, samt alle Hoffinderne til Haureballegaard. 4 „Vi"[11]) til Randers. 5 Kongen

---

1) Ressendal maaskee Reesdal i Hidsherred; Rue er vel det bekiendte Rye.

2) Maaskee Eier i Ousted Sogn, Voor Herred.

3) Lystrup i Bierre Herred?

4) Jeg veed ikke hvor dette Sted har ligget. Et Hollumgaard forekommer paa den vestlige Side af Jylland i den foran nævnte Jordebog; men dette kan det, efter Reisens Gang at dømme, neppe have været.

5) Fobislet i Tystrup Herred?

6) Halk og Oesby i Haderslev Herred?

7) Kolsnap i Gram Herred? „Toscho" maa vel være Tyrschau i Tønder Herred, Tønder Amt?

8) Rost i Hviding Herred, Haderslev Amt; de andre Byer ere vel Gamst, Veerst og Andst i Andst Herred.

9) Formodentlig Kollerup i Tyrild Herred.

10) Formodentlig Vinding i Tyrsting Herred.

11) Altsaa ikke blot Kongen; han kalder sig altid „jeg". Sin Gematinde

til Viborg. 6 „Scherne", ɔ: Skiern, samme Dag til Randers. 7 Randers, eller Skanderborg[1]). 8 Dronningborg (som det synes)[2]). 12 med Dronningen, Christian og de to ældste Døttre samt hele Rigsraadet og alle Hoffinderne til Tiele. 13 „Vi" til Viborg (hvor Hyldingen saa foregik). 19 Vi til Skanderborg. 20 med Dronningen og alle Børnene til Rim. 21 Vi til Rygaard. 23 Vi til Hindsgaul. 24 Vi til Ryegaard. 25 Odense (Hyldingen). 30 Vi til Nyborg.

Julius 2 med Dronningen, Børnene og alle Raaderne i Nyborg. 3 Vi til Korsøer; derfra til Andvorskov. 7 til Ringsted. 8 (Hyldingen). Dronningen og Børnene til Roskilde. 9 Kongen til Frederiksborg; „min Søn til Roeskilde". 10 til Kronborg; Christian til Frederiksborg. 11 kom Dronningen og Søn og de to ældste Døttre til Kronborg. 13 Vi til Helsingborg. 16 Vi til Landskrone. 18 Vi til Lund (Hyldingen). 23 til Kronborg; Dronningen til Landskrone. 24 Dronningen og de ældste Børn til Kronborg. 25 til Frederiksborg. 30 med Dronningen, Christian og de to ældste Døttre til Vidstrup. 31 Vi til Sorøe.

Aug. 4 Svendstrup; Dronningen i Sorøe. 5 Hun til Roskilde med de to ældste Døttre; Christian blev i Sorøe for at studere. 6 Dronningen til Frederiksborg. 7 Kongen til Frederiksborg. 10 med Dronningen og Børnene paa Frederiksborg; 11 til Kronborg. 12 Dronningen kom did. 13 Kongen og Dronningen til Hirschholm. 14 begge til Kiøbenhavn. 15 begge til „Ybtrubt". 17 begge til „Ibtrubt"[3]). 21 „Vi til Kollekolle". 24 begge til Ganløse. 25 begge til Frederiksborg. 28 Kongen til Kronborg. 29 Frederiksborg. 31 Kongen og Dronningen til Vistrup.

Septbr. 1 „Vi til Kiøge"; samme Dag til Tryggevelde. 2 Kongen og Dronningen til „Wynbueholt", derfra til "Knudts Bue"[4]). 10 Kongen og Dronningen til Vordingborg; 11 han til „Bochøe" (Baagøe).

---

nævner han aldrig „Dronning", men omtaler hende næsten altid som „min Sophie." Om Prindserne og Prindsesserne siges „min Søn", „mine Døttre", „Børnene".

[1]) „Ydach war ieg met mint soffye och christian och tue af mine elffte døttrer och dye ander pae schandelbor." Efter „Døttre" er uden tvivl glemt i Randers.

[2]) „Ydach schol (schot?) ieg den Fanne pae stanchen sum schal førrist far mint sönt her paa Dronninchbor."

[3]) Ibstrup. Formodentlig er her en Feiltagelse i Calenderen.

[4]) Vindbyeholt i Farse Herred, og Knudsbye i Baarse Herred; eller det som ligger i Hammer Herred.

12 til Vordingborg. 14 Kongen og Dronningen til Kioge; han derfra til Ballerup. 15 Dronningen til Frederiksborg. 16 Kongen til „Tubberubt"[1]). 17 Ibtrup; Dronningen og de to ældste Døttre kom did. 19 Kongen med dem til Kiøbenhavn. 22 Kongen med dem til Frederiksborg.

Octbr. 5 Kongen til Kiøbenhavn. 6 til Kronborg. 7 Dronningen did. 10 de to ældste Døttre og Prinds Ulrik ligeledes. 13 Kongen til „Harsshe"[2]). 16 til Kronborg. 21 Valdbye i Holboe Herred. 23 Kronborg. 27 Krogerup paa Jagt. 28 Kronborg.

November: 4 Kongen til Hirschholm. 5 Frederiksborg; Dronningen kom did. 9 Kongen til Seierslev paa Jagt. 11 Frederiksborg. 16 Kongen til Kiøbenhavn. 17 Kronborg. 18 Dronningen kom did. 23 til Hirschholm; Dronningen til Frederiksborg. 24 Kongen til Kiøbenhavn. 25 Kollekolle. 26 Frederiksborg.

December: 8 til Bistrup. 9 Dronningen ogsaa did; Børnene bleve i Roskilde. 10 Kongen med Dronningen og Børnene til Ringsted. 11 Vi til Sorøe. 14 Kongen med Dronningen og Børnene til Andvorskov. 21 „Schoffgar"[3]) paa Jagt. 22 til Andvorskov. 29 til „Landerubt Torp"[4]) paa Jagt. 30 til Andvorskov. 31 til Sorøe og samme Dag tilbage.

Der staaer paa dette Sted endnu kun tilbage at omtale Beforbringen af Kongen og hans Følge paa Reiserne. Denne paalaae, hvad først Reisen til Lands betræffer, saavel Kiøbstæderne som Bønderne. Derimod sees det ikke, at Lehnsmændene skulde deeltage i denne Pligt anderledes, end ved at beordre de i deres Lehn boende Bønder dertil. At den her omtalte Forpligtelse paahviilte Kiøbstæderne, vilde allerede kunne sluttes deraf, at det endog paalaae dem at beforbre Kongens Sendebud[5]), naar de kom igiennem Byen; men især sees det,

[1]) Jeg veed ikke, hvor dette ligger.

[2]) Ligesom Haritze her foran, formodenlig Harridshøi.

[3]) Skovsgaard i Vester Flakkebierg Herred.

[4]) Landbyetorp i Slagelse Herred; (nu Fredriksslund.)

[5]) Ogsaa denne Materie staaer i nogen Forbindelse med denne Afhandlings Gienstand, men dog ikke saa nær at jeg har turdet udstrække mit Arbeide dertil, hvorved det vilde være blevet ikke lidet vidtløftigere. Man kan iøvrigt faae nogen Kundskab om hiin Materie især af Edvardsen Friis's Skielskiørs Beskrivelse S. 73 ff.

at ogsaa Borgerne skulde „føre Fadeburet“, af et Brev af 25. Aug. 1578 [1]), hvorved Viborg Borgere fritoges for Ægter og at age Nogen uden dem, som havde Kongens egenhændige Pas; — hvorhos tilføies, at de ligeledes skulde, naar Kongen selv personligen kom der i Egnen, være pligtige, saavelsom andre Undersaatter, at flytte ham og hans Fadebuur. — I Henseende til Bønderne maa det dernæst bemærkes, at det ikke blot var Kronens Bønder — jordegne, saavelsom Fæstere — men ogsaa Adelens, der fra gammel Tid af vare pligtige at age Kongens og Dronningens Fadebuur, hvor de personligen droge igiennem Landet [2]). At denne Pligt medførte en ikke ubetydelig Byrde for Bønderne paa de Veie, ad hvilke Hoffet hyppigt reiste, er, efter alt hvad jeg forhen har anført, begribeligt; Man vil saaledes allerede have bemærket i den foran meddeelte Route af 1536, at der omtales en Tilsigelse af 250 Vogne for at føre Kongen og hans Folk til Børglum. Derfor søgte ogsaa Bønderne, især Adelens, tildeels efter deres Herskabers egen Tilskyndelse eller Befaling, at unddrage sig den omhandlede Pligt saameget som muligt. I et Brev af 18 Aug. 1571 [3]) til Lehnsmanden i Holbeks Lehn, Christoffer Festenberg, kaldet P a x eller P a k i s ch, siges saaledes, at da Kongen sidst drog giennem dette fra Kallundborg Lehn, maatte endeel af Fadeburet blive tilbage, fordi der ikke var Vogne til at age det, og at Kongen havde erfaret, at flere Adelige havde befalet deres Bønder, som vare tilsagte, ikke at møde; af hvis Aarsag Kongen nu, med Henhold til den førnævnte

---

1) Jydske Reg. 2, 160.

2) Christian den Tredies Haandfæstning, Art. 7, gientaget i Recessen af 1547, Art. 18 og i den af 1558 Art. 2. Frederik den Andens Haandfæstning, Art. 6. I Frederik den Førstes Haandfæstning tilføies „dog at den Ægt bliver maadelig og gaaer ret omkring uden Vild“.

3) Tegn. 11, 366—67.

Bestemmelse i „Recessen", befaler Par at tiltale Bønderne, og forsaavidt deres Husbonder ville være Hiemmel for dem, da at indberette disses Navne til Kongen, for at der kunde vides Raad derimod. Af et Brev af 13. Jan. 1577[1]) til Abbederne i Sorøe og Ringsted kan man slutte til lignende Forsømmelse paa den Tid; og ved et andet af 22 Juni s. A. fik Eiler Grubbe, Rigscantzleren, Fuldmagt at pante de Adelens Bønder, som undsloge sig for at age Kongens Fadebur, alt med Henhold til Recessen og efter gammel Sædvane, uagtet de ikke i Forveien vare „fordeelte", det er: dømte[2]). Det kan endnu bemærkes, at Kongen i et Brev af 4 Nov. 1585 tilskrev Lehnsmanden paa Roskildegaard, Lauge Beck, i meget strenge Udtryk i Anledning af de idelige Vanskeligheder ved Beforbringen af Fadeburet, hvorved han blandt andet berørte, at endeel af Cannikerne og Andre (Adelige) opholdt deres Bønder hemmelig i deres Gaarde i Byen, og at endeel ellers forstak sig hos Borgerne, indtil Reisen var forbi, samt at adskillige af Adelens Bønder paaskød deres Husbønders „Bud og Forfald." Beck paalægges nu at hænde Dom saavel over Bønderne som og over dem, der havde holdt Bønder skiulte i deres Gaarde. Samme Dag blev Mester Christian Machabæus i Ringsted beordret at tiltale de Bønder, som der havde viist sig ulydige; ligesom endelig endnu samme Dag udstedtes et aabent Brev til Bønderne i Ringsted og Meerløse Herreder om for Fremtiden bedre at iagttage deres Pligt, og af Fogden tage Beviis for at de opfyldte denne; hvorhos dette Brev viser, at ogsaa Kronens Bønder paaskød Forfald i Lehnsmandens Ærinde for at unddrage sig fra disse Ægter[3]). I øvrigt forundtes

[1]) Siæll. Tegn. 13, 111.

[2]) Dette stemmer saaledes ikke med det af 1571, hvorefter Bønderne skulde tiltales.

[3]) Siæll. Tegnelser 15, 578—79 og 580, b. I det aabne Brev tales om

stundom, men yderst sieldent, Fritagelse for Pligten til at age Fadeburet. I et Brev af 1536 eller 1537[1]) tillod Christian den Tredie, at Erik Banners Bønder i Siælland maatte være fri for at age eller føre Kongens og Dronningens Fadebuur, naar de droge omkring her i Provindsen, undtagen den høieste Nød fordrede det, saa at de ellers ikke kunne komme afsted. Et andet Brev, af 1549[2]), bestemte, at Ringsted Herreds Bønder, i Stedet for som hidtil at føre Fadeburet fra Ringsted til Roskilde, ikke skulde age det længere end fra Ringsted og til Osted, hvor Bønderne i Voldborg og Ramsøe Herreder skulde tage det og føre det til Roskilde. Denne Vei var i sig selv ikke saa lang, at Bønderne derved skulde finde sig meget besværede; men deels gik disse og lignende Ægter sikkert meget ofte paa[3]); deels har vel ofte Afstanden fra Bondens Hiem til

---

Straf efter Recessen; men hverken i Recessen eller Haandfæstningen findes Straffen fastsat. I nogle af de tidligere Kongers Haandfæstninger, f. Ex. i Oles, forekommer derimod Straf udtrykkeligen bestemt.

1) Tegn. 1, 250.

2) Reg. 5, 192, samt Tegnelser 3, 74—75.

3) Især laante flere Lehnsmænd ofte Andre, Adelige, som reiste giennem Landet, Ægter; dette sees af de hyppige Advarsler, Kongen gav vedkommende Lehnsmænd, især i Kiøbenhavns og Roskildegaards Lehn, om at undlade slig utidig Godhed. Fornemmelig udtaler Frederik den Anden sig i et Brev af 20 Febr. 1573 til Morten Venstermand, Lehnsmand i Kiøbenhavn, om denne Adfærd paa en meget haard og for Venstermand personlig yderst haanende Maade. — Med Hensyn til Længden af den Vei, Bønderne fik at kiøre, kan endnu bemærkes nogle Noticer fra 1548 i Tegnelser 2, 270 b. Her siges „Brev til Jørgen Mikkelsen i Bøgballe, at han bestiller 150 Vogne at møde og staae tilrede i Veile paa Fredag Morgen vel betimeligen, at føre K. M.s Folk derfra og til den øde Kirke ved Nasle Hale. Et Brev til Otto Gyldenstierne, at han bestiller 200 Vogne at staae tilrede ved den øde Kirke hos Naffle Hale paa Fredag halvveis Middag at føre K. M.s Folk og Fadebur derfra og paa Veien til Skanderborg.“ Derpaa følger, men igien overstrøget: „sammeledes at han bestiller et andet Vognskifte med ligesaa mange Vogne, paa Midtveien ved Fuldbroe

det Sted, hvorfra Fadeburet skulde føres, og deels Forsinkelse med at vente paa Expeditionen, samt, maaskee, Behandlingen under slige Ægter bevirket, at de Vedkommende søgte saa meget muligt at undgaae dem. Det følger forresten af sig selv, at der maatte iagttages en vis Orden eller Omgang mellem Bønderne til denne Kiørsel; udtrykkeligen er dette kun sagt i Frederik den Førstes Haandfæstning. Iøvrigt skal jeg paa dette Sted endnu indføre en „Vognseddel" fra Christian den Tredies Tid, som, dog uden Angivelse af Aar, findes i Geheime-Archivet. Denne Seddel — maaskee den eneste, som Tilfældet har bevaret fra hine gamle Tider — viser Fordelingen af Vognene mellem dem, som befordredes paa Fadeburs-Reiser, og bestyrker tillige yderligere Et og Andet, jeg i det Foregaaende har anført. Den lyder saaledes: „Kongen 6 Vogne, Dronningen med det unge Herskab 16 Vogne, Marcus Sinder[1]) 5 Vogne, Henrik Sølvpop 3, Otto Maler 1, Gregers Dørsvend 4, Apothekeren 3, Mester Mickel[2]) 2, Ditmer Barbeer 1, Kokkene 12, Kieldersvendene 5, Roland[3]) 4, Dronningens Stald 3, Hofmesterinden med

Mølle eller noget paa denne Side, at samme Vogne kunne føre Folket til Skanderborg." Det Hele, og især Stedernes Navne, er næsten ulæseligt; men Man seer dog, at der paa Reisen fra Veile til Skanderborg var tre Skiftesteder. Afstanden mellem Veile og Skanderborg, navnlig ad den Vei, Reisen synes at have gaaet, er udentvivl omtrent 7 Mile. Fuldbroe Mølle ligger iøvrigt temmelig nær ved Skanderborg; jvfr. Dansk Atlas 4 Tome, S. 194. Rafflehale er formodenlig den „Navlhale- eller Rask-Mølle" i Rim-Herred, som findes nævnt sammesteds S. 138. Efter Charterne at dømme, ligger Bøgballe omtrent 2½ Miil fra Veile, og fra denne Kiøbstad til Navlehale maa Afstanden være omtrent lige saa lang; derimod kan Navlehale og Bøgballe neppe ligge over en Miils Vei fra hinanden.

1) Jeg veed ikke hvem det har været.

2) Han var Kongens „Artzt;" Gregers Prydtße var Dørsvend i 1537. „Cornelius Apotheker" (Hamsfort) nævnes i Aaret 1541.

3) Jeg veed ei heller hvem dette var.

Jomfruerne 20, Cantsleren 2, danske Cancellie 3, tydske Cancellie 3, Drabanterne 12, Lauge Brade[1]) 1, Borchart von Bomelberg, Romyn, Mauritz Rantzov og Jørgen von Hudt 1[2]), Mester Anders Prædicant 2, Dugsvendene 1, „Kusker" 1[3]). (I Alt 111.) I øvrigt maa det erindres, at her var Talen om et mindre talrigt Reisefølge og færre Vogne, end ellers var sædvanligt; vi have i det ovenfor Anførte seet 150, 200, 250 Vogne bestilte til at flytte Fadeburet, foruden det Antal Heste, især Ridcheste, som, tilhørende Kongen, Dronningen og deres Følge, førtes med Fadeburet. Det er i denne Henseende ogsaa at mærke, at de paa Fortegnelsen nævnte Hofsinders Svende og Folk, der alene maatte udgiøre en Snees Personer, ikke ere anførte paa Listen, sandsynligviis fordi de vare ridende.

Farten over Vandet besørgedes fornemmeligen af Kiøbstæderne, hvilket ligeledes var en ældgammel Skik. Jeg vil i denne Henseende af den forhen nævnte fyenske Route anføre, at Niels Lange skulde „lade bestille Skuder"; at der skulde skrives til Kiærteminde, Korsøer og Skielskøer om at skikke Skuder til Nyborg, naturligviis for at føre Hoffet og Fadeburet over. Paa samme Maade afgik i 1550 Breve til Nyborg Kiærteminde, Svendborg, Korsør og Skielskør om at sende Færger og Skuder til Korsør, da Kongen med det første vilde til Nyborg. Ogsaa det, at Man saaledes maatte samle Fartøier fra flere Byer for at befordre Kongen over Beltet, viser, som saameget Andet af det alt Anførte, hvor betydeligt Følget og Bagagen var paa disse Reiser.

Endelig har jeg med Hensyn til denne Afdeling af min

---

[1]) En Lave Brade var 1539 Kongens Fodermarsk; om det er den samme, som siden blev Rigsraad, er mig ubekiendt.

[2]) Disse fire vare Hofsinder. Romyn havde til Fornavn Frands.

[3]) Hvad der paa dette Sted skal forstaaes ved „Kusker" veed jeg ikke.

Materie kun at tilføie, at det var Fodermarsken, der under Hofmarskallens Overbefaling havde at paasee Ordenen ved Reisen, samt at sørge for at Alt var tilrede hvor Kongen kom hen. Vi have alt forhen anført et Sted af Christian den Tredies Hofordning, at Enhver skulde paa Reisen følge i eller med Hoben, indtil — som der tillægges — „han forløves af vor Marskal" eller Nogen gives ham til at følge ham i „Legeret", og hans Herberg anvises ham, hvormed han skal lade sig nøie; ei heller — siges der videre — skal Nogen selv tage en Vogn eller flere, eller age foran uden han har Fodermarskallens eller dennes Fuldmægtigs Forlov. Iblandt Christian den Andens ligeledes førnævnte Instruxer findes en for Fodermarsken, hvoraf vi her kunne bemærke: at han paa Reiserne skulde lade bestille Vogne og Færger, sørge for at Ingen fik Vogn uden de, som burde have dem, saasom Kongens og Dronningens Sølvkamre og de, som dagligen fulgte Kongen og Dronningen; hvorimod han skulde afvise „de Throsser eller Sløer"*), som maatte ville følge med Toget. — Nærmest forud sendtes udentvivl Fourerer; men iøvrigt afgik der stedse nogle Dage, en Ugestid eller to, førend Kongen selv kom, Breve giennem Cancelliet til dem, der skulde modtage Hoffet.

Ligesom Kongen og Dronningen med Hoffet selv hyppigen drog omkring i Landet og paa endeel af disse Reiser nød frit Underhold: saaledes sendte Kongen ogsaa ofte sine Hofsinder alene ud, for at de enten mere enkeltviis skulde erholde frit Underhold for dem og deres Folk, som oftest hos Lehnsmændene paa Kronens Slotte og Klostre (Borgeleier); eller for at de i større Hobe, med kortere Ophold paa hvert Sted, skulde

*) Slør, Slørs Folk ɔ: daarligt Folk, Pøbel; vulgus: hos Tausen, v. fl. (f. Molbechs Glossar. t. den gammeld. Bibeloverf. S. 617. jvfr. Sløbber. Ihres Glossar.)

reise om i Landet, og paa en Maade, der mere lignede Kongernes eget Natbold, nyde fri Bevertning for dem selv og deres Folk, samt Foder m. v. til deres Heste. Fremdeles overdrog Kongen stundom sin Ret til Giæsteri, eller Erstatningen, som svaredes derfor af Bønderne, til Lehnsmændene; og endelig lod Kongen sine Staldbetiente med Heste, og Jægere med Hunde, benytte endeel af hans her omhandlede Ret.

Næst efter det Hold, Kongen selv benyttede med sit Følge, er det især Hofsindernes Omreisen, der omtales i de Kilder, som have staaet til min Disposition; og jeg har derfor troet, ogsaa til denne Materie at burde anvende en særegen Afdeling af nærværende Afhandling. Om den øvrige Benyttelse af Giæsteriet in natura, som overdroges til Lehnsmændene og de andre førnævnte Personer, forekommer der ikke saa megen selvstændig Underretning i mine Kilder, at jeg har kunnet fremstille Materien derom særskilt; derimod vil det, jeg i denne Henseende har at sige, finde en passende Plads i denne Afhandlings næste Afdeling, hvor jeg skal omhandle Detaillen af Giæsteri-Forpligtelsen for de enkelte ringere Undersaatter, og navnlig for Bønderne, hvortil ogsaa hiin Materie i flere Maader nærmest slutter sig.

Foreløbig maa jeg imidlertid, inden jeg gaaer videre, meddele Noget om Hofsindernes Functioner og Stilling.

De Personer, der havde specielt bestemte Betieninger ved Hoffet, kaldtes sieldent Hofsinder, men havde derimod særegne Benævnelser efter deres Functioner, saasom Hofmarskal[1]),

[1]) Denne, der tillige var Overste for Hofsinderne, nævnes dog ogsaa stundom blandt disse, f. Ex. i de førnævnte Rigsregnskaber, hvor ogsaa han jevnlig forekommer under Rubriken: Lønninger til Hofsinderne.

Kammereer eller Kammerjunker, Kammertiener, Kongens Drenge (Pager) m. m. De egentlige Hofsinders Forretninger synes derimod at have bestaaet i en mere generel og mindre bestemt Opvartning, hvis Dele i de enkelte Tilfælde anvistes dem af Hofmarskallen[1]; tillige tiente de, ved deres egne Personer, som ved deres Følge, til at give Hoffet Anseelse og maaskee Kongen personlig Beskiermelse, skiøndt dette sidste nærmest hørte til Drabanternes Bestilling. Men desuden udgiorde de med deres Følgeskab et Slags militairt Corps, (Hoffanen, Livfanen, tidligere Kongens Mærke) en ny Modification, skiøndt i ringere Tal, af de ældgamle Tinglith og Huskarle, eller, mere egentlig nordiske, Hirdmænd med Svende og Drenge. De vare Adelige, maatte være øvede i de ridderlige Færdigheder, forudsattes selv at have Heste, og havde hver et Følge, som ligeledes var beredent[2], hvorom mere nedenfor. Iøvrigt stode de, som alt bemærket, under Mar-

---

1) Deriblandt synes at have været, at bære Maden frem for Kongen. I et Brev, dat. Frederiksborg 6 April 1568 (Tegnelser 10, 2—3) til Peder Oxe og Johan Friis, siger Frederik den Anden: at han af en Skrivelse fra dem har erfaret, at Keiserens Sendebud var kommen til Kiøbenhavn, men at han — Kongen — ikke for Tiden ønsker at give Gesandten Audients, blandt andet af den Grund: „at Vi ere her saa godt som ene, og alle vore Hoffinder, som Eder er vitterligt, ere forløvede paa 2 eller 3 nær, saa at vore Drenge maa bære Maden for os, og samme vore Hoffinder ikke komme tilstede før efter Paasken. — — Efterat Gesandten er hørt, maa Vi have ham til Giest, og da kan det ikke være andet end at Vi maa holde os som vor Stat (Stilling) udkræver." Ogsaa naar Kongen gik til Kirke, synes de at have havt Forretninger; see Christian den Tredies Hofordning i Ny Danske Mag. 1, 250—51, efter hvilken de og havde at holde sig til ham, naar der var Ildløs eller Opløb. Jvfr. ogsaa Frederik den Andens Gaardsret Art. 19, hvor det synes forudsat, at de holdt Vagt. Iøvrigt skielnes stundom, men sieldent, imellem de danske og tydske Hoffinder. (S. f. Ex. D. Mag. anf. St. S. 249.)

2) Jvfr. ogsaa Frederik den Andens Gaardsret, Art. 28.

skallens Befaling, og, naar han ikke var tilstede, under Commando af en anden dertil beskikket Mand. Saaledes blev ved et, Skanderborg den 15 Sept. 1578[1]) dateret Brev en af Hofsinderne Claus Urne beordret at forblive i Kolding By og i Hofmarskallens Fraværelse have Befaling over Hofsinderne og deres Folk, som laae der, hvorhos han specielt skulde have Opsyn med, at de og deres Tienerskab ikke opførte sig utilbørligen enten imod Borgerne eller i andre Maader; og skulde han lade Folkene straffe, naar de forsaae sig, men øvede selve Hofsinderne nogen Modvillighed, skulde han underrette Kongen derom. Forresten kunde enkelte Hofsinder tillige være Lehnsmænd[2]), skiøndt dette sielden var Tilfældet. Et Exempel herpaa forekommer i et Lehnsbrev af 1547[3]), hvorved Hofsinden Niels Parsbierg forlehnedes med Bregeløv Kloster i Vendsyssel uden Afgift ad gratiam, dog saaledes at han skulde tiene Kongen „dagligen i Gaarden" d. e. ved Hove med 4 gerust Heste, og altid selv staae sig for Hesteskade, (hvilket, som Man seer af Rentemester-Regnskaberne, var noget usædvanligt), og sig selv og sine Svende for Besolding med Hofklædning og Farve[4]); ligeledes skulde han selv fierde paa sin egen Bekostning med Heste, Harnisk og Svende tiene Kongen

---

1) Jydske Reg. 2, 208—9.

2) Ogsaa andre Bestillinger synes enkelte Mænd at have havt medens de vare Hofsinder, i hvilken sidste Egenskab de dog saa neppe giorde virkelig Tieneste. Saaledes findes i Rentemesteren Jochim Becks fornævnte Regnskaber han selv paa flere Steder opført iblandt Hofsinderne; jvfr. ogsaa om Johan Friis her bagefter S.

3) Reg. 5, 44.

4) En Tegning af Hofklædningen under Christian den Tredie findes i Danske Mag. 5, 1, og paa de følgende Blade adskillige Breve om Hofklædedragten. Jvfr. ogsaa G. L. Badens Afh. 3 Bd. S. 238—39 om Hoffarven.

inden Riget[1]), naar Behov giordes, som andre Lehnsmænd; derimod skulde han have Underhold til sig selv og sine Svende til Mad og Drikke til Hove, og fri Foder og Maal til sine Heste, naar han var dagligen med dem i Gaarden, ligesom andre Hoffinder. I det nysnævnte Tilfælde erholdt Parsbierg, som det synes, ikke Løn, men dette havde i saa Fald sin Grund i at han fik en Forlehning, og det endog uden Afgift. Ellers havde Hoffinderne aarlig Løn[2]), der var forskiellig, udentvivl især efter det Antal Folk og Heste, de tiente med. Men desuden havde de, som og Brevet for Parsbierg viser, fri Føde og Drikke til dem selv og deres Folk, saa og det Fornødne til Hestene; dette var Tilfældet under Christian den Tredie[3]), og en Tidlang af Frederik den Andens Regiering. Imidlertid sees det af et Brev d. 25 Marts 1572 fra Peder Oxe til Hofmesteren ved det churfyrstelige sachsiske Hof[4]), at Kongen da allerede i nogle

[1]) Af en Memorial for Jacob Skeel, dat. 8 Januar 1551 (Tegnelser 3, 266—67) sees hvad han skulde forebringe Hoffinderne, der vare samlede i Ribe, om hvormeget Kongen vilde give dem, naar han vilde bruge dem udenfor Riget. Iøvrigt var den Pligt, som paalaae Lehnsmændene, inden Riget at tiene med gerustе Heste, ganske forskiellig fra Hoffindernes, at tiene ikke blot i Riget, **naar Behov giordes**, men „dagligen i Gaarden" med beredent Følgeskab.

[2]) En Ditlev Holck fik i 1586 (Siæll. Reg. 12, 504) Tilsagn om 100 Daler aarlig Løn. Jvfr. ogsaa Ny Danske Mag. 5, 34. I de titomtalte Regnskaber findes ogsaa Lønninger for Hoffinderne.

[3]) See hans Hoforbning i Ny Dansk Mag., 1, 250 ff. Jvfr. og Christian den Andens Instrux, smstds. S. 309.

[4]) Ryges Peder Oxes Liv S. 260—61. Det synes imidlertid at Kongen alt tidligere nu og da en Tidlang har givet Hoffinderne Kostpenge. I et Udkast til en Qvittering til Rentemesteren Eiler Grubbe af 8 Aug. 1570 (der findes i Geheime-Archivet) hedder det, at Grubbe har udgivet 48883 Mark danske Penge „til vore Hoffinders og deres Folks Kostgield for 13 fulde Maaneder, som er et ganske Aar, regnendes fra 7 Aug. 1569 til 6 Aug 1570." Maaneden regnedes saaledes for 4 Uger.

Maaneder havde givet Hofsinderne Maanedspenge i Stedet for Kosten m. v., hvilket han agtede at vedblive, af hvis Aarsag Ore forespurgte, hvormeget det sachsiske Hof gav i Maanedspenge. Jeg mindes ikke at have seet den Bestemmelse, der saaledes skal være given i 1572; men jeg har truffet paa flere Spor af den. Saaledes indeholder et Brev af 18 Decbr. 1572 en Taxt, for hvad Hofsinderne skulde give Borgerne og Bønderne hos hvem de logerede[1]) og ved flere, til forskiellige Tider udstedte Bevillinger tillodes det Adskillige at følge Kongens Hofleir eller opholde sig i sammes Nærhed, for at holde „Garkøcken" for Hofsinderne, eller for at udsælge Kram, Silketøi og Andet til dem[2]).

Jeg vender tilbage til min ovenfor fremsatte Bemærkning, at Kongerne, paa den Tid de endnu gav Hofsinderne Kost, Drikke m. v., altsaa sandsynligviis til 1572, jevnlig frigiorde sig for den umiddelbare Bekostning herved, snart ved at lade dem mere enkeltviis komme i Borgeleie, fornemmelig paa de kongelige Slotte; snart ved at sende dem i samlet Hob giennem

---

1) Jydske Reg. 1, 57—58. De skulde give en saakaldet enkelt Daler for Mad og Øl om Ugen for een Person, og hvad de drak mellem Maaltiderne skulde betales særskilt; for Hø og Strøelse til hver Hest om Natten 1½ ß; for en Tde. Havre 1½ Mark m. m. Da Hoffinderne ved det store Møde 1580 i Odense klagede over, at deres Verter besværede dem med opskruede Priser, paalagdes det Magistraten at sætte en billig Taxt, som Kongen — siges der — havde giort i Kolding og andensteds, hvor de havde ligget.

2) Breve af 1574 og 1577 (Siæll. Reg. 11, 129 og 329). Det første for en Hans Meyer at følge Kongen paa Jagter og Reiser i Jylland med et Garkøcken for Kongens Folk; og det sidste for en Gert Kock at holde et saadant Spisehuus for Hoffinderne og deres Folk i Pedersborg, medens Kongen laae paa Sorøe. Jvfr. ogsaa Siæll. Reg. 12, 580 og Friis Skielskiørs Beskriv. S. 616 og 617—18. Selv Skomagere fik Tilladelse til saaledes at følge med Hoffet.

Landet for at nyde Underhold for dem selv, deres Folk og Heste ved umiddelbare Ydelser af Undersaatterne.

Forsaavidt Borgeleier angaaer, maa det imidlertid mærkes, at denne Benævnelse brugtes ikke blot naar Hofsinder, men ogsaa naar andre, simplere Krigsfolk, saasom Landsknegte, Bøsseskytter og Baadsmænd (Matroser) lagdes ind hos Lehnsmændene paa Kongens Slotte og Gaarde, eller — mindre overeensstemmende med Etymologien af Ordet Borgeleie — i Kiøbstæderne eller paa Landet; ligesom dette Udtryk ogsaa findes brugt om enkelte andre, reent civile Personer; især saadanne, der blev tilstaaet Underhold for Livstid i de fra den catholske Tid endnu tiloversblevne, men i Natur aldeles forandrede Klostre. I de allerfleste Lehnsbreve forekommer Pligten omtalt at holde Borgeleier, som oftest 2, 4, 6, 8, stundom nogle flere; og undertiden — i andre Lehnsbreve — findes Lehnsmanden paalagt at holde et vist Antal Borgeleieheste, uden at det tydeligen kan sees, om herved altid er meent Mandskab med Heste*). I øvrigt nævnes som oftest især i Lehnsbrevene blot Borgeleier i Almindelighed, uden at det udtrykkeligen siges, om det var for Hofsinder eller for simplere Krigsfolk; men jeg har ikke hidtil seet mig i Stand til at faae det afgiort, om Man i saadanne Tilfælde derved har meent det ene eller det andet

*) Meget hyppigt har det i alt Fald været, at Man ved at nævne Heste i de her omhandlede Materier har tænkt sig Hestfolk. I øvrigt er det maaskee ikke overflødigt, endnu i Forbigaaende at advare mod at forblande Pligten til at holde Borgeleier eller Borgeleieheste med den i Lehnsbrevene saa ofte forekommende Pligt, „at tiene med saa og saa mange **gerust Heste.**“ Ei heller var der ved Indretningen af Borgeleier, sigtet til at betrygge dette eller hiint Slot som ved en Garnison. Saaledes paalægges det ved et Lehnsbrev, dat. Onsdagen efter exaudi 1546, Lehnsmanden paa Vardberg „at holde 50 Karle til at **forvare Slottet,** holde Kongen med Folk og Heste **Natteleier,** og **Borgeleier** efter gammel Sædvane.“ (Tegn. 2, 75.)

Slags af de nysnævnte Personer; Undersøgelsen heraf vilde ogsaa føre mig til at behandle en stor Deel af Materien om Krigsfolkets Indqvartering, som det ikke kunde lade sig giøre at vedrøre her, saameget mindre som — efter hvad jeg formoder, uden at jeg her kan gaae videre ind i denne, en langt tidligere Tid tilhørende Gienstand — selve Hofsindernes egenlige Borgeleie i Grunden ikke har Oprindelse fælleds med Ratholdet og Giæsteriet, og det altsaa er en mere tilfældig Forbindelse, hvori hiin og disse Materier ere komne i den Periode, der her er vore Undersøgelsers Gienstand. Jeg indskrænker mig saaledes til at yttre den Gisning, at Borgeleierne tidligere, og endnu i Begyndelsen af denne Periode, oftest have været bestemte for Hofsinder og deres Folk, med det Øiemed, der at have stadigt Underhold for dem i nogen Tid, naar ikke alle Hofsindernes Tieneste var fornøden omkring Kongen; men at Borgeleierne senere hen i Tiden mere og mere benyttedes af de simplere Krigsfolk; Noget, som i Særdeleshed maatte blive deres nærmeste eller eneste Bestemmelse efter den førberørte i 1572 indførte Forandring af Hofsindernes Bespiisning in natura til Kostpenge. I øvrigt vil jeg end ikke i det Følgende forsøge paa, skarpt at adskille Materien om Hofsindernes Borgeleier fra deres Benyttelse af Giæsteriet; en saadan detailleret Udførelse af hver af disse Materier vilde neppe være mig mulig formedelst det Vaklende i den Tids Sprogbrug, og i alt Fald troer jeg ikke, at Læseren vilde vinde synderlig større Klarhed i Anskuelsen end ved den Fremstilling, jeg, uden saadan skarp Adskillelse, nedenfor agter at give.

Kongen udsendte sine Hofsinder til Benyttelse af Giæsteriet paa forskiellig Viis. Undertiden bleve de, naar han begav sig paa Reiser, skikkede ad een Vei, medens han drog ad en anden, og skulde de da mødes med ham paa et bestemt Sted. Medens Christian den Tredie efter en Route, vi have omtalt

i det Foregaaende, den 11 Januar 1546 skulde reise fra Kolding over Horsens, Skanderborg og Silkeborg til Viborg, og, efter et Ophold sammesteds af 11 Dage, videre derfra, sees, det af en Oversigt[1]) over Hoffindernes Tog fra Ribe, den 13 Januar s. A., til Viborg, at de skulde drage giennem Skads-herred til Varde, derefter giennem Vester-, Nørre-, og Øster-Herreder til Ringkiøbing, derefter i Hinds-, Ulvborg og Vandfuld-Herreder og til Lemvig, derpaa til Holstebroe, Skive og Viborg, paa hvilket sidste Sted de skulde møde Kongen. I Herrederne skulde de, som der siges i Routerne, holdes af Lehnsmændene, i Kiøbstæderne af Byerne, med Undtagelse af en af de Nætter, de skulde opholde sig i Holstebro. Fra samme Aar findes en Fortegnelse[2]) over hvorledes Hoffinderne skulde fra Lund drage „i Fordring" (Fodring, Giæsterie) i Skaane. Denne begynder efter Overskriften med „Brev til Jesper Friis, at han skal holde 150 Heste paa Lindholm Mandagen efter Michaeli (ↄ: 4 October); derefter „Torsdagen efter Michael Trelleborg", og saaledes fremdeles de Steder, hvor de hver Dag skulde ligge, og hvo der skulde holde dem; de laae derefter snart, en eller flere Nætter, i Kiøbstæder, hvor de bleve holdte af Borgerne, ene eller i Forbindelse med Lehnsmanden, eller af denne alene, snart i Landsbyer og snart paa Slotte eller i Klostrene, hvor vedkommende Lehnsmænd holdt dem. Iøvrigt skulde deres Reise gaae fra Lund mod Norden lige op til Vardberg, og derfra tilbage til Helsingborg, saa over Helsingøer, Esrom, Ebelholt, Roskilde, Ringsted, Sorøe og Antvorskov til Korsøer, og derfra over Nyborg til Odense, hvor de skulde ankomme den 13 November, og varede saaledes Toget omtrent 6 Uger. I Begyndelsen af 1549[3]), som ogsaa

[1]) Tegnelser 2, 47.
[2]) Sammesteds 106—9.
[3]) Tegnelser, 3, 2–3.

ofte i andre Aar, havde Hofsinderne eller endeel af dem været fordeelte paa Hald, Silkeborg „Johan Gøseuen med K. M.s egne Heste"[1]) og Aalborg, fra hvilke Steder de, Mandagen efter Kyndermisse, ad forskiellige Veie skulde drage, omtrent i Løbet af en Ugestid, til Rygaard i Fyen, hvorefter Eyler Rønnov, Lehnsmand i flere fyenske Lehn, skulde „lade dem lægge i Herberge og underholde dem til Mad og Øl, samt give dem Høe, Havre og Strøefoder til Hestene paa videre Besked". Imidlertid droge Hofsinderne atter Søndagen efter Mortensdag s. A. (17 Nov.) paa Giæsterie i Jylland[2]), efterat Marskallen Erik Podbusk havde beseet deres Heste i Odense[3]). Ifølge Routen skulde de:

„Den første Nat til Rugaard; der holder Jørgen Brade;
den anden Nat til Middelfart; der holder Byen;
den tredie Nat til Kolding; der holder Iver Krabbe;
imellem Kolding og Ribe skal Iver Krabbe skye dem een Nats Hold;
Brev til Claus Sested, at han skyer K. M.'s Hofsinder Underholdning i Ribe og Varde medens Giæsteriet kan tilrække over hele Ribe Lehn;
I lige Maade Niels Kieldsen holder af Giæsteriet i Ringkiøbing i Hindherred, i Holstebroe af Ulvborgherred;
I lige Maade til Frands Bilde[4]), at han underholder dem af Giæsteriet een Nat i Karup;
Item Herr Otto Krumpen, af Giæsteriet i Viborg, medens det kan tilrække;

[1]) Herved er dog, uagtet det er sat i Forbindelse med Hofsinderne, udentvivl forstaaet de Kongen selv tilhørende Heste, som Kongen behøvede i ikke ringe Antal. Saaledes hedder det og i Tegnelser 2, 305 fra 1548: „Paa Silkeborg Johan Gussun med 25 af K. M. Heste — — Item paa Aakier staae 20 af Dronningens Heste i Borgeleier." Efter Antegnelser i Rentemester-Regnskaberne og flere andre Data synes Johan Gøseuen iøvrigt at have været Hofsinder; han var udentvivl tillige Staldmester.

[2]) Tegnelser 3, 95 ff.

[3]) Jvfr. Chr. d. 3s Hofordning i Ny Danske Mag. 1, 254, hvorefter Hofsindernes Heste altid skulde besees af Marskallen inden de droge paa Giæsterie.

[4]) Lehnsmand paa Silkeborg.

I lige Maade til Aalborg af Giæsteriet medens det kan tilrække;
Herr Otto Krumpen underholder dem een Nat mellem Viborg og Aalborg".

Foran denne Optegnelse staaer en anden, hvoraf sees, at dette Tog skecte under den førnævnte Erik Podbusks Anførsel, og at han selv havde 8 Heste; af de andre 34 Adelsmænd havde een, Jørgen Rud, 7, 21 havde hver 5, 3 hver 4, 5 hver 2, og 4 hver een Hest; derpaa anføres „Dronningens Heste" (det er udentvivl her: Dronningens Hoffinder med deres Heste) og nævnes derunder een med 3, og 3 hver med 2 Heste. Det hele Antal udgiorde altsaa 155 Heste. Imidlertid var Tallet af Hoffinderne med deres Folk udentvivl større; hvad der synes at fremgaae af en anden, foran de her nævnte Optegnelser forekommende Fortegnelse, der iøvrigt igien er overstrøgen. Denne sidste, der overskrives:

„Kong. Maj.s Hoffinder og Heste at forskikke over i Borgeleier i Nørre-Jylland hos Lehnsmænd paa Giæsterie at opholdes", anfører:

til Skanderborg Lehn, 30 Heste, Underhold i 8 Uger;
til Silkeborg Lehn, 20, i 8 Uger 4 Nætter;
til Hald, 20 i 8 Uger;
til Aalborghuus, at ligge i Aalborg, 40 i 12 eller 13 Uger;
til Koldinghuus, 40, at ligge i Kolding og Veile, i 10 eller 12 Uger;
til Aarhuusgaards Lehn[1]) —
til Aakiær 30, at ligge i Horsens, 10 eller 12 Uger;
til Randers Lehn, 30, i Randers, 10 eller 12 Uger;
til Riberhuus Lehn, 20, i Ribe og Varde, 12 eller 13 Uger;
til Niels Kieldsen, af Hinds- og Ulvborg Herreders Giæsterie, 15, i 6 eller — Uger[2]).

---

[1]) Intet videre er anført.

[2]) I Tegnelser 2, 304—5 findes fra 1548 to Fortegnelser paa 14 Hoffinder, som vare lagte i Borgeleier paa Hald, hvor Otto Rud havde dem i Befaling, og paa 13, som under Jørgen Bildes Befaling vare lagte i Aalborg. De fleste havde hver 5 Heste. Desuden fandtes paa Silkeborg, som tidligere her foran bemærket, Johan Gøssuen med 25

Af det Foregaaende vil det allerede være bemærket, at disse Tog og denne Henlæggen i Borgeleie gik hyppigen for sig, ligesom og at det ikke var noget ringe Antal, der saaledes drog omkring. Hvor stort Antallet af samtlige egenlige Hofsinder var — thi ikke alle kunde paa eengang drage bort fra Kongen og Dronningen — har jeg ikke fundet optegnet; i sig selv have de, saavidt jeg har kunnet skiønne, ikke udgiort meer end 50 eller 60[1]; men hver af dem havde, som allerede omtalt, flere Svende og Drenge samt Heste med sig, og alle skulde de have frit Underhold, som oftest paa deres Bekostning, der skulde modtage dem[2].

Nogle Breve af 23 October 1550[3] — der, idet de findes lige efter den i en foregaaende Anmærkning ommeldte Liste af 1551, synes at staae i nogen Forbindelse med den — til Otto Krumpen, Oluf Munk og Peder Bilde, give os adskillige Underretninger om Hofsindernes Ophold, naar de laae i Borgeleie paa de kongelige Slotte eller Gaarde. I disse Breve eller rettere Formularer for dem siges, at Kongen nu skikker sine Hofsinder A. B. C. hver med 2 Karle, 2 Drenge og 5 Heste, og at Lehnsmanden bedes at underholde dem der paa Gaarden med Øl og Mad, samt med Hø, Havre

af Kongens Heste paa Silkeborg, og 20 af Dronningens Heste paa Aakier. Fra Søndagen efter judica 1551 findes en lignende Liste (smstds 215—16); derefter kom 9 med 37 Heste til Aarhuus, 9 med 31 Heste til Aalborg, og 9 med 41 Heste til Hald. Forresten findes der, saavel i Canc. Protocoller, som iøvrigt, t. Ex. i Rentemesternes Regnskaber, fra flere andre Aar Kiendetegn paa at lignende Reiser ere foretagne.

1) Jvfr. ogsaa Resens Frederik den Anden, S. 358, hvorefter alle Hofsinderne, da denne Konges Liig førtes fra Andvorskov til Ringsted, rede „tre og tre tilsammen 18 Leed".

2) Undertiden sees det imidlertid af Rentemester-Regnskaberne, at der er blevet betalt for deres „Udqvitning" af enkelte Kiøbstæder.

3) Tegnelser 3, 216—17.

og Strøefoder til Hestene, til Skjellighed, indtil han modtager Kongens videre Skrivelse; derhos skulde der gives dem og deres Folk Kamre og Senge der paa Slottet, Hofsinderne skulde sidde tilbords med Lehnsmanden, og deres Folk med hans Svende; de skulde ikke underholdes anderledes end Lehnsmanden dagligen holdt sig selv og sine Svende, Folk og Heste. Fremdeles forbydes det Lehnsmanden at underholde dem med flere Folk eller Heste end som anført, ei heller med Mynder, Støvere, Skydehunde, eller andre Hunde, eller at tilstede dem at jage nogensteds enten paa Kongens eller Geistliges Gods, og skulde, hvis Nogen (Hofsinde) dristede sig at jage, han da strax af Lehnsmanden forvises tilligemed sine Folk og Heste; forholdt nogen af Hofsindernes Svende eller Folk sig utilbørligen, skulde Lehnsmanden straffe ham efter Gaardsretten. Endelig befales, at naar nogen af dem vil drage andensteds hen af Borgeleiet, skal han tage sine egne Heste og Folk, men ikke bruge Andres Heste og lade sine egne staae og forderves. Endnu mere særegne Efterretninger finde vi angaaende nogle af disse Puncter i et Brev fra Begyndelsen af Christian den Tredies Regiering*) til Abbed Niels i Herridsvad Kloster; heri siges, at Kongen har erfaret, hvorledes han og Lehnsmændene i andre Kronens Klostre, Slotte og Gaarde, som pleie at holde Borgeleier, besværes med unyttig Bekostning og Bespiisning, ligeledes med aabne Kieldere, „Vogt Ild og Lys" Natten igiennem. Ham befales derfor, kun at holde sine „Borgeleygere, vore Hofsinder" med 4 rystige Heste, ingen Hunde, 2 Karle, 1 Smaadreng og 1 Staldsdreng for hver, samt give dem Hø, Havre og Strøefoder til 4 Heste for hver, efter gammel Sædvane, saa og Mad og Øl til dem selv og deres Svende. De maatte ikke sidde længere oppe end til Kl. 9 om

*) Reg. 4, 477—78.

Aftenen, da Kielderen skulde lukkes og Ild og Lys forvares. Videre byder Kongen, at, naar de selv eller deres Svende med 1, 2 eller 3 Heste ride bort i Kongens eller deres egne Ærinder, skal der kun gives Underhold til saamange, som blive tilbage. Endelig paalægges det Abbeden, at have dem til Bords med sig og med hans Folk, og at give dem en Stue til deres Harnisker og Andet med eet Ildsted (een Ild)[1].

Der synes ikke at have været nogen Termin bestemt som maximum for den Tid, i hvilken Kongen kunde lade Personer henlægge i Borgeleie. Naturligviis var det i Almindelighed ikke længe, de saaledes kunde undværes fra Hoffet. I øvrigt have vi allerede forhen berørt, at enkelte Mænd lagdes i Borgeleie paa en Kongsgaard eller i et Kloster for deres Livstid; oftest har det vel været Betiente af ringere Stand, der havde udtient, og svagelige Mænd; men undertiden var dette ikke Tilfældet. Saaledes fik i 1528[2]) Johan Friis, dengang Kongens Secretair, siden kongelig Canzler, Livsbrev paa Borgeleie i Dalum Kloster „endog han ikke er i Tienesten", formodenlig som egenlig Hofsinde; paa lignende Maade tillodes det i 1531[3]) Hofsinden Peder Brockenhus at beholde Borgeleiet i Holmekloster med 4 Heste og Svende, dog kun saalænge han var Hofsinde og i kongelig Tieneste. I slige Tilfælde maa det have interesseret Vedkommende at erholde et af en eller anden Grund dem behageligt Borgeleie sikkret for bestandigt, eller for saa lang Tid som muligt; men det maa dog ikke forstaaes saaledes, at de stadigen laae i sligt Borgeleie: kun

---

1) Man sammenligne hermed flere af Bestemmelserne i Christian den Tredies Hofordning i Ny Dansk Magazin 1 Bd., især S. 254, samt Gaardsretterne.

2) Reg. 3, 131 og flere Steder.

3) Reg. 3, 161 og 2, 243.

naar deres Tieneste til enkelte Tider ikke behøvedes omkring Kongen, havde de et Borgeleie, som de saaledes engang for alle havde arrangeret sig.

Vi have allerede flere Gange omtalt, at Lehnsmændene skulde modtage Borgeleier, og at dette ofte ved Lehnsbrevene findes udtrykkeligen bestemt tilligemed det Antal Borgeleier, de skulde holde. Man kan spørge, om der skulde holdes Borgeleie af alle Slags Lehn. Nogle Udtryk under Forhandlingerne mellem Frederik den Første og Rigsraadet[1]) kunde give Anledning til at antage, at det blot var Kongens „Regnskabs-Slotte" (Lehn paa Regnskab eller Genant) som burde holde Borgeleier. Men ligesom Ordene dog i sig selv ere langt fra at være tydelige[2]), vise flere Exempler, at Borgeleier holdtes ogsaa paa de andre Slags Lehn[3]). Imidlertid bleve Hoffinderne dog uden tvivl, naar de i større Hobe udsendtes i Landet, og i længere Tid skulde henlægges i Lehnene, paa Slottene og omkring disse, hyppigst sendte til Regnskabs-Lehnene. Man

---

[1]) Ny Dansk Mag. VI., 133; jvfr. S. 123. Paa Kongens Erindring om at hans i Siælland værende Hoffinder, efter hvad han havde hørt, laae i Kiøbenhavn og tærede for rede Penge, og at Raadet skulde sørge for at forlægge dem i Borgeleier, hvor de kunde ligge uden saa stor Bekostning for Kongen, svarer Rigsraadet, at „ther tiil er inngen Raadt offuer thee som holle Borgeleyghe her wdi Landet, end at thee forschriffues till H. M. Regnskaffs Slotte, som gammelt Seduand er oc pleyæ oc bør at holle Burgeleyger".

[2]) Derimod udføres hiin Sætning rigtignok aldeles klart i Kong Hans's Haandfæstning (Art. 45); men en tilsvarende Artikel findes ikke i Frederik den Førstes Haandfæstning.

[3]) See f. Ex. fra Christian den Andens Tid Suhms Samlinger 2det Bd., 2 H., S. 49, 29 og 32; fra Frederik den Førstes Tid Ny Danske Mag. 6, 277 ff., hvor der ogsaa S. 285—87, findes Lister, skiøndt ikke nøiagtige eller fuldstændige, over de Lehn og Klostre, som vare ansatte til Borgeleier. Fra vor Periode kan Man, f. Ex., bemærke Lehnsbrevene af 1537 paa Stege og af 1541 paa Draxholm for Albert Giøe (Reg. 4, 92 og 162).

kan i denne Henseende allerede bemærke, at endeel af de Lehn, der sees anførte i de foran meddeelte Fortegnelser for Jylland, vare paa den Tid Regnskabs-Lehn[1]).

Men dernæst er det i flere af de nysberørte Tilfælde vanskeligt at afgiøre, om det var de paa Fortegnelsen anførte Lehnsmænd, eller Bønderne i Lehnet, der umiddelbart præsterede det Fornødne til Hoffinderne og deres Folk. Medens Udtrykkene for det meste gaae ud paa, at Lehnsmændene skulde holde Hoffinderne, tyde allerede enkelte Udladelser hen paa, at det var ved Bøndernes Giæsterie at det Behørige skulde fremskaffes. Fremdeles maa jeg, skiøndt jeg herved foregriber Noget af hvad der henhører under denne Afhandlings sidste Afdeling, giøre opmærksom paa et Brev af 1549[2]) til de Herreder, der laae til Aalborghuus, i hvilket Brev Kongen tilkiendegiver, at han vil skikke endeel Hoffinder ind der i Lehnet at opgiæste hans Giæsterie, samt at han har erfaret, at Bønderne besværes meget af samme Hoffinder, især af Drenge og Tros, som følge med, og at de — Bønderne — derfor havde tilbudt, for hver Hest, de skulle modtage, at give 8 ß dansk, formodenlig for hver Dag; dette bifalder Kongen og befaler, at Bønderne skulde betale disse Penge til Slotsskriveren paa Aalborghuus; han skulde derefter „udqvitte" Hoffinderne af Herbergerne, udentvivl i Aalborg Bye, og derfor giøre Regnskab[3]).

---

1) I Jylland vare nemlig i 1549 følgende Lehn givne paa Regnskab (see iblandt andet Tegnelser 3, 97) Riberhuus (Claus Sested), Kolding (Iver Krabbe), Aarhuus (Peder Bilde), Aakier (Eskert Bilde), Silkeborg (Frants Bilde), Randers (Hans Stygge), Hald (Otto Krumpen), Aalborg (Axel Juel).

2) Tegnelser 3, 91.

3) I et Brev af 29 Januar 1550 (Tegnelser 3, 130) til Claus Sested, siges, at Borgerne i Ribe havde klaget over, at de, da Hoffinderne med deres Heste og Folk laae der, ikkun fik 8 ß dansk for at underholde Hest og Karl en Nat. Da Kongen nu havde erfaret, at Se-

Naar Man hermed sammenligner de før anførte Udtryk i Routen af 1549 „til Aalborg, at holdes i Aalborg af Giæsteriet medens det kan tilrække": synes det aldeles tydeligt, at der i det mindste paa dette Sted ikke er Tale om at Lehnsmanden skulde holde Hofsinderne, men at det derimod var Bønderne, som det paalaae at tilveiebringe de Beløb, der bleve anvendte paa hines Underhold [1]). Under 12 Octbr. 1550 afgik Breve til endeel Lehnsmænd, hvoriblandt Oluf Munk, Otto Krumpen og Peter Bilde [2], at de ikke skulde slutte Handel med Bønderne i deres Lehn om Giæsteriet, da Kongen agtede at sende sine Hofsinder til dem. Disse Breve staae udentvivl i Forbindelse med de foran nævnte af 23 s. M. til bemeldte tre Lehnsmænd; men disse sidstommeldte Breve synes tydeligen at vise, at der sammesteds er Tale om egenligt Borgeleie, hvorhos Munk, Krumpen og Bilde omtales ganske som de, der skulde giøre Bekostningen ved Borgeleiet. Det er derefter ikke let at udfinde Sammenhænget. Man kunde nærmest bringes til at troe, at naar Hofsinder henlagdes i Borgeleie paa Regnskabs-Slottene eller de omsendtes i Lehnene, var det ikke Lehnsmanden, der for egen Regning præsterede det Fornødne, men Bønderne, der ved Giæsteriet ydede Midlerne til Hofsindernes Underhold; ei at tale om at Regnskabs-Lehns-

---

sted havde taget 10 ß danskt af Bønderne for hver Hest i (ↄ: i Stedet for) Giæsterie, befaledes han at betale Borgerne hvad lideligt og skielligt kunde være. I Begyndelsen af Aaret 1551 blev den daværende Lehnsmand i Ribe Lehn, Jesper Krause, befalet, at han skulde handle med Bønderne i Lehnet om deres Giæsterie, og dermed holde Hofsinderne.

1) Da Bøndernes Giæsterie ellers tilfaldt Kongen, var det iøvrigt i saa Fald egenlig ham, som indirecte havde Bekostningen; men dette kunde ogsaa siges med Hensyn til hans eget Rathold hos Bønderne.

2) Reg. 3, 202. De øvrige vare Erik Krabbe, Niels Kieldsen, Iver Krabbe, Hans Stygge og Jesper Krause.

mændene kunde i Regnskaberne opføre det Beløb, som anvendtes til Hofsinderne. Det er i sig selv, og efter de allerede berørte Omstændigheder, ikke usandsynligt, at saadant oftere har været Tilfældet; men paa den anden Side findes der Lehnsbreve [1]), hvorved Lehn paa Regnskab, mod Genant m. m., overdrages Vedkommende, og i hvilke det udtrykkeligen er bestemt, at Lehnsmændene skulde aarlig holde et vist Antal Borgeleier; Noget som ikke vel kan have anden Betydning, end at disse skulde holdes uden Udgift for Kongen. En tilstrækkelig Afgiørelse af de hidhørende Spørgsmaal kunde Man ikkun vente ved at inddrage flere andre Materier, tildeels af meget vidtløftig Omfang, navnlig Undersøgelsen af Lehnenes Væsen i denne Periode, i et Detail, som jeg hverken nu for Tiden seer mig i Stand til at meddele, eller som kunde optages i denne til snevrere Grændser bestemte Afhandling. Det maa derfor her være nok, gientagende at giøre opmærksom paa, at Hofsindernes ovenfor omhandlede Omreisen og Borgeleier hyppigen ikke blev bekostet, eller i alt Fald ikke directe, af Kongen, men snart af Lehnsmændene, snart ved Bøndernes Giæsteri. Forsaavidt Lehnsmændene angaaer, frikiøbte disse sig stundom for Borgeleier, enten for bestandigt eller for et bestemt Aar, ligesom ogsaa Enkelte ved selve Lehnsbrevene erholdt Fritagelse for at svare de Borgeleier, der ellers skulde holdes af Lehnet [2]).

1) Saaledes twende af 1550 og 1552 paa Vordingborg (Reg. 5, 225—26), hvor der i øvrigt er Tale om Borgeleier-„Karle". Et Lehnsbrev af 1541 paa Aarhuusgaard m. m. (Reg. 4, 335—37) for Peder Ebbesen (Bilde?) bestemmer derimod, at hvad Borgeleier, der kan blive at holde paa Aarhuusgaard, skal indføres i Regnskabet, altsaa ei bekostes af Lehnsmanden.

2) Paa Christian den Andens Tid synes begge Dele især at have fundet Sted; see til Exempel Suhms nye Samlinger 1ste Bd. S. 58, 59, 90—91, 157, 164. Hvad Frederik den Første angaaer, jvfr. Ny Danske Magazin 6, 286, 287 og flere Steder, saa og et Brev af

For Bønderne var det, om de end ikke i pecuniair Henseende tyngedes haardere ved Hoffindernes Ophold hos dem end ved Pengene, de betalte for at fries for saadan Indqvartering, dog en betydelig Uleilighed, at modtage Personer af en saa myndig Characteer, som Hoffinderne, og deres Følge maaskee endnu mere end de selv, i Almindelighed synes at have havt Rygte for.

Den umiddelbare Byrde og Uleilighed af Ratholdene, og, i Stedet for dem, af Hoffindernes Indqvartering hos Undersaatterne, faldt, som vi have seet, som oftest paa Lehnsmændene og Kiøbstæderne, sieldnere, i det mindste hvad Kongens egne Rathold angik, paa Bønderne og Geistligheden. Forsaavidt Kiøbstæderne betræffer, er det naturligt, at Fordelingen af Byrden iblandt Byens Borgere har været bestemt ved almindelige, meer eller mindre faste Regler, skiøndt jeg ikke mindes at have seet saadanne Normer angivne. Naar Lehnsmændene giorde de foran berørte Bekostninger, havde de en Erstatning derfor i de Fordele, som Lehnene ydede dem, og i Særdeleshed fik de ofte mere ligefrem Vederlag for hine Bekostninger, naar det hele, eller endeel af Bøndernes saakaldte Giæsterie eller Giæsterie-Afgift var dem overladt. Allerede denne sidste Omstændighed maatte bringe os til ogsaa at berøre Materien om **Bøndernes Giæsteri** *), hvis den ikke overhovedet stod i den aller-

---

1529 (Reg. 3, 362) hvorved Morten Krabbe fritoges for at holde Borgeleiet af Tommerup-Kloster i Skaane — een Hoffinder med 4 Svende og Heste — imod aarligen paa Gottorp at levere 300 Tdr. Havre paa egen Bekostning. Fra den Periode, vi egentligen her omhandle, har jeg ikke optegnet mig Exempler herpaa; men saadanne findes dog.

*) Det kaldes stundom „**Giæstebud**" og „**Giæstebudspenge**" (f. Ex. Ny Danske Mag 6, 305). Maaskee er dette sidste det samme, som det

nøieste Forbindelse med de hidtil afhandlede Gienstande og udgiorde — hvad Landet angik — den egenlige Basis for Ratholdet.

Der har formodentlig fra de allerældste Tider paahvilet **Bønderne** en Forpligtelse, som selve Nødvendigheden bød, at modtage Regenten, naar han maatte drage igiennem Landet*). Men dette umiddelbare, frie Ophold hos selve Bønderne ophørte efterhaanden, jo beqvemmere Opholdssted Kongerne kunde finde enten paa de kongelige Slotte og Gaarde, som Lehnsmændene beboede, eller i Kiøbstæderne. Det er derfor, som vi i det Foregaaende have bemærket, at der i den Periode, vi omhandle, kun findes faa Exempler paa at Kongen med sit Følge directe benyttede Giæsteriet hos **Bønderne**, og selv Forlæggelsen af Hoffinderne hos disse gik, som vi ligeledes allerede have berørt, i denne Periode over til Indqvartering i Kiøbstæderne imod en Betaling til disses Borgere, der udredes af det Districts Bønder, som skulde have modtaget Hoffinderne; Noget, der iøvrigt sandsynligviis maatte ophøre, da, som Man maa antage, Kongen fra Aaret 1572 af gav Hoffinderne faste Maanedspenge i Stedet for fri Kost.

dog endnu sieldnere forekommende »**Maalspenge**« (f. Ex. Ny Danske Mag. 6, 306). Dette, som og Benævnelsen »**Maalsbønder**«, fører igien Tanken hen paa Betegnelsen ved enkelte Byer og Kiøbstæder o. s. v. »at være henlagt under Fadeburet«; og der er vel neppe nogen Tvivl om at dette sidste har i ældgamle Tider staaet i en eller anden Forbindelse med Giæsteriet; men i den Periode, vi her behandle, ere Sporene udentvivl ikke til at gienfinde.

*) Den saakaldte Valdemars Jordebog har mange Spor af denne Institution i det 13de Aarhundrede; men, ligesom det kongelige Giæsteri hos Bønderne enkelte Gange findes meget tidligere berørt, saaledes henhører dets Begyndelse upaatvivleligen i de allerældste Tider. I den norske Historie fremtræder dette Giæsteri — som og hele Hoffets Indretning og Maade at leve paa — tidligere med Tydelighed end i de danske Beretninger.

Den omhandlede Pligt til at modtage Kongen, eller Andre i hans Sted, paalaae Bonderne i alle Rigets forskiellige Provindser[1]). Men da Hoffet ikke aarligen kunde komme allesteds hen i Landet, og ikke engang regelmæssigen kunde fordele Reiserne saaledes, at i et vist Kredsløb af Aar alle de forskiellige Steder bleve besøgte, ligesom der ikke heller altid var Leilighed til paa anden Maade alle Steder at benytte Giæsteriet in natura til Kongens Fordeel[2]), maatte ogsaa disse Omstændigheder allerede tidligt have bevirket Bestræbelser for at ordne Tingene saaledes, at en ligeligere Fordeel for Kongen, forbunden med Ligelighed i Byrden for Bønderne, nogenlunde kunde opnaaes. Følgen heraf var, at det blev disse paalagt eller tilstedet, at erlægge stadige Afgifter for Giæsteriet, forsaavidt som dette ikke blev at opfylde in natura.

Forinden vi gaae videre, paatrænger sig et Spørgsmaal, som dog — efter hvad vi forud maa tilstaae — neppe vil kunne besvares paa nogen tilstrækkelig Maade. Det er dette: om ogsaa alle Bønder vare undergivne Giæsterieforpligtelsen? Vel er det vist, at den findes ommeldt i Documenter for alle Rigets daværende Provindser; men, medens jeg i Cancelliets

1) Ogsaa paa Bornholm. I et, Kolbinghuus Torsdag efter Midfaste Søndag 1548 dateret Brev (Tegn. 2 246—47) til Sognemændene i St. Andreæ Sogn, siges, at Hermann Botien, de Lybskes Befalingsmand paa Bornholm (denne Oe var dengang pantsat til Lybekkerne) havde tilskrevet Kongen en Beretning, som denne nu sender Sognemændene, angaaende deres Giæsterie og Besværing. Det paalægges dem nu at giennemgaae denne Beretning, og, hvis den er rigtig, giøre og give som af gammel Tid; men vil Botien besvære dem med Mere, vil Kongen hiælpe dem saa meget som ret er. — Man erindre ogsaa Knud den Helliges Giæsterie hos Blod-Egil paa Bornholm.

2) I Geheime-Archivet findes en Oversigt over det „Overløb" (Overskud) som tilkom Kongen i 1550 af hans Lehn i Jylland; deriblandt findes ogsaa Giæsteriehefte af Skanderborg, Drotningborg og flere Lehn. Det Hele anføres til 2022½ Hofmandsheste og 448 Jægerheste.

Protocoller har seet denne Byrde nævnt for flere tusinde Bønderstеder, hvis Forpligtelser opregnes i de Breve, m. v., der angaae dem, er Antallet af de Steder, som omtales, uden at denne Pligt er anført for dem, endnu langt større. Jeg taler her ikke saameget om saadanne Breve, hvori de enkelte Bønderstеders Forpligtelser enten slet ikke ere nævnte, eller hvor Afgifterne eller Byrderne ikke strengt ere specificerede og sondrede fra hinanden; hvad navnligen de sidste angaaer, kunde Man forudsætte, at Giæsteriet allerede tidligere havde været forandret til en stadig Afgift i Naturalier og Penge, som indbefattedes i de nævnte Qvanta; skiøndt ogsaa dette maatte synes besynderligt, da Man dog saa ofte ved Bøndergaarde, der præsterede Giæsteri endog ikkun i Afgifter, finder disse sidste udtrykkeligen betegnede som Giæsterie-Afgift ved Siden af de mange andre forskiellige Slags aarlig Skyld, saasom Landgilde, Arbeidspenge, Leding m. v. Men det maa endvidere bemærkes, at Man hyppigt, naar flere Bøndergaarde af samme Sogn eller By med deres specielle Forpligtelser ere opregnede i eet og samme Document, seer ved nogle anført Giæsterie, ved andre derimod ikke. Ofte verler dette saaledes, at Man næsten nødes til at antage, at de Steder, ved hvilke Giæsteriet ikke er nævnt, virkelig ikke heller have været underkastede denne Byrde. Ogsaa findes der i Geheime-Archivet flere Jorde- eller Regnskabsbøger, især for fyenske Herreder, fra den første Deel af det 16de Aarhundrede, i hvilke Giæsterie ikke omtales for alle de Bønder selv i een og samme Bye, som sees at have svaret Landgilde og anden saadan Byrde. Vel lod det sig endnu sige, at saadanne Steder muligen allerede i fiernere Tider vare blevne fritagne for denne Forpligtelse; men Mængden af de Bønderstеder, i Henseende til hvilke hiin Taushed møder os, især i Cancellie-Protocollerne, er alt for stor til at det kan ansees rimeligt, at slige Fritagelser,

der dog alene kunne have fundet Sted som Undtagelser, skulde være Aarsag til Udeladelsen; ligesom den samme Omstændighed giør det usandsynligt, at denne Forbigaaen af Giæsteri-Forpligtelsen altid skulde være skeet af Forglemmelse. Paa den anden Side synes intet naturligere, end at den her omhandlede Pligt fra først af har paahvilet alle Bønder, og det vil end ikke let være muligt at udtænke en fyldestgiørende Grund til at hiin Byrde skulde være falden paa saa mange Enkelte, og ikke paa Alle[1]. Kun i eet Document, en Dom af 1551[2], har jeg seet en Paastand fremsat om at en Bondegaard skulde være fri for Giæsteri, og en Grund dertil anført. I denne Sag havde Abbeden i Vidskylkloster affordret en Mads Smed, som boede paa Klosterets Gods i Hals, Giæsteri; og da denne i to Aar ikke havde villet yde dette, havde Abbeden udviist ham og ladet ham sværge Vold over ved Sandemænd. Mads Smed klagede nu over den ham tilføiede Uret, og anførte i denne Henseende, at den Gaard, han beboede, ikke burde yde Giæsteri, idet han fremlagde et Tingsvidne for, at Bygningen paa Gaardene paa Hals tilhørte Beboerne, saa at de kunde sælge dem til hvem de lystede, kun at de først skulde tilbyde Husbonden dem; hvorhos han dog tilstod, at han i syv Aar havde svaret Giæsteri, og kun i de tvende sidste Aar undladt dette. Dommen gik ham imod, men uden at det tydeligt af Dombrevet kan skiønnes, af hvilken Grund Sagen fik dette Udfald; denne Grund kunde imidlertid sikkert ikke søges i den udhævede Omstændighed, at han i syv Aar havde

---

1) Arent Berntsen siger ogsaa, i Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, 2den Bog, 2den Part S. 97, at Giæsteri er en Udgifts Post — paa hans Tid, i Midten af det 17de Aarhundrede, var det overalt blevet en Afgift — som gives af fast enhver Gaard i Danmark.

2) Den er trykt i Danske Mag. 1ste Bind S. 204—5.

ydet Giæsteri, ligesaa lidet som det paa den anden Side kunde være nogen tilstrækkelig Forsvarsgrund for ham, at Bygningen var hans egen.

Jeg seer mig saaledes ikke i Stand til at besvare det her opkastede Spørgsmaal. Kun saameget er vist, at Giæsteriet sees at være præsteret, hele Riget over, af mangfoldige Bønderstebder, og at der er megen Sandsynlighed for at et stort Antal, for hvilke denne Pligt ikke er nævnt, dog har ydet Giæsteri til Kongen. Iøvrigt var det ikke alene Fæstere under Kronen, men ogsaa meget hyppigt jordegne Bønder, som Forpligtelsen paahviilte; hvorimod Adelens Bønder allene kunde giæstes af deres eget Herskab. Fremdeles findes ikke blot Gaarde, men ogsaa mindre Eiendomme, saasom Boelsteder, ja endog Gadehuse[1]), forpligtede til Giæsteri.

Bøndernes Giæsteri regnedes udentvivl oprindeligen, ligesom vi have seet det ved Lehnsmændene og Kiøbstæderne, efter Antallet af Nætter, i hvilke Kongen og hans Folk skulde holdes; men da Meningen ikke kunde være, at en enkelt Bonde skulde, som Tilfældet var med Lehnsmændene og Kiøbstæderne, modtage Kongen og hele hans Følge, maatte det være bestemt, hvor stor Andeel hans Sted havde at yde i det eller de Nathold, der paahviilte det hele District, hvortil han i denne Henseende hørte, hvilket udentvivl i Almindelighed har været et Herred eller Birk[2]). Det hedder saaledes i den Oversigt fra 1574, som vi nyligen have omtalt, ved Vissenberg Birk „Giæsteri 45½ Nætter, beregnet hver Nats Hold for 12 Heste."

---

[1]) I en høist mærkelig Oversigt fra 1574 over alle Lehnenes Indtægter i hele Riget, omtales et Sted i Skaane „et Gadehuus, Herregiæstning 1 Mark". Denne Oversigt, der udgiør et tykt Foliobind, findes i Geheime-Archivet; vi ville ofte i det Følgende paaberaabe den.

[2]) Man kan hermed jevnføre hvad der i Valdemars Jordebog forekommer ved flere Herreder om servicium noctium.

Herved er naturligviis ikke forstaaet, at det nysnævnte Birk skulde holde Kongen og hele hans Følge, som maatte udgiøre langt mere end 12 Mand til Hest, i det anførte Antal Nætter, men ikkun at den hele Giæsteri-Forpligtelse for Birket bestod i at holde 546 Personer med Heste een Nat, det være sig nu at samtlige disse 546 Portioner, om jeg saa tør kalde dem, bleve at præstere samlede paa eengang, eller fordeelte paa flere Døgn, maaskee endog til forskiellige Tider. Dette Quantum var nu igien fordeelt paa de enkelte Bøndersteder, hyppigen, og i Institutionens tidligere Perioder formodentlig altid, efter Hesteantallet, hvilket, da der især var Tale om Rideheste, ordentligviis maatte falde sammen med Personernes Antal. Saaledes er det i Brevene fra den Periode, vi her omhandle, hyppigen anført ved de forskiellige Bøndersteder, hvormange Heste, de skulde holde i Giæsteri[1]). Men hvad der nu fra først af har bestemt Størrelsen af Giæsteriet for hvert District, hvert Herred[2]) o. s. v., og hvad der har været Normen for hver enkelt Gaards Andeel i Districtets Hold, henhører til Undersøgelser angaaende Tidsrum, der vare forsvundne længe før den Periode, vi behandle. Ogsaa siges det

---

[1]) I et Brev af 1558 (Reg. 6, 422) omtales ved en Bondegaard „to Giæsterier om Aaret med 8 Karle og ingen Heste, et om Sommeren, og et om Vinteren." I et andet af 1515 (Suhms Samlinger 2 Bd. 2 H. S. 65) hvorved Birkets og Vesterborgs Sogn til evig Tid fritages for deres Giæsteri, imod at de skulde give 8 lødige Mark, siges og, at de skulde holde Embedsmanden paa Engelborg aarligen om Vinteren een Nat med 6 Heste og Karle, og om Sommeren med 8 Karle uden Heste. Jevnfør ogsaa hvad der vil blive anført længere hen i det Følgende. Slig en Opfyldelse af Giæsteri-Pligten in natura, uden at det var beredne Folk, der skulde modtages, har imidlertid været sielden.

[2]) I Valdemars Jordebog nævnes saaledes snart 4, snart et mindre Antal Natthold for de Herreder, ved hvilke denne Pligt der findes omtalt.

nu og da udtrykkeligen i de didhørende Breve, at Giæsteriet for denne eller hiin Gaard var, eller skulde være, „som fra Arilds Tid", stundom „som fra Kong Hans's Tid." Men ligesom det i øvrigt er sandsynligt, at Giæsteriet for de enkelte Gaarde i det Væsentlige har været normeret efter den øvrige Skyld, de vare satte for, saaledes siges udtrykkeligen i et Brev Lolland af 24 Aug. 1556[1]): at, da Bønderne beklagede sig over at de plagedes med usædvanligt Giæsteri mere end de fra Arildstid havde været pligtige til, havde Kongen med Rigsraadet bestemt, at hver Bonde skulde til Giæsteri, holde 2 Heste for hvert Pund Skyld[2]), som gik af hans Gaard, „det være sig Kornskyld, Smørskyld, Penge eller andet, som er regnet for ret Landgilde." Imidlertid tilføies der dog, at, hvis Bonden ikke vil holde Giæsteri — formodentlig efter den nysnævnte Norm — „skulde han have det i Lehnsmandens Minde, indtil Vi med vort elskelige Danmarks Riges Raad giøre en anden Skik derpaa." Dette sidste vil vel sige, at hiin Bestemmelse kun skulde betragtes som interimistisk. Jeg veed imidlertid ikke, at nogen anden senere blev tagen. I et Brev af 1557[3]) siges leilighedsviis, at Kongen — tidligere — havde

---

[1]) Reg 6, 252—53.

[2]) Al aarlig Afgift i Naturalier, Rug, Byg, Havre saavelsom Andet, reduceredes, efter visse Regler, til en ideel „Skyld" som er det senere „Hartkorn". Ved **Pund** forstodes et ganske andet og langt større Maal end det, som nu betegnes ved dette Navn. En **Læst** udgiorde — i det mindste i nogle Dele af Landet — i Rug 30, i Byg 36 og i Havre 60 Tdr.; en Læst var 12 Pund (et Pund Rug altsaa 20 Skpr., Byg 24 Skp., Havre 40); en Ørtug udgiorde $\frac{1}{24}$ af en Læst, eller et halvt Pund. Læstens Størrelse var imidlertid, som alt berørt, forskiellig i det mindste i adskillige Dele af Landet; men her skal jeg ikke gaae videre ind paa denne Materie; jeg har kun villet give et ganske løst Begreb om den omhandlede, os nu fremmede Benævnelses Betydning.

[3]) Tegnelser 5, 159—60.

giort den Skik, der skulde holdes over hele Siælland, at der af hvert Pund Skyld skulde gives 2 Heste-Giæsterie; maaskee der her er sigtet til den i Brevet af 1556 omtalte Bestemmelse, som saaledes synes at have været mere almindelig. Men udentvivl var den dog kun en Fornyelse af hvad Man allerede forhen havde antaget. Ved en Dom af 1546[1]) i en Sag imellem Anders Barbye som Provst ved Sct. Laurentii Capitel i Roeskilde og Capitlets Bønder i Skuldeløv og Sæby, angaaende Størrelsen af det Giæsteri, disse havde at yde, kiendtes for Ret, at Bønderne skulde af hvert Pund Skyld aarligen være pligtige at holde deres Herskab een Rats Giæsterie med to Heste og Karle; og paaberaabes i denne Dom, hvad der vel er at mærke, en tidligere af Kong Hans afsagt Dom af samme Indhold[2]). Vi bemærke endnu ikkun, hvad der efter det Nysanførte er begribeligt, at Antallet af de „Heste", som findes ansat i Giæsteriet for Bønderstederne, er høist forskielligt. Der forekommer saaledes indtil 12, samt 24, 26 og 30 Hestegiæsterie; hvor de sidstanførte Antal findes, har det dog maaskee været større Gaarde end de egenlige Bøndersteder; sædvanligst var det 4, 6 eller 12.

Forinden vi forlade Fremstillingen af Bøndernes Pligt, in natura at deeltage i Ratholdene, maae vi meddele, hvad vi i det Foregaaende have udsat til denne Afdeling af vor Afhandling, angaaende Udsendelsen af Kongens Heste og Overdragelsen af Giæsterie-Retten til Lehnsmanden, m. m.

Hvad først Omsendelsen af Kongens Heste angaaer, da skeete denne ofte i Forbindelse med Hoffsindernes Tog, saaledes at saavel disse som hine med tilhørende Folk sendtes igiennem en

[1]) I Nyerups historiske statistiske Skildring o. s. v. 1ste B. S. 374—75.

[2]) Om Ansættelsen af Giæsteri-Afgiften i Naturalier eller Penge, vil længere hen blive Tale.

Deel af Landet for paa nogen Tid at henlægges i Borgeleier; men undertiden sendtes de kongelige Heste med Folkene alene. Saavel Kongen som Dronningen maatte efter den Tids Skik have et ikke ringe Antal Heste i Brug; men naar det var at forudsee, at Man paa længere Tid ikke havde Brug for dem, søgte Man at undgaae Bekostningen og Uleiligheden med at føre det Fornødne sammen til dem og det tilhørende Folk; derved at Man skikkede dem ud i Lehnene for at opgiæste endeel af Bøndernes Giæsteri. Fordelingen af Hestene skeete da ligefrem overeensstemmende med det Ovenanførte, og med Hensyn til Folkene findes i det ovenfor ommeldte Brev 24 Aug. 1556 udtrykkeligen bestemt, at Bønderne ikke skulde holde flere Folk „end som rider Hestene." Vi kunne ogsaa her bemærke et andet, ligeledes i det Foregaaende nævnt Brev af 5 Aug. 1569 for Ravensborg Lehn (Gientagelse af et ældre fra 1532), der, efter sine Ord, dog i større Almindelighed angaaer ethvert Giæsteri; det bestemmer, at ingen af Kronens Bønder skulle i noget Giæsteri besværes med flere Heste end de af Arildstid pleie at holde, og ei heller med flere Karle eller Folk end Hestenes Antal, uden een Staldreng. Om disse Folks Tractement findes en Bestemmelse i et Brev af 1547 til Bønderne i Bogherred *); derefter havde hver Bonde, som skulde holde 12 Heste til Giæsteri, at underholde Folkene, der fulgte med Hestene, med Fetalie til to Maaltider, nemlig til hvert Maaltid eet Fad Saltmad, som 12 Karle kunde behøve til et Maaltid, tre ferske Retter og et Fad Steg, som kunde række til dem alle, og endelig en Tønde Øl til begge Maaltider. Desuden skulde der leveres 12 Skpr. Havre, 12 Knipper Hø, 24 Havrekiærve

*) Reg. 5, 300. Saavidt Man af Udtrykket i Brevet kan slutte, er der kun tænkt paa simplere Personer, ikke paa Hoffinder; men efter Bestemmelserne i dette Brev kan man formode, hvorledes Hoffindernes Tractement hos Bønderne har maattet være beskaffent.

og fornøden Strøelse. „Hvad Mad og Øl, som løber derover, skal Bonden beholde, og dersom enten Bonden selv eller hans Folk (ville spise med) eller og han vil bede Giæster, skal han besørge dem med anden Underholdning". Vi kunne endnu tilføie, at det saavel i Lehnsordningen af 1557 som i Recesserne af 1557 og 1558 samt i flere Breve[1]) er fundet fornødent udtrykkeligen at tilkiendegive, at Bønderne ikke skulde være nødte til at kiøbe fremmed Øl eller Drikke til Giæsterierne. Men muligen er herved tænkt paa samtlige Slags Giæsterier, og ikke paa nogen enkelt Art af dem.

Vi have ogsaa anført, at ogsaa Lehnsmanden nu og da benyttede Giæsteriet in natura hos sit Districts Bønder. Ved et Brev af 5 April 1558[2]) for Albert Skeel, som var forlehnet med Bøvling Lehn og nu endvidere erholdt Befaling over Hinds og Ulvborg Herreder, paalægges det ham at giøre Regnskab for alt Giæsteriet, saaledes at det kom Kongen tilgode; men derhos undtages 50 Heste, som han skulde beholde frit at giæste paa, naar han havde Noget at udrette paa Kongens Vegne i Herrederne, alt ligesom Niels Juel forhen havde havt. Ved et Lehnsbrev af 1549 for Erik Krabbe paa Lundenæs[3]), tilstodes ham endog 566 Heste-Giæsteri, og i et andet af 1555 for Otto Krummedige[4]) synes Antallet af det ham overladte Heste-Giæsteri endog at have været 800[5]). Naar, som hyppigen

---

[1]) Kofod Anchers saml. juridiske Skrifter 3, 443; Rosenvinges Udg. af Recesserne S. 233 og 275. Lehnsbrev 22 Mai 1557 (Reg. 6, 262—65), og det førnævnte Brev af 24 Aug. 1556.

[2]) Reg. 6, 414.

[3]) Reg. 5, 86—88.

[4]) Reg. 6, 359—60.

[5]) Jvfr. og tvende Breve af 1541 for Peder Ebbesen paa Aarhuusgaard og for Jacob Hardenberg paa Næsbyhoved m. v. (Reg. 4, 335 og 373.)

var Tilfældet, Lehnsmanden fik Tilsagn om en vis Qvota-Deel af Lehnets uvisse Indkomster, og derblandt af Giæsteriet, — snart Halvdelen snart en Trediedeel — maatte han, hvis Giæsteriet præsteredes in natura, være berettiget til at benytte sin Andeel deraf paa samme Maade; men var det bestemt til Afgift, fik han sin Deel i de Penge, den Havre m. v., som ydedes i Stedet for Giæsteriet. At Lehnsmanden havde Andeel i Giæsteriet forudsættes ogsaa i et Brev af 12 Novbr. 1558[1]) om Betientene paa Vardberg Slot, hvor det siges: „Naar Lehnsmanden eller Fogderne ere tilstede paa Slottet med deres Heste, skulle de fodres af Slottet, og naar de ere ude i Lehnet og giæste hos Bønderne, skulle de ikke fodres (ɔ: Foder beregnes) paa Slottet paa de Heste, som ikke ere der tilstede." Endelig kan Man med Hensyn til denne Materie bemærke en Bevilling af 1547[2]), hvorved det blev tilladt nogle Brødre Hansen at beholde et Par Bøndergaarde i Koldinghuus Lehn deres Livstid, blandt andet med den Forpligtelse, at holde Lehnsmanden med hans Folk og Heste een Nat om Aaret til Øl og Mad, samt Hø, Havre og Strøefoder til Hestene. — I Forbindelse hermed kan det i øvrigt erindres, at Man stundom, især i Documenter, der vedkomme Skaane og de andre nuværende svenske Provindser, træffer paa Udtrykkene: Herre- og Foged-Giæsteri, som hinanden modsatte[3]); maaskee der snarest ved det første Udtryk i ældre Tider har været meent det Giæsteri, som svaredes til Kongen eller Erke-

1) Tegnelser 5, 425—27.

2) Reg. 5, 26.

3) I nogle skaanske Breve forekomme Benævnelserne „**Foermarsk-Giæsteri**" og „**Kiælder-Giæsteri**" hvoraf det sidste aabenbart har sin Oprindelse fra Erkebispens Tider. jvfr. Danske Mag. 6, 360. „Giælkerens Giæsteri" paa Helsingborg omtales i et Brev af 1528 for Gynge Herred (Reg. 3, 289—90); dette skulde blive som i Christian den Førstes og Kong Hanses Tid.

bispen, ved det sidste det, som Lehnsmanden, der dengang oftere benævnedes Fogden, havde Ret til; thi endskiøndt i den Periode, vi omtale, Lehnsmandens Underbetiente, og deriblandt Slotsfogden[1]), ogsaa stundom havde Deel i Giæsteriet, synes hine Benævnelser dog ikke at passe paa ham og Lehnsmanden, da navnlig denne neppe blev kaldt „Herre".

Ogsaa det saakaldte Jæger-Giæsteri bliver her at omtale. Det fandt Sted i flere Egne af Riget, og maaskee overalt, i det mindste hvor der var Mulighed for Jagt; men betragtedes tildeels som noget nyt, der var Bønderne paalagt, og hvorfor de desaarsag undertiden bleve fritagne. I et Brev af 3 Dec. 1574[2]) til Jens Kaas, som dengang var Lehnsmand paa Silkeborg, siges t. Ex., at Bønderne i Birkelenge havde henvendt sig til Kongen angaaende det Jæger-Giæsteri, som de ydede, og for hvilket Kongen havde fritaget Andre af hans Undersaatter, baade der i Lehnet og andensteds, og eftergav Kongen derfor nu ogsaa dem bemeldte Giæsteri. I et andet af 7 Febr. 1575[3]) bemærkes, at Bønderne i Skanderborg Lehn høiligen havde klaget over, at der nogen Tid i Forveien var paalagt dem noget Jæger-Giæsteri-Byg, foruden det rette Giæsteri, som de havde givet af Arildstid; dette Paalæg kunde de ikke overkomme og begierte sig desaarsag forskaanede derfor. Kongen tillod nu, at bemeldte Jæger-Giæsteri-Byg maatte

---

[1]) See blandt andet det forhen nævnte Brev af 12 Nov. 1558. I Brevet af 1569 for Ravensborg Lehn tales og om **Skriver-Giæsteri**; naar Slotsskriveren drog ud i Lehnet og indkrævede Restancer, skulde han kun være selv anden, og ikkun holdes af dem, som resterede med Landgilde. Ogsaa Herredsfogden nød stundom, men uden tvivl yderst sielden, Andeel i Giæsteriet.

[2]) Jydske Tegnelser 1, 161; andre af 22 Marts 1573 og 16 Jan. 1575 (Jydske Reg. 1, 95 og Jyd. Tegn. 1, 173).

[3]) J. Reg. 1, 303—4; det staaer i Forbindelse med det af 16 Jan. s. A.

bortfalde, hvorimod disse Bønder fremdeles skulde præstere det Giæsteri af Hofheste og Jæger-Giæsteri, som baade jordegne Bønder og „Wordings-Tienere“ (Fæstere) altid havde holdt i Lehnet, og hvorfor der nu gaves Malt. Undertiden forekommer omtalt „Jæger-Heste-Giæsteri“; endelig møder ogsaa stundom den Bestemmelse, at vedkommende Bonde skulde give en Tønde Øl „til Bogejagt“[1]) eller til „Hofjagt[2])“. I Forbindelse hermed staaer Forpligtelsen til at føde Hundene i nogen Tid. I Lehnsordningen af 1557 siges, at Ingen skal holde flere Folk, Heste eller Hunde til Giæsteri, end som de vare pligtige; de samme Udtryk forekomme i flere Lehnsbreve af samme Aar, saaledes i et for Kongens Skienk Niels Ulfstand paa Stege; og i det oftere nævnte Brev af 1569 for Ravensborg Bønder befales, at disse ikke skulle holde flere Hunde i Giæsteri end et Par Mynder og 2 Kobbel Støvere. Ved adskillige Bondersteder nævnes endelig i et Skiøde af 1560[3]) „eller en Hund at føde“[4]).

---

[1]) **Bogejagt**, formodentlig Klapjagt. (Jvfr. det jydske Ord boge i Molbechs d. Dial. Lex. p. 44.)

[2]) Mageskiftebrev af 1580 (J. Reg. 3, 69—81), og et andet Brev af 1527 i Reg. 2, 62; jvfr. og her i det Følgende. — Iøvrigt kan Man og, med Hensyn til Jæger-Giæsteri samt Herre- og Foged-Giæsteri, sammenligne Arent Berntsen 2 B. 2 P. S. 98 ff.; men Begreberne lærer Man ikke deraf bedre at kiende. Endelig kan det her bemærkes, at det i Brev dat. Andvorskov 20 Juni 1587 (Siæll. Tegn. 16, 199—200) til Gert Rantzov paa Kronborg, anføres, at Kongen havde til den forestaaende Jagt i Jylland taget en Hob Baadsmænd (Matroser) med sig, og at Rantzov, — da det var fornødent at holde »Regimente« over dem — skulde sende »Clauditen« (Profossen) over til Aarhuus; han skulde være tilstede medens Jagten stod paa, og skulde Rantzov give ham de spanske Kapper (Mantler) med. Rantzov skulde skaffe bemeldte Claudit med de nysnævnte Straffe-Redskaber en Post-Vogn.

[3]) Reg 7, 10 ff.

[4]) Endnu henved 150 Aar derefter — og maaskee senere — fandt denne Pligt Sted. I Rescr. 22 Nov. 1692 til Roskilde, Ringsted og Sorøe

Endelig maae vi, i alt Fald for Fuldstændighedens Skyld, ogsaa her bemærke, at der findes flere Spor til at Giæsteriet in natura er præsteret eengang om Sommeren og eengang om Vinteren. Der ere saaledes flere Breve[1]), hvori der forekommer Tale om 2 Giæsterier ved Bondergaarde, eet i hver af disse Aarstider; og i et Mageskiftebrev af 16 Marts 1580[2]) findes ved flere af de der nævnte Bondergaarde, som Kongen afhændede, deels Sommer- deels Vinter-Giæsteri; ved andre er Sommer-Giæsteri modsat Heste-Giæsteri. Naar Man sammenligner dette sidste med det oftere nævnte Brev for Birkets og Westerborg Bønder, hvorefter disse om Vinteren skulde holde Lehnsmanden med 6 Heste, men om Sommeren modtage ham med 8 Karle uden Heste: synes det noget rimeligt, at Vinter-Giæsteriet altid har været Heste-Giæsteri, det om Sommeren derimod i det mindste ofte uden Hesteholb. Imidlertid forbyder Manglen paa Underretninger os at finde Rede heri[3]). Disse Vinter- og Sommer-Giæsterier maa sikkert have været det samme som de nu og da forekommende „Sommer- og Vinter-Hold". Der tales saaledes etsteds i et Mageskiftebrev af 1578[4]) ved en Bondegaard i Koldinghuus Lehn, der ydede en meget høi Afgift, om „4 Mark lybsk Giæsteri, 16 Skpr. Havre (som er) baade Sommer-, Vinter- og Jæger-Hold"; denne

Amter siges, at Bønderne skulle vel pleie og underholde Kongens hos dem til Opdragelse og Underhold hensatte Parforcehunde, eller sendes til Staden for, Andre til Exempel, at straffes. Nogle Bønder synes nemlig at have ladet Hundene sulte ihiel.

1) Saaledes et forhen nævnt af 1558; et andet af 1547 (Reg. 1, 97 og 4, 350).

2) Jydske Reg. 3, 61—63.

3) Jvfr. i øvrigt ogsaa hermed Arent Berntsen l. c. S. 100—1, hvor der forresten rigtignok tales baade om Vinter- og Sommer-Heste.

4) Jyd. Reg. 2, 332—36.

tredobbelte Pligt bliver ellers udentvivl betegnet ved de Udtryk „3 Hold", der nu og da ere anførte for Bondergaarde[1]).

Jeg har allerede oftere foran berørt, at Giæsteriet in natura alt før denne Periode paa mange Steder var blevet forandret til en aarlig Afgift, hvilket især synes at have fundet Sted under Kong Hans[2]). End flere Steder forvandledes hiin Pligt til en stadig Afgift i de omtrent halvhundrede Aar, vor Periode udfylder, ligesom vi af Arent Berntsen see, at en saadan Afgift overalt var traadt i Stedet for det virkelige Giæsteri, da han strev sit statistiske Værk i Midten af det 17de Aarhundrede. (Jvf. II Bog S. 98 o. fl.).

Den Afgift, der traadte i Stedet for Natural-Giæsteriet, bestod oftest i Penge, Havre eller Malt, sieldnere i Byg eller Andet[3]). Naar Afgiften var sat i Penge, forekommer der hyppigen 1 Daler, men ogsaa ofte 1 Mark, 24 ß, 2, 4, 6 Mark, 2 Daler, ja endog, ved en Gaard, der dog maaskee ikke har været noget egentligt Bondested, 10 Joachimsdaler; stundom findes Ansættelse til ikke runde Summer, saasom i et Mage-

---

1) Ogsaa ellers forekommer ved Bondersteder Hold, der stundom synes at adskilles fra Giæsteri; saaledes i den førnævnte Oversigt fra 1574, ved Ravensborg Lehn „Giæstebud 318, Natholb 24". J et Skiøde af 1561 (Reg. 7, 452—53) figes „2 ß Holdspenge, ? Mark Giæsteri". Hvis Man turde troe Berntsen; — men han er ikke altid at stole paa, — havde dette „Holdspenge" imidlertid en ganske anden Betydning.

2) J et foran nævnt Brev af 1527 figes, blandt mere, at den Paagiældende herefter skulde give 5 Mark Penge og 1 Td. Øl til „**Bogejagt**" og siden, saavelsom hans Arvinger, være fri for Giæsteri, „som andre Bønder, der havde kiøbt sig fri af høibaarne Fyrste Kong Hans."

3) Torsk i Kalløe og Draxholms Lehn; Øl i Skanderborg Lehn; see den oftnævnte Oversigt i Geheime-Archivet over Lehnenes Indtægter fra 1574. — J nogle Jorde- eller Regnskabsbøger for fyenske Herreder, ligeledes i Geheime-Archivet, omtales ogsaa nu og da det saakaldte sorte Salt som Giæsteri-Afgift.

skiftebrev af 1584[4]) ved to Bøndergaarde: 1 Mark 5 ß 1 Alb. og ½ Pund Havre, ved en tredie 10 ß., ved en fierde 10 ß 2 Alb. og ½ Ørtug Havre, og ved en femte 10 ß 2 Alb. Af Havre findes 8, 10 Tønder, men ofte mindre, ikke sielden blot Skiæpper, ansatte som Giæsteri. Undertiden findes Giæsteripengene i den sydlige Deel af Nørre-Jylland bestemte i lybsk Mynt[2]). Det var hyppigst, at Ansættelsen til Afgift fandt Sted efter gammel Skik og Brug; men nogle Bestemmelser bleve dog ogsaa trufne i det Tidsrum, vi her omhandle. Saaledes indeholder et Brev til Abbeden i Sorøe af 31 October 1577[3]), i Anledning af nogle Klager fra Ørsløvøster Bønder over at de maatte give 2 Tønder Havre Giæsteri paa hvert Pund Skyld, at der tidligere var giort en Handel over hele Landet (Provindsen), at der kun skulde gives 1 Tde. Havre i Giæsteri af hvert Pund Skyld, hvorfor hine to Tønder Havre nu skulde forandres i Jordebogen til een Tønde, saafremt det virkelig var Giæsteri. Forholdet blev herefter, og efter de her i det Foregaaende (S. 68—69) ommeldte Bestemmelser, for eet Pund Skyld 2 Heste Giæsterie eller 1 Td. Havre. Men i et Brev af 2 Januar 1552[4]) til Oluf Munk siges, at Bønderne i Fleskum Herred havde beklaget sig over at Munk vilde have en Tde Havre af dem for hver Hest, de skulde holde i Giæsteri, og at de derfor havde anholdt om at maatte blive ved det Giæsteri, de forhen havde holdt; dette tillades da indtil videre. I nogle tidligere Breve til Riberhuus, Skanderborg, Silkeborg og Hald[5]) befales, at hver Bonde skal give 4 Skpr.

1) Fyenske Reg. 1, 390—94.

2) Jvfr. derimod et Brev af 1575, Nyerups hist stat. Beskr. 1ste Bind S. 376, hvorefter Landgilde og Giæsteri ikke skulde betale tydsk Mynt.

3) Siell. Tegn. 13, 355.

4) Tegnelser 4, 1.

5) Tegn. 2, 129—30.

Havre for hver Hests Giæsteri, dog at 2 Skpr. som pleiede at følge med, tillige bleve svarede. At 3 Skpr. Malt var bestemt for hver Ørtug Korn Skyld, sees af adskillige Breve [1]; i et Mageskiftebrev af Marts 1579 [2]) forekommer 6 Heste Giæsteri eller 18 Skpr. Malt, ligesom den titnævnte Oversigt af 1574, viser, at denne samme Ansættelsesmaade var fulgt i Skanderborg Lehn med Hofheste, hvorimod der for hver Jægerhest kun var ansat 2 Skpr. Malt. Ifølge nogle af de Breve, vi i Slutningen af den 2den Afdeling ommeldte, gave Bønderne 8 eller 10 ß i Stedet for een Hest i Giæsteri; den førstnævnte Betaling, af 8 ß, foreslaaes ogsaa for Bønderne i Tranekiær Lehn ved et Brev af 28 Januar 1550 [3]), hvorved Valget overlades til dem. Derimod erklærer Kongen i en Skrivelse af 18 Nov. 1557 [4]): at det ikke lod sig gjøre kun „at tage 3 ß dansk for hver Hest at holde, eftersom Tiden nu er paa Fetalie og Fodring; fordi at dengang Man gav 3 ß for at holde en Hest, gav Man kun 1 Album eller 2 for en Skp. Havre [5])".

I den oftere nævnte Oversigt over Indtægterne af alle Lehnene i 1574 anføres ved en stor Deel af disse Beløbet af Giæsteriet. Denne Oversigt er imidlertid ikke ganske fuldstændig; ved flere Lehn nævnes intet Giæsteri, og, foruden at det dog i

---

1) Navnlig de Side 73 Anm. 2 anførte.

2) Jyd. Reg. 2, 422 ff.

3) Tegnelser 3, 125—26. Ogsaa i Vardberg Lehn, og sandsynligviis flere Steder, hvor Penge gaves for Giæsteri, blev 8 ß anseet for Æquivalent. I et Lehnsbrev af 7 Novbr. 1573 for Erik Rud paa Aalborghuus siges: „For de 961 Hestegiæsteri, som Bønderne ere pligtige at holde, skal Erik Rud give os Penge eller Havre, eftersom det opbæres og betales efter Taxens Lydelse."

4) Tegnelser 5, 296—97.

5) Iøvrigt kan Man med det ovenfor Anførte sammenligne Arendt Berntsen om hans Tid, f. Ex. 2 Bog S. 96—101 172. 3 B. S. a15 o. fl. St.

sig selv ikke kan være Tvivl underkastet, at der maa være svaret Giæsteri i endeel af disse Lehn, ved hvilke Oversigten ikke har dette Rubrum, seer man ogsaa af andre Beretninger, at dette har været Tilfældet. Saaledes anfører bemeldte Oversigt ikke Giæsteri for Odensegaard og Næsbyehoved Lehn, Hageskov, Stege o. fl., medens der i de Optegnelser om Lenene paa Frederik den Førstes Tid, som findes i Ny Danske Magazin 6te Bind, omtales Giæsteriets Størrelse f. Ex. netop for Stege og Hageskov[1]; ligesom det og af et Lehnsbrev af 12 April 1572 for Hack Ulfstand paa Odensegaard og Næsbyehoved[2] erfares, at bemeldte Lehns Bønder svarede Giæsteri. Det vilde derefter ikke være til nogen væsentlig Nytte, om jeg her anførte alle de Beløb, der i hiin Bog ere optegnede for de forskiellige Lehn, eftersom Man alligevel ikke derved erholdt Kundskab om, hvor meget Giæsteriet har udgiort for hele Riget. Imidlertid troer jeg dog at burde meddele nogle af Oversigtens Angivelser i denne Henseende, og vælger jeg dertil de Lehn, ved hvilke Giæsteriet var nogenlunde betydeligt.

For Aarhuusgaard findes anført 3464½ Giæsteriheste.

Skanderborg. Byg[3]) for Giæsteri og Jæger-Giæsteri 16½ Læst 1 Ort. 1 Skpe; Giæsterihavren er slaaet sammen med Lahdgildehavren til 28 Læster 6½ Ortug 6½ Skpe; Hofheste 2219½, beregnet for hver Hest 3 Skpr. Malt, er 23 Læster 2½ Ort. 4½ Skr. Malt; Jægerheste 787½,

---

1) Ny Danske Mag. VI., 291 og 308.

2) Fyenske Reg. 1, 11—12. Ulfstand fik, foruden den halve Deel af den uvisse Indtægt, og deriblandt altsaa sandsynligviis af Giæsteriet, endvidere forlods af dette 6 Læster Havre og 208 Mark 4 ß danfk. — I den i Texten ommeldte Oversigt er der ogsaa paa flere Steder kun anført „Giæsteri" uden at Rubriken er nærmere udfyldt.

3) Det var formodenlig Byg-Giæsteri, som skulde bortfalde efter det Brev af 1575, vi tidligere have omtalt. Iøvrigt har jeg i Texten giengive Manuscriptets Maade at betegne de forskiellige Qvanta paa; jvfr. forresten foran Side 68 Anm. 2.

beregnet for hver Hest 2 Skpr. Malt, er 5 Læster 11 Ortug 3 Skpr.; Giæsteri Øl 1½ Tønde.

Aakiær: Giæsterihestc 2139½, beregnet for hver Hest 3 Skpr. Malt.

Drotningborg: Giæsterihheste 3200, hvoraf fragaaer 65 som overdragne Herredsfogden; desuden for 4135 Heste: i Penge 356 Mark 15 ß 1 Alb., Byg og Malt 34½ Læst 3 Ortug, Havre 1 Læst 7 Ortug 3 Skpr.

Kalløe: Hofmandsheste 1863½; Jægerheste 292; Penge 24 ß; Giæsteri-Malt 19 Læster 6½ Ortug, 6 Skpr.; Giæsteri-Havre 4½ Læst 8½ Ortug 6 Skpr.; Giæsterie-Torsk 1 Tde.

Silkeborg: Hofmandsheste 1303; Jægerheste 675.

Bygholm: Heste at holde 1860.

St. Hans Kloster i Horsens: Giæsteriheste 257½.

Riberhuus: „Giæsteripenge af nogle Bønder, som ikke ere skrevne for Heste 39 Mark 6 ß; Giæsteripenge efter Giæsteri-Registers Lydelse beløber sig i dansk Mynt 1193½ Mark 5 ß, lybsk Mynt 3 Mark 2 ß; Giæsteri-Havre 10 Læster 4 Ortug 17½ Skpe.; Giæsteriheste 178“.

Koldinghuus: Giæsteriheste 6200½.

Lundenæs: Giæsteriheste 2579.

Bøvling: Giæsteriheste 1636.

Hing- og Ulvborg-Herreder: Giæsteriheste 860. Desuden anføres som ødelagt ved Sand, af Giæsteriheste 44.

Gudumkloster Giæsteriheste 156.

Hald: Giæsteriheste 1390½; Giæsteripenge 18 Mark 2 ß; trende Gaarde, hvormed Erik Lange var forlehnet, svarede derhos 24 Giæsteriheste.

Skivehuus: 1531 Giæsteriheste.

Gislum Herred: 519½ Giæsteriheste; „Giæsteri, som ikke er hos skrevet hvad derfor oppebæres 13“.

Aalborghuus: Giæsteripenge 154½ Mark 3½ ß; Giæsterihavre 8 Bønder; Hestegiæsteri 4492½.

Aastrup: 406 Giæsteriheste.

Børglum Kloster: Jægerhold 49. Giæsteriheste 1232.

Vreløv Kloster: 450 Giæsteriheste.

Segelstrup: 747 Giæsteriheste; — ødelagt af Sand 133.

Orum: 888 Giæsteriheste.

Vestervig Kloster: 1052 Giæsteriheste.

Skarpenbergs Gods paa Morsø: 216 Giæsteriheste. Noget Gods paa Hannæs „Giæsteri 37“.

Nyborg Slot*) Giæsteripenge 526 Mark; Giæsterihavre 10½ Læst 5½ Pund.

---

*) Det er i Særdeleshed ved de fyenske, siellandske og lollandske samt

Dalum Kloster Giæsterihavre 11 Læster 2½ Pd. 2 Skpr; Giæsteripenge 12½ Mark.

Tranekiær Giæsteripenge 745 Mark; Havre 3 Læster 1 Pund 12½ Skpe.

Bissenberg Birk „Giæsteri 45 Nætter, beregnet hver Nats Hold for 12 Heste".

Ravensborg Lehn Giæsterihavre 7 Pund 12 Skpr.; „Giæstebud 318; Ratheld 24".

Aaleholm Giæsteripenge 267 Daler 1 Ort.

Drarholm Giæsteripenge 348 Mark 7 ß 2 Pdge; Giæsterihavre 533½ Tde. 2 Skpr.; „Giæstnings-Torsk 5½ Tde".

Sorøe Kloster Giæstningshavre 943½ Tde. 3½ Skpe.

Helsingborg Lehn „Herregiæsteri[1]) 654½ Mark 2 ß; Fogedgiæsteri 6170 Heste".

Landskrone Lehn „Giæsteri-Penge 470 Mark 2½ ß 3 Pdge; Foged-Giæstnings Heste 811".

Vardberg Lehn „Vinter-Giæsteri 3417 Mark; Sommer-Giæsteri 1682½ Mark; Jæger-Giæsteri 914½ Mark; er udi Heste 12030, beregnet hver Hest ½ Mark".

Sylvitsborg Lehn Giæsteripenge 1021 Mark 2 ß.

Lyckau Lehn Giæsteripenge 175 Daler.

Laugholm Giæsteriheste 2682.

Froste Herred „Ere udi samme Herred 124 Mænd og hver af dem skal holde een Nat med 6 Heste og Karle".

Elleholm Lehn Giæsteriheste 330.

Snedstrup Giæsteriheste 851.

Boge Lehn Giæsteriheste 138.

Vi have allerede forhen, i den første Afdeling, omtalt, at ogsaa Præsterne svarede Giæsteri, stundom maaskee endog in natura. Oftere ydede de i alt Fald dette som Afgift. I en Bestalling af 17 Septbr. 1568[2]) for Christoffer Bang som Stiftsskriver i Fyens Stift, paalægges det ham iblandt mere

falsterske Lehn, at det i Haandskriftet er udeladt, hvormeget Giæsteri der svaredes.

[1]) Der anføres ogsaa som „Herre-Penge" 669 Mark 2 ß 5 Pendinge; men herved er neppe meent Giæsteri.

[2]) Reg. 10, 158—59.

at oppebære alt Præste-Giæsteriet; og i et Brev af 1541 [1]) bestemmes det, foruden andet, at Sognepræsterne paa Landet i Fyen skulde til Giæsteri kun give 4 Mark Penge, saaledes som de giorde i Bisfop Karls Tid, og være fri for de 3 Mark, som bleve lagte til i Bisfop Jens's Tid; ligesom ogsaa i 1555 [2]) en Præst, Hans Boeß, fik Fritagelse for 4 Mark, som han pleiede at give til Giæsteri af „Diernæs" Præstegaard (udentvivl Dernisse i Sallingherred). Foruden nogle andre Breve med Hensyn til forskiellige Steder, vidner et af 1546 [3]) om, at Præsterne i Vendelboe-Stift svarede Giæsteri; thi ved denne Skrivelse paalagdes det dem, inden 8 Dage efter Brevets Forkyndelse, at levere deres Giæsteri til en Rasmus Peersen, som havde Ordre at modtage det.

Allerede paa flere Steder i det Foregaaende ere vi leilighedsviis komne til at omtale Fritagelser for eller Moderationer i Giæsteri-Pligten, som Kongen forundte snart et vist District snart en eller anden enkelt Person; som oftest havde dette, forsaavidt hele Districters Fritagelse angaaer [4]), sin Grund i at disse maatte bære større Byrder, navnligen ved Kongens jevnlige Ophold der i Nærheden, men undertiden har Begunstigelsen vel været grundet i blot Naade. Fritagelserne for enkelte Mænd vare udentvivl især foranledigede ved at Vedkommendes Bosted laae paa en Vei, ad hvilken der var stor

---

[1]) Reg. 1, 46—47, og flere Steder. Jvfr. hermed Hvitfeld S. 600 især om hvorledes Præste-Giæsteriet i Fyens Stift tidligere var blevet forøget.

[2]) Reg. 6, 208.

[3]) Tegnelser 2, 134.

[4]) Til de forhen anførte Exempler kunne vi endnu føie Brev 17 Dec. 1586 (Siæll. Tegn. 11, 126) at Kongen havde forskaanet Kronens Tienere i Kronborg Lehn for Giæsteri-Penge i Fremtiden. J 1572 (Jydske Reg. 1, 68) fritoges Jllerup Sogns Bønder, „som andre Ugedagsmænd til Skanderborg Slot", for Giæsteri.

Færdsel, og hvorved han paa hine Tider, da Giæstgiveri og Befordringsvæsen kun var lidet kiendt, ideligen blev nødt til at modtage Reisende og skaffe dem Ægt, i Almindelighed uden at erholde noget, eller tilstrækkeligt Vederlag derfor[1].

Der forekommer heller ikke sielden Klager over Giæsteriet, navnlig over at usædvanligt Giæsteri varp aalagt mere end det, som fra gammel Tid havde været Skik[2]. Vi have i det Foregaaende allerede omtalt flere Breve, i hvilke det siges, at slige Klager vare fremkomne, og at de foranledigede de Bestemmelser om, eller Eftergivelser af Giæsteriet, som deri findes ommeldte. En af de stærkeste Klager over en enkelt Persons Fremgangsmaade i denne Henseende omhandles i et Brev af 13 Marts 1551, for Bønderne under Holme Kloster, til Frue Sophie, Jacob Hardenbergs Enke, som havde dette Lehn i Pant[3]. Heri siges, at fire af hine Bønder havde paa egne og de andres Vegne været hos Kongen (i Flensborg) og endnu beklaget dem, ligesom de forhen havde giort paa Nyborg Slot, „da den menige Mand var hos os", over at hun besværede dem med utilbørligt Giæsteri, og fordrede 9 Mark danskt af hver Mand i Stedet for de før gav 24 β, m. m. Det forbydes hende nu, at besvære Bønderne saaledes; hvorhos Man seer af Brevet, at Kongen fandt sig foranlediget til strax at indløse Pantet. Slige Klager have vel og givet Anledning til Bestemmelsen i Recessen af 1547, Art. 38[4]) gientagen i Re-

---

[1]) See saaledes Br. 28 Januar 1575 og 2 Jan. 1580 (J. Reg. 1 291 og 3, 5.)

[2]) Ogsaa Myntens Forandring under Frederik den Anden foranledigede Klager, idet Giæsteriet derefter mange Steder blev fordret med det samme Nominalbeløb i den nye Mynt, hvori det tidligere havde været erlagt i den gamle Myntsort. Jvfr. ogsaa Hvitfeld, II. S. 600.

[3]) Tegnelser 3, 297—98.

[4]) „Skulle Kongens Fogder og Embedsmænd og alle Andre, Geistlige og

cessen af 1558, Art. 48; ligesom og Befalingen i Lehnsordningen 2 Juni 1557 i denne Henseende[1]) udentvivl har havt samme Grund. Dette sidste Lovbud blev iøvrigt, strax efter at det var udgivet, benyttet af Bønderne ogsaa med Hensyn til Bestemmelsen om Giæsteriet paa en Maade, der ingenlunde fandt Regieringens Bifald. I nogle d. 18 Nov. 1557 daterede „Ærinde og Hverv", som Knud Gyldenstierne og Otto Brade skulde forestille Bønderne i Vendsyssel, befales nysnævnte Mænd at begive sig ind i bemeldte Egn til Herredstingene og der forfare hvad Bønderne mene at være dem paalagt som ny Besværing; med Hensyn til Giæsteriet bemærkes da: at dersom Bønderne sige, at de ikke ville give mere for deres Giæsteri end de have erlagt fra gammel Tid, skulde Gyldenstierne og Brade svare dem, at de vel maatte vide, at de vare pligtige at holde Giæsteri (in natura), og at det kun havde været til deres eget Bedste, at de i mange Aar havde været forskaanede og givet Penge eller Korn i Stedet for Giæsteriet[2]); og skulde de — tilføies der — selv betænke, at, hvis Kongen blev tilsinds at lade sine Heste drage i Fodring, vilde det komme dem til yderligere Besvær; men vilde Nogen være fri for Giæsteriet, skulde han derom komme overeens med Lehnsmanden[3]). — At nu disse Bestemmelser vare foranledigede der-

---

„Verdslige, skikkeligen og redeligen giæste eller giæste lade deres Tienere, „og dem, som de have i Befaling, ei begiærendes fremmed Drik eller „andet sligt, men lade sig nøie med hvad Bonden til Redelighed kan afstedkomme." o. s. v.

1) „Begyndelsen er nævnt foran S. 71 og 74; Slutningen lyder saaledes: Der„som Undersaatterne er noget Nyt paalagt, det være sig Landgilde eller „Giæsteri, eller Andet, da skal det berettes os, saa ville vi derpaa give „Besked hvad Embedsmændene skulle sig imod Undersaatterne entholde."

2) Herpaa følger det forhen Anførte, at 3 ß for hver Hest var en alfor ringe Betaling.

3) De andre Puncter angik Skovsviin, Staldøxen og Foernød.

ved at Bønderne fortolkede de Lehnsmændene i samme Aar tilstillede Bud (Lehnsordningen) urigtigen, siges i de andre hidhørende Breve, hvoriblandt en Ordre til Otto Krumpen af 29 Nov. s. A.[1]), at han skulde begive sig til „Snaps Landsting i Viborg" og der erklære, at det ikke havde været Kongens Mening at eftergive Noget af Kronens Ret. Endnu under 4 Decbr. (Løverdagen næst efter S. Andreæ Dag) s. A. indkom Bønderne — Selveierbønder, Kronens og Stiftets Tienere — i Ringherred under Aarhuusgaards Lehn med Besværinger til Kongen. I dette Skrift[2]), der er forsynet med Herredsfogdens og tre Mænds Segl, men udstedt paa alle Bøndernes Vegne, takkes først for alle Kongens Velgierninger og især fordi han havde værdiget at betænke Bøndernes Bedste „som de Artikler bemelder, som Eders Naades Kongelige Maiestæt sidst nu for kort siden har ladet udgaae til alle E. N. Lehnsmænd her i Nørre-Jylland". o. s. v. Dernæst berette Bønderne, at de, overeensstemmende med Befalingen i disse Artikler, havde henvendt sig til Jens Juel og givet ham deres Brøst tilkiende i saa Maade, at det af Peder Ebbesen var, da han havde Forlehningen, paalagt Bønderne — „som forhen holdt Lehnsmanden paa Kongens Giæsteri det aarlige Giæsteri, enhver „saa mange Heste, 12 eller 16, flere eller færre, som de pleiede „at holde, en Nat og en Dag til Mad og Øl og Hestefoder, „eller og at give paa hver Hest, de ikke holdt, 3 ß eller 4 ß i „det høieste paa hver Hest og Karl om Natten", — herefter at erlægge „paa hver Hest og Karl om Natten 6 Skpr. Havre eller 3 „Skpr. Malt: „hvilket har været os fattige Mænd saa stor en „Tynge og Besværing over al anden kongelig Tynge og Besværing

---

1) Tegnelser 5, 298—99; see og 296—98 Ordrene og Fuldmagten for Gyldenstierne og Brade.

2) Det findes i Geheime-Archivet.

„at mange af os derover ere blevne forarmede, især i de „forgangne Aar, da der kun var liden Kornvært, hvorfor vi „mesteparten maatte kiøbe sligt Korn til vor Giæsthavre, fordi „mangesteds her i Herredet, og helst ude ved Strandsiden, hvor „Jorden er sandebland, saaes lidet Havre om Aaret". Jens Juel havde imidlertid svaret Bønderne: at han hverken i denne eller andre Sager turde giøre nogen Forandring i det, han havde fundet for sig, uden Kongens Villie. Da nu den Tid var forhaanden, da Giæsterikornet skulde leveres, bede de, med de stærkeste Forsikkringer om undersaatlig Troskab, at Kongen ved Overbringeren af Brevet, en af de Bønder, hvis Segl findes paa dette, vil tilskrive Lehnsmanden om sin Villie[1]. Kort efter, 21 Decbr. s. A.[2], bleve alle Lehnsmændene i hele Riget underrettede om, at Bønderne forklarede Lehnsordningens Bestemmelser urigtigen, og klagede over, at nye Byrder vare dem paalagte; hvisaarsag Lehnsmændene beordredes, i Stilhed at søge Kundskab om disse Klagers Indhold og give Kongen Underretning derom, for at han, naar Bønderne henvendte sig til ham, strax kunde give dem tilbørlig Beskeed, og ikke eftergive det som tilkom ham og Kronen[3].

Jeg har i alt det Foranstaaende ikkun omtalt det Giæsteri, der tilkom Kongen, ikke Adelens Giæstning hos dens Bønder. Aarsagen hertil er fornemmelig, at Materiale dertil har mang-

---

1) Foruden Giæsteriet klage Bønderne i dette Brev kun over det dem for 2 Aar siden givne Paalæg af Hielpesviin; de anføre i denne Henseende, at der ikke ere fire jordegne Bønder, som selv have Skov og Skovlod; men at de maa leie deres Olden inden eller uden Herredet hvor de kunne.

2) Tegnelser 5, 311.

3) Et Brev af 3 April 1558 (Tegnelser 5, 356—57) viser, at Otto Krumpens Forklaringer paa Landstinget ikke havde frugtet, i det mindste hvad Lundenæs og Aastrup Lehn angik; der blev derfor taget strengere Forholdsregler, at Bønderne skulde tiltales og dømmes m. m.

let mig, eftersom dette Giæsteri saa godt som aldeles ikke omtales i de Kilder, der have staaet til min Disposition. En stor Deel af det Anførte vil imidlertid upaatvivleligen have fundet Sted ogsaa med Hensyn til de Adeliges Bønder*). I øvrigt ansaae Kongerne sig ingenlunde i det Hele uberettigede til et Slags Opsyn med Adelens Forhold imod dens Bønder, og undlode derfor ei heller ganske, ved de almindelige Bestemmelser, ogsaa at tage Hensyn til de adelige Godseieres Giæsteri hos hine deres „Tienere". De ovenfor nævnte Artikler i Recesserne af 1547 og 1558 om at Ingen maatte giæste eller lade giæste uskielligen, angik, hvad der tilmed udtrykkeligen siges i den sidstnævnte Reces, ogsaa Adelen. Men der kunde vistnok ikke udrettes stort ved slige almindelige Formaninger og lempelige Befalinger; de Adelige vare som Godseiere neppe mildere end i deres Egenskab som Lehnsmænd; og Tausheden i de talrige Kilder, jeg har benyttet, om Misbrug ved Adelens Giæsteri lader snarere formode, at Bønderne paa dens Godser i Stilhed have taalt det, som ikke kunne afvendes, end at der aldrig skulde have været nogen Grund for dem til Klager.

*) I Geheime-Archivet findes en temmelig udførlig, men meget beskadiget Regnskabsbog for Anders Bildes Gods Søholm i Siælland. I denne, som der er antaget at henhøre til 1552, men maaskee er ældre, nævnes blandt Anførslerne om en stor Deel af Bøndernes Præstationer, ikkun — saavidt jeg har bemærket — saa og saa mange Tdr. Havre i Giæsteri. Ogsaa i de i Cancellie-Protocollerne forekommende Breve, f. Ex. om Mageskifter mellem Kongen og Adelige, nævnes stundom ved de sidstes Bøndergaarde Giæsteri som Afgift.

Tillæg af Red. til Anmærkn. S. 21.

Endeel Læsere, der ikke have 7de D. af Scriptores R. D. ved Haanden, vil det uden Tvivl ei være ukiært at kunne giøre den interessante Sammenligning med det, som i Valdemar II. Tid, eller i første Halvdeel af 13de Aarhundrede, var anslaaet til Kongens

Vinter-Hold i **to Nætter,** hvilket saaledes opgives: „Et halvt Foder Honning, eller 5 Pund. Havre til Foder, 6 Mark*) Hvedemeel og Rugmeel 1 Mark; Bygmeel ½ Mark. Malt 3 Mark. Pors [som brugtes til Øl, i Stedet for Humle] 1 Mark, „maalt saaledes som Havre maales“. 26 saltede Sviin. 13 levende Sviin. 16 saltede Oxer. 26 saltede Faar. 14 Bøtter Smør. [Bøttens Størrelse, omtrent som en sædvanlig Spand, angives efter et da brugeligt Maal.] 360 Oste, „saa store at af hver Ost kan skæres 5 Brikker eller Skiver“. (Scutellæ.) Endvidere: 360 Høns. 180 Gæs. 2 Pund Peber og Kommen. Et Pund Salt. 8 Oel (? mesæ) Sild. 360 „Stokfiskæ.“ Item 2 Mark Sølv til at kiøbe (fersk) Fisk. To Penninge til Dragerne (Portitores). Item Marskalken (eller Marsken) en Mark Sølv; Undermarskalken (Submarscalco) ½ Mark. Den øverste Drost (Dapiferi majori) 1 Mark Sølv; den ringere Drost ½ Mark; Overskienken og Underskienken ligeledes. Kongens Capellan (Custodi capelli) 1 Øre Sølv. Til Fadburet (Wisthus) 1 Øre Sølv. Item Kieldermesteren en Øre Sølv. I Kiøkkenet (coquina) en Øre Sølv. „Diskaswenæ og Dukæswene“ (Bordsvende, Dugsvende) 2 Skilling. I Stalden (Fothærhws) 1 Øre Sølv. Til dem, som fordele Lysene: en Øre Sølv. Til Almisseuddeleren (Elemosinario) 1 Øre Sølv. Item 100 Skaale; 400 Brikker eller Tallerkener (Scutellæ). Til Ved: en halv Mark Sølv.“ Blandt endeel Bemærkninger, som denne Fortegnelse kan give Anledning til, kunde bl. a. fremhæves de meget rigelige Sportler, som her findes ansatte for Kongens fornemste Hofbetiente; ligesom den egne Maade, hvorpaa Ostenes Størrelse angives, og hvoraf sees, at det maa have været Brug at skære dem ud i runde Skiver, omtrent af en Brikkes (Trætallerkens) Form og Størrelse; saaledes, som ogsaa Brødet endnu hos Almuen udskæres. Det lige Antal af Høns, Oste og Stokfisk kan ogsaa bemærkes.

*) Hvad her i denne og de følgende Angivelser menes ved en **Mark** om Kornvarer, er vist nok endnu dunkelt. Efter Suhms Forklaring. (Script. T. VII p. 602) skulde her ved en Mark forstaaes ½ Pund; men dette Maal ikke, som ellers i nyere Tider, her udgiøre 4 Tdr., men 120; og saaledes 6 Mark = 360 Tdr. At 12 Tdr. Havre vilde være for til lidt 2 Døgns Giæsteri, er ligesaa klart; som at 60 Tdr. Hvedemeel og 60 Tdr. Pors vilde være en overdreven Mængde.

Efterretninger om Abraham Lehn, den Yngre, og hans Slægt,

af

Jul. Schade,
Cand. theol.

Forerindring.

Det er sædvanligt, at den historiske Kritik anvendes paa Gienstande af større Omfang og Betydning, end Privatmænds Levnet, der ikke have taget activ Deel i den politiske Verdens Bevægelser, og hverken i Statstienesten eller i Literaturhistorien vundet noget ualmindeligt Navn. Dog kan det skee, at ogsaa en saadan Mands Liv og Levnet frembyder Omstændigheder, som enten i sig selv, eller ved Forbindelse med andre Begivenheder, kunne blive overleverede til Efterkommeres Erindring i et falskt eller uklart Lys; og enhver Bestræbelse og Forskning, hvorved det lykkes at sætte saadanne Omstændigheder i den sande, historiske Belysning, vil have sin Fortieneste, om dennes Kreds endog ikke skulde naae udenfor Personalhistorien. Det er overhovedet en Egenskab, som er fælles for al Tilveiebringelse af historisk Sandhed, for enhver Afsløring af den ufortient hævdede Fordom, eller den forplantede Vildfarelse, at den har en tilfredsstillende Løn i sig selv; og naar vi blive staaende ved det Tilfælde, som her frembyder sig, da vil Enhver rigtigt dømmende Læser let komme til Overbeviisning om, at det, at opklare og modbevise urigtige Beretninger og falske Forudsætninger, der i meer end to Menneskealdere have været antagne for paalidelig Sandhed, hvor det, saaledes som her, gielder en brav og hæderlig Mands Levnet og Personlighed: er et Foretagende, der ikke mangler sin Fortieneste; saameget mindre, naar derved tillige gives Anledning til nærmere at oplyse andre biographiske Data, vedkommende denne Mand og hans Slægt.

Det er bekiendt nok, at siden den upaalidelige C. P. Rothes mangelfulde Levnetsbeskrivelse af Tordenskiold førstegang udkom (1750) — har

man antaget det for et historisk Factum, at Admiralen, da han i September 1720 forlod Danmark, for at gjøre en Udenlandsreise, havde en ung Mand i Følge med sig, der var „eneste Søn af Tordenskiolds Vert, den rige Abraham Lehn": at Faderen havde anmodet Admiralen om at tage ham under sin Opsigt; og at Tabet af en umaadelig Pengesum, som den unge Lehn led i Hamborg, ved at komme i Kast med Spilleren Staël og dennes Selskab, blev en middelbar Aarsag til den Duel, hvori Staël dræbte, eller snarere myrdede Tordenskiold. Denne af Rothe, efter løse og tildeels reent ugrundede Rygter, 30 Aar efter Tordenskiolds Død optagne, halvsande, eller med Tilsætninger udsmykkede Fortælling, er fra hans Bog gaaet over i ethvert sildigere Skrift, hvori Tordenskiold og hans beklagelige Dødsanledning eller Dødsmaade ere blevne fortalte. Man har endog bragt Begivenheden, med dens opdigtede og tildigtede Omstændigheder, paa Skuepladsen, hvor den Paagjeldende er bleven fremstillet i det ufordeelagtigste Lys, og som det aldeles Modsatte af hvad hans Levnet viser, at han i Virkeligheden har været.

Uden Hensyn til, at ogsaa et Punkt i Tordenskiolds Levnet er blevet oplyst, vil man ei kunne andet end interessere sig for de biographiske Efterretninger, der nedenfor meddeles om i den alle Skrifter over hiin navnkundige Søkriger forekommende Lehn; hvori hans Egenskaber og ædle Charakteer fremstilles i deres rigtige Lys, og hvori de sikkre historiske og de sandsynlige Omstændigheder ved hans og hans Faders Forhold til Tordenskiold adskilles fra de af Rygtet og Sagnet opdigtede. Overhovedet er det heller ikke uinteressant i dette Exempel at erfare, hvorledes et Sagn i en saa ny Tid, som i den første Halvdeel og Midten af det 18de Aarhundrede, kan danne, udvikle sig, og tage Plads i Historien. Noget besynderlig maa den Omstændighed forekomme, at da Lehn ikke blot levede da Rothes Bog udkom, men endnu 7 Aar derefter, han dog ikke kunde faae i Sinde offentlig at modsige det Falske i de fortalte Omstændigheder, og oplyse Sagens factiske Sammenhæng. Det forklarer sig uden Tvivl deels af Mandens Charakteer, da han overhovedet synes at have været mere Elsker af ubemærket Stilhed, end af noget Slags Opsigt; deels i den for ham høist ubehagelige Erindring om den virkelige Hændelse, som ogsaa vor Forf. antager at være overgaaet Lehn i Hamborg, og om Forbindelsen, hvori den tilfældigviis kom til Tordenskiolds paafølgende Skiebne.

Det var nogle, af Hr. Secretair A. E. Boye i A. 1839, med Hensyn til en Bearbeidelse af Tordenskiolds Levnet, i det Rosenørn-Lehnske Familie-Archiv foretagne Undersøgelser, der have givet Hr. Cand. Schade den første Anledning til at samle de her meddeelte biographiske Efterretninger. Disse udkom, udgivne af Hr. Boye, 1839 i Trykken, men kun som Manuskript; (hvor et her udeladt Tillæg indeholder en noget omstændeligere Fortegnelse over Manuskripterne i det Berritsgaardske Bibliothek.)

Her fremkomme disse Efterretninger paa ny giennemseete af Forfatteren, og med ikke faa Rettelser, Tillæg og Forandringer. Det kan endnu bemærkes at nogle Resultater af den rigtigere Oplysning om Forholdet imellem Abr. Lehn og Tordenskiold synes at være meddeelte Hr. Cand. H. Bohr, Forfatter af en 1839 udkommen Levnetsbeskrivelse af Tordenskiold; da han der S. 164 og 165 beretter Tordenskiolds og Lehns Forhold, og begges Ophold i Hamborg, paa een fra den hos Rothe og Andre forekommende Fortælling, noget forskiellige Maade.

Den 26de Mai 1840.

C. Molbech.

Den tidligste Person af den Lehnske Familie, om hvem sikkre Efterretninger kunne tilveiebringes, er Johan Lehn. Han skal, tilligemed en Nicolai Edinger, under Trediveaarskrigen være udvandret fra Tydskland og draget til Danmark, hvor de begge nedsatte sig som Viinhandlere i Kiøbenhavn. Naar dette er skeet, kunne vi ikke bestemt angive; men Johan Lehn var allerede Borger og Viinhandler i Kiøbenhavn i Febr. 1640, da han kiøbte et Gravsted i St. Petri Kirke til sin Svigerfader Rolant v. Dickelen, som maa være kommen hertil fra Holland. Nicolai Edinger blev siden tillige Raadmand, Forstander og derpaa „Aeltester" ved St. Petri Kirke. Den 2den Juni 1533 havde han i Amsterdam giftet sig med Sara v. Dickelen, og havde med hende 10 Børn hvoraf de 6 (3 Sønner og 3 Døttre) døde tidligt; af de øvrige 2 Sønner og 2 Døttre er kun den næstældste Søn, Abraham Lehn den ældre, født den 20 August 1643 i Kiøbenhavn, os nøiere bekiendt. Han lagde sig først efter Studeringer, men afbrudt heri ved Krigsaarene 1658—60, hengav han sig til sin Faders Bestilling, Viinhandelen; og efterat han, for at lære denne, i flere Aar havde opholdt sig i Holland og Tydskland, og derpaa giort flere Handelsreiser, vendte han 1672 for bestandig tilbage til Kiøbenhavn, hvor han i Begyndelsen deeltog i Faderens Handel, indtil han

nedsatte sig selv som Viinhandler og Kiøbmand. Han blev siden tillige Directeur ved det ostindiske Compagnie, Forstander og derpaa „Aeltester" ved St. Petri Kirke, og en af Stadens to og tredive Mænd. Den 19 Febr. 1673 havde han ægtet Karen Hesselberg (fød 28 Mai 1647), der døde den 28 Nov. s. A., efterat hun havde født ham en Datter, som blev kaldet Karen*) efter Moderen. I sit andet Ægteskab med Cathrine Elisabeth Kreyer blev han Fader til tre Sønner, af hvilke den ældste, Abraham Lehn den yngre, til hvis Erindring disse Blade ere samlede, fødtes d. 10de Mai 1701, Lorentz Lehn d. 2 Sept. 1703, og den yngste, Johan Lehn, den 4 Decbr. 1705.

Tidlig mistede Børnene begge deres Forældre, i det Faderen allerede døde den 2den September 1709, og Moderen den 1ste Februar 1710, begge i Kiøbenhavn. Efter Forældrenes Død bleve disses store Eiendomme tagne under Bestyrelse af et dertil udnævnt Formynderskab. De mangfoldige Kiøbmandsvarer, især Vine, bleve efterhaanden bortsolgte ved flere Auctioner; og af de rede Penge, som indkom herfor, bleve omtrent 200,000 Rdlr. Cour. indsatte i den kongelige Kasse mod udstedte Obligationer, og med Løftet om Tilbagebetaling ved Krigens Tilendebringelse. Da derimod de mange Gaarde, Skibe og andre Eiendomme ikke uden Tab kunde afsættes paa en for slige Salg saa ugunstig Tid, da Danmark nylig havde begyndt Krig med Sverrig: saa bleve de fremdeles bestyrede af Formynderne, indtil Sønnerne bleve myndige. Forældrenes efterladte Eiendomme vare saa betydelige, at enhver af de tre Sønner ved det endelige Skifte, der sluttedes den

---

*) Karen Lehn blev gift med Chr. Schupp, Kiøbmand og Directeur ved det ostindiske, guineiske og vestindiske Compagni, og disses Datter ægtede Hofapotheker Gottfried Becker.

6te Decbr. 1715, fik en Capital af 136,000 Rdlr. Courant, deels i rede Penge, deels i faste Eiendomme, og denne Sum blev, ved Lorentz Lehns i samme Aar indtrufne Død, for de tvende Efterlevende forøget til 211,000 Rdlr.*).

Da Moderen i sin „sidste Villie" havde bestemt, at alle Brødrene skulde opdrages tilsammen, for at ikke — som hun med moderlig Omhu føier til — den broderlige Kiærlighed mellem dem skulde tabes, naar de adskilles i en saa ung Alder, og Tabet af deres Forældre endnu blive dem smerteligere: saa bleve de alle opdragne i deres Svogers, den omtalte Kiøbmand Schupp's Huus. Herfra blev Abr. Lehn, den 22de Dec. 1717, altsaa endnu ikke sytten Aar gammel, dimitteret til Universitetet i Kiøbenhavn af Mag. Philosophiæ, Peter Benzon Mylius, med et saa udmærket Testimonium af denne, at, om vi endog ville antage, at endeel af de Lovtaler, hvormed han ved denne Leilighed ledsages, maa tilskrives deels Tidsalderens noget lovtalende Natur, deels Lærerens naturlige Bestræbelse efter, paa det bedste at anbefale sin Discipel, saa

*) Af herhen hørende Papirer ere følgende endnu bevarede: a) Skifte-Forretnings-Protocollen efter sal. Hr. Abraham Lehn og Cath. Elisab. Kreyer. 408 pag. in folio, meget ziirlig indbunden i sort Læder med forgyldt Snit. Den indeholder, foruden en nøiagtig Fortegnelse og Taxation over de efterladte Capitaler, faste Eiendomme, Varer o. s. v., adskillige herhen hørende Documenter, blandt hvilke vi blot ville nævne Moderens „sidste Villie," nedskreven Dagen førend hun døde, og siden confirmeret af Frederik d. 4de, hvori hun, med inderlig Omhu og sand Bekymring for sine forældreløse Børns fremtidige Skiebne, fremsætter sine Ønsker for deres tilkommende Stilling og Opdragelse. b) Skifteforretnings-Protocollen efter Lorentz Lehn, sluttet, ligesom den foregaaende, d. 6 Decbr. 1715. c) Formynderness Regnskab for Abr. Lehns Eiendomme fra Skiftets Slutning indtil Mai 1719, da han blev myndig. d) Abr. Lehns Bemærkninger herved m. m., samt hans, saavelsom hans Curators, Abr. Kløcker's endelige Qvittering herfor.

synes vi dog ikke desto mindre at være fuldkommen berettigede til den Slutning, at vor Lehn i alle Henseender har hørt til de meget Begavedes Antal, ligesom vi heller ikke kunne miskiende de tydelige Spor, som det Hele bærer af Lærerens store Interesse og Kiærlighed for sin Discipel. Vi ville i Oversættelse meddele Slutningen af dette Vidnesbyrd, hvori Mag. Mylius, efter nogle almindelige Bemærkninger om Videnskabernes Betydning for Mennesket, omtaler Lehns Personlighed paa følgende Maade:

„— Dog, jeg attraaer intet, uden hvad I selv — Universitetets Professorer — ønske: en Tilvært af Eders lærde Republik, til hvilken jeg, for at bringe et kiært Offer, sender denne Candidat, der begavet med de fortrinligste Anlæg ønsker at indskrives blandt de academiske Borgeres Antal. Jeg overgiver til Eder en Yngling, Abraham Lehn, der, født af hæderlige Forældre, drives frem af en umættelig Begierlighed efter Videnskabernes Studium. Hans Fader, Abraham Lehn, var en agtværdig Mand af prøvet Redelighed og den driftigste Kiøbmand, der udstrakte sin Handel lige til Indien, og hans Moder Cathrine Elisabeth Kreyer, var en Prydelse for sit Kiøn. Han er født 1701, den 10de Mai, hvilken Maaned, paa Grund af den gienoplivede Natur, med Rette kaldes den skiønneste i Aaret, ligesom om Naturens Herre, stedse viis og retfærdig, havde villet, at denne Yngling med de skiønneste Anlæg skulde fødes paa Aarets skiønneste Tid. Men, o grusomme Skiebne! Saa vist som det er bedre at opdrages vel, end at fødes vel, hvo beklager da ikke denne Ynglings Skiebne, der otte Aar gammel mistede sine Forældre, og derved tillige en omhyggelig Opdragelses Velgierning, hvilken vi dog tilstaae for en Deel er erstattet ved Formynderes og Slægtninges fortrinlige Omhu og Bestræbelser, der, ledede af den ømmeste Kierlighed til Myndlingen, ikke lode noget Middel uanvendt, hvorved han kunde ledes i de fromme Forældres Fodspor. Hvad der havde været Guddommens Hensigt med vor Lehn opnaaedes let. Han viste fra den tidligste Barndom en saadan Fromhed, Godhed og Lærvillighed, at han har fundet Faa, der vare ham lige, Ingen, der overgik

ham heri. Han er from uden Forstillelse, han udøver Dyden uden Mangler, og foretrækker Kundskaber, som det høieste Gode for alle Skatte af Guld og Sølv, vel vidende, at den uvidende Rigmand af Cynikeren kaldes et Faar med gylden Uld. Under fromme og ydmyge Bønner til Gud, saa ofte han blev sig den stedse vorende Tilbøielighed til Videnskaberne bevidst, besluttede han fast hos sig selv at ville leve og døe for Videnskaberne. Thi, omendskiøndt hans Formyndere ansaae det for en hellig Pligt at vænne ham, baade som Dreng og Yngling, til Handelen,*) saa vilde han dog aldrig skille sig fra de Muser, der synes ligesom at være viede til ham, og saa ofte jeg paamindede ham om, at Musernes Tieneste fordrede Arbeide, og at Handelen skaffede dens Dyrkere baade mere Frihed og flere Penge, indvendte han med Alvor: „jo større Arbeid, jo større Glæde.“ For at I ikke skulle troe, at jeg af Yndest for den kiære Discipel træder Sandheden for nær, saa bevidner jeg høit og helligt, at vor Lehn er den, som han synes at være: en Yngling, der ved Fromhed og Sæders Reenhed, ved Lydighed mod Formyndere og Lærere, ved Venlighed mod alle, og ved den lykkeligste Evne saavel til at opfatte som til at bevare det Lærte, og endelig ved den saa ofte roste Tilbøielighed for Videnskaberne, drager alles Kiærlighed til sig, saa at jeg næsten ikke veed at nævne nogen god Gave, som Forsynet ikke har skienket ham. Jeg vil ikke anføre mere til hans Roes; det er nok, naar jeg siger, at vor Lehn i de to Aar, jeg har underviist ham, har opnaaet Alt, hvad der fordres af en brav Discipel. Modtager derfor denne Yngling, der er rig paa Dyder og Kundskaber,

*) Disse Yttringer havde Hensyn til følgende i Moderens „sidste Villie“ fremsatte Ønsker: „at disse mine kiere Sønner tilligemed deres Lærer og Pige maa komme i Huset hos en from og redelig Borger, hvor de, foruden at vænnes til Gudsfrygt og borgerlige Sæder, kunne have Leilighed til at see noget af Handel og Vandel og drage Fordeel deraf, da det saavel var deres salig Faders, som det er min Villie, at de skulle oplæres til Handelen; med mindre der hos en eller anden skulde vise sig overordentlige Anlæg, hvoraf man kunde slutte, at Gud havde giort ham fremfor mange skikket til Studeringer; thi da maa man ikke modsætte sig Guds Villie.“

og som I vistnok ville finde meget rigere herpaa, naar han, under Eders Veiledning har giennemvandret den begyndte Bane til Fædrenelandets Vel.“

Kiøbenhavn, den 22de Decbr. 1717.

Peter Benzon Mylius*),
Mag. Philosophiæ.

Den 30te Decbr. s. A. tog Abr. Lehn første Examen eller den saa kaldte Examen artium, og blev derefter indskrevet som academisk Borger**).

*) Uagtet dette vel strevne Testimonium vistnok i sig selv bærer det bedste Vidnesbyrd om sin Sandhed, kan dog maaskee Lærerens fremtidige Liv og Stilling i Staten bidrage til at give det end mere Vægt. Magister P. B. Mylius blev siden Cancelliesecretair, i Aaret 1724 Assessor i Hofretten og kort derpaa i Høiesteret, og tilsidst i Aaret 1733 Landsdommer i Siælland og Justitsraad. Han har ogsaa udgivet flere Skrifter, blandt andet: „Cort Adelers Liv og Levnet“ (s. Worm's Lex. over lærde Mænd og Nyerups Liter. Lex.) Da den her omtalte Abr. Lehns Søn, Poul Abraham Lehn, i Aaret 1752 blev dimitteret af Mag. baccalaureus Jac. Graah, finde vi igien vor Lehn omtalt paa en lige saa hæderlig Maade i det Sønnen givne Testimonium; hvoraf vi ogsaa ville anføre nogle Ord: „Poul Abr. Lehn er fød den 9de Octbr. 1732 af agtværdige og ved deres Sæders Reenhed udmærkede Forældre. Faderen Abr. Lehn, Herre til Berritzgaard m. m., og Moderen, Sophie Amalie Edinger, havde med den største Ombyggelighed sørget for hans Opdragelse, og bestandig lagt Vind paa at indgyde ham Lyst til Videnskaberne. Thi Faderen, der selv er lærd, forstandig, from, retsindig og gavmild, har fra den tidligste Ungdom anbefalet ham Videnskabernes Studium som det bedste Slags Arbeide, og uafladelig stillet ham denne, som enhver anden god Egenskab for Die. Og Sønnen, der ikke vanslægtede fra de bedste Forældre, ansaae det for en Samvittighedssag at stræbe efter Besiddelsen af Faderens Lærdom og andre Dyder, for ogsaa ved sit eget Exempel at kunne vise, til hvor stor Prydelse Videnskaberne kunne være, selv for den Adelige.“ — Det er denne Jac. Graah, der i Aaret 1751 udgav „Poetisk Tids-Fordriv o. s. v.“ i 2 Tomer. Blandt de forskiellige latinske og danske Digte, denne Bog indeholder, findes flere til Personer af den Lehnske Familie.

**) Ifølge en meddeelt nøiagtig Udskrift af den ved det philosophiske

Efterat det i Lehns Mindreaarighed nedsatte Formynderskab var ophævet i Mai 1719, og han var erklæret myndig under Curator, tiltraadte han i Julii Maaned 1720 den Reise, der ved en saa ulykkelig Anledning har knyttet hans Navn i Historien til Tordenskiolds.

Det synes imidlertid høist rimeligt, at den Forbindelse mellem begges Reiser og Tordenskiolds ulykkelige Endeligt, som først er fremstillet af C. P. Rothe*), og siden den Tid er bleven almindelig troet, ikke i Virkeligheden har fundet Sted. Man ledes nemlig fra flere Sider til at antage, at der slet ingen Forbindelse har været imellem deres Reiser; endsige en saadan, som Rothe antager, nemlig at Lehn var overdraget til Tordenskiolds Opsigt og Beskyttelse, og at denne paa Grund heraf indvikledes i den Duel, der blev Aarsag til hans Død. Reisen fra Kiøbenhavn til Hamborg skeete nemlig ikke samtidig: Lehn reiste fra Kiøbenhavn den 24de Julius 1720, og drog over Odense, Flensborg, Hamborg, hvorhen han ankom mod Slutningen af August, til Hannover, hvor vi allerede finde ham i Begyndelsen af October; imedens Tordenskiold først den 7de September reiste fra Kiøbenhavn over Augustenborg til Hamborg, hvortil han ankom i Slutningen af September, og forblev til den 9de November. Endskiøndt allerede denne Tidsforskiellighed med Hensyn til Reisens Begyndelse ikke lader formode nogen Forbindelse imellem dem, saa lod det sig dog tænke, at deres Adskillelse kunde være foranlediget ved tilfældig indtrufne Omstændigheder, der f. Ex. havde

---

Facultets daværende Decanus førte Matrikel: A. 1717 d. 30 Dec. post examen styli atque artium inter cives Regiæ Univers. Hafn. cooptatus est Abrahamus Lehnius, ex privata informatione.

*) I hans Skrift: Den danske Sø-Helt, Vice-Admiral Peter Tordenskiolds Levnet og Bedrifter ved C. P. Rothe. 2den Udgave. Viborg 1772.

forhindret Tordenskiolds Afreise fra Kiøbenhavn, og at man derfor havde til Hensigt, paa Reisen igien at knytte den afbrudte Forbindelse; ja at dette maaskee allerede kunde være skeet i den Tid, da vi ikke længere med Vished kunne bestemme Lehns Opholdssted, nemlig i Slutningen af October og Begyndelsen af November 1720. Men heller ikke dette finde vi den mindste Grund til at antage. Thi saavel Maalet for den øvrige Deel af Reisen, som de enkelte Gienstande, der paa denne tiltrak sig begges Opmærksomhed, have vistnok været saa forskiellige, at her overhovedet ikke synes at kunne være Tale om nogen forenet Reiseplan. Tordenskiolds Hensigt var det nemlig, at reise fra Hannover over Berlin og Dresden (paa hvilket Sted han vilde besøge sin tidligere Velgiører, Grev Løvendahl), til England. Herhen var han indbudet af den engelske Gesandt, Lord Carteret, der kort iforveien havde været i Kiøbenhavn, og herhen maatte Tordenskiolds store Kiærlighed til Søen og Søvidenskaben drage ham med al Kraft; ligesom ogsaa alle til Søvæsenet henhørende Mærkværdigheder maatte være det, der fornemmelig tildrog sig hans Opmærksomhed, og blev Gienstand for hans Beskuelse. Ja Rothe beretter endog udtrykkelig, at det egentlig var Lord Carterets Indbydelse til England, — hvilket Land vi saaledes i enhver Henseende kunne betragte som det rette Maal for hans Reise, — der først vakte Lysten hos Tordenskiold til at reise udenlands; ligesom ogsaa, at hans Reise i Tydskland, i det mindste paa den Tid, nærmest var foranlediget derved, at han vilde give Grev Carteret Tid til at komme tilbage til sit Hiem. Lehns Reise gik derimod i en ganske anden Retning, og ligesaa forskiellige vare de enkelte Gienstande, der paa denne tiltrak sig hans Opmærksomhed. Han reiste nemlig fra Hannover, over Dresden, Wien, Strasburg til Paris, hvorfra han over Holland vendte

tilbage til Danmark, og, næst efter med egne Øine at beskue Landenes og Folkenes Mærkværdigheder, gik hans Reises Hensigt — hvad vi see af de paa denne førte Regnskaber, som vi siden nøiere skulle omtale, — fornemmelig ud paa at indsamle Bøger, Malerier og andre Konstsager, hvoraf han idelig indkiøbte og hiemsendte en betydelig Mængde.

Endnu mindre kan der være Tale om nogen saadan Forbindelse, som Rothe antager: at Tordenskiold skulde være den, til hvis Veiledning og Beskyttelse den unge Lehn var overdraget paa Reisen; en Formodning, hvortil Rothe rimeligviis er foranlediget ved Tordenskiolds Forhold med Hensyn til den ulykkelige Catastrophe, der endte hans Liv. Thi foruden de i det Foregaaende anførte Grunde: at Reisen fra Kiøbenhavn til Hannover ikke skeete samtidigen, og at begges Maal for den øvrige Deel af Reisen efter al Sandsynlighed var ligesaa forskielligt: saa synes det desuden ligesaa lidet at stemme med Vice-Admiral Tordenskiolds Charakteer, som med hans Stand og Stilling i Staten, at han uden Nødvendighed skulde besværliggiøre en Reise, som han foretog alene for sin Fornøielses Skyld, og hvorefter han længtes med saa megen Utaalmodighed, med et nok saa ringe Opsyn af dette Slags; hvilket desuden for Tordenskiold, paa Grund af den udmærkede Modtagelse, som han overalt kunde vente sig og virkelig ogsaa fandt, maatte blive enten i høi Grad besværligt, eller intetsigende. — Paa den anden Side var, som vi have bemærket, det i Lehns Mindreaarighed nedsatte Formynderskab allerede hævet for et Aar siden, og Lehn var følgelig i en saadan borgerlig Stilling, at her ikke kunde være Tale om nogen, hverken af Familie eller Formyndere overdraget Opsigt, i dette Ords almindelige Betydning; men i al Fald kun om en venskabelig Overeenskomst imellem Tordenskiold og Lehn selv. Men nu havde denne allerede en Ledsager paa sin Reise i

den forhen omtalte Mag. Mylius, der, efterat han havde dimitteret Lehn til Universitetet, endnu efter dennes egen Anmodning forblev i flere Aar hos ham, og saaledes ogsaa ledsagede ham paa hele Reisen. Hvis Omstændighederne derfor havde været saaledes, at man kunde tænke sig Lehn sat under Nogens Opsigt paa hans Udenlandsreise, kunde det i al Fald ikke have været andre, end Mylius, hvem dette vilde have været overdraget*).

Vi finde fremdeles ikke, at Tordenskiolds ulykkelige Endeligt har giort nogen Forandring i Lehns Reise, og der gives i hans Regnskaber og øvrige Papirer ikke en eneste Ytring, der lader formode nogensomhelst Forbindelse imellem hans Reise og Tordenskiolds, hvis Navn ikke engang nogensinde findes nævnet, hvilket ellers upaatvivlelig vilde være skeet. I Rothes eget Værk findes desuden, — hvad der i denne Henseende ikke er uvigtigt, — Fortællingen om Forbindelsen mellem deres Reiser, førend den ordrette Beretning om Tordenskiolds Død, der skyldes hans Kammertiener Kold, begynder; hvilken Beretning Rothe, bevæget ved de mange og forskiel-

*) Heller ikke dennes Forhold til Lehn, hverken hiemme eller paa Reisen, havde paa nogen Maade Charakteren af et Formynderskab eller noget Opsyn over Lehn, hvorom vi overbevises saavel af mange andre Grunde, som af et Sted i de omtalte Regnskaber, hvor vi finde følgende Udgiftspost under den 9de Januar (altsaa et halvt Aar inden Reisen tiltraadtes): „Et Ark stemplet Papir, hvorpaa Hr. Abr. Lehn har behaget at skrive den Donation, som han for rum Tid siden havde forsikkret mig (P. B. Mylius) om, saafremt jeg ikkun vilde blive med tilbørlig Omhu hos ham og hans affaires indtil videre.“ Arket kostede 20 Rd. — Ligesaa lidt afhængigt var Forholdet i enhver saadan Henseende til hans Curator, Abr. Klöcker. Vi eie endnu et Document af Lehn selv, hvori han, paa Grund af at han i flere Aar agter at reise udenlands, overdrager denne sin Curator Fuldmagt til indtil videre at besørge alle hans Forretninger: hæve Renter af Obligationer, Leie af Husene o. s. v., og tilstaaer ham herfor 800 Rd. aarlig.

lige Rygter, der vare i Omløb om denne Begivenhed og iblandt hvilke han ikke selv var istand til at udfinde det Sande, havde foranlediget Kold til at meddele. I bemeldte Beretning finde vi nemlig ikke blot hiin Forbindelse aldeles uberørt; men Lehns og hans Reiseselskabs Tilværelse omtales ikke med et eneste Ord, hvilket vistnok ellers, paa Grund af den anskuelige og alle Omstændigheder berørende Maade, hvorpaa Kold fortæller disse Begivenheder, næsten uundgaaelig havde maattet være Tilfældet.

Men, uden at antage nogen saadan Forbindelse mellem deres Reiser, kunne vi ikke desto mindre med Lethed forklare os, at Tordenskiold, der var en lidenskabelig Fiende af Svig og Lumskhed, kunde, ifølge sin heftige Charakteer, enten blot paa Landsmandskabets Vegne eller paa Grund af tidligere Bekiendtskab, blive bragt til paa en saadan Maade at føres ind i denne Sag. Vi finde nemlig ingen Grund til at betvivle det Factum selv, der, efter et Rygte eller Sagn, som paa den Tid, da Rothe skrev, maa have været i Omløb, skal have givet den første Anledning til hiin ulykkelige Begivenhed. Vi finde det ikke urimeligt, at Lehn, for hvem alle Naturens og Konstens Gienstande havde stor Interesse, kan have ønsket at see en saadan Naturmærkværdighed, som en Slange med syv Hoveder*); og at han ved den Leilighed, paa en fra Staël's

*) Vi maae nemlig ikke tænke os Forevüsningen heraf som et af de simple Bedragerier, der kun lokke den meget Lettroende. Endnu 15 Aar derefter forevistes denne Slange i Hamborg, indtil i Aaret 1735 den berømte Naturforsker Linnée kom til denne Stad og opdagede Bedrageriet, i det han saae, at man havde overtrukket Væselstruber med Slangehud; en Opdagelse, der nødte ham til at forlade Hamborg for at undgaae den Mands Hævn, der herved havde mistet Værdien af sit Pant.

Side ærlig eller uærlig Maade, kan have tabt en Sum Penge, som vi dog ikke antage for særdeles betydelig, og meget under den af Rothe angivne Størrelse. Fortællingen om denne Begivenhed, forvansket ved Rygtet og, især hvad Summens Størrelse angaaer, i høi Grad overdrevet, kan vel endnu have været en almindelig Gienstand for Samtalen i Hamborg paa den Tid, da Tordenskiold, som vi antage, omtrent en Maaned derefter kom til dette Sted; og den maa i høi Grad have vakt hans Forbittrelse, især dersom et tidligere Bekiendtskab har fundet Sted imellem ham og Lehn, og denne virkelig er bleven bedraget, hvilket sidste ikke er usandsynligt; thi den, der kan deeltage i Bedrageriet med at forevise en Slange, kan ogsaa være en Bedrager i Spil.

Ligesom vi saaledes, uden at antage nogen saa nær Forbindelse imellem de Reisende, som Rothe angiver, troe i Tordenskiolds hele Charakteer at finde tilstrækkelig Grund til at forudsætte, at der herved kan have rodfæstet sig hos ham et Had mod Bedrageren, som, naar det atter vaktes til Live i dennes Nærværelse, maatte føre til heftige Udbrud: saaledes synes ogsaa Tordenskiolds hele øvrige Forhold i Sagen ikkun at vidne om en fiernere Forbindelse med Abr. Lehn. Betragte vi nemlig nøiere Tordenskiolds hele Fremgangsmaade, som ikke var af det Slags, der fører til noget egentligt Maal, men kun vil straffe Sletheden uden at spørge, om den Forurettede derved gavnes: da ligner den ganske den tildeels Uvedkommendes Fremgangsmaade, der paa Retfærdighedens Vegne indigneres over en slet Handling, men ikke Formynderens. Vi finde nemlig ikke, at Tordenskiold har giort nogensomhelst Foranstaltning for at hæve Bedrageriets Virkning, og redde Lehn ud af sin Forvikling; og det synes allene at være den ganske tilfældige Sammentræffen med Staël i et Selskab i Hannover, og den lige saa tilfældige

Vending, Samtalen her tog, paa Grund af de fra Byen forjagede Spillere, der atter vakte Tordenskiolds Tanke paa denne Sag og hans Vrede derover, og som, i Forbindelse med de omtalte Egenskaber i Tordenskiolds Charakteer, foranledigede, at Sagen tog en saa uheldig Vending.

At Rothe, paa hvis Autoritet den tidligere Fremstilling af Sagen allene har været grundet*), fremstiller Sagen paa en anden Maade, kan, uagtet han udgav sin Bog ikke meget længe efter, at Begivenheden var passeret, aldeles ikke her være noget afgiørende Beviis; thi Rothe er i de faa Efterretninger, han meddeler om Lehns personlige Forhold, saa unøiagtig, at han aabenbar viser sig som den, der i denne Henseende var slet underrettet. Han kan derfor gierne, enten

*) De sildigere danske Skribenter, der fornemmelig have bidraget til at udbrede den almindelige Mening herom, nemlig Fr. Sneedorff, (i hans trykte Forelæsninger over Fædrelandets Historie) C. Munthe og H. A. Kofod (i deres almindelig brugte historiske Lærebøger), have ganske fulgt Rothe. I Hofmann's oprindeligen paa Fransk skrevne Udkast, til Tordenskiolds Levnet (Memoires du Vice-Admiral Tordenskiold. 1746) findes upaatvivlelig ikke den omtalte Forbindelse imellem hans og A. Lehns Reiser berørt. I den danske Oversættelse af dette Udkast, der er lagt til Grund for Fremstillingen af hans Liv i „Historiske Efterretninger om velfortiente danske Adelsmænd" o. s. v. ved Tycho de Hofmann, III. p. 191—210, findes den i det mindste ikke omtalt i Texten; og under Samtalen med Staël siger Tordenskiold ikkun: at en af hans Venner er bleven skrækkelig optrukket af disse Spidsbuber. I en, rigtignok af Forfatteren selv, sildigere tilføiet Anmærkning til Texten i den danske Oversættelse findes derimod den almindelige Fortælling giengivet med faa Ord, rimeligviis ogsaa optaget efter Rothe, hvis Bog første Gang udkom 1747—50, altsaa efter det forhen nævnte franske Udkast, men førend Hofmans Død (1754). I det svenske Værk: Tessin och Tessiniana (Stockholm 1819.) findes heller ikke omtalt, at det var nogen saadan Forbindelse mellem Tordenskiold og Lehn, som almindeligen antages, der foranledigede den ulykkelige Strid mellem Admiralen og Staël.

paa egen Haand, eller foranlediget ved fejlagtige Rygter (hvoraf han selv siger, at der gaves mange og meget forskiellige), have knyttet en Forbindelse mellem begges Forhold og Skiebne, der vel kunde synes rimelig, men i Virkeligheden ikke fandt Sted. Naar Rothe nemlig (2den Udgave Pag. 261) begynder Fortællingen herom med de Ord: „Hans tilforn omtalte Huusvert, den rige Abr. Lehn, havde udbedet sig hos Tordenskiold, at hans eneste Søn maatte følge ham paa hans Udenlandsreise, og at Vice-Admiralen vilde tage ham som et ungt Menneske under sin Opsigt," o. s. v.: da indeholdes i disse faa Ord i det mindste tvende aabenbare Urigtigheder, der overhovedet svække Rothes Paalidelighed med Hensyn til disse personlige Forhold; thi Faderen var, som vi have seet, allerede død for 11 Aar siden, og vor Lehn var heller ikke hans eneste Søn. Naar Rothe derimod taler om et tidligere Bekiendtskab mellem Tordenskiold og Lehn, foranlediget ved den Gaard, Tordenskiold havde leiet til Beboelse, da indeholder dette Sagn i det mindste intet Usandsynligt; thi blandt de betydelige Eiendomme, som den ældre Abr. Lehn efterlod sine Sønner, vare ogsaa 10—12 Gaarde, som i Sønnernes Mindreaarighed bleve udleiede, og blandt disse vare flere paa Christianshavn. I en af disse Gaarde (No. 55 i Strandgaden), som tilfaldt Johan Lehn, har man ogsaa ved at nedrive Panelet i et Værelse fundet Tegninger af Skibe, der menes at være forfærdigede af Tordenskiold, som skal have beboet dette Værelse.

Til større Vished om Adskilligt i denne Sag, og navnligen om Størrelsen af den Sum, som Lehn skal have tabt i Hamborg, og som angives meget forskielligt, (af Rothe til 25,000 Rdlr., foruden det Guld og Sølv, han havde hos sig; i Tessin och Tessiniana til 350 Ducater) vilde man være kommen, dersom vi ikke blandt de meget nøiagtige Regnskaber,

som deels Lehn selv, deels den omtalte Mag. Mylius førte over hans Udgifter, og som vi med enkelte Afbrydelser eie fra Mai 1718 til hans Død, netop savnede de specielle Regnskaber for Reisen, med Undtagelse af det Afsnit, der indbefatter de 3 Maaneder Jan.—Marts 1721, og gaaer fra Opholdet i Dresden til Ankomsten til Strasborg. Skiøndt saaledes Tabet af de specielle Regnskaber for Opholdet i Hamborg ikke giør det mueligt nøiagtigen at bestemme den tabte Sums Størrelse: saa kunne vi dog af hans Curator Abr. Klöckers Regnskab over de paa Reisen tilsendte og forbrugte Penge slutte, at der i intet Tilfælde kan være Tale om nogen Sum af den Størrelse, som Rothe angiver. Efter dette almindelige Regnskab have samtlige Udgifter paa hele Reisen ikkun beløbet sig til 12—13,000 Rdlr., hvilken Hovedsum for de 14 Maaneder, Reisen varede, sammenholdt med en Udgiftssum af 2200 Rdlr. for de ovennævnte 3 Maaneder, da vi besidde de specielle Regnskaber, ikke lader formode nogen saadan extraordinair Udgift paa den øvrige Deel af Reisen. Desuden, havde Lehn tabt en saa stor Sum, at han ikke kunde betale den med de Penge, han for Øieblikket havde hos sig og kunde undvære, men var bleven nødt til at give en saa stor Forskrivning, havde vi upaatvivlelig fundet mange Spor til dens Afbetaling i de sildigere Regnskaber. Et andet Beviis for denne vor Paastand troe vi at kunne hente fra Lehns egen Personlighed; thi den strenge, handelsmæssige Orden i Pengesager, hvori Lehn var opdraget, og som bragte ham til, fra den tidligste Ungdom at optegne og giøre sig Rede for enhver Udgift, synes ikke at kunne forenes med en til den Grad letsindig og uregelmæssig Anvendelse af store Pengesummer, som den almindelige Fortælling angiver.

Efterat Lehn, som vi have bemærket, den 24de Julius 1720 var afreist fra Kiøbenhavn, i Selskab med den omtalte

P. V. Mylius og ledsaget af en Tiener, og i Slutningen af August havde været i Hamborg, fortsatte han Reisen over Hannover til Dresden og Wien, hvorfra han tog over Presburg til Raab i Ungarn, og derfra tilbage til Wien. Fra denne Stad reiste han over Regensburg, Nürnberg, Augsburg, Stuttgart og Strasburg til Paris, og herfra vendte han over Holland tilbage til Kiøbenhavn, hvortil han igien ankom den 30te September 1721. Af de paa Reisen førte Regnskaber, saavidt de endnu existere, see vi, at han stedse besaae ethvert Steds Mærkværdigheder, og giorde anseelige Indkiøb af Bøger, Malerier, og forskiellige Konst- og Naturgienstande, hvorved han berigede de betydelige Samlinger af disse Gienstande, som vi siden skulle omtale.

Vi have seet, at Lehn ingen Tilbøielighed følte for Handelen; det synes heller ikke, at hans fortsatte Studier have været af den Art, at han har tænkt paa at bruge dem som Middel til nogen bestemt Næringsvei; og han søgte derfor, efter sin Tilbagekomst til Danmark, ved sine store Rigdomme at forskaffe sig en Stilling, der, ved Siden af en betydelig og interessant Virksomhed, gav ham den ønskeligste Leilighed til at dyrke de Videnskaber, som han tidlig havde elsket. — I Aaret 1725 lod Kong Frederik den 4de, efter en i Forveien trykt Fortegnelse og Indbydelse, ved offentlig Auction opbyde Herregaarden **Høibygaard** med tilhørende Bondergods, tilligemed fem andre Herregaarde i Lolland. Det paa Høibygaard giorte Bud blev ikke antaget; men den 3die April s. A. kiøbte Lehn, der endnu ikke havde faaet udbetalt de Penge, som i hans Mindreaarighed vare indsatte i den Kongelige Kasse, for 75,327 danske Kroner denne Eiendom af Kongen, der, foruden Hovedgaarden med 166 Tdr. frit Hartkorn Ager og Eng og 3 Tdr. Skovskyld, indbefattede af ufrit Hartkorn 1019 Tdr. Ager og Eng og 5 Tdr. Skov- og Mølleskyld,

tilligemed 153 Huse, der betalte i aarlig Afgift 296 Rdr. samt Kirketiender af Ringsebølle, Sædinge, Olstrup og Torslunde Sogne, beregnet til 31 Tdr. Hartkorn. Bondergodset var adspredt i følgende 18 Byer: 20 Gaarde laae i Errindlev, 13 i Sielstofte, 4 i Skovby, 4 i Taarpe, 4 i Taagerup, 2 i Hyldstofte, 3 i Bierneße, 9 i Asenbølle, 21 i Torslunde, 11 i Horreby, 5 i Ringsebølle, 18 i Sædinge, 1 i lille Sædinge, 5 i Rebbelunde, og noget øde Jord i Nørre og Tofte, (hvilke Byer alle ligge paa den sydlige Kant af Lolland); fremdeles 20 Gaarde i Virnæs og 12 i Socsmarke, beliggende paa den nordøstlige Kant af samme Ø. Skiødet er udstedt den 20de August 1726.

Det følgende Aar (Skiødet er udstedt den 11. Decbr. 1726) kiøbte Lehn Godserne **Fuglsang** og **Priorskov** af Kammerherre Christian Carl v. Gabel, Befalingsmand over Ribes Stift, til hvem Kongen kort iforveien havde solgt disse Eiendomme, der indbefattede 99 Tdr. frit og 812 Tdr. ufrit Hartkorn Ager og Eng, og 8 Tdr. Skov- og Mølleskyld, tilligemed 93 Huse, der betalte i aarlig Afgivt 216 Rdd., 65 Tdr. Hartkorn Kongetiender og 90 Tdr. Hartkorn Kirketiender. Bondergodset laae i følgende 7 Byer: Thoreby, Sundby, Maibølle, Hielm, Flintinge, Birket og Nagelstie. Endelig føiede han d. 14 Decbr. 1729 til disse Besiddelser Hovedgaarden **Berritsgaard**, som eiedes af Charlotte Sophie Harstall, Enke efter efter Over-Krigs-Secretair Joh. Christopher Körbitz, i hvis Families Eie denne Gaard i længere Tid havde været. Hovedgaarden Berritsgaard selv var ansat til 37 Tdr. Hartkorn, men tilligemed den nedlagte Bramstoftegaard, Fauerstedgaarden, og det Bondergods fra Tuderup, Killerup og Taars, der ifølge Resolution af 12 April 1697 var lagt ind under Hovedgaarden, til 66 Tdr. frit Hartkorn Ager og Eng og 2 Tdr. Hartkorn Skovskyld. Bon-

dergodset, der bestod af 18 Gaarde i Taars, 4 i Killerup, 21 i Nørbek, 3 i Tuderup, 5 i Kallø, 1 i Maibølle, 1 i Hielm, 1 i Reersøe og 3 i Langet, var ansat til 314 Tdr. Hartkorn Ager og Eng, og 1 Td. Hartkorn Skovskyld. Desuden fulgte med Eiendommen Kongetienden for Taars, Maibølle, Birnæs og Kettinge Sogne, i alt 120 Tdr. Hartkorn; og Kirketienden af Taars og Birnæs, i Alt 56 Tdr. Hartkorn; Kiøbesummen var 37000 Rdr. Courant, og Skiødet blev udstædt d. 25 Jun. 1736. Lehns samlede Eiendomme indbefattede saaledes 4 Herregaarde med 331 Tdr. Hartkorn, og 2145 Tdr. ufrit Hartkorn, adspredt i 34 Bønderbyer, foruden en Deel Tiender og betydelige Skovstrækninger. Skiøndt Lehn jævnligen drog om paa og verelviis opslog sin Bopæl paa de forskiellige Gaarde, og ofte desuden havde sit Vinterophold i Kiøbenhavn, hvor han endnu eiede flere Gaarde, saa blev dog fra nu af Berritsgaard, beliggende ½ Miil Nord for Sarkiøbing, hans egentlige Hiem og stadige Opholdssted.

Af Berritsgaards gamle Bygninger er kun den egentlige Hovedbygning tilbage, da en Bindingsværks Sidebygning til denne, tilligemed de gamle Ladebygninger, bleve nedrevne i Slutningen af forrige Aarhundrede. Den endnu existerende Hovedbygning, der udentvivl i det Væsentlige befinder sig i den Tilstand, hvori den er opført, bestaaer kun af een Fløi, der er 66½ Al. lang, 16½ Al. bred (udvendigt Maal), og 13 til 14 Al. høi fra Jorden til Tagskiæget; den har 2 Etager foruden Kielder, med et Taarn paa den sydlige Side, der tiener til Opgang; Taarnet, der er 6 kantet, holder 6—7 Al. i Giennemsnit, og er 20½ Al. høit fra Jorden til der, hvor den kobberdækkede Kuppel begynder, er forsynet med de i ældre Bygninger almindelige Snegletrappegange af massive Egeblokke, hvor Trappegangens Midtpille dannes af Trinnenes smalleste Ende. Af Kielderne, der strække sig under den største Deel af Bygningen, have udentvivl slet ingen været hvælvede, men

alle, hvad endnu er Tilfældet med de største Kieldere, have været forsynede med flere Rækker af Egebukke for at støtte Huset; de Hvælvinger, der nu findes i nogle Kieldere, maaskee med Undtagelse af de, der nu findes i en smal Kielder, hvortil Nedgangen er fra Taarnet, bære Spor af at være tilbyggede for ikke ret længe siden; rimeligviis have ogsaa alle Kielderne i deres oprindelige Skikkelse kun faaet Lysning igiennem enkelte Aabninger imellem Husets Grundstene. (Murene ere ved Lysaabningerne i Kielderen 1½ til 1¾ Al. tykke; i anden Etage derimod kun een Alen (nemlig Pillerne imellem Vinduerne) og ½ Al. under disse). Bygningen har, saavidt vides, ingensinde været ganske omgiven med Grave, skiøndt disse endnu mod Slutningen af det forrige Aarhundrede havde en betydelig større Udstrækning, end de for Øieblikket have. Paa en over Indgangen i Taarnet indmuret Sandsteen staaer: Jacob Hvittfeldt og Lisebet Frit anno 1586 tilligemed deres Vaaben.

Paa Gaarden giemmes endnu henved 150 gamle Pergaments- og Papiirs-Documenter vedkommende Godsets Historie, hvoraf det ældste er fra 1502, tilligemed 5 gamle Afladsbreve, givne til Bedste for **Thornæs** (nu Taars) Kirke af Stiftets Biskop, eller af samtlige danske og andre Biskopper, i Aarene 1362, 1417, 1434, 1477 og 1502; samt et Brev, udstedt 1380 af Sognepræsten Peder Andersen til Nestenshøi (Nestelsø) i Siælland, hvorved han bevidner, at en vis Anders Ingvarsen paa sit Yderste har skienket alt sit Jordegods i Lolland til Thornæs Kirke*).

Som Eier af saa betydelige Jordegodser blev Abr. Lehn d. 27 Julii 1731 nobiliteret**) tilligemed hans

*) Nogle af disse Afladsbreve nævnes, men tildeels med urigtige Aarstal i P. Rhodes Samlinger til de danske Øers, Laalands og Falsters Historie I. p. 563—4.

**) I „Lexicon over adelige Familier, udg. af det Kongl. danske geneal. og heraldiske Selskab 1 Bd." beskrives det Lehnske Vaaben saaledes:

yngre Broder **Johan Lehn**, der havde kiøbt Hvidkilde og Lindskov i Fyen, og som siden (1749), ved Giftermaal med **Edle Margaretha Løvenhielm**, født 30 April 1708, og Enke efter **Jørgen Ernst v. Hoben**, tillige blev Eier af Nielstrup i Fyen*).

„Skioldet ulige tredeelt, øverste og mindste Feldt rødt, deri en Guldkrone, nederste og største Feldt Sølv, deri en blaa Pæl, belagt med et slet, forlænget Sølvkors. Paa Hielmen to hvide Veselhorn." Johan Lehns Linie uddøde med Stamfaderen. Abraham Lehns Søn, P. A. Lehn, fik, da han den 29de Novbr. 1780 ophøiedes i den danske Friherrestand, til det Fædrene-Vaaben endnu en Hielm, hvorpaa tre Guld-Standarter, hver med en sort flakt Ørnehals, samt to Vildmænd med Køller til Skioldholdere (l. c. p. 321).

*) Ifølge et gienfidigt Testamente, oprettet d. 12 April 1725, imellem Jørgen Ernst v. Hoben til Nielsstrup og Edele Margrethe v. Løvenhielm skulde, da de ingen Børn havde, den længstlevende besidde alle deres fællebs Eiendomme indtil sin Død, efter hvilken de skulde deles mellem begge Arvinger. Giftede den Efterlevende sig derimod igien, da kom denne i fuldkommen Besiddelse af Alt, imod at udbetale 300 Rdd. Cour. til den først Afdødes Arvinger. Da v. Hoben døde 1747, blev hans Kone saaledes Eierinde af Nielstrup, imod at udbetale den ovenfor nævnte Sum til Lieutenant Philip Conrad v. Hoben. Ifølge et ligeledes gienfidigt Testamente af 16 August 1749 (oprettet før Ægteskabet) mellem Johan Lehn til Hvidkilde og Lindskov og Edele Margrethe v. Løvenhielm til Nielstrup, bestemtes, at alle de faste Eiendomme skulde i ethvert Tilfælde forblive samlede i den Lehnske Familie; døde hun først uden Børn, forpligtede Lehn sig ikkun til at udbetale den Sum 12000 Rdr. Cour. til hendes Arvinger som Æqvivalent for det, som hun havde medbragt til det fællebs Bo; døde han derimod først, og der ingen Børn vare (hvilket blev Tilfældet) skulde hun foruden de 12000 Rdr., endnu aarlig have 2000 Rdr. (eller, hvis hun igien giftede sig, 1000 Rdr.), fri Bolig paa Nielsstrup tilligemed flere Emolumenter, som Brænde, Vildt, m. m., hvilke dog siden forandredes til et Tillæg af 200 Rdr., da hun flyttede til Odense, hvor hun døde d. 19 Juli 1767. — Johan Lehn havde i Aarene 1725—27 kiøbt Hvidkilde og Lindskov, og ved Testamente af 25 Juli 1758 indsatte han sin Brodersøn, Poul Abraham Lehn til sin Universalarving.

Efterat Lehn saaledes var kommen i Besiddelse af de ovenfor nævnte Eiendomme, bleve disse, der alle bestyredes af ham selv, den vigtigste Gienstand for hans Virksomhed, og hvor umiddelbar og betydelig Deel han tog heri, vise hans talrige efterladte Breve, Dagbøger, Regnskaber, Indlæg i flere Retssager m. m., alle skrevne med hans egen Haand. Flere Hundrede af hine Lehns Breve ere endnu i Behold. Men de ere næsten alle, for det meste under hans Vinter-Ophold i Kiøbenhavn, skrevne til hans forskiellige Forvaltere, og de angaae derfor næsten udelukkende blot Enkeltheder ved hans Gaardes og Godsers Bestyrelse; hvorfor disse Breve, medens de vel fra denne Side lære os at kiende og agte hans Virksomhed, i andre Henseender give os saa faa Bidrag til hans Charakteristik. Et Par Brudstykker af disse kunne dog maaskee passende meddeles her, for med hans egne Ord at give Prøve paa den Interesse og Nøiagtighed, hvormed han omfattede enhver af Agerdyrkningens og Godsbestyrelsens Grene, og vi vælge dertil nogle Steder, der maaskee tillige kunne have nogen historisk-agronomisk Interesse*). I et Brev af 7de Junius 1755 skriver han fra Kiøbenhavn til sin Forvalter:

„At Kløver-Frøet er saaet paa urigtig Maade, kan jeg see af Forholdet i Journalen. Have de nu saaet Frøet som Byg, og brav harvet det dybt ned, saa haaber jeg, at man faaer aldrig mere deraf

*) I en Recension i Maanedsskr. for Litt. XIX. S. 236 ansættes Rødkløvernes tidligste Dyrkelse her i Landet til 1760. („Allerede 1760 dyrkedes Rødkløveren i Fyen.“) At Lehn har dyrket den endnu tidligere i Lolland, fremlyser af hans ovenfor anførte Breve; og at han har dyrket Kløver (men uvist om den hvide eller røde) meer end 10 Aar før den Tid, kan sees af følgende Yttringer i et af hans Breve, dat. 3 Mai 1749: „Kalvehaugen ved Berritsgaard skal i Aar besaaes med Byg; blandt dette kan saaes Kløverfrø, naar der fra de forben ordinerede Steder noget bliver tilovers.“

at see; og have de saaet det ovenpaa Harvningen (som det burde skeet, dog først efterat Bygget var saaet, og saa harvet et Par Gange over), saa venter jeg, at Solen brænder det op, saa jeg dog ingen Nytte faaer deraf; thi derfor skal det saaes ovenpaa Byg eller Havre, for at skaffe det Skygge. Det har ikke feilet, at jeg har sagt Hess det, og han veed desuden, hvorledes det nu allerede tvende Gange er bleven saaet ved Berritzgaard; men formedelst den indtrufne Sygdom er han undskyldt."

Og i et andet Brev af 17de April 1756 skriver han om den samme Gjenstand.

"Kan Kløver-Frø saaes, saa skal det allene være af det røde Slags; det hvide kan ikke betale sig, naar det skal slaaes, som det skal i de Aaringer, da Marken, det kommer udi, er i Vang. Det koster vist 10 ß. Pd., og efter Eens Sigende skulde der saaes 8 Pd. paa hver Skieppe Udsæd, og saaledes 64 Pd. paa en Tønde, som vil giøre 6 Rdlr. 4 Mk., hvilket blev for dyrt. Saameget har jeg dog lært af det, som blev saaet ved Berritzgaard, og det, som forhen er saaet ved Høybygaard, hvilket var tyndt saaet, at det skal saaes tykt, om det skal blive høit; og i Høiden bestaaer Avantagen; thi om det end spreder sig ud til Siderne, naar det er tyndt saaet, som andre Træer, der staaer langt fra hinanden, saa kan det dog ikke blive saa tienligt til at slaaes, som det tætte, og, jo længere der er mellem hver Busk, jo før og mere tager det ordinaire Græs Overhaand, og fordriver Kløver-Græsset; thi jeg har remarqueret, at Kløveren ikke spreder sig anderledes, end som Busken paa en Pedersillierod voxer op igien, naar den afskæres, og, naar Roden, der i Førstningen er saa tyk, som en liden Finger, tager af og bliver til mange smaae Rødder, som andet Græs, saa bliver Kløveren kort og ringe, indtil den endelig gaaer reent bort. Nu vil jeg vel troe, at de, som have givet mig den første Beregning, have regnet for meget; imidlertid er min egen Forfarenhed vis, at det nemlig skal være tykt saaet. Men den rette Proportion veed jeg ikke. Derfor kan jeg ikke determinere nogen vis Vægt i Henseende til hvad Byg der skal saaes imellem. Der kan derfor kiøbes for 10 Rdlr., hvilket da faaer række saa langt, som det kan, og saaes paa 2 eller 3 Slags Maader, samt tilveies og opskrives, paa det man kan komme efter den rette Proportion. At Kløveren

ellers først saaes et Par Dage efter Byggen ovenpaa denne, og ikkun med en Træharve eengang ages over, det veed I vel, og, dersom end Harvingen ikke kom dertil, mener jeg dog, det kunde være lige meget.

Eders velvillige A. Lehn."

Endnu kan vel følgende Uddrag af et Brev fra Kiøbenhavn (af 22 Nov. 1755, „til Monsr. Søfren Holst, Høybygaard") tiene til Prøve, saavel paa den Maade, hvorpaa han overhovedet correspondèrede med sine Godsforvaltere; som paa den Forstandighed og Nøiagtighed, hvormed han varetog enhver Sag, hvori han antog, at en Forpligtelse paahvilede ham eller en Rettighed tilkom ham, som Godseier og Statsborger; ligesom ogsaa paa den temmelig charakteristiske Skrivemaade, der findes selv i disse hans simple Forretningsbreve, og ikke er uden Præg af den studerede Mands Dannelse. Talen er i dette Brev om en umyndig Bondesøn fra Lehns Gods, hvis Værgemaal Byfogeden i Rødby af en eller anden Grund vilde fravende ham:

„Hvad Stervboen i Rødby angaaer, da er der intet ved at giøre, før Skiftet er sluttet; om det da fortiener at indstævnes, vil man først af dets Slutning see. Imidlertid faaer man lade sig nøie med reservationer; og endskiøndt det maatte behage Byfogden at afvise Eder ved Skiftesamlingen, og sætte en anden Værge for Barnet, skal I deraf ikke lade Eder skrække; mens ligesom I derpaa reserverer al lovlig Tiltale til Byfogden, saa skal i ogsaa paastaae i Protocollen: alt Gods, Løsøre og Boets Indehave og Formue sat paa Auction. Det er venteligt, at Byfogden ikke admitterer Eder til Protocols, naar han sætter en anden Værge, og det er ikke venteligt, at I af de Tilstedeværende faaer nogen til at vidne om, hvad der passerer. Mens seer Eder for, at Byfogden ikke spiller Eder den Finte, og faaer Skiftet holdet og til Ende, inden I kommer, eller lukker Døren til for Eder, saa længe. I sidste Tilfælde kan I vel giøre nogen Allarm ved Buldren, Slaaen og Ringen paa Dørren eller Porten, ja paa alle Indgangene; dog at I see Eder for, at de ikke skal kunne giøre en Voldssag deraf, og i begge Tilfælde kan da

de, I bringer med Eder, være Vidne om det passerede. Imod den Snak: at Drengen endnu ikke er Vorned, repliceres simplement: At der nu ingen Vorneder mere er til, i hvor gamle de vare; mens derfor var Hosbonden ikke befriet for at drage Omsorg for alle dennem, som vare paa hans Gods, allermeest de smaa og umyndige. Derfor, endskiøndt denne Dreng endnu ikke havde opfyldt sit 9de Aars Alder, saa var det dog Lehns Pligt at sørge for hans Bedste; og skulde der komme siden nogen uformodentlig Hændelse, at Drengen med Rette kunde komme fra Godset, var Lehn alle Tider vissere Mand at giøre hannem Rigtighed for hvad han havde arvet, end enten Hr. Byfoged Selv, eller hvem han maatte ville sætte til Værge. Lehn var derfor resolveret at antage sig Drengens Ret, til han ved Høieste Ret blev fradømt at befatte sig dermed; thi da kunde han først være uden Ansvar for den Umyndige, naar han kom til Lavalder; mens ingenlunde var han det, om han lod sig nøie med Hr. Byfoged Siersteds lovstridige Omgang. Naar nu alle Indvendinger ikke kan gielde, saa faaer I vel at vige af, efterat foreſtaaende er protocolleret, hvis I ellers kan faae det, saavel hvad reservationerne angaaer, som Paastanden om Actionen, og Svaret paa Vornedrettigheden; dog skal I først forlange Skiftebrevet beskrevet, for at indstævne det til Underkiendelse. — — Det er mig ellers fornødent at vide, saavel hvorledes Drengen er beslægtet til den Afdøde, som hvor mange Medarvinger de ere og hvormed deres Slægtskab bevises. Sender mig derfor en accurat genealogisk Tabelle derover, som begynder ved den Afdødes Forældre, eller høiere op om fornøden giøres, og forklarer mig derhos: hvem Drengens Forældre haver været, hvor de have boet og død, hvad de have næret sig af, item hos hvem Drengen er, og hvor nær de ere hannem beslægtede, eller af hvad Aarsag de have taget sig af ham." *).

Upaatvivlelig indeholde den store Mængde af Lehns endnu bevarede Breve mange for vort Landvæsens og Landboforfatningens Historie ikke uvigtige eller uinteressante Træk og Bidrag.

*) Af et senere Brev fra Abr. Lehn (13 Dec 1755) sees det, at han af det ham tilsendte Slægtregister har erfaret, "at Drengen der skal "arve Sal. Rasmus Pedersen i Rødby, er en Søn af den affatte "Gaardmand Lars Nielsen i Sædinge; at Faderen lever endnu, og "saaledes maatte være sin Søns fødte Værge." m. m.

En nøiere Skildring af hans Virksomhed som Godseier vilde imidlertid blive til en paa dette Sted for vidtløftig Skildring af Enkeltheder, som i en biographisk Skizze ei vilde faae almindelig Interesse. — Naar vi nemlig, uagtet vi næsten daglig kunne følge Lehn i hans Beskiæftigelse som Landmand og Jorddrot, overalt ikkun gienfinde den høist forstandige, virksomme og veltænkende Mand, men ikke finde Spor af saadanne omfattende Grundforbedringer ved Jordegodserne, som de, der udmærke Sønnen, Poul Abraham's Virketid: da kan dette ikke forundre os. Faderens Virksomhed indtraf nemlig paa en Tid (1725—57), da man i det mindste ikke her i Landet, fandt udbredt Kundskab om og Sands for de store Forbedringer i Landvæsenet, hvis Periode her først indtraf i det forrige Aarhundredes sidste Halvdeel, og derved gav dette Tidsrum en saa stor Betydning for Danmark. At det imidlertid for en stor Deel var Faderens forstandige Kiøb, saavelsom hans kloge og oeconomiske Bestyrelse, — en Virksomhed, der her blev af saa meget større Betydning, som Godsernes Tilstand paa den Tid, da Lehn kiøbte dem, upaatvivlelig var meget slet — der giorde det mueligt for Sønnen at foretage saa store og kostbare Forbedringer: er udenfor al Tvivl; ligesom det ogsaa er meget sandsynligt, at Faderen desuden paa en mere directe Maade har forberedet flere af dennes Foretagender. Ligesom vi overalt finde, at en klog og utrættelig Virksomhed har udmærket Lehns Liv, saaledes synes ogsaa Retsindighed, Gavmildhed og en streng Alvor at have været Hovedtræk i hans Characteer, ligesom han tillige i høi Grad besad de Tiders religiøse Sindelag. Hvad navnligen hans, saavelsom hans Kones, Godgiørenhed angaaer, da finde vi ogsaa hos den omtrent samtidige Beskriver af Lolland, Præsten Rhode i Utterslev*), der blandt

*) Samlinger til de danske Øers, Laalands og Falsters Historie. Af P. Rhode. 1. Bind. Kbh. 1776. S. 572.

Lollands Godseiere fortrinligen ophøier denne Fader og Søn, et Vidnesbyrd herom: „Mod Fattige — ere Rhodes Ord — vare de de ømmeste Givere; og det siges til hans evige Berømmelse, at saa gierne han hørte de Fattiges Klager, saa vis var man paa hans Løfter; de vare som en tinglæst Obligation."

At Lehn, havde givet den tilfældige, skiøndt fierne, Anledning til Tordenskiolds Død, siges ikke at have været uden Indflydelse paa hans fremtidige Liv; og en Tilbøielighed til Melancholie, hvorom ogsaa et Portrait, der blev malet paa Reisen kort efter hiin ulykkelige Begivenhed synes at vidne*), skal være om ikke foranlediget, saa dog næret og forøget ved denne. Endnu findes der paa Berritzgaard et, forresten hverken mørkt eller uhyggeligt, Værelse i Taarnet, hvorpaa Abr. Lehn, efter et Sagn i Familien, skal have indesluttet sig med sin Melancholie. Skiøndt dette almindelige Sagn om „den melancholske Lehn" endnu ikke er gaaet igiennem saa mange Generationer, at man tør antage, at intet uden en blot Feiltagelse kunde ligge til Grund herfor: saa kunne vi dog ikke uden megen Vanskelighed forene et saadant Sagn, i det mindste i den Skikkelse, hvori det er os overleveret, med vor øvrige, paa langt sikkrere Grunde støttede, Kundskab om hans Person. I al Fald synes de hyppige Reiser, han foretog til sine forskiellige Gaarde, hans jævnlige Vinterophold i Kiøbenhavn, hans talrige Breve, der ikke indeholde det mindste Spor af nogen saadan Sindsstemning**), og fremfor alt hans uafbrudt virksomme Liv (hvilket ikke pleier at ledsages af nogen saadan

*) Et andet Portrait fra den sildigere Alder bærer derimod aldeles intet Spor deraf.

**) Endnu fra den 11te, 14de, 15de og 16de Julius 1757, altsaa indtil 14 Dage før hans Død, eie vi hans med egen Haand skrevne Breve. der i ingen Henseende ere forskiellige fra de tidligere.

Siælstilstand, men at være det bedste Vidnesbyrd derimod), tilstrækkelig at kunne godtgiøre, at her ingenlunde kan være Tale om noget uafbrudt Ophold eller stadig Indesluttten, for at hengive sig i mørke Tankers Vold; men at man i ethvert Tilfælde kun kan antage, at han maaskee til enkelte Tider trak sig tilbage til et saadant afliggende Taarnværelse, naar muligviis et Anstød af en periodisk Melancholie indfandt sig hos ham. Men vi ere unegteligen, efter de mange aldeles sikkre Beviser, vi have ihænde til at dømme om hans Virken og Charakteer, langt tilbøieligere til at antage, at ikke nogen Sindsbeskaffenhed af den ovennævnte Natur, hvortil hans hele øvrige Liv staaer i den fuldkomneste Modsætning, og hvormed Taarnkammerets hele Characteer heller ikke synes at have harmoneret, men meget mere den Omstændighed, at dette Værelse med den videste og smukkeste Udsigt forenede den bedste Oversigt over Gaard og Mark og den største Ro til Arbeide, har bragt ham til undertiden at vælge det til sit Opholdssted. Ligeledes finde vi det heller ikke urimeligt, at en meer end almindelig Alvor i hans Characteer (hvilken den omtalte ulykkelige Begivenhed vel maa have giort sit Indtryk paa, men som den udentvivl ikke har kunnet forstyrre) i Forbindelse med hans, især i den Stilling, sieldne Arbeidsomhed, og den maaskee noget særegne Maade, hvorpaa han paa sit Taarnkammer søgte at tilfredsstille den, kan have foranlediget et, baade med Hensyn til sin Oprindelse og Beskaffenhed, dog altid ubestemt Sagn af den omtalte Natur.

Den 25 Junii 1727 havde Abr. Lehn ægtet Sophie Amalie Edinger (født 21 Martz 1700), en Datter af Kiøbmand Wilhelm Johansen Edinger og Else Margrethe Wigand*), af hvilket Ægteskab kun een Søn og

---

*) Familien Wigand skal, ligesom Lehnerne og Edingerne, være kommen

een Datter overlevede Lehn; efterat han ved Døden havde mistet sin ældste Søn, Johan Wilhelm (f. 16 Septbr. 1728 og død 7 Febr, 1729) og tvende Døttre, Ingeborg Dorothea (f. 30 Jan. 1734, død 7 Jan. 1751) og Sophie Amalie (f. 4 Junius 1737 og d. 20 Febr. 1754).

Hvor stor endog Lehns Interesse for sin Virksomhed som Jorddrot og Landmand har været, saa glemte han dog derover aldrig de Videnskaber, som tidligen vare blevne ham kiære. Vi overbevises herom, ikke blot ved hans bestandig forøgede videnskabelige Samlinger, der steeg til en for en Privatmand betydelig Størrelse; men flere af hans endnu bevarede egenhændige Optegnelser vidne ogsaa om, at han med Omhyggelighed benyttede, hvad han med store Bekostninger havde samlet. Tidlig fandt Lehn sin Glæde i at begynde saadanne Samlinger. Allerede i hans 16—17de Aar finde vi i de meget nøiagtige Regnskaber, som daglig førtes, ikke ubetydelige Udgifter for Bøger, Mynter, Glas og Spiritus til Bevaring af Dyr, og flere Naturgienstande. Paa hans Udenlandsreise, hvor vi, som

fra Tydskland. En vis Wigand Michelbecker, Søn af en Raadmand i Marburg, og født 17 Jan. 1636, skal først som Fasbindersvend være kommen i Lære hos Johan Lehn, og siden hos Edinger, indtil han 1662 nedsatte sig selv som Viinhandler i Kiøbenhavn, hvor han skal have opbygget Wigandsgaden eller en stor Deel af samme. Han giftede sig 1662 med Anna Ludewig, Datter af den Kongl. Geheime-Kammersecretair Ludewig, og havde med hende 17 Børn, hvoraf de 8 døde meget tidligt. Af de øvrige kaldte nogle sig Mickelbecker, andre Wigand; blandt disse var Else Margrete Wigand, der 1686 ægtede Kiøbmand W. J. Edinger, og fødte ham 21 Børn, hvoraf 13 døde spæde. Naar den samme haandskrevne Efterretning, meddeelt 1788 af den bekiendte Klokker Giessing i Roeskilde, tilføier, at Johan Lehn (den ældre) ægtede (altsaa 2den Gang) Anne Ludevig's Søster, Dorothea og havde med hende en eneste Søn, Abraham Lehn den ældre, da er idet mindste dette, som adskilligt andet i de samme Efterretninger, urigtigt, hvilket ogsaa giør de øvrige Meddelelser fra samme Haand tvivlsomme.

bemærket, i de derhen hørende Regnskaber idelig finde omtalt lignende Indkiøb og en hyppig Hiemsenden af saadanne Sager, føiede han en betydelig Tilvært til disse omfattende Samlinger, som han, især hvad Bibliotheket angik, bestandig vedblev at forøge og fuldstændiggiøre til sin Død*).

Blandt disse Samlinger er Bogsamlingen den betydeligste; den findes endnu i aldeles ubeskadiget Tilstand, og bestaaer af 4—5000 Bind af trykte Bøger, især af theologisk og historisk Indhold, foruden henved 60 Manuscripter**). Af

*) Abr. Lehns Udgifter fra 10 Mai 1718 omtrent til Reisens Begyndelse i Julius 1720 have udgiort den meget betydelige Sum af 15,867 Rdl.; af disse er sædvanlig mellem 100 og 200 Rdl., undertiden endog over 200 Rdl. maanedlig anvendt til Indkiøb af Bøger, Mynter o. s. v.; og den øvrige Deel er for største Delen udgivet til hans endnu talrige Informationer, og til hans og hans Lærers Ophold først hos hans Morbroder Justitsraad Kreyer, og siden hos hans Curator A. Klöcker. Af de 2284 Rdl., der ifølge de omtalte Regnskaber ere udgivne paa Reisen i de 3 Maaneder Januar—Marts 1721, er ogsaa Alt, hvad der ikke er medgaaet til de nødvendige Reise-Omkostninger, anvendt til at besee de forskiellige Steders Mærkværdigheder og til slige Indkiøb. (Saaledes er under et 10—12 Dages Ophold i Nürnberg indkiøbt især Bøger for omtrent 230 Rdl.). Hans sildigere Regnskaber vidne om den samme Bestræbelse efter at forøge især Bibliotheket, og endnu i et Brev af 15 Juli 1757, altsaa skrevet faa Dage før hans sidste Sygdom, giver han Ordre til at indkiøbe nogle Bøger paa en Auction.

**) Som de vigtigste af disse kunne nævnes; tre Pergaments-Codices af *Ciceronis* Epp. ad Herennium; *Sallustius* og *Valerius Maximus;* et Haandskrift af Vulgata, i Folio, og to i Octav; hvoraf det ene ikke allene udmærker sig ved Skriftens Ziirlighed, men ogsaa ved de med smukke Tegninger forsynede Initialer, som i Bibler af saa liden Format ikke ere almindelige; et fuldstændigt Pergaments-Haandskrift af Nicol. de Lyra's Forklaring over Bibelen, 9 Bind i Folio, hvert paa 6—700 Pag. med enkelte Miniatur-Malerier til Oplysning af bibelske Gienstande; et latinsk Breviarium paa Pergament, omtr. 300 Pag. i Quart, med 18 Miniaturer, og med Rand-Prydelser af Løvværk, Fugle, Blomster, m. m.; et latinsk Breviarium i Octav,

de øvrige Samlinger ere de **naturhistoriske** udentvivl de, der have lidt meest og hvoraf ikkun saadanne Levninger ere tilbage, som Tidens Ødelæggelse enten slet ikke eller kun vanskeligen har kunnet faae Bugt med. En Deel Forsteninger, nogle Conchylier, adskillige udstoppede Dyr og tørrede Fiske med flere saadanne Ting, er det Eneste, som er levnet af denne Samling, der engang maa have været langt større. Af **Myntsamlingen**, hvortil vi især i den tidligere Alder i Regnskaberne finde henlagt de betydeligste Summer, er formodentlig alt Guld og Sølv i Tidens Løb forvandlet til Penge, og der findes heraf endnu kun en Deel Bronce-Medailler. Meget betydeligere er derimod endnu Samlingen af **Malerier, Kobberstykker** og **Raderinger** af berømte Mestere, skiøndt naturligviis ogsaa meget heraf er gaaet tabt. Iblandt de endnu tilbageblevne findes originale Oliemalerier af **Carl v. Mandern, van der Meülen, Momper, Böhme, Tham, Carlo-Lotti, Albani, v. Schalken, Robertus Savary, Ottomar v. Elliger, van der Ast, Gelton, van Goyen, Berghem** og flere ubekiendte, især hollandske og nederlandske Mestere; og denne

---

252 Pag. med 17 Miniaturer; *Gregorii Papæ* Liber pastoralis, 250 Pag. 8vo paa Pergament; Platos Phædon, oversat paa Fransk af Abbeden Jean de Luxembourg, for Monseigneur le Duc d'Orlean, K. Franz den Førstes tredie Søn, Charles, d. 1545, paa Pergament omtrent 100 Pag. Quarto; *Macer* de virtutibus herbarum, Pergamentscodex, 64 Pag. Folio, har til Slutning Aarstallet 1168; *Franc. Petrarchæ* viror. illustrium breve compendium, med en Fortsættelse indtil 1385, og *Joh. Boccacius* de mulieribus claris; et smukt Pergaments-Haandskrift, 175 Pag. 4to; en „gammel Fabelbog paa Tydsk, omtrent 400 Sider i Folio." [Den indeholder en tydsk Overs. fra det 15de Aarh. af de saakaldte Pilpai's eller Bidpai's Fabler, og maaskee andre. I Texten ere hist og her **Træsnit** fra en noget sildigere Tid indklistrede.] To Haandskrifter af Ad. Traziger's hamborgske Krønike, det ene indtil Enden af A. 1557, det andet fortsat til 1693; et Haandskrift af **Jacob Könighofers** Krønike, fortsat fra Slutningen af det 15de Aarh. indtil Midten af det 16de m. fl. a.

Samling, i Forbindelse med de omtalte Kobberstykker og Raderinger, blandt hvilke vi blot ville nævne en betydelig Mængde Rembrandter, hører efter Kyndiges Dom til de værdifuldere private Samlinger af ældre Malerier her i Landet, og vidner ved sin Rigdom og sit Udvalg om Samlerens Smag og Interesse for Konstens Værker*). For disse Samlinger nærede han ogsaa en særegen Forkiærlighed, og han havde derfor bestemt, at de udeelte skulde gaae i Arv til hans Søn og forblive paa Berritzgaard, hvor de tildeels endnu, forsaavidt Tiden har skaanet dem, findes og bevares.

Den 31te Julius 1757 døde Abraham Lehn paa Berritzgaard af en smitsom Sygdom, som herskede der paa Gaarden, og han begravedes i Maibølle Kirke; hans Enke flyttede til Kiøbenhavn, og døde der d. 28 Jan. 1768. Ved hans Død arvede Datteren, Cathrine Margarete, der var født d. 18 Jan. 1731, og d. 9 Novbr. 1759 giftede sig med Kammerjunker, siden Geheimeraad og Stiftamtmand Georg Chr. v. Wallmoden (fød 6 Junius 1730, og død 23 Octbr. 1793), Godserne Fuglsang og Prierskov, der i Skiftet vurderedes til 60,000 Rbd. Cour., og paa hvilke der hvilede en Gield af omtrent 30,000 Rbd. Cour. — Sønnen, Poul Abraham Lehn, der var født d. 9 Oct. 1732, fik Godserne Hoibygaard og Berritzgaard, og overtog paa disse Eiendomme, der vurderedes til 140,000 Rbd. Cour., en Giæld af 80,000 Rbd.; ved Farbroderens, Johan Lehns Død i Aaret 1760, blev han tillige Eier af Hvidkilde, Lindskov og Nielstrup i Fyen. Da Ourebygaards Gods i Aaret 1775 stilledes til Auction af Gen.-Lieutenant Grev Holck's Arvinger, kiøbte Lehn dette, der ikke blot laae op til, men for en Deel var spredt mellem Berritzgaard Gods, for 39,000 Rbd. Denne Eiendom indbefattede, foruden Ho-

*) Nogle af disse Malerier, hvoraf over 50 nyligen ere blevne restaurerede i Kiøbenhavn, have været ophængte i Konstforeningens Locale, og nævnes i Konstbladet No. 12 for 1836.

vedgaarden Ourebygaard, der var ansat til 37 Tdr. Hartkorn Ager og Eng og 8 Tdr. Hartkorn Skov- og Mølleskyld, 12 Gaarde og 26 Huse i Oureby, 17 Gaarde og 14 Huse i Kallø og 3 øde Gaarde i Nørbek, idet Hele ansat til 219 Tdr. ufrit Hartkorn Ager og Eng, og 5 Tdr. Hartkorn Skov- og Mølle- skyld; ligeledes kiøbte Lehn 1784 Lungholm Gods, der laae midt i Høibygaards Gods, af Grev Reventlov til Christiansfæde. Han giftede sig den 22 Mai 1761 med Erica Christina Cicignon (d. 18 Sept. 1792), blev siden Conferentsraad, Kammerherre, og d. 29 Novbr. 1780 tillige Baron. Sønnen levede som Faderen, ganske for sine vidtløftige Godsers Bestyrelse, og ved en, allerede i Aaret 1771 i Laaland, og 1773 i Fyen begyndt, hensigtsmæssig Udskiftning og Udflytning af Bønderbyerne, i Forbindelse med Indførelsen af et i flere Henseender forbedret Agerbrug, ved Opførelsen af de fortrinligste Bygninger overalt paa sine Eiendomme, ved Anlæggelse af de første gode Veie i Lolland, og ved forskiellige andre Foranstaltninger til Agerdyrkningens og Industriens Opkomst paa sine Godser (saasom ved Anlæggelsen af et, endnu bestaaende, Teglbrænderi, af et meget betydeligt Spinderi, og en Fabrik for uldne og linnede Tøier, begge dengang de eneste i sit Slags i Lolland, o. s. v.), viste han sig ikke blot som en af sin Tids indsigtsfuldeste Godseiere; men tillige som en Mand, der, ligesom han selv var forud for sin Tid, ogsaa udstrakte sin Virken langt ud over dennes Grændser, til Velsignelse og Exempel for de kommende Slægter. Han døde d. 24 Octbr. 1804, og hans store Eiendomme — hvoraf han oprettede 2 Baronier, Lehn i Fyen (d. 7 Febr. 1781) og Guldborgland (d. 17 Septr. 1784) i Lolland, og et Stamhuus, der siden efter (d. 13 Marts 1819) ligeledes oprettedes til et Baronie, under Navn af Sønderkarle — fik hans tre Døttre i Arv, i hvis Efterkommeres Besiddelse de endnu findes.

Bidrag til Berritsgaards Historie.

Efter originale Breve og Jordebøger i Gaardens Archiv.

Paa Berritsgaard bevares en betydelig Deel originale Brevskaber, vedkommende Gaarden og dens tilhørende Jordeiendom, fra det 16de og 17de Aarhundrede; foruden nogle faa ældre. (Jvf. ovenf. S. 109). Disse have, ved Eierens, Hr. Kammerherre, Lehnsbaron Rosenørn-Lehns Godhed, været mig meddeelte, deels, hvor det behøvedes, i Originalerne, deels i en fuldstændig og nøiagtig Copiebog over en stor Deel af samme. Paa disse samtidige Kilder ere nedenstaaende Efterretninger grundede; i hvilke man vil finde ikke faa authentiske Bidrag til det 16de og 17de Aarhundredes Landbo-Rets Historie. m. m. Til at samle og udarbeide dem har jeg tillige havt en nyttig Ledetraad i et mig meddeelt kortere Udkast til Berritsgaards Historie, af Forfatteren til den næst foregaaende Artikel i Tidsskriftet, Hr. Cand. Schade; hvilket Udkast bl. a. er benyttet og fulgt i det, her meldes om Gaardens Skiebne og Tilstand i den seneste Tid. Jeg kan ikke undlade, at bevidne min Erkiendtlighed for dette og flere Beviser, som jeg har modtaget paa Hr. Schades ombyggelige og utrættelige Redebonhed til at bidrage til de her omhandlede Gienstandes historiske Oplysning; ligesom jeg ogsaa maa takke Hr. Cand. Begtrup for flere genealogiske Oplysninger, hvorved han har været mig behielpelig til at udrede adskillige dunkle og usikkre Slægtforhold.

Ved de i disse Bidrags Text forekommende Romertal foran et Navn, hvor det først nævnes, angives Rækken af Berritsgaards Eiere ved Arv eller Kiøb. Hvor Datteren har arvet, findes Tallet ved Hendes, ikke ved Mandens Navn.

C. Molbech.

Berritsgaard (Bæritzgord, 1502. 1545. Berritzgord, Bæridtzgordt 1551) i Taars Sogn, Musse Herred, i Lolland, er uden Tvivl for den største Deel opstaaet af efterhaanden nedlagte Bondergaardes Jorder i Byen Berrit (Bærith, 1502) hvis sidste Levninger forsvandt i det 16de Aarhundredes første

Halvdeel 1); men hvoraf een eller flere Gaarde endnu vare tilovers 1502[2]). Hovedgaarden synes imidlertid allerede at have været til, i det mindste i første Halvdeel af 15de Aarh. I et Tingbrev, 1551, Onsdagen før St. Bartholomei Dag, anføres, at Eierinden af Berritsgaard beviste med nogle Kongebreve, „som var Konning Eriks Brev (af Pommern), og Gamle Konning Christians (Christian I.) og Konning Hansses Stadfæstelse", at hun havde „frit Skovhug til evig Eie i Nørbeks Skov, og de andre Skove deromkring liggendes, som er Virnes Skov, Kallø Skov, og Thornæs (Taars) Skov;" m. m. — Den ældste, af Documenter bekiendte Eier af Berritsgaard, eller i det mindste af Jordegods i Thornæs (Taars) Sogn er (1.) **Hartwik Pyoske**, „venerabilis vir" der nævnes i et Afladsbrev, givet Thornæs Kirke ved en Altervielse, St. Georgii Dag 1417[3]). Heraf sees ogsaa, at den Angivelse, at denne Familie først er kommen ind i Landet med Christoffer af Baiern, ikke kan være rigtig[4]). En Efterkommer

---

[1]) I nedenanførte Doc. af 1551 nævnes Fru Barbara Eriksdatters Gaard "Bæritzgordt, och saa *en by, bleff affbrott*, som laa for hendis gordt."

[2]) I det nedenfor omhandlede Brev af Marquard Pøske, 1502, nævner han blandt sit Gods i Musse Herred, foruden Berritsgaard, og nogle Gaarde i „Kiglerup", tillige "en Gard i *Bærith*, Hans Knabe i bor, giffuer iv pund bygh, iv ß grott, en goes, en sk. haffre."

[3]) Brevet er udstedt af Frater *Severinus*, vicarius in pontificalibus Dni *Johannis* episcopi ottoniensis; og ved dets Slutning er tilføiet: Nostra ista litera est procurata a venerabili viro *Hartvico Pyöskæ* in honorem Sancti Andree apostoli, pro salute *omnium parentum suorum*.

[4]) „Fru Ingerd, strenge Ridder Hr. **Hans Poistkis** Datter af Berred, som kom her ind i Danmark met K. Christopher af Beyeren." Mads Jensen Medelfars Liigpr. over Fru Beata Hvitfeld. Kbh. 1629. s. ogsaa D. Adelslex. 2 D. S. 78. — Begge de i Berritsgaards ældste Historie forekommende Familier, **Pioske** og **Blaa**, høre til de lidet bekiendte, tidligt uddøde danske Adelsslægter; og de ældre genealogiske Efterretninger om dem, f. Ex. i Klevenfeldts haand-

af Familien (og formodentlig Søn af bemeldte Hartwik, om denne ei var Geistlig) var (II.) **Hans Poske**, der levede 1462, 1472, og vel henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Med dennes Sønner er Familien uddød paa Sværdsiden. — Vi kiende ikke Hovedgaardens Størrelse ved bemeldte Tid, eller mod Slutningen af 15de Aarhundrede; derimod finde vi et sildigere Bidrag til nogenlunde at bestemme Størrelsen, saavel af den ældre Hovedgaard, som af Byen Berrit, eller hvad der af denne tilsidst er lagt under Gaarden. I et nedenfor omhandlet Document af 1582 anføres nemlig, i Anledning af en Fælledsskovs Rebning til de enkelte Lodseiere, i Følge deres Gaardes Størrelse: at Berritsgaard i Sødskendeskifte var ansat til 8 Pund Korn, og de derunder fra Berrits By indlagte Gaarde til 5 Pd. og 10½ Skpr.

Hans Poske havde, som det synes, 4 Sønner: Hartwig (som maa være død tidlig og ugift), Folmer, Eiler, og (III.) **Marquard** (af hvilke de tre første maae være døde før den sidstnævnte); samt to Døttre: Anna, gift med Morten Venstermand til Stådager, og (IV.) **Ingerd**, som var gift med Erik Oluffsen Blaa til Ourebygaard. Marquard Poske, der var Kannik i Roeskilde, solgte og skiødede 1502, Marie Renselsesdag (Kyndelmisse d. 2. Februar) til sin Søster „Fru Ingerd Hans Datter, boende i Maribo," sit Gods i Lol-

skrevne Samlinger, ere usammenhængende og usikkre. Han nævner „Hr. **Hans Poscke** Ridder, der 1462 var udnævnt at overvære en Skielforretning imellem Maribo Kloster og Hr. Tyge Lunge; og 1472 forseglede et Brev til Vitterlighed". Han skal, efter Klevenfeldt, have været gift med Karen Lunge, og maatte vel, efter Tiden, være den ovenfor nævnte **Hans Pioske** (Hartvigsen). Klevenfeldt anfører ham ogsaa som Søn af Hartvig Pioske og Inger Falster, og giør ham (ligesom den anf. Liigprædiken) til Ridder. Imidlertid forekommer han i det mindste 1472 som „**Hans Poiseke**, Høwetzmand paa Aaleholm", i et Doc. paa Pergament (Arn. Magn. Saml.), hvorved han mageskiftede en Gaard i Stevns Herr., „Hæbinge Sogn", for noget Gods paa Falster.

land; nemlig den Deel, han arvede i Berritsgaard efter sin Fader og efter Broderen Eiler; samt den Deel, som han havde kiøbt af sit Sødskendebarn Fru Birthe Eriksdatter („myn Faders søster datter Frue Beritte Eriksdatter") foruden tre Bøndergaarde i „Kiglerup", og een Gaard i Bærith. Ved Fru Inger Hansdatter Pøiske kom paa den Maade Berritsgaard, med det af hende samlede Gods, i Erik Blaa's Eie. Dennes eneste Barn (V.) **Barbara**, som arvede Berritsgaard ægtede Otto Claussen Hvitfeldt (til Krumstrup) som havde 14 Børn. Denne Fru Barbara Eriks Datter har efter Mandens Død (før 1529) i nogen Tid eiet Berritsgaard, hvilket bl. a. sees af et Brev af 1538, hvori hun skriver sig, „Jeg Barbrad Ericksdatter til Berritz gardt", og bevidner, at Hr. Mads Bølle til Tureby, Ridder, haver „undt og forleent" hende „en Eng, som ligger til Orebygaard, „udi Oreby Mark, og kaldes Luds-Madt", (Ludse, ɔ: Lucie, Ma eller Mad ɔ: Eng) hvilken Eng, (som der siden meget og længe blev tvistet om) „hun selv nu af ham haver i Værge ud af et kiærligt Laan", i hendes Livstid; men at „naar Vor Herre vil kalde hende her af Verden, da kiendes hun eller hendes Arvinger ingen Deel eller Rettighed at have til fornævnte Eng; anderledes, end for et venligt Laan;" da Hr. Mads Bølle havde faaet Engen til Mageløg for anden Jord, som han havde afstaaet til Orebygaard.

Otto Hvitfeldts Søn (VI.) Christoffer Hvitfeldt, der fik Berritsgaard efter Moderens Død, var 1529 Frederik d. Istes „Hofsinder", Befalingsmand paa Steenvigsholm 1538—41, paa Bergenhuus 1543—55, paa Gulland fra 1557; Danmarks Riges Raad fra 1553, død 1559. Til ham oplod K. Frederik I. ved sit Brev, dat. Mandagen efter Hell. tre Kongers Dag 1529, en Gaard i „Kilerup", Taars Sogn, hvilken hans Fader Otto Claussen havde kiøbt af Marquard Pøiske. Af Brevet sees,

at ovennævnte Fru Birthe eller Birgitte Eriksdatter „Emmike Wenstermands Efterleverske", hvis Moder var en Søster til Hans Poiske[5]), havde havt en Broder, hvis Søn døde i „Skotland: „och tha blev alt hans Gods annammet under Kronen, „og iblandt samme Gods blev ogsaa annammet fornævnte Gaard „i Kilerup", som Christoffer Hvitfeldt havde beviist at være hans Eiendom, og som han havde begieret, maatte undes ham, „uden al ydermere Trætte og Dele;" hvilket Kongen ved bemeldte Brev (med hængende Segl) bevidner[6]).

Som Eier af Berritsgaard kiøbte Christoffer Hvitfeldt, ligeledes i Kilerup, „en øde Byggested", der tilhørte Fyens Bispdomme, og skylder til aarlig Landgilde otte Pund Byg og to Skilling Grot (saaledes formodentlig en dobbelt Bondegaard.) Denne Eiendom tilskiøder Knud Gyldenstierne, „Electus til Fyens Bispdomme," Christoffer Hvitfeldt ved sit Brev med vedhængende Segl, Torsdagen næst efter Sønd. Lætare 1534. 1544 tilbyttede Hvitfeldt sig fra Eske Gioe og dennes Sødskende en Gaard, som de eiede i Nørbek, Sarkiøbing Sogn, der skylder 4 Pund Korn og 4 Skill. Grot, for en Gaard i store Reersø, samme Sogn, som giver aarlig 3 Pund Korn, 3 Skill. Gr. og en Voelgalt. — Endnu haves et Sognevidne, dat. Sønd. næst efter Jacobi Apostoli 1545: „at Christoffer Hvitfeldt til „Bæritzgaard lydelig adspurgte jordegne Bønder og menige „Sognemænd (i „østre Torsse Sogn") om det var dem imod „at han lod sætte en Vandmølle i Eskær Vænge Braa, af det

5) Klevenfeldt lader Moderen være gift med Erik Blaa; men har rimeligviis forvexlet hende med hendes Broderdatter Inger Hansdatter, gift med Erik Oluffen Blaa.

6) Da en Deel af de indviklede Slægtforhold, som ovenfor ere angivne, skulle oplyses ved bemeldte Documenter af 1502 og 1529 (de ældste danske, der endnu findes paa Berritsgaard), har jeg leveret begge Breve aftrykte som Bilag, og desuden tilføiet en ved Hr. Begtrup rettet og suppleret Stamtavle.

„Vand, som løber af Stylling e Bæk*); dem alle til Hielp „og Gavn"; og gave alle Sognemænd hertil deres Samtykke. Et andet Sognevidne fra Sarkiøbing (Quasi modo geniti Søndag 1549) bekræfter: at „menige Rørbek Bymænd vare „blevne forligte og overeens vordne med Christoffer Hvitfeldt om de Almindinge, som ligge i Rørbeks Marker", „saaledes at Hvitfeldt skal nyde og beholde til Berritsgaard „den Alminding, som kaldes Logelund"; Rørbeks Mænd derimod alle de andre Almindinger [7]) Fra samme Aar haves et Kongebrev af 1549, Sønd. misericordia domini (med Christian III. Underskrift og hængende Segl) hvorved Kongen skienker Christ. Hvitfeldt „tuende wor oc kronens stiicke Jordt wti Musse herrit, Sarkiøbings Sogn, i Bierres wegger (?) liggende", som skylder aarlig til Landgilde et Pund Byg til Birnæs Birk. — Under denne Eier begyndte ogsaa de langvarige og vidtløftige Stridigheder imellem Herremanden til Berritsgaard paa den ene Side, Kronens Bønder i Maibølle, der laae under Aalholms Lehn, samt Rørbeks Bønder paa den anden Side, om deres Skovhug i Berrits- og Rørbeks Skove, ligesom ogsaa imellem samtlige Lodseiere i Rørbeks Skov, efterat den var bleven rebet. Disse Skovtvistigheder afgive flere mærkelige Bidrag til den Tids Landbo-Ret, Proces og Skovhuusholdning; hvorfor vi af dem, inden Gaardens øvrige Historie fortsættes, i Samling meddele efterfølgende Uddrag, som i chronologisk Følge fremstille de vigtigste i Documenterne forekommende Data og Retshandlinger, Skovstriden vedkommende.

*) „Formodentlig den samme Bæk, der siden er kaldet Sillinge Bæk og som giennem Kallø By i Taars Sogn løber ud i Stranden."
J. Schade.

7) Imidlertid tilføies: „Tha mue theris öge oc queg gaa sammen y beedt, Christoffers queg paa Rörbecks mendts oc Rörbecks mendts paa Christoffers grund, ubehindret y alle mode."

Som det ældste af hine Actstykker, skiøndt i Særdeleshed vedkommende Oldensviin i bemeldte Skove, maa uden Tvivl nævnes et Tingsvidne fra 1416, i hvilket Aar, Løverdag efter vor Frues Fødselsdag, 4 Væbnere, (Adelsmænd) af Østerby, Musse og Ugestrup, og 4 Bønder af Sleminge og Aarsted, aflagde Vidnesbyrd paa bemeldte Ting:

„att Röerbecks mend och Berritz mend the haffue saa mögen skof emodt wixnes skof, ath huad helder ther er olden paa wixnes skuof eller paa Röerbecks skuof, tha lör theris Swinn meth rette af Röerbeck och berridt at werre frij emod wixness." *)

Dette Tingsvidne er blevet bekræftet ved et Pergamentsbrev af Christian I., udstedt paa Kongens Retterting i Maribo, Mandagen næst efter St. Peders Dag ad vincula 1451, hvor „Bønder og Bordnede af Rørbeck og af Berritz Mænd mødte med Brev og Beviisning," af samme Indhold som ovenanført er; og hvorefter Kongen „tildømmer de fornævnte Mænd den fornævnte Oldengield til evindelig Eie at nyde og beholde." („Teste iustitiario nostro, Johanni Torberni, milite.") Dette Brev var endnu til 1593, 30. Jun. da det fremlagdes af Peder Brahe til Krenkerup, og confirmeredes af Christian VI.

Omtrent til samme Periode henhører „et gammelt Ridebrev, som 16 Riddermænds Mænd efter Kong Eriks Befa-

*) Af dette Tingbrev, udstedt af „Hennicke Kory, Herritzfogit, Henning Kabell, Axel Andersen, Riddere, Oue Lunge, Henrick Gøye, ther kaldis Staffuerskuof, Matz Molcke og Thorstenn Budde af waaben" havdes en Transsumt, givet paa Lollands Landsting 1554, St. Antonii Dag, af Mogens Falster, Landsdommer i Lolland, Lauritz Siællandsfar i Karleby, Tinghøring til Lollands Landsting, Jacob Andersen, Foged i Maribo Kloster, Albert Hansen, Byfoged i Maribo, Rasmus Rye i Bregninge, Tingfoged til Musse Herredsting, Jacob Rynn, Ridefoged til Aaleholm m. fl. Denne Transsumpt lod „Aruid Huitfeldt til Berritzgaardt" atter læse paa „Kiøbenhavns Raadhuus for et siddende Raad" 1572 d. 8de Decbr. og deraf udstede nøiagtig Vidisse.

ling redet og giort have Aar 1438." [9]) Dette synes at have været til endnu 1541 (som strax nærmere skal berøres); og 1570 var i det mindste „et vel beseglet Pergaments Brev" til, udgivet 1499 „efter Kong Hanses Befaling" af Biskop Carl i Odense, Matthias Lauritzen, Landsdommer i Lolland, Oluf Falster, „Landsdommer i Falster", Johan Venstermand, Embedsmand paa Aalholm, og Oluf Holgerdsen, Embedsmand paa Nykiøbing Slot, hvori de „ved Fuldmagt sagde" bemeldte gamle Ridebrev fra Kong Eriks Tid. [10]) Allerede 1541 havde Fru Barbara (Eriksdatter) ladet fremlægge paa Lollands Landsting et Brev af Kong Erik (af Pommern), med Stadfæstelsesbreve af „Gamle Konningh Christiærn" (den Første [11]) og Kong Hans, hvorefter hun havde „frit Skovhug til evig Eie i **Nørbecks** Skov og „i de andre Skove, der omkring liggendes; som er **Virnæs** „Skov, **Kalls** Skov og **Thoerss** Skov til den Præstegaard „og Degnegaard, og til de andre Bøndergaarde, som ligge til „fornævnte Præstegaard i **Östre Thoerss**, til Ildebrand og „til Huusbygning med Eeg, Bøg og Hasle."

Oprindelsen til de nedenfor omhandlede Stridigheder har saaledes upaatvivlelig været langt ældre end de første Spor til, at i Maibølle [12]) og Nørbek Bønder udenfor Godset vilde tiltage

[9]) S. Frederik II. Herredagsdom af 26. Sept. 1570. — Her maa uden Tvivl menes et andet Slags **Ridebreve** (nemlig Brev paa et Marsklstiel, „indredet" af Adelsmænd end), de Ridebreve, der omhandles i Christ. IV. Rigens Ret og Dele 1621. §. 29. 30. 41—48 (Rosenvinges Recesser ꝛc. p. 336—40)

[10]) Dette Pergamentsbrev af 1499 fremlagde Børge Trolle for Kongens Retterting paa Nykiøbing Slot 1570, 26. Sept. f. ovenanførte Dom af Frederik II.

[11]) Et saadant Brev af Christian I. findes ellers ingensteds paaberaabt.

[12]) Kirkebyen **Maibølle** ligger Øster for Taars og Berritsgaard, (omtrent ½ Miil fra Gaarden) og nær ved Guldborg Sund; **Nørbek** lidet over ¼ Miil Sønden for Berritsgaard, nær ved Saxkiøbing og den Aa, som nu benævnes efter Byen. Af Skoven, der havde Navn af Nørbek, er i det mindste nær omkring Byen for længe siden intet mere tilovers.

sig Ret til at hugge i Rørbeks Fælledsskov, hvilke Documenterne udvise. Iblandt disse forekommer en Dom af Mogens Falster til Bellinge, Landsdommer i Lolland, (Onsdagen for Bartholomei Dag 1541) der endog viser, at Bønder i Rørbek (saadanne nemlig som den Tid ei hørte under Berritsgaard) have været ikke mindre paastaaelige og ustyrlige i deres Skovhugst, end Maibølle Bønder. Ved bemeldte Dom dømmes „Rorbeks Mænd" til at „bøde hver deres tre Mark" til „Fru Barbrad til Bæridtzgordt" fordi de havde „ranet hendes Tienere i hendes egen Fæled-Skov" o. s. v. De havde nemlig „pantet Fru Barbaras Tienere paa den Lod og Deel og Eiendom, som hun havde inde med dem i Rørbeks Skov"; og Bønderne meente med Rette, „efterdi at det var Udeiere som hun havde lovet ind i fornævnte Skov"; hvorimod de tilstod, at Fruen med dem havde Lov og Deel i Rørbecks Skov, nemlig først til hendes egen Gaard, Bærritsgaard; dernæst til Byen,„ som laae for hendes Gaard, og blev afbrudt;" deslige til en Gaard, som hun havde af Hr. Mogens Giøe, Ridder. Fru Barbara lod derimod (ved sin Foged Jørgen Hiorth) fremlægge de ovenfor (S. 130) omhandlede gamle Kongebreve angaaende Bærritsgaards Ret til Skovhugst i Rørbek Skov, m. fl. og lod „sætte i Rette, (giøre Paastand) om hun maatte ikke unde hendes Eiendom at bruge, hvem hun vilde?" Dommen gav denne Paastand Medhold; og tilkiendte, som alt er anført, Bønderne at betale Voldsbøder.

Ved en sildigere Dom af samme Landsdommer Mogens Falster, affagt paa Lollands Landsting St. Gertruds Dag 1557, underrettes vi om, at da Christoffer Hvitfeldt nu sagsøgte Maibølle Bønder for ulovlig Skovshug „ind paa Berritz og Rørbeks Fang over det rette Skovskiel imellem Rørbeks Skov og Maibølle Skov": lod han i Retten læse et Pergaments Brev af 1499 (s. ovenfor), der lød paa, „at 16 velbyrdige

Mænd, tiltagne af Lollands Landsting efter Kong Eriks Befaling, havde svoret ret Skovskiel imellem Rørbeks og Maibølle Skov"; og ligeledes et andet beseglet Brev af K. Hans, af A. 1505, lydende paa, at Maibølle Mænd „skulde være samme Skovhug aldeles ubevaret." Bønderne svarede: „at de give deres Skovleie, halv ottende Mark hvert Aar til Aaleholm, for bemeldte Skovhug"; og saaledes maatte Lehnsmanden paa Aaleholm, Jørgen Rud, være deres Hiemmel for samme. Lehnsmanden forsvarede Bøndernes Ret dermed, at den omtalte Skovleie fra gammel Tid var betalt til Aalholms Slot, og at Kronen ogsaa havde Lod og Deel i Rørbeks Skov, hvorved Bøndernes Skovhug kunde hiemles. Men da disse ei kunde „bære nogen Breve eller Beviisning i Rette" imod Kong Hanses Forbud, og Christoffer Hvitfeldt paastod, som Eier af „Berrits Fang" og „største Lodseier i Rørbeks Fang", at Ingen uden hans Minde kunde hiemle nogen „Udeier" at hugge i disse Skove: gik Landstingsdommen Bønderne imod, og forbød dem herefter aldeles at hugge i Berrits Skov, og i Rørbeks Skov „ikke videre, end det Fællig kan taale", som Lodseierne i Rørbek havde i sidstnævnte Skov. — Fire Aar derefter (1561) faldt atter en Dom af Claus Hvitfeldt (formodentlig da Landsdommer i Lolland) hvori han, „efter et Kong Hanses Forbudsbrev, dømmer Maibølle Mænd ud af Skoven."

Hvor lidt disse Domme frugtede sees deraf, at syv Aar efter Mogens Falsters Dom (1564) maatte Børge Trolle til Lillø, som Værge for sine Søstersønner, Arild og Jacob Hvitfeldt, Sønner af Christoffer Hvitfeldt til Berritsgaard, lade sin Foged, Gregers Jude, paa Berritsgaard, „udi 4 samfelde Ting paa Lollands Landsting", forbyde Maibølle Mænd at hugge i bemeldte Skove. Dette lovlig forkyndte Forbud hialp imidlertid ligesaa lidt som Landstingsdommen. Bønderne i Maibølle

vilde ikke agte det „gamle Skovskiel", som „gode Mænd (ɔ: Adelsmænd) havde redet" imellem deres egen Skov og Herremandens [13]); saa lidt som de gamle Kongebreve, eller de nye Domme ved Herredsting og Landsting, der „uddømte dem af Skovene". Der klagedes da af Berritsgaards Eier for K. Frederik II. over, at Bønderne „uagtet alle fornævnte Domme, „og imod al Lov og Ret, understaae dem med Magt at „inddrage i Berrits og Rørbeks Skov, og der vældeligen at „hugge og afføre efter deres egen Villie; ja dertilmed over„falder og slaaer dem som paa samme Skove „skulle have Tilsyn, og dem berøver". Dette anføres i Kongebrevet, hvilket Frederik II., fra Frederiksborg, 10 Jun. 1570 lod udgaae umiddelbart til „Bønder og menige Almue som bygge og boe udi Maybølle i Lolland"; og hvori Kongen tilsidst „strengelig byder dem alle og hver særdeles, at de „rette dem efter, aldeles at være fornævnte Berrits og Rør„beks Fang ubevaret; og dem intet dermed befatte, enten deri „at hugge, eller anden Brug at tilholde, uden de kunde ind„vinde dem det med Lov og Ret." Skulde Nogen af Bønderne desuagtet „betrædes paa, fornævnte Skove at hugge, uden rette Eiers Tilladelse, og fange derover Skade, da skulle de have det for Hiemgield."

Men i det 16de Aarhundrede, da man sædvanligen tænker sig Bønderne i Danmark overhovedet i en fortrykt og underkuet Tilstand, var dog ei engang et saa alvorligt Kongebrev nok til

[13]) Herved sigtes udentvivl (i nedenfor omhandlede Kongebrev af 10. Jun. 1570) enten til det gamle Ridebrev fra Erik af Pommerens Tid (1438), eller snarere til det Skovskielstog, hvortil „for nogen Aar forleden", Adelsmændene Erik Grubbe, Jørgen Rud, Steen Bilde, Hartvig Bilde, Lars Venstermand og Mogens Gøie, efter Kongens Befaling vare tiltagne, for at udvise det rette Skiel imellem de tidtomtalte Skove. Det paaberaabes i Frederik II. Herredagsdom af 26. September 1570.

at bringe Bymændene i Maibølle til at frafalde, hverken i Ord eller Gierning, deres gamle Paastand paa Rørbeks og Berrits Skove. Da Frederik II. om Efteraaret kom til Falster, og holdt Retterting paa Nykiøbing Slot, indklagede Maibølle Mænd de tidligere Landstingsdomme og Skielsforretninger for Kongen. Deres Klage gik ud paa: „at eftersom de ovennævnte 6 Godemænd havde udviist Skovskiellet, og givet det beskrevet, vare Maibølle Bønder blevne udelukte fra deres Skovhug, Fægang og anden Brugning, og dette var blevet dem siden formeent, som de meente med Uret." Nu fremstod for Kongens Retterting Steen Bilde, paa egne og de øvrige Ridemænds Vegne, fremlagde de før anførte Dombreve af 1499, Claus Hvitfeldts Dom af 1561, med flere andre Documenter; og giorde Rede for, hvorledes de under den omtalte Forretning „først havde fulgt de Rørbeksmænd, efter det gamle „Brevs Lydelse fra Virnæs Skov, der de tre Stene ligge, som „holdes for at giøre Skiel imellem Virnæs, Maibølle og Rør„beks Skove; og saa Østen hen ved Steenhøien og indtil Hel„vedes-Bæk (eller „det sorte Hul"), paa hvilket Skiel der imel„lem fornævnte Steder fandtes gamle Eger, een efter den an„den, med Mærker paa"; ligesom de derefter ogsaa fulgte de Maibølle Mænd paa et andet Skovskiel, som disse vilde holde dem til, men hvilket „paa ingen Maade det gamle Ridebrev, som de 16 Riddermænds Mænd havde giort, (1438) udviser"; ligesom heller ikke Maibølle Bønder havde noget Brev eller Beviisning, hvorved de kunde bevise det Skiel, „de dennem tilholde vilde, ret Skiel at være." — Kongen dømte da ved sin Herredagsdom af 26. Sept. 1570 (nærværende vare Peder Oxe til Gisselfeldt, Rigets Hofmester, Johan Friis til Hesselager, Kongens Cantsler, Erik Rud til Fuglsang og Biørn Kaas til Starupgaard, Rigsraader) at Skovskiellet,

saaledes som det tilforn og nu atter var „udviist", skulde være og blive ved sin Fuldmagt.

Efter denne Dom i høieste Instants synes det vel, som Bønderne i Maibølle i nogle Aar have afholdt sig i det mindste fra aabenbare Brud paa dens Retskiendelse; men hvor liden Varighed det havde, at de holdt sig Dommen efterrettelig, ville vi strax erfare. Imidlertid sees desuden, at Nørbeks Fælledsskov, hvori flere tilstødende Lodseiere havde Deel [14]), derved ideligen paa flere Maader var udsat for ulovlig eller skadelig Brug; og at det var Berritsgaards Eiere mest magtpaaliggende at raade Bod paa saadan Misbrug, saavel med Hensyn til den ovennævnte, som til Gaardens øvrige Skov-Eiendom. Hertil maatte to Midler kunne tiene, at tage Skoven i Fred, og at rebe eller udskifte den. Jakob Hvitfeldt til Berritsgaard lod derfor først paa Musse-Herredsting d. 19. Juni 1578 adspørge „Nørbeks Mænd og Eiere", om de „vilde holde deres Skov i Fred, efterdi der i denne Skov hugges meget til Upligt?" Vedkommende erklærede sig villige hertil, og man indgik paa Tinget følgende Vilkaar: „at hvilken som „i bemeldte Skov hugger enten grøn Eeg, Bøg eller Hassel, „og det findes at være Skovskade: han skal bøde et Pund „Sølv til sit Herskab, og til Eierne en Tønde Øl; desligeste „hvis Tømmer Nogen af Mændene have Behov til deres Huus„bygning, det skal dem forvises (udvises) af tre eller fire af „Eierne", naar disse først havde forfaret, om og hvortil Tømmeret behøvedes. Ligeledes skal ogsaa forvises dem „hvis de „have Behov til deres Harver og Plove; uden om nogen „trænger til et Plovshoved, dette maa han vel hugge;

[14]) Af Rebningsforeningen 29. April 1581 sees det, at Kronen havde Bønder i Nørbek, og af et Mageskifte af 28. Juni 1573 (s. nedenfor), at bl. a. Anne Rosenkrantz, Albert Giøes Enke, eiede 4 Gaarde i Nørbek.

„thi man kan ikke vel lade Ploven ligge for et Plovshoved.“ I denne Forening samtykkede paa Tinget tillige Killerups og Tuderups Mænd; og efter Begiering af „ærlig og velfornunstig Mand Kort Nielsen, Burgemester i Saxkiøbing“, paa Jacob Hvitfeldts Vegne, gav Herredsdommeren et Tingsvidne herpaa beskrevet.

Tre Aar derefter (d. 29. April 1581) blev efterfølgende nye Skov-Forening indgaaet paa Aalholms Slot, imellem Lehnsmanden Hak Ulfstand, paa Kongens og egne Vegne, og Jacob Hvidtfeldt:

„At efterdi Nørbeks Skov storligen forhugges og ødelægges, da skal samme Fælledsskov nu strax lyses og „komme i Qværstad; saa ingen Lodseier deri maa hugge, „inden den lovligen bliver skiftet og deelt; undtagen Gierdsel, „som skal forvises dem af Fogden.

Fremdeles blev indgaaet, at Nørbeks Skov derefter skulde rebes, og „paa Kongel. Maj. Behag“ (ↄ: om Kongen vilde bevilge det) samtykket:

„At hver Lodseier paa eet Sted skal for sine Bønder tage „en samlet Rebning; saa at Kongel. Maj. tager for alle sine „Bønder i Nørbek, ikke efter Solskifte i By, men paa „eet Sted, alligevel at hver Bonde dog veed sit Skovsmaal; „og Jacob Hvidtfeldt og de andre Lodseiere hver for dem og „deres Bønder samlet paa eet Sted; og at Rebsmændene an„seer Enhvers Leilighed derudi, saa som det dem for Fædrift „og i anden Maade kan være gavnligst; ligesom ogsaa de „Toderuds Mænd, saa vel som andre Lodseiere, skulle nyde „deres Hævd, som de ulastet og ukæret have havt i 20 Aar.“ — Endvidere samtykkedes, at der først skulde giøres Skiel imellem Nørbeks Skov og Kallø Bønderskov, for at Rebsmændene kunde vide, hvor de skulde begynde. — Disse Vilkaar underskrev „paa Kongel. Maj. Stadfæstelse“ Hack

Ulfstand, som Lehnsmand paa Aalholm, og Jacob Hvitfeldt, som Eier til Berritsgaard; ligeledes som Lodseiere i Skoven, Henning Gøe og Laus Wenstermand, med Reservation i Henseende til Rebningen: „at gaae saa vidt som Lov og Ret er.“ — I Følge ovenanførte Forening blev derefter, den 8de Junii 1581, paa det fierde Ting (ↄ: fierde Gang) ved Musse Herredsting, paa Jacob Hvitfeldts Vegne, „al Rørbeks Skov, Berridz Skov, Thoderups og Kijllerups Skov lyst at være i Qværstad, efter de gode Mænds Bevilling, undtagen deres Gierdsel, Torn og tørt Brænde.“

Imedens Berritsgaards Eier saaledes søgte, ved lovlig Fredlysning og forberedet Fredning, at sikkre sine Skove, seer man, at Maibølle Bønder ligesaa lidt agtede Herredagsdommen, som de tidligere Domme og Forbud. Det maa give en synderlig Forestilling om Regieringens executive Magt, og heller ikke just, i dette Tilfælde, bestyrke Meningen om Adelsmændenes overlegne Myndighed i det 16de Aarhundredes anden Halvdeel, naar vi læse et Kongebrev af Frederik II., givet paa Odense Gaard den 2. Mai 1580. Snarere kunde det vække Tanken om en endnu ikke reent aflagt indvortes Ufredstilstand imellem Herremænd og Bønder, der kan give et Træk mere til Commentar over de selv i denne Periode hyppigt nok opførte, med Taarne, Skydehuller, Grave og Vindebroer befæstede Herregaarde. I bemeldte Brev hedder det, at „Kongen „er kommen i Forfaring, at Bønderne i Maibølle tidt og ofte „imod Kongelige Domme, Landstingsdomme og Ridemænds „Breve inddrage paa Rørbek Skove, over Markeskiel, hvori „de ingen Lod, Deel eller Rettighed have, og der vældeligen „ophugge og ødelægge samme Skov, saa at den er „medfaret uskielligen, som synligt er; og end tilmed stille „dem til Gienværge, naar Nogen derfor vil pante dem.“

Kongen forbyder altsaa atter Alle og Enhver i Maibølle boende, at hugge lidt eller meget i bemeldte Skov; og „skal det „være Lodseieren frit fore, naar de kan paatræde dem (Bønderne), enten at lægge dem paa Stedet, og da „have de Skade for Hiemgield, eller og at tiltale og søge dem „derfor ved Loven." — At dette Kongebrev, efter en Paategning af Sognepræsten David Davidsen (24. Jan. 1636) endnu over 50 Aar derefter er blevet læst paa Sognestevne for „menige Maibølle Mænd," er just ikke det stærkeste Vidne for den Frygt eller Lydighed, det i Længden kan have bevirket hos Bønderne. Imidlertid finde vi dog i Documenterne ingen videre Spor fra det 16. Aarhundrede til voldsom eller ulovlig Adfærd af Maibølle Bønder, hvilken formodentlig ogsaa den paafølgende Skovrebning, der ophævede Fælledsbrug af Skoven, kan have bidraget til at hindre.

Den første Følge af ovenanførte Forening om Skovenes Rebning, var at Jacob Hvitfeldt, med samtlige tilkaldte Lodseiere, eller de, som havde Fuldmagt paa deres Vegne, i November 1581 lod iværksætte lovlig „Oldingegang paa Skovskiel" imellem Rørbeks og Kallø-Skove. Tingsvidnet af 30. Nov. 1581 indeholder: at de udnævnte 13 Oldinge af forskiellige Byer i Egnen paa Tinget vidnede: „at de havde „svoret ret Skovskiel og sat Steen og Stabel paa „det Skovskiel, som Jac. Hvitfeldt havde taget dem paa, imel„lem Berritsgaard og Rørbeks Skov paa den ene, og Kalløes „Birkeskov og Bondeskov paa den anden Side." Dernæst „affagde" de Skiellet som følger: „Først de 3 Stene, som ligger ved Maibølle Ore; den ene gjør Skiel imellem Birkeskoven, den anden mellem Berrits- og Rørbeks Skov, den tredie mellem Maibølle Skov. — Derfra gaaer Skiellet mellem Birkeskoven og Rørbeks Skov ad Stenen til, som staaer paa Mule Holt. Fremdeles svore de Skiellet ad en Steen, som staaer

i den østre Ende paa Claus Jensens Stiimose, og siden lige over „Steendyssit“ til en Steen, som staaer i Alme-Draget, fra Korse-Stenen langs neden ad Hartofte-Draget, og til de tre Stene i den nordøstre Ende paa Giedestimose, der giøre Skiel imellem 3 Skove; den ene mellem Birke-Skoven, den anden mellem Bondeskoven, den tredie mellem Berrits og Nørbeks Skov, derfra „hvor en Eeg staaer i Giedestimose med gamle Grimer og Kors paa“, og siden ad det gamle Skiel neden ad Bækken, Sønden for Rasmus Persens Stij staaer en stor Steen, og derfra fremad Bækken til en Eeg med Grimer og Kors paa, som Kalløes Mænd og Nørbeks Mænd paa begge Sider havde holdt for et gammelt Skieltræ; og siden fremad Bækken til Kloe-Stenen, som staaer Vesten paa Ro-Høien; „og have vi saa forfulgt alle gamle Skiel og fornyet dem.“

Med den ved Foreningen af 29. Apr. 1581 vedtagne Rebning af Nørbeks Skov stod det hen til næste Aar; da K. Frederik II. først ved aabent Brev af 6. Mart. 1582 bevilger Rebningen, samt befaler og bemyndiger Eiler Grubbe til Lystrup, Rigets Cantzler, Sten Brahe til Lundstrup, Rigets Raad, Oluf Daa til Ravnstrup og Eiler Brockenhuus til Nakkebølle, at være tilstede ved denne Forretning som Voldgiftsmænd, „om hvis Irringe sig derudinden om fornævnte Rebning kan beløbe, at dømme og forhandle dem imellem, hvis Ret kan være.“ Da Lodseierne til Skoven tillige havde andraget for Kongen: „at der udi Lolland ikke skal være nogen Bønder, som skal kunne med Rebning“; og havde begieret at maatte bekomme Rebsmænd fra Fyen, som dertil kunde bruges: paalægger Kongen (under samme Datum) Breide Rantzau, Embedsmand paa Odense Gaard, at skaffe og sende dem, paa deres egen Bekostning, saa mange Rebsmænd, de behøve.

Efterat de af Kongen udnævnte Adelsmænd (eller Rebnings-Commissionen) d. 26. Oct. 1582 havde indfundet dem paa Berritsgaard for at udføre den Forretning, „enten til Minde eller Rette at forene og fordrage Lodseierne om hvis Irringe, som dem om Rebningen, og før Reb skal gange, kunde indfalde": da „mødte for dem i Rette, paa Jac. Hvitfeldts Vegne, Arrild Hvitfeldt til Lilløe, „med flere Lodseiere og Rørbeksmænd." Blandt de Poster, eller „Irringe," som bleve forhandlede for Rebsdommerne og afgiorte ved Forlig, vare de vigtigste: 1. „om Skoven skulde rebes efter Bøndernes Sæd, eller efter Skyld og Landgilde?" hvilket afgiordes derhen: at Rørbeks og Berrits Skov skal rebes "efter Recessens Lydelse." 2. Om Thoderyds Mænd skulde tilkiendes den Rettighed i Skoven, for hvilken de fordrede Reb? — Dette paastodes ved deres Forsvar paa Kronens Vegne, nemlig Lehusmanden Hak Ulfstands to „fuldmægtige Fogder", saavel af den Grund „at Thoderyds Mænd ligge i Skoven"; som og fordi de „skulde have Jorder i Rørbeks Mark, og hidtil der have havt Brug"; „heller ikke kunde de komme til Birke-Skoven, med mindre de skulle igiennem Rørbeks Skov," m. m.[15]. Herimod indvendte Arrild Hvitfeldt: at Thoderyds Mænd høre til Birket og Birkeskoven, og at de stedse til den Tid der „have havt deres Brug med Drift (Qvægdrift) og Ørehug indtil den østre Strand"; de kunde, om Birkeskoven engang skulde rebes, ikke baade her og hist tage Reb (ɔ: faae en Skovlod tilskiftet ved Rebning); hvad Brug de hidtil havde havt paa Rørbek Skov, var Giengield for „den Fælled, Rørbeks Mænd igien

[15]) Denne By, **Toderyd** eller **Tuderød**, (der ogsaa skrives snart Thoderyd, snart Thoderup eller Tuderup) har kun bestaaet af 4 Gaarde, (s. nedenfor S. 162) laae under Taars Sogn, og findes endnu i Danske Atlas III. S. 277, men blev nedlagt ved Udskiftningen; og dens 4 Gaarde (som først ved Mageskifte med K. Christian IV. af 10. Septbr. 1623 kom under Berritsgaard) lagdes under Byerne Taars, Kiillerup og Rørbek.

havde havt imod dem og flere paa Birkeskoven"; „Ørehugget (Ret til at hugge i Skoven) var tilkommet dem fordi Lehnsmændene, der have raadet for Birket, ogsaa have været Lodseiere til Nørbek", og „der af saadan Leilighed og Giennemseelse har været givet Taal dertil." m. m. — Efter lang Forhandling, og „paa det at Reb ikke længere skulde forhales", blev dog omsider afgiort: at Thoderyds Mænd skulde „udlægges Reb i Nørbeks Skov for deres Skyld og Landgield"; men med fornøden Reservation, at „om Nogen vil dem der udvinde, da gaae herom saa meget som Lov og Ret er"[16]).

Ved de tiltagne fire „Rebsmænd af Fyen"[17]) (der selv udstedte deres „aabne Brev", paa Pergament, med fire hængende Segl) blev Skovrebningen foretaget den 29. Oct. s. A. Ved denne blev først „hugget og afmærket et Brødt eller Heud[18]) „af Skoven i den vestre Ende, uden for alle Vænger og Indtægter, som ikke kunde rebes med Skoven, fra Rasted Skiel „indtil Berritsgaards Hegned paa Hiørnet ved Kalvehaven." Derpaa „overslog" Rebsmændene Skoven først fra Syd til Nord, over „den vesterste Ende, fra Radsted-Skiellet til det Skiel imellem Nørbeksskov og Kallø Bønderskov ved Vindemosen", hvor Oldinge havde sat Stenen; og fandtes da Skoven at være paa denne vestre Kant 103 Reb, 12 Favne i hvert Reb (3708 Alen); ligeledes „overslog" de Skoven „i det andet Maal, imod den østre Ende, af Sønden fra Radsted

16) Dette baade i Form og Indhold interessante Rets-Document fra 16. Aarh., hvoraf her kun Udtog er meddeelt i Sammendrag — og som har været tillagt saamegen Vigtighed, at efterat det først, efter den ligeledes endnu existerende første Concept, var nedskrevet og beseglet paa Papir, er det siden ligelydende udfærdiget paa Pergament med hængende Segl, — haaber jeg andensteds at kunne lade aftrykke i Fuldstændighed efter Originalen; tilligemed Rebsbrevet selv.

17) De vare af Byerne Havendrup, Korpendrup og Soderup.

18) Herved forstaaes uden Tvivl et fremragende uregelmæssigt Hiørne af Skoven; og Ordet er vel det samme **Hovd** eller **Høvd**, der bruges i Fyen og Jylland. (s. mit. D. Dial. Lex. S. 243).

Skiel, tvært over i Nørr og til Steenhøien, som ligger norderst paa Nørbeks Skov, imod Birkeskoven, hvor Oldinge have sat Skiel." Paa denne Led fandtes Skoven at være 103 Reb, til 16 Favne i Rebet (4944 Alen). Nu tilrebedes først i den vestre Ende de enkelte Bøndergaarde, i Forhold til deres Landgilde-Skyld, hver sit Skovskifte efter Favne- og Alenmaal; nemlig i det Hele omtrent 23 Bøndergaarde og to øde Gaarde; deriblandt 3 jordegne Bønder (Selveiere) i Nørbek, 8 „Kronegaarde" sammestedes, tilligemed Kirke-Gaarden, Præstegaarden og „Capellan-Gaarden;" og 4 Gaarde i Toderyd. Disse Kronegaardes og jordegne Gaardes Skyld tilsammen, beregnet i Korn, beløb sig til 4 Læster og 2 Skiepper; og herfor tilrebedes dem „udi en Summa" 42 Reb, 12 Favne i hvert Reb. Tilsidst tilrebedes Jac. Hvitfeldt hans Skovlod for Berritsgaard, „sat udi Sødskendeskifte, for 8 Pund Korn," og for „Berrits Byes Skyld og Eiendom", som blev afbrudt og lagt til Gaarden, 5 Pund 10½ Skieppe; Berritsgaards 9 Bøndergaarde i Nørbek, Fauerstedgaarden, og endelig „et Pund Skyld, som Sal. Kongel. Maj. gav Christoffer Hvitfeldt i Berritsby;" (s. ovenfor S. 128) alt tilhobe 4 Læster. Derfor fik Hvitfeldt under eet 41 Reb, 12 Favne i hvert Reb; dog „bristede ham 3 Reb i den vestre Ende, hvilket han „mister fordi Rebet ikke kunde række, og fordi at Skoven „stød sig noget længere op i den vestre Ende imod Thoderydt."

Nu rebedes ligeledes „paa den østre Ende, fra Rasted-„Skiellen til Steenhøien; og var Skoven her bredere, saa der blev „regnet udi hvert Reb 16 Favne." Rebningen blev forholdsviis i samme Maal, som paa den vestre Ende; paa Jacob Hvitfeldts Lod faldt her 42 Reb til 16 Favne i hvert Reb; „og der fik han sit fulde Maal, for Skoven strækker sig der noget videre ud paa en Odde." Tilsidst rebedes paa samme Maade i to Maal et andet mindre Skovstykke, „som ligger

ovenfor Broden, og løber til Brøde-Lands Bæk, som de holde for Markeskiel;" og denne Skov blev skiftet efter samme Forhold til Jordskylden, som den større. Endelig "blev derforuden to smaa Kroge liggendes, som ikke kunde føres i Maal, den ene i Nordvest, og den anden i Sydost ved Rasted Skiel."

I hvor ordentligt og nøiagtigt, i Følge det her i Udtog meddeelte Rebsbrev, det synes at være tilgaaet ved Forretningen, vare dog ikke alle Parter fornøiede. Lehnsmanden paa Aalholm, Hak Ulfstand, lod klage ved sin Foged paa Musse Ting d. 6. Decbr. 1582 (fierde Ting), "at den Rebning paa Nørbeks og Berrits Skov er ikke gangen saa lovlig som det sig bør, hverken paa Kongens, eller hans egne Vegne"; ligeledes klagede Nørbeks Mænd: "at Rebsmændene ikke havde rebet, som de gode Mænd havde befalet dem"; at "Steningen, som de havde stenet" heller ikke var rigtig; m. m. Paa dette "Ildingsbrev og Klagebrev" havde man imidlertid kun givet Jacob Hvitfeldt, som paa den Tid var Lehnsmand i Trondhiem, 8 Dages Varsel paa Berritsgaard; hvorover Ingen ved Fuldmagt kunde svare for ham til Tinge, som hans Broder Arrild siden efter beklagede sig over.

Jacob Hvitfeldt var nemlig imidlertid død i en ung Alder (36 Aar gammel) i Trondhiem, hvor han var Lehnsmand, den 16. Marts 1583. Hans Enke Elisabeth Friis raadede siden i mange Aar, maaskee paa sine Børns Vegne, for Godset; og Arild Hvitfeldt vedblev, som hendes Værge, at bestyre Godset, eller at gaae i Rette for hende, indtil hun efter 1625 ikke forekommer mere i Documenterne*). — Ved den

*) "Jacob Hvitfeldt og Elisabeth Friis laae begravne i Saxkiøbings Kirke. Her fandtes deres Liigsteen, indtil den for nogle Aar siden ved en Istandsættelse af Kirken, maatte borttages fra sin Plads. Ved denne Leilighed fik Berritsgaards nuværende Eier Tilladelse til at føre den, tilligemed en anden Gravsteen, til Maibølle Kirke, hvor begge indsattes i den indre Kirkemuur". (s. Pontopp. Marm. dan I. 266).
J. Schade.

ovenfor omtalte Rebning havde, tilligemed de fyenske Rebsmænd, ogsaa 6 Mænd af Thoreby, Musse og Flintinge været tilstede; men da disse ikke særskilt havde givet nogen Rebsforretning beskrevet, stevnedes de under 29. Oct. 1584 (efter Begiering af Arild Hvitfeldt til Lilløe, paa Fru Lisbeth Friis til Berritsgaards Vegne) af Landsdommeren Rubek Pors til Ølingsø, at „hiemle og kundgiøre paa Musse Herredsting, hvad de efter Rebsmændene og med dem have stenet og giort." — Ligeledes lod A. Hvitfeldt den 3. Sept. 1586 paa Fyenbo Landsting fremlægge og læse det originale Retsbrev af 29. Oct. 1582, og lod det hiemle og bekræfte af de tre endnu levende fyenske Rebsmænd; Alt uden Tvivl med Hensyn til de Klager, som vare reiste imod Rebningen. Disse Klager gave ogsaa Anledning til adskillig Misforstaaelse imellem Arild Hvitfeldt og Hak Ulfstand, der havde erhvervet kongelig Bevilling paa at foretage ny Rebning; men lod en temmelig Tid gaae hen, uden at Sagen kom til Ende. Hvitfeldt lod da Lave Bek til Førsløv og Claus Mogensen til Bramstykke ombede „at ville overvære (naar) han tiltalte Hak Ulfstand over den Rebning paa Nørbeks Skov." I dette private Møde d. 8. Decbr. 1586, bleve de, efterat Hvitfeldt havde ladet adskillige Ord falde om den, som han meente, ikke billige Maade, hvorpaa Klagen var yppet af Hak Ulfstand, omsider saa forligte, „og finge hverandre Haand", at de den 20 Juli næste Aar vilde indfinde dem i Roeskilde, og der „nyde og undgielde Rentemesteren Christoffer Walkendorffs og andre godt Folks Sigelse." — Man var paa den Tid temmelig omhyggelig for at bringe alle, ogsaa Udenrets-Forhandlinger, private Foreninger, Forliig, Voldgiftskiendelser o. d. i Form af et retsgyldigt Brev eller Document. Et saadant udstedte da ogsaa Lave Bek og Claus Mogensen i Maribo d. 8. Dec.

1586 over Arild Hvitfeldts Erklæring, og den derpaa fulgte Forening.

Imidlertid lode de adelige Commissarer i Rebningssagen efter kongelig Befaling en Stævning udgaae (dat. Roeskilde d. 13. Jan. 1587) til de fyenske Rebsmænd, at møde i Lolland næstkommende Midfastesøndag, for at lade deres Rebsforretning over Rørbek Skov paa ny undersøge og paakiende. Der kan vel neppe være Tvivl om, at disse have maattet efterkomme Stævningens Varsel; men herom er intet Document bevaret. Derimod sees, at foruden Hak Ulfstand paa Aalholms Bønders Vegne, førte ogsaa Jomfru Dorthe Giøe, Datter af Albert Giøe til Krenkerup (ved hendes Værge Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm) og Peder Brahe til Krogholm, gift med hendes Søster Margrethe Giøe, som Lodseiere i Rørbek Skov, Klage mod Arrild Hvitfeldt paa Lisbeth Frises Vegne, over Mislighed i Rebningen; nemlig i Særdeleshed om „nogle Indtægter, som indtagne ere (af Skoven) og som der ikke havdes tyve Vintres Hævd paa." Parterne i denne Sag enedes om at tage Anders Dresselberg til Vognstrup, Landsdommer i Siælland, Erik Mogensen, Landsdommer i Lolland, Henning Giøe til Kieldstrup og Axel Brahe til Elved, til Voldgiftsmænd, og der udgik kongelig Stevning under 20 Febr. 1590 til dem, „med det første" at foretage et Aastedsmøde, for „at grandske, om „Krenkerups Tienere have, efter deres Skyld og Landgilde, udi „Rebningen paa Rørbeks Skov fanget deres fulde Reb og „Maal; og dersom de findes brøstholdne, at dennem da maa „skee Udlæg — desligeste at de og grandske og forfare, hvilke „Indtægter ikke haver været inde i tyve Vintres Hævd, og bør „at udlægges, eller indtages." o. s. v. Omtrent paa samme Tid har Fru Lisbeth Friis søgt og erholdt kongelig Confirmation (ved Pergamentsbrev med hængende Segl: Tryggevælde 30.

Jan. 1590 „teste Arnoldo Huitfeldio, iustitiario nostro dilecto") paa K. Frederik II. Bevilling og Bekræftelse paa Skovrebningen af 13. Febr. 1587. Maaskee har det været en Følge af den ovenanførte kongelige Stævning af 20 Febr. 1590, at næste Sommer, d. 24 Aug. 6 Adelsmænd mødte „paa Nørbek Skov", som der siges „en Part efter Kongel. Maj. Befaling, en Part ellers ombedne" [19]), for at forfare, i Anledning af Trætten imellem Peder Brahe og Arild Hvitfeldt, om den første havde „fanget sit fulde Maal og Reb", eller ikke. De droge da Skoven rundt omkring, og Peder Brahe maatte selv tilstaae, at han havde faaet sit fulde Maal; men beklagede sig over, at han havde faaet den værste Skov. „Omsider — tilføier det af de 6 Adelsmænd d. 24 Aug. 1590 herover udstedte Document — forliigte Arrild Hvitfeldt og Peder Brahe sig selv indbyrdes; hvorledes og udi hvad Maade, veed de bedst selv."

Arild Hvitfeldt fandt nemlig Skiel til, ved samme Leilighed at indgaae Forliig med ovennævnte Peder Brahe „til Krenkerup" (han havde denne Gaard paa sin Hustrues Vegne, skiøndt Søsteren, Dorthe Giøe, endnu levede 1611, og Margrethe Brahe døde 11. Apr. 1594) angaaende dennes Skovpart, i hvilken han klagede „sig at være brøstholden i Rebningen, efterdi fast ingen Skov findes paa den Eiendom, som ham er tilrebet." Begge kom overeens om, at ville søge med Retten at vinde tilbage de 10 Reb, som vare udlagte til Bønderne i Toderyd, med Forbehold af Rettens Kiendelse, og som de formeente at disse Bønder ikke burde havt, „efterdi at Skoven findes allene indsvoret at være til Nørbek og Berrid"; hvorfor de nu vilde „være hverandre bistandige, at fornævnte 10 Reb kan deles tilbage igien"; i

---

19) Af de i den kongel. Stævning udnævnte 4 adelige Voldgiftsmænd vare kun to tilstede blandt de sex, som mødte; nemlig Erik Mogensen til Bramslykke og Henning Giøe til Kierstrup.

hvilket Tilfælde Peder Brahe skulde bekomme og beholde Fru Lisbeth Frises Anpart i samme 10 Reb, og dermed al Trætte imellem begge om Rebningen paa Rørbek Skov være forliigt. Men dersom bemeldte, Toderyd tillagte Skovpart ikke kunde vindes tilbage, da skulde to af begge Parter valgte Voldgiftsmænd afgiøre, hvad Vederlag Fru Lisbeth Friis skulde findes pligtig at give Peder Brahe. — Documentet herom er udstedt og underskrevet af begge Parter samme Dag, som de ser Voldgiftsmænds Vidnesbyrd: d. 24. Aug. 1590.

Arild Hvitfeldt lod det dog ikke blive ved dette Forliig, hvis Vilkaar siden ikke forekom ham tydeligt nok udtrykte. Han udstedte d. 7. Novbr. 1591 en Erklæring, eller et „aabent Brev“ til at fortolke sin i Forliget indgaaede Forpligtelse, eller, som han udtrykker sig: „Paa thet samme mitt Breff icke vdi frembthiden skall dragis vdi nogen Mißforstand.“ Hans Erklæring gaaer da ud paa følgende Punkter:

„At om samme 10 Reb kan igienvindes fra Thoderuds „Mænd, da skal Peder Brahe beholde Fru Lisbeths Anpart „derudi; men anrørendes den Punkt, at om de ikke kunde „igienvindes, Lisbeth Friis og mine Brødrebørn da skulle giøre „ham noget Udlæg, det vil jeg herved saaledes have forklaret, „ikke anderledes at have meent, end om hun kunde findes „ham noget pligtig.“ — Dette mener han imidlertid ikke at være Tilfældet, i Henseende til Peder Brahes Klage over, at der ikke skulde være saa god Skov paa hans Skovpart, som paa hendes; „thi hver maa staae sit Fald og Lykke udi Rebning.“ Ydermere har Krenkerups Foged vedgaaet, at Gaardens Folk og Bønderne nu have brugt samme deres tilrebede Skov i 9 Aar; og det var da intet mindre end billigt, at den Skov, som Fru Lisbeth Friis havde hegnet og fredet i 9 Aar, skulde udlægges til dem, der havde forhugget deres

Skov" m. m. — Endnu gik 8 Aar hen, i hvilke Tvisten imellem Berritsgaards og Krenkerups Eiere om den Deel, der skulde tilkomme dem i Toderyd-Mændenes Skovlod, henstod uafgiort. Ved Kongebrev af 25de Juni 1598 udgik nu ogsaa en ny Befaling til 4 Adelsmænd, Henrik Lykke til Overgaard, Christen Holk til Høigaard, Danmarks Riges Raad, Lave Bek til Førsløv og Vilhelm Dresselberg til Vindinge, om at undersøge og paakiende Sagen imellem Anders Dresselberg, paa Kronens og Enkedronning Sophies Vegne, som Lehnsmand paa Aalholm Slot, paa den ene, og Arild Hvitfeldt samt P. Brahe paa den anden Side, angaaende de 10 Reb i Skoven, som vare udlagte til Toderyds Mænd. I dette Brev anføres udførligen Arild Hvitfeldts og Peder Brahes Paastand saaledes:

„At efterdi Rørbeks Skov er indsvoren til Rørbek og „Berrit, da bør (ɔ: tilkommer) Thoderyds Mænd, som ligge „i Birket, og have deres Skov indvænget og Drift paa Bir„keskoven, ingen Reb i Rørbeksskov; men fornævnte 10 Reb „bør igien at udlægges til Rørbek og Berritsgaard."

Ligeledes: „at Thoderyds Mænd ikke bør (tilkomme) Reb „for Særjord udi Marken, uden de havde Byggested i „Rørbek; thi Stuf bør ikke at mindskes, eller meres."

Derimod havde Anders Dresselberg paa Kronens og Dronningens Vegne anmærket: „at efterdi Thoderyds Mænd „have deres Jord med Rørbeks Mænd i alle tre Marke, „(Vange) som ikke kan regnes for Stuf-Jord at være, da „bør dem og Reb at have i Fortte og Fælled med Rør„beks Mænd og Berritsgaard; og bør ikke af Fællig for deres „Anpart at udelukkes." — Ovennævnte Voldgiftsmænd stævnede derpaa under 4de August samtlige Lodseiere at møde paa Aastederne den 4de Septbr. Paa dette Møde giorde bl. a. Anders Dresselberg gieldende, og beviste ved Oldinges Vidnesbyrd: at for mange Aar siden havde der været 4 øde

Gaarde i Nørbek, som nu fire Bønder paaboede, og da samme Gaarde var øde, havde de Thoderyds Mænd leiet til dem den Jord, som de nu bruge i Nørbeks Mark fra samme øde Gaarde. Ligesom en af bemeldte fire Bønder, Niels Simonsen berettede, at han i Sal. Hak Ulfstands Tid havde bekommet een af disse øde Gaarde i Fæste, og siden Jorden, som laae til samme Gaard, og nu en Tid lang var brugt til Thoderyd, for hvilken Jord fra Nørbeks Mark, som han havde leiet og fæstet fra Thoderyd, Reb var blevet udlagt til ham, da Skoven blev rebet. Paa Grund heraf blev, ved Commissariernes Mægling, Parterne i Mindelighed forligte derom: at Thoderyds Mænd, for deres Anpart, som de havde inde i Nørbeks Mark, skulde nyde og beholde 7 Reb i Skoven af bemeldte 10 Reb, og de øvrige 3 Reb siden skiftes imellem Lodseierne til Nørbek og Berrit. Brevet herom paa Pergament er udstedt og underskrevet af de 4 Commissarier d. 4de Septbr. 1598.

At den saaledes til Tuderød eller Toderød udlagte Skov dengang, og endnu 25 Aar sildigere, ikke har været ubetydelig, kan erfares af et Tingbrev, udstedt den 29de Mai 1623 af Jens Smidt i Torup, Herredsfoged i Musse Herred. Heri bevidnes, at Thomas Jensen, Ridefoged paa Aalholm, havde „inden Tinge fremæsket 8 uvildige Aasynsmænd“, som skulde syne og besigte 4 Bønder i Tuderød deres Skove, Enemærker og „Markeskov,“ hvormange Sviins Olden de kan taale at fede, naar Skoven overalt bær fuldkommen Olden; ligeledes i samme Øiemed at syne deres Fælledsskov, m. m. Synsmændene „fremstod for Retten og affagde, at efter deres Taxtes Indhold“ og det foretagne Syn kunde bemeldte 4 Bøndergaardes Fælledsskov, naar Skoven var meest frugtbar, kun fede 10 Sviin. Derimod kunde af den hver Gaard især tilhørende Skov fedes, i den første 39, i den anden 41, i den tredie 14

og i den fierde 25 Sviin. Taxeringen er ikke skeet under eet, men for hvert enkelt „Vænge", „Have" eller „Mark" især[20]), saa at man kan slutte sig til, at disse 4 Gaarde ikke have havt synderligt anden Jord at bruge, end Skovjord; hvorfor det ogsaa (s. ovenfor S. 140) hedder om Toderyds Bønder: „at de laae i Skoven." Om „Myø-Skovs Hestehave, som de tre Mænd have Kornpart i" hedder det: at de vel havde synet den, „men de kunde ikke sige nogen Sviins Olden derind", da det var ung Skov, meest af Hassel, og „tienlig til Gierdsel." Man seer, at disse Bønder heller ikke ganske vare uden Omsorg for Skovens Opvæxt, da det hedder: „Herforuden er i hver af deres Enemærker smuk ung Oldenskov, baade Eg og Hassel, som ikke endnu kan bære Olden." — Om den her omhandlede Mø-Skov haves et Tingsvidne fra Orebygaards Birketing af 8de Febr. 1640, hvoraf erfares: at en Bonde i Taarse havde „tvende Stykker Jord, som hyder paa Mø-Skov[21]), som sal. Fru Lisbeth Friis havde indtaget"; ligeledes at to andre Mænd, „af Flemming Ulfelds Tienere", i Taarse „havde og Jord, som hyder paa Mø-Skov"; at Killerup Mænd for 6 Aar siden havde indtaget et Stykke Jord af samme Skov imellem Killerup og Taarse Marker, hvilket de nu have i Brug, og som „havde ligget til fri Fælled og Overdrev til al Taarse By og Killerup" m. m. Her see vi saaledes et Exempel paa, hvor langt ned i Tiden den gamle Brug, at indtage Jord af Alminding eller Fælled til særskilt Brug for enkelte Bønder, har vedligeholdt sig; ligesom ovenfor S. 145 forekommer noget om at vinde Hævd paa slige „Indtægter."

20) Saaledes f. Ex. nævnes: „I Jørgen Christensens Bønne-Toft kan fedes 13 Sviin, i Pulledtze-Haven tre Sviin; i det Nørre-Vænge 10 Svin; i Ige-Vænget 7 Sviin, og i Tofte-Vænget 8 Sviin." Hos en anden Bonde forekommer det lollandske **Stiøvl** ɔ: Kær, i Navnet „**Stiøffle**-Wenge."

21) Formodentlig: grændser ind paa, med een eller to Sider af Ageren (Jnf. **Hy, Hydager,** m. fl. i mit D. Dial. Lex. S. 230).

Endnu stod tilbage, at Arild Hvitfeldt skulde enes med Peder Brahe om Delingen af de overblevne 3 Reb; men hvor lidt betydelig denne Sag end synes, kunde den dog ikke afgjøres uden at begge Parter omsider 1599 maatte komme overeens om at tage nye Voldgiftsmænd, Arild Hvitfeldt nemlig Christoffer Walkendorf, og Peder Brahe paa sin Side Axel Brahe til Elved; til hvilke under 26. Novbr. 1599 Christian IV. lod udgaae den sædvanlige Befaling og Fuldmagt til at stævne Parterne til Aastedsmøde, og derpaa enten forlige dem, eller dømme dem imellem. Stævningen fra dem udgik den 14de Decbr. 1599; den 8de Januar næst derefter paategnede Peder Brahe samme, at ville („om jeg har mit Helbred") møde den 3die Marts; men formodentlig er intet Møde blevet holdt, hvorover Arild Hvitfeldt, efterat henved et Aars Tid atter var forløbet, bragte Sagen for Musse Herredsting, og derefter den 5te Novbr. 1601 fik et Tingsvidne, at han lovligen havde „tilbudet og opbudet, paa sine Broderbørns Vegne at ville udlægge fra dem og deres til Peder Brahe al den Lod og Deel, „som dem kan tilfalde, og saavidt dem kan tilrebes og lodne „af de tre Skovsreb, som er tillagt Nørbeks Lodseiere." Ligeledes lod han sig (i Kiøbenhavn, d. 22. April 1602) give et Vidnesbyrd af Lave Urne til Beltebierg, Landsdommer i Skaane, og Morthen Monsen Landsdommer i Lolland, at han ved dem havde giort Peder Brahe samme Tilbud; men „fik af ham intet andet Svar, end at han vilde forholde sig derom efter Arild Hvitfeldts Brevs Lydelse." — Det synes vel heraf, at det har været Arild Hvitfeldt, en Mand, der som Rigets Cantsler var vel hiemme i Landets Lov og Retsskikke, og maaskee noget stærk i at paasee Formaliteterne, mest magtpaaliggende, at faae denne næsten uendelige Skov-Sag bragt til fuld Afgiørelse. Men om dette siden er skeet i Peder Brahes Levetid (han døde 28. Jun. 1610) eller ikke: derom indeholde

Kilderne intet. Det omtalte Vidnesbyrd af 22. April 1602 er det sildigste bevarede Document, vedkommende de Trætter og Tvistigheder om Rørbeks Skov, der have spillet en Rolle i Berritsgaards Historie fra Erik af Pommerens til Christian IV. Regieringstid; og hvis Behandling og endelige Afgiørelse giver os et ret naturligt Billede af det 16de Aarhundredes omstændelige, langsomme, fra vor Tids Former saa afvigende Retsforfatning i Danmark. — Vi vende nu tilbage til de øvrige, ved originale Breve og Actstykker oplyste Omstændigheder, hørende til Gaardens Historie.

Den ovenfor (S. 126) omhandlede Christoffer Hvitfeldt til Berritsgaard var gift med Øllegaard Trolle, en Søster til den berømmelige Admiral Herluf Trolle. Ved sin Død (den 7de Novbr. 1559) efterlod han, foruden fire Døttre, sine to Sønner i en umyndig Alder; den ældre Arvild Hvitfeldt, der siden, som Rigets Cantsler under Kong Christian IV. giorde sig saa uforglemmelig ved sine Fortienester af Danmarks Historie, var født paa Bergenhuus den 11te Septbr. 1546, og saaledes 13 Aar gammel. Den yngre Søn, (VII.) Jacob Hvitfeldt var født 1547, blev Lehnsmand i Trondhiem (1577—83), og døde her d. 16. Marts 1583. — Berritsgaard bestyredes derfor længe, under disse Brødres Mindreaarighed, af deres Morbroder Børge Trolle til Lillø i Skaane, og som det synes, lige til hans Død 1571. En Tid lang synes det, at begge Brødre have eiet Gaarden i Fællesskab; da de nævnes samlede i adskillige Skiøder og Mageskifter, indtil 1575, efter hvilken Tid Jacob Hvitfeldt allene nævnes som Eier, uden at noget Document oplyser, hvorledes Skiftet imellem Brødrene er foregaaet. — Blandt flere Erhvervelser, hvorved Berritsgaards Gods efter Christoffer Hvitfeldts Død udvidedes, var ogsaa Kiøbet af to Bøn=

dergaarde i Byerne Rørbek og Langit (nemlig Nørre-Langit, i Radsted Sogn) som Peder Hvitfeldt den 1ste Mai 1571 solgte til sine Brodersønner for „halv fierde hundrede gode gamle Dalere." Landgilden for den ene Gaard i Rørbek var 1½ Pd. Byg; for den anden 2 Pd. Byg og 11 Sk. Grot; og Kiøbesummen vidner om en ingenlunde ubetydelig Værdi, som Bondergods i Lolland paa den Tid har været i. — Ved et Mageskifte, under 28de Jan. 1573, med Fru Anna Rosenkrantz, Enke efter Albert Giøe til Krenkerup, erhvervede Arild Hvitfeldt ligeledes 4 Gaarde i Rørbek og een Gaard i Nørre Langit, imod noget Strøgods i Siælland, nemlig 3 Bøndergaarde i Skippinge og Meerløse Herreder, samt 2 Gaarde i Radsted Sogn i Lolland. Allerede her see vi Arrild Hvitfeldt som en omhyggelig Værge for Gaard og Gods i sin Broders Fraværelse. Efter dennes Død, og medens hans Enke, (VIII.) Lisbeth Friis (s. ovenfor S. 143 [22]), som i henved 50 Aar overlevede Manden, eiede eller besad Berritsgaard, vedblev Arild Hvitfeldt, som vi allerede have seet, i det mindste til Aaret 1602 (maaskee indtil han trak sig tilbage fra Forretningslivet, og begav sig til Hvile paa Herlufsholm, hvor han døde 1608), at gaae i Rette for Enken, eller varetage hendes Sager, ligesom Broderens.

Det var i den Tid vanskeligt at eie Herregaarde og Gods, uden jævnlige og langvarige Tvistigheder med Naboerne. Jordfælledskab i Byerne, Mangel paa Hegn og Skiel saavel som paa Korter, Jordlodderness Udstykning og spredte Beliggenhed, maatte bidrage meget til at giøre saadanne Trætter hyppigere. Imedens den ovenfor berettede gamle og ofte fornyede Skovtrætte endnu for en Deel henstod uafgiort, fik Fru Lisbeth

---

22) Hun var en Datter af den gamle Henrik Friis til Orbeklunde, der havde 14 Børn med sin Kone Margrethe Bilde; og begge døde 1571. Elisabeth Friis døde først d. 2. Oct. 1631.

Friis en anden Eiendomstvist med en Nabo-Frue, Birgitte Bølle, Enke efter Christoffer Giøe til Ourebygaard[23]). Anledningen var langt ringere, end Grændse-Bestemmelsen af Berritsgaards Skoveiendom; men Striden førtes derfor ikke mindre ivrigt, og varede i det Hele omtrent 20 Aar. Den angik bestandigen den ovenfor (S. 126) nævnte Lucias, eller Ludse-Ma, som i Følge det der omhandlede Document var overladt Fru Barbara for hendes Livstid af Hr. Mads Bølle til Tureby. Da han derimod var død, og efterat Engen i 50 Aar (som et Tingsvidne d. 13. Decbr. 1570 udsagde at kunne mindes) ikke havde været høstet til Ourebygaard, lode denne Gaards „Fuldmyndige", efter Fru Barbara's Afgang Engen høste, og Grøden føre til Ourebygaard. Det samme udsagdes paa „Øster-Thorse" Sognestevne 1570, Sønd. næst for St. Nicolai Episcopi, af Mænd, som mindedes 40 og 50 Aar. Ligeledes udstedtes herom d. 10 Jan. 1571 et Vitterligheds-Vidne af to Borgere i Nykiøbing, at „Michel Remsnider, Borger i Nyckiøbing", bevidnede: at han i 22 samfælde Aar havde været med at høste „Ludsmadtz Eng, som ligger nedenfor Korstødt hos Berritz Bønders Paaløb"(?)*); og med det samme vidnede tillige Hans Jørgensen, „som tiener i Nykiøbing", at da han tiente i Torse, saae han at bemeldte Eng „blev slagen paa den ene Dag, og afført den anden Dag med Vaaben og Værge" af Fogeden paa Ourebygaard. Nu

23) Han byggede denne Herregaard 1587. Et gammelt Maleri, hvorpaa han forestilledes at kiøre til Kirke med sin Frue, og et ridende Følge af Borgerstuesvende foran og efter Vognen, fandtes her endnu i anden Halvdeel af 18de Aarh. (D. Atl. III. S. 326; VI. S. 506), men er nu ikke mere til.

*) „Ludsemads Eng ligger paa venstre Side af den Bæk, som løber fra Nørremose i Stranden ved Hyllehuus, (Navnene ere endnu almindelige) og som ellers giorde Skiellet imellem Oureby og Taars."
J. Schade.

synes det vel efter ovenanførte Brev, udstedt af Fru Barbara Eriksdatter 1538, som hun deri efter sin Død frasiger sig og efterkommende Eiere af Berritsgaard al Rettighed til denne Eng; men disse, og navnligen Arild Hvitfeldt, vedbleve at paastaae Eiendomsret til Engen, eller en Deel af samme, i Følge et Markeskiel, „som Oldinge havde giort imellem Torse Fang og Oreby Fang"; og lode d. 19 Martis 1584 klage til Musse Herredsting over at Fogeden paa Orebygaard „paa sin Husbondes Christoffer Gioes Vegne" lod Høet høste og afføre af Ludsmads Eng over det rette Markeskiel, som Oldinge have giort; uden at der fra Orebygaard „varført eller vedganget nogen Adkomme, den Tid Markeskiel er giort." En kongelig Befaling til Gode Mænd udgik (Antvorskov 13 Sept. 1580) til Anders Dresselbierg, Landsdommer i Siælland, Lave Beck, Henning Gioe, Rudbek Pors, Landsdommer i Lolland, Lave Wenstermand og Morten Wenstermand, om at holde Aastedsmøde og afgiøre Trætten som Voldgiftsmænd. Deres Stævning tilsagde Parterne at møde d. 24 April 1587; men enten er Mødet ikke holdt, eller det har været forgieves; thi den 13. Nov. 1589 lod Fru Lisbeth Friis atter paa Musse Herredsting føre et Tingsvidne af ti Oldinge: „at atten Skaar Eng i Ludsmads Eng have i 40—50 Aar ligget til den Gaard i Torss, som Fru Lysabett nu have i Forsvar;" som forhen havde ligget under „Bispens Ø"[24]). Sagen kom da næste Aar først for Herredstinget, og blev paadømt d. 30 April 1590 af Hans Skytte i Maibølle, Herredsfoged i Musse Herred, der har udfærdiget Dommen meget udførligt, og deri indført baade Orebygaards Fogeds skriftlige Indlæg (af 4de Decbr. 1589) og det oftere anførte Brev af

24) Dette var det gamle Navn paa Hovedgaarden Ulriksdal i Godsted Sogn, 1¼ Miil Sydøstl. fra Maribo. Den tilhørte i de catholske Tider Bispen over Odense Stift; og ligger nu til Engestofte Stamgods.

Fru Barbara Eriks Datter, af A. 1538, hvorpaa Fogeden især begrundede sin Kiendelse; ligeledes Fru Lisbeth Frises „skriftlige Forsæt“, som hun indgav ved Povel Abraham i Nykiøbing. Dette gik fornemmelig ud paa, at Arild Hvitfeldt og sal. Jac. Hvitfeldt havde tilskiftet dem en Gaard i Østre-Thors („den Gaard til Øen“) af K. Frederik II., og til denne Gaard, „som nu bruges under Fauersted Gaard,“ havde fra Arilds Tid, da den tilhørte Kronen, ligget og været brugt atten Skaar Eng udi Luds-Mads Eng, indtil nu for et Aar eller to siden, „da Fru Beritte Bølle med Vold og Vælde ved sine Tienere har til sig taget og affort samme Skaar Eng.“ Imidlertid havde Fru Lisbeth Friis dette Aar (1589) ladet slaae bemeldte Engpart „efter hendes rolige Hævd og Brug“; men Fru Lisbeth havde ladet Høet borttage, og „spildt hendes og hendes Tieneres Møie og Umage“; uden at bemeldte 18 Skaar Eng nogensinde har „fulgt hendes Skiøde, eller den, som Skiødet har udgivet; men altid fulgt Kronen og den Gaard til Øen.“ Fru Birthe lod endvidere fremlægge i Retten det Tingsvidne, hun havde ladet optage d. 13. Nov. 1589, paastod den omtvistede Engpart sig tildømt, og Fru Birthe at dømmes i Volds- og Ransbøder. Den sidste Paastand gik Herredsfogeden forbi; men tildømte Fru Lisbeth Friis at beholde de 18 Skaar Eng, ligesom Birgitte Bølle den hende tilkommende Deel af Engen. Den sidstnævnte indstævnede Herredsfogedens Dom til Underkiendelse ved Landstinget, og indgav et meget vidtløftigt, i Dommerens „Affigt“ indført Indlæg, der fornemmelig gik ud paa at sætte Fru Barbaras Brev af 1538 (ovenf. S. 126) — hvilket Brev, „med gode Mænds Forsegling, er ældre udi Aar og Datum end noget Vidnesbyrd, Fru Lisbeth have ladet føre“ — som Beviis for Fru Birgittes Eiendomsret til hele Engen, „som da laa udi Oreby Mark, og til samme Mark er indlukt og indgierdet, som den endnu

findes med gamle Arilds Gierder;" og det imod den senere foretagne Skiels-Forretning af Oldinge; „thi hver beholder end da efter Loven over Markeskiel hvis man haver Ret til." Landsdommeren (Erik Mogenssen til Bramslykke) holdt sig imidlertid til de sildigere Tingsvidner som Beviis for, at Fru Barbara aldrig havde de 18 Skaar Eng i Brug, men at de have været brugt til Gaarden i Taars mere end 30 Aar; og kiendte saaledes Herredsfogedens Dom ved Magt. (10 Jun. 1590.) Endnu stævnede Fru Birthe ogsaa de 10 Oldinge til Landstinget, for at faae deres Vidnesbyrd fældet; men Landsdommeren kiendte ogsaa dette ved Magt. (d. 14. April 1591.)

Formodentlig har saavel denne Trætte, som de forhen berørte Skovstridigheder, ikke været uden Indflydelse paa den Beslutning, som Fru Lisbeth Friis har taget i A. 1589 at lade sit Jordegods, som det kaldes, „forfølge til Laas"; eller, efter den da brugelige Retsskik, erhverve Kongens endelige Stadfæstelsesdom paa Adkomst og Eiendomsret til Godset, hvorved alt fremmedt Krav paa nogen Deel af samme for Fremtiden blev magtesløst; (eller, som det hedder i Christian IV. „Rigens Ret og Dele" af 1621 om Laasebrev: „at det „forbyder alle og hver paa Godset efter denne Dag at hindre „eller hindre lade; sættendes den Sag og det Gods evindelig „Tielse paa." Paa den hele vidtløftige Fremgangsmaade i saa Tilfælde har man et fuldstændigt Exempel i Berritsgaards Documenter. Først nemlig lod Fru Lisbeth den 21. April 1589 tredie Gang lyse til Herredsting, at hun agtede at forfølge sit Gods til Laas, paa hvilken Lysning der af Dommeren blev „givet Varsel imod (ɔ: ved) Tingriderne til alle Sognestevnerne i Musse Herred." I det herom udstedte Tingbrev (ligesom i alle følgende Stadfæstelses og Dombreve) opregnes Godset saaledes: Berritsgaard, med sin Eiendom, og Tilliggelse udi Skov og Mark, „sat udi Sødskende-

skifte for 8 Pund Korn"; 15 Bøndergaarde i Øster-Thaars, hvoraf een var øde [25]); 3 Gaarde og en øde Jord, skyldsat til 1 Pd. Byg, i Kalløe; Fauersted-Gaarden, skyldsat til 1 Tønde Smør; 7 Gaarde i Kiilerup; 3 Gaarde i Langet; og 10 Gaarde i Rørbek; i Alt 39 Bøndergaarde. Samme Varsel og Tillysning skeete paa „Laalandsfars Landsting", den 22. Oct. 1589, og Tingsvidnet derom er udstedt af Landsdommeren Erik Magnussøn til Bramslykke. Herpaa fulgte Christian IV. Confirmation af 9. Dec. 1589 („Tryggeveldiæ, sub sigillo nostro ad causas, teste Arnoldo Huitfeldio, justitiario nostro dilecto";) hvorved bemeldte Tingsvidner paa Fru Lisbeth Frises Gods, „som hun haver i Haand og havendes Værge", af Kongen „stadfæstes og dømmes ved deres fulde Magt"; dernæst Kongens 1ste, 2det, 3die og 4de Dombrev, hvoraf det 1ste ligeledes er dateret 9de Decbr. 1589, og de to andre blot — die decembris A. 1589; endelig det fierde og sidste Dombrev paa Berritsgaard og Gods, dateret Tryggevelde 30. Mai 1590 [26]). Tilligemed dette ud-

---

25) I denne By var da den sædvanligste Landgilde 2 Pd. Byg og 12 Skiepper Havre, og dertil som oftest et Par Skilling Grot (ɔ: Lod Sølv); en enkelt Bonde skyldte 3 Pund Byg, og ½ Løde Mark; to Bønder, foruden Kornet, 18 Skilling „Erritspenge". Saaledes ogsaa, dog med endeel Uliighed, i de øvrige Byer. I Rørbek f. Ex. skyldte een Bonde 4 Pd. Byg, 20 Skiepper Havre og 2 Skill. Grot; en anden derimod ikke mere end 15 Skiepper Byg i det Hele; og en tredie kun 20 Skill. Erritspenge og 5 Høns. Hele Indtægten af Bøndergodset i Korn var 156 Tdr. Byg (Pundet beregnet til 4 Tdr. og Tønden til 8 Skiepper), 23 Tdr. Havre, og 6 Pd (24 Tdr.) Meel af en Veirmølle.

26) Man seer, at de tre Dombreve, der ere udstedte tilligemed Stadfæstelsesbrevet paa Tingsvidnet, kun have været betragtede som et Slags Retsformalitet. (I Christian IV. Rigens Ret og Dele, 1621, § 66 siges det ogsaa: „at Stadfæstelsesbrevet og de 3 Dombreve kan tages tillige, dog hver sin lovlig Tid og Dag forkyndes.") I det første

færdigedes under samme Datum (og ligesom de øvrige af Cantsleren, under Kongens Segl) den kongelige Stævning til Alle og Enhver „i vort Rige Danmark", som formeente at have noget Slags Krav paa Godset, at fremkomme dermed paa Kongens Retterting „inden et Aar og sex Uger." Dernæst fulgte endnu 16 Maaneder sildigere den anden kongelige Stevning med sex Ugers Varsel, under 14de October 1591; og endelig sluttedes denne Række af kongelige Proclamata med Laasebrevet selv, udstedt i Kiøbenhavn den 1ste April 1592[27]). Men i dette Laasebrev og dets Domskraft blev tillige, næst efter det ovenfor opregnede Gods indtaget nogle af Fru Lisbeth fremlagte „Breve om den Herlighed til Berritsgaard, hende følger"; nemlig 1) et Sødskendeskifte-Brev paa samme Gaard; 2) det af K. Frederik II. confirmerede Retsbrev paa Rørbek

af Dombrevene hedder det: „Thi tildømme vi nu førstesinde fornævnte Fru Lissebeth Friis og hendes Arvinger fornævnte Gaarde og Gods o. s. v. saa længe (til) Nogen kommer for os med bedre Beviisning paa vort Retterting." Denne Reservation gientages efter Tildømmelsen endnu i det 4de Dombrev, og bortfalder først i Laasebrevet.

27) Den her 1589—92 fulgte Procedure hvorpaa man i Berritsgaards Archiv har et practisk Exempel i den fuldstændige Række af Actstykker, er nøiagtigen den samme, der omtrent 30 Aar sildigere (1621) foreskrives i Tillægget til Christian den Fierdes saakaldte „Rigens Ret og Dele"; hvilket Tillæg (§ 60—81) handler allene om „at forfølge Jordegods til Laas." Af den tilføiede Sporteltaxt seer man, at Laasebrevet med de foregaaende Documenter, efter denne Taxt, maatte have kostet Fru Lisbeth Friis 8 Daler til Cantzleren, foruden 1 Daler for hvert Pund Korn, hvortil Godset var anslaaet i Sødskendeskifte for Laasebrevet selv; og 11 Daler til Skriveren. Den i „Rigens Ret og Dele" paabudne Skik stemmer i alt Væsentligt overeens med Efterretningen om Laas og Indførsel, som er aftrykt i Danske Mag. I. 36. 37. Men denne er ikke, som Langebek har meent, skrevet før Reformationstiden; den er, efter Sprog og Skrivemaade, uden Tvivl neppe ældre end Slutningen af 16de Aarhundrede.

Skov; 3) Tingsvidne af Musse Herredsting paa adskillige Stuv=Jorder, (ɔ: enkelte Jordlodder, udenfor Enemærkerne) som „alle findes at være indstenede A. 1575 d. 21. April"; og 4) „adskillige Breve, rørende Jus patronatus paa Østre Taars Kirke."

Efterat disse Forhandlinger ere berørte, kan her endnu erindres, hvad ovenfor S. 109 er omtalt, at Berritsgaards Hovedbygning, saaledes som den endnu findes, er opført, eller i det mindste fuldendt af Fru Lisbeth Friis. Stenen over Indgangen har Jacob Hvitfeldts tilligemed hendes Navn, og Aarstallet 1586; men J. Hvitfeldt var allerede død 1583. Bygningen er paa anførte Sted beskrevet af Hr. Schade, og jeg vil her allene tilføie, at ligesom den i det Udvortes ganske har bevaret sin oprindelige Skikkelse, er ogsaa Indretningen i det Indre (med en stor Sal, 24 Alen lang, i den ene Ende af anden Etage, samt Bibliotheksværelset og 3 Værelser til Naturalier, Curiositeter og Malerier i samme Etage) omtrent i samme Skikkelse, som da Gaarden for henved 90 Aar siden beboedes af Abraham Lehn. Den har nu i 36 Aar (siden Kammerherre P. Abr. Lehns Død, 1804) aldeles ikke været beboet; og ligesom Bygningen, der ikke hører til de meget store eller svære Huse, fra Oprindelsen af har havt mere Præg af Simplicitet, end af Pragt og Anseelse: saaledes vil man ikke uden Forundring see, at en rig Godseier i vore Tider, eller lige til 1804, kunde nøies med en saa simpel og tarvelig Leilighed, som den, Berritsgaards nedre Etage frembyder.

Endelig staaer tilbage kortelig at opregne, hvad der endnu vedkommer Berritsgaard, samt Godsets Tilstand og Udvidelse i det her omhandlede Tidsrum, eller i Lisbeth Frises (Fru Hvitfeldts) og hendes Søns Henrik Hvitfeldts Eie; da efter dennes Død (i Midten af 17de Aarh.) Gaarden snart gik over i en ganske fremmed Slægt. — Endnu medens Striden om Nørbeks

Skov paastod, eller før den var kommen til endelig Afgiørelse, seer man, at Fru Lisbeth fandt det fornødent at sikkre en anden af sine Skove ved Fredlysning til Tinge; og Documentet herom kan, sammenlignet med Fredlysningen af Nørbeks Skov ved Gierne 1578 og 1581, (ovenf. S. 135 og 137) yderligere oplyse baade denne Art af Retshandling, og Skovelendommens vedvarende Usikkerhed. Tingsvidnet, udstedt af Herredsfogeden til Musse Herred d. 3. Febr. 1586, indeholder, at Fru Lisbeth den Dag ved Fuldmagt paa det fierde Ting lod aflyse og forbyde: „at ingen skal hugge Bygningstømmer paa Torsse „Skov, og ikke heller Ildebrand, og ei Hegningsskov; og at „hvilken som findes herimod, skal give sin Husbonde (ɔ: Gods„eieren) et Par Stude, saa gode som 10 Daler, eller 10 Da„ler, Bymændene en Tønde Øl med Træet, og Fogeden et godt Par Støvle.“

Vi finde i Fru Lisbeth og hendes Svoger og Værge, Arild Hvitfeldt, altid gode Huusholdere; og Fruen fattes ikke Penge, hvor der gives Leilighed til at formere og afrunde Godset ved Tilkiøb. Saaledes lagdes 1592, foruden Bramstrup Gaard i Thorse Sogn („Albert Friis nu paaboer“), en øde Jord i samme By, og en Gaard i Hielm, Maibølle Sogn, til Verritsgaard, ved Kiøb af Barbara Hvitfeldt, Datter af Peder Hvitfeldt til Engestofte.[28]) I Kiøbebrevet findes indført: at efterat hun havde „overslaget med sin Far„broder Poul Hvitfeldt og sit Sødskendebarn Arild Hvitfeldt — „hvis Gods og Gield, hendes Fader havde efterladt hende, da „befindes, at hende er mere Gield efterladt, end Godset, hun

---

[28]) Denne Peder Hvitfeldt til Engestofte bortsolgte allerede 1571 d. 1 Mai til sine Brodersønner Arvid og Jacob Hvidtfeldt, til Verritsgaard, een Gaard i Nørbek og een i Langet, hvis Landgilde tilsammen var $2\frac{1}{2}$ Pd. Byg og 2 Sk. Gr.; men Kiøbesummen nævnes ikke.

„har arvet, kan forrente"; hvorfor hun, efter deres Raad, sælger ovennævnte Gaard for en Kiøbesum af 1000 Daler. Ligeledes giøres Rede for Anvendelsen af disse Penge, og Salget samtykkes og stadfæstes af bemeldte hendes Frænder: „efter at (efterdi) saadant er skeet for Jomfru Barbaras Nød og Trang Skyld." Halvdelen af Kiøbesummen var nemlig anvendt til derfor at indløse Bramstofte Gaard, og Gaarden i Hielm, fra Fru Citsel Oxe, Erik Podebuskes; og de andre 500 Daler bestemtes til at indfrie „Ingestofte" Gaard for; som altsaa ligeledes har været pantsat for denne Sum. — Paa dette tilkiøbte Gods tog Fru Lisbeth Friis 1594—95 Laasebrev, ligesom hun forhen havde giort paa Berritsgaards ældre Gods. — Vi have saaledes i denne Kiøbslutning flere interessante Bidrag til at kiende Rentefoden i Forhold til Kornprisen, samt Jordegodsets Værdi i Lolland [29]) i anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede; foruden at det giver os et Exempel paa, hvorledes Godseiere ogsaa paa den Tid i mislige oeconomiske Omstændigheder søgte at hielpe sig saa længe de kunde ved Gield og Pantsætning.

En anden, for Godset ikke uvigtig Udvidelse og Arrondering var den, at Fru Lisbeth Friis, nogle Aar før sin Død, ved Mageskifte erhvervede de 4 Skovgaarde, som udgiorde Toderød By; hvis Beliggenhed i Nørbek Skov havde bidraget meget til at forlænge Tvisten og Processen om denne Skovs Rebning; og hvis Værdi, efter Jordskylden, vi ved Kongens

---

29) Jordskylden af det solgte Gods var: af Bramstofte Gaard (en større Gaard i Taars Sogn, der endnu nævnes særskilt i D. Atl. III. p. 277) 5½ Pund Byg; af den øde Jord ½ Pd. Byg; af Gaarden i Hielm 1 Pd. Byg, 18 Skill. Penge, og nogen Smaaredsel. Saaledes i det Hele 28 Tdr. Korn, foruden de øvrige smaa Indtægter; og hermed kunde Eierinden ikke forrente en hypothekeret Gield af 1000 Daler.

Mageskiftebrev (10 Septbr. 1623) erholde Oplysning om. Dette angiver nemlig de fire Gaardes Skyld, som var i Smør (ikke i Flesk), saaledes: den første Gaard 1 Tønde, den anden 3 Fierdinger, den tredie ½ Tønde, den fierde 1 Tønde; desuden 21 Skilling Erridspenge af hver Gaard, og „Skov til alle fire Gaarde til 129 Sviins Olden." (Jvf. S. 149 ovenfor). Desuden erholdt Fru Lisbeth ved Mageskiftet noget Strøgods i den vestre Deel af Landet, nemlig en Gaard i „Rubierg"[30]) i „Thylle" (ↄ: Tillidse) Sogn, som skyldte 3 Pund Byg, 3 Mark Penge og „1 Tønde Erter for Hoveri," og havde Skov til 16 Sviins Olden; samt en Gaard i „Ledsø," Vesterskov Sogn, hvis Skyld var 1 Pd. Byg, 12 Skiepper Havre, en Tønde Erter for Hoveri, 24 Skill. Erritspenge, 2 Mark Penge, og Skov til 10 Sviins Olden. — For dette Gods i Lolland afstod Lisbeth Friis sit ikke ubetydelige Strøgods paa Falster og Møen, nemlig i Eigense paa Falster 3 Gaarde, hvis aarlige Skyld tilsammen udgiorde 9½ Pund Byg, foruden 1 Mark Erridspenge og 2 Mark Foernødspenge af hver Gaard; i Raabylille paa Møen en Gaard, som skyldte 11 Tønder Byg, 4 Mark „Indebudspenge," 1 Mark Erritspenge, med Skov til 25 Sviins Olden; en anden i Frenderup, hvis Skyld ikke var meer end 5 „Rigsmark" aarligen; saaledes i Alt 49 Tdr. Byg aarlig Landgilde, foruden 14 Mark og 5 Rigsmark i Penge.

Under Fru Lisbeths Besiddelse af Berritsgaard indfaldt ogsaa en ikke umærkelig Proces, som hun i Forening med Jacob Ulfeldt til Ourebygaard og Urup, Befalingsmand paa Nyborg Slot, førte med Borgemester og Raad i Sarkiøbing, der i October 1620 havde kaldet Anders Mortensen til Sognepræst i Byen, uden at erhverve Jacob Ulfeldts og

30) En By af dette Navn findes nu ikke i Tillidse Sogn; derimod ligger der Herregaarden Rudbierggaard.

Elisabeth Frises Samtykke hertil. Disse fremkom med Indsigelse imod Præstens Valg, paa Grund af at Sarkiøbings Sognekald ikke kunde ansees som blot Kiøbstedkald, efterdi begge Hovedgaarde med deres Bondergods, som bidrog det meste til Præstens Underholdning, laae til Byens Sogn. Saaledes burde dette betragtes tillige som Landsbysogn, og begge Hovedgaardes Eiere som de bedste Mænd i Sognet, uden hvis Minde Præsten ikke kunde udvælges. Adelens Rettighed, at kalde Præsten til det Sogn, hvori de havde deres Sædegaarde, maatte heller ei svækkes ved Byens Privilegier; men disse maatte snarere, hvor begge kom i Strid, vige for Adelens Rettigheder. Borgemesteren i Sarkiøbing, Christian Knapp, beraabte sig derimod i sit Indlæg netop paa Kiøbstedernes Privilegier, som tilstod Borgerne Ret til allene at vælge deres Sognepræst; og førte Vidnesbyrd om, at ingen tidligere Præsts Kaldsbrev havde været udstedt eller underskrevet af Nogen Ourebygaards eller Berritsgaards Eier. Sagen stævnedes først for Lehnsmanden paa Aalholm, Erik Grubbe til Gammelgaard, og Jens Erikssen Bang, Provst i Nørre Herred; men da disse ei vidste at sige nogen endelig Dom i Sagen, fordi de ei kiendte noget afgiørende Lovbud i det omtvistede Tilfælde, blev Sagen indstævnet for Kongens Retterting ved Knud Gyldenstierne til Timm, paa hans Svigermoder Fru Lisbeth Frises Vegne; og faldt da en saadan Dom af Christian IV. den 9 Jun. 1621: at Rettigheden til at kalde Sognepræsten i Sarkiøbing fremdeles skulde tilkomme Borgemester og Raad i denne Stad, og ingen Anden; med mindre Eierne til Ourebygaard og Berritsgaard inden 3 Maaneders Forløb beviste: at de havde havt Deel i de tidligere Sognepræsters Valg, og underskrevet deres Kaldsbrev.[31])

---

[31]) „Formodentlig har denne Sags Udfald givet Anledning til, at Berrits-

Fru Lisbeth Friis vedblev, ogsaa efter Erhvervelsen af Toderyd ved Mageskiftet 1623, at samle Bondergods omkring sin Hovedgaard. 1624 kiøbte hun d. 18 Jan. een Bondegaard i „Øster-Taars" af Burchard Rud af Otterslev, og d. 3 Aug. en anden af samme Mand i samme By; den tredie, ligeledes i Taars, kiøbte hun d. 2 Jun. 1624 af Marcus Bille til Hvidkilde. En fierde Gaard i samme By, tilligemed en Gaard i Torcby, tilskiødes hende d. 31 Jan. 1625 af Niels Seested til Beckmark; og endelig kiøbte hun d. 15 Nov. 1625 en Gaard i Maibølle af Jochum Graabo til Peerstrup. Intet af disse Skiøder nævner Kiøbesummen, der overhovedet i Almindelighed mangler i dette Slags Documenter, men angives i Kiøbebrevene.[32]) — Efter d. 15 Nov. 1625 forekommer Fru Lisbeth Friis ikke i noget Document, Berritsgaard vedkommende; men Gaarden, som hun formodentlig har besiddet til hendes Død (1631), faldt derpaa til hendes eneste Søn (VIII.) Hr. **Henrik Hvitfeldt**, til Lillø, Ridder.[33]) Om ham siges

---

gaards Eiere (dog uvist naar), erholdt kongelig Tilladelse til at henlægge denne Gaard under Taars Sogn, hvortil den siden bestandig har hørt. Saaledes var den rimeligviis ogsaa Aarsagen, hvorfor Ourebygaards og Maibølles følgende Eiere, Flemming Ulfeldt og Elisabeth v. d. Griebcn, oprettede et Capel paa Ourebygaard (s. Marmora dan. I. p. 316.). Den der omtalte Altertalte, med den anførte Paaskrift, findes nu i Maibølle Kirke."

J. Schade.

[32]) Her kan ved denne Leilighed anføres, at Frederik Kieldsen „Boemand i Rørbek" (Selveier) d. 5 Oct. 1640 skiødede til Hildebrand Henrikssen, Raadmand i Saxkiøbing, sin "Eiendomsgaard" i Rørbek med al dens Tilliggelse, til "evindelig fri Eiendom," for 400 slette Daler, en Tønde Sild, en Tønde Torsk; "item i Foræring til min Hustru et Klædes Skiørt, saa godt som 10 slette Daler." Den samme Gaard solgte Hildeb. Henrikssen 1652 til en Borger i Saxkiøbing for 500 Rigsdaler; (efter Kiøbebrevet.)

[33]) Han var født d. 6 Marts 1583; blev Befalingsmand paa Lands-

hos Rhode (Loll. og Falster. I. 569) at han „tog sig stor Myndighed til over alle omkring sig, og brystede sig meget af sit Adelskab." Der forekommer fra den lange Tid, han eiede Berritsgaard, kun ganske lidt om ham i Gaardens Documenter. Dertil hører dog, at han 1636, efter lovlig Tinglysning ved 8 „Aasynsmænd" lod fornye Skiellet imellem sine Bønder i Nørbek, Killerup og Faursted, og Kronens Bønder i Nørbek; eller, som det hedder, lod „forfriske samme Rebningsskiel, som for nogen Aar siden af uwildige Reebsmænd er indstenet til Berritsgaard, med nye Pæle og Stene;" samt „rette (forbedre) Skiellet med flere Stene og Mærke fra den ene Ende til den anden, hvor Behov giordes." Dette skeete paa den Maade, som det hedder om den første Steen, efterat den ved førte Vidners edelige Udsagn (blandt hvilke var „Anders Christoffersen i Orreby, som havde været Skovfoged til Berritsgaard, og vogtet Skoven i 33 Aar"), var beviist at være „ret Reebssteen og Skielsteen," at Synsmændene „optoge Stenen, og lagde under hannem Kul og Tegel, „og sætte en Pæl derhos med Berritsgaards Brænde paa." Ligeledes sattes ved „Skieltræerne" (to Ege og een Bøg), som havde Mærke, men hvor ingen Stene fandtes, ligesom og i et Par Huller, hvor Stenene vare borttagne, nye Skielstene, med Kul og Teglsteen under; og paa den Maade „forfriskedes" alle 7 Skielmærker. — Paa lige Maade lod Henrik Hvitfeldt den 28 Marts 1639 paa ny „udrebe og udstene" sine „Tienere, Thuderyds Mænd" de ovenfor tidt omtalte 7 Reb i

---

krone Slot, og var iblandt de 12 Adelsmænd, som Christian IV. den 2 Jul. 1633 slog til Riddere af Elefanten. (Slange. S. 767.) 1644 forsvarede han i sit 61de Aar Landskrone i flere Uger tappert imod de Svenske under Gustav Horn (sammest. S. 1256, hvor han, besynderligt nok, kaldes „Major.") Han var gift med Margrethe Rosenkrands, Axels Datter (til Gliminge) og døde 1653.

Nørbeks Skov, efterat i den Anledning alle de gamle Rebsbreve og andre Documenter, Sagen vedkommende, vare fremlagte og tinglæste. — Med K. Christian IV. mageskiftede Hr. Henrik Hvitfeldt 1640 om to Gaarde i Hielm, som han afstod for to Gaarde i Taars. — Efter hans Død 1653 arvede hans eneste da levende Barn (IX.) **Ollegaard Hvitfeldt** (f. 16 Mai 1622) Berritsgaard. Hun var i Faderens Levetid (1641) bleven gift med den i vor Historie berømte Joachim Gersdorff til Thurebyholm (i Skaane), Danmarks Riges Hofmester og Drost, Befalingsmand paa Bornholm, Patron for Kiøbenhavns Universitet, Ridder af Elefanten, efter Souverainiteten Præses i Stats-Collegiet m. m. Fru Gersdorff overlevede sin Fader kun to Aar, og døde efterat have født 9 eller 10 Børn i sit 33te Aar, den 11 Marts 1655. Allerede Aaret tilforn (den 22 April 1654) havde Gersdorff bortsolgt Pøskernes og Hvitfeldternes gamle Familiegods Berritsgaard til en tydsk Adelsmand (X.) **Hans Wilhelm** von **Harstall**, som skrev sig til Schrechsbach, Creutzberg og Mühlen, Marschal og Staldmester hos Prindsessen af Sachsen-Altenburg, og siden Staldmester hos den udvalgte Prinds Christian V. (D. Adelsl. I. 225). I den Anledning findes den første ordentlige Jordebog at være optagen over Godset, hvilket paa den Tid udgiorde omtrent 457 Tønder Hartkorn, og bestod, foruden Hovedgaarden (sat og taxeret i forrige Sødskendeskifte for ½ Læst Hartkorn, i aarlig Rente af 17 Gaarde i Taars, 4 i Tuderyd; Fauerstedgaarden, 5 Gaarde i Killerup, Bramstoftegaarden, 4 Gaarde i Kalløe, 8 i Nørbek, 1 i Reersøe, 3 i Langet, 1 i Maibølle, 1 i Hielm og 1 paa Langeland, foruden endeel Gadehuse; tilsammen, foruden de to større Gaarde, 45 Bøndergaarde; desuden Skoven til Taars (8 Tdr. 2 Skpr.), anslaaet til 200 Sviins Olden, og til Tuderyd (5 Tdr.) til 120 Sviin.

Denne Hr. v. Harstalls Søn var (XI.) **Christian Ulrich v. Harstall**, som førstegang forekommer i et Document af 1680. Han skal være født i Nykiøbing paa Falster (hvor den udvalgte Thronfølger holdt Hof), 1645. (s. Rhodes Coll. og Falster I. 569.). I sin Ungdom siges han at skulle have reist meget ved fremmede Hoffer, kom siden i Tieneste hos Christian V. og steg til Overstaldmester og Ridder af Danebrog; men gik af 1699, formodentlig ved Christian V. Død, og levede siden paa Berritsgaard til sin Død 1719. (Rhode S. 570). At han har hørt til denne Konges Hof-Yndlinger, lader sig slutte deraf, at Christian V. ved Skiøde af 5 Marts 1687 skienkede ham alt det kongelige Gods, der endnu laae imellem Berritsgaards; nemlig 13 Bondergaarde og 5 Huse i Rørbek, tilsammen 103 Tdr. Hartkorn, foruden Skattefrihed paa 3 Aar for 6 Gaarde, og paa 1 Aar for de øvrige syv; hvilket Gods skienkedes ham „henseende til den Tro og gode Tieneste, som han hidtil allerede har beviist, og fremdeles giøre skulde.“ Ved samme Tid bevilgede Kongen for Staldmester Harstall og tilkommende Eiere af Berritsgaard Oprettelsen af et frit Birketing til Gaarden, og til det Jordegods, han eiede, eller maatte komme til at eie, ikke over 2 Mile fra Hovedgaarden; af hvilken Grund siden [1731] ogsaa Byerne Birnæs og Soesmarke lagdes under samme Birk. — Endvidere skienkede Christian V. ved et i A. 1689 udstedt Gavebrev, „af særdeles kongelig Naade og allernaadigst Hensyn til Supplicantens (!) flittige Tieneste,“ Staldmester Harstall og hans Arvinger til evindelig Eie Maibølle, Birnæs og Kettinge Sognes Kongetiende, og den halve Kongetiende af Vindeby, ansat til 97 Tdr. Hartk., og en Værdi af 4886 Rdlr., fremdeles Taars og Birnæs Kongetiende, ansatte til 60 Tdr. Hartk. og Værdi af 1512 Rdlr., og adskilligt Bondergods til en Værdi af 1300 Rdlr. Den

hele Gaves Værdi beregnedes saaledes (vist ikke for høit) til 7698 Rdlr. — Den 14 Jan. 1693 tilkiøbte Harstall sig Kongetienden til Taars, beregnet omtrent til 24 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og 2 Tdr. Havre, af Fru Margr. Gedde, Holger Winds Enke. Han døde d. 4 Septbr. 1719, og een af hans Døttre (XII.) **Charlotte Sophie Harstall**, der Aar 1700 havde ægtet Over-Secretair ved Krigs-Cancelliet, Gen. Major Joh. Christoff. v. Kørbitz, og havde tilkiøbt sig sin Søsters, Enken efter Artillerie-Oberst Fr. Lützou til Gammelgaard, Dorothea Magdalenas Arvedeel i Berritsgaard, solgte d. 27 Decbr. dette Gods for 37,000 Rdlr. courant til (XIII.) **Abraham Lehn**. (see ovenfor S. 107. 108, hvor Godsets Størrelse og Antallet af Bøndergaarde m. m. paa den Tid findes angivet). Denne Eier forenede nu med Berritsgaards Gods de 1725 med Høibygaard kiøbte, men derfra meget afliggende Byer Birnæs og Socsmarke, samt de forhen til Gaarden Fuglsang og Prierskov (som Lehn kiøbte 1726) hørende Byer Maibølle og Hielm,[34]) der alle ligge i naturligere Forbindelse med Berritsgaard. Han vedblev ogsaa

34) Disse Byer, have den Mærkelighed, at de begge, hver med et Antal af over 20 Bønder, efter disses eget Ønske, endnu til denne Dag ligge i fuldstændigt Jordfælledskab; et Tilfælde, hvorpaa vistnok faa Exempler gives i Lolland, og i hele Danmark. Jeg har saaledes, ved et Besøg i Aar (1840), her i Lolland havt Leilighed til at finde Fælledskabet i dets hele gamle Forfatning. Gaardene ligge temmelig sammenbyggede, hver med sin Have og Tofte-Ager næst op til Huset. Hver By har sine gamle Vedtægter (om ikke just opskrevne), en aarlig skiftende Oldermand med sine Medhielpere (Byens tre Mænd), Sammenkomster paa Gadeslævnet m. m. Kun det gamle Trevangsbrug fik Kammerherre Lehn Bønderne til at forandre, saaledes at de nu drive deres Agerbrug i sex Skifter og indhegnede Vange. Der berettedes, at disse Byer ogsaa endnu ere i Besiddelse af gamle Breve og Adkomster, som Bønderne holde meget paa, og ikke let forevise for nogen Fremmed.

fremdeles ved Kiøb af enkelte Gaarde og Huse indenfor Kredsen af hans Besiddelser at afrunde og udvide disse. Sønnen (XIV.) **Poul Abraham Lehn** fortsatte efter Faderens Død (1757) dennes Bestræbelser, og kiøbte den 30 Mai 1775 Ourebygaards Gods, som deels grændsede op til, deels laae spredt imellem Berritsgaards Eiendomme (s. ovenfor S. 121. 22.). Herved forenede han igien to Gaarde, der henved 250 Aar tidligere synes at have været samlede en kort Tid under een Eier; og udvidede saaledes sit Jordegods til den hele nordøstlige Deel af Lolland, der, indgrændset af Saxkiøbings Aa og andre Vandløb, udgiør et Slags Halvø for sig selv; hvoraf han, med kongelig-Bevilling, d. 17 Sept. 1784 oprettede et Lehnsbaronie, som han gav Egnens gamle Navn: Guldborgland. Hans yngre Datter, Margrethe Krabbe Lehn, født d. 4 Novbr. 1766, blev d. 8 Octbr. 1785 gift med Kammerjunker H. G. Barner til Vedbygaard, men døde længe før Faderen (26 Aug. 1789). Hendes eneste Barn (XV.) **Christiane Henriette Barner** (f. 1786) blev ved Farfaderens Død, d. 24 Octbr. 1804, Arving til Baroniet Guldborgland, og med dette til Berritsgaard. Hun havde 1804 ægtet Kammerherre Baron O. D. Kaas-Lehn; og indgik ni Aar efter hans Død, uden Børn i A. 1811, andet Ægteskab (d. 1 Jul. 1820) med Kammerherre Baron Henr. Chr. Rosenørn-Lehn, nuværende Besidder af Friherskabet Guldborgland.

Bilag.

1.

Marquard Pøskæ skiøder sit Gods i Musse Herred (Thornæs Sogn) til sin Søster Frue Inger Hans Datter. 1502.

Jegh marquardh pøskæ, Cannich wti Roskiilde, giør alle vittrlickt oc kiennes meth thette mith opnæ breff ath jegh haffuer nw giensten ald .... solt skiøt oc affhendh fraa migh oc alle myne arffwinge til hettherligh velbyrdig quinnæ Fruæ ingerdh hanss Datter myn kiære Søster o...*) boer i Maribo oc hennes arffwinge thette efter^ne mith gotz liggendes i laalandh i mwsseherreth, som er først i Bæritz gordh all thenn Deell .. (oc) Rettighedh jeg erffuede effther myn kiære fader Hans pøskæ oc myn broder Eyler pøskæ hwes siæl gudh nade, oc then Deel jegh haffuer kiøpt i for^ne bæritz gordh aff myn fadersøster Datter ffruæ berittæ ericſs datter, item 1 gaard i Kylerup, Rasmus lauussen i baar, giffuer ii pund bigh, ii ss gr. en goeß, i skieppe haffre, item 1 gordh ibidem lasse claueſſen i baar, giffuer ij pund bigh, ii ß. gr., i goeß, 1 skieppe haffre, item en gordh ibidem lasse staffensen i boer, giffuer 1 pund bigh, ii Sk. grot, en goeß, 1 Skieppe haffre, item en gordh i bærith, Hans knabe i bor, giffuer ij pund big, ii ß. grot, i skieppe haffre, Till ewindelige eyæ frii eyæskullendes meth alle for^ne gorde oc gotzes tilleggelse, Ager, engh, skow, marck, fiskewatn, fægang, inckthet wndrtageth i noger mode. Och kennes ieg migh ath haffue oppboret fwlt werdh ther fore till myn fulle nøge. Thi beplickter ieg mig og myne arffwinge ath frii oc hemlæ for^ne ffruæ ingerdh myn kiære søster oc hennes sanne arffwinge alle for^ne gorde oc gotz af alle mentz hinder

---

*) Et Hiørne af Documentet er afrevet.

oc kiære, oc ath wederlegge saa goth gotz igen i syn wærelse oc beleglighedh innen sex wger ther nesth effther, om thet worder henne æller them affwunneth meth nogell logh, og holde henne og hennes arffwinge theth skadesløz i alle mode wdhen all gensielse ther emodh. Till vitnesbirdh alle forne ordh og artickels henger iegh willelige mith inckzegell nædhen fore thette mith opnæ breff meth flere hetterlige wærdige mentz inckzegell, som jegh haffuer bedeth beseglæ meth migh, Som ære iohan vensterman i Mariebo, Mattes lauessen i Oelstrup, lantzdommer i laalandh, hemingh vensterman i fulsangh og iep baritzssen (?) i bramztoffte. **Datum Anno Dni Md. secundo, in profesto purificationis marie virginis.**

(Paa Pergament; har havt 5 hængende Segl.)

2.

Frederik II. stadfæster Christoffer Hvitfeldts Besiddelse af den Gaard i Kilerup, Torse Sogn i Lolland, som Marquard Pøiseke havde kiøbt af Fru Birgitte Eriks Datter 1529.

Wii Frederich mett guds naade Danmarcks wendes og gottis Koning, wdtuold Koning till Norge, Hertug vdi Slesuig, Holstenn, Stormarnn oc ditmarschenn Grefue vdj oldennburg oc Delmenhorst Giøre alle wittherligt, att oss elskele Christoffer Huitfeld, wor Hoffsinder, haffuer nu weret her hoss oß och berett, at Fru birgitthe Ericks datther, Emicke wenstermands eftherleuerske, solde Her Marquord pøyzeke, Cannick vdi roskild, en gaard liggendes vdi Kilerup i torsse sogen, i musse herret, som nu Jøren Hiort paa boer oc skylder aarlige ett pd. byg oc two ß. gr., Huilken gaard Otthe Claussen forne Christoffer Huidfelds fader kiøpte af forne Hr. Marquord pøyseke, Som hand for oß beuiste med hans skiødebreff, Och berette hand at middeler tid bleff forne Frue Birgitthe ericksdatthers broderßøn død vdi Skottland, Och tha bleff alt hans gaads annamet vnder kronen, och eblannt samme

gaads bleff oc for^{ne} gaard i kilerup annamet vnnder kronen, och haffuer for^{ne} oß elskel^{e} Christoffer bodett seg ther om altid vdi rette. Och wor nu aff oß begerendes at wij wille vnnde hannom samme gaard ighen vden all yttermere trette oc dielle. Thij haffue wij aff wor sønderlig gunst och naade, ßaa och for troskab og willig tienneste, som for^{ne} Christoffer Huidfeld oss oc riget her til giortt oc beuist haffuer, och her effther troligenn giøre [oc] beuise maa oc skall, haffuc (sic) vndt och giffuit och nu met thette wort opne breff vnde oc giffue hannom oc hans arfuinge alt thennd rettighed, ffsom oß oc kronenn kannd tilfalle i for^{ne} gaard, At haffue, nyde, bruge och beholle till euig tid vdhen all hinder og forfang vdi noger maade. Thij forbiude wij alle wore ffogther, Embitzmennd och alle andre, for^{ne} oß elskelige Christoffer Huidfeld eller hanns arffuinge her emod paa for^{ne} gaard hindre, hindre lade eller vdi noger maade forfanng att giøre, wnnder wor hyllest og naade. Giffuit paa wortt Slott Gottorp, Mandagen nest effther hellige tre Konngers dag Aar MDxxix wnnder wort signet.

Ad mandatum Regiæ Majestatis proprium.

(Paa Pergament; det kongelige Segl fattes.)

3. Slægten **Poske, Piøske** eller **Poiske.**

Hartwik Piøskæ, levede 1417 i Lolland.
* **Inger Falster.** [Efter Slægteb. Datter af Jens Falster.]

Hans Poske, (Ridder?) forekommer i et lollandsk Doc. 1462; ligeledes 1468; og som Høvedsmand paa Aalholm 1472.
* **Karen Lunge** [efter Slægtebøgerne Datter af Jacob Andersen til Basnæs og Nielstrup, og Maren Mundel.]

En Datter.
* Erik N. N.

- **Birthe Eriksdatter.** * Emmike Wenstermann, som hun overlevede.

Peder Piøske til Fusinggaard.
* **Karen Sture,** af Holsten.

- **Dorthe Piøske.** * Peder Juel til Leibølle paa Langeland. [Disse 2 Led findes kun i Slægtebøger.]

Children of Hans Poske:

Hartvig Poiske.
* Karen N. N. og er uden Tvivl død tidlig.

Eiler Poyseka.
d. før 1502.

Folmer Poskæ, Kannik i Roeskilde, forsegler med sin Broder, **Marquard Poskæ,** Kannik sammesteds, og sin Moders Søster Birgitte Andersdatter (Lunge) Jeip Laale's Efterleverske, et Skiøde 1490. (Arn. Magn.)

Hr. **Marquard Poyseke,** fik 1479 Skiøde af Fru Birthe Eriksdatter paa hendes Rettighed i Berritsgaard; var Kannik i Roeskilde 1490, og 1502, da han solgte den største Deel af Berritsgaard til sin Søster Ingerd.

Ingerd Hansdatter. Kiøbte det meste af Berritsgaard, og 4 Bøndergaarde 1502. Arvede Gods 1504, og boede til sin Død (152*) i Maribo.
* **Erik Olufsen Blaa** til Ourebygaard; d. før 1502 som sidste Mand af sin Slægt.

Anne Poiseke.
* Morten Wenstermand til Stadager, som hyldede Prinds Christian d. 22de Sept. 1487

Child of Ingerd and Erik Olufsen Blaa:

Barbara Eriksdatter (Blaa), til Berritsgaard.
* **Otto Claussen Hvitfeldt** (nævnes „til Orebygaard," som han altsaa maa have faaet med hende.) Han levede 1525, men var død før 1529. Hun levede som Enke 1538.

Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede,

ved

J. J. A. Worsaae,
Cand. philos.

Første Afdeling.

Veile By og Omegn under de keiserlige Tropper 1627—1629.

Førend vi gaae over til at betragte de skrækkelige Ulykker, som under forskiellige fiendtlige Indfald i et Tidsrum af omtrent 30 Aar hiemsøgte Veile, vil det vel ei være upassende, at kaste et flygtigt Blik paa denne lille Byes Tilstand, og særdeles paa adskillige Uroligheder, hvoraf den i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede omtumledes. Desværre ere de fra denne Tid levnede skriftlige Efterretninger meget faa og ufuldstændige; og vi maae derfor bede Læserne skaansomt bedømme efterfølgende Linier, der ere et kort Uddrag af adspredte Kilder.

Efterat Veile By i det sextende Aarhundrede tre Gange (1523, 1530 og 1595) ved svære Ildebrande, og een Gang (1584) ved en heftig Pest, havde mistet en stor Deel af sin Velstand og Folkemængde, truedes den i Begyndelsen af det syttende med at berøves adskillige betydelige Marker og Skove.

Paa Thyrsbek boede den mægtige Adelsmand Iver Lange, med hvem heftige Stridigheder om Skiellet mellem Veile og

Bredballe Marker allerede tidligt vare opstaaede. 1559 og 1563 ansattes vel kongelige Commissairer for at standse Uenigheden, men de bragte det ikke til Videre, end at begge Parter vilde vente, indtil Kongen selv kom til Stedet og kunde afgiøre Trætten. Omtrent Aar 1600 bragtes Sagen atter paa Bane og Striden førtes nu med saadan Hidsighed, at Iver Lange endog med Magt lod bryde Fængslet i Veile, for deraf at udtage en af sine Fiskere. Endelig sluttedes et Forlig ved en Commission 1601, og Alt hvad der var passeret mellem begge Parter skulde være glemt.[1] Paa samme Tid var den bekiendte Caspar Markdanner til Søgaard Lehnsmand paa Coldinghuus. Han var ikke gunstig stemt mod Borgerne i Veile, og forbød dem først i nogle Aar at bruge deres Skove, uden med betydelige Indskrænkninger; hvorfor ogsaa en af de to Borgemestre, den brave Clemens Sørensen Vedel, i Aaret 1606 maatte reise over til Kiøbenhavn, og skaffede da Byen de tabte Rettigheder tilbage.[2]

Neppe var imidlertid dette bragt i Orden, før der paa den anden Side af Byen reiste sig et Uveir, som lod til at kunne faae farlige Følger. I mange Aar havde Bønderne fra Svinholt, hvis Eiendomme stødte tæt op til Veile søndre Mark, der ogsaa kaldes Løget Mark, foruroliget Hyrderne fra Veile, der vogtede Qvæget paa dette Sted; ja de havde endogsaa anfaldet dem med Øxer og andre skarpe Vaaben, saaret nogle af dem og jaget dem paa Flugt. Som Grunde herfor angave

1) Orig. Doc. mellem „Justits- og Tingsager 1406—1650." Vi ville her giøre Læserne opmærksomme paa, at de i denne Afhandling uden videre Bemærkninger paaberaabte haandskrevne Kilder, saasom Documenter, Tingbøger, Protocoller o. s. v., alle findes i Archive paa Veile Byes Raadstue.

2) Orig. Docum. mellem Privilegierne. Clemen Sørensen Vedel. Prot. Nr. 2. Jvf. Gaarmann's Efterretninger om Veile. 1794. S. 69.

Bønderne, at Løget Skov og Mark tilhørte dem fra ældgammel Tid, og at de vilde forsvare deres lovlige Ret, hvad det end skulde koste. Bønderne fik vel Caspar Markdanner til at tage deres Partie i den vidtløftige Proces, som var en Følge af disse Voldsomheder; men en Commission, bestaaende, foruden Lehnsmanden, af Knud Brahe til Engelsholm, Erik Lunge til Stougaard og Jens Mogensøn til Sindinggaard, tildømte Veile By Løget Skov og Mark Anno 1607 d. 21de August.[3])

Fra den Tid af levede Veile Borgere mange Aar i Fred med deres Naboer; og uagtet Caspar Markdanner, som vi ovenfor have seet, eengang søgte at skille Byen ved en Deel af dens Eiendomme, regnede han det dog ikke Borgemestrene til Last, at de havde staaet ham imod og forsvaret deres Frihed. Han synes tvertimod i senere Tid at have sørget endeel for Byens Bedste; og gavnede den ved Anordninger om Begravelser, Stolestader i Kirken, Fattiges Bespiisning i Hospitalet o. s. v., saa at hans Embedstid i det Hele var heldbringende for Veile.[4])

De 20 heldige Aar, som nærmest gik forud for de fiendtlige Troppers Ankomst, befordrede ogsaa meget Byens Velstand, men tillige Overdaadigheden. Denne viste sig især ved Brylluperne, der i den Tid næsten bestandigen holdtes paa Raadhuset, og Borgemestrene og Raadmændene fandt det derfor nødvendigt, at giøre adskillige Indskrænkninger deri. Saaledes vedtoges 1620, „at Ingen maatte opslaae Tapeter over Bordene, men alene Duge"; dog der, hvor Brudgommen og Bruden skulde sidde, maatte det ikke formenes at opslaae et

3) Orig. Doc. „Justits- og Tingsager A. 1406—1650." Gaarmann om Veile, S. 69—70. Alle Dagene ere her anførte efter gammel Stiil.

4) Cl. Sørensen, hos Gaarmann om Veile. S. 69.

flamsk Sengeklæde eller Andet, og for Bordenden efter Leilighed, om der vare „Adelsfolk" tilstede.[5])

Hvorledes i øvrigt Byens indre Tilstand var med Hensyn til Skatter og andre Afgifter, vide vi desværre, af Mangel paa skriftlige Efterretninger, aldeles ikke; der siges kun om de to Lehnsmænd Otte Brahe til Krogholm (1617—1623) og Gunde Lange til Brening (1623—1631), som fulgte efter Caspar Markdanner, at de vare gode, retsindige Mænd, som vilde Byen vel og ingen beskattede.[6])

I ældre Tid vare Husene i Veile temmelig slet byggede, og ofte tækkede med Straa; at dette var Grunden til de for Byen saa ødelæggende Ildebrande, havde Lehnsmændene og Borgemestrene allerede tidlig indseet, og draget Omsorg for at ændre saadant, i det de (1551) forbød at tække de Huse, som havde Skorstene, med Straa.[7]) Endskiøndt Otte Brahe 1621 fornyede denne Befaling,[8]) adløde Borgerne dog ikke altid; hvilket vi bl. a. maae tilskrive, at Byen i den Krig, vi nu gaae over til at betragte, ogsaa ved Ildsvaade leed saa stor Skade.

I. Medens Trediveaarskrigen rasede i Tydskland, havde Christian den Fierde understøttet den lutherske Troes Forsvarere, og derved naturligviis paadraget sig Østerrigs Fiendskab. Christian den Fierde var personlig tilstede med en Hær i Tydskland; men adskillige Træfninger faldt uheldigt ud for ham, hvorpaa Østerrigerne i Slutningen af Aaret 1627 trængte

5) Raadstuprotocol. 1620. 18 August.

6) Cl. Sørensen, Gaarmann om Veile S. 70.

7) Orig. Doc. mellem Privilegierne.

8) Raadstuprotocol. 1621, 23 Marts. For neppe 20 Aar siden fandtes der endnu enkelte straatakte Huse i Veile.

over Elben giennem Holsteen og Slesvig, og erobrede i kort Tid disse Lande. Ingensteds giorde man ordentlige Forsvarsanstalter mod dem; nogle danske hvervede Tropper, som stode ved Colding, for at modsætte sig de fremrykkende Fiender, flygtede ved Rygtet om disses Nærmelse op i Jylland, og udbredte Skræk og Forvirring hvor de droge hen, idet de plyndrede ligesaa fuldt, som om det havde været Fienderne selv.[9])

Til Veile ankom disse hvervede Folk eller, som de ogsaa kaldes: „dett wdenlands Krigsfolck" første Gang Tirsdagen den 18de September 1627, og toge Qvarteer ikke alene i Byen, men ogsaa i de udenfor Byen liggende Gaarde; og fra den Tid af kunde Ingen med Sikkerhed reise mellem Byerne med noget Gods for disse Krigsfolks Plyndringers Skyld.[10]) At Borgerne ogsaa have lidt Overlast af disse indenlandske Krigsfolk, og i det mindste ere blevne besværede ved Requisitioner i Anledning af samme, fremlyser af adskillige Steder i Tingbøgerne[11])

Imidlertid rykkede de keiserlige Tropper frem, og nærmede sig i Slutningen af September Maaned til Veile, hvor Indbyggerne alt havde maattet forberede sig til de farlige Giæsters Komme. De kostbareste Sager af Guld og Sølv vare nedgravede i Jorden eller nedkastede i Brøndene.[12]) Endeel af Indvaanerne selv vare med Koner og Børn flygtede ud i

---

[9]) Om den jydske Adels Flugt til Siælland for de danske Krigsfolk, see den Kallske Mscrptsamling 4to Nr. 435, paa det store kongelige Bibliothek.

[10]) Tingbog for 1631.

[11]) Tingbog 1630: „Medens ieg min gaard vid hæffd och magtt haffuer holldit i denne farlig och wfredelig tidt, med rede penge øll og andit prouiant, som ieg bode til Kong. Matts. folck och til Finderne haffuer contribuerit."

[12]) See nærmere herom Anmærkn. 20.

den nærliggende Grundet Skov [13]) og andenstedes hen, for at skiule sig indtil de første Plyndringer vare forbi.

Den 2den October indtoge Fienderne Veile By, og besatte den baade med Ryttere og Fodfolk. Rytteriet udgiorde to Compagnier med 300 Heste, og commanderedes af Oberstlieutnant Johan Krehn, under Oberst Wittenhorst's Regiment, og Ritmester Hundtzbroch. Fodfolket, der ligeledes dannede to Compagnier paa i alt 600 Mand, førtes af „Hopmændene" Georg von Rostoch og Hans Jacobsen Broch.

Strax efter at de vare komne noget i Rolighed, tænkte de paa at forskandse sig sikkert i Byen. Georg von Rostoch indqvarterede sig med endeel af sine Folk paa Raadhuset, det forhenværende Sortebrødre-Kloster [14]), som han satte i formelig Beleiringsstand, i det han ikke alene omgav det med Skandser og Pallisader, men ogsaa med tørre Grave, hvorover der gik en Vindebro ud til Torvet. For at tilveiebringe denne Befæstning, nedbrøde de en heel Deel Huse, og anbragte Tømmeret af disse til Skandserne og Pallisaderne.

Den anden Høvedsmand Hans Jacobsen Broch, som indtog sit Qvarteer i Byen, forskandsede paa samme Maade med sine øvrige Landsmænds Hielp, Kirken med Volde, tørre Grave og Pallisader. Ved denne Leilighed nedhuggede de den latinske Skoles Bygning, samt Skolemesterens og Hørernes Bolig, tillige med „det Huus ved Gammeltorv, som Klokkeren og Kirketieneren iboede", foruden den hele Muur, som gik rundt omkring Kirken [15]).

13) Tingbog 1629. 10 Decbr. Tingsvidne „att Nielß Jennßøn och hanns hustru Ellße Jenßdaatter wnndvigtte i Grunditt Skouff aff den huß ty iboede."

14) Denne gamle Bygning, som nedbrødes 1780, laae Nord for det nuværende Raadhuus, paa et Sted, hvor der tildeels nu findes Haver.

15) Af en gammel Protocol fra 1631, hvori Byens Vedtægter og forskiellige Aars Kæmnerregnskaber ere indførte. Fol. Nr. 2. Den omtalte Latinskole nedlagdes 1739.

Desuden opførte de et Vagthuus paa Torvet, hvortil Materialierne toges af de nedhuggede Huse [16]), og det lader ogsaa til, at de ved Nørreport anbragte en „Vindebro", for fra denne Kant af at kunne være rolige for pludselige Anfald [17]).

Efter nogen kort Tids Forløb, da den første Skræk havde sat sig, vovede vel adskillige af Borgerne at vende tilbage til deres Huse; men enkelte, hvoriblandt Sognepræsten Mag. Niels Frandsen, reiste bort til fremmede Steder, og kom først til deres Hiem igien, efterat Fienderne vare dragne af Landet [18]). De ulykkelige Indvaanere, som havde været borte, forefandt nu deres Huse, hvis de ikke allerede vare nedbrudte, fuldkommen berøvede Alt [19]), hvad der kunde bringes af Stedet, ja endogsaa af Brøndene og Jorden vare de nedkastede og skiulte Sager ofte optagne [20]). Klogest handlede vist de af Borgerne, som vovede at blive ved deres Huse; thi rimeligt er det, at Fiendernes Plyndrelyst meest har gaaet ud over de af Be-

16) Tingbog 1629. 5 Nov. „Dy ficle, som vor kled paa Vagtthuußgaulen her paa torffuit, bleff tagen aff peder Soffrinßønn Suenskis huuß bag Clostritt (eller Raadhuset), vndtagen nogle smaae hiørne stødcr, som bleff hent paa andre steder."

17) Prot. Fol. Nr. 2. Blandt Kæmnerindtægterne for 1630 nævnes: „Noch ij lißpdt staal, som kom aff denn Vinudbroe vidt Nørre Port."

18) Betænkning om Tiende til Sognepræsten, i Pakken: „Kirken og Skolen vedkommende fra 1446—1700": „vdi saadan bedrøffuelig færd haffuer M. Niells, saa vell som anndre, forladett Menighedenn."

19) „Der dy om andenn dag komme tilbage ind vdi same huuß igienn, da voer alle Kister oc Skrine opslagitt och guodsitt bortagitt, vnndtagenn en liden gamell brecktt Meßing beckenn, som laa kast paa gulffuitt." Tingbog 1629. 10 Decbr.

20) Tingbog 1629. „Huis guods Knud Søffrinßønn haffde nederkast vdi denn Kielde oc brynd i gaarden, hand paaboede, dett bleff allt sammel aff Krigisfolck vdi denne fremfarne vfredelig tidtt optagit." ibd. Et andet Sted: „Nogle Krigsfolck optog fire Kister med guods vdi, som Marrine Michells haffde ladit nedergraffue i Jorden."

boerne forladte Steder. Fra andre Steder berettes der, at Fienderne søgte at formaae Indvaanerne til at vedblive med deres sædvanlige Haandteringer; men til slig en Fremgangsmaade findes der intet Spor i Veile. Borgernes Stilling var her saa daarlig og beklagelsesværdig, at de ikke kunde tænke paa at drive nogen Næring. Alle Husene i Byen vare, paa enkelte nær, der betalte ugentlige Skatter derfor [21]), opfyldte med Soldater, som behandlede deres Værter paa den skammeligste Maade. Fienderne bemægtigede sig som oftest Værelserne med alt det Bohave, der fandtes i dem, medens Værterne ikke sielden maatte ligge paa Lofterne, paa gamle daarlige Sengeklæder [22]), og ovenikiøbet bleve mishandlede af deres Undertrykkere [23]).

Ikke nok med at Borgerne skulde føde de Soldater, som vare indqvarterede hos dem; de maatte ogsaa hyppig, maaskee hver Uge, udgive Brandskat og anden Contribution, for at deres Huse ikke skulde blive nedhuggede og ødelagte [24]). Dette blev dog som oftest alligevel Tilfældet; thi det var umuligt at tilfredsstille alle de Fordringer, Soldaterne for hver Dag giorde. Nogle af Borgerne dreve de formelig ud af deres Huse ved idelige Paalæg [25]); Andre, især de mere formuende,

---

21) Tingbog 1632. „Dieris huuß vor frie for rytter och soldater, och derfor vdgaff om vgen nogle viße pennge, som nochsom bevislig kannd gioris.“

22) Tbog 1630. „Vdi fremfarne vfredelig tidtt da laa Hanns Hermanßen och hans hustrue paa lofftet thow Monceters tidtt paa nogle ringe Sengeklæder.“

23) „Johan Maßøn oc hans hustrue holdt fornævnte Soldaatter till mad oc øll, oc lede megen tribulering aff dennem; de slog oc støtt hannem oc hans hustrue, saa hun der effter fødde itt naffnløß barn.“ Tingb. 1629. Tbog 1630: „Hanns Niellßønn bleff vdi fremfarne vfredelig tidtt aff Finnderne illde slagitt och forjagitt aff huußitt hannd iboede.“

24) cfr. Anmærk. 11. Tingbog 1629: „Korn vdgiffuin till Contribution.“

25) cfr. Anmærk. 23. Tingbog 1630 „Hanns Hermanßen gick vdaff denn

satte de i Fængsel, saalænge indtil deres Familie og Venner beqvemmede sig til at udfrie dem ved at sammenskrabe Pengene [26]. Ogsaa Bønderne fra Landet toge de ind til Byen, og arresterede dem i Kielderne saalænge indtil de giorde, hvad der fordredes af dem [27].

Paa Levnetsmidler, Klæder og alle andre Ting, som Soldaterne stial og røvede, var der naturligviis under saadanne Omstændigheder meget godt Kiøb; som Exempel kan tiene, at en Ko endogsaa af det bedre Slags sædvanligen solgtes for 1 slet Daler; men Grunden hertil var, at Pengene alt vare ude af Landet [28].

II. Det er ovenfor berettet, at Veile blev besat af 2 Compagnier Ryttere og ligesaa mange Fodfolk; men det var naturligt, at Byen ikke vel kunde rumme saa stor en Mængde Soldater, og især de 300 Heste, som Rytterne havde. De bleve derfor adspredte i Omegnen, hvor vi see, at Rytterne ofte vare Bøndernes „Salvegarder". I det Hele var Landboernes Skiebne ikke stort bedre, end Borgernes i Kiøbstæderne. Man veed saaledes med Sikkerhed, at Herregaardene Grundet, Høigaard og

huuß oc Boning hannd nu iboer med en kiep vdi sin haand och sagde, hannd kunde icke bliffue vdi sinn huuß for vdgifft som dy Soldaatter begiertte och vilde haffue, som da vor vdi same hans huuß."

[26]) Raadstuprot. 18 Dec. 1629. Jesper Jensen Byfoged og Raadmand havde „for vdgifft tidt oc offtte veritt fengßeligen anholdett, huor aff hand icke kunde befries førind hanns hustrue hoß gott folck bekom penge till laans att vdgiffue for hannem." Andre siges ligeledes at have været „fængseligen anholden och lidt megen tribulering."

[27]) Tingbog 1629 fl. St.

[28]) Jfr. Farstrups og Axelsøns Dagbog S. 16: „Dog var her got Kiøb paa Korn og Fødevare saa at hvem som havde Penge kunde kiøbe 1 Skieppe Rug for 6 ß, 1 Skieppe Byg 4 ß, 1 Sk. Havre 2 ß, en Oxe for 1 Rd., 1 Ko for 1 Rd." o. s. v. Tingbog 1630: „att paa dy tider kunde der kiøbis en bedre Ko for 1 slet Daler."

Haraldskiær bleve udplyndrede [29]), og der er al Grund til at troe, at det samme er skeet ved alle Herregaardene i Egnen. Bønderne vare udsatte for allehaande Plyndringer og Mishandlinger; især deres Heste og Qvæg bleve hyppigt bortrøvede [30]) og solgte i Veile; og vovede de at knurre herimod, var, som et Exempel skal vise, Døden stundom deres Lod. I Egtved Sogn i Landsbyen Work var indlagt en „Salvegarde", som fratog Bonden Hans Albretsen en Hest. Harmfuld herover truede Manden med at dræbe Rytteren, naar Leilighed gaves dertil; men han hentedes pludselig til Veile, hvor han indsattes i Raadhuustaarnet som Fange. Følgen af hans uforsigtige Udtryk var derpaa, at han kort efter uden videre blev hængt [31]). Strax efter at Fienderne vare komne i Landet i Aaret 1627 blev en af deres Folk dræbt i Anders Andersens Gaard i Kragelund, Østersnede Sogn. Bondens Søn mistænktes for at have udført denne Gierning, og han maatte derfor tilligemed Faderen rømme fra Gaarden og skiule sig, for ikke selv at miste Livet. Da nu Østerrigerne ikke kunde finde den formeentlige Gierningsmand, bragte de hans Moder og Søster ind i Fængsel i Veile, hvor de virkelig vilde have aflivet begge, hvis ikke en Bonde fra Kragelund havde mæglet Forlig med Ritmester Hundtzbroch, til hvis Eskadron den

29) Tingbogen 1629 p. fl. St., hvor der lyses efter det plyndrede Gods.

30) Tingbog 1630: „Dy trey heste, som rytterne vdi vfridstidt toge fra Jørgen Jenßøn i Jerleff." Tingbog 1629: „Den Koe, som Oluff Jenßøn i Kierckebye (Hornstrup Sogn) haffde ladit giffue Find Jenßønn Varsell for, den indførde en rytter vid Naffn Jacob Sadler vdi F. J. huuß som han haffde sin quartier, oc lidett der effter lod offuerste Vagtmester vid sin Corporal Bredahl borttage den."

31) Tingbog 1629. Et andet Sted ibd. siges: „Hans Albritzen som bode i Vorck, hand opsatte sig imod Keysers befalingsmend for en hest dy haffde hannem fratagenn, och derfor skulle hand henge."

myrdede Rytter havde hørt. Soningen for Drabet bestod i en for den Tid meget betydelig Sum: 100 Rigsdaler i rede Penge, tilligemed 20 gode Øxne; desuden maatte Bonden forbinde sig til at lade alt det Korn, som fandtes i hans Lade, aftærske, og dernæst kiøre det ind til Veile til Ritmesteren [32]).

Ikke sielden skete det, at de Bønder, som Tid efter anden kom til Byen fra Landet, bleve anholdte og fængslede. Tre Mænd fra Slaugs Herred vare uheldigviis faldne i Hænderne paa Oberstlieutnant Johan Krumel (Krehn?) og indsatte i Raadhuustaarnet, hvor de bleve truede paa Livet, hvis de ikke udlovede og skaffede Sikkerhed for 4 Rigsdaler og en god Oxe af hver Gaard i hele Slaugs Herred. „Af christelig Medynk" gik nogle af Øvrighedspersonerne i Veile i Borgen for de ængstede Bønder, hvorpaa disse fik deres Frihed. Vi see vel af Efterretningerne om denne Sag, at Bønderne senere betalte den forlangte Summa; men det synes af andre Omstændigheder, at de tre Mænd for en Deel have maattet udrede den af egen Lomme [33]).

Skiøndt Fienderne saaledes ofte øvede Voldsomheder mod Bønderne, findes dog ogsaa Exempler paa at deres Hierter ikke altid vare tillukkede for enhver menneskelig Følelse. En dansk Dreng, som tiente hos „hopmand brockis felltvogter," (?) og 2 tydske Drenge stial f. Ex. 3 Køer fra en stakkels fattig Skræder i Sandvad, Hveisel Sogn, og solgte dem til en Indvaaner i Veile, som lod dem slagte. Da Bonden klagede sin Nød for „Hopmand Brock", sendte denne strax en Lieutnant til

---

[32]) Tingsvidne i Tingbogen 1629. 29 Octbr.

[33]) Tingbog 1631. De 3 Mænd vare „Hans Jensøn i Løfflund, Christen Laßøn i Slaug, och Matz Jensøn i Almstock." Aarsagen til dette Tingsvidne var, at Nogle ikke vilde betale, hvad disse Mænd havde udlagt for dem.

ham, der havde slagtet Kreaturene, og befalede ham at erstatte Bonden det Tab, han derved havde lidt [34]).

Det bør ikke forbigaaes her, at det var i denne Krig, Præsten i Jellinge, Hr. Søren Stephansen Verst, [35]) ynkeligen kom af Dage (1628). Beretningerne om hans Dødsmaade ere saa forskiellige, at det ikke let med Sikkerhed vil kunne siges, paa hvad Maade Fienderne have behandlet ham; men saameget er vist, at det var Troskab mod Konge og Fædreland, som bragte ham Døden. Man fortæller, at han skal have verlet Breve med den danske General i Fyen, hvilket Fienderne endelig opdagede; og da Budet, som pleiede at besørge disse Breve, blev undersøgt, fandtes det, at han havde det skiult i sin Vandringsstav [36]). Af Forbittrelse herover kastede Fienderne ham i Lænker og førte ham, efter Nogles Sigende, til Haderslev [37]); men at han her, saaledes som der sammesteds berettes, skulde have taget Livet af sig selv, er ingenlunde rimeligt [38]). Saavidt det efter de forskiellige Udsagn lader sig tænke, er det derimod sandsynligt, at Fienderne først have piint ham

---

34) Tingbogen 1629.

35) Denne Mand, hvis Minde Efterkommerne med Taknemmelighed bør bevare, var en Søn af Hr. Steffen i Verst ved Colding. 1614 blev han Rector ved Latinskolen i Veile og tillige Capellan sammesteds. 5 Aar efter, 1619, blev han Præst til Jellinge og Hover. (See Cl. Sørensen hos Gaarmann om Veile S. 76. og Thura „Valvæ scholarum apertæ“ caput octavum. Mscrpt. paa Universit. Biblioth.)

36) Pontoppidan Marmora Dan. II. 79. Thieles Folkesagn II. 38—9.

37) Resenii Atlas Danicus VI. 749. Mscrpt. paa Kongens Bibliothek. Liber daticus. Mscrpt. i Jellinge Præstegaards Archiv.

38) Thura „Valvæ schol. apertæ“ siger; „anno 1619 ecclesiarum Jellinge et Hover pastor factus, ubi miserabili morte periit ab hostibus trucidatus.“ Cl. Sørensens Ord om ham (Gaarmann S. 76) ere: „Han omkom elendig oc ønkelig imedens de Keisersche hafde dennem Landit bemechtigit.“

paa den senere saakaldte „Præstehøi", og tilsidst, efter et endnu levende Sagn[39]), til Spot og Spee ophængt hans afsiælede Legeme i Skiæget, paa den Jernkrog, der til sørgelig Amindelse herom den Dag i Dag sees oven over Jellinge Kirkedør[40]). Om Natten, tilføies der, nedtog hans Kone Liget, og begravede det ved Kirkemuren.

III. Hvad der forøgede Landets Ulykke i denne sørgelige Krig, var at de danske Tropper stundom ikke opførte sig bedre end Fienderne. Et skrækkeligt Exempel herpaa afgiver følgende Handling, som Erlig og Velb. Hartvig Saxes underhavende Folk udøvede mod Hans Munk i Hvilsberg, som det synes, uden al anden Anledning end en falsk Mistanke. Vi ville lade de Mænd, som afgave edelig Forklaring desangaaende, selv tale, saaledes som Tingbogen for 1630 beretter: „Natten mellem Sancti Michaeli og Sancti Severini Dag 1628 henimod Dag, da kom der nogle Soldater med Musketter og tændte Lunter i Hænderne, bestormede Huset, sloge Vinduerne itu, hvorpaa Enkelte gik ind derigiennem og aabnede Dørrene for de Øvrige. En Soldat ved Navn Niels Griis var med dem, og søgte efter Hans Munk, og som han kom til Sengen, hvor denne laae, satte han Musketten paa hans Liv og sagde: „Giorde jeg det ikke for din Kones Faders Skyld, skulde du nu

39) Mundtlig meddeelt af en gammel Bonde i Jellinge.

40) Med denne Tradition er blandet en anden, som findes anført i Thieles Folkesagn IV. 84, hvorefter de Svenske skulde have ophængt en Præst ved Navn Jacob Pedersen Verst paa Jernkrogen. Men at denne Fortælling er urigtig, sees først deraf, at Præsten paa de Svenskes Tid ikke heed Jacob Pedersen Verst, men Jørgen Pedersen Lemvig (Lib. daticus i Jellinge), der levede i Jellinge fra 1629 til 1669, og dernæst af Tilnavnet Verst, hvilket, som ovenfor sagt, Hr. Søren Stephansen havde af sin Fødeby ved Colding.

saae din Afskeed." Hans Munk bad ham for Guds Skyld om at skienke ham Livet; han vilde gierne følge dem, hvorhen de vilde have ham; men saasnart han var kommen op af Sengen, slog en Soldat ham i Hovedet med en Musket, saa han faldt om, hvorpaa de plyndrede og handlede meget ugudeligt i Huset. De søndersloge Kister, Skrine, Skabe og Dørre, borttoge Godset, opbrændte Regnskabs-Bøger og Breve, væltede hans fattige Hustru, som havde ligget syg af Blodsot, af Dynen, hun laae paa, ned i Halmen, og borttog Dynen og andre Sengeklæder, hun havde i Sengen; desligeste alle hendes skaarne Klæder, item fire Heste, en stor dansk Bibel og flere Bøger. Siden efter førte de Hans Munk ud af Huset uden for hans Gaard med blottet Hoved og bare Been, og uden anden Bedækning end den Skiorte, han laae i; og saa ihielskød de ham bag fra, saaledes som det var kiendeligt paa hans Linned" [41]).

---

[41]) Denne skammelige Gierning gik dog heller ikke upaatalt hen. Efter at Freden var sluttet lod den Myrdedes Svoger Hr. Bernt Fallenkamp, Sognepræst i Piedsted, stævne nogle Bønder for Landstinget, at de skulde vidne: „Om der er nogen som haffuer hanns affgangne Suoger, som bleff ihiellskudt aff Hartvig Sares vnderhaffuendis folck, nogit uerligt att beskylde eller paasige, enten i fred elder ufredstidt, och om nogen haffuer siett hørtt elder fornummit, att hand haffuer verit med finderne att giøre Anuißning huor Vagtt skulle sættis och holdis, elder och siett elder hørt, hand nogen aff Kong. Matts. folck som komme her offuer i landen att forkundskabe *), elder och angiffuit nogit hoß finderne dennem till anholdelße elder forhindring. Ittem om hand icke elendig och vskyldig bleff ihiellskutt, och hans huuß och boe gantze spoleret och pløndritt." Alle de Indstævnte svore ved deres Siæls Salighed, at Hans Munk altid havde opført sig som en ærlig Dannemand, og at han uskyldig var plyndret og dræbt. 14 Dage i Forveien var Stævningen forkyndt for: „Erlig och Velb. Mand Hartuig Sare vdi Rugballigaard;" men hvad Sagens endelige Udfald blev, vide vi ikke. (Tingbog 1630.)

*) Her synes at mangle noget.

Anden Afdeling.

Veile By efter Freden 1629 indtil den Svenske Krig 1643—45.

I. Endelig udraabtes Freden høitideligt den 4de Junii 1629, og Fienderne droge derpaa Tid efter anden bort. Veile By var vel endnu jævnligen udsat for Overlast af de hiemvandrende Tropper, der alle skulde derigiennem; men enkelte Yttringer i Kilderne lade dog formode, at dette ikke altid har været Tilfældet [1]; tvertimod synes det endog, som om Borgerne have faaet Godtgiørelse for den Tid, Soldaterne paa deres Giennemmarsch opholdt sig her [2]. Strax efter at Østerrigerne vare borte, begyndte Borgerne at ordne deres forstyrrede Anliggender, og de ved Krigen standsede Forhandlinger paa Tinge varetoges atter (20 Julii) [3].

Byen var efterladt af Fienderne i den ynkeligste Tilstand; samtidige Beretninger sige, at henved 200 Huse vare nedbrudte, afbrændte og ødelagte [4], hvoriblandt Borge-

1) Prot. Fol. Nr. 2. „Och bleff den edle Fred igien her vdrobt den 4de Junii Anno 1629, och siden effter Haanden er dette Krigsfolck igien vd aff Landett rocht, vden ald suerd slaug, och Forhindringh.“ El. Sørensen hos Gaarmann om Veile S. 70: „de kom igien af Landen uden Muord oc Brand.“

2) Tingbog 1629: „Jens Bertilßenn Borgemester kiøbte hoß en hopmand, som wor kommen aff Sæby vdi vendsyssel, der de drog vd aff Landet, fire øxen, oc hand gaff same hopmand for huer par XI Rigs-Dal. som hand same tidt vdi guldt oc rede Penge betalde hannem, huilcke bleffue siden vdgiffuit till hanns medhaffuendis Soldaatters vnderholding XI dags tid, hand der wor.“

3) Tingbogen og Raadstuprot. 1629.

4) Prot. Fol. Nr. 9. „Och mange Gaarde och Husse vdi Byen nedder-brutt, brend och øde, hen wed 200.“ — Raadstuprotocol 1632: „En

mester Cl. Sørensens [5]) og adskillige af de meest ansete Borgeres Vaaninger fandtes [6]). At hele Gader og Stræder laae aldeles øde, sees deraf, at Gadernes Retning fra ny af blev bestemt [7]). Den søndre Bro ved Byen var neppe at befare, og trængte saaledes til hurtig Hielp, hvilken Borgerne ikke formaaede at yde [8]). De offentlige Bygninger i Byen vare enten jævnede med Jorden eller skrækkelig ilde medhandlede; thi, som vi ovenfor have seet, var den latinske Skole [9]), Rectorens og Hørernes tilligemed Klokkerens Boliger fuldkommen nedhuggede af Fienderne, ligesom Porthusene [10]) og især Kirken og Raad-

stor Diell aff Byen, hen vid 200 Jldsteder, ere aff finderne nederbreckit och ødelagt.“ — Vi see heraf, at Byen dengang har havt en ikke ubetydelig Størrelse.

5) Denne Mand var under hele Ufredstiden ene Borgemester i Veile, da hans Collega Niels Knudsen var død 1626. Han maa formodentlig have giort Fienderne noget imod; thi i Raadstuprot. 1629 siges: „Den dag Clement Seuerinßen borgemesters huuß oc gaard (dißverre) bleff affbrendt.“ Hans Gaard laae ved Torvet, og som det synes paa Hiørnet af Kirkestræde, ligeoverfor Apotheket.

6) Strax efter Ufreden i August 1629 udnævntes en Borgemester Jens Bertelsen i den (1626) afdøde Niels Knudsens Sted. „Jens Bertilßøns gaard bleff nederhuggen oc nederbrøtt aff finderne, fordi at han icke vilde den forfrie med pendinge eller prouiant i nogen maade.“ Tingbogen 1630.

7) „Jmellem Sal. Her Anders Brædalls Arffuingers Byggested vid Nørreport och Knud Pedersen Bostrup hans huff, hand nyligen haffuer ladett sette, schall werre En gyde neder til Becken o. s. v.“ Prot. Fol. Nr. 2 f. 1.

8) Prot. Fol. Nr. 2 f. 29: „voris Sønnderbrou vor megitt bygfeldig.“

9) Denne Bygning laae paa det Sted, hvor Byens Sygehuus nu findes (Resenii Atlas: Grundtegning af Veile, paa Universitetsbiblioth.). De øvrige her omtalte nedhuggede Huse have ligget tæt ved Skolen.

10) Raadstuprot. 1629: „Tuge Christenßenn skall ferdige Gaulene paa Nørre portthuuß.“ — Prot. Fol. Nr. 2. f. 76. „14 sl. Dal., som nu strax schall forbrugis till byens Sønderport att fuldferdige“ (1639).

huset krævede meget betydelige Forbedringer. I hvilken Tilstand de to sidste Bygninger fandtes i Aaret 1630, vil følgende Uddrag af de optagne Synsforretninger bedst kunne vise.

"I Kirken var der først i Taarnet nede i Vaabenhuset hugget 3 Skydehuller giennem Muren; siden ovenfor Hvælvingen i Taarnet var der 6 Skydehuller, 3 paa den vestre, 1 paa den søndre og 2 paa den nordre Side, som Fienderne brugte til at lægge store Stykker i; de 4 vare to Alen og de 2 syv Qvarteer vide i Kanten indentil. Dermed var der giort saa stor Skade, at Taarnet stod meget svagt, og hvis det ikke saasnart muligt blev istandsat, kunde man befrygte, at det vilde afstedkomme megen Ulykke. Dernæst var den tredie Pille fra den vestre Kirkedør, ved den nordre Side imod Midtgangen, ganske og aldeles nedfalden i Bunden tilligemed 4 Hvælvinger, som hviilte paa den. Træværket og „Bygningen under Taget" var enten nedfaldet eller revnet, og maatte nødvendig mures af ny. 16 Stole vare aldeles sønderslagne, og de lange Bielker, som laae tværs over Kirken ovenfor de nedfaldne Hvælvinger, skulde ogsaa indlægges paa ny. Den fierde Pille fra den vestre Kirkedør var sunken fra de øverste Buer, og dens Grundvold var saa daarlig, at man hvert Øieblik kunde vente dens Nedstyrtning; hvilket vilde blive saa meget desto farligere, forbi de to Hvælvinger, der hvilede paa den, allerede vare sprukne, og derfor vilde følge med Pillen, naar denne faldt. Orgelet var aldeles øde, og Piberne for det meste borttagne, hvilket ogsaa var Tilfældet med „Zeieruerckit." Hele den store Kirkegaardsmuur, der var opført i Kalk rundt omkring og foroven belagt med Tagsteen, var aldeles nedbrudt og Materialerne borte, undtagen en ringe Deel Muursteen, som fandtes i Skandsen; ligeledes manglede de 4 opmurede Indgange til Kirkegaarden med 4 Jernrister til. Et nyt Huus paa elleve Fag, som Kirken faa Aar i Forveien havde ladet

opbygge og indrette til 3 Familier, var aldeles nedhugget, og paa Pladsen, hvor dette og det ligeledes nedbrudte Skolehuus havde staaet, var den østre Deel af Skandsen giort, ligesom den søndre Deel af samme var opført paa det Sted, hvor Skolemesterens Gaard og Residence tidligere havde ligget" [11]).

Raadhuset var omtrent i samme Tilstand som Kirken. „Muren, hvor Indgangen til Raadhuus-Gaarden havde været, laae aldeles nedbrækket tilligemed Pillerne, og der paa Stedet var opført en Skandse, som siden fuldførtes rundt omkring hele Bygningen. Det murede Huus, som stødte sønden op til Raadhuustaarnet, var i høi Grad brøstfældigt, og Taarnet selv var ved den søndre Side nedfaldet. I den øverste Sal havde Fienderne nedhugget og forbrændt 5 Bielker; den vestre Deel af Raadhuset, som var bygget af Bindingsværk, havde de behandlet paa samme Maade, og desuden borttaget 17 Vinduesfarme med 4 Vinduer i hver Karm, saavelsom 6 Dørre. Byens Seierværk havde Fienderne ladet opsmede" [12]).

Møllen tilhørte paa den Tid Kongen, af hvem den fæstedes bort. Da Fienderne droge af Landet, efterlode de den næsten aldeles øde, og siden efter blev den vel igien opbygget, men dens Søgning var naturligviis langtfra saa stor som forhen, da Byen var i Velstand [13]). Hertil kom at en stor Deel af Borgerne ikke lode deres Korn male paa Møllen, men brugte

11) Orig. Doc. i Pakken: „Kirken, Skolen og de Fattige vedkommende 1446—1700" og Tingbog 1630. Synet var optaget efter Befaling af Cl. Sørensen, der tillige var „Regenskaffs-Prouste vdi Jellinge Søßell."

12) Synsforretningen er indført i Tingbog. 1630.

13) Tingsvidne i Raadstuprot. 1632, 8 Mai: „Der finderne droge her aff landen, da vor samme Mølle mesten øde — och siden den er bleven forferdigett, da haffuer den icke hafftt den søgning entten aff borgere elder andre, som vdi formere tidt."

Haandqværne hiemme i Husene, hvilket ogsaa Byfogden nedlagde Forbud imod (!) [14].

II. Efter hvad vi tidligere have sagt om Fiendernes langvarige og ødelæggende Ophold i Veile, er det let at indsee, at de fleste af Borgerne vare ved Fredens Slutning berøvede Alt hvad de eiede [15]. Nogle vare døde under Ufreden, Andre vare flyttede bort af Byen, hvilket foraarsagede de Tilbageblevne saa meget des større Besværligheder.

Det synes rimeligt, at Næringsveiene under Krigen tildeels vare standsede, maaskee naar man undtager Handelen, der dog kun var høist ubetydelig. Vi kunne slutte dette af dens Tilstand 1634, da der kun tilhørte Byen en liden Skude paa 4 Læster, en dito paa 3 Læster og en Seilings-Baad paa 1 Læst, som brugtes især til at løbe inden Landet med og forhandle sorte Leerpotter [16].

Foruden af Handelen levede Indbyggerne i ældre Tid især

14) Tingbog. 1633. „Byfogden, haffuer forbuden Borgerskaffuit her vdi Byenn som haffuer Handqværn vdi dieris huuße, att dy icke lader der paa maale maltt elder miell, menns der med att søge till Kongens Mølle her for Byenn."

15) J. E. Tingsvidne i Raadstuprot. 1630. „Att Jacob pedersøn vdi fremfarne vfredelig tid er aff Finderne berøffuit och fratagen all hanns rørinndis guods och formue: hanns huuß och Boning hand iboede er af dennem ruenerit och nederhugget, saa hand der offuer haffuer nu Intett vdi sin allerdom att forhielpe sig med, vden huiß Gud alsommegtigste och gott folck hannem meddiele vill." — Raadstuprot. 1632. 8 Mai: „folkenne mieste part forarmit, En part døde, och enndiels aff Byenn borttflødt." — Desuden p. fl. Steder Fortegnelser over det bortrøvede Gods.

16) Raadstuprot. 1634. 10 Januar, hvor der tilføies: „och berette same folk, som ere boesatte Skatteborgere, att dy siellffuer førde same smaa Skuder och seglings Baad, saa dy icke haffuer elder behøffuer nogen anden der till, och icke her for Byenn ere flere Skuder, end som forberøhrt ehr."

af Humlehaverne, som dengang fandtes i meget stor Mængde ved Veile [17]). Avlen var af saadan Betydenhed, at der ordentlig vedtoges, paa hvad Dag Humlen skulde plukkes norden eller sønden for Byen [18]), og særskilte Opsynsmænd vare da ansatte for at vedligeholde Ordenen [19]). Ligeledes fandtes der i Vedtægterne en egen Straf for dem, som vovede at opsamle Humle, førend den var plukket og afført, eller ogsaa uden Minde borttog Stængerne [20]) i Haverne. Men selv disse Byens Humlehaver vare ødelagte af Fienderne, hvilket i Tingbøgerne især omtales at have fundet Sted i Mølholm [21]), Suertpøtt, paa „Galgebierg" [22]), Hurod og i Romshule.

Den egentlige Agerdyrkning havde hidtil kun staaet paa et meget lavt Trin. Aarsagerne dertil vare fornemmelig, at de fleste Markjorder laae ovenfor høie svære Bierge, og at

---

17) En Grundtaxtforretning af 1682 viser, at i den Tid gaves der 95 Humlehaver ved Byen.

18) Raadstuprot. 1633. 20 Sept.: „J dag otte dage skall plockis homble sønden Byenn, och nu tillkommende Mandag otte dage norden Byenn; huo her imod giør skall haffue forbrudt till Byenn huiß homble som affplockit vorder."

19) Raadstuprot. 1629: „Jenns Rasmussen wor i siste homble plockerie tilplict att haffue tillsiunn med homblegaardene."

20) Prot. Fol. Nr. 2. f. 11. Straffen var: „de schall stande i Halß Jernidt, och mieste huis di haffuer med ad farre."

21) Dette Navn har sin Oprindelse af en Krudtmølle, som allerede 1626 havde været nedlagt i mange Aar. Det hedder nemlig i Tingbogen f. d. A. om et Stykke Jord i Mølholm, at det støder op til en Enghave, „som den gamble Krudmølle haffuer standen."

22) „Gallibierge" kaldtes nogle af de Banker sønden for Byen, som nu under eet hedde Storbierg. Benævnelsen Galgebierg kom af 2 Galger, der idetmindste endnu 1679 kneisede paa Toppen af Banken (Grundtegn. af Veile i Kobb. til Resens Atlas. Universitb.) Veien derud til kaldtes „Galligyde". (Tingbog 1632). — Af de anførte Steder ligge de 3 første sønden og de 2 sidste norden for Byen.

Veiene tæt ved Byen vare i en saa usfel Forfatning, at det udkrævede meget betydeligt og kostbart Arbeide, alene at føre Giødningen derop [23]). I øvrigt maa man lægge Mærke til, at Søndermarken dengang vel hørte til Byen, men var fælleds og afbenyttedes meest til Græsgange, og at Nørremarken saa langt tilbage i Tiden ikke afgav saa meget Pløieland, som nu, men var for en stor Deel bevoxet med Krat.

Endog flere Aar efter at Freden var gienoprettet (1635), herskede der saa stor Armod mellem Borgerne, at de ikke formaaede at holde „Tienestedrenge" til deres Markarbeide, men maatte selv uden Andres Hielp forrette det; ved en Undersøgelse, som anstilledes desangaaende [24]), fandtes derfor i hele Veile By kun „6 Tieneste=Suenne", og det var netop hos Borgemestrene, nogle Raadmænd og enkelte velhavende Folk [25]).

I den lange Tid, Fienderne opholdt sig i Veile, brugte de et meget betydeligt Qvantum Brænde; efter en Synsforretning over Skovene [26]) var der hugget i Ladegaardsskoven 912, i Løget Skov 240 og i Nørreskoven 193 Ege= og Bøgetræer, ialt 1345 Træer. Desuden haves der Efterretning om, at Tømmeret af de nedhuggede Huse brugtes ikke alene til Hielp til Skandsers og Vagthuses Opførelse, men borttoges ogsaa af Commisbagerne og Soldaterne, som benyttede det til Brændsel [27]).

---

23) Betænkning om Tiende til Sognepræsten. Orig. Doc. i Pakken „Kirken og Skolen vedkommende 1446—1700."

24) I Anledning af et Kongebrev om Skat. Raadstuprot. 1635. 18 Dec.

25) Da det maaskee ikke vilde være uden Interesse at kiende Datidens Kornpriser, anføres de her: 1632 vare Torvepriserne i Veile for 1 Td. Rug 2 slette Daler og 32 ß, 1 Td. godt Byg 2 slette Daler og 1 Td. Havre 1 slet Daler. — Næste Aar 1633 kostede 1 Td. Brødrug 3 slet. Dl., 1 Td. godt Byg 2 slet. Dl. og 1 Td. Havre 3 slet. Mk.; see Tingbøgerne f. d. A.

26) Indført i Tingbogen for 1629.

27) Tingbog 1629 „att dy soldaatter som laa vdi hanns huuß indførde till

Sæderne vare ved den lange Lovløshed, der havde hersket i Landet, uden Tvivl ikke lidet fordærvede. Hyppigen omtales blodige Slagsmaal; ja endogsaa Drab fandt stundom Sted. Som Exempler herpaa ville vi af Tingbogen for 1629 anføre følgende to Tilfælde: „Den 1ste October 1629 fandtes tæt inden for Byfreden Liget af en Mand, der var ihjelslaaet, efter Formodning af en ubekiendt Person, der løb omkring med et draget Værge og bandede forskrækkeligt; ligeledes tre Uger før Mikkelsdag 1627 havde Hans Rasmussen Piber begaaet et Mord paa Claus Murmand, for hvilken Gierning han flygtede af Byen.“

Adskillige af de Fruentimre, der havde ført et utugtigt Levnet med de fremmede Tropper, ledsagede disse, da de droge bort [28]); men andre bleve tilbage, og dreve deres Haandtering saalænge indtil Øvrigheden udstedte Forbud derimod. „I Slutningen af Aaret 1629 [29]) stævnedes Ane Thomasdatter i Fiskergade, fordi hun nogen Tid lang siden Freden her i Landet var forkyndt, havde holdt et slemt uskikkeligt Huus med løsagtige Folk, og det blev hende paalagt af Borgemester og Raad, at dersom hun senere havde saadanne eller andre tyvagtige Mennesker i sit Huus, skulde hun rømme Byen.“

Den almindelige Raahed, især i Haandværksclassen, yttrede

---

attskillige tider same gammell temmer, som dy villde haffue brugt til brende.“ — Ibid. „dy Commisse Baggere som forleden Vinter laa her vdi Byen, tog tow leß der aff.“ o. fl. St.

28) Tingbog 1629, 17 Decbr. omtales et Fruentimmer, som fulgte med Rytterne „der de droge bortt och som haffde fremdragitt itt ganske ont loßagtig leffnitt, som hun med horerie haffde ladit sig bruge vdi med dy krigsfolck som kom her i landen, oc haffde dieris Inqvartering her i Byenn.“

29) Raadstueprot. 1629.

sig i Drukkenskab og Optøier paa Gaderne [30]). Kort før Juul 1629 sammenkaldte Øvrigheden derfor alle Haandværksmestrene paa Raadhuset, og befalede dem, at de i den tilkommende Julefest, og siden efter bestandigen skulde holde deres Svende, Tyende og Børn til Ædruelighed, thi dersom de befandtes i Drukkenskab at streife om paa Gaderne med Raab og Skrig, skulde de straffes med Fængsel og Jern, og siden sendes over til Kiøbenhavn, hvor de vilde komme til at lide og udstaae den Straf, som den høie Øvrighed der fandt for godt at paalægge dem" [31]).

III. Efter det korte Omrids, som vi her have søgt at give af Veile Byes Tilstand nærmest efter Freden 1629, er det klart, at der fornemmelig maatte være Spørgsmaal om, hvorledes Borgerne skulde kunne udrede, ikke alene de sædvanlige Skatter og Afgifter, men ogsaa Hielp til Kirkens, Skolens og Raadhusets Istandsættelse.

Skatterne, som paa den Tid af Kiøbstæderne skulde udredes, bestode, foruden nogle mindre, i den saakaldte „Unionskat" og Skat „til Bøsseskytter og Baadsmændshold", eller, som det ogsaa hedder: „Pengeskat til Baadsmænds Hvervning"; undertiden stilledes ogsaa Baadsmændene selv til Flaaden. Men for nu at bestemme, hvorvidt Veile saavelsom de øvrige Stæder efter Krigen vilde være istand til at udrede disse Afgifter, befalede Kongen, at Lehnsmanden paa Riber-

30) Tingbog 1630: „Nogle mend gaffues til sag, att dy Midfaste søndag nest forleden om Afftenen haffue offuerfaldit och med geualt berøffnit och fratagit nogle tende bluß aff nogle Scholebørns hender, der dy ginge for Beatte Dirigsdatter, aff hindis Moders huuß och neder i Norgade for Niells frannßøns huuß, huor bruden bleff indføllgit, att bethiene till hindis Brudeseng."

31) Raadstuprotocol 1629.

huus Erl. og Velb. Albrecht Skeel og Lehnsmanden paa Coldinghuus, Erl. og Velb. Gunde Lange, skulde sammentræde til en Commission. Den 14de October 1629 udgave disse Mænd i Holstebro et Brev „angaaende Veile Byes Forskaanelse for Skat, saa og for Bøsseskytter og Baadsmændshold" [33]); men hvori Forskaanelsen enkeltviis bestod, vide vi ikke med Sikkerhed. Det synes kun som rimeligt, at Byen først befriedes for at betale de Afgifter, som under Ufreden vare forfaldne til Kronen, og dernæst at „Unionskatten" i den første Tid nedsattes til det Halve; ligeledes synes det som de 6 til 8 Baadsmænd, Byen hvert Aar pleiede at stille til Flaaden, i nogle Aar ikke bleve fordrede [33]). I Begyndelsen af Aaret 1630 paalagdes derimod Borgerne en Skat, som de, uagtet den Lettelse, der var tilstaaet dem, ikke formaaede at udrede. De afsendte derfor Ridefogden i Coldinghuus Lehn, Jørgen Knudsen, til Kiøbenhavn, for at tale Byens Sag, og han vendte virkelig den 3die Marts s. A. tilbage med et Kongebrev, som fritog Borgerne for den paabudne Skat [34]). En anden Skat, der paabødes endnu i Efteraaret 1630, af 300 Speciedaler [35]) er

32) I et Register mellem Byens Privilegier læses: „Enn Copia som Erlig och velb. Mennd Her Albritt Skeell oc Gunnde Lannge haffuer giortt vdi Hollstebrow effter K. M. befaling den 14 Octbr. 1629, annlangende om forskonnelse for Skatt saa och for Boßeskøtter och Bodsmendsholdt." Copien findes vel, men Skriften er ganske ulæselig.

33) I en Skrivelse fra Iver Vind, „Kirken og Skolen vedk. 1446—1700" hedder det ifølge et vedlagt Kongebrev: „att I derudi byen saavel som vdi Colding maa were fri for huiß skatter och andet I resterer med effter den ordinantz som Commissarierne giortt haffuer." — See endvidere Anmærkn. 37.

34) Løst Blad „Kirken og Skolen vedk. 1446—1700"; og tilføies der: „Bleff hannem daa forærit 1 Rosenobel, er 6 Daler."

35) Tingbog. 1630.

sandsynligviis bleven betalt med det Halve, da der ikke gives nogen Efterretning om, at Byen ganske er bleven forskaanet derfor. Næste Aar 1631 den 21de Julii taxeredes Veile for 208 Speciedalere til Hielp til Dækning af Rigets Gield; men den 22de November s. A. kom der atter Brev til Borgerne, at de skulde være fritagne for Betalingen deraf[36]). Endnu 1632 nød Byen Lindring, idet kun Halvparten af de krævede 208 Speciedalere bleve betalte[37]); men omtrent fra den Tid af tiltog Unionskatterne lidt efter lidt, og udgiorde indtil 1639 sædvanligen omtrent 280 Speciedalere; 1639 beløb de sig til 175 og 1641 til 570 Speciedalere. At imidlertid disse Skatter langtfra altid ere betalte, sees af et Kongebrev dat. Kiøbenhavn den 11te Mai 1642, paa hvilken Tid der resterede: tre Unionskatter, forfaldne fra Martini 1640 til Mikkels Dag 1641; to Pengeskatter til Baadsmænds Hverving, forfaldne til Sanct Hansdag 1639 og 1641; og desuden Borgernes aarlige Byskatter for flere Aar[38]). Da imidlertid ikke længe derefter Krigen med Sverrige udbrød, og Veile efter Freden var i høi Grad ødelagt, ere disse betydelige Restancer rimeligviis aldrig blevne betalte.

I hvilken sørgelig Tilstand **Kirken** og **Skolen** be-

---

36) Kæmnerregnskab i Prot. Fol. Nr. 2. f. 25: „Same aar denn 22 Nouemb. haffuer og forhuerffuit Kong. Matts. Missiue till voris kiere Lenßman Velb. Ernst Normand, att vy Naadigst motte forskaanis for forne paabuden Skatt."

37) ibd. f. 30: „Anno 1632 finnge vij Kong. Matts. Breff daterit Kiøbenhaffn denn 27 Junii, att vij her aff Byenn skulle vdgiffue 208 Specie Daler till Lanndskatt: Dog ere vij effter denn Forordning som velb. her Albrett Skeell oc Gunnde Lannge haffuer giortt effter Kong. Maytts. Naadigst befalinng vdi Hollstebrou forskaanitt for hallffpartt aff forne Skatt."

38) Orig. Skattebreve i „Militairvæsen og Indqvartering 1630—1650" og „Rangskat og andre Skattepaalæg 1602—1700."

fandtes, maa enten giennem Lehnsmanden eller Borgemestrene i Veile være kommen Kongen for Øre; thi den 26de Februari 1632 udstedte han en Befaling til Lehnsmanden Ernst Normand [39]) paa Coldinghuus, „at han med Flid skulde skaffe Underretning om Kirkens, Skolens og Broernes Tilstand, da Kongen havde bragt i Erfaring, at Byen selv manglede Evne til at istandsætte disse." Nogle Maaneder efter, den 19de Mai 1632, sendte Iver Vind et kongeligt Missive til Borgemester Clemen Sørensen i Veile, angaaende den tilstaaede Hielp, som skulde udredes af de øvrige Kirker i Stiftet [40]). Allerede 1633 var den nedbrudte Skole igien opbygget [41]) og næsten færdig; men det gik langtfra ikke saa hurtigt med Kirkens Reparation. Endnu 1636 klagede Sognepræsten til Øvrigheden over, at Bidragene af de øvrige Kirkers Indkomster, som vare skienkede af Kongen, ikke bleve krævede med den tilbørlige Strenghed; Kirken forfaldt derfor mere og mere; Kirkegaarden "stod endnu aaben og laae under Fæfod" [42]). 1636 gaves der heller ikke noget Orgel i Kirken [43]).

Ulige hurtigere gik det derimod med Raadhusets Istandsættelse. Som sædvanligt var i fordums Tid, holdtes der 1630 atter Bryllup paa Salen [44]); men Bygningens Istandsættelse var

[39]) Erl. og Velb. Ernst Normand til Selsø blev Lehnsmand paa Coldinghuus efter Gunde Lange Philippi Jacobi Dag 1631.

[40]) Orig. Docum. „Kirken og Skolen vedk. 1446—1700."

[41]) Thura: „Valvæ scholarum apertæ" Mscrpt. Universitetsbib.

[42]) Klagen, som er dat. d. 4 Febr. 1636, er indført i Raadstuprot. 1636 6te Febr.

[43]) Kæmnerregnskab for 1636, Prot. Fol. Nr. 2 f. 46: „den 8 Junij giffuit effter Borgemester och Raadtz befaling en person, som schulle haffue giortt Itt orgeuerch her i Kiercken. 2 Dr."

[44]) Kæmnerregnskab 1630. Prot. Fol. Nr. 2. f. 29: „Noch er opbaaritt som Erlig oc Velb. Iomfru Lienne Jull til Allstedt haffuer forærritt,

dog endnu ikke færdig; thi i Aaret 1631 lignedes en Skat af 6 Skilling danske paa hver Mark Grund til Raadhusets og Sønderbroes fuldkomne Opbyggelse [45]), og i samme Aar udbetalte Kæmneren omtrent 120 Dr. til Arbeidet paa Raadhuset. Ved denne Tid kiøbte Byen ogsaa et Seierværk hos „Wolff Barttsker vdi Aarhuuß" for 60 Daler foruden den øvrige Bekostning, der beløb sig til 19 Dr. [46]).

Af Skatten til Raadhusets og Sønderbroens Istandsættelse, udbetaltes 1631 af Kæmneren 46 Dr., foruden 20 Dr., som en Borger Finn Jonsen havde forstrakt, for at Sønderbroen endelig ganske kunde blive færdig, hvilket var af høieste Vigtighed for Byen [47]).

Lidt efter lidt forbedredes saaledes alle de offentlige Bygninger, som Fienderne havde ødelagt; men endnu stod der en vigtig Ting tilbage at ordne, og dette var Fornyelsen af Byens Privilegier og Adkomstbreve, der næsten alle vare blevne fordærvede under Krigen. Aaret før Fiendernes Ankomst havde nemlig den brave Borgemester Clemen Sørensen ladet indrette to nye Skabe paa Raadhuussalen, hvori Byens Archiv blev ordnet og indlagt. Men saasnart Fienderne havde forskandset sig paa Raadhuset, borttoge de Skabene, og ødelagde ved denne Leilighed Byens „Knapbogh", hvori Vedtægterne og andre vigtige Ting for de sidste 200 Aar vare indførte, tilligemed Regnskabsbøgerne, Skifte-, Jordskyld- og Borgerskabsbøgerne,

---

for hiendis Pigis Brøllup, som bleff giortt paa Raadhuußitt, Pennge XV Dr."

45) Raadstuprot. 1631, 1 April. „Bleff aff Borgemestere och Raad sambtyckt att giffuis och opkreffuis aff huer ⅹ statt till raadhuß bygning och sønderbrou att lade ferdige VI ß danst, foruden vdgifft aff Eiendommer."

46) Kæmnerregnskab 1631. Prot. Fol. Nr. 2.

47) Sammesteds.

foruden en meget betydelig Deel af Kirkens og Byens ældste og nødvendigste Documenter [48]. Uerstatteligt vilde dette Tab have været, hvis ikke Clemen Sørensen allerede 1621 havde ladet indføre Afskrifter af de vigtigste Breve i en Protocol, som han nu efter Krigen (1631) skienkede til Byen [49]. Selv reiste han samme Aar, som Freden var gienoprettet, til Kiøbenhavn, saavidt vi kunne skiønne, for at ansøge om de tabte Privilegiers og Adkomstbreves Fornyelse [50]; maaskee var det ogsaa hans Hensigt, at giøre Kongen og Rigsraadet opmærksomme paa Byens ulykkelige Tilstand; men om han udvirkede Noget ved denne Reise, er os ikke bekiendt. Strar efter Hiemkomsten begyndte han i Forening med Raadet at arbeide paa en ny Samling af Vedtægter, tilligemed en Udsigt over Byens Eiendomme og Jorder „efter otte Dannemænds derom erhvervede Kundskab." Disse vigtige Documenter indførtes 1631 i en stor Protocol, som endnu findes i Byens Archiv [51] og som afgiver mange brugbare Efterretninger om denne Periode. Med Fornyelsen af Privilegierne gik det imidlertid noget i Langdrag. I Marts Maaned 1634 reiste Clemen Sørensen tilligemed den anden Borgemester Laurids Lauridsen til Skander-

48) Protocol. Fol. Nr. 2. Tingbog. 1632.

49) Sammesteds: „Och den største Skade ehr, att da bleffue mange aff Byens, Kierckens och Prestegaardens Breffue borttagne, som Byen laae stoerligen macht paa, Och iche den Skade kand forminde, hvis iche woris høye øffrighedt naadigst will dem Renovere effter Copierne, som vdi Borgemester Clement Seuerinsens Bogh, findes richtig indførte, Och hand nu Byen med forærett haffuer." — See iøvrigt Cl. Sørensen, hos Gaarmann om Veile S. 58—59.

50) „Privilegierne": Bag paa et Register er skrevet med Cl. Sørensens egen Haand: „Denne Register er mig send fra Wedel til Kiøbenhaffn Anno 1629, Paa de Byens breffue, som endda wore i beholding offuerbleffuen hoß Byen."

51) Protocol. Fol. Nr. 2.

borg, hvor Kongen og Rigsraadet da vare, og ansøgte underdanigst: om Byens Privilegier og Kongebreve maatte blive fornyede, eftersom de i Ufredstiden vare skamferede og fordærvede. Siden efter var Laurids Lauridsen i samme Ærinde paa Coldinghuus og i Ribe; men de fik dog ingen anden Beskeed, end et kongeligt Missive til Hr. Albrecht Skeel og Lehnsmanden Ernst Normand, at de især skulde søge Underretning om, hvorvidt Byfreden udenfor Byen strakte sig, hvilket endnu ikke var skeet i Begyndelsen af Aaret 1635 [52]). Alligevel confirmerede Kongen den 27de Marts 1635 Byens ældste, af Kong Valdemar (1327) udstædte Privilegier, tilligemed forskiellige Tid efter anden af Kongerne udgivne Gavebreve m. v. [53]).

Det bør ikke forbigaaes med Taushed, at dette skete netop, da Byens brave Borgemester Clemen Sørensen Vedel, efter i 31, især i Slutningen voldsomt bevægede Aar, at have styret Veiles Anliggender, forflyttedes til Laugmandsstolen i Tonsberg i Norge. At give en udførlig Fremstilling af hans Liv og Virken, tillader Rummet os ikke; vi ville her kun bemærke, at det ikke varede længe, før han atter vendte tilbage til sin Fædrenestad, for at ende sine Dage i Fred. Vi gienfinde ham 1641 i hans forrige Gaard ved Torvet; men idelige Indqvarteringer og de derpaa følgende Krigsuroligheder bragte den hæderlige Olding fra den Tid af hyppigen Krænkelser og Sorger, som vistnok bidroge til at fremskynde hans Død [54]).

IV. Efter den keiserlige Krig finde vi i endeel Aar ingen Spor til Indqvarteringer i Veile. Først i Aaret 1638 fore-

---

52) Protocol. Fol. Nr. 2 f. 36.

53) „Privilegierne“ og Cl. Sørensens Prot. Fol. Nr. 3.

54) Raadstuprot. 1635. 6 Marts. Gaarmann om Veile S. 81. Orig. Doc. „Militairvæsen og Indqvartering 1600—1650.“

spurgtes der hos Borgerne, ifølge Skrivelse fra Kongen: „om de helst vilde have Soldater i Qvarteer, eller betale for at blive dem qvit.“ Svaret lød vel, at de helst vilde efter deres fattige Formue betale en billig Pengesum [55]); men ikke destomindre see vi dog, at i Aaret 1639 vare en heel Deel Militaire indlagte i Byen. Et Beviis paa, hvor betydelig deres Mængde var, afgiver den Omstændighed, at een enkelt Mand havde i Qvarteer en „Captein Lutenant“ selv tiende; men da han klagede derover, fik han ogsaa Understøttelse af Byen [56]). Raadstuprotocollerne fra denne Tid berette hyppigt, at Klammerier forefaldt imellem Borgerne og Soldaterne, ja der siges endogsaa, at disse sidste ofte deserterede [57]). Ved et Kongebrev, dat. Glykstad den 17de Septbr. 1639, befaledes desuden, at Borgerskabet ikke maatte lade skienke, eller Drik udtappes enten til Rytteriet eller Andre i deres Huse til Overflødighed, længere end til Kl. 9 om Aftenen efterat Vagten var sat; og hvor saadan Uskikkelighed skete, skulde Verten give Vagten det tilkiende [58]). — Vi kunne endnu bemærke, at det synes som Borgervæbningen i Veile først paa denne Tid er bleven ordentlig indrettet. Allerede 1636 findes der vel Spor til, at Borgerne vare samlede til et Corps [59]); men de vare deelte i Corporalskaber og havde ingen Officerer. Disse bleve ved en Skrivelse fra Lehnsmanden „Mogens Bille“, af 4de August 1641, befalede at skulle bestaae af en „Stadtzhopmand“, en „Lyttenantt“ og

55) Raadstuprotoc. 1638. 29 Octob.

56) Raadstuprotoc. 1639. 11 Octob.

57) Raadstuprotoe. 1640 p. fl. St.

58) Raadstuprotoc. 1642. 6 Junii.

59) Raadstuprot. 1636: „Hanns Eiperßønn Spilmand loffde och tillsagde, att hann vill och skall thienne Wedle Bye for een Tromslaaer, oc verre tillstede oc medføllge om Nogitt med folck och vdbud paa kom.“ Docum.: „Militairvæsen og Indqvarter. 1600—1650.“

en „Fendrich", og det bestemtes tillige at de skulde sværge Troskabseed i Colding [60]).

Indqvarteringerne vedbleve imidlertid at forurolige Borgerne i Veile; 1641 var Ritmester Velb. Hinrich Rantzow med sin Eskadron indlagt i Byen [61]), og aldrig saasnart var han borte, før nye Skarer indfandt sig. Med disse forefaldt der idelige Stridigheder, som ikke sielden udartede til Slagsmaal, hvorfor der udkom en kongl. Befaling [62]): at dersom Borgerskabet sloges eller utilbørlig skiendtes med Rytterne, skulde den, som Skylden fandtes meest hos, eller „hvor det gik lige op, begge Parter straffes paa Kroppen, eftersom Forseelsen var til, uden videre Proces."

Fra den 22de Junii 1643 laae Oberstlieutnant Friedrich v. Buchwald til Nederhof med sit Compagnie i Veile, hvorfra han rimeligviis først ved de Svenskes Nærmelse 1644 er draget bort [63]).

Tredie Afdeling.

De Svenske i Veile 1644—45, og Byens Tilstand indtil 1657.

I. Endnu engang i Christian den Fierdes Levetid blev Jylland hærget af et ødelæggende Indfald. Efterat denne Konge

---

60) Raadstuprot. 1641.

61) Orig. Doc.: „Militairvæsen og Indqvart. 1600—1650."

62) Kongebrevet, som er dat. Rendsborghuus den 1 Marts 1642, findes i Raadstuprot. f. d. A. den 6 Junii.

63) Endnu d. 5 Decbr. 1643 var han i Huset hos El. Sørensen, med hvem han havde heftige Uenigheder. „Militairvæsen og Indqvart. 1600—1650."

nemlig ved Freden i Lübeck 1629 havde forladt de Lutherskes Partie og stillet sig neutral, havde Sverrige under Gustav Adolph indtaget hans Plads mod Keiseren. Gustav Adolph faldt ved Lützen 1632, men ikke destomindre vedbleve hans Tropper at kæmpe i Tydskland mod Østerrige, skiøndt med afverlende Lykke; og 10 Aar vare allerede saaledes forløbne. Som klog Statsmand indsaae Christian 4., at det kunde blive ikke mindre farligt for Danmark, hvis de Svenske, der i Grunden tragtede mere efter egen Fordeel, end efter at befordre de tydske Lutheraneres Vel, fik en afgiort Overmagt: end hvis Tilfældet blev, at Keiseren vandt en fuldkommen Seier over alle sine Modstandere. Kongen søgte derfor mere end eengang at mægle imellem de stridende Parter; og heldede i sin Politik snart noget mere til det ene, snart til det andet Parti. De Svenske paa den anden Side indsaae ligesaa godt, at saalænge Christian IV. endnu havde Noget at sige, vilde de ikke kunne opnaae nogen fordeelagtig Fred med Keiseren; og de besluttede derfor hemmeligt at svække Danmarks Kraft. Nogle meget ubetydelige og fuldkomment ugyldige Skingrunde tilbøde sig; og den svenske General Torstenson rykkede pludselig i Efteraaret 1643, uden foregaaende Krigserklæring, ind i Holsteen, hvor Ingen ahnede en Fiendes Komme, eller søgte at giøre nogen Modstand, med Undtagelse af Fæstningerne Glykstad og Krempe, som ikke bleve erobrede. Efter at derpaa Slesvig var bleven besat, fordeeltes Regimenterne rundt om i Landet, og Oberst Douglas fik Ovarteer i Haderslevhuus Amt, for, naar Vinteren var til Ende, at drage videre frem.

Denne Fremrykken skete i Begyndelsen af Aaret 1644 uden nogen synderlig Modstand fra de Danskes Side. En Deel Ryttere, under Oberst Buchwalds [1]) Befaling, som stode

[1]) Rimeligviis den samme Mand, som fra d. 22 Junii 1643 indtil dette Aars Udgang laae med sine Ryttere i Veile.

ved Colding, bleve fordrevne af de Svenskes overlegne Magt, og Buchwald maatte trække sig tilbage til Fyen. Samme Skiebne havde Rigets Marsk Anders Bilde efter adskillige Smaatræfninger, og Jylland var saaledes atter overladt til den sørgelige Skiebne, at tages i Besiddelse af en Fiende, der betragtede Landet som et Bytte, hvoraf han maatte søge at giøre sig al den Fordeel, som kunde opnaaes, saa længe det var i hans Magt.

II. Vi kunne ikke sige med Sikkerhed, hverken naar Fienderne ere ankomne til Veile, ei heller hvor stort deres Antal var, som bleve indlagte her. Raadstuarchivet i Veile indeholder desværre kun meget faa og mangelfulde Efterretninger om de Svenskes Ophold der 1644—45. Tingbogerne og Raadstuprotocollerne, som ellers efter den keiserlige Feide endnu findes temmelig fuldstændige, ophøre ganske fra 1643 til 1646 tilligemed alle vigtigere Kæmnerregnskaber, Skattelister o. s. v. Maaskee ere de forgaaede ved Ildebrand hos en eller anden Øvrighedsperson, eller ogsaa borttagne af de Svenske selv. Men ligesom forhen de keiserlige Tropper, saaledes toge nu ogsaa de svenske Raadhuset til et Slags Hovedqvarteer i Staden, og befæstede det blandt andet ved at hugge Skydehuller i Bulværket, der gik rundt omkring Gaarden. En stor Deel af de Huse, som laae paa Torvet, omkring og ved Raadhuset, bleve, tilligemed adskillige andre, nedbrudte, for at Fienderne kunde have fri Udsigt til Siderne og bedre holde Vagt. For Resten bleve, som naturligt, ogsaa Porthusene ved Nørre- og Søndre-Port ombannede til Vagthuse [2]).

[2]) De fleste af disse Efterretninger om de Svenskes Adfærd i Veile ere uddragne af en Synsforretning over Byens Tilstand 1645, der begynder saaledes: „Wedlle Byes Angiffuende for di goede Welb. H. Commissarier, anlangendis huad Skade och Vdgifft denne fattige Bye formedelst dett Suendske Indfald er lidt och till for aarsagett.“ Pakken „Justits og Tingsager 1640—60.“

Det sees aabenbart nok af Kilderne, hvor faa disse endog ere, at Veile Borgere behandledes meget haardt i denne Krig. „Den største Deel af dem nødsagedes til, for Fiendernes Skyld, at forlade Huus og Hiem, og opholde sig paa fremmede Steder [3]) med Hustruer og Børn", medens de Svenske borttog Alt, hvad de havde efterladt sig. De Borgere, som bleve tilbage i Byen, mistede alle deres rørlige Eiendele, endogsaa dem, de havde nedgravet i Jorden, og vare idelig udsatte for voldsomme Udpresninger saavel af Penge som af Proviant [4]). Et mærkeligt Exempel paa Borgernes Trængsler i denne urolige Tid, afgiver en Optegnelse [5]) af de Udgifter og Tab, som en enkelt Indvaaner i Veile (maaskee Mads Thomsen, der var anden Borgemester) under Krigen havde havt; vi tage derfor ikke i Betænkning, fuldstændigt at meddele dens Indhold, uden dog at følge Originalens slette Skrivemaade. Mandens egne Ord ere følgende:

„Paa Kierdgaard .... [6]) og paa mit eget Foder er

---

[3]) Der siges ikke, hvilke disse fremmede Steder vare; men det synes ikke urimeligt at antage, at det fornemmelig var Fyen og Siælland, de Flygtende søgte til. Der fortælles saaledes, at Sognepræsten i Colding, Hr. Anker Sørensen, formedelst Fiendernes Indfald 1643 tog sin Tilflugt til Kierteminde i Fyen. See „Riber Stifts Presbyterologie" Kallske Mscrptsamling 4to 502; i det st. Kgl. Biblioth.

[4]) See den ovenfor nævnte „Synsforretning" paa sl. St.

[5]) Løst Blad i Pakken: „Militairvæsen og Indqvartering 1640—1650" med Paaskrift: „Extract. Vdgifft Til Suendskens Contribution 1645." Som Prøve paa Optegnelsens slette Orthographie, hidsætte vi Begyndelsen: „Angiffues Vndersk[ne] Skaade aff dj Svenske Ehr sked Medt Rouffwerj, och ellers Motte til Dennom udgiffue thid effter anden som bleff paalagt"; og længere henne: „Noch Bleff mig en housz Rouenneridt vor thoue loufft höye, och Nöyiligen vor Med louffter lagt" o. s. v.

[6]) Et ulæseligt Ord. (Staldrum?)

mig fra berøvet 180 Øxne[7]), Parret à 30 Rbd. er	2,700	Rd.
Endnu er mig fratagen 5 Heste, kostede mig selv	150	—
18 Sviin saa gode som	30	—
Ege- og Fyrre-Tømmer for	40	—
15 Tylter Fyrre-Deller, à 9 Mk. er	22½	—
Endnu blev der ruineret for mig et Huus, der var 2 Lofter høit og nyligen forsynet med Lofter og Dørre, hvilke bleve borttagne, foruden Stene og Kalk, jeg havde liggende i samme Huus. Herved er giort mig Skade for	250	—
Endnu leed jeg Tab, da Svensken gik omkring i Byen og opskrev hvad der fandtes i Husene; da imidlertid fratoges der mig i Linklæder, Hør og Hamp, og andet mere for	150	—
Desuden givet til Contributionsskat, Proviant- og Hummelskatter, 3 Vogne og Hestes Udredning, foruden den Indqvartering man daglig maatte holde, og ellers i andre Maader, som i denne strenge Tid paa deres haarde Anfordring er medgaaet, i Penge	600	—
Dette er mig saaledes frataget og udgivet som forskrevet staaer; og desforuden har jeg maattet forlade Huus og Hiem og med 20 Personer opholde mig paa et fremmedt Sted i 22 Uger, hvilken Underholdning, saavelsom Fragtning af Skib og Reise frem og tilbage, ikke er giort under	200	—
Tilsammen Skade	4,142½	Rd."

7) Et saa overordentligt Antal Øxne kunde en enkelt Mand i en Kiøbstad neppe have, med mindre han enten havde Landeiendomme, hvilket de to utydelige og neppe læselige Ord synes at underrette om; eller at han ogsaa havde paataget sig en eller anden Leverance.

Denne Sum, der paa hiin Tid var meget betydelig, kunde man letteligen fristes til at ansee for overdreven, hvis der ikke tillige var bevaret en kort Optegnelse [8]) over den Skade, som hver Borger for sig havde lidt, hvoraf man seer, at adskillige Andre ansloge deres Udgifter ligesaa høit. Borgemester Hans Svane angav sit Tab endnu høiere til 4,500 Rd. [9]); forrige Borgemester Jens Berthelsens Enke mistede 3,500 Rd. og Jørgen Staalsen, der siden blev Borgemester, 3,400 Rd. I det Hele bleve Byens Udgifter og Tab under de Svenskes Ophold ansatte til 38,000 Rd. [10]).

Optegnelsen er i øvrigt særdeles mærkelig, da den ikkun indeholder Navnene paa 54 Borgere, foruden de fire, vi ovenfor omtalte; hvilket synes at vise, at disse vare de eneste Tilbageblevne, hvorimod alle de øvrige Borgere vare dragne bort til fremmede Steder. Dette vinder Bestyrkelse derved, at den Sum, som udkommer ved at optælle Listen, stemmer ganske overeens med det Beløb, som et andet Sted berettes, at have været hele Byens Udgift under de Svenskes Besætning „efter enhver Borgers Angivelse derom“ [11]). Af disse 54 Borgere angaves Skaden omtrent saaledes:

---

8) „Anteignelse som sig haffuer angiffuen med vnderskr^ne Beuisers Indhould til Svenskens Contribution, saa och skaade for vden lid haffuer som følger.“ — Den er skreven med samme Haandskrift, som den ovenfor meddeelte Skade-Antegnelse, og findes sammesteds som denne. Maaskee ere disse 2 Blade Levninger af et udførligt Helt om hver enkelt Borgers Udgift.

9) Efter denne Sum følger i Listen Mads Thouesens Tab 4000 Rd.; hvilket Beløb jeg antager at være det samme, som det, hvorom Talen ovenfor var.

10) See ogsaa „Synsforretningen 1645.“

11) Sammesteds.

1	havde	mistet	2,500	Rd.		2	havde	mistet	600	Rd.
1	—	—	1,400	—		2	—	—	500	—
2	—	—	1,000	—		10	—	—	400	—
1	—	—	900	—		9	—	—	300	—
4	—	—	700	—		10	—	—	200	—

og de øvrige 12 mindre Summer under 200 Rdd.

Allerede i Julii Maaned 1641 trak Torstenson sig vel ud af Holsteen; men ikke længe efter, nemlig sidst i September, sendte han Oberst Helmuth Wrangel med 2000 Ryttere og 500 Fodfolk over Elben ind i Danmark. Saasnart denne vilde Kriger havde faaet Forstærkning fra den forenede svenske og hollandske Flaade, erobrede han Haderslevhuus og Ribe, og rykkede derfra op i Jylland til Randers, hvor han afslak og forskandsede en Leir. Rimeligviis har han paa dette Tog været i Veile og udsuet Indbyggerne, skiøndt der ikke gives nogen Efterretning derom. Imidlertid havde den danske Marsk Anders Bilde i Forening med Erkebiskoppen af Bremen, Prinds Frederik af Danmark, som var udnævnt til Generalissimus i Holsteen, samlet en Hær ved Snoghøi, hvor de havde forskandset sig; og ikke længe derefter brød Prindsen op fra Leiren for at tilbageerobre Ribe, hvilket ogsaa lykkedes den 30te December 1644 [12]). Prindsens Plan gik derefter ud paa at angribe Wrangel i hans forskandsede Leir ved Randers; men dette vilde Anders Bilde ikke vove, og herover opstod der Uenighed mellem dem, saa at Marsken trak sig med sine Tropper tilbage til Fyen. Ikke saasnart fik Wrangel Underretning herom, før han rykkede ud af sin Forskandsning, og ilede saa hurtig som muligt giennem Jylland tilbage til Holsteen [13]).

---

[12]) Adler Efterr. om Ribe i Krigen 1643—45. S. 47.

[13]) Slange Chr. IV. Historie.

Efterat Veile ved denne Giennemmarsch atter formodentlig havde maattet udrede en svær Brandskat, var Staden vel befriet fra Fienderne, men idelige Indqvarteringer vedbleve dog at paalægge Borgerne betydelige Udgifter. De første danske Tropper, som ankom i Januar Maaned, vare 70 Dragoner, der maatte underholdes i 10 Dage [14]); dernæst beordredes hertil den 30te Januar 1645 Capitain Straus fra Fyen, hvor han med adskillige jydske Folk havde ligget under Krigen, men nu ikke længere kunde erholde nogen Proviant. „Efterdi den høieste Nød udkrævede det", henlagdes han hertil med sit Compagnie, der bestod af omtrent 250 Mand, foruden Qvinder og Børn [15]). Efterat disse Tropper havde ligget i Byen til den 7de Marts, sendtes 2 Compagnier Ryttere hertil den 14de Marts under Anførsel af Ritmestrene Jens Høeg og Jørgen Marsvin; men fra Udgangen af næste Maaned blev Byen befriet for videre Indqvarteringer. Udgifterne til disse, som den allerede havde udholdt, beløb sig, efter de derover givne Regninger, til 1177 Rd. 4 Mk. 14 Sk. [16]).

Endnu var der een Omstændighed, som foraarsagede Veile By mange Besværligheder, fremfor de andre Stæder i Landet. Ved Bersodde, omtrent det Sted, hvor det nuværende Fredericia senere blev anlagt, var nemlig i denne Krig opkastet en Skandse, som i Begyndelsen af Aaret 1645 holdtes besat af de Danske. Ikke nok med at Borgerne i Veile idelig maatte giøre Arbeide dertil, een Gang endogsaa 14 Dage i Rad med 6

14) „Synsforretningen 1645."

15) Fortegnelse over Indqvart. 1645. Orig. Ordre fra Gregers Krabbe og Mogens Høeg. — „Militairvæsen og Indqvart. 1640—1650." — „Synsforretningen 1645."

16) Fortegnelse over Indqvarteringen 1645. — I Synsforretningen 1645 siges: „Och effter deß Affreigningh beloffuer offuer Thou Thusind Daller."

Vogne hver[17] Dag; men de maatte ogsaa, efterat de i Slutningen af April 1645 vare befriede for Indqvarteringer, levere Proviant til de Soldater, som vare i Skandsen, hvilket var meget besværligt og kostbart[18]. Ifølge Marskens og Landcommissairernes Ordre skulde Borgerne fra 5te Mai af levere ugentlig 12 Tønder Øl, 4 til Officererne og 8 til Rytterne af eet Compagnie under Oberstlieutnant Henrich Rantzows Eskadron, og tillige selv føre Øllet ned til Skandsen. Men det synes af en Optegnelse, at Borgerne længere hen ogsaa maatte levere Proviant til Rytterne. Saaledes siges, at Aar 1645 den 23de Mai leveredes til Velb. Jørgen Seefeldts Compagnie: 8 Tønder Øl, 400 Skaalpund Brød og 200 Skaalpund Flesk; fremdeles den 29de Mai 6 Tønder Øl og 200 Skaalpund Brød[19]. Uden dette vilde Provianteringen til Bersodde Skandse heller ikke have kunnet anslaaes til 1800 slette Daler[20], om man endogsaa vil antage dette Beløb at være noget overdrevet.

At Bønderne i Veile Amt i denne for Danmark ulykkelige Krig ikke havde det bedre, end Borgerne i Kiøbstæderne, er let at indsee. Uheldigviis gives der ikke nogen Underretning om Fiendernes Opførsel paa Landet her; kun fortælles der, at et svensk Corps under Schlebusch, selv efter at Freden var sluttet, røvede og plyndrede i Nørvangs Herred[21], saavelsom at de

---

17) Synsforretningen 1645.

18) Orig. Ordre dat.: „Medelfahrdt den 3 May Anno 1645: „vdaff Eders Bye Weylle, formedellst den for Indqvartiering bliffuer forskaanitt, skall forskaffis" o. s. v. — „Militairvæsen og Indqvartering 1640—1650."

19) See bag paa det i Anmærkning 8 omtalte løse Blad.

20) Andragende fra Borgerne om at beholde deres Privilegier. — „Justits- og Tingsager 1640—1660."

21) Adler om Ribe i denne Krig, S. 55. — I Bredsten borttoge Fienderne Kalken af Kirken; see D. Atlas V, 989.

omkring Veile liggende Egne og Lehnet i det Hele, hvoraf Byen skulde have sin Tilførsel og Aftræk, var efter Krigen meget svækket og mange Steder reent øde [22]).

II. Den 7de August 1645 fik endelig begge Magters Anførere Ordre til at ophøre med Fiendtlighederne, og den 13de i samme Maaned sluttedes den for Danmark sørgelige Fred til Brømsebro.

Ikke længe efter, den 30te October 1645, afholdtes ifølge kongelig Befaling en Synsforretning [23]) over hvad Tab og Skade Veile ved det svenske Indfald havde lidt, hvoraf man seer, at Byen var endnu mere ødelagt, end da de keiserlige Tropper 1629 droge bort. Ikke alene Raadhuset [24]) og Porthusene krævede betydelige og kostbare Forbedringer; men hvad værre var, Fienderne havde nedhugget og fordærvet saa stor en Mængde Huse, „at den fierde Part af Byen laae øde, tilligemed det, som tilforn i den keiserlige Krig var bleven ruineret." Broerne og Veiene ved Byen vare næsten øde og kunde ikke passeres uden med Livsfare, eftersom svenske Partier under Krigen ideligen med svære Rustvogne vare dragne giennem Veile. I Sønderskoven havde Fienderne hugget til Pallisader 600, og i Nørreskoven 620 Træer; altsaa ialt 1220 Ege- og Bøgetræer.

---

22) Brev fra Borgerne til Commissairerne 1645. Copie i „Borgerskab og Næring vedkommende 1544—1700."

23) Herom see Anmærkning 3. Hvor historiske Efterretninger her uden videre anføres, ere de tagne af denne Forretning.

24) „Befindes først udi Byen Raadhußett megitt ilde att verre medhandelitt, Winduer gandske udslagen, och Boellwerk med skiottholler igien, Indbiugning nederhuggen, Døer och andett bortte, Suall trapper (Svaletrapper?) med thagstien sønder och øde, Planckwerck med Portte och Laager øde, saa dett icke uden stoer Bekaastning igien kand ferferdiges."

Svækkede ved de mange og store Udgifter, som i Krigen bleve paalagte, vare Borgerne komne i den sørgeligste Stilling. Nogle havde lidet, Andre intet at begynde deres Næring med [25]); ja Mange vare endogsaa nødsagede til med Bettelstaven at søge deres Brød paa fremmede Steder. Stor Skade havde Fienderne ogsaa tilføiet Borgerne ved at udskiære en Sø paa Grundet Mark tæt ved den nuværende Gaard Lille-Grundet, for der at søge efter Bytte. Vandet fra denne Sø styrtede nu ned imellem de høie, svære Bakker, der omgive Byen, og skyllede med saadan Magt Sand, Stene og Træer ud over adskillige i Hestehaven liggende Enge og Humlehaver, at disse i flere Aar derefter vare ganske ubrugelige [26]).

Med Handelen i Byen havde det ogsaa kun meget daarlige Udsigter. Bønderne i Omegnen havde ikke Evne til at kiøbe, og kunde ikke engang betale hvad de vare skyldige, da Krigen udbrød [27]). Hertil kom, at idelige Vandløb fra de høie omliggende Bierge havde fyldt Dybet i Sønderaaen med Sand, saa der ikke kunde flyde en Baad ind eller ud, „uden naar Vandet var høit af Stranden", hvorover Indbyggernes Næring mere og mere forfaldt.

Uagtet disse sørgelige Omstændigheder vare Borgerne, selv efter Freden, ingenlunde befriede fra at svare temmelig betydelige Udgifter til Soldaterne. Daglig streifede Partier fra Skandsen

---

25) Brev til Commissairerne; see Anmærkning 22.

26) En lignende Fremgangsmaade øvede Polakkerne 1659; man seer derfor ogsaa, at Sandhøiene i Hestehaven, der endnu ere meget kiendelige, dele sig i 2 Grene. Sagnet fortæller, at engang ved en Udskiæring af Søen skyllede der saamange Fisk ned, at de udgiorde adskillige Vognlæs.

27) Brevet til Commissairerne: „Endoch huor Borgerne kunde for denne tid haffue hafft en ringe vdstand och gieldtzfordring, haffuer di sig lidet och mange steder indtitt att formode."

ved Versodde frem og tilbage giennem Byen, og fik her deres Fornødenheder, uden at disse kunde senere blive Borgerne godtgiorte; ligesom der ogsaa maatte leveres Proviant til de Militaire paa andre Steder. I Colding var saaledes Generalmajor Ahlefeldt indlagt i October 1645 med en Eskadron til Hest, som Borgerne i Veile skulde underholde efter en Designation, Cancelliet ifølge kongl. Ordre havde udfærdiget.

Den 14de October leveredes til Ritmester Angels Compagnie med 107 Heste: 13 Lpd. 6 Skaalpund Brød, 3½ Tønde Øl, 13 Lpd. 6 Pd. Kiød, 6½ Pd. Smør, 9 Tønder ½ Skieppe Havre og 4 Læs Hø; og paa samme Tid til Capitain-Lieutnant Angels Compagnie med 94 Heste: 11 Lpd. 12 Pd. Brød, 3 Tønder Øl, 11 Lpd. 12 Pd. Kiød, 6 Pd. Smør, 8 Tønder Havre og 3 Læs Hø [28]). Endnu værre blev det dog, da allerede i November Maaned samme Aar Capitain Otto Skade med et Compagnie Soldater indqvarteredes i Veile, hvor de bleve saalænge, at Afregningen beløb sig til over 1300 Rigsdaler [29]).

Alle disse forskiellige Udgifter, som Borgerne under og nærmest efter Krigen havde havt til danske Krigsfolk, udgiorde over 4000 Daler, foruden omtrent 400 Daler, hvilke Oberstlieutnant Fridrich v. Buchwald ved sin Afreise 1643 var bleven skyldig; en Sum, der bliver endnu betydeligere, naar man tager Hensyn til Byens ulykkelige Tilstand og Pengenes Sieldenhed i hine urolige Tider [30]).

Om Byen nogensinde har faaet Godtgiørelse herfor, synes

---

28) Fortegnelsen over denne Leverance saavelsom Fortegnelsen over Indqvarteringen 1645. „Militairvæsen og Indqvartering 1640—1650."

29) Fortegnelsen over Indqvarteringen.

30) Andragende til Rigsraadet om Seiladsen 1655. Pakken: „Borgerskab og anden Næring 1544—1700."

meget tvivlsomt, endskiøndt Christian den Fierde ved et Brev dat. Kiøbenhavn den 13de Mai 1646 lovede, „at hvad enhver Kiøbstad med rigtig Liqvidering og Afregning beviiste at have forstrakt til Soldatesket, skulde efterhaanden, saasnart Kronens Tilstand giorde det muligt, afbetales og godtgiøres." Vi vide med Sikkerhed, at i det mindste 1655 var der ikke foretaget noget Skridt i denne Henseende, og dog havde Frederik den Tredie fornyet sin Forgængers Løfte [31]).

III. Om Byens indre Tilstand og øvrige Forhold i Mellemrummet fra 1646 til 1657 findes næsten aldeles ingen Efterretninger undtagen i Aaret 1654, da Borgerne bleve satte i en ikke ringe Urolighed.

En Pest, der i dette Aar var udbrudt i Skaane, Siælland og Fyen, sporedes ogsaa i Jylland, men, saavidt vides, kun paa to Steder: Høyen og Urlev Præstegaarde, hvor mangfoldige Mennesker bortdøde [32]). Da saaledes Smitten yttrede sig paa begge Sider af Veile, var det naturligt, at Borgerne her søgte at hindre den fra at trænge ind i Byen, og de vedtoge derfor, at der skulde sættes Vagt i Nørre- og Søndreport, og at Ingen maatte huse fremmede Folk eller deres Gods [33]).

---

31) Sammestеds: „Som Och aff woris Allernaadigste Herre Och Konning anloffuet ehr."

32) Orion I, 252. Høyen ligger sønden og Urlev nordost for Veile.

33) Orig. Docum.: „Medicinalvæsen 1654—1700." — „Aar effter guds biurd Anno 1654 Fredagen den 21 Jully — bleff sambtøgt och wedthagen aff Borgemester och Raad, sampt menige Borgerskab som da thill stede war, at efftersom Sygdom med Pest nu her i Naaboelaug grasserer, at der nu stragx skall holdiß Wagt bode vdi sønder och nøre Pordt, thoe døgtige Karlle i huer Pordt: och di som icke haffuer nogen Suenne som er god derfor, daa skall di leye for dem en før karll i steden derfor. Dersom Nogen her imod findiß forsømmelig

Neppe var Frygten for denne Pest standset, før der i Efteraaret fra en anden Kant reiste sig et Uveir, som truede Byen med fuldkommen Undergang. Frederik den Tredie vilde giøre den nylig anlagte Fæstning Frederiksodde, som senere kaldtes Fredericia, til sin Residents, og vilde skaffe denne Stad Fordele paa de nærliggende Byers Bekostning. Han kaldte derfor Borgemestrene og Raadmændene fra Veile hen til Viborg, hvor de bleve underrettede om, at han havde i Sinde at forflytte Seiladsen fra Veile til Frederiksodde, da Veile var en aaben By og i sidste Krig havde været Fienderne til megen Nytte [34]). Hvor stor Sorg denne Tidende opvakte blandt Borgerne, kan man letteligt forestille sig; de indgik strax med Forestillinger herimod til Rigsraadet, og klagede over, „at deres Privilegier ikke bleve overholdte, uagtet Kongen selv havde fornyet dem ved sin Thronbestigelse. Heller ikke tog man Hensyn til de betydelige Udgifter og Besværligheder, Borgerne i Veile fremfor andre Steder havde havt med Versodde Skandse, da ikke alene Provianteringen, men ogsaa Arbeidet in natura, og de af Skandsens Nærhed følgende Indqvarteringer for en stor Deel havde bidraget til Byens ulykkelige Tilstand“ [35]).

Følgen heraf blev da, at den forarmede, baade i Krig og Fred haardt nedtrykte By beholdt sine gamle Rettigheder.

---

daa at straffes for en halff Rixdlr. Bleff och wedthagen aff Borgemestere och Raad, at hoesom thager nogen fremmet vden byeß Folck ind, enten Mand eller quinde, eller nogedt Gouds till werelse, endten at husse eller helle, med mindre di er forloffuet aff Offrighed, Hoesom her giør i mod och befindiß, skall straffis effitersom forseelsen er till, Eller och stragx skall forwißßes vdaff byen, vden nogen Forhalling sielff med deris gods.“ o. s. v.

34) Orig. Docum. „Justits- og Tingsager 1640—1660.“

35) Sammesteds. Copie af Andragendet til Rigsraadet 1655. „Borgerskab og anden Næring 1544—1700.“

Fierde Afdeling.

Veile Byes Skiebne under de svenske og polske Tropper 1657–60.

I. Medens den svenske Konge Carl den 10de Gustav i Aaret 1657 førte Krig i Polen, betragtede endeel af Europas øvrige Magter hans Fremskridt her med meer eller mindre Misfornøielse eller Frygt for Følgerne. Nærmest maatte Danmark vente, at Carl Gustav, naar Polen var undertvunget, vilde fortsætte sine krigerske og ærgierrige Planer ved Angreb paa dette sit Naborige. Frederik den Tredie var derfor allerede længe ikke uforberedt paa en Krig med Sverrige; og han havde Raadgivere, der bragte Kongen paa den Tanke, at det nu, da den svenske Konge var indviklet i Krig langt fra Danmark, var den rette Tid til at søge at vinde tilbage, hvad der ved Freden 1645 var tabt; ligesom ogsaa at gienvinde Erkebispedømmet Bremen, hvoraf Kongen før havde været i Besiddelse, men som i den vestphalske Fred 1648 var overdraget til Sverrige. I et uheldigt Øieblik, uden at være tilstrækkelig forsynet enten med Land- eller Sømagt, erklærede Frederik III. Sverrige Krig 1657, og begyndte Fiendtlighederne med at indtage de holsteen-gottorpske Fæstninger, og med et Indfald i Erkebispedømmet Bremen.

Neppe havde dog Carl Gustav i Polen faaet Tidende herom, før han i største Skynding ilede med sin Hær mod de danske Grændser, og ankom ganske uventet i Julii Maaned 1657 til Hamborg. Efterat han derpaa havde indtaget Itzeho, fortsatte han sine Erobringer i Holsteen og Slesvig, og leirede sig i Jylland udenfor den nylig anlagte Fæstning Frederiksodde, der var besat med en ikke ubetydelig Styrke under den danske Marsk Anders Bilde. Ikke længe varede det dog, før den

svenske Rigsadmiral Grev Wrangel stormede Fæstningen og nødte den til Overgivelse efter en haard Kamp, hvori Anders Bilde fik sit Banesaar. Følgen heraf blev, at Fienderne oversvømmede og indtog den hele jydske Halvø.

Vi maae beklage, at fra Aaret 1648 ophøre alle Ting- og Raadstuprotocoller i Veile, saavelsom fuldstændige og nøiagtige Regnskaber over Byens Udgifter. Det er derfor kun mangelfulde Efterretninger om Veiles Tilstand i denne Krig, vi her kunne meddele.

Man veed vel, at baade den svenske Konge Carl Gustav selv, saavelsom Wrangel, paalagde Indvaanerne i Veile efter yderste Evne og Formue at udrede Brandskatter og anden Contribution [1]); men hvor store Summer dette udgiorde, er ingensteds optegnet. Det er dog udenfor al Tvivl, at det har været saa meget mere besværligt for Borgerne at tilveiebringe de fordrede Afgifter, som de i Sommeren, der gik forud for de Svenskes Indfald, havde været i høi Grad plagede med Indqvarteringer af danske Krigsfolk [2]), og nu fremdeles, saavel under Frederiksoddes Beleiring, som senere efter Fæstningens Erobring, rimeligviis maatte underholde en heel Mængde svenske Soldater. Som sædvanligt i Krigstid bleve Borgerne ofte plyndrede, pressede for Penge og behandlede med megen Voldsomhed [3]), hvorfor ogsaa adskillige, vel især af de meest

---

[1]) Ansøgning til Wrangel: „Nu siden hans Høygreffuelige Naade udi Judtland er ankommen, haffuer forne byes Borgere och Meenighed aff yderste Effne och formouffue udgiffuet Brandskat och anden Contribution, som Er bleffuen paalagt och udloffuit til høystbemeldte Kongl. Mayst. aff Suerig och Eders Høyegreffuelige Naade."

[2]) Sammesteds: „Denne ringe fattige Borgerskab udi Weyel bye formiedelst den megen besuering och Indqvortering, som de aff de danske Krigsfolck udi forgangen Sommer var med betynget."

[3]) I et Andragende fra Borgerne til Frederik III. hedder det 1660 om denne Krig: „Eptersom wi meget ilde er medhandlit och forøed, Først

Velhavende, søgte at erhverve Frihedsbreve, der kunde beskierme baade dem og deres Gods. Et saadant, med Wrangels egenhændige Underskrift forsynet Leidebrev („schriftlich Geleit") for Borgeren Matthias Jensen, ved Hielp af hvilket han, „for at kunne fortsætte sin Næring, kunde reise overalt omkring i Landet, dog saa at han afholdt sig fra de af Fienden besatte Steder", bevares endnu i Byens Archiv [4]).

I Vinteren 1657—58 fattede Carl Gustav den forvovne Plan at føre sine Tropper paa Isen over det lille Belt til Fyen, og udførte den virkelig i Begyndelsen af Januar Maaned 1658. Herover opstod der den yderste Bestyrtelse i Veile, da mange af Borgerne førend Fiendernes Ankomst havde af Frygt for Plyndringer ladet deres kostbareste Sager flytte over til Fyen, i den Tanke, at de Svenske vilde blive hindrede i at giøre Landgang her. I deres store Nød sendte de et Bønskrift til „den velbaarne høiædle Greve og strenge Hr. Feldtmarskalk Wrangel", hvori de bade ham om at udstede et Frihedsbrev til Kiøbstæderne i Fyen, for at deres Gods kunde blive bevaret. Det er dog ikke rimeligt, at de have havt nogen Nytte deraf, uagtet de med levende Farver skildrede deres nedtrykte Stilling [5]).

Efterat Carl Gustav imidlertid havde fortsat Marschen giennem Fyen, passerede han Langelandsbeltet ligeledes over Isen, og rykkede nu lige mod Kiøbenhavn. Da der fra denne By sendtes ham Gesandter imøde, sluttedes den 26de Februar

---

udaff Fiendernis Gewaldt med stoere Udgiffter, Pressur och Udplyndring," o. s. v.

4) „Politivæsen 1600—1660." Brevet er underskrevet: „im Feldlager bey Prestorff" (ɔ: Bredstrup, en Landsby, omtrent en Miil fra Frederiksodde, ved Veien til Veile) den 3die Septbr. 1657.

5) Copie af Ansøgningen i Pakken: „Militairvæsen og Indqvartering 1650—1660."

1658 den ulykkelige Fred i Roeskilde, hvorved Danmark maatte afstaae nogle af sine bedste Lande til Sverrige. — Uagtet Krigen saaledes var endt, vilde dog de svenske Tropper ikke forlade deres Standqvarteer i Jylland, men vedblevc at lade sig underholde her.

I Veile synes det endogsaa som om Borgerne endnu maatte udrede meget betydelige ugentlige Skatter til de Svenske, saavidt man kan skionne af nogle fra den Tid bevarede Skattelister. Byen var dengang inddeelt i 4 Fierdinger: Nørregades, Torvegades, Søndergades og Fiskergades; af hvilke de 3 første tilsammen maatte svare omtrent 150 Rdlr. i ugentlig Skat, fordeelt paa henved 180 Ydere. I et Aar beløb denne Skat sig saaledes af 3 Fierdinger til omtrent 7800 Rdlr. Der siges vel ikke udtrykkeligt, at disse Afgifter vare til de Svenske, men det synes ganske rimeligt; thi deels brugtes Ord for Ord de samme Lister efter at Krigen var udbrudt paa ny [6]); og deels vilde vel de Danske aldrig paalægge en fattig udsuet By saa betydelige Skatter. Saameget er imidlertid vist, at Borgerne i Veile endnu førend Freden var brudt, maatte udrede betydelige Proviantleverancer til Rigsadmiralen Grev Wrangel. Af et gammelt Regnskab [7]), som nu desværre kun er meget fragmentarisk, seer man, hvormeget

---

6) De forhaanden værende Skattelister for Aaret 1658 ere for Maanederne Marts, April, Juli, August og September og saagodtsom eenslydende. De begynde alle omtrent med disse Ord; „Anno 1658 Den — Paa wedelle Raadstuff effter høye Offrigheds befalling bleff aff Borgemester Raad, och Tagxser Borgere lagt Skadt effter diß offuer Regning vgendtlig at skall vdgiffues.“ Mærkeligt er det at see, hvorledes Skatteydernes Antal aftager, eftersom Krigen igien nærmer sig. Den 8de Marts var der 185 Ydere, den 6te April 187, den 8de Juli 177, 3die August og 3die September 173. — Pakken „Kæmnerwæsen 1611—1680.“

7) „Militairvæsen og Indqvartering 1650—1660.“

det beløb sig til for hver Uge [8]). Regnskabsførerens Ord ere følgende:

„1658, 26de Julii. Hvad der skal leveres uden for Veile til Middelfart i Eders høigrevelige Naades Kiøkken, og hvad jeg har modtaget for een Uge:"

2 Øxne (Rinder), 24 Lam, 5 Lam istedetfor 5 Kalve, ½ Tønde Smør, 6 Sider Flesk, 1 Tønde Eddike, 2 Tønder Meel og 1 Tønde Salt." — Fremdeles skulde der leveres 8 gamle Høns = 40 ß., 16 unge Høns = 1 Rd. 16 ß., 400 Æg = 2 Rd. 4 ß., 14 Pund Lys = 1 Rd. 8 ß., 6 Tønder Øl = 12 Rd., og 16 Rd. i Penge; foruden en heel Deel Kryderier, til Beløb 10 Rd. og 16 ß., ialt 43 Rd. 36 ß. [9]). Af det samme Regnskab see vi ogsaa, at Rigsadmiralen havde 45 Rideheste og 6 Kiøreheste, som fra 26de Julii til 28de September rimeligviis stode i Veile, og i den Tid fortærede 369 Tønder 3 Skiepper Havre.

Det er bekiendt nok, at den egentlige Grund til at de svenske Tropper ikke droge bort af Landet, var den Omstændighed, at Carl Gustav fortrød den sluttede Fred, og havde i

---

8) Som det synes at regne fra den 26de Julii.

9) Rigsdaleren er her regnet for 48 Skilling. Da det maaskee ei vil være uden Interesse, at kiende hiin Tids Priser i Jylland paa Kryderier, anføres de her:

„2 pundt Peffer . . .	:	Rd.	40 ß.
2 — Imber . . .	:	—	32 -
4 lodt Neylen . .	:	—	20 -
4 — Cahnell . .	:	—	16 -
6 — Muskaten-Blomen	:	—	32 -
4 lodt Muskaten-Nuß	:	—	12 -
3 hüte zucker . . .	3	—	: -
3 pundt große Rusinen	:	—	12 -
3 pundt Corinten . .	:	Rd.	24 ß.
3 — Mandellen	:	—	32 -
24 Limmonien	:	—	24 -
3 pundt Kapriß . . .	:	—	36 -
1 Maß Oliuen . . .	:	—	32 -
3 pundt Röß	:	—	16 -
1 Kruch Bom öhl	:	—	24 -
Jalt		10 Rd.	16 ß.

Sinde at bryde den, hvilket han snart aabenbart viste, da han i August Maaned samme Aar 1658 anden Gang giorde Landgang paa Siælland ved Corsøer, og rykkede paa ny mod Kiøbenhavn. Krigen vendte tilbage, ledsaget af alle dens Rædsler, hvilket Borgerne i Veile snart fik at føle. I Begyndelsen af September Maaned d. A., endnu førend Vrangels mange Heste vare borte, ankom Capitain Vitzthum med nogle Dragoner; han havde 11 Heste med sig, der bleve i Byen indtil den 27de October, hvorfor ogsaa Udgiften med Havre, alene til hans og Vrangels ovenomtalte Heste, ansattes til 726 Rdd.

Iøvrigt medførte denne Capitain Vitzthums Ophold betydelige andre Tab for Borgerne, da de ogsaa maatte levere Lærred og Skind til hans medhavende Dragoners Klædninger. En Major, der ligeledes paa samme Tid med sine Dragoner har været i Veile, udleveredes til lignende Brug 184 Skind [10].

II. Byens øvrige Skiebne under de svenske Troppers Besætning give de sparsomme og adspredte Kilder os ikke Leilighed til nærmere at skildre. Sørgelig var vel dens Tilstand allerede; men endnu langt værre blev Ødelæggelsen, da

---

10) See ovenanførte Regnskab, 30te September. „Waß für Captain Fidtzdumb Seinen Tragonen ist außgenohmen worden bey Andreiß Jenßen: an Leinwandt . . . . 66½ ehlen.

Noch an Friß . . . . 65 —			
Bedraget sich an geldt	126	Rd.	16 ß.
Von Yssner Niellsen vor die selbige Tragonen:			
20 ehllen Lachen	33	—	10 -
32 ehllen Frißen	9	—	: -
Vor die selbige Tragonen bey die fehlbcreders 200 fehlle, macht	50	—	: -
Noch vor deß Herrn Maiors seine Tragonen 184 Fehlle, macht	46	—	: -
	264	Rd.	16 ß.

i Slutningen af Aaret 1658 Churfyrsten Frederik Wilhelm af Brandenborg med sine polske og brandenborgske Tropper rykkede Danmark til Undsætning mod de Svenske. Churfyrstens Tropper vare vel de Danskes Forbundne; men de opførte sig med saadant Barbarie, at de vare endnu langt frygteligere for Landet, end Fienderne selv havde været. De Svenske flygtede nu ind i Frederiksodde, efterat de havde ødelagt hele Omegnen, og indesluttede sig her i Castellet; men nødsagedes dog til, i Begyndelsen af Aaret 1659 at rømme Pladsen for de forenede Tropper.

Strax efterat de Svenske havde forladt Veile [12]), blev der efter disses Afreise indlagt i Byen 2 stærke Regimenter af Polakkerne til Hest, foruden 1 Compagnie Dragoner. Ikke saasnart vare disse ankomne, før de bemægtigede sig Folk, By og Alt, hvad der forefandtes; giorde selv Qvarteer, og indlagde til Enhver saamange som de lystede, saa at næsten Ingen kunde vide, hvor mange Folk de havde i deres Huse. Adskillige sloge og piinte deres Verter for Penge, opgravede og borttoge Alt, hvad der kunde findes enten under eller over Jorden [13]), hvorfor fattige Folk maatte rømme deres Huse og løbe fra dem, og derover blev Byen forødt. En Deel af de bedste Huse og Gaarde bleve opbrændte og nedbrudte, en Deel ruinerede og saaledes ødelagte, at de ikke kunde besiddes af Nogen. — Siden blev vel Byen befriet fra en Deel af disse

12) Ansøgning til Frederik den Tredie paa stemplet Papiir, dat. den 31te October 1660, mellem „Privilegierne". Dette Aktstykke, hvis Paalidelighed er bevidnet af kongelige Commissairer, skildrer Byens Tilstand fra Polakkernes Ankomst indtil November 1660. Ansøgningens egne Udtryk ere derfor tildeels ordret fulgte.

13) Blandt Andet udskar de den i Beretningen om den foregaaende svenske Krig 1643—45 omtalte Sø ved Grundet, for at opsøge hvad de formodede at være nedsænket i Vandet.

Tropper; men i deres Sted ankom Churfyrsten selv tilligemed den keiserlige og polske General med deres Hofstater, og bleve liggende her i 4 Uger, medens deres Leir stod for Frederiksodde, og indtil den gik over til Fyen, hvilket var meget trykkende for Borgerne. Til denne Overgang blev Magistraten i Veile opfordret i en Skrivelse fra Churfyrsten af Brandenborg, („im Feldlager für Friedrichsodde, d. 18. Mai 1659" [14]) at skaffe to gode og store Baade (Bothe) med de fornødne Folk, tilveie. — Efter den Tid hiemsøgtes Veile idelig af Indqvarteringer, og det ikke alene af Soldater, som havde deres visse Qvarteer her i Byen, men ogsaa baade Nat og Dag af Regimenter og Partier, som droge frem og tilbage, ind og ud af Landet. Mange af dem toge sig selv Qvarteer og hvad Andet de behagede; ja de tvang endogsaa stundom de stakkels fattige, udsugede Indvaanere til at levere Proviant, næsten Mere, end de kunde overkomme.

Ulykken naaede sin høieste Spidse ved en sørgelig Pest, som udbrød i Aaret 1659, og bortrykkede ikke alene mange af Borgerne, men ogsaa endeel Bønder, som fra Landet af vare flygtede ind i Byen [15]). Med Sandhed kunde derfor de faa overblevne Borgere sige: „at de vare haardt hiemsøgte af Guds Vrede og Straf med Krig, Pestilentze og Dyrtid." — I hvilken elendig og beklagelsesværdig Tilstand Byen fandtes ved Fredens Slutning, ville vi i det Følgende nærmere betragte.

---

14) Originalbrevet findes blandt „Militairvæsen og Indqvartering: 1650 til 1660."

15) See Ansøgningen til Kong Frederik den Tredie, hvor der klages over, at „folchen ere bortdøede". — „Tyge Nielsen som i forledenn Feidetid, i Landflyctighed for Krigßfolchet, vdi Weylle bortdøde." — Holmands Herreds Tingbog 1661 fol. 85. Veile Amtstuearchiv. See mere herom i det Følgende.

Femte Afdeling.

Træk af Veile Amts Skiebne i samme Krig 1657—60.

Efter den Tilstand at dømme, hvori Kiøbstæderne vare efter de Svenskes Indfald 1643—45, synes det rimeligt, at Bøndernes Skiebne paa samme Tid ikke har været meget bedre. Vi mangle dog Efterretninger herom, da Tingbøgerne for Herrederne, af hvilke nedenstaaende Træk ere laante, først begynde med Aaret 1660 [1]), og saaledes ikke omtale den tidligere, men alene den nærmest forbigangne Feide. Ville de følgende Blade end ikke være skikkede til at give en fuldstændig og nøiagtig Skildring af Krigens Indflydelse paa Egnene i Veile Amt, saa kunne de dog levere et eller andet Bidrag til Kundskab om Bøndernes Behandling, som maaskee ei vil være uden al Interesse for Landets Historie i Almindelighed; ligesom vi ogsaa have troet, at de Sagn, der meddeles, forsaavidt ville være mærkelige, som de vistnok ofte med historisk Troværdighed skildre os personlige Forhold, der give anskuelige Billeder af Tilstanden i det Hele.

Førend Fienderne ankom til disse Egne, søgte ogsaa endeel af **Bønderne** at redde og bevare deres Gods. Nogle

---

1) I Veile Amtstuearchiv findes omtrent 64 Tingbøger fra Herrederne i det forrige Coldinghuus Lehn, som alle, med Undtagelse af Andst Herreds Tingbog for 1660, begynde med Aaret 1661 og fortsættes til henimod Aaret 1672. De her som Kilder afbenyttede ere: Brusk Herreds Tingbøger for 1661, 62 og 63. Elbo H. 1661. Holmands H. 1661, 62 og 63. Jerlev H. 1662. Nørvangs H. 1663 (Nr. 1—2). Jellinge Birke-Tingbøger 1662, 63 og 64. Tørrild H. 1662—63. Slaugs H. 1662 og 63 og Andst H. for 1660. Andsts og Slaugs Herreder høre nu ikke til Veile Amt; men i deres Sted Bierre og Hatting Herreder.

førte det over til Middelfart og andre Steder i Fyen [2]), da de troede, at kun Jylland vilde blive besat; hvorimod enkelte Andre tyede til „Erlig og velagt Mand Laurids Nielsen i Nørup, Forvalter over det svenske Gods her i Landet" [3]), hvor de meente det var fuldkommen sikkert.

Som bekiendt havde de Svenske i Aaret 1657, medens de beleirede Frederiksodde, deres Standqvarteer i Bredstrup Skov, omtrent 1 Miil fra Byen, hvor man endnu seer Levninger af opkastede Skandser [4]). Dette havde en meget skadelig Virkning paa de nærliggende Sogne og Landsbyer. Ikke alene bleve Skove tildeels omhuggede og Gaarde nedbrudte, for at Leiren kunde blive befæstet; men der skulde ogsaa skaffes Proviant til Soldaterne, og derfor streifede Partier daglig omkring og udsuede Bønderne [5]). Sandsynligviis var dette Grunden til, at saamange Huse og Gaarde paa denne Egn bleve ødelagte, da vi af enkelte Yttringer kunne formode, at Gaardene kun bleve bevarede saalænge som Beboerne vare

---

2) F. Ex. Brusk H. Tingbog 1661 fol. 28: „Allehaande gode Wahre och Kleder, som ieg tillige med mit eget Guods lod offuer føre till Meddelfart 1657 førind dee Suenske komme her ind i Landet, der att salvere, som dog aff Fienderne der sammestedts bleff borttagen."

3) Elbo H. Tingbog 1661 fol. 44. Hvad „Forualter offuer det suendske goeds" vil sige, er ikke ganske klart. Det maa dog have været en dansk Mand, ellers havde vel Bønderne ikke herført deres Gods til ham. Dog berettes der, at dette alligevel „bleff bortplyndret aff de Suendske."

4) Danske Atlas V, 965. Elbo H. Tingbog 1661 fol. 13: „Bredstrup Skouff 1 Miil westen fra fredrichsodde, huor suensken haffde sin leyer." — Et Sagn, for hvis Paalidelighed dog ikke ubetinget kan indestaaes, siger, at de Svenske ogsaa havde en Leir paa Lille Lihme Mark i Nørup Sogn. Ligeledes findes der ved Hesselballe i Starup Sogn nogle Jordvolde, der rimeligviis ogsaa hidrøre fra denne Krig. Folk vide kun, at de ere opkastede i Feidetid.

5) Orig. Synsforretning over Skovene i Coldinghuus Lehn 1662. „Veile Amtstuearchiv". Holmands H. Tingbog 1661 fol. 5.

istand til at udrede de betydelige Contributioner, der bleve krævede [6]). Paa de fleste Steder søgte Bønderne at skaffe sig Beskiermelse ved de saakaldte „Salvegarder"; og Præsterne bleve da gierne brugte som Mæglere mellem deres Sognefolk og Fienderne. I Gauerslund havde f. Ex. Hr. Rasmus erholdt nogle Ryttere, for at bevare Præstegaarden og Byen, imod at han ugentlig maatte give disse en Godtgiørelse derfor; men senere nødsagedes han til at sende to af dem til Breining, for at denne By ikke ganske skulde blive øde [7]). Ligeledes haves Tingsvidne om, „at i Aaret 1657, da de Svenske stode ved Colding og vilde indtage Landet, vare alle Jellinge Bymænd forsamlede i Jellinge Kirke, og ombad der meget venlig Hr. Jørgen Pedersen, at han vilde giøre sin Flid og udreise til Colding og forskaffe dem Salvegarder; hvad han bekostede derpaa, vilde de betale ham igien." Han opfyldte ogsaa deres Ønske, og vendte tilbage med Kongebreve paa Tryk og 4 Salvegarder [8]).

Iøvrigt finde vi disse omtalte i mange Landsbyer; men vi see dog ogsaa, at de ikke altid behandlede Bønderne godt. I Gauerslund tvang de f. Ex. Bønderne til at kiøre med Korn baade til Leiren ved Bredstrup og Veile, „hvorved mange fattige Folk mistede deres Sække" [9]), og i Gaarslev pryglede de Beboerne til, efter Fyens Indtagelse, at drage derover og hente Fourage til Grev Vrangels Heste [10]).

Men om nu endogsaa Landsbyerne vare forsynede med

---

6) Jerlev H. Tingbog 1662 fol. 104: „Denne Gaar er ennu liggelig wed magt, dog ieg maa giffue stoer Contribution deraff."

7) Holmands H. 1661 fol. 5.

8) Jellinge Birke-Tingbog 1662 fol. 6.

9) Holmands H. Tingbog 1661 fol. 5.

10) Sammesteds. 1663 fol. 61.

saadanne svenske Salvegarder og ved dem sikkrede for pludselig Ødelæggelse, kunde dog Beboerne af de eenligt beliggende Gaarde og Huse ikke drage nogen Fordeel deraf, og vare derfor udsatte for idelige Plyndringer og Overfald. Mange, baade Præster og Bønder maatte forlade Huus og Hiem, og begive sig til fremmede Steder, medens Fienderne bortførte alt deres Gods, og opbrændte deres Vaaninger [11]). Endnu levende Sagn vide derfor ogsaa at fortælle om Mishandlinger, som bleve begaaede i denne sørgelige Tid; i Vandel, Randbøl Sogn ved Veile, fortælles, at de Svenske under deres Ophold her skare Indvoldene ud af en Fange, og bandt ham med dem til en Pæl, hvorpaa de pidskede ham saalænge til han opgav Aanden. Gyden eller „Fuortten", hvor dette skete, skal endnu til Minde herom kaldes „Svæltegyden" [12]).

Ikkun sielden finder man Spor til, at Bønderne vovede at giøre Modstand mod deres Undertrykkere; i Trelde, Veilby Sogn ved Fredericia, blev vel en svensk Skildvagt skudt af Beboerne; men til Straf herfor opbrændte de Svenske hele Trelde By [13]). I den ovenfor nævnte Vandel By, sige de gamle Fortællinger, boede der ogsaa under denne Krig en meget riig Bonde, der hemmelig havde nedgravet sine Kostbarheder ude paa Marken. En svensk Officeer havde faaet Nys herom, reiste ud til Bonden, og truede med at dræbe ham paa Stedet, hvis han ikke aabenbarede, hvor Pengene vare skiulte. Tvungen af Nødvendigheden, ledsagede den rige Mand ham

---

11) Holmands H. 1662 fol. 26—27. om Præsten i Smidstrup; han blev „først i forledenn Feidetid forjaget med Høstru och Folch i ynchelig Maade fra huß och hiemb." ibd. fol. 50. Brusk H. Tingbog p. fl. St.

12) Dette, saavelsom de øvrige uden videre Hiemmel anførte Sagn ere mundtlig meddeelte. „Svælte" bemærker det samme som: „at omkomme ved en piinlig Død."

13) Adler om Ribe 1657—60. S. 77.

derfor ud til Faarefolden, og bød ham træde ind ad den lave Dør; dette vilde han ikke i Begyndelsen, men da Bonden sagde: „I Danmark er det altid Skik at Fremmede først gaae ind", betænkte Officieren sig ikke længer, men bøiede sig for at komme giennem den snevre Aabning. I samme Øieblik drog Bonden en Pistol frem, og ihielskød den Svenske paa Stedet [14]).

Den korte Fred, som blev sluttet i Februar Maaned 1658, benyttede adskillige af de ængstede Bønder til at vende tilbage til deres Gaarde; og de nedbrændte Huse begyndte paa enkelte Steder at reise sig igien. Men selv i denne Tid maatte Bonderne stundom, ligesaavel som Borgerne i Kiøbstæderne, erlægge Contributioner til de Svenske; i det mindste haves der Efterretning om, at Faarupgaards 4 Fæstere i Bredsten Sogn („velb. Jomfru Anne Thottes Tienere til Forupgaard") bleve ansatte til at svare den svenske Oberst Steen Bjelke 100 Rd. in specie i Contribution for Maanederne Marts og April, uagtet Freden var sluttet i Februar. Da Bønderne ikke kunde udrede Pengene, bleve de nødsagede til at give Obersten en Forskrivning for denne Pengesum [15]), som det synes, formedelst Trudsler om Voldsomheder; thi i den gamle Tingbog siges, at „saafremt samme Brev ikke da strax var bleven udgivet, havde ikke een af Faarupgaards Fæstere længere kunnet være ved Huus og Hiem, da det var paa den Tid Svensken var ifærd med at drage over til Fyen, som ogsaa skete" [16]). Imidlertid varede Freden og Roligheden kun kort. Allerede i August Maaned fornyedes Fiendtlighederne, og ikke længe efter, da de polske og brandenborgske Hielpetropper ankom, naaede Landets Ulykke snart sin høieste Grad. De Svenske flygtede for „de

---

14) Efter mundtligt Sagn der i Egnen.
15) Forskrivningen er indrykket i Tørrild H. Tingbog 1667 fol. 48.
16) Sammesteds fol. 48.

allierede Krigsfolk, og ødelagde Egnene, hvor de droge igjennem; tilsidst kastede de sig ind i Frederiksodde, efterat de paa det Frygteligste havde røvet, plyndret og brændt i de omliggende Herreder [17]). Et sørgeligt Exempel paa Landboernes Farer og Elendigheder, var Herredsfogden i Holmands Herred, Peder Nielsen, der boede paa Herregaarden „Nebbegaard". Allerede først i Krigen var han bleven forjaget fra Huus og Hiem, og Gaarden, han paaboede, aldeles nedbrudt, afbrændt og ødelagt; siden, efter at den korte Fred var sluttet, flyttede han igien med sin Familie til Gaarden, hvor han opreiste nogle Huse, og begyndte at drive Avlingen paa ny; men da de Svenske retirerede til Frederiksodde, blev Peder Nielsen atter reent udplyndret, saa at han med Hustru og Folk saagodtsom nøgen maatte forlade sin Bolig, der andengang tilligemed Møllen og hosliggende Bygninger gik op i Luer. I hans Elendighed søgte han til Veile, hvor han levede nogen Tid i den største Armod, indtil Døden bortkaldte hans Hustru [18]).

Imidlertid havde Polakkerne slaaet Leir i Skovene mellem Frederiksodde og Colding [19]), da de ikke indtoge Fæstningen før i Foraaret 1659; og bortførte nu med skrækkelige Voldsomheder Alt, hvad de Svenske havde levnet. Skiøndt de vare

---

17) Synsforretning over øde Gaarde efter 1660. Orig. i Amtstuearchivet. Tingbøgerne paa fl. St. Paa den anden Side af Veile plyndrede de Svenske ogsaa. „Imellom S. Michelß dag och Juell førind Polacherne her indkom, daa Suenskenn pløndrit i Bierge herrit Anno 1658", hedder det i Holmands H. Tingbog 1661 fol. 24—25.

18) Holmands H. Tingbog 1662 fol. 100 – 1.

19) See især orig. Synsforretning over Skovene i Elbo Herred, hvor der blandt andet siges: „Och kand iche widere eller flere suin fedes paa Skouffuene, efftersom de befindes at were meget forhuggen, och en gandske deel Treer forbrendt, som er giort aff de Suendske, saavelsom aff di keiserlige, Pollacher och brandenburgeske Krigsfolck, som derudi och omkring haffuer standen med deres gandske Krigsmachter."

Hielpetropper, fratoge de, ligesaa vel som Fienderne, overalt hvor de kom, Bønderne deres Qvæg[20]) og Heste. „Saaledes var der i Daugaard en usædvanlig stærk Mand, som efterhaanden mistede alle sine Kreature, undtagen en ung Qvie, som han tog med, naar han gik ud at pløie, for at den imidlertid ikke skulde stiæles af Polakkerne. Da han engang gik med den ved Haanden, kom en Polak hen og greb Tøiret, for at trække den bort; Manden blev nu saa opbragt, at han med sin Plougstav slog Polakken ihiel paa Stedet. Dog strar ilede andre Polakker til, og stiød Bonden paa Stedet, hvorpaa de toge baade Qvien og Hestene med sig"[21]). Rundt omkring, hvor Polakkerne og Brandenborgerne droge frem her i Egnen, bortrøvede de alt det Gods og Indbo[22]), som endnu fandtes i Husene; ja end ikke Kirkerne skaanedes for deres skiændige Plyndringer[23]). Hvad de saaledes røvede, seer man, at de undertiden igien solgte til Bønderne; og man kan deraf slutte, hvorledes stundom Een har vundet ved den Andens Ulykke. I Brusk Herreds Tingbog, 1663 fol. 163, fortælles at en Mand

---

20) „Ar 1659 daa bj keyserlige och brandenborgeske och polacker bortrøffuet kueg och kre her alle wegne, daa bleff Matiß Pederßen i Silckeborig ald hanß kueg och kre keste och hoper och andet gods och formuffue hanem fra tagit." Slaugs H. Tingbog 1662 fol. 54. See endvidere Andst H. Tingbog 1660 fol. 13. Brusk H. Tingbog 1661 fol. 91.

21) Mundtligt Sagn.

22) „Menß ald deris formuffue aff Suendsktens krigßfolck, saa wel som aff brandenburst och keßerlig, sampt pollacher bleff fra dennem thaggen." Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 1 fol. 6 og 3. Brusk H. Tingbog 1661 fol. 15 og 18 og mangfoldige andre Steder i Tingbøgerne.

23) Syn over Østersnede Kirke, der var meget forfalden, i Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 1 fol. 14: „Endochsaa femb allen sort klede, som wor et Ligklede, huilcket bleff dennem frataggen och bort røffuit vdaff pollackerne." — Om Kirken i Linneballe, see Tørrild H. Tingbog 1663 fol. 51.

i Stænderup 1659 kiøbte noget Meel af Rytterne i Lildballe, Eltang Sogn, (hvor Polakkernes Leire stode i Nærheden) saavelsom adskillige Heste. At disse ikke have været i synderlig Priis, sees deraf, at Bonden kiøbte en stor bruunstiernet Hoppe for 3 Mark, ligesom han ogsaa tidligere havde erholdt en sort vrinsk Hest for 10 Mark. Mange Steder, hvor Polakkerne kom og Intet forefandt, bleve de onde og giorde mange Ulykker. „En heel Deel Ryttere kom f. Ex. engang til Thyrsbæk Strand, og forlangte af en derboende Fisker, Peder Madsen, at han skulde svømme deres Heste. Dette giorde han ogsaa; men medens han var borte, hængte de Konen op i Skorstenen, og røgede hende ihiel, og det af bare Ondskab, eller fordi hun ikke vilde være dem til Villie. Da Manden hørte hendes Skrig, blev han bange for, at ogsaa han skulde miste Livet, og i Fortvivlelse kastede han sig ned af Hesten og druknede" [24]).

I Aale og Tørring Menigheder, paa Grændsen af Veile og Skanderborg Amter, var, saa siges der, paa denne urolige Tid en Sognepræst, Hr. Rasmussen. Af Rygtet havde han hørt, hvor lidet man kunde troe de fremmede Tropper, og han skiulte derfor alt sit Sølvtøi og sine rede Penge i en Bagerovn, som han tilmurede. Ulykkeligviis var dette blevet bemærket af en polsk Speider, der listede sig omkring foran sine Kammerater. Denne ilede strax tilbage, fortalte de ugudelige Krigsfolk, som svirede i Aale Kro, hvad han havde seet, og lovede at give dem Anviisning paa Stedet, hvor Sølvet var

[24]) Sagn der i Egnen. Hermed stemmer en gammel Fortælling overeens, som skriver sig fra et længere bortliggende Sted: „En ældgammel Præsteenke i Stoering, Framlev Herred, Aarhuus Amt, der næsten gik i Barndom, havde ogsaa, af Frygt for Plyndring, nedgravet sine faa Sager af Værdi; men hun blev til Straf derfor af Polakkerne røget ihiel i en Ovn."

indmuret. Soldaterne fordoblede nu deres Svir under idelige Udraab: „at de nok skulde giøre sig betalte af Præstens Bagerovn.“ Foruden Polakkerne sade der endnu i Kroen nogle Mænd, som vare Hr. Rasmussen af Hiertet hengivne. En af dem fik Leilighed til ubemærket at slippe bort og give Præsten Underretning om den Fare, der truede hans Gods. I største Hast tog han derfor alene Sølvet ud af Ovnen, og nedgravede det ganske hemmeligt i Haven, hvorpaa han sagde til sin Hustru: „Kiære Kone! for nogenlunde at sikkre din Fremtid, har jeg skiult mit Sølv for Polakkerne paa et Sted, jeg nu ikke vil vise dig; skulde jeg imidlertid blive dræbt, da har jeg, for at give dig Underretning om, hvor Sølvet er giemt, nedlagt en Seddel under et Brædt bag Alteret; men Du maa sværge mig en hellig Eed, at Du i intet Tilfælde vil søge at skaffe dig Kundskab herom, før Fienderne ere dragne af Landet.“ Snart ankom ogsaa Polakkerne til Præstegaarden; men de opdagede strax, at de kostbareste Sager vare borte. Fnysende af Harme lode de sig dog ikke mærke med Noget, men passede paa Hr. Rasmussen, da han en Søndag kiørte til Tørring for at holde Gudstieneste, slæbte ham da af Vognen, og skruede Hierneskallen fra hans Hoved, under hvilken barbariske Handling den ulykkelige Præst opgav sin Aand[25]).

Paa enkelte Steder, f. Ex. i Jellinge, søgte Bønderne at skaffe sig Salvegarder, men som det synes ganske uden Nytte[26]).

[25]) Dette Sagn kan neppe frakskrives historisk Sandhed. Det er nemlig meddeelt af en værdig gammel Kone, der nedstammer i lige Linie fra den ulykkelige Præst, og Handlingen selv er ikke uden Exempel. En Præst i Hasfing og Willersleff i Aalborg Stift, piinte de Svenske paa en lignende Maade ved at binde et Reeb fuldt af Knuder om hans Hoved. — Paludans Presbyterologie. Kallske Manuscriptsamling. Folio. Nr. 112. (Kongens Bibliothek.)

[26]) Jellinge Birke Tingbog 1662 fol. 6.

De fattige Landsbyfolk kunde nu ikke mere udholde det, hverken i Kiøbstæderne eller i Landsbyerne for Krigsfolkenes Vold og Tyrannie [27]). Naar Polakkerne havde plyndret og borttaget hvad der fandtes i Husene, satte de meget ofte Ild paa disse, og forjoge saaledes Beboerne fra Huus og Hiem [28]). Nogle flygtede bort til ganske fremmede Steder [29]), Andre til Kiøbstæderne, f. Ex. Sognemændene i Seest, der flygtede til Colding [30]), og atter Andre maatte opholde sig i Skove og Heder. Bymændene fra Trelde boede i Jordhytter i Skoven [31]); og paa Givskud Hede, Hveisel Sogn, veed man endnu at fortælle om et Sted som kaldes „Stollen“ (ɔ: Stalden), hvor endeel Bønder i denne Krig skiulte sig i Jordhuler. De havde, fortælles der, ogsaa deres Heste nede hos sig, hvoraf Navnet Stalden kommer, og de behøvede ikke at trække dem op for at vande dem, da der fandtes Væld nede i Jorden; kun om Natten vovede de sig op, for at skaffe sig Noget til Føde. — Præsten i Nykirke, Hr. Jens Berentsen Falencamp, havde udstaaet tvende haarde Feidetider under de Svenske, og han blev nu omsider af Polakkerne jaget fra Huus og Hiem, og tilsidst af dem berøvet Livet den 6te August 1659. Hans Kone var død af Sorg samme Aar i Januar, og den forrige Præsts Enke, der i trende haarde Feider havde udstaaet megen Elen-

---

27) Holmands H. Tingbog 1662 fol. 26—27.

28) Synsforretningerne over øde Gaarde i de forskiellige Herreder 1662, indeholde en stor Mængde Optegnelser om, at Husene vare nedhuggede eller opbrændte af Polakkerne, ligesom ogsaa Tingbøgerne paa mangfoldige Steder berette, at Folk bleve forjagede fra Huus og Hiem, og deres Gaarde opbrændte. See f. Ex. Jerlev H. Tingbog 1662 fol. 68—69.

29) Fragment af Elbo H. Tingbog 166(3).

30) Andst H. Tingbog 1660 fol. 56—57.

31) Adler om Ribe 1657—60. S. 77.

dighed, blev omsider ligeledes jaget fra sit Huus af Polakkerne, og hensov i sin Lund den 10de Julius 1659 [32]).

Det kan neppe være nogen Tvivl underkastet, at der mellem saa raae og barbariske Krigere, som Polakkerne dengang vare, ogsaa herskede tøileløs Vellyst; hvilket heller ikke fattes Bekræftelse ved enkelte Sagn og Beretninger. I Gaarslev, Holmands Herred, blev en stakkels Bondepige, Margrethe Hansdatter, forfulgt lige op i Kirketaarnet af en polsk Rytter, der vilde voldtage hende. Da hun ingen anden Udvei saae til at frelse sin Ære, gav hun sig Gud i Vold og styrtede sig ned fra Taarnet med det faste Forsæt, heller at døe end leve beskæmmet. Ligesom ved et Underværk kom hun ikke alene uskadt ned, men undgik ogsaa Polakkens Efterstræbelser. I Slutningen af det syttende Aarhundrede, føies der til, levede hun som Enke i Fredericia [33]).

Tingbogen for Andst Herred 1660 fortæller om en utugtig Qvinde, at hun opholdt sig i lang Tid hos en polsk Commandant paa Coldinghuus og siden efter hos forskiellige Andre, indtil hun blev befængt med en hæslig Sygdom. Maaskee er denne Sygdom Grunden til et Sagn, som endnu stundom høres blandt Bønderne, „at de Fruentimre, der stode i Forstaaelse med Polakkerne, ikke kunde leve ret længe.“ Endogsaa adskillige Aar efter at Freden var sluttet, kunde man ikke bruge noget værre Skieldsord mod et Fruentimmer, end naar man kaldte hende: „en Polsk Hore“ [34]).

At Folkets Forbittrelse maatte vende sig mod Polakkerne, der, skiøndt de skulde være Landet til Hielp, opførte sig som dets værste Fiender, var naturligt nok; og man har ogsaa

32) Sammesteds.

33) Resenii „Atlas Danicus.“ Mscript paa det store Kongl. Bibliothek.

34) See en Klage desangaaende. Holmands H. Tingbog 1663 fol. 17.

Fortællinger om, at Jyderne stundom sloge dem ihiel, hvor de traf dem i mindre Partier. En Huulvei imellem Thyrsbæk og Veile siges endnu at bære Navn af Polakkerhulen, fordi en Trop Polakker der skulle være ihielslagne af Bønderne i Krigens Tid[35]). En Begivenhed med en Pige, der tiente hos Præsten i Urlev, og som reddede baade sig selv og Præstens Sølvtøi, (han havde skiult det i Alteret, hvorfra han siden lod Pigen hente det hiem) ved at slaae Soldaten i Hovedet med det svære Sølvtøi, saaledes at han styrtede død til Jorden, er nyligen paa et andet Sted fortalt[36]).

Hvad der endnu forøgede Landets grændseløse Ulykke i dette Tidsrum, var en Pest, der udbrød i Aaret 1659, og ikke alene bortrykkede mange af de fremmede Tropper[37]), men ogsaa den største Deel af Egnens, ved saa mange Lidelser ængstede og udpiinte Almue. Sandsynligviis bidrog Mangel paa ordentlig Huusly og Pleie til, at Sygdommen greb saa stærkt om sig; thi vi troe uden Overdrivelse at kunne paastaae, at alene her i Amtet bortdøde adskillige tusinde Bønder, da der meldes, at flere hele Sogne efter Freden stode saa godt som øde. „Aar 1660, da var der næsten ingen Mand udi Jellinge Sogn, som var overbleven i denne bedrøvelige Tid, hvorfor Sognet, saavelsom andre i Nabolauget, stod næsten øde"[38]). I Randbøl Kirke blev der ikke prædiket i 3 Aar, „eftersom Sognet blev ganske øde udi Polakkernes Tider, og Folkene af smit-

35) Thiiles danske Folkesagn. IV. 37.

36) See T. Beckers Orion. I. S. 251.

37) Den nordre Side af Kirkegaarden i Nørup er ganske opfyldt med Polakkers døde Legemer, som 1659 vare i Jylland og døde i stor Mangfoldighed, som siges at være skeet af en stærk Pest. Danske Magazin IV. 328.

38) Jellinge Birks Tingbog 1663 fol. 7.

somme Syger bortdøde"[39]); og endelig i Trelde ved Fredericia fandtes der efter Krigen kun „een eneste Mand tilbage"[40]).

Ogsaa mange af de Bønder, der vare flygtede fra Landet ind i Kiøbstæderne, bleve der Offre for Sygdommens Raseri. Sognepræsten i Seest ved Colding, Hr. Anker Buk, beretter[41]), „at da hans Sognefolk med ham vare flygtede ind til Colding for Krigsfolkets Plyndringers Skyld, holdt han Gudstieneste for dem i Colding Hospitals Kirke, og der betiente han med Herrens Nadvere ikke alene de Føre og Karske, men endogsaa de Syge og Skrøbelige i den store og langvarige Svaghed og Sygdom, som da grasserede i Colding, og det baade dem, der bleve i Live, og dem, der døde af samme Sygdom." — Ved at omtale denne sørgelige Pest, bør vi tilsidst ei forbigaae at meddele, hvad der berettes om en Mand, der med sielden Iver og Uforsagthed sørgede for mange af sine Medmenneskers Vel; nemlig Sognepræsten Hr. Niels Lauridtzen i Smidstrup i Holmands Herred. Først i Krigen var han, siger et Tingsvidne, med Hustru og Børn i ynkelig Maade bleven forjaget fra Huus og Hiem og berøvet det Meste af Formue og Gods. Siden efter, da han var kommen tilbage til Præstegaarden igien, blev han meer end eengang paa ny plyndret og ilde behandlet, indtil de Svenske endelig flygtede til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk. "Da søgte baade hans Sognefolk, saavelsom Bønderne andre Steder fra, til ham i Præstegaarden, fordi han blev tilstede og udstod, hvad Haardhed ham af Gud blev paalagt. Ogsaa da Sygdommen og Dødens Borttagelse grasserede baade der og andre Steder meget stærkt, forholdt han sig meget ærlig,

39) Danske Magazin IV. 333.
40) Adler om Ribe 1657—60. S. 77.
41) Andst H. Tingbog 1660 fol. 56—57.

christelig og vel imod samme fattige, syge, elendige Mennesker, som vare i stor Mængde hos ham i Gaarden, betiente de Syge, saavidt muligt var, stedede de Døde i Hobetal til Jorden, og viste sig ellers i andre Maader saaledes, som en hæderlig Præstemand og tro Siælesørger for Andre kan være bekiendt. Derover leed og udstod han megen Nød og Elendighed, blev tidt og ofte udplyndret, slagen og i ynkelig Maade tribuleret, hvilket var noksom vitterligt for Alle" [42]).

Siette Afdeling.

Følgerne af Krigen for Veile efter Freden 1660.

I den korte Tid af ikkun 30 Aar havde Veile 3 Gange udstaaet forskiellige ødelæggende Kriges Rædsler. Det er saaledes intet Under, at Byen efter den sidste Krig, der endtes i Foraaret 1660, frembød endnu sørgeligere Tegn, end tilforn, paa den største Elendighed.

Ifølge en samtidig troværdig Beretning vare de fleste Gaarde og Huse paa den store Gade nedbrudte og afbrændte, ikke alene for til Gaden, men ogsaa bag i Gaardene; de øvrige vare saaledes ødelagte paa Dørre, Vægge, Vinduer, Lofter og al Indbygning, at næsten Ingen kunde boe i dem, hvorover ogsaa ikkun 29 Gaarde og Vaaninger i Byen vare beboede, og de fleste og bedste Borgere, paa faa Undtagelser nær, vare udflyttede fra Byen til Landsbyerne. Af Indbyggerne døde mange under Ufreden, og de Faa, der vare blevne tilbage i Byen, maatte med stor Møie hente de nødvendigste

---

42) Holmands H. Tingbog 1662 fol. 26—27.

Fødemidler 10 til 12 Mile borte, eftersom de i den langvarige Krig aldeles ikke havde saaet eller avlet Noget; hertil kom endnu, at adskillige Enge og Humlehaver havde, ligesom i Krigen med de Svenske 1643—45, lidt betydelig Skade ved Sand fra den før omtalte Sø, som Polakkerne udskar for at søge Bytte.

Uagtet alle disse sørgelige Omstændigheder, udgav den kongelige Krigscommissair Nicolaus Nissen en Ordre, dat. Viborg den 8de October 1660: at Veile By skulde underholde et Compagnie til Fods, bestaaende af 19 Over- og Underofficierer og 50 Soldater. De faa overblevne Borgere indgik derfor med en Ansøgning til Kongen, hvori de, efter at have omtalt Byens Skiebne under Polakkerne, beviste med Attest fra de kongelige Commissairer Peder Lange og Christian Vind, at det var dem umuligt at modtage Soldaterne. Commissairernes egne Ord ere blandt andre følgende: „Der er hverken Huse ei heller Borgere, som kan holde nogen Indqvartering enten med Huus, Værelse, Mad eller Øl; saa at dersom de fattige faa Borgere, der nu ere tilstede, ikke derfor maae forskaanes, da bliver den hele By inden en Maaned, eller og kortere, aldeles øde". [1]) I sit Svar lovede Kongen vel saasnart muligt at giøre Anstalt til Lindring i Byens Byrder og Paalæg; men atter i Aaret 1664 træffe vi en ny Ansøgning fra Borgerne, som vi her ville lade selv tale: „Vi fattige Folk, „der boe i Eders Kongelige Majestæts Kiøbstad Veile, foraarsages paa det allerunderdanigste høiligen vor store Nød og „Armod klageligen at give tilkiende, eftersom desværre formedelst „den sidste haarde, langvarige og besværlige Krig Byen næsten „er bleven øde og ganske ruineret, og Folkene mestendeels bort-

[1]) See de ovenfor omtalte Ansøgninger til Frederik den Tredie af 31te October 1660.

„komne og hendøde, en Part ganske forarmede, som veemodigen „er at beklage. Og nu siden Fienderne af Landet bortkom, ere „vi fattige, bedrøvede og udarmede Borgere ideligen betyngede „med adskillige store Indqvarteringer, Skatter og andre Udgifter „fast over vor Evne og Formue. Disse vore elendige Vilkaar „ere enhver deromliggende noksom bevidst, endogsaa gode Mænd „Velb. Peder Lange og Velb. Christian Vind, Kong. Majest. „tilforordnede Commissarier, have vor fattige Leilighed videre „erfaret og beseet. Og efter deres Relation, de derom giort „have og betragtet vor bedrøvelige Tilstand, have vi dog be„kommet Eders Kongelige Majestæts naadigste milde Svar, med „forderligste at lade giøre Anordning til Forbedring, hvilket dog „siden er bleven henstanden, og derefter over Evne og Formue „endda høiere med Indqvartering og Skatter at være betynget. „Hvorover en Deel af den ringe Menighed, som her boede i Byen, „ungefehr paa to Aars Tid, 30 Borgere og Borger„sker, ere ganske henflyttede og paa Landsbyerne „sig opholde, og endnu flere af de Borgere, her endnu boer, „ere flyttefærdige herfra, for at begive sig hen paa andre Ste„der: saa at det er umuligt, at de fattige faa Folk som her „ere i Byen, kan formaae eller afstedkomme den paalagdt maa„nedlige Contribution at udgive, og den ulidelige Indqvartering, „hvormed vi ere betyngede af et Compagnie Ryttere, som med „Officierer og Gemene bestaaer af 75 Mand foruden 18 Ryt„terqvinder, 24 Børn og unge Folk, som tillige med „samme Compagnie opholdes. Dog bruge en Deel af dem stor „Ufornøielighed mod deres Verter, som have dem i deres Huse; „der bedrives endogsaa af dem ellers adskillige „grove Voldsomheder og Plyndringer, hvilket for Gud „og Øvrighed vel er at beklage.

„Vi indflye derfor med allerunderdanigst Begiæring til „Hans Kongl. Majest., at han for Guds Skyld slig vor store

„Nød og Trang af høikongelig Naade og Mildhed endnu naa„digst vilde ansee, at vi i forbemeldte utaalelige Indqvartering „saavelsom over Evne og Formue paalagte Skatter og Contri„butioner maatte skee Forlindring," o. s. v. Dat. Veile den 28de December Anno 1664. — Den kongl. Resolution findes paaskrevet under 24de Januar 1665: „at General-Commissarie-Collegiet skulde erklære, hvor Indqvarteringen beqvemmeligen kunde henlægges." [2]) Formodentlig er da Byen senere bleven befriet fra nogle af sine Byrder.

Endnu 20 Aar efter at Freden var sluttet henstode betydelige Mangler uafhiulpne, som en Følge af Krigenes Ødelæggelser. I Aaret 1681 var Kong Christian den Femte i Colding, og Borgerne opsatte da et Andragende til ham om at befordre Byens Opkomst. Man seer af dette, at adskillige af Borgerne endnu paa den Tid levede uden for Byen, hvorfor ogsaa mange Huse stode ubeboede og øde; Kirken og Skolen vare meget forfaldne, og de 4 store Broer i og udenfor Byen behøvede Forbedringer, som Indvaanerne ikke formaaede at bekoste. Ligeledes var Møllen, der paa den Tid tilhørte Kongen, i saa høi Grad forfalden, at den næsten var øde, og snart vilde blive det, hvis den ikke med det Første blev istandsat. Handelen stod paa samme Trin som efter den svenske Krig 1643—45, da Dybet ved Byen, hvori Skibene skulde ligge, var efterløbet med Sand, og saa opfyldt, at der neppe kunde flyde en Baad. Lettelig lader det sig derfor forklare, hvad Borgerne i Andragendet til Kongen foregav, „at Byens Tilstand istedetfor at forbedres, snarere mere og mere forringedes" [3]).

---

[2]) Original Ansøgning paa stemplet Papiir: „Justits- og Tingsager 1660—70."

[3]) „Copie aff woris Andragende for h. K. M. heraff Byenn, som skeede vdi Colding Anno 1681" mellem „Privilegierne", foruden nogle Concepter dertil i Pakken: „Kirken og Skolen vedkommende 1446—1700."

Selv meer end 100 Aar efter denne Tid havde Veile endnu ikke naaet den Størrelse eller Folkemængde, som den havde i Aaret 1626 førend det første fiendtlige Indfald skete. Antallet af Husene udgiorde nemlig 1793 ialt 169 Gaarde og Huse [4], hvorimod de keiserlige Tropper 1627—29 alene ødelagde over 200 Huse, og dog vare der mange tilbage, da de bortreiste. Paa selv samme Maade forholdt det sig med Folkemængden: 1626 opholdt der sig i Veile 258 Familier, eller med Middeltallet 5 Individer til en Familie, 1290 Personer; 1637, 8 Aar efterat de keiserlige Tropper vare dragne bort, fandtes der kun 182 Familier eller 919 Individer [5]; 1665, 5 Aar efter de 2 svenske Krige, var dette Antal aftaget til 125 Familier eller 625 Personer, foruden 30 Borgere, der boede paa Landet [6], og Aar 1700 var der endnu kun 125 Familier. Fra den Tid af tiltog Folkemængden lidt efter lidt; saaledes var den 1750 stegen til 142 Familier eller 710 Personer, og 1793 til 185 Familier paa 550—60 Personer over 12 Aar [7]) eller til ialt 925 Individer; først 1801, da der befandtes at være 1310 Mennesker i Veile, naaede Folkemængden den samme Størrelse, som den tidligere 1626 havde havt. Hvorledes Byen senere mærkeligen er tiltaget, som til et Slags Erstatning for dens Ulykker i ældre Tid, tilkommer det ikke nærværende Undersøgelse at vise. Saameget ville vi kun giøre opmærksom paa, at ved Folketællingen i dette Aar 1840 var Indbyggernes Antal steget til 521 Familier, eller 2705 Individer, og saaledes blevet mere end fordoblet i neppe 40 Aar.

4) Gaarmann om Veile S. 35.
5) Sammesteds S. 40.
6) Skattelister for dette Aar: „Justits og Tingsager 1660—70."
7) Gaarmann paa anførte Sted.

Syvende Afdeling.

Om Bønderne i Veile Amt i Aarene 1660—65.

Vi have allerede tidligere omtalt, at adskillige af Sognene nordvest for Veile, f. Ex. Randbøl, Jellinge og andre i Nærheden, efter Freden 1660 stode ganske øde, da saa godt som alle Indbyggerne vare bortrykkede af Krigens Voldsomheder og smitsomme Sygdomme. Der siges vel ikke bestemt, at Egnene sønden for Byen, eller det daværende Kronens Gods [1]), hvorpaa vi fornemmelig her ville fæste vor Opmærksomhed, var i samme Grad blottet for Beboere; men af de hyppige Udsagn i Tingbøgerne om „Mænd, der i forleden Feide bortdøde", sees dog at Folkemængden var i meget høi Grad formindsket, saaledes, at en stor Deel Gaarde og Huse manglede Fæstere. Med Hensyn derimod til Bygninger, var Krongodset maaskee noget mere ødelagt end Egnene paa den anden Side af Veile, hvortil Aarsagen fornemmelig var, at de Svenske 1658 ved deres Flugt til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk, og senere disse selv, havde nedbrudt og brændt de fleste Gaarde og Huse der i Nærheden. I Eldbo Herred vare 1660 „alle Bygninger uden Undtagelse af Fienderne og Krigsfolket ganske afbrændte, ruinerede og ødelagte, saa der ikke fandtes nogen Bygning enten i Byer, paa Eensted-Gaarde, Boele eller Huse, men de vare alle øde" [2]). I Brusk Herred vare „en heel Deel

---

[1]) Man bemærke her, at Selveierbønderne i det nuværende Veile Amt 1660 for det meste alle vare Fæstere. Holmands-, Eldbo-, Brusk- og Jerlev Herreder udgiorde, foruden enkelte Stykker af Tørrild Herred, det egentlige Krongods; hvorimod den største Deel af Nørvangs-Tørrild Herreder hørte til de mange forskiellige Herregaarde i den Egn, som dengang alle havde Bøndergods.

[2]) Orig. Synsforretning af 1662 i Amtstuens Archiv.

Huse og Gaarde afbrændte og nedbrudte, og de overblevne ruinerede og ganske øde" [3]), hvorpaa kan anføres som Exempel, at Fienderne havde afbrændt og aldeles ødelagt hele Nebel Sogn, med Undtagelse af 4 Steder [4]); og i det Hele kan man efter de forhaanden værende Synsforretninger antage, at Tilstanden har været ligedan i de øvrige Herreder. Den samme Skiebne, der var overgaaet Bøndergaardene, havde ogsaa rammet Præstegaardene og Møllerne; de fleste vare afbrændte, og de faa overblevne saa fuldkomment ruinerede paa Døre, Vægge, Vinduer og Lofter, at de alligevel vare ubeboelige [5]).

Markerne i hele Egnen vare udyrkede, Skovene meget forhuggede og for en stor Deel opbrændte, da Fienderne med deres Krigsmagt i saa lang Tid havde staaet og ligget der i Leir, og Kreaturene tildeels alle vare bortførte. Naar man her desuden erindrer, at Bønderne i Krigen havde udstaaet alle mulige Gienvordigheder med Plyndringer, smitsomme Syger og Hunger, og at de fleste Overblevne nu som Betlere vendte tilbage til deres øde og afbrændte Gaarde: vil man letteligt indsee, at deres Kaar, især i Begyndelsen, ikke vare stort bedre, om ikke endnu værre end under Krigen.

Da det især var af Vigtighed for Kongen og Landet, at de mange øde Fæstegaarde kunde blive besatte, udkom der den 21de Juni 1660 en Skrivelse fra Lehnsmanden Sten Bilde paa Coldinghuus, hvorved han erklærede, at „dersom der fandtes nogen af de Bortdødes Børn eller Slægtninge, som begierede

---

3) Tingbogen 1661 fol. 118.

4) Sammesteds Tillæg fol. 9.

5) Synsforretning over Præstegaardene: Holmands H. Tingbog 1663 f. 113. Brusk H. Tingbog 1663 f. 80. — Om Møllerne; see Orig. Synsforretning i Archivet. Brusk H. Tingbog 1661. Tillæg fol. 11: „effterdi de haffuer tagenn och kommen sidst forgangen foraar till øde och affbrendte Mølleſteder, for uden Donsmølle allene her i heridet."

at ville antage og besidde de Gaarde, Huse, Boel og Møller paa Kronens Gods, som endnu vare ledige og ikke antagne, da vilde han forunde dem det, fremfor nogen Anden, hvis de havde Evne til at opbygge og fæste det; ellers saae han sig nødsaget til at overdrage det til Andre"[6]). Enkelte Steder paa Krongodset, f. Ex. i Jellinge, vare der ikke Mænd nok til at besætte Gaardene med; der indkom derfor „Anno 1661 nogle Folk af Vensyssel og Thy, som fæstede nogle Gaarde i Jellinge Sogn og By; men deres hele Avl indskrænkede sig til noget Hø."[7])

En heel Deel af de Bønder, der endnu levede, og deels vare Selveiere, deels Fæstere af Krongods eller, som de ogsaa kaldes: „Crontiennere", vilde ikke vende tilbage til deres Gaarde, men opholdt sig paa fremmede Steder, og lode Gaardene ligge øde. Det blev derfor vedtaget i Marts 1661, at de Fæstere, der endnu ikke havde antaget de øde Gaarde, skulde have tabt deres Rettighed til dem; hvorimod der ikke kunde siges noget mod Selveierne, da Kongen siden Ufreden ikke havde paabudet noget, uden det jo var blevet betalt[8]).

Lidt efter lidt reiste Bøndernes Boliger sig; men de vare i Begyndelsen kun elendige Hytter. „Tømmeret toges tildeels af de afbrændte og ødelagde Gaarde, Væggene vare af Riis og Løv, foruden nogle faa Steder, hvor de vare slagne med Leer, og Tækningen bestod af Hø og Græs, saa det var let at forudsee, at slige Bygninger ikke kunde være af synderlig

6) Eldbo H. Tingbog 1661 fol. 1.

7) Jellinge Birke Tingbog 1663 fol. 7.

8) Eldbo H. Tingbog 1661 fol. 23: „Anlangende J Rettesettelse om Sielffeyer, da efftersom iche beuises noget at werre paabudet aff H. K. M. siden denne vfredstid, huor aff H. K. M. haffuer hafft skade, da widste jeg ingen lougmaal offuer dennem at udsige."

Varighed" [9]). Det bør ikke forbigaaes her, at Bredsten Sogn, Vesten for Veile, paa denne Tid var meget udsat for Voldsomheder af de Soldater, der efter Krigen bleve afskedigede. „Først i Aaret 1660 (hedder det) var der aldeles ingen Fred for Landets egne Ryttere og Krigsfolk, som ødelagde Sæden paa Markerne, og næste Aar blev det endnu værre. Kornet var vel bragt i Husene; men noget efter Mikkelsdag ankom adskillige i Viborg afskedigede Ryttere, som forjagede alle Sognemændene fra Huus og Hiem, saarede og slog dem, saa de maatte flygte med Koner, Børn, Kreature og alt hvad de kunde føre med sig, til Engelsholm. Her boede de ulykkelige Bønder i nogen Tid, medens Rytterne borttoge det indavlede Korn, Hø og Halm, udkastede det og nedtraadte det under Hestefødder, saa det var en Ynk og Elendighed at see derpaa" [10]). — Formodentlig er samme Skiebne overgaaet de øvrige ved Hovedlandeveien fra Viborg liggende Sogne.

Ulykkeligviis var tillige Aaret 1661 saare uheldigt for Landmanden her i Egnen. Høet blev vel tildeels bierget; men da Bønderne enten havde ingen, eller kun yderst faa Huse, laae det og raadnede for dem [11]). Den ubetydelige Deel Korn, de med yderste Nød og Møie havde faaet nedlagt i Jorden, blev dem ovenikiøbet kun til liden Nytte, da en sørgelig Misvært indtraf. Allevegne fra klagede de fattige Bønder over, at det Meste var fordærvet af Tørke og Solens Brynde, saavelsom ogsaa af Muus og en stor Mængde Utøi.

Mændene i Høirup By, Herslev Sogn, kunde neppe faae deres halve Sædekorn igien, og Kornet ved Vilstrup i Skibet

9) Orig. Synsforretning 1662 over Elbbo Herred.

10) Tørrild H. Tingbog 1667 fol. 13, 35, 36 og 45. Sandheden af Ovenstaaende er bekræftet ved mangfoldige Tingsvidner.

11) Elbbo H. Tingbog 1661 fol. 49.

Sogn var saa beskadiget, at en Deel deraf neppe kunde høstes, og langtfra vilde give Halvparten af Udsæden tilbage. I Viuff, Starup, Nebel, Lildballe, Mørvraae, Bramdrup, Hostrup og Tyrkiær kunde der ikke erholdes mere end Udsæden igien, og dette samme Resultat afgave de forskiellige optagne Syn fra andre Herreder [12].

Ikke desto mindre krævedes Bønderne dog for deres Landgilde og Skatter, og Lehnsmanden skrev (6te August 1661) til Herredsfogden i Brusk Herred: at han uopholdelig skulde opkræve de resterende Afgifter, eller i modsat Fald selv indestaae derfor, da han jo havde Ret til at fritage dem for Betaling, som vare forarmede eller hidtil ingen Avl havde nydt [13]. Bønderne indgave nu fra alle Herrederne Ansøgninger til Øvrigheden om at maatte forskaanes for Landgilde, „thi ikke nok „med at de i Ufreden mange Gange vare plyndrede og udtærede af Hunger og Elendighed: nu maatte de kæmpe med den „høieste Grad af Armod, hvortil ovenkiøbet Misværten kom; „bleve de ikke lettede for deres Byrder, frygtede de for, at de „atter maatte forlade de nylig antagne øde Steder og Hytter, „og drage bort til andre Egne." Alligevel vovede Herredsfogderne ikke at modsætte sig Lehnsmandens strenge Ordre, hvorfor de befalede, at Skatten skulde betales inden Forløbet af 15 Dage; men hvorledes Bønderne have bragt den tilveie, derom findes ingen Efterretning [14].

I Aaret 1662 reiste adskillige kongelige Commissarer omkring for at undersøge Landets Tilstand; for Coldinghuus Amt udnævntes Velb. Hendrik Lindenou og Velb. Niels Banner, og efter deres Indstilling ere Skatterne rimeligviis blevne lignede.

12) Brusk H. Tingbog 1661 fol. 110.
13) Brusk H. Tingbog 1661 fol. 117–18.
14) Sammesteds.

Foruden Landgilden maatte Bønderne svare 4 Rigsdaler i Arbeidspenge for en heel Gaard, og 2 Rigsdaler for en halv Gaard[15]), og længere hen endnu det saakaldte „Skieppekorn“, eller en Skieppe Korn af hver Tønde Hartkorn. Ifølge Anordningen skulde der leveres halv Rug og halv Byg „Aaboe-Maal“, som alene kunde modtages for Ribe Stift i Colding og Frederiksodde; i Tilfælde af Udeblivelse erlagdes for hver Skieppe en Rigsort[16]).

Disse Skatter var det høist besværligt for Bønderne at udrede, da de i Armod og Fattigdom havde antaget sig øde Gaarde, som de kun med megen Møie lidt efter lidt kunde opbygge; de havde selv ikke Evne til at udrede deres Ploug, men vare 2, 3 eller 4 om en saadan; mange af dem havde ikke mere end 1 Ko, en Deel 2 og ikke flere, og Heste ligesaa; ja Ingen havde saaet over en Fierdepart af det, de ellers pleiede at nedlægge i Jorden, og de Fleste langt mindre; og dertil var Aarsagen at Sædekornet var saa dyrt, og at de hverken havde Penge, eller vare det betroede, ligesaa lidt som de havde Heste til at drive Avlingen med[17]).

---

15) „Effter K. M. breff huer mand som besidder En heel gaard, bøer att giffue fire Rixdlr. til Gierningß penge och aff en halff gaard to Rixdlr. — Elbo H. Tingbog 1664 fol. 12; cfr. Holmands H. Tingbog 1663 fol. 67.

16) Orig. Kongebrev i Amtstuearchivet.

17) Bøndernes Klage til Kongen. — Holmands H. Tingbog 1663 fol. 67. — Herregaardsavlen var ogsaa kun daarlig: „Thill Engelstholm kand saaes Rug 80 thønder, Bygh 30 thønder, Aure 80 tr., Boeghued 8 tr., kand auffles vngefehr høe 800 leß — Nu findis der icke saaed vden vngefehr 27 tr. Rugh; och haffuer icke werret saaet forleden sommer offuer 16 tr. biug, 20 tr. aure och 4 thønder boghued. Icke heller bleff aufflet vden 300 leß høe: huilcket haffuer weret den høyeste auffuell i nest forleden thrende aaringer effter huer andre, och det formedelst bønderne ere bortdøde, de faa som igien leffuer ehr gandske forarmit.“ Tørrild

Paa Grund af disse elendige Vilkaar vovede mange Bønder ikke at antage de paa Kronens Gods henstaaende øde Gaarde og Huse, hvorfor disse ogsaa kun langtsomt bleve bebyggede. For at vi kunne danne os en Forestilling om det Forhold, hvori de bleve besatte, vil det maaskee ikke være uden Interesse at betragte dem, der i Slutningen af 1662 og Begyndelsen af 1663 paa forskiellige Steder i Egnen endnu fandtes aldeles øde.

I Andst Herred havde Ødelæggelsen efterladt sig de kiendeligste Spor, i det kun 219 Gaarde og Huse vare besatte, men 145 endnu ganske øde [18]). I Vorbasse Sogn i Slaugs Herred fandtes der 17 hele, 3 halve Gaarde og et Boel aldeles øde, uden Beboelse og uden al Sæd og Avl [19]). I Tørrild Herred, Gadberg Sogn, var der nylig besat 9½ Gaarde og 15½ nedbrudte, afbrændte og øde, og i Linneballe Sogn vare 5¼ Gaarde beboede og 10½ og ¼ endnu øde [20]). I Jellinge Sogn saae det ligeledes kun meget daarligt ud. Byerne Styvel, hvori der før boede 7 Mænd, Skovbølling med 6 Mænd, Thysbyhave, Vester Faarup og Hørup, hvori der boede 6 Mænd, vare aldeles øde og ubesatte. Desuden var der 2 øde Gaarde i Rugballe By, og Riddegaardene vare nyligen besatte og saa godt som øde [21]). Anneret Hover var vel noget

---

H. Tingbog 1662 fol. 1. — Paa Herregaarden Synderstoeds Mark i Give Sogn var der 1663 kun saaet 1 Tønde Rug. — Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 2 fol. 13.

18) Orig. Synsforretning 1662.

19) Slaugs H. Tingbog 1663 fol. 36. — Omendskiøndt Andst og Slaugs Herreder ikke høre til det nuværende Veile Amt, have vi dog ikke villet udelade disse Efterretninger, der give Oplysning om Hede-Egnenes daværende Tilstand.

20) Tørrild H. Tingbog 1663 fol. 14.

21) Jellinge Birke Tingbog 1663 fol. 7.

bedre ved Magt, da der kun fandtes 8 øde Gaarde i Sognet, men de øvrige besatte vare dog i en kummerlig Tilstand[22].

Vende vi os til Herrederne paa den anden Side af Veile, da vare disse vel i Forhold mere bebyggede; men dertil var Egnenes større Frugtbarhed den første og vigtigste Aarsag. Holmands Herred havde ialt 62 øde Gaarde og Huse, saaledes fordeelt paa Sognene: Vinding 9, Gauerslund 19, Gaarslev 5, Piedsted 13, Smidstrup 9 og Skiærup 7[23]. Elbo Herred havde 204 beboede Steder og 42 øde, nemlig:

Veilby Sogn	60	besatte	og	4 øde
Bredstrup . .	12	—	—	4 —
Kongsted . .	11	—	—	3 —
Ullerup . . .	14	—	—	2 —
Erritzø . . .	57	—	—	4 —
Tavle	50	—	—	25 —

Brusk Herred havde 269 bebyggede og 78 øde Steder, saaledes:

Herslev Sogn	26	bebyggede	og	6 øde
Sønder Vilstrup	14	—	—	10 —
Eltang	64	—	—	15 —
Bramdrup . . .	9	—	—	3 —
Harth	26	—	—	10 —
Almind	26	—	—	6 —
Nebel	11	—	—	11 —
Af Starup . . .	27	—	—	5 —
Wiuff	22	—	—	6 —
Af Smidstrup .	44	—	—	6 —

22) Tørrild H. Tingbog 1663 fol. 7.

23) Holmands H. Tingbog 1663 f. 113.

Jerlev Herred havde 155 besatte og 36 øde Gaarde og Huse, nemlig:

Af Starup Sogn	25	bebyggede	og	7	øde	
Egtved	32	—	—	11	—	
Ødsted	33	—	—	8	—	
Jerlev	27	—	—	3	—	
Høien	29	—	—	7	—	
Af Skibet S. Vilstrup	9	—	—	;	—	[24]).

Præstegaardene og Møllerne vare endnu langtfra alle opbyggede eller beboede. Præstegaarden i Gauerslund laae t. Ex. endnu øde og upaabygget, og Præsten Hr. Rasmussen drev Avlen under en af Kronens Gaarde, hvor han havde boet siden Ufredstiden, da han antog den ruineret og fordærvet[25]). Mangfoldige Møller vare i samme Stand som ved Fredens Slutning; nogle enkelte havde kun et Skiul over Overneu, men ingen videre Bygninger, „fordi Bøndernes Armod var saa stor, at de ikke havde noget at lade male“[26]).

Vanskeligheden, der var forbunden med at faae saa mange øde Gaarde og Huse besatte, udvirkede, at Kongen lovede dem, der antog eller fæstede øde Gods, Frihed for Skatter og andre Afgifter i to Aar[27]). Men herved forøgedes paa en sørgelig Maade Afgifterne for de Bønder, der allerede havde fæstet og tildeels opbygget de afbrændte Gaarde, da Kongen, uagtet de mange øde Pladser, som fandtes her i Egnen fremfor andre

24) Orig. Synsforretning 1662.
25) Holmands H. Tingbog 1663 fol. 113.
26) Orig. Synsforretning 1662.
27) Elbo H. T. 1664 fol. 8: „K. M. breff som formelder, at huem K. M. Ødegods antager och fester, skulle were fri 2 Aar for Kongelig Tønge.“

Steder, ikke vilde tillade nogen Formindskelse i de Lehnet paalagte Skatter. Som en Følge deraf maatte Bønderne ikke alene betale Skat for dem selv, men de maatte ogsaa udrede for de forarmede og øde Gaarde, i den Grad, „at den største Deel af Bønderne maatte give næsten dobbelt saa meget, som de ellers kunde komme til efter Jordebogen"; ja det synes endogsaa, at Fæsterne maatte betale Skatter af de øde Selveiergaarde [28]). Naar Bønderne ikke strax til den bestemte Tid havde erlagt de krævede Afgifter, blev der uden nogensomhelst Opsættelse foretaget skarp Execution hos dem af Militaire, „saa de ikke engang maatte nyde den Naade at faae saa lang Frist, som de kunde have nødig for at komme til Kiøbstæderne og giøre det ringe Forraad, de kunde have, til Penge." Vilde de beklage sig hos deres Øvrighed over deres Elendighed og begiere nogen Lindring, hed det: „at de skulde give saa længe de havde Noget, og naar de ikke havde Mere at give, skulde de pakke sig fra Stederne" [29]).

Dybt nedbøiede af denne haarde Behandlig, indgave Bønderne i de forskiellige Herreder Ansøgninger til Kongen om Lettelse i de paabudne Skatter, blandt hvilke Andragendet fra Holmands Herred især fortiener nærmere Omtale.

Efterat Bønderne nemlig i Slutningen af Aaret 1662 havde holdt en Forsamling, „og i denne opsat en Kiep i Jorden, hvorom Enhver skulde tage med Haanden og sværge, at han vilde vedkiende sig Ansøgningen" [30]); affendte de en udvalgt Bonde, Søren Pedersen i Gaarslev, til

---

28) „Om dee motte nyde denn Naade, at dee Selffeiger motte selff suare till deriß guodtz." Bøndernes Klage til Kongen. Holmands H. Tingbog 1663 fol. 67.

29) Sammesteds.

30) Holmands H. Tingbog 1663 fol. 32.

Kiøbenhavn for at klage deres Nød paa høiere Steder. I Andragendet skildrede de først deres ulykkelige Tilstand saaledes, som vi ovenfor have seet den, og gik dernæst over til at omtale de høie og for dem dobbelt besværlige Skatter. „Var der end ingen Lindring i disse at vente, bade de dog Kongen, at han vilde lade hvert Sogn svare til sine Skatter efter Jordebogen og Skattebrevets Indhold, og at de maatte forundes den Naade, selv at ligne deres Skatter indbyrdes i hvert Sogn, ifølge Kongens Skrivelse, efter Enhvers Evne og Formue: paa det at Hans Majestæt selv maatte skee Ret, og den fattige Bonde ikke vederfares nogen Uret, og for at der ikke skulde begaaes noget Underslæb med Skatterne, som Tid efter anden forhøiedes her.“ [31])

Ved sin Ankomst til Kiøbenhavn fik Søren Pedersen Ordre til at aflevere Ansøgningen i Cancelliet; men da den indeholdt adskillige skarpe Klager mod Øvrigheden, sendtes den herfra til Lehnsmanden Volff von Buchwolts [32]) Betænkning. Det synes ikke, at denne Fremgangsmaade af Bønderne ret behagede Lehnsmanden; i det mindste lod han Søren Pedersen efterstræbe ved hans Tilbagekomst i følgende underligt indviklede Sag.

Rimeligviis maa denne Bonde tidligere paa en eller anden Maade have staaet Øvrigheden i Veien; thi allerede under de Svenskes Husering i Jylland havde man formaaet 2 Salvegarder i Gauerslund til at udstede en Attest paa, at Søren Pedersen under et Ophold i Fyen, da han med de andre Sognemænd hentede Fourage til Wrangels Heste, havde med Vold borttaget fra Veilby Præstegaard en heel Deel Gods, som tilhørte Hr. Laurids Ernstsen, Sognepræst i Stouby i Bierre

31) Sammesteds fol. 67.

32) Volff von Buchwold blev 1662 Befalingsmand paa Coldinghuus.

Herred. Paa Grund af denne Attest erhvervede Præsten den 16de Marts 1661 et Kongebrev til Lehnsmanden paa Coldinghuus, Steen Bilde, at han med Flid skulde erkyndige sig om denne Sags Beskaffenhed og lade Bonden straffe, dersom det kunde blive ham overbeviist, saavelsom da at skaffe Hr. Laurids Ernstsen sit Gods tilbage.[33]) I 2 Aar lod man nu Sagen ganske hvile, indtil denne beqvemme Leilighed tilbød sig, for at kunne styrte løs mod Bonden, som strax blev stevnet til Tinge. Han kunde imidlertid nok vide, af hvilken Aarsag dette Anfald skete, og han beviste da først med Attest, at han paa menige Herredsmænds, og ikke paa egne Vegne var reist over til Kiøbenhavn. Dernæst fremlagde han i Retten Vidnesbyrd fra 24 Dannemænd, der havde været med ham i Fyen, at han aldeles ikke havde foretaget sig nogetsomhelst Slags Røveri i Veilby Præstegaard; og godtgiorde endelig ved forskiellige Beviser fra sine Sognemænd og Præsten, „at han „altid baade i Fred og Krig havde opført sig christelig og vel, „saa at Ingen med Sandhed kunde paasige ham Andet, end „det som ærligt og tilbørligt er i nogen Maade."

I sit eget skriftlige Indlæg klagede han over: at Slots- og Ridefogden Jakob Lauridtzen tragtede ham efter Livet i Stedet for at forsvare Kongens Bonde, som han efter sin Bestalling burde; og at man vilde regne paa Vidnesbyrd, som vare udstedte paa en Tid, da der hverken var Lov eller Ret i Landet, og som vare givne af Landets aabenbare Fiender, hvis hemmelige Bevæggrunde man naturligviis ikke kunde kiende. Han indstillede saaledes Sagen til den Kongl. Commissarius og Landsdommer Peder Lange i Colding; men denne Mand vovede ikke at fælde nogen Dom, hvorfor han indsendte den til Landstinget[34]), hvis endelige Afgiørelse vi desværre ikke have fundet.

[33]) Holmands H. Tingbog 1663 f. 71—72.

[34]) Sammesteds fol. 73.

Men for atter at vende tilbage til Bøndernes Andragender og deres sørgelige Skiæbne, at maatte, uagtet deres Armod, betale ikke alene Skatter for deres egne, men ogsaa for de øde og ubesatte Gaarde: da vide vi vel ikke med Sikkerhed, hvad Kongen særskilt svarede paa Holmands Herreds Bønskrift; men nogen Tid efter indgaves lignende fra Brusk og Andst Herreder, hvorpaa Kongens Svar lød som følger:

„Friderich dend Tredie med Guds Naade Danmarkis, Norgis, Wendis och Gottis Koning o. s. v. Wor Gunst tilforn; Paa de tuende af Aansteherrit och Bruskeherrit til os giorde och af dig underskreffne Supplicationer om forskaanßel paa Contributionerne af det øde goedtz, saa och den paabuden Skieppekorn, Er woris Naadigste Villie och befahling, at du samme voris Rettighed och Paabud saaledis imellum bemelte vore undersaatter ligner och legger, saa som det dennem best fordragelig were kand och effter voris Skattebreffs indhold, at de, som er best wed magt, hielper och udreder for det som kunde vere øde och forarmet. Dog at os udj samme voris Intrader till sin destinerede brug ey noget afgaar, medens saadant til ald disordres forekommelße til rette Tid och sted saa som paabuden er, fuldkommen och tilbørligen worder leffuerit och indkommer, huor effter du dig hafuer at rette, befahlendis dig Gud. Skreffuit paa voris konngl. Residentz udj Kiøbenhafn dend 14 Februarj 1664. Vnder wort Zignet.

Friderich. 3.

Os Elskl. Erlig och Welb. Wulff von Buchwolt, vor Mand, thienner, och Befahlings-Mand offuer vort ampt Coldinghuus“ [35]).

En saadan Fremgangsmaade mod Bønderne maatte naturligviis i høi Grad forsinke deres Opkomst. Isærdeleshed i Sognene mod Vest, hvor de øde Gaardes Antal var større og Jorderne ringere, følte de mere Trykket af de forhøiede

35) Originalen i Amtstuens Archiv.

Skattepaalæg, og disse Egne fik herved et Stød, hvorom maaskee endnu den nærværende Tid bærer Minde. Det synes ikke urimeligt at antage, at en stor Deel af de udyrkede Heder, hvorpaa man aabenbart den Dag i Dag seer Spor af Pløining, have deres Oprindelse fra denne Periode; i det adskillige Gaarde i mange Aar ere vedblevne at ligge øde, og andre ikke ere drevne af de nye Besiddere med den Kraft, som der anvendtes paa dem, før de forskiellige fiendtlige Indfald skete. Man kunde ogsaa derved forklare sig, at Plougfurerne paa Hederne endnu stundom ere vedligeholdte; thi det vilde uden Tvivl være temmelig usikkert at hidlede dem fra hiin Tid, da den sorte Død herskede i Jylland, siden hvilken allerede 500 Aar ere forløbne. Men for ovenanførte Gisning have vi for øvrigt ikke noget egentligt historisk Beviis, undtagen dette at vi see enkelte Gange i Tingbøgerne, at Jorder i Ufredstiden bleve overgroede med Lyng; saaledes f. Ex. ved Synderstoed, en forhenværende Herregaard i Give Sogn, var der 1663 „en Eng som kaldtes Reflings Mose, der var ganske eftergroet med Lyng og ikke slagen, siden Fienderne først kom her i Landet“ [36]).

---

[36]) Nørvangs H. Tingbog 1663 Nr. 2 fol. 13.

Tillæg og Bemærkninger til Art. V. i Historisk Tidsskrift 1ste Bind: „Ethnographisk Skizze af en jydsk Hede-Egn" m. m.

Det i det historiske Tidsskrift 1ste Bd. S. 165—201 indrykkede Bidrag „Ethnographisk Skizze af en jydsk Hede-Egn" (i **Lysgaard** Herred) har i „Tidsskrift for Literatur og Kritik" 3die Bd. (1840. I. S. 407—24) fundet en i Jylland indfødt, i bemeldte Herred bosat, eller dog, som det synes der vel bekiendt, men ikke særdeles velvillig Bedømmer. Den sidste Omstændighed kan for saa vidt kaldes ligegyldig, naar dens negative Virkninger ikke overveie den positive Sandhed og Rigtighed i Bedømmelsen; hvilket jeg er saa langt fra at forudsætte, at jeg meget mere antager, Forfatteren af denne Bedømmelse har bestræbt sig for, at give sin korte Skildring af Lysgaard Herred i landoeconomisk Henseende al mulig Nøiagtighed og Paalidelighed, for saameget stærkere at fremhæve det mindre rigtige eller unøiagtige i den ethnographiske Skizze. Jeg troer derfor ogsaa at skylde Læserne af denne og af det historiske Tidsskrift, at meddele dem det Væsentlige af den kritiske Forfatters Efterretninger om bemeldte Herred; deels for at holde dem skadesløse for den Uret, de have lidt ved at bebyrdes med en eller anden urigtig eller unøiagtig Notice; deels for tillige at sætte dem i Stand til, ved Sammenligning at skiønne, hvorvidt Samleren af den ethnographiske Skizze og Kritikens Forfatter have gaaet een Vei, eller

havt samme Maal for Øie. Derom har i det mindste den Første, ved nu igjen at gjennemløbe sin meddeelte Skizze, og sammenholde den med det kritiske Supplement i „Tidsskrift for Literatur" ei kunnet overbevise sig. Dettes Forfatter gaaer bestandigen ud paa det hele Lysgaard Herred, og væsentligen paa de agronomiske og landoeconomiske Forhold; hvorimod en noget opmærksom og forstandig Læser af Skizzen let vil blive vaer, at den overhovedet og fornemmelig kun holder sig til en vis Egn i Herredet; men at den derhos meddeler en Blanding af forskielligartede, fornemmelig ethnographiske Noticer, hvoriblandt de agronomiske indtage saa ubetydelig en Plads, at man meget gierne kan betragte dem som reent manglende. Kritikens Forfatter gaaer derimod netop fortrinligen ud paa at oplyse og fremhæve Agerbrugets Beskaffenhed, altid med Hensyn paa hele Herredet, og paa den Forudsætning: at man i den ethnographiske Skizze havde havt det Formaal, at ville give en landoeconomisk Beskrivelse. At nu de faa og adspredte Træk til at charakterisere Agerbruget i Herredets egentlige Hede-Egn (deels som det er, deels som det noget længere tilbage i Tiden var), hvilke den ethnographiske Skizze meddeler paa et Par Sider, (171—72) efter Recensentens Mening enten ikke ere fordeelagtige nok, eller i andre Henseender urigtige: er en Paastand, som jeg overlader den mere sted- og sagkyndige Læser at kiende ved Magt; i det jeg gientagende henholder mig til hvad allerede er bemærket, at den ethnographiske Skizze i nærværende Tidsskrifts 1ste Bind allermindst har været anlagt paa at læses af Landoeconomer, eller at tilfredsstille disses Fordringer til en Beskrivelse over hele Herredets Landbrug. Da bemeldte Skizze imidlertid har givet Recensenten Anledning til selv at udfylde, hvad han har betragtet som en væsentlig Mangel i dens Indhold, og saaledes at levere en sammentrængt Udsigt over Lysgaard Herreds

oeconomiske Statistik: veed jeg for Øieblikket intet bedre Middel til at afhielpe det Savn, som maaskee flere Læsere kunne have fundet ved bemeldte Skizze, end at uddrage og her aftrykke Recensentens korte Beskrivelse over Herredet:

„Lysgaard Herred begynder 1 Miil sønden for Viborg, og „har fra Nord til Syd en Længde af omtrent 2 Miil, dens „(ↄ: dets) Brede er 3 Miil (sic). Herredet indeholder 14 Sogne „med en Befolkning efter en Optælling 1831 af 6246 Mennesker; da Arealet i det Høieste er 6 Quadratmile, bliver Folketallet paa hver Quadratmiil i det Mindste 1041 Individer. „Vi ville nu betragte hvert Sogn for sig.

„Høiberg S. bestaaer for største Delen af leerblandet Muldjord, dog har Byen Tange, beliggende ved Gudenaaen, sandede Jorder; i Sognet befindes nogen Hedejord, tienlig til „Opdyrkning. Af Skove findes i dette Sogn foruden den Bønderne tilhørende Høiberg Skov, hvis Areal ei nøiagtigt kan „opgives, de til Herregaarden Palstrup hørende Skove og de „med disse sammenhængende Parceller, hørende til Gaardene „Kiersgaard og Rotterdam, af Areal ialt 325 Tønder Land. „Gaardene i Sognet ere vel byggede, og Byen Høiberg smukt beliggende. (Folkemængde 373). Elsborg S. har omtrent samme „Beskaffenhed; dets Skove, der eies af Beboerne, have et Areal „af omtrent 200 Td. Land, men fredes ikke, og indeholde kun „faa store Træer. (Folkemængden 206). Grønbek S. i den „sydøstlige Deel af Herredet har for største Delen Sandjorder, „dog findes ved den største By i Sognet, Iller, ogsaa gode „Leerjorder. Sognet har store Tørvemoser og en Deel Hedejord, der ei er af saa god Beskaffenhed som i de 2 fornævnte „Sogne. Af Skov findes en Levning ved Ans paa 12 à 16 „Td. Land. (Folkem. 663). Hinge S. i den sydlige Deel af „Herredet har for største Delen gode Leerjorder, men ogsaa „nogle Sandjorder og nogen Hede. Det Tilbageværende af den

„forhen betydelige Hinge Skov anslaaes til 60 Td. Land, og „af Vinderslevgaards Skov til 30 Td. Land. (Folkem. 388). „Anneret til samme er Vinderslev S., der meest bestaaer af „leerblandet Muldjord, hvoraf omtrent ¼ er uopdyrket Hede. „I Sognet findes en Skov ved Mausing, der anslaaes til circa „20 Td. Land. (Folkem. 697). Det sydvestligste Sogn i Herredet er Karup, Anneret til Frederiksfirke paa Ahlheden. Dette „i Udstrækning ei ubetydelige, men med Hensyn til Jordbundens „Beskaffenhed meget ringe Sogn har lutter sandede Jorder og „megen Hede, der er saa slet, at det neppe betaler sig at opdyrke den. Ved Karup-Aa findes dog gode Enge, der i den „nyere Tid ere betydeligt forbedrede og udvidede ved Vandledninger og Overrisling. I Sognet findes ingen Skove. (Folkem. „153). Den Deel af Ahlheden, der hører til dette Herred „(en stor Deel af Ahlheden hører til Viborg Stift) udgiør „en stor Flade med en tørveagtig Jordbund, der ved Mergel „vilde kunne giøres temmelig givtig; men denne findes ikke der. *) „En stor Deel af Jorden er opdyrket af Colonisterne; men en „endnu større ligger uopdyrket. En betydelig Deel af Ahlheden „indtage de kongelige Skovanlæg af Birke-, Lærke- og Grantræer, hvoraf især de sidste vore villigt, og allerede nu aarligt „afgive noget Bygningstømmer og flere Tusinder af Lægter. „Det hele i Lysgaard Herred beplantede Areal udgiør omtrent „1600 Td. Land. (Folkem. 242). Østlig for de 2 sidstnævnte „Sogne ligger Thorning S., hvis vestlige Deel bestaaer af mager „sandmuldet Mark og en Deel Hede af samme Beskaffenhed; „den østlige Deel har derimod gode leermuldede Jorder og meget „Lidt af Hede. Paa Bøgildgaard i dette Sogn er for offentlig „Regning oprettet et fellenbergsk Agerdyrkningsinstitut, og ved „samme Gaard findes en i god Opvert værende Skov paa omtrent 30 Td. Land. Desuden findes i Sognet nogle Krat-

*) I det af Forf. nedenfor citerede Skrift: „Bemærkninger over Alheden og dens Colonier" af Pastor Carstens, anfører denne Pag. 87 med Hensyn til det Spørgsmaal, om Mergel findes paa Alheden eller ikke: „om nu ogsaa denne Jordart end ikke findes her — paa Alheden — i Mængde, saa vise dog flere Steder, at den findes her endog lige ved Jordens Overflade", i det han derhos mener, at der ikke tilstrækkeligen er blevet søgt efter Mergel.

„skove, hvis Størrelse ei kan opgives. (Folkem. 960). An-„neret til Thorning er Lysgaard S., der ligger en Miil nord-„ligere. Dette Sogn har i det Hele ret gode Jorder, men „mangler næsten ganske Eng og Skov; i den vestlige Deel af „samme findes adskillige Hedestrækninger. (Folkem. 218). Det „nordligste Sogn i Herredet er Almind. Jorderne bestaae af „sandblandet Muld, deels med Gruus til Underlag. I Sognet „findes megen Hede og ingen Skove. (Folkem. 360). Sydost „for Almind er Siørslev S., der for en stor Deel har gode „leermuldede Jorder. I den nordlige Deel ligge nogle Hede-„strækninger, der grændse til den store Vandet-Mose, som giør „Skiellet i en stor Strækning mellem Lysgaard og Middelsom „Herreder. I dette Sogn ligger Herregaarden Aunsbierg og „Avlsgaarden Duelund, hvoraf den første har 125 Td. Land „fortrinlig Skov, den sidste omtrent 50 Td. Land. Desuden „ligge i samme nogle fraskilte Parceller af Aunsbierg Skov, hvis „Størrelse ei nøiagtigt kan angives, men som anslaaes til 40 „Td. Land. (Folkem. 606). Vium S. vestlig for sidstnævnte, „har for største Delen meget gode Jorder; i den vestlige Deel „af Sognet ere de dog af ringere Beskaffenhed, og her findes „ogsaa en Deel Hede. Foruden en Deel af Plantagen ved „Steendalgaard, der ligger i dette Sogn, findes i samme en „Skov ved Gaarden Marsvinslund paa 20 Td. Land, og ved „Liselund en med Aunsbiergs Skove umiddelbart forbunden Skov „paa 70 Td. Land. Alle disse i Vium og Siørslev Sogne „beliggende Skove bestaae saaledes af een sammenhængende „Strækning af Areal ialt 235 Td. Land, og 2 nærliggende af „Areal tilsammenlagte 70 Td. Land. (Folkem. 460). Om-„trent i Midten af Herredet ligge Levring og Hørup Sogne. „Disses Jordbund er af lige Beskaffenhed, nemlig overalt god „leerblandet Muldjord med Leerunderlag, og paa flere Steder i „begge Sogne kunne Jorderne sættes ved Siden af de bedste i „Provindsen. Hartkornet er derfor ogsaa høit, (almindeligt 1 „Tønde for 8 à 10 Tdr. Land) og skal endog ved den nye Ma-„tricul blive ei ubetydeligt forhøiet. *) Af Skove findes i Lev-

*) Levring Sogns uprivilegerede Htk. efter den gl. Matricul 141 Td. 1 Sk. 2 F. 1 Alb. er efter den nye Matricul forhøiet til 157 Td.

„ring S. kun enkelte Levninger ved Hindberg, Døssing, Træd„holt og Levring, der tilsammen neppe kunne anslaaes høiere „end til omtrent 30 Td. Land, og i Hørup S. en smuk liden „Skov ved Dalsgaard paa 16 Td. Land samt nogen Kratskov „paa Kiellerup Mark. Byen Kjellerups Eiendomme ere næsten „alle indhegnede og Digerne beplantede. (Folkem. i Levring „S. 510, Hørup S. 410).

„Efter saaledes at have i Korthed beskrevet hvert enkelt „Sogn for sig, vil Anm. endnu kun bemærke, at med Undta„gelse af Frederiks, Lysgaard og Almind Sogne har Herredet ved de flere Aaer og Bække, der deels begrændse, deels gien„nemløbe samme, tilstrækkelige Enge; og flere Byer, t. Ex. Hø„rup, Levring, Hinge og Karup have endog meget god Hø„biergning. Fatter man nu det Hele i en Sum, da seer man, „at ikkun Herredets Grændser til alle Sider bestaae af sandede „Jorder; at hele Midten og saa at sige Kiærnen er god og „frugtbar Jord; at det ikke har Mangel paa Skove, og at det, „med Undtagelse af den nordlige og især vestlige Deel, ei har „Heder af stor Udstrækning, men ikkun enkelte adspredte Pletter, „der Aar for Aar ved Opdyrkning formindskes. Sammenligner „man dette Herred med de Vesten for samme beliggende Ham„merum og Ginding Herreder i Ringkiøbing Amt, da vil man „finde, at det ingenlunde kan kaldes tyndtbefolket, ja enkelte „Dele deraf kunne snarere siges at være overbefolkede. Herom „vidne de mange jordløse Huse, de hyppige Udparcelleringer „uagtet Gaardenes ringe Størrelse, (de fleste ere kun paa 3 Td. „Hartkorn) og de høie Eiendomspriser. Igiennem den østlige „Deel af Herredet gaaer en Landevei fra Viborg til Aarhuus, „og en fra samme By til Skanderborg; giennem den vestlige

---

7 Sk. 2 F. 2 Alb., og deraf er alene Midstrup Byes gl. Htk. 18 Td. 5 Sk. 1 F. 1 Alb. forhøiet til 24 T. 6 Sk. 3 F. 2⅔ Alb., altsaa med omtrent ⅓ Deel, ligesom alle Byer i dette Sogn ved den nye Matricul have faaet et større eller mindre Tillæg i Hartkorn.

Hvad Hørup Sogn angaaer, da er dette Sogns Htk., der efter den gl. Matricul udgiør 116 T. 2 Sk. 1 F. ved den nye Matricul ansat til 133 T. 4 Sk. 3 F. 1. 2 Alb., hvilken Tilvært falder paa de 3 Byer Dalsgaard, Almtofte og Kiellerup, da Hørup Byes Htk. ved den nye Matricul noget formindskes.

„en Hovedlandevei fra Viborg til Kolding. Hele Herredet er „desuden i alle Retninger giennemskaaret med indkastede Veie, „der næsten alle ere lerede, og til hvis Istandsættelse der paa „mange Steder mangler Gruus og Sand. Paa disse Biveie „er stedse en levende Færdsel, især fra Vesteregnen til Lade„pladsen Ans ved Gudenaaen, hvortil Beboerne af en stor Deel „af Hammerum Herred bringe deres Producter, og igien erholde „Bygningstømmer og andre Vare tilbage. Formedelst Pram„farten paa Gudenaaen have Beboerne i den østlige Deel af „Herredet en let Communication med Randers, hvortil herfra „forsendes Tørv, Brænde, Muursteen, Raps, Korn og andre „Producter. Charakteristisk for denne Egn er det usædvanlig „store Antal af Familier udenfor Bondestanden, hvilke ei alene „beboe smaa Parceller af Hovedgaardene, men endog mange „Bøndergaarde. Det er vel ogsaa tildeels en Følge heraf, at „Egnen er saa vel forsynet med Haandværkere. (Efter en „Optegnelse i 1831 var Antallet af Haandværkere i Vium „S. 17, Thorning S 15, Hørup S. 18, Hinge S. 20; o. s. v.)*). „Postforbindelsen over Viborg vedligeholdes 2 Gange ugentligt „ved 6 gaaende Poster fra forskiellige Dele af Herredet."

„At Mergel anvendt paa rigtig Maade er et fortrinligt „Middel til at fremme Vegetationen, og især ved Heders Op„dyrkning næsten er uundværlig, er her af Bonden overalt er„kiendt; thi skiøndt han ikke veed, at Kalken som et Alkali neu„traliserer Syren i Humus, der altid findes i Hedejord, og „derved frembringer mild Humus, tienlig til Vert for andre „Planter end Lyngen; ei heller at Kalken er et Giæringsmiddel, „der bringer de i Jorden værende vegetabilske Dele til giennem „en Giæringsproces at forvandles til Humus (Muld), samt

*) Dette kan vel mere tilskrives, at de fleste Byer i Herredet ligge temmelig langt fiernede fra Kiøbstaden; at der paa flere Steder findes Skove i Herrederne, og at disse støde til de skovløse Hammerum og Ginding Herreder; ligesom og den Omstændighed, at Retsbetienten boer og Thinget holdes i selve Herredet, med'ører et mindre Samqvem med den nærmeste Kiøbstad.

„giør Jorden meer porøs: saa seer han dog ved de mange „Exempler, der gives ham af Folk uden for Bondestanden, at „han derved forøger sin Avl, og dette ansporer ham til Efter„ligning. Derfor tiltager ogsaa Brugen af denne Jordart Aar „for Aar; i alle Sogne (alene med Undtagelse af Frederiks, „hvor Mergel ikke haves) ere mange Marker merglede, og „mange Hedestykker ved Merglens Hielp forvandlede til Ager„land, der frembringer ei alene Korn og Kløver, men endog „Raps; og Anm. antager, at man, uden at giøre sig altfor „sanguinske Forhaabninger, kan forudsige, at inden et ikke meget „langt Tidsrum vil al til Opdyrkning tienlig Hede i Lysgaard „Herred være forvandlet til Pløieland. Med at brakke og ud„grøfte sine Jorder ere Bønderne her som overalt noget tilbage; „dog begynde nogle allerede nu at følge de givne Exempler, og „det er at vente, at det dermed vil fremdeles blive bedre. Af „de mange dannede Jordbrugere, der boe i Herredet, bruges „Kobbelbruget; Jorden brakkes, giødes og stundom mergles, „besaaes med Rug eller Raps, hvorefter tages Byg og 2 Kiærve „Havre. (Adskillige tage ogsaa Kartofler og en bredbladet „Sæd som Boghvede, Vikker eller Ærter med ind i Rotationen, „og giøde da sædvanligen ogsaa dertil). Jorderne udlægges med „Kløver, stundom blandet med Fløiels- og Thimotheigræs. Mange „Bønder bruge ogsaa denne Driftsmaade; men adskillige holde „sig endnu til den gamle Maade, at tage først Byg, hvortil „Jorden fældes om Efteraaret, pløies om Foraaret 1 eller 2 „Gange og giødes; dernæst Rug (giødet) og derefter 2 à 3 „Kiærve Havre. Jorden udlægges enten uden Besaaening eller „med Kløver, der paa mange Steder groer villigt endog uden „Mergel. Vekseldrift synes her selv iblandt de Dannede at have „Stemningen imod sig, og ansees som uudførlig; den bruges „her kun af Enkelte, som derfor nyde Understøttelse af det kgl. „Landhuusholdningsselskab. Kartoffelavlen udbreder sig især i „den vestlige Deel af Herredet, og Kartoflernes Anvendelse til „Kreaturføde er i de sidste Aar bleven temmelig almindelig. „Høravlen er ogsaa stærkt i Tiltagende, og 2 i Siørslev Sogn „boende, ved Landhuusholdningsselskabets Foranstaltning oplærte „Hørsvingere have fuldt op at bestille. Til Besætning holdes

„her ikkun de fornødne Arbeidsheste, og faa Heste opdrættes „til Salg. Qvægbesætningen bestaaer paa nogle af de større „Gaarde meest af Stude, (hvis almindelige Farve ligesaalidt „her som andensteds i Jylland er den hvide, men derimod den „sorte og mørkegraa) paa andre af Køer; ogsaa holdes paa „dem alle en Faareflok, der dog ingensteds er Hovedbesætning. „Bøndernes Hovedbesætning i den største og bedste Deel af „Herredet er Køer; af Faar holdes kun saamange, som kunne „være tilstrækkelige til at producere den til eget Forbrug fornødne „Uld. Salget af Smør og Ost er derfor en ikke ubetydelig „Indtægtskilde for denne Egn, og Anm. kiender Bønder, som „eie Gaarde paa 3 à 4 Td. Hartkorn, og som ved disse Pro„ducter have en Indtægt af indtil 100 Rbd. aarlig. Smørret „sælges ei heller, som Forf. anfører, til Smaaprangere hiemme; „men bringes tiltorvs i Viborg, hvor det foretrækkes for og be„tales dyrere end det, som tilføres fra denne Byes øvrige Op„land. Kun i den vestlige Deel af Herredet kan Faaret siges at „være Bondens Hovedbesætning, og kun om denne Deel gielde „tildeels Forfatterens Bemærkninger om Agerbruget i Lysgaard „Herred. Næsten alle Gaardmænd have noget Korn at af„hænde, men kun Lidet deraf bringes til Kiøbstaden, da de „mange Huusmænd og Inderster kiøbe og consumere det Meste. „De større Gaardes Korn og Meieriproducter sendes almindeligen „med Pramme til Randers, og sælges til denne Byes Handlende."

Uden at ville nære nogen Tvivl om Rigtigheden af Recensentens her meddeelte Beskrivelse, kan det ligefuldt være mig tilladt at tvivle om, at mange af Tidsskriftets Læsere vilde været tilfreds med, om blot en saadan Skizze af Herredets Agricultur havde været meddeelt som Bidrag til den jydske Hede-Egns ethnographiske Skildring. Hvor ufuldkommen og ufuldstændig denne endog er faldet ud — og at man ei maatte vente sig mere, var forud bebudet (s. Anmærkn. S. 165): saa er den dog, som jeg har erfaret, læst af Mange med en Interesse, som det netop er mig kiært, at Indhold og Æmne mere ville have fremkaldt, end Behandlingen. — Det maa nu

være mig end mere tilfredsstillende, at en Recensent, der har saameget imod den her omhandlede Artikel, at han „beklager,“ den er kommen for Dagen, (anførte St. S. 423) selv giver den det Vidnesbyrd, „at Skildringen af Almuens Levemaade, Klædedragt, Forlystelser“ m. m. (altsaa omtrent ¾ Deel af hele Artiklens Indhold) hvad Egnen i Jylland angaaer, er, „om endog ufuldstændig, dog i det Hele nøiagtig.“ — Med dette Vidnesbyrd af min jydske Recensent vil jeg lade mig nøie; og troer ikke at vove meget ved at forudsætte, at man vel omtrent vil kunne give Artiklens øvrige adspredte Optegnelser, der vedrøre ethnographiske Forhold udenfor Jylland, et lignende Skudsmaal; da jeg her er ligesaa langt, som hist, fra at giøre nogen Paastand paa Fuldstændighed.

Imidlertid bør det ei forbigaaes, at Recensenten selv noget tilforn har indskrænket sit Vidnesbyrd om Skizzens ethnographiske Deel, saavel ved at tillægge den, at være „i mange Henseender altfor fuldstændig, da den 1) tillægger denne Egn (Lysgaard Herred) mange Ting som særegne, der er fælleds for den største Deel af Jylland; og 2) oftere berører personlige Forhold.“ Hvad det første angaaer, maa jeg bemærke: at en saadan Beskaffenhed maa den omhandlede Skizze dele med ethvert chorographisk og ethnographisk Arbeide over en liden eller indskrænket Kreds; og det maa netop regnes til enhver saadan geographisk og ethnographisk Monographies væsentlige Fuldkommenheder, naar den behandler sin Gienstand isoleret med al den udtømmende Fuldstændighed og det nøiagtige Detail, som skal give Topographien og Specialhistorien deres Værdi som statistisk-historiske Kilder. I øvrigt finder dette liden eller ingen Anvendelse i nærværende Tilfælde, hvor der ikke handles om et giennemført Arbeide, men kun om en fragmentarisk Skizze; om en saadan ogsaa havde noget for meget paa den ene Side, eller noget for lidet paa den anden, vilde Tilregnelsen herfor ei kunne blive betydelig. Det er derfor bl. a. endnu meer end besynderligt, naar Recensenten med dadlende Sideblik anfører (S. 416), at et Afsnit i den ethnographiske Skizze begynder med en Recapitulation af „Egnens

formeentlige Særkiender; nemlig høie, skovløse Sand- og Gruusbakker med lyngbegroede Dale og store Heder" o. s. v. Dette angives aldeles ikke som Egnens udelukkende Særkiender, men som Træk af dens Naturbeskaffenhed, hvilke den naturligviis har tilfælles med mangfoldige andre Hede-Egne i Jylland. Forf. kunde dog ikke, naar han vilde omtale en viis Egn, f. Ex. i Lysgaard Herred, nøies med at sige Læserne: „Egnen har en jydsk Hede-Egns Charakteer; og hvorledes denne er, kan man, om man ikke veed det af egen Erfaring, finde beskrevet i den eller den Bog — eller vente sig beskrevet i en almindelig Geographie over Jylland" o. s. v.

Hvad den anden, ovenfor berørte Overfuldstændighed angaaer, som Rec. tillægger den ethnographiske Skizze, at personlige Forhold deri et Par Gange berøres, uden at dog Personer nævnes: da ere disse Tilfælde i sig selv saa isolerede og lidt betydende, at de vistnok intet afgiøre, og gierne kunde været forbigaaede. Imidlertid er netop det af Rec. som upassende fremhævede Exempel, at en Gaardmandsenkes tre Sønner, ved at forlade deres Føde-Egn, havde vundet Levevei og borgerlig Stilling udenfor Bondestanden, saa langt fra at medføre noget ufordeelagtigt for Vedkommende, at den „agtede Familie," som i øvrigt knap vil være bekiendt udenfor Herredet, ei vil kunne have noget imod, at et historisk Factum af den Art berettes. — Jeg vil for Resten heller ikke forbigaae Recensentens Bemærkninger: at Vandrelyst, efter hans Formeening, ikke findes overalt i Jylland, og saaledes heller ei i Lysgaard Herred; men kun i enkelte Egne, f. Ex. ved Varde og Ribe (hvilket vel turde være noget for indskrænket); ligesom at den Næringsvei, at prange med Heste og Stude, „ikke hører hiemme i bemeldte Herred, saa lidt som i den hele østlige Deel af Jylland; hvorimod den er eiendommelig for hele Vesterlandet og Vendsyssel." Dette hører til Rettelser, hvortil jeg antager, Rec. maa besidde den fornødne Localkundskab, og som jeg henstiller til andre Sagkyndiges Bekræftelse.

Derimod maa jeg endnu berøre en speciel Omstændighed i den ethnographiske Skizze, som Rec. ikke uden dadlende Betragtninger fremhæver; nemlig den i hist. Tidsskr. S. 181—85

meddeelte Notice om en af Jyllands „kloge Mænd“, Mads Weis i Henge. Rec. kalder denne Notice en „udførlig Biographie,“ og kan ikke forklare sig, hvorledes den har fundet sit Sted i den ethnographiske Skizze. Dette vil jeg meget let kunne forklare ham, naar han, med mig, holder Manden i hans hele Færd, Virken og Charakteer for et interessant Phænomen. At et saadant omtales (efter fuldkommen paalidelige Kilder) der, hvor der handles om en Egn, som netop er den, blandt hvis Beboere Manden i saa mange Aar havde levet og havt sin særegne og forunderlige Virkekreds: ville de allerfleste Læsere uden Tvivl finde naturligt og let begribeligt; hvorimod jeg troer, faa ville være enige med Rec. i at finde det Meddeelte om den kloge Mand Mads Weiß alt for udførligt; om man endog ikke vil „anslaae denne Mands Kundskaber overmaade høit“, hvilket Rec. tillægger den ethnographiske Skizze. Men Læseren af samme vil finde, at der fra denne Side egentlig ikke tillægges ham andet end Dygtighed og Held til at helbrede visse chirurgiske Sygdomme (S. 183) og „en for hans Stand betydende Menneskekundskab og Verdensklogskab.“ Om Rec. kan afbevise noget af disse Udsagn om Mads Weiß, er mig ubekiendt. — I øvrigt maa det bemærkes, at der i histor. Tidsskr. S. 181 L. 19 maa læses imellem „Ringkiøbing og **Holstebro**“ i Stedet for Hobro.

Endnu finder jeg mig foranlediget til at omtale et Par af Recensentens Rettelser, som igien kunne modtage en Berigtigelse. S. 409 og 410 anfører han nemlig (imod Yttringen i histor. Tidsskr. S. 168 om den sydlige og vestlige Deel af Lysgaard Herred) at vel den sydlige Deel af Herredet fordum har havt flere og større Skove, men den vestlige Deel, med Karup Sogn, en Deel af Alheden, af Thorning, Vium og fl. Sogne, har „ingensinde havt Skove, og kan derfor ei heller siges, at have mistet disse.“ Imod denne Recensentens Paastand vilde uden Tvivl flere Indvendinger kunne begrundes; men jeg vil allene holde mig til et enkelt mig meddeelt Factum: at netop i Thorning Sogn, ved Gaarden Kiærsholm, er endnu for 2 eller 3 Aar siden af Egnens Moser opgravet en betydelig Deel meget store Trærødder,

hvilket er et, efter Sigende, aldeles ikke sieldent Vidnesbyrd om fordums Skove i disse Egne.

I Anledning af hvad der i histor. Tidsskr. 167, 168 er sagt om Egnen ved Henge-Sø, og om den „lange Rad af meget høie mørke Lyngbakker, med en yderst vild Natur," der findes langs med Søens søndre Bred i Hids Herred, og hvor man paa sine Steder vel kunde troe sig hensat i en Biergegn: antager Recensenten denne Skildring for et blot Phantasiespil, og forsikkrer: „at de foregivne Bierge (der ikke nævnes saaledes af mig) ere ganske almindelige Hedebakker, der ingensteds hæve sig betydeligt over det omliggende Terrain;" og at man heller ikke nogensteds her vil finde Jordskred eller Kløfter med nøgne Gruusvægge o. s. v. Jeg vilde meget gierne give Rec. Ret; og tænkte mig selv Muligheden i, at Skildringen, om den end ikke var skrevet hen i Taaget, dog maaskee var for stærk, eller Egnen forverlet med en anden. Imidlertid maa jeg dog modsætte hans Forsikkring følgende Erklæring, som jeg har modtaget fra en paalidelig Haand, og meddeler efter udtrykkelig Begiering af Vedkommende, som jeg antager for her at være ligesaa stedkyndig, som Recensenten: „De omtalte Lyngbakker paa den søndre Side af Henge-Sø frem„stille upaatvivlelig en yderst vild Natur; de ere høie, mørke„brune, lyngbegroede, og paa adskillige af dem finder man intet „Spor af Menneskers Haand eller Fod. Seer man dem fra „Søens modsatte Bred, da hæve de sig for Øiet betydeligt i „Veiret; og at Landet netop her har anseelige Høider, kan „ogsaa erfares af Major Olsens physisk-geographiske Kort „over Danmark, og Prof. Schouws Bemærkninger over samme „S. 3. Her vil man finde angivet (Nr. 61) „Tandskov „Baunehøi," Sønden for Henge-Sø, med en Høide af 322 „Fod. Paa adskillige Steder har Lyngen paa disse Bakker en „Høide af een til halvanden Alen; og ved at arbeide sig „igiennem Lyngkrattet, kan man virkelig hist og her trænge ned „i betydelige Kløfter eller Fordybninger, som ikke ere „„Gruusgrave," da ingen Kiørevei, og knap nogen Gangsti „fører dertil. I Dybet af en eller anden saadan Kløft, imel„lem steile, alvorlig-mørke Lyngbakker, hvor man intet seer uden

„disse og Himmelen over sig, kan det vel tillades en Vandrer „med nogen Phantasie, at tænke sig i en Biergegn; og at „den, som fattes denne Siæleevne, ikke kan modtage eller for„staae Følelsen af en saadan Lighed, hindrer ikke, at den der„for ligefuldt kan være til; ligesom det for Resten gierne kunde „være muligt, at Recensenten, der finder Egnen mere tam, „end vild, dog ikke havde været paa de Steder blandt Seerups „Lyngbakker, som her sigtes til."

Endelig vil jeg tilsidst berøre en kritisk Bemærkning af Recensenten, som af flere Aarsager, bl. a. efter Stedet, den hos ham har faaet, og den Betydenhed, har har tillagt den, snarere allerførst burde have været besvaret. Men — jeg kunde have gode Grunde til at udsætte Besvarelsen; thi hvorledes skal det forsvares, at jeg vil meddele en Skizze af en Hede-Egn i et Herred, som den indfødte Jyde ei engang kiender af Navn, og som endog en velvillig Recensent forgieves vilde søge, ei allene paa „Amtskortene" over Jylland, men ogsaa paa de langt bedre jydske Korter, som jeg haaber vi kunne vente os fra Capitain Mansas Haand? — Det forekommer mig dog, at Recensenten kunde have sparet sig selv og de af Kritikens Læsere i Tidsskr. for Literatur, der ikke kiendte den ethnographiske Skizze, al Umage og forgieves Eftersøgning paa Landkortet, ligesom ogsaa skienket dem sin paafølgende „Forundring", ved strax at meddele Skrivfeilen rettet. Det er vist nok besynderligt, at en saadan kunde undfalde mig to Gange (ja uheldigviis endog i Overskriften, S. 165), ligesom at den kunde oversees af to af vore lærdeste Historikere og Statistikere, der begge have giennemlæst Artikelen, inden den optoges i Tidsskriftet. Men det er næsten ligesaa besynderligt, at en Rec., der i øvrigt er alvorlig nok, vil spøge med en Skrivfeil i et Herreds Navn, og foregive, at jeg „fremdeles benævner det Lystrup Herred"; da han dog strax ovenpaa S. 166, 167, 168, 169, 173, og saa fremdeles, finder **Lysgaard Herred.**

C. Molbech.

Om Folkevandringernes Indflydelse paa det gamle Skandinaviens (navnligen Danmarks) Religion og Mythologie,

af

Dr. C. C. Th. Francke,
Conrector ved den lærde Skole i Flensborg.*)

Man har bebreidet Danmarks indenlandske Historieforskere og Historieskrivere, at de elske mere at leve i den fierneste Fortid, end at bearbeide den nyere Historie. Det Ønske er blevet fremsat, at de mere vilde henvende deres Virksomhed til den sidste, og engang endelig lade det Døde hvile, hvilket allerede her mere, end i andre Lande, er bearbeidet. Af mit hele Hierte istemmer jeg dette Ønske, naar det rigtig forstaaes: „Lad de Døde hvile!" hedder det her med Rette, ligesom i Sangen. Men ikke Alt er dødt, hvad der er forbigangent; naar endog Legemet henfaldt i Støv, saa lever dog Aanden endnu i fierne

*) Den historiske Forenings Bestyrelse finder det fornødent, i Anledning af denne Afhandling, engang for Alle at bemærke: at den overhovedet, ved Bidrags Optagelse i Tidsskriftet, kun lader sig bestemme ved disses Beskaffenhed, i Henseende til den større eller mindre Fordring paa Læsernes Opmærksomhed og Interesse, som Bidragene, efter Bestyrelsens Skiønnende, ved deres Indhold og Behandlingsmaade, fra en eller anden Side kunne have Krav paa; uden at den indlader sig paa at forsvare

Slægter, dersom nogentid en Aand har besiælet Folket. Og, hvo vilde vel lægge et Folk til Last, at det opsøger Aanden, dets egen Aand, der saa sielden i det nærværende Liv fremtræder i sin fulde Kraft, der, hvor den har sit Rige? I Daadslivet er Aanden virksom; dog staaer dens Virksomhed isoleret, og den, der kun vil opfatte Aanden i enhver Nutid, modtager kun et vrangt Billede. Menneskets Aand lader sig, ligesom dets Lykke, da først bedømme, naar det har fuldendt sit handlende Liv; een Menneskealder i det Mindste maa det først have giennemlevet for vore Øine. Nationernes Aar ere Aarhundreder; og først efter Forløb af Folkealdere lader Folkenes Aand sig opfatte. Hvorfor levede den sublime Græker saa ganske i sin Mythe, hvorfor saa sildigt, og forholdsviis saa lidet i sin Historie? — Fordi han havde en Mythus, der viiste ham Folkets Aand i eet Billede — Aanden, som han kun stykkeviis, ofte kun i en vanheldet Form læste sig til af Historien. Romerne, de Franske, de Tydske, de allerfleste Nationer — hvorfor leve de i Historien? — Fordi de ingen Mythus

de optagne Bidrags Indhold mod en muelig Critik, eller i ethvert Tilfælde kan ville bifalde eller vedkiende sig de forskiellige Forfatteres Grundsætninger, Meninger og Hypotheser.

Ved det her meddeelte Bidrag har Vidtløftigheden af nogle af Forfatterens oplysende Anmærkninger og Excurser, giort det umueligt, at anbringe dem under Texten; men de ville findes bag efter samme, med henviisende Romertal. — Endnu maa bemærkes, at de af Forf med semitiske, saavel som med latinske Bogstavtegn anførte arabiske, og andre østerlandske Ord, kun paa den sidstnævnte Maade (med Forfatterens Samtykke) have kunnet aftrykkes; dog med en særegen Skrift, hvorved de mere ville fremhæves. Den i høi Grad forøgede Vanskelighed, som Trykningen af saa mange Ord i deres orientalske Form, midt inde i Noternes danske Text, vilde medføre, særdeles da Officinet fattes de dertil fornødne orientalske Skrifter, har giort dette nødvendigt.

Red.

have at fordybe sig i, eller hvori de kunde overskue hiint Billede af Folkeaanden med eet Blik. Thi hvo vilde kalde isolerede Heltesagn og Ammestue-Eventyr en Mythekreds? — De ere kun Ruiner af en fiern Fortids skiønne Bygning; og hvor gierne dvæler dog det Folk, som ingen Mythus har, endog blandt Ruinerne af en saadan, ligesom under Ruinerne af Forfædrenes Bygningskonst; fordi nemlig selv i dem udtaler Aandens Gienklang sig tydeligere, end i Historien.

Fra denne Side betragtet, vilde jeg altsaa ikke istemme hiin Bebreidelse, man har giort de danske Historieskrivere; Historie uden Mythus kalder jeg et Legeme uden Aand. — Men er der da Aand i Mythen, saaledes som den saa ofte opfattes? Er der Aand i Fortidens Studium, saaledes som det jevnligen drives? — Dette er et andet Spørgsmaal! — At samle Stene, som tilhøre en ubekiendt Tid og et ubekiendt Folk; at samle enkeltstaaende Myther, og at sammenstille, ja identificere dem efter de svageste Liigheder; at søge Kongenavne og Kongestammer i Mytherne, ja endogsaa paa dem at grunde Chronologier og Synchronismer; at sanke Mytherne, som Digterne brugte snart saa, snart anderledes, hist og her af forskiellige Stammer, og forene dem til eet mythologisk Uhyre: dette er ikke at læse Folkets Aand i Mythen, i hvor vigtige endog saadanne Foretagender undertiden kunne være som Forarbeide; dette er at myrde Aanden, hvis man deri vilde see Historiens Væsen.

Den Aand, som lever i Mythen, og ved hvilken Mythen selv lever, den samme Aand lever endnu, lever i det Folk, hvis Eiendom Mythen var; og i Mythen fæster Folkets Historie, ja selv Folkets Nutid, deres Rødder. Hvorfor seirede vel Sachsernes lille Skare over Skotternes og Picternes talrige Horder, ligesom over de endnu talrigere Britter? — Fordi hine førtes af deres Guder; ligesom fordum Ildstøtten og Cherubim paa Pagtens Ark vare Israels Børns Førere. Hvorfor bleve Sach-

ferne senere hen overvundne af de Danske? — Fordi da vare deres gamle Guder døde, og den nye Tro var endnu ikke bleven levende hos dem. — Var det vel anderledes hos Grækerne eller hos Romerne? Var det ikke Tro paa Guderne, som gav Pisistratus Herredømmet, eller kunde Romerne seire, naar de ikke havde giort Fiendernes Guder til deres egne?[1]) — Dog, fremmede Guder agtede man overhovedet kun ringe, saalænge Troen paa de egne var fast og urokkelig. Jumala's Tempel hos Venderne blev de tappre Skandinavers Bytte, og Freirs Billede, der var saa helligt for Upp-Svearne, var den dristige Thorsdyrker ikke bange for at haane og sønderslaae med Ungdommens vilde Overmod[2]). Ethvert Folk har sin egen Tro for sig selv, ligesom sin egen Aand; og desuagtet spurgte tilforn næsten Ingen efter, hvilken Tro der fordum herskede hist, og hvilken her i Skandinavien[3]). Snart meente man, det var nok, naar en Overtro, som hersker indtil denne Dag, en local Skik, et Ammestue-Eventyr, eller nogle Sted- og Personsnavne lode sig forklare af Snorre's Edda; snart meente man, at udrette Alt, ved at hente isolerede Myther fra fremmede Nationer, hvor noget lignende troedes. Og hvorfor alt dette? — Fordi endnu næsten Ingen havde givet sig den Umage, fuldstændigen at forfølge Folkenes Vandringstog; Ingen søgt at opløse Eddalæren, denne vidunderlige Skabning, fuld af høi Poesie og fuld af Modsigelse i dens enkelte Dele, og deraf at give Enhver, hvad der tilhører ham, hvad der som et Heelt er ham eiendommeligt, og fremstiller

---

[1]) Om Romernes evocatio deorum, s. bl. a. Macrobii Saturn. III. 9.

[2]) P. E. Müller Sagabibl. III. S. 263 o. fg.

[3]) For saa vidt nemlig, som dette Spørgsmaal skulde opfattes i dets fulde Betydning, og med særdeles Hensyn til den Folkeaand, der udtaler sig i Troen, og til de Modificationer i Troen, der betinges ved Folkenes Blanding. Nu er det for en Deel anderledes hermed, siden Mænd, som Geijer, Grundtvig, Magnussen, Petersen o. fl. have foretaget sig at arbeide til det samme Maal.

hans Aand saaledes, som ingen Historie af en yngre Tidsalder formaaer det — en Aand, der giennemvandrer det hele historiske Liv, og som, naar man først kiender den ret, fremstraaler ved ethvert Skridt i Tilværelsen. Folkevandringen — kun eet Maal er der, som Forskerne pleie at tildele den: det romerske Rige; og dog er det utvivlsomt, at den kun derved først opnaaer Sammenhæng og national Betydning, naar man ogsaa i andre Egne forfølger dens Spor, naar man lægger Mærke til, at det ikke blot var mod Syden, men ogsaa mod Nord, at Folkenes Skarer trængte sig frem. Vel er det en vanskelig, i nogle Tilfælde maaskee umuelig Opgave, saaledes at forfølge disse Vandringers Spor; dog allerede Bestræbelsen er lønnende. Thi da først, naar vi vide, hvilke Folkestammer der her, og hvilke hist søgte sig et Hiem, hvorledes de blandede sig med andre Folk[4]), hvorledes deres Sæder og deres Tro vandrede med dem: først da bliver det lyst i de nyere Tider, og da træder ogsaa her Folkenes Aand os imøde.

Med denne Tanke, og i Haab om at kunne bringe mere Lys ind i Historien (ikke for allene at vanke om i de dunkle Tider, hvor et Feilgreb ikke er saa vanskeligt, og ikke saa let opdages) vover jeg et Forsøg paa at udforske den Indflydelse, som Folkevandringerne, ikke blot den ene, der fortrinligen fører dette Navn, have havt paa vort Fædrelands Tro og Mythe. Langtfra at haabe, at jeg fuldstændigen skulde kunne løse denne Opgave, troer jeg i det mindste ikke at fortiene Daddel, men endog at kunne gavne ved det blotte Forsøg, naar jeg hielper til at aabne en Vei,

4) Meget er her vist nok udrettet ved lærde Forskere i Danmark og Sverige — for en Deel ogsaa i andre Lande — hvis Navne deels ere bekiendte nok, deels nedenfor ville forekomme. Men endnu staae deres fleste Undersøgelser isolerede; og det turde vel derhos ei være overflødigt, engang ogsaa at betragte den samme Gienstand fra en anden Side.

der endnu er saa lidet betraadt; og selv de fra Andres meest afvigende Anskuelser kunne ikke lægges mig til Last, efterdi her, som overalt, Sandhed først kan fremgaae af Kampen.

Muligheden til en saadan Forskning er givet i den Methode, som, efter Beaufort's Exempel, Niebuhr, Karl Ottfr. Müller, Lappenberg og adskillige Andre med saameget Held have bragt i Anvendelse, og som ogsaa i mange Dele allerede heldigen er bleven anvendt paa vor gamle Historie, navnlig med Hensyn til Kildernes Kritik og til mange Enkeltheder. Meget er ogsaa derved for-arbeidet, at de islandske Saga-Kilder allerførst rigtigen ere vurderede ved P. E. Müller, Saxo ved Dahlmann, og begge ved disses Arbeider ere satte i det rette Lys; skiøndt unegteligen den Sidste endogsaa hos Dahlmann ikke ganske skeer sin Ret. Hvo der forstaaer Saxo, kan ikke ynke ham! — For de angelsachsiske Kilder have vi Lappenbergs mesterlige Kritik, som desværre dog ikke turde indlade sig paa disse Kilders Forhold til vort Land og dets Historie, i dens hele Fuldstændighed. De frankiske Kilder trænge, uagtet Alt, hvad der ellers i den Henseende er udrettet af de Franske og af Selskabet for den Tydske Historie, tildeels endnu til en mere bestemt Vurdering, for saavidt som de kunne være Kilder for vor Historie. Det Samme gielder i endnu høiere Grad om Tydsklands historiske Kildeskrifter, blandt hvilke navnligen Adam fra Bremen, selv ved de nyeste Arbeider, endnu ingenlunde er sat i sit rette og fulde Lys. Ogsaa med Hensyn til de græske og romerske Efterretninger er der endnu endeel tilovers at giøre, saavel i Henseende til deres Vurdering, som til deres Resultater. Eddaernes Forhold til hinanden, ligesom til sildigere indenlandske og udenlandske Sagn, er for en Deel fortræffelig udviklet af P. E. Müller og af enkelte tydske Lærde; med Hensyn til Gudemytherne i begge Eddaer, saavelsom hos Saxo, hos sildigere Sagaskrivere, Dig-

tere og i Mythernes yngre Spor, er meget giort til at samle, sammenligne og tolke Indholdet; og her fortiene vistnok Finn-Magnussens colossale Arbeider især at nævnes; men nærværende Undersøgelses Tendents er dog endnu, naar ganske faa Arbeider undtages, næsten bleven reent upaaagtet. Der gives endog enkelte Kilder af ikke ringe Betydning, der endnu slet ikke ere bekiendte, eller ikke tilbørligen bemærkede.

Hvad jeg her agter at meddele, er Resultatet af mangeaarige Forskninger i de oprindelige Kilder selv; thi, at det kun er paa disse, hvor de findes, og aldrig paa afledede Kilder, man kan bygge, dette har mangen ubehagelig Erfaring lært mig. Vistnok, hvor man intet Valg har, maa man heller ikke forsmaae den afledede Kilde; men her er heldigviis de oprindelige Kilders Rigdom saa stor, at der sielden eller aldrig kan være Tale om Valget imellem disse og hine.

I Stoffets Fremstilling og Anordning kunde jeg gaae den samme Vei, som jeg er gaaet i mine Forskninger, og saaledes som jeg, fra disses Begyndelse af, har fulgt den i det, jeg bragte paa Papiret; men denne Vei vilde være altfor trættende for Læseren. Jeg har saaledes foretrukket, kun at fremlægge Resultaterne, tilligemed deres Beviser, i Sammenhæng; og navnligen de sidste, hvor de ikke nødvendigen høre med til Sammenhænget, i Anmærkninger.

Afhandlingen deler sig, i Følge dens Væsen, i to Afdelinger, af hvilke den første handler

om Eddalærens gradvise Udvikling ved Fortidens Folkevandringer;

den anden derimod:

om Indflydelsen, som Middelalderens Folkevandring udøvede paa vore Forfædres Religionsforestillinger.

Med Hensyn til Læren om **Vanerne**, var jeg noget tvivlraadig, om jeg skulde drage den ind under første Afdeling, eller henregne den til den anden. Dog bestemte jeg mig for det sidste; deels fordi, om endog hiin Religionslæres Indflydelse skulde have begyndt allerede i Fortiden, den dog i det mindste ogsaa naaer til sildigere Tidsaldre; deels og fornemmelig, fordi den er mere partiel og begrændset til enkelte Egne, end man ellers for Resten vil finde dette i den **første** Afdeling.

Første Afdeling.

I.

Allerede oftere have flere Forfattere (Nyerup, Finn Magnussen, N. M. Petersen, Molbech o. a.) giort opmærksom paa den store Interesse, som det gamle Eddadigt Rigsmaal maa have for den, der søger at sætte sig ind i den skandinaviske Fortids Forestillingsmaade og Sædvane. De tre Stænder, Slaverne, de Frie og Herrerne, fremstilles, ligesom overalt, hvor en strengere Standsforskiel hersker, saa og her, som tre forskiellige **Stammer**, hvilke dog ikke her oprindeligviis befinde sig i en udvortes Stilling, der svarer til deres Væsen, men først gaae over i disse ydre Forhold, i det Guddommen prøver paa, af dem alle tre at danne en ædlere Slægt. Kun af den sidste Stamme lykkes det Guddommen (nemlig Heimdal, Vogteren for Bifrost eller Himmelbroen) at frembringe en ny, hvilken den kan erkiende som Udspring af Guderne og en værdig Herskerstamme. Enhver Stand og Stamme aftegnes i Øvrigt efter dens charakteristiske Kiendetegn; og disse svare nøie til de Charakteertræk, hvilke vi kunne skielne hos de skandinaviske Folkestammer, der lade sig historisk paavise. Disse Sidstes historiske Opholdssteder, ligesom deres Forhold

til andre Stammer, tyde hen paa saadanne Skiebner og Kiendsgierninger, der maae ligge til Grund for den Fremstilling, vi finde i Rigsmaal. Deres Culturtilstand, deres Sysler, deres physiske Egenskaber, Alt passer til de Beskrivelser og Hentydninger, som gives i Digtet; saaledes at der ikke mere kan tvivles om, at hiint Eddadigt ikke indeholder nogen blot Speculation, men grunder sig paa gamle Sagn og paa historiske Kiendsgierninger, opfattede paa den Maade, som er Mythen eiendommelig. Ja, Brudstykker af denne poetiske Saga forekomme endog udtrykkelig i andre eddiske Kilder.

I Skandinaviens høieste Norden, paa ubeboelige Fielde og Iismarker [5]), og i de Sumpe, der adskille Sarmatiens Grændser ved de mørke Urskove fra de mildere Kystlande ved Østersøen [6]), finde vi allerede ved Begyndelsen af den historiske Kundskab et Folk, som troligen svarer til det Billede, under hvilket Rigsmál skildrer Skandinaviens undertrykte Folkestamme: Finnerne [7]). Saadan en Hiemstavn vælger over-

5) Beviisstederne ere mange og lette at finde. Man jævnføre bl. a. *Procopii* Goth. II. 11 o. flg. (14). *Jordanes* Goth. I. Geijers Urgesch. S. 71. flg. Sammes Sv. Hist. I. 93. o. flg.

[Forfatteren anfører, under Titel af „Urgeschichte" en tydsk Oversættelse af Geijers „Svea Rikas Häfder", hvilken Overs. her ikke haves; og Citaterne kunne saaledes ikke jævnføres med eller overføres til den svenske Udgave.] Red.

6) *Tacitus* Germ. 45. *Ptolomæus* II. 11.

7) Jvf. det ypperlige Afsnit hos Petersen: D. Sagnhist. I. 33 flg. Finn Magnusen Nord. Archæol. S. 192; og rige literaire Henviisninger hos Petersen anf. St. I. 81. — Det forstaaer sig, at jeg her ved „Finner" ikke mener den nu saakaldte finske, sandsynligen af Finner og Gother (eller Celter) blandede, men den egentlig finniske (nu lappiske) Stamme. Hvorvidt vi maaskee kunne være berettigede til at betragte hine nu saakaldte Finner som et celtisk, eller celtisk-finnisk Folkefærd: drister jeg mig ikke til at afgiøre. Om det, der lader sig anføre for denne og lignende Hypotheser om hiint Folk, kan man efterseе, foruden Petersen anf. Sted, i Særdeleshed Diefenbachs Celtica II. (S. ogsaa nedenfor Anm. 83.)

hovedet intet Folk af egen Lyst, om det endogsaa kan faae den kiær ved Vane; kun en fiendtlig Magt og Mistvivl om at kunne holde sig paa Sletterne, kan foranledige et saadant Valg. Virkelig seer man, at der igiennem Nordens hele tidligere Historie og selv igiennem dens Gudemyther, slynger sig en evig Kamp og et uudslukkeligt Had imod Finnerne hos de øvrige Skandinaver. Enhver betragter dem som Fredløse tilligemed deres Eiendom, og liig et opjaget Vildt flygte Finnerne, saasnart nogen Fiende nærmer sig. Deres eneste Beskiermelse er deres Klipper, Strandens Brændinger, og Biergstormen, der farer snart fra denne, snart fra hiin Side igiennem Klippekløfterne, og der ligesom med en overjordisk Magt, i Forening med de tykke Taager, hindrer fiendtlige Skibe fra at nærme sig, eller ogsaa bereder deres Undergang [8]). En Beskiermelse af den Art maatte snart bringe dem i Ry som Troldmænd, om endog Trolddomskonsten endnu ikke havde faaet Indgang hos dem [9]). Men ved Nattetid, naar deres Undertrykkere i Sletterne sov, da snege de sig ned til dem fra deres Huler og Kløfter; deres Hævngierrighed ødelagde Alting, de bortslæbte Mennesker og Qvæg, og snart vare de igien forsvundne uden noget Spor, inden Hævnen kunde naae dem [10]).

Allerede dette Forhold synes tilstrækkeligt Beviis for, at Finnerne ere blevne fortrængte fra Skandinaviens Lavlande.

---

8) Mangfoldige Exempler findes hos Saxo, (f. Ex. p. 93. Ed. Steph.) og hos Islænderne.

9) Siden blev den, som bekiendt er, saa almindelig, saa vidt den indenlandske Historie naaer, at endog Navnet paa en Finne og en Troldmand næsten ere identiske. Deraf ogsaa den meget gamle Forvexling med Jøtnerne. (f. nedenfor.)

10) Jvf. Adam Brem. de situ Daniæ c. 90. 97. Olafs S. Trygg. c. 3.

Dog, vi kunne endnu nøiere forfølge deres Skiebne. I den sildigere Middelalder finde vi ikke mere nogen fri Finne-Stamme bosat Sønden for de Egne i Skandinavien, jeg har betegnet; men endnu i det 11te Aarhundrede boede Finner i Helsingland og ved Wermelands Grændser; ja i det 9de endnu i det sydlige Norge[11]. At de i en tidligere Periode have boet endnu sydligere over hele Skandinavien, Dannemark med indbefattet, ja maaskee endog i en Deel af Tydskland: dette have Nogle villet bevise, deels af Stednavne[12], deels af en vidtstrakt Udbredelse af den finske Gudelære; kort at sige, vi kunne med Sikkerhed betragte Finnerne som et i Skandinavien oprindeligt Folk, der i sildigere Tider deels er blevet undertrykt, og saaledes nedsat til Trældom, deels er blevet fordrevet, og som kun ved at søge Skiul blandt uveisomme Fielde har kunnet redde sin Frihed[13]. Fra hvilken Kant dette Folk oprindeligen var indvandret, lader sig saameget mindre med Sikkerhed udfinde, da hele den nordligste Deel af Europa og Asien efter al Rimelighed har været eller endnu er beboet af Finner; og, naar endog adskillige Phænomener synes at hentyde paa et vedvarende tvungent Tog af Finnerne op imod Nord, og altsaa paa et mere sydligt Hiem, der oprindeligen har tilhørt dem: saa kan man derimod indvende, at ikke allene Hunugarerne (Hunugari) i den modsatte Retning skulle have undgaaet

11) Snorre Sturl. Har. S. Hárf. 25. Others Reise. Spelmanns Udg. p. 206. (Ed. Langebek. S. R. D. II. p. 112).

12) Jvf. Geijer Urgesch. 345. Sv. Hist. I. 61. 100. Hertil høre formodentlig ogsaa Jordanes' Ord, (c. 3) naar Læsemaaden saaledes rettes: Dehinc (nemlig midt imellem de forskiellige gothiske Stammer) mixti Euageræ Othingis, *Finni* mitissimi. Hi omnes exesis rupibus quasi castellis inhabitant, ritu belluino.

13) Jvf. bl. a. Geijers Sv. Hist. I. 93. flg.

Slaveriet [14]; men at ogsaa Hovedsædet for den finniske Gudstieneste fra de ældste Tider af henlægges til Europas fierneste Norden, nemlig til Biarmeland [15]. Dog hiint Spørgsmaal behøve vi her ikke at besvare; det er nok, at vi vide, at Finnerne deels ere undertvungne og bragte i Trældom ved nye Indvandrere, deels ere fortrængte op til de nordligste Fieldegne.

Men deres Guder, endskiøndt de ikke forlode deres gamle Dyrkere, bleve dog tillige tilbage i det forrige Hiem; og nu opstod den mærkværdige Contrast, hvori en stor Deel af Asalærens Modsigelser har sin Grund. At Thors og Loke's Dyrkelse var til i Skandinavien inden Asareligionen trængte ind i Norden, og førend Landenes oprindelige Folkestamme fortrængtes af dens Bopæle, og at de i deres Oprindelse vare Finne-Guder: dette beviser saavel deres Væsen, som deres Stilling til Asa-Guderne og til Jotnerne; endvidere Udgardlokes (og Aukathors?) Sæde; endelig den Thorsdyrkelse, der var fælles

14) *Jordanes* Goth. 2. fortæller, efter et indenlandsk Folkesagn, at de engang paa en Ø i det nordlige Ocean vare blevne giorte til Slaver, og løskiøbte for en Hest. Deres Slægtskab med Finnerne er bekiendt. Ogsaa Sagnet om Hunnerne, der ganske beskrives som Finner, og siges at være opkomne af Blandingen af de ved Gother, udvandrede fra Skandinavien, fordrevne Troldqvinder med de sarmatiske Ørkeners urene Aander (ibid. c. 24) kan henføres hertil. Chron. de gest. Normann. *Pertz* Mon. Germ. I. 532, kalder udtrykkelig Finnerne Skandinaviens *Hunni*. Jvf. ogsaa Schlözer Einl. in die nord. Gesch. S. 301—15.

15) Stederne om Jumala's og Utgard-Lokes Tempel i Biarmeland hos Saxo (p. 59. 163—65. 175. ed. Steph. p. 160. 426—29. 457. ed. P. E. Müller) og hos Islænderne (Edda Resen. Dæm. 30. 57. Rask's Udg. p. 53. 115. m. fl.) ere talrige og bekiendte. Folket selv forekommer sandsynligen, skiøndt i en fordærvet Navneform, allerede hos Ptolemæus (*Κάρβωνες*, l. *Βάρμωνες*) og hos Plinius (Bannomannia, l. Barmannia) i de samme Egne, som de senere hen beboede. (Om Finnernes Forblanding med Jotnerne, s. nedenfor.)

Skik hos adskillige finske Stammer indtil nyere Tider [16]), med flere andre Omstændigheder. Kun et Folk, som, deels overvundet ved Aandsoverlegenhed og dristigt Heltesind, snart viiste sig ydmygt krybende som Slave af paatvungne Herrer, snart benyttede sig af hemmelig List og snigmorderske Konster, for at skaffe sig Frihed eller for at hævne sig; og som for en Deel havde reddet sin Frihed ved at flye til ubestigelige Sneebierge, hvor det haanede de stolte Fiender, betrygget ved Kæmpenaturen i det nye Tilflugtssted: kun et saadant Folk kunde begge hine Guder oprindeligen tilhøre.

Af disse to Guder var nemlig den ene en saadan, som uden Aand og uden Daadskraft kun ruger over hemmelig List, smedder fordærvelige Rænker, og ved ethvert Middel søger at opnaae sit Øiemed; lignende Ilden, der længe ulmer i Skiul,

---

16) Hos Lapperne under Navnet Taran eller Tiermes; hos de ehstniske Finner Tara; hos Voguler og Ostjaker Torom; hos Tschuwasser Tora; (og maaskee Tschcremissernes Kodortscha, ell. Ko-Dortscha ɔ: Auku-Thor) m. fl. Jvf. Georgi Reisen im Russ. R. I. 846. 854. Thunmann Untersuch. p. 271. Geijer. S. 244. o. a. fl. Ret megen Vægt kan dog ikke lægges herpaa; da man ogsaa kan paavise Thors Dyrkelse hos mange andre Folkefærd; navnligen hos Germaner, Slaver og Tatarer. (jvfr. Geijer anf. St.). Dog staae alle disse Folkefærd i saa nær Forbindelse med Skandinaverne, at de meget vel — om man endog ikke vil udstrække Finnernes Sæde saa langt — kunde have modtaget Thorsdyrkelsen fra disses Overvindere. Mærkværdig er derimod Ostjakernes Torym, som den høieste usynlige Gud og Behersker over Jordkredsen: Ortin, som hans Medhielper, væbnet med Sværd og Landse, og Long, Ortin's Vaabendrager, og Gudernes Sendebud. („Das Ausland." 1833. 18 Oct.) Øiensynligen minde de os om Thor, Odin og Loki; og ligesom den første og sidste vare oprindelig finniske Guddomme, der gik over i Asareligionen: saa kan maaskee Odin hist og her, hvor Skandinavernes Handelsvei gik igiennem Finniske Landstrøg, være bleven optaget i Finnegudernes Kreds. (Man kommer her ogsaa til at tænke paa Saxos Thorus longus (eller Thorus, Longus) og Dimar, Helsingernes og Lappernes m. fl. Behersker. ed. Steph. p. 89.)

indtil den usynlige Gnist blusser op i en mægtig Lue; den anden derimod en Guddom, der farer frem som Himmelens Lyn; der styrter ned med uimodstaaelig Magt, som Lavinen fra Sneefieldet; der i faa Øieblik fra et Intet vorer til en uhyre Masse, som knuser Alt under sin Vægt; med andre Ord den kæmpestore Natur, der vel for Øieblik kan standses ved Klogskab eller Kraft, da, naar den betræder en fremmed Egn; men altid beholder Seieren og spotter sine Fiender saa ofte de vove at angribe den i dens eget Hiem. Slige Guder maatte Finnerne have, og dem havde de ogsaa; men selv deres Overvindere turde ikke foragte saadanne Guder, i Særdeleshed da endnu mange af deres Dyrkere bleve tilbage i Landet. En af dem, Thor, optog Aserne selv i deres Samfund[17]), ja Odin endog, den store As, antog ham i Søns Sted[18]): og saaledes blev nu den stærke Fiende, som Asa-Thor, til den mægtigste Ven[19]). Den anden, Uhyret Loke, var og blev et fremmedt

---

17) Jeg nævner her med Flid kun Aserne; da disses Modsætning til Finnerne er almindelig erkiendt.

18) Som Odins Søn forekommer han altid i de eddiske Myther, saa tidt her er Tale om hans Slægtskab; men efter Stamtavlen i den prosaiske Edda's Fortale (Angelsaxerne have slet ingen Thor) er han derimod en af Odins fierne Forfædre, en Angivelse, der, uagtet det urimelige Sammenhæng, fortiener Opmærksomhed, netop for det Modsigende imod Islændernes sædvanlige Anskuelse. Det samme gielder om Efterskriften til Resenii Edda Dæm. 49; efter hvilken Aukulhór er det Navn, som Thor nævnedes med, inden han blev bekiendt for Skandinaviens Beherskere. I Olaf Trygv. Saga, Kiøbenh. Udg. 204. forekommer Thor (men vist nok ogsaa Odin) ligefrem som Finne-Gud i Skandinavien; og sammest. 213, som den sidste Tilflugt for hans hidtilværende Venner i Kampen mod Gygierne.

19) Saaledes fremtræder han overalt, saa at ingen Beviisfteder behøves. Mærkværdigt er det, men fuldkommen passende til den fremsatte Anskuelse, at Thor ikke desmindre i adskillige Henseender staaer i et fremmedt Forhold til Aserne, f. E. som Trællenes Gud, og som udelukkende Guddom og Beskytter for mange Enkelte hos de gamle Nordboer, der foragtede alle andre Guder (s. de isl Sagaer p. mange St. Saxo p. 23.) Hertil hører ogsaa den Frygt, Loke bærer for ham allene, m. m.

Væsen i Gudernes Flok. Kun med Afsky betragtedes han af Enhver; dog maatte han ikke forvises, og i det Fierne true med Fordærvelse som en Ven af Asadyrkernes Fiender; men han maatte, fastknyttet til Asakredsen, om endog som en hemmelig Fiende, see sin egen Ødelæggelse i Asadyrkelsens Undergang. Saaledes opstod Asa-Loke, taalt af Aserne som et nødvendigt Onde, og benyttet som Redskab [20]), saaledes som altid den Vise søger at anvende det Onde, der ei kan forandres, til noget Godt. Begge Guder maatte blive et Forbindingsmiddel imellem begge Folk, Seierherrerne og de Overvundne; thi Ingen af begge kunde, i Krig mod den Anden, vente sig nogen Hielp eller Beskiermelse af de fælles Guder. Dette synes at ligge i Sagens Natur, og heller ikke mindes jeg nogensteds, hvorofte endog Guderne, i Særdeleshed dog Odin, ellers tage Deel i Kampen, at have fundet Thor eller Loke, virkende fiendtligt imod Finner eller Asatienere, i nogen virkelig gammel Mythe. [21]).

Ikke desmindre ville dog Seierherrerne ingenlunde have Ord for, at de af det overvundne, ligesaa foragtede, som forhadte Folk havde modtaget deres Guder, Gienstanden for deres helligste Dyrkelse og deres ængsteligste Frygt. Saaledes dannede sig nu Forskiellen imellem Asa-Thor og Asa-Loke, som Seierherrernes, og Aukathor og Udgard-Loke, som de Overvundnes Guder. Ved hine holdt Seiervinderne fast som ved deres egne Guder, og Thors Tieneste navnligen var

---

20) Saaledes overalt i den poet. og prosaiske Edda (særdeles Ægisdr. Edda Resen. 27. 38. 43. 46. 47. 48. 51. 59. 68. 70. 75.) Udtrykkelig tillægges ham en fremmed Oprindelse i Edda Resen. 27. Derhen hører vel ogsaa Stedet hos Saxo om Loker, Cureternes (ɔ: de ehstniske Finners) Konge („*Lokero*, Curetum tyranno, bellum denunciant." Ed. Müller p. 40.); som ogsaa de ovenfor anførte Steder om Udgard-Loke (Anm. 115).

21) Om Thors Fiendskab til Jøtnerne s. nedenfor. Den eneste tilsyneladende Vanskelighed, som Stedet i Höstlauga, Fragm. II 13 (*Thorlacii* Obss. Bor. VI. p. 44 Commentar. p. 80 sq.) kunde medføre, naar

eller blev saa almindelig, at han endog i mange Egne sattes som den høieste Guddom over Odin selv[22]); disse derimod bleve, oprindeligen vel begge, forvandlede til onde Væsener[23]), og forviiste til det fierne Fabelland, hvor deres Helligdom i Biarmeland, rigtbegavet af Finnerne, siden blev et Maal for de forvovne Asadyrkeres Rovlyst[24]). Men at begge dog kun vare

man, med Geijer, S. 229, blot antog Finnstilja for „den finniske Klippehersker“, vilde vel lade sig forklare paa samme Maade, om den siden ideligt forekommende Forvexling hos Islænderne. Dog er denne Forklaring unødvendig (s. Anm. 57). En interessant Analogie frembyder Romernes evocatio Deorum. Noget lignende ligger ogsaa til Grund for Mythen hos Paul. Diac. de gest. Longob. I. 8. Derimod høre Einar Skaalaglams Ord hos Snorre, Ol. Tryggv. S. p. 16 neppe herhid.

22) Dette var navnligen Tilfældet i Norge, i det Mindste for den største Deel, (Snorre: Olafs S. Trygg. 75. Olafs S. H. 118) og paa Island (Finni Joh. Hist. Eccles. I. 8. Geijer. S. 232); sandsynligen paa en stor Deel af den cimbriske Halvø, navnligen i Angeln og det egentlige Jylland (hvorom mere i anden Afdel. af denne Afh.); og efter Adam fra Bremen (de situ Dan. 91) endog i Upsala, hvori han imidlertid formodentlig tager feil. I Götaland synes det samme at gielde (efter Ol. Tryggv. Saga ed. Renhielm. p. 59; men ikke efter den kiøbenh. Udg. c. 71, saa lidt som efter Snorre: Olafs S. Tr. 28; ligesom ogsaa paa een af Østersøens Øer (maaskee Gothland) efter Saxo, p. 236. ed. Steph. Dertil høre ogsaa de ovenfor berørte Tilfælde, hvor mange Enkelte forkastede alle andre Guder, undtagen Thor. — Om ogsaa Ostjakernes Torym? Hans Stilling imod disses Ortim er i det mindste den samme, som Thors mod Odin. — Men uden Tvivl staaer hermed i Forbindelse den nu og da hos de Gamle forekommende Foragt for Odin (f. Ex. i Biarkemaal).

23) Netop saaledes gik det med alle hedenske Guder, kort efter at Christendommen havde begyndt at faae Indgang; og Odin havde, som sagt, allerede i den hedenske Tid af og til denne Skiebne (jvf. Saxo p. 37 ed. Steph. og P. E. Müllers Anm. til Saxo. p. 107).

24) Om Udgard-Loke, s. ovenfor Anm. 15. Om Aukuthor lader dette sig vel ikke bevise, men dog formode; da denne Guddoms oprindelige Forskielliged fra Asathor vist nok er hævet over enhver Tvivl; og endog antydes af Islænderne selv (f. Ex. Resens Edda Dæmis. 49. epil.). Men særdeles lader det sig med Sikkerhed antage, at begge

Dobbeltvæsener i Navnet, og efter de Nationer, som dyrkede dem, vare deelte; og at de oprindeligen vare to individuelle Væsener, dette beviser deels Ligheden i deres Attributer; deels deres udtrykkelige Forvexling[25]); deels den Kiendsgierning, at imedens de frie Skandinaver efter Døden af Odin bleve optagne i Valhall, vare Slaverne vel udelukkede derfra, men fandt derimod Modtagelse hos Thor (følgelig Slavernes Gud![26]); deels endelig endog den Omstændighed, at Enkelte af saadanne Egnes Beherskere, hvor Asadyrkelsen upaatvivlelig havde hiemme, opsøgte Udgardloke i hans eget Hiem, som Udødelighedens Bolig[27]).

Dette, og Thors Dyrkelse hos en Deel Folkeslag af Finnestammen, ere de Hovedgrunde, efter hvilke jeg troer at kunne antage det som afgiort, at baade Thor og Loke ere Guder, der ligefrem ere gaaede over fra Finnernes Religion i deres Seierherrers og Undertrykkeres Tro[28]). Kun een betydende Vanskelighed staaer i Veien for denne Hypothese; det er nemlig den Formening, vi have arvet fra Islænderne, at Finnerne

---

Thorkil's Reiser (Saxo p. 160—65) i den oprindelige Mythe have gaaet til den selvsamme Egn; ja at han selv kun er en forvandlet Skikkelse af Asathor.

25) Jvf. f. Ex. Edda Resen. Dæmis. 19, og ellers ofte.

26) Harbarðsljóð. 23. Landnámabók. p. 73.

27) Gorm, hos Saxo. Ed. Steph. p. 163—65. Thorkill er, som allerede ovenfor bemærkedes, uden Tvivl opstaaet af Thor, ligesom Thord i den gamle Folkevise om „Herr Thord fra Hafsgaard."

28) Denne Hypothese er ingenlunde ny; men har tvertimod ogsaa blandt nyere Oldtidsforskere mægtige Stemmer for sig. Jvf. Münter Kirchen-Gesch. Dänem. I. S. 16. 33 flg. Geijer Urgesch. S. 201. Flere Beviisstеder s. ovenfor Anm. 15. 16. — At overhovedet Sprog, Sæder og Tro lettere gaae over fra de Overvundne til Seierherrerne, end omvendt, vilde være let at vise af alle Nationers og Tidsalderes Historie.

ere identiske med Jøtnerne i de skandinaviske Myther; ligesom Jøtunheim med de gamle Nordboers Biarmeland. Var denne Mening rigtig, da vilde vistnok det hele Beviis, som ovenfor er ført, derved omstyrtes, fordi det netop er Jøtnerne, imod hvilke ethvert Angreb, enhver Kamp er rettet, ikke allene Asernes, men ogsaa Thors og Lokes, saaledes at begge disse umueligen kunne betragtes som Jøtnernes Guder[29]). Men, ihvormange Autoriteter der endog kan anføres for hiin Paastand[30]), saa falder den dog sammen, som jeg troer, ved nærmere Belysning, og hiint Beviis beholder da sin fulde Gyldighed. Naar vi nemlig betragte Jøtnernes Væsen og deres Forhold til Aserne, uafhængigt fra de sildigere Forklaringer i den prosaiske Edda, ligesom hos de øvrige, yngre Islændere; og derimod i den Henseende kun holde os til den ældre Edda og til saadanne Fremstillinger, der allene efter de ældre Mythers Forbillede ere optagne i den prosaiske Edda, ligesom hos Saxo af Folketroen og Folkesagnene: da erkiende vi upaatvivlelig hos Jøtnerne et Folk eller Gudesystem, fiendtligt sindet mod Aserne, ligesom den oprindelige Thor og Loke, og forsaavidt kunde de vel identificeres med Finnerne. Saaledes fremtræde de ogsaa, ligesom Finnerne, mægtige i Trolddom — to Omstændigheder, der ved løselig Betragtning kunde være tilstrækkelige til at under-

---

29) At anføre enkelte Beviissteder vil være overflødigt, da der gives saa stor en Mængde af dem, saavel i den poetiske, som i den prosaiske Edda. Modsigelsen, som herved indtræder med saa megen Styrke imod hiin islandske Hypothese, maatte, som det synes, for længe siden have fremkaldt Forsøget til en ny Forklaring; men den tilsyneladende Sikkerhed og den almindelige Antagelse af bemeldte Hypothese, har hindret et saadant Forsøg.

30) Den prosaiske Edda overalt, og andre sildigere islandske Kilder; endogsaa Snorre (Harald Haarf. S. p. 25, i den, vist nok ikke fra ham selv udgaaede Overskrift); ja maaskee endog Thiodolf fra Hvin (s. ovenfor Anm. 21). Men ingensteds den poetiske Edda. Saxo kalder etsteds Jetten Rosthiof en Finne. (cf. Ed. Müller. p. 126.)

trykke enhver muelig Tvivl om den islandske Hypotheses Ufeilbarhed. Men imedens at Finnerne, saatidt de virkelig fremtræde i de gamle Digtninger, altid kun nævnes med en vis Foragt, snart som halve Dyr, snart som Trælle eller Landflygtige, snart som lumske Røvere, eller som kraftløse Væsener, hvis eneste Styrke bestaaer i Trolddom[31]): saa vise derimod Jøtnerne sig altid som stolte, kæmpestærke Væsener, frie og mægtige, frygtede, derfor ogsaa hadede (men ikke foragtede) af Aserne; ikke desmindre ofte af dem kaldte til Hielp, og godmodigen ydende dem Bistand, saatidt Noget skal foretages, der overstiger Asernes Kræfter. Videre see vi dem vel i List at staae tilbage for Aserne, men ikke i naturlig Forstand; langt at overgaae dem i Legemskraft; og kun at overvindes af enkelte Aser, ved Hielp af disses Snedighed eller af deres Tryllevaaben[32]).

Imedens Finnerne i Virkeligheden ere en liden, mere vanskabt, end veldannet Menneskerace[33]), ere Jøtnerne Kæmper, og

---

31) Jvf. de ovenfor anf. Steder med Geijer Sv. Hist. I. 93–111. Urgesch. S. 338 o. fg., særdeles S. 343 o. fg., hvor han netop deraf kommer til samme Resultat, som Islænderne (nemlig at Jøtnerne ere Finner), i Stedet for at forklare, hvorledes Islænderne ere komne til denne Mening.

32) Dette er det Billede, i hvilket vi, ved en med Upartiskhed foretagen Læsning af den poëtiske Edda (de fleste Sange i 1ste Deel af den Kbh. Quartudg. høre herhid), overalt gienkiende Jotnerne; og det selv paa mange Steder i den prosaiske Edda. Hos Saxo synes de, skiøndt i det Hele ogsaa svarende til dette Billede, dog hist og her at optræde i en nogen forvansket Skikkelse; hvilket heller ei kunde være anderledes i de Danskes Forestillinger, hvis Fiender de fra Arilds Tid havde været, uden egentlig at være dem nøie bekiendte. Dertil kom, at de for en Deel uden Tvivl boede, blandede med Finner; som deels begge Folkeslags beviislige Hiemsteder, deels ogsaa Sagnet om de med Gotherne udvandrede (finniske) Troldqvinder (s. Anm. 14) hentyde paa.

33) Enkelte Undtagelser, saasom den smukke Finneqvinde Snæfrid (Snorre Har. Haarf. S. 25) og Gunnhild (sammest. 34) kunne ligesaa

deres Qvinder tildeels deilige som Asernes. Imedens Finnerne gik klædte i raae Dyrehuder, og neppe historisk røbe det mindste Spor af Dannelse, eller nogensinde have røbet noget, vise derimod Jøtnerne sig, endog der, hvor de, ved Forverling med Finnerne, hensættes til disses Hiemstavn og til Udgardslokes Hof, som et i det Mindste forholdsviis civiliseret Folkeslag, der sætter Aserne selv i Forundring[34]). Endelig, medens Finnerne maaskee aldrig nogentid have eiet et uddannet Religionssystem, og vel allermindst af alle Folkestammer kunde føre os tilbage til Menneskeslægtens oprindelige Hiem i Høi-Asien, saa ledes vi derimod ved det jøtniske Religionssystem, der endnu temmelig klart viser sig for os, meget tydeligen, ja tydeligere, end ved de fleste andre, til Imaus[35]). Denne Para-

---

lidt afgiøre noget imod den almindelige Anskuelse, som enkelte Exempler paa hæslige Jetter og Jetteqvinder (f. Ex. Resens Edda Dæm. 8); om man endog slet ikke vilde bringe i Beregning, at i sidste Tilfælde var ogsaa Hadet virksomt; og i det første bryder altid den Forestilling frem, at Trolddom har været med i Spillet; uden hvilken det synes, at man ikke har kunnet tænke sig nogen smuk Finneskikkelse. Man behøver saaledes heller ikke at tænke paa Celter (ovenf. Anm. 7) under Benævnelsen Finner.

34) Edda Resenii Dæm. 39, jævnført med de islandske mythiske Sagaer (f. P. E. Müllers Sagabibl. II. 108. 563. 603. III. 238. 247—51. og Saxo p. 160 sq.). At ved Siden deraf ogsaa forekomme Beskrivelser af modsat Art (f. Ex. Saxo p. 164 m. fl.) kan ikke undre Nogen, naar man tænker paa, at Forverlingen med Finnerne var bleven saa almindelig.

35) Angaaende de skandinaviske Religionslærdommes Slægtskab med Høi-Asiens, maa jeg i Særdeleshed henvise til Finn Magnussens lærde Værker: Eddalæren og Lexicon mythologicum. Jeg vil derhos kun giøre opmærksom paa, at netop de Lærdomme i den skandinaviske Religionslære, der staae Indiens nærmest, overhovedet danne et Heelt for sig selv, hvilket ikke allene, som symbolisk Naturreligion, ganske passer til Jøtnernes Charakteer, imedens det for en Deel staaer i skarp Modsætning til den Lære, der afgiort tilhører Aserne; men endog for en Deel (f. Ex. den fleerarmede Menneskekrop, Saxo Steph. p. 103) udtrykkelig tillægges Jøtnerne. Jeg maa i øvrigt forbigaae, hvad der

lelle vil, som jeg troer, sætte det udenfor al Tvivl, at Jotnerne umuligen kunde være Finner; naar vi endog slet ikke vilde tage Hensyn derpaa, at Saxo meget tydeligt adskiller den imod Aserne kæmpende Stamme, som Gother, fra Finnerne i Finmarken, i Biarmeland og Halogaland[36]). Men, hvorledes Troen paa begges Identitet kunde opstaae, og lidt efter lidt blive saa almindelig, dette vil oplyses, naar vi komme til Spørgsmaalet: hvem altsaa Jotnerne vare?

II.

I de Egne, hvorfra andre nordiske Folkeslag i en fiern Fortid fortrængte Finnerne, finde vi allerede i de ældste Tider, hvorhen et svagt historisk Lys kan naae, en Mængde Folkestammer bosatte ved Siden af hverandre; og det synes saaledes at være det første Spørgsmaal, som her frembyder sig: hvilken af dem der udgiør den anden, og hvilken den tredie Stamme af dem, som Rigsmál betegner? — Men dette Spørgsmaal besvarer sig allerede i Forveien af sig selv. Den anden Stamme er nemlig den frie Bondestand, den tredie er Herre- eller Herskerstammen. Den sidste fremtræder altsaa ikke som et heelt Folk; men enten som Indbegreb af de herskende Familier iblandt de frie Folkeslag, der danne den anden Stamme; eller snarere, hvad der synes tydeligt at ligge i Mythen, som en fremmed, i Antallet ringe Stamme, der indvandrer i Skandinavien, og ved personlige Fortrin, ved Dannelse, Kundskaber, Klogskab, og navnligen ved at føre sin

endnu kunde være at sige om Finnernes Cultus; da det ikke er eller kan være min Hensigt, at forfølge de forskiellige Stammers Religion i det Enkelte; men kun at oplyse deres Hovedtendentser og indbyrdes Forhold.

36) Jvf. bl. a. Saxo p. 9. 16. 40. og fl. St.

Herkomst tilbage til Guderne, opsvinger sig til Herredømmet; kort, den kan ikke være nogen anden end Asernes Stamme, saaledes som denne viser sig i alle Myther hos Islænderne og hos Saxo, naar vi lade deres nyere Udtydninger være borte. I Følge heraf kunne vi vel antage med Sikkerhed, at alle de Nationer, som vi, foruden Finner og Aser, forefinde i Skandinavien, i det mindste for saa vidt som de allerede vare bosatte her, inden Asadyrkelsen indførtes, tilhøre den anden Stamme.

Blandt disse fremtræder nu først et Folkeslag, der, saalænge som det er bekiendt, er betragtet som et af de vigtigste og meest indflydelsesrige Folk i Europa: Gotherne. Efter indenlandske Sagn[37]) hos de verdenserobrende Gother, hvis Historie Jordanes fortæller, og hos det Folk, ved hvis Kyster de Udvandredes første Landgang skal have fundet Sted[38]), var Skandinavien Stammelandet for det Folk, der omstyrtede det romerske Rige. De Folkestammer, hvilke vi siden Pytheas' Tider finde bosatte i Kystlandene af Østersøen, under Benævnelse af Gothones, Gothini, Guttones, Gutæ, Gytones[39]), tilligemed mange andre af Geijer og flere Forfattere anførte Omstændigheder, bevise i alle Tilfælde i det Mindste et Stammeslægtskab imellem Gotherne paa begge Sider af Østersøen. Endog nogle af Skandinaviens indenlandske Krøniker tale om en Udvandring af Gotherne[40]); og en paa Slægtskab grundet,

---

37) *Jordanes* de reb. Goth. l. 3. 4. o. fg. Jvf. hans Apologie hos Geijer, Urgesch. S. 75 o. fg.

38) *Petri de Dusburg* Chron. Pruss. II. 7; i en latterlig Forvanskning ogsaa i M. Waisselii „Chronika aller Preussen." Königsb. 1599. 4. fol. 8 o. fg.

39) *Plinii* Hist. Nat. IV. 14. *Taciti* Germ. 43. *Ptolemæi* geogr. II. 2 (ed. Sickler. p. 19.).

40) Efter en (hvor?) gammel svensk Folkevise. Geijer p. 88. Den danske Folkevise (om man vilde kalde den saa; jvf. Gramms Anm. til Meursius p. 84), hvorved i det mindste Pontanus lod sig skuffe,

nøie Forbindelse imellem Skandinaviens Beboere overhovedet og de Folkestammer, der styrtede den romerske Magt, selv i en sildig historisk Tid, lod sig vel endog bevise af Fortællingen hos Procopius om Herulerne[41]). Men endnu vigtigere Resultater, end alle hine udvortes Angivelser, kunne vi danne os af de Slutninger til ældre Tiders Forhold, som vi kunne giøre af Kiendsgierninger, der fandt Sted i Middelalderen. At saaledes Gotherne, efter Islændernes Anskuelse, engang vare i Besiddelse af det hele skandinaviske Norden, med Undtagelse af de Egne, der beboedes af frie Finner: dette beviser blandt Andet, deels den hos dem forekommende Inddeling af Skandinavien i Eygothaland og Reidgothaland[42]); deels den nøiagtige Overeensstemmelse imellem Beskrivelsen over den anden Folkestamme i Rígsmál og Beskrivelsen over Gotherne[43]), ligesom ogsaa det almindelige Sagn, og den som Gudernes Udsagn betragtede Paastand, at dette Land i gamle Dage

---

(Hist. Dan. p. 36) er bekiendt nok, og et Beviis mere paa, hvor meget man maa vogte sig for nye Antiquiteter. I øvrigt var det maaskee dog, uagtet Torfæi, Gramms og Fleres lærde Undersøgelser, ikke aldeles urimeligt, at Visen ikke heel og holden var blot Fiction; men dette hører ikke herhid.

41) *Procopii* Goth. II. 15. Jvf. nedenfor.

42) Som udtrykkelig Inddeling i Snorres Edda, Rasks Udg. S. 195. Jvf. Torfæi Series p. 84. Gotland som Danmarks gamle Navn: Resenii Edda Dæm. 66. Rýmbegla III. 1. Torfæi Ser. p. 265. Reid-Gotland forklares i Resen. Edda Fort. udtrykkelig ved Jotland; af Snorre Yngl. S. S. 21 ved Gotland. De mythiske Sagaer bruge Navnet snart for de vestlige, snart for de sydlige Kystlande ved Østersøen, f. Ex. Hervørs og Heidreks S. S. 18. Allerede i Vafthrudnism. 12 forekommer Navnet Reiðgotar overhovedet for Beboere af Fastlandet. Navnet kan ogsaa i Forbigaaende minde om Jordanes l. c. "gens *Suethans*, quæ velut Thuringi equis utuntur eximiis;" ligesom overhovedet om de hesteelskende og ridende Folk af dansk Stamme, i Modsætning til de ikke ridende Saxer (s. nedenfor II Afd.).

43) *Procopii* Vandal. i Begyndelsen (jvf. das Ausland. 1839. 3. Decbr.).

beboedes af Kæmper[44]), uden Tvivl rigtigst turde henføres til hiin Forudsætning om Gotherne, som det hele Skandinaviens Beboere. — I den historiske Tid finde vi dem derimod kun i den mellemste Deel af det sydlige Sverrige og Norge, og i det nuværende Jylland; men her da ogsaa overalt (i det mindste uimodsigeligen i Sverrige) fra de allerældste Tider af[45]).

Men betragte vi nu disse Egne efter deres Naturbeskaffenhed, saa finde vi overalt, vistnok ikke hine gruelige Klippeegne eller den stivnede Iis-Natur, i hvilken vi forefandt Finnerne; men dog enten Bierge, eller lave Sumpegne, omskyggede af tykke Urskove, kolde og uhyggelige i Sammenligning med de Sletter, der omgive dem; for det meste ogsaa fiernede fra den med Havne vel forsynede Kyst, som Landets frie Beboer elsker[46]). Her leve de, vist nok for en Deel under egne Konger; men ofte ogsaa uafhængige af Sletternes Indbyggere, hvilke, sandsynligen af en med dem beslægtet Stamme, dog ere meget langt fra at ville lade dem gielde for eet og samme Folk, eller indrømme dem lige Rettigheder med sig. Tvertimod holde disse strengt over, at den af dem udvalgte Konge ogsaa

---

44) Jvf. Olaf Tryggv. S. 213. Saxo ed. Steph. p. 4. (ed. Müller. p. 20).

45) S. Geijer's Urgesch. 67. fg. 359. fg. Formodentlig høre i øvrigt vel ogsaa Levones eller Hilleviones, ligesom ogsaa Cimbri, herhid. Med Hensyn til Norge, da er dette Lands gothiske Befolkning, i det mindste Biergegnenes, saa meget mere sandsynlig, som Islænderne, der for det meste stamme fra disse Egne, fremhæve det gothiske Navn saameget. (Om Jylland s. nedenfor.) Engang for alle maa jeg, i Henseende til Alt hvad der vedrører gammel-skandinavisk Geographie, henvise til Petersens ligesaa interessante, som lærde Værk; men et specielt Hensyn til afvigende Anskuelser ligger udenfor denne Afhandlings Grændser.

46) Jvf. bl. a. *Adam. Brem.* de situ Daniæ c. 74. 75. og særd. Geijer Sver. Hist. I. 60—67. At Beskrivelsen nu, da Folkefærdene for en stor Deel ere forsvundne, ikke ganske mere passer, kan ei undre os.

skulde erkiendes af Gotherne. Mangen haard Kamp opstaaer vel imellem de to Stammer; men dog bliver Forholdet, som det var: en Mellemting af Frihed og Uafhængighed paa Gothernes Side; en stolt Overlegenhedsfølelse, forenet med ængstelig Mistro, hos Sletternes Beboere[47]). Selv disse Naboers Navn synes at hentyde paa et saadant Forhold. *Danir*, Navnet paa den Folkestamme, der beboede Skandinaviens sydlige Sletter og de lavlandede Øer (formodentlig ogsaa den under Navnet „Vigen" bekiendte Deel af Norge), bemærker, efter dets Ordbetydning, overhovedet **Herrer**[48]). Gothernes

---

47) Med Hensyn til Sverrige, Øster- og Vester-Gothland f. Geijers Sv. Hist. c. III. Urgesch. S. 360 o. fg. Saxo p. 235. Snorre Olaf den Helliges S. 96 m. fl. Jvf. ogsaa om Gother og Svear, *S. Rydberg* "Svearnas och Göternas Strid om Konunga-valet". Lund. 1830. p. 18—21.) Et lignende Forhold gienkiende vi i Danmark i den gamle Affondring imellem det jydske (Viborg) Ting, det Siællandske og det Skaanske Ting; i Leirekongernes ældgamle Paastand paa Jylland, m. m.; i Norge i Valgbøndernes Yttringer, i Sverres, Hakon d. God. og Inges S. (Snorre. Kbh Udg. IV. p. 393); i (den gothiske) Harald Haarfagers Glæde over sin Forbindelse med en Datter af den danske (Asa-) Konge, m. m. At nu og da gothiske Konger ogsaa herskede over Sletterne, kan saa meget mindre vidne imod ovenanførte; da et nedarvet Herredømme af den Art (hos Stenkils Æt i Sverrige, Harald Haarfagers i Norge, Gorms i Danmark) først blev muligt ved Giftermaal ind i Asastammen. (Mere herom vil findes i Forfatterens snart udkommende „Geschichte Dänemarks und der Dänen").

48) Allerede i de ældste Eddaqvad, og andre gamle Sange, forekommer det, i Sammensætninger, i denne Betydning, cf. Hýmisquiða 17. Haustlauga. Fragm. I. 5, som og i Þórsdrápa (i samme Betydning, som det i lige Maade sammensatte Jarl). Jvf. Glossar. Edd. Sæm. ed Hafn. I. p 129. 436, hvor dog Relationen ikke er rigtig opfattet. I samme Betydning forekommer det i England, hvor Navnene *Thanus*, *Danus*, Princeps og det Angelsax. þegen, have eens Bemærkelse. (Wilh. Malm. ed. Savile. f. 39. 42. 43, jvf. Chron. Sax. ed. Gibson. p. 146. 154. 156. Sim. Dun. ed. Twysden p. 180. Rad. de Dic. p. 473. Bromton p. 932 o. fl. (Afledningen af Ordene *Þegen, Than, Thain,* hører ikke herhid (jvf *Spelmann* vita Ælfredi p. 118. *Wormii* Mon. p. 265). Den samme Betydning ligger ogsaa

Naboer paa de nordlige Sletter, hedde derimod *Sviþjóð*, *Svethans*[49]); formodentlig i Stedet for Sveit-þjóð, Sveit-Danir: det ophøiede Folk (Þjóð), eller Herrerne (Danir) over Landet, over den ordnede Folkeinddeling, over Landsbyerne, Sveit) i Modsætning til de adspredt levende Gother; eller ogsaa, om man vil følge Geijers Forklaring: Krigerfolket.

Alt dette tilsammentaget, i Forening med den udtrykkelige Tradition, der allerede forekommer i de ældste svenske Lovbøger: at det svenske Rige i Hedenold har dannet sig ved en Forening af Svea-Riget, eller Svealand, med Göta-Riget, men at Gothernes Rige var ældre end Svearnes[50]): maa føre os med en betydelig Grad af Sikkerhed til det, ogsaa af Geijer antagne Resultat: at de kiække Gother, tilbagetrængte af ny-indvandrede Folkestammer, nemlig Svionerne, eller Svearne, og Danerne, have maattet indrømme disse deres bedste Landsegne. Dette Resultat bliver os saameget vigtigere, da heraf først Udvandringerne over Havet[51]) kunne modtage deres Forklaring[52]).

---

til Grund i Ordene Dannefæ og Dana-arf (jvf. Hvitfeldts Forklaring I. S. 252; hvorimod Østersens Fortolkning, Glossar. Jur. p. 120 synes mindre rigtig. Jvf. Wachters Gloss. v. Dan-Erbe).

49) Jordanes Get. c. 3. Augustin. Comm. in Ecclesiast. c. 43. v. 2. Thunmann S. 212. Ogsaa Geijer, Sv. Hist. I. 33, erklærer sig for denne Etymologie af Navnet Sviþjóð, og sammenligner Formerne Suiones og Suethans med de angelsaxiske *Sveoland* og *Sueodland:* Sveon for *Sveodan,* af (Jsl.) *Sveit,* Angels. *Sveot,* en Skare, Krigerflok; men ogsaa: Land, Høislette, Afdeling af et Folk, Bøigd, Landsby. — Om Gothernes adspredte Boliger, endog i Jylland, s. Saxo p. 186. ed. Steph.

50) Landzlag. Kon. B. 1. s. Geijer's Urgesch. S. 360.

51) Geijer Urgesch. 1 c. s. ogsaa Sver. Hist. I. p. 43. 117. og fl. St. Men neppe dog til Finmarken, eller endog Biarmeland.

52) At Gotherne ikke før i det andet Aarh. efter Chr. nævnes i Sverrige, men tidligere ved de lige overfor liggende Kystlande, kunde let for-

Naar saaledes altsaa hine Stammer, der overvandt og fortrængte Gotherne, de Danske og Svenske udelukkende føre Navn af *Danir*[53]) og *Sveit-Danir* ɔ: Herrer, og Herrer over Landet, nemlig det flade, i Landsbyer beboede Land: saa har man derimod med Rette givet de til Biergegnene tilbagetrængte Gother Navn af *Berg-Danir* ɔ: Biergenes Herrer. Virkelig ere ogsaa i den poetiske Edda og i de ældste Skaldesange Navnene Berg-Danir, Flóð-rifs-Danir[54]) (Herrer over Strandklipperne, Strandriffene), Fiall-Gautr (Fieldgud eller Fieldgothe[55]) og Berg-Jarl[56]), synonyme og gangbare Benævnelser paa en i Skandinavien indenlandsk Stamme — men vist nok en saadan Stamme, som man slet ikke er vant til at tænke paa, ved Navnet Gothe; det er Benævnelser paa Jotner eller Jøtner, der i Mytherne fremtræde som ligesaa meget frygtede, som afskyede Asa-Fiender. Uden Tvivl vil enhver Ven af Gotherne, ved første Øiesyn, ubetinget fordømme Antagelsen af saadanne Forudsætninger, saaledes som de Norske og Islænderne, i Følge Geijer, allerede fra Thiodolf den Hvinverske[57]), og vistnok sildigere have giort; og sandt er det, at til hans

klares af den ringere Kundskab hos de gamle Geographer til Landene paa hiin Side af det baltiske Hav. Men dette er ei engang fornødent, da sandsynligen Leuones og Hilleviones hos Plinius og Ptolemæus netop ere Gotherne. Jvf. Anm. 45.

53) Udtrykkeligen siges dette allerede hos Jordanes, anf. St. "*Dani*, qui inter omnes Scanziae nationes *nomen* sibi ob nimiam proceritatem affectant *præcipuum*."

54) S. de ovenanf. Steder af Hýmisqvið. 17. Haustlauga. Þórsdr. etc.

55) Det sidste, naar man antager, *Gautr* at være skrevet- for *Gauti*; hvad der lader meget sandsynligt. Dog er dette ei engang nødvendigt, naar man med Resen. Edda (Skálda p. 102) antager et nært Slægtskab imellem hiint Navn paa Odin og dette Gothernes Navn. (Jvf. ogsaa Grimms Mythol. Tilegn. XVII. p. 219. Anh. XXVI.)

56) Glossar. Edd. I. p. 436.

57) I Haustlauga, fragm. II. 13, oversætter Geijer Urgesch. S. 229 (jvf. S. 343) Ordene: kleif minnis brú á fjalla Finnstilja „som kløver

Tid, ja udentvivl langt tidligere, vare disse Gother saa gode Asadyrkere, som man kunde finde dem i Skandinavien; om endog deres Cultus og deres Lære maatte have havt mangen Eiendommelighed for sig selv. Men, betragte vi nu Sagen ganske uden Fordom, og betænke vi, at iblandt alle de Vidner, vi kunne spørge til Raads over Jotnernes historiske Betydning, findes der ikke et eneste, de ældste Eddadigte og Saxo undtagen, hvis ikke-gothiske Herkomst vi kunne bevise, eller endog kun antage med overveiende Sandsynlighed; at fremdeles Saxo er altfor ny til at give en authentisk Oplysning af et Spørgsmaal, der naaer op i den fierneste Oldtid, dersom det ikke var saa, at han hist og her havde bevaret tilfældige Reminiscentser af Folkesagnet, der i det Mindste kunne føre paa Veien til Maalet; endelig at den hos Islænderne gieldende Forklaring af Jotnerne ved Finnerne indeholder en saa stærk indvortes Modsigelse, at kun de meest afgiørende Beviser og authentiske Vidnesbyrd kunde formaae den Upartiske til i dette Tilfælde, at tage Forstanden fangen under Troens Lydighed: saa ville vi i det mindste ikke kunne besvare det Spørgsmaal, om det ikke virkelig er Gotherne, der have afgivet Modellen for Jotnernes Billede? med en uden videre forkastende Dom.

Betragte vi først Navnet, da er det ganske det samme[58]. — See vi hen til Fornjóts Goðar (s. Thorsdrapa), til det

---

Mindets Bro paa den finnske Bierghersker"; i Stedet for, med S. Thorlacius at give den ligesaa simple, som rigtige Oversættelse: „Finnernes, paa Fieldene boende Betvinger." I denne, allerede ved Thorlacius ypperligt af Finnernes Undertvingelse ved Jetterne forklarede Opfatning, er det saa langt fra, at det anf. Sted strider imod nærværende Fremstilling, at denne snarere deri finder en af dens vigtigste Bestyrkelser.

58) *Jötnar* forholder sig til *Gotnar*, netop som *Jötland* til *Gautland* (udt. Götland). Den lille Afvigelse i Singularis kan her ligesaa let være tilfældig, som i saa mange andre Ord. Den afvigende Skrivemaade

gammel-jøtniske Gudesystem: da finde vi de sikkerste Beviser for, at det umueligen kan være en underkuet, fortrængt Stamme, et heel raat og halv dyrisk, ligesaa foragtet som forhadt Folkeslag, hvilket man kunde tillægge en, om endog vidunderlig, dog fuldstændig uddannet og sindrig Lære — en Lære, der ganske er indflettet i Asa-Systemet, og forenet til eet Heelt med samme, til Trods for de Modsigelser, der finde Sted imellem begge; en Lære endelig, i hvilken Alt fører os tilbage, ikke til Mongolernes uopdyrkede Høi-Sletter, men til Menneskeslægtens ældste Hiemstavn, til det frugtbare og det sublime Høi-Asien. Langt før, sige vi, maa det være et Folk, som Gotherne, hvilket selv, efter alle Kiendetegn at dømme, fremviste et skiønt Billede af menneskelig Aandskraft, og stod i nær Berøring med de fra Imaus udgaaende Ideer.

Fra det yderste Nord[59]), fra Kuldens Hiem, den evige Iisverden, fra Niflheims (Taagehiemmets) Mørke, fra Hver-

med G og med J, er ingen Forskiellighed. Ikke allene i det Angelsaxiske bruges Geotland for Jylland, ligesaavel som Götland i Sverrige for Gotland (jvf. Othar. Spelmans Udg. p. 207); og i det Islandske, f. Ex. Snorre Ynglinga S. 21. Ja, der forekommer endog udtrykkelige Forvexlinger. Fundinn Noregr. ed. Biörner (s. Geijer Urgesch. S. 228): Fornjótr reð fyrir *Jótlandi*, er kallat er Finnland ok Kvennland. Harald Haarfagers Sønnesønners Nederlag kalder Einar Skaalaglam: Veg *Jötna* (hos Snorre, Olaf Tryggv. 16) vist nok ikke for deres af Finner opdragede (ikke fra dem nedstammende) Moders Skyld. Endnu mere paafaldende bliver begge Begrebers Identitet (hvis det af Geijer, Urgesch. S. 313, med nogen Tvivl, anførte Citat af Reikter de Troll er rigtigt) ved den Bestemmelse i den Norske Hirdskraa: at de, som ere af Troldslægt, ingen Æresembeder ved Hoffet maatte beklæde — sammenlignet med de norske Valgbønders Modbydelighed imod en Konge af gothisk Stamme. (Inges S. i P. Claussens Bearbeid. p. 393). Maaskee hører ogsaa paa en vis Maade herhid Stedet i Vafþrúðnism. 42. 43: frá Jötna rúnom oc allra Goþa.

59) Jeg indskrænker mig her til de Myther, hvori Aserne endnu ikke spille nogen Rolle. Ombannet efter Asalæren, optræder den samme Mythus

gelmers Sumpdyb, strømmer Elivagr med dorske Vover mod Syden, og Niflheims Gift bringer deres Vande til at størkne; Floden standser og stivner til Iis. Men fiernt mod Syden, i Muspells glødende Hiem, er Surturs Lysrige. Fra ham strømmer Varme og Lysets klare Glands Iisfloden i Møde; og hver Draabe, som ved hans Magt affondres fra den optøede Iis, bliver til bevægeligt Liv. I Ginnungagab, Middelpunktets Afgrund, opstaaer af disse Vanddraaber den gamle Hrimthusse, Jøtnernes Stamfader, Ymer eller Aurgelmer, som Hrimthusserne kalde ham. Under hans Arme og af hans Fødder fremvore Sønner og Døttre: Jøtnernes Stamme. Og af Ymers Kiød blev Jorden til, af hans Been Klipperne, af hans Hierne Himmelen, af hans Blod Havet[60]. — Af den samme Kilde udsprang snart Jettekoen Auðumbla, af hvis Yver Ymer nærer sig. Hun bruger ingen Mad og ingen Drikke, kun af Saltstenen slikker hun sin Næring, og, alt som hun slikker, fremvoxer af Saltstenen Mennesket[61].

i Resens Edda Dæmis. 6. 13. Asalæren maa man ogsaa tilskrive de Tilsætninger: at Alfader var gaaet over fra Hrimtusserne til Asgaard (sammest. dæm. 3); hvori der ligger en paafaldende Bekræftelse af den i Texten udviklede Anskuelse; ligeledes hans Forvexling med Odin, ib. 12, at Ymer ei var nogen Gud, men et ondt Væsen, som hans hele Stamme, ib. Dæm. 4 m. m.

60) Vafþrúðnismál Str. 20. 21. 28—33. Grimnismál 40, jvf. Hrafnagalðr. 25. Edda Resen. Dæm. 4. Hyndluljóð 31. Om Navnet *Ymer* (Gen. *Ymis*, den Form, der fremtræder i *Ymis-Tag*, de Gamles Imaus) ɔ: Snee, ligesom om Paaviisningen af den hele jøtniske Kosmogonie ved Imaus, jvf. F. Magnussens Eddalære I. S. 276 o. fg. 195 o. fg., med fl. St.; ligesom Ordforklaringerne mod Slutn. af denne Afdel. Om *Aurgemlir* s. Gloss. Edd. I. p 427. 516. 17, jvf. med Vafþrúðn. 32 og 30. Denne Forvandling af Navnet *Aurgelmer*, for at faae det til at betyde „den gamle Jord", kan jeg ikke beqvemme mig til, her at optage. Min Mening om dets Betydning i Asasproget forekommer nedenfor.

61) Edda Resen. Dæm. 5. Ganske forskiellig fra denne Anthropogonie er Asernes i Völuspá, str. 17. 18, som, i en noget forandret Stil-

Saaledes blev Alfader til, Jøtnernes Gud, Himmelens, Jordens og de udødelige Guders Skaber[62]). I Jotunheim levede *Niorfe*, en Jøtun, hvis Datter *Nótt* i et tredobbelt Ægteskab avlede tre Børn; *Nagelfari* var Auds, *Anar* var Jords, *Dellingr* var Dags Fader. *Nótt* (Natten) og *Dagr* (Dagen) fik af Alfader to Heste og to Vogne, med hvilke de dagligen kiøre omkring Jorden, *Nótt* foran med *Hrímfaxi*, hvis Skum om Morgenen bedugger Jorden, derpaa *Dagr* med *Skinfaxi*, hvis Man oplyser Himmel og Jord. Ogsaa *Sól* og *Máni* (Maanen), *Vetr* (Vinteren) og *Sumar* (Sommeren) ere Børn af Jøtnerne *Mundilfari*, *Vindsvalr* (Frostvinden) og *Svasuðr* (det liflige Syd[63]). Men i det fierne Norden, ved Himmelens Ende, sidder Jetten *Hræsvelgr*, en Kæmpeørn, hvis Vingeslag medføre den iiskolde Nordvind[64]).

Disse ere de Ideer, der selv i den yngre Edda's Fremstilling endnu vise sig som reent jøtniske, vidt forskiellige, ikke allene fra Asernes eiendommelige Læresætninger, men ogsaa fra den ved disse modificerede Jette-Lære. Hvor tydeligt disse

kelse vender tilbage i Rigsmál, og, forvanskct ved Etymologisering, i Resens Edda Dæm. 7. Hiin jøtniske Lære benyttes endnu kun i Edda, for at give Aserne selv en Oprindelse. Deraf denne Modsigelse i den omformede Asalære: Odin, som den evige Alfader og Verdensskaber (Dæm. 12, cf. 3); og derpaa igien som Sønnesøn af den klippefødte *Burr*, et Menneske Dæmis. 5.

62) Edda Resen. Dæmis. 3; jvf. Grimnismál. Str. 46. Hrafnagalðr 1. Som Jetternes Gud er han aldeles identisk med Surtur, for hvem Asaguderne skiælve, og der engang skal ødelægge Asernes, eller det Ondes Herredømme, og stifte et nyt Rige, hvori Ret og Retfærdighed herske (s. nedenfor). Hvorledes han ved Aserne gik over til en *Valfödur* (Valfader), og derpaa til Othin selv (Völuspà str. 1. 28) vil ligeledes nedenfor blive tydeligere.

63) Vafþrúðn. str. 11—14. 22—27. Edda Resen. Dæmis. 8. 9. 17. Navnene paa Nott's Afkom tilhøre formodentlig Asalæren (s. nedenfor i Anm. ved Slutn. af denne Afdel.).

64) Vafþrúðn. str. 36. 37, jvf. Hrafnag. 17. Edda Resen. Dæmis. 16. Om Navnet gielder det samme som om de forrige.

jøtniske Ideer føre os tilbage til hine Høiasiens oprindelige Kæmpe-Stammer, i hvis Beskrivelse vi ved ethvert Træk erindres om Gotherne: derom troer jeg det overflødigt her at sige mere, da Finn Magnussens omfattende Arbeider og Rask's Forskninger allerede have giort Ende paa enhver Tvivl[65]).

Fremmed staaer dog i denne Kreds af jøtniske Myther den uheldbringende Loke's Stamme. Forgieves vilde det være, om man søgte at bevise, at han slet ikke tilhørte Jøtnerne (I.); men ligesaa vist er det, at han ikke oprindeligen er indflettet i deres System, men at han er optaget fra en fremmed Folkestamme, og formodentlig indsat ligeoverfor Surtur, som Niflheims Behersker[66]).

Med Hensyn til Gothernes sandsynligen oprindelige Nedstammelse fra Høiasien, tør jeg vel beraabe mig paa fremmede

---

65) S. den førstnævntes Eddalære, giennem hele Værket, i hvilket ogsaa Rask's Undersøgelser, efter hans haandskrevne Optegnelser, ere benyttede. Ikke saa gyldige synes de Grunde at være, efter hvilke Finn Magnussen ogsaa vil udlede Asalæren fra hine Egne; hvilket han imidlertid vel maatte giøre, saalænge den ikke var skilt fra Jettelæren.

66) Han kaldes ligesaavel As, som Jötun. (Ægisdr. 19. 25 o. s. v.). Han er ligesaa vel fiendsk imod Jetter, som imod Aser (Þrýmsqv. 18); ja, hans Rige, skiøndt benævnt Udáins-Akr, er aabenbart intet andet end Niflheim med dets Gift. (jvf. Saxo om Udgard-Lokes Bolig. Steph. p. 164 o. fg Brynjulf Svendsens Fabler, saaledes som de anføres af Stephanius, til Saxo, p. 56, Notæ uber. p. 104, behøve vel neppe nogen Giendrivelse, da de staae i Modsigelse til Alt hvad vi vide af Originalkilder.) Men oprindeligen kan dette ikke have været Lokes Bestemmelse i Følge hans hele Væsen; da han er meget for listig og for kraftløs, for nedrig, endog for et ondt Princip hos Jetterne. I øvrigt turde det endnu være Spørgsmaal, om Udáinsakr virkelig bemærker Udødelighedens Land; eller om denne Bemærkelse først i en sildigere Tid er lagt deri. Stamme Gotherne virkelig fra Høi-Asien (jvf. Texten, og de følg. Anm.), saa fortiente det maaskee Opmærksomhed, at Udanc i Indien betegner baade oven og Norden (s. Reinganum Gesch. der Erde u. Länderzeichnungen bei den Alten. 1839. I. S. 14); men baade hos Hinduerne og Skandinaverne er Norden det Ondes Sæde (jvf. Geijer, o. fl. nedenfor).

Undersøgelser (II.); derimod at aflede Finnerne paa anden Maade, end fra hine Egne, og det ligefra Syndflodens Tid, er, hvis jeg ikke feiler, endnu aldrig kommet Nogen i Tankerne; og saaledes turde vel ogsaa Jøtnernes og Gothernes Identitet finde en ikke ringe Bestyrkelse i ovenstaaende Fremstilling.

Vi komme nu til at henvende vor Opmærksomhed paa den Forestilling, vi have at giøre os om Jøtnerne. Her finde vi nu vistnok mangen Beskrivelse, der forbyder os at tænke paa Gother; men dette lader sig let forklare, naar vi betænke, at i Asernes Religionsmythe ere Jøtnerne ofte slet ikke andet, end den colossale Natur selv. Derfra kommer saadanne Navne, som *Ægir* eller *Hler* (Havet), *Vindr* (Vinden), *Eldr* eller *Logi* (Ild eller Flamme, og deraf formodentlig Lokes Navn) o. s. v. Her ere altsaa Jøtnerne ikkun allegoriske Fremstillinger af den Naturkraft, som vi ved Klogskab og Konst vel indtil en vis Grad kunne anvende til vore Øiemeed, men som endelig engang dog modstaaer al menneskelig Kraft. Derfor have Jøtnerne den Evne, at kunne omskabe sig til forskiellige glubende Dyr, til Steen og Klipper, m. m. Derfor vise de sig endog, naar Dagen belyser dem, som Klipper; ere derfor lysrædde, og boe om Dagen i Fieldhuler, hvor intet Lys og ingen Varme naaer hen[67]); eller de have, i deres Fieldskikkelse — det stærkeste Billede paa gigantisk Naturkraft — flere Hoveder, og styrte, som Skiær i Havet, eller som vilde Storme, baade Skibe og Skibsfolk i Fordærvelse, og have deres Glæde

[67]) Hrafnag. 25. Skirnisf. 22. Þrymsqv. 5. 23. Hým. 17. 36. Ægisdr. 50. Vafþrúðn. 21. Harb. 19. H. q. I. 15. 29. 30. Saxo ed. Steph. p. 165. (P. E. Müller. 431.) Netop disse Fremstillinger have uden Tvivl bidraget meget til at befordre Sammenstillingen med Dvergene og derved ogsaa med Finnerne.

af Liig[68]). Men, ligesom næsten enhver religiøs eller physisk Mythus, der bliver til Folkemythe[69]), netop derved lægger for Dagen, at en historisk Mythe knytter sig til den: saa forholder det sig vist ogsaa ligeledes med denne, og det saameget mere, som mange Angivelser ikke uden Tvang blot lade sig fortolke i en af hine Betydninger. Vist nok lader den historiske Mythe sig ikke skarpt adskille fra den religiøs-physiske; men dog tør vi med Sikkerhed antage, at den væsentligste Forestilling i nærværende Mythe — her nemlig Begrebet om det uhyre Gigantiske og Mægtige[70]), ligesom ogsaa om Rigdom paa ædle Metaller og andre Naturfrembringelser[71]) — ligeledes ei kan savne sin Anvendelse paa en historisk Betydning: imedens det ved andre Partier maa blive ubestemt, om de tilhøre begge Slags Myther eller kun de historiske. Dertil maa uden al Tvivl henføres, naar Jotnerne snart fore-

68) Hým. 7, 35. Harb. 37. H. q. I. 13. 18. 19. 23. 26. Völuspá. 44. Om ogsaa Jetteqvindernes Riden paa Ulve, Slangerne, som tiene dem til Tømme, Gygiurne, der føde Ulve (s. ovenfor, og Hyndl. 5. H. q. I. 35.) høre herhid; eller de maa tilskrives Hadet til de menneskelige Jøtner, og den, enten ved deres Forvexling med Finnerne, eller de finnske Troldqvinders Ophold iblandt dem, opstaaede Tro paa deres Trolddomsværker i Nattens Mørke (Varulve): tør jeg ikke afgiøre. Hvor Asadyrkelse findes, er det, saa tidt man forefinder noget derom, altid Finneqvinder, eller i det mindste Finners qvindelige Lærlinge, der øve Trolddom (Seið og Rún.). Hos Saxo ere næsten altid Finnernes eller Gothernes Bopæle Scenen for saadant Tryllevæsen (f. Ex. p. 6. o. fg. 22, o. fg. om Gotherne; om Finnerne paa mangfoldige Steder.) Skulde ikke det samme gielde om de sidste, som om Asadyrkerne? — Den Hentydning, man finder hos Jordanes, om Aliorumnae (s. ovenf.) synes bestemt at sigte hertil.

69) At dette var Tilfældet med Jette-Mythen, beviser endog blot de Eventyr, hvilke Saxo har bevaret.

70) Jvf. f. Ex. Hým. 10. 12. 31. Grimnism. 11. Saxo. p. 9. 10. m. fl.

71) Skirnisf. 10. 22. Þrymsqv. 5. 23. o. s. v.

stilles som ugiestfrie og ondskabsfulde[72]), snart som giestmilde og godmodige[73]); naar Jetter og Jetteqvinder snart skildres som hæslige, snart som hvide, deilige, gyldenhaarede(?) med hvidladne Øiebryn[74]), og altid som skarpsynede, kloge og erfarne i Meget, som endog er fremmedt, eller mindre almindeligt for Aserne[75]). Ogsaa deres guldprydede Heste og Hunde, kan maaskee henføres hertil[76]). Dette er vist nok kun faa Data; men altid dog tilstrækkeligt for at begrunde den Paastand: at disse Egenskaber ei kunne passe paa Finner, men vel paa Gother.

Naar vi hertil føie den Tradition, at i ældgamle Dage det hele Danmark, ligesom ogsaa Norge, har været brboet af Riser eller Kæmper, (Gigantes, *Jötnar*)[77]), saaledes som Islænderne i Almindelighed paastaae det om Gotherne, Enkelte ogsaa om Riserne[78]); at fremdeles i de hos Saxo bevarede Eventyr med Giganter (Jötnar) Skuepladsen, om jeg ikke feiler, af ham altid henlægges til Gothernes Sæde; at navn-

---

72) For Ex. Hymisqv. 9.

73) Hymisqv. 8. 14. 15. 33. Jvf. ogsaa Hyndluliòð.

74) Man erindre sig Gérðr, Skaði, Griða, Járnsaxa, Harthgrepe, m. fl. Jvf. Hým. 8. En Jotun fremtræder ogsaa som Gefion's Elsker; (Edda Resen. Dæmis. 1. jvf. Ægisdr. 20) Loke selv, endog hvor han maa betragtes som Jotun, (som Fader til Ulven Fenrir o. s. v.) er hvid og skiøn. (Resen. Edda. 27.) Ligeledes Jetten Ægir's Døttre. Harb. 33. o. fg. Maaskee henhøre endog nogle af de finnske Skiønheder til Islændernes Forvexling af begge Benævnelser. Jvf. Magnussens Lex. myth. s. v. *Hymir. Tyr.*

75) Jvf. hele Hyndluljóð. Vafþrúðn. 35. 42. o. fg. Hym. 5. 12.

76) Skirnisf. 11. Þrymsqv. 5.

77) Jvf. de ovenfor (Anm. 44) anførte Steder. Dertil svarer den paafaldende høie Legemsvæxt hos alle Folkefærd, der stamme fra Gotherne; ikke allene i Sverrige og Norge, men i Jylland, i Frankrige, og fl. St. og det lige til vore Dage.

78) Olaf Tryggv. Saga. 213.

ligen Kampen imellem Aserne og Jetterne, hvilken vi kiende saavel af den poetiske, som af den prosaiske Edda, hos Saxo udtrykkeligen, og det øiensynlig efter en gammel Tradition, finder Sted imellem Aserne og Gotherne i Sverrige[79]); endelig, at tre ubekiendte Folkenavne, hvilke vi forefinde i Gothernes Sæde: Cimbri, Leuones og Hilleviones, uden Vanskelighed lade sig forklare som synonyme med Jötnar, (III.) imedens de ellers vist nok for stedse maae blive uforklarlige — saa troer jeg, paa Grund af det Foregaaende, at kunne antage den Sætning: at det netop ingen andre er end Gotherne, der have maattet afgive det historiske Billede for de mythiske Jotner.

At Gotherne, efter den Tid, da de bleve Asadyrkere, ikke mere vilde gielde for Originalen til et Billede, som deres nye Religion fremstillede i et saa slet og hadefuldt Lys; men viste dette Billed tilbage i det fierne Fabelland, d. e. snart til Finmarken, snart til Biarmeland, eller paa hiin Side af dette; snart endelig mange Dagsreiser paa hiin Side af det store Ocean — ja endog paa hiin Side af Hræsvelgur og af Himmelgrændsen: alt dette, troer jeg, behøver ligesaa lidt vidtløftigere at anføres, som videre at forklares.

III.

Ved Foden af Gøtalandsbiergene, ved Randen af Gøtaskovene, finde vi *Sviþjóð* (Svea-Folket, Sveit-Danir) og *Danir* (Danerne); hine mod Nord, disse Sønden for Gøtalandene, begge Herrer over Sletterne, Herrer over Landet[80]); begge rimeligviis indvandrede paa een og samme

79) Saxo. ed. Steph. p. 6. 16. 39—46 o. s. v.

80) S. ovenfor S. 297. Anm. 48.

Tid[81]), fra de samme Egne, og af den samme Folkestamme[82]). Men ikke desmindre kan man ei ville adskille Svear og Daner fra Gotherne, som Folk af en heelt anden Stamme, end disse; skiøndt ingen Forskiel i Sprog og Sæder fandt Sted. Netop Sproget, der frembyder saamegen grammatikalsk og lexicalsk Afvigelse, bærer desuagtet de tydeligste Spor af Slægtskab og fælles Oprindelse; begge ere Søstre i samme Kuld, eller i den store Familie af den saakaldte persisk-germaniske, eller hellere den høi-asiatiske Sprogstamme. (IV.) Begge Folkestammer selv bære, fra de ældste Tider af, om ikke ganske det samme, saa dog et meget lignende Præg i det Ydre: en høi Vært, blaa Øine, lyse Haar, m. m. De religiøse Ideer hos Svithiod og Danir lade sig ikke længere nøiagtigen skielne; dog leder den som Guddom dyrkede Ko i Upsala[83]) og paa Øgvaldsnæs i Norge[84]), Koen Audumbla i den jotniske Religionslære, og de

---

81) Om dette ikke havde været, da kunde man ikke vel forklare, hvorfor Gotherne netop vare blevne sammentrængte midt imellem begge; ligesom ogsaa eet af begge Folkefærd allene neppe vilde have været i Stand til at fortrænge Gotherne, og trænge sig ind i disses Land.

82) Dette beviser a) det i de ældre Tider, saa langt vi kunne gaae tilbage i Tiden, fælles Sprog: *Dönsk túnga*, (s. Snorre, i Fort. Ol. Tryggv. S. 256. jvf. Strinnholms Vikingszüge, übers. v. Frisch. I. S. 224. o. fg.) senere hen ogsaa benævnt *Norræna*. b) Det gamle Sagn om Oprindelsen til Øen Sjáland (Søland, Siælland). Snorre. Yngl. Saga. 5. Resens Edda. Dæmis. 1. c) Den lignende Legemsdannelse. Rimeligviis kan det ogsaa heraf forklares, at Tacitus, Germ. 44 o. fg. kun har den ene Benævnelse *Sviones*; Ptolemæus, II. 14. derimod kun *Δαυκιωνες* (maaskee *Δαυνίωνες*); og hiin maaskee har regnet Danerne til Sveit-Danir, denne derimod indbefattet de sidste under de første. (Om *Sitones* hos Tacitus kunde være opstaaet ved hans Misforstaaelse af en dobbelt Navneform, maaskee Svithones, Svithans, jvf. Jord. Get. 3. maa jeg lade være uafgiort.)

83) Regner Lodbroks S. c. 9.

84) Olafs Tryggvas. Saga. Kiøbenh. Udg c. 197. 199. Snorre. Olafs Tryggv. S. c. 71.

hellige Køer som Nerthus, i Følge Tacitus, havde paa de danske Øer[85]), os upaatvivleligen tilbage til een og samme Kilde, nemlig til Biergene Himmaleh eller Imaus i Asien[86]); imedens derhos det lidet, som vi vide om deres Sæder og Skikke i forskiellige Egne, igien leder os til Forestillingen om en ikke ringe Forskiellighed. At Joterne, endnu i sildigere Tider, for det meste levede adspredte, saaledes som det passede for et Folk, hvis Næring var Qvægavl — og som saadant fremtræde Jøtnerne i Sagnhistorien — dette er allerede omtalt i det foregaaende Capitel. Hos Svioner og Daner derimod finde vi allerede i de ældste Tider Stæder, en vis borgerlig Forfatning, Skibe og Flaader, Handel og Konstflid[87]). Det

---

85) Taciti Germ. 40. Om Læsemaaden jvf. Grimm's deutsche Mythol. S. 152.

86) Jvf. Finn Magnusen. Eddalære. I. S. 276. o. fg. 294. 306. Sammes Lex. Mythol. p. 877. »Das Ausland.« 1832. 5 Sept. — Endog de Danskes Navn viser os tydeligt hen til Østerlandene. Ligesom i det Islandske, hvori dog Navnets Betydning fremtræder saa tydeligt, (jvf. Anm. 47) dets Rod fattes, og ligesaa i Angelsaxernes Latin, hvis Sprog heller ikke frembyder nogen Forklaring af samme: saa betegner derimod Dan eller Than vel næsten i hele Orienten Begrebet Herre. f. Ex. i det Arabiske Dan (*rex fuit*) Dinn (*regnum*); Dun, Adelsmand; Thanyjah, Anfører, o. s. v. I det Persiske: Dana, en Viis, en Lærd; i det Siamesiske: Than, en Herre (s. »das Ausland. 1833. 14. Febr.) m. fl.

87) Cf. *Taciti* Germ. 44. *Einhardi* Ann. a. 808. *Silv. Girald.* hos Camden. 749. Vita Ansgarii. c. 20. Færeyinga S. 2. 19. *Ad. Bremensis* de situ Dan. 74 sq. 90 sq. m. fl. Hermed staaer uden Tvivl ogsaa Angelns Navn *Sillendi* (hvis Betydning jeg antager at være beslægtet med *Svithiods*) i Forbindelse; og at det var Angeln, som hiint Navn tillagdes, kan ikke omtvivles.

88) Netop af denne Modsætning vilde man ogsaa kunne forklare den hele Sprogforskiellighed i Alvísmál; og navnligen ogsaa Forskiellen imellem det Gothiske og Danske. — Münter (Dän. Kirchengesch. I. 71) har ogsaa netop paa Grund af ovenanførte antaget Aserne for en Schamanisk Præstecolonie; en Anskuelse, som ved første Diesyn har endeel for sig, og bl. a. meget vel kunde tiene til at forklare Odins Cha-

kan saaledes blive et Spørgsmaal: om ikke de Danske og Svenske netop ere hiin tredie Stamme i Rigsmál, Herrestammen, eller Asernes Stamme?

Men saameget der endog kan siges til at bestyrke denne Mening, saa strider dog en betydende Omstændighed imod en saadan Hypothese; den nemlig, at Aserne aldrig i de gamle Myther fremtræde som et heelt Folk; men altid kun som en liden Colonie, der bemægtiger sig Herredømmet over Menneskene, i Modsætning til de af Aserne uafhængige Jøtner[88]); ligesom ogsaa, at i Alvís-mál ikke allene Menneskene (*menn*), med deres gammeldanske Sprog, modsættes Jøtnerne, med disses Tungemaal, der er beslægtet med hines; men de modsættes ogsaa Guderne eller Aserne, med et ganske fremmedt og forskielligt Sprog[89]). Saaledes synes det med større Grund at kunne antages, at **Daner** og **Svear** (Danske og Svenske) allerede før Asernes Ankomst vare i Besiddelse af Herredømmet paa Skandinaviens Sletteland[90]), og indbefattede i deres Folke-Eenheder alle hine Stammer, hvilke de Gamle, under forskiellige Navne, lade optræde paa bemeldte Sletter; med Undtagelse af de Stammer,

rakteer og det theokratiske Princip. Dog troer jeg, at den samme Fordeel kan opnaaes ved en Forklaring, der finder bedre Støtter i de historiske Data. (s. nedenfor.)

89) Mere om denne interessante Levning fra en ældgammel Fortid (som desværre endnu næsten har været uændset af Alle, med Undtagelse af den skarpsynede Petersen) vil forekomme nedenfor.

90) De mangfoldige Anskuelser og Combinationer over denne Gienstand og over Skandinaviens Befolkning overhovedet, samt disse Landes sildige Fremtræden af Havet, som i ældre Tider i saa mange Skikkelser, og med et Overmaal af Lærdom, ere fremsatte: kunne vi her ei gaae ind paa. De fleste ere overlæssede med saa mange indvortes Modsigelser, eller holde saa fast ved Middelalderens Fabler, at selv det meget Skarpsindige og Sande, som f. Ex. Dalin, for kun at nævne een af flere, fremsætter, har blandet sig med saameget Vilkaarligt og Latterligt, at det ei kan undgaae at blive overseet.

vi have betegnet som finniske og gothiske, og nogle andre, af egentlig germanisk Herkomst[91]. Thi, at ogsaa hine to Hovedstammer imellem sig skulde have været væsentlig forskiellige, er saameget mere usandsynligt, som der ikke iblandt dem lader sig paavise nogen væsentlig Forskiel i Religion, Sprog, Sæder eller Forfatning, og som de ældste, virkelig historiske, saavel indenlandske, som udenlandske Efterretninger, udstrække Svearnes og de Danskes Navn, næsten uden Undtagelse, til samtlige ovenfor betegnede Indbyggere af hine Sletter paa Fastlandet, saavelsom paa Øerne. Uagtet altsaa de Danske af Ptolemæus[92], som det lader, kun nævnes som Beboere af Skanei, saa troer jeg dog med Rette at kunne henregne de Beboere af ovenmeldte Egne, om hvilke det

---

[91]) Jeg kalder dem af Skandinaviens Stammer germaniske af Oprindelse, der efter troværdige Vidnesbyrd, eller andre gyldige Beviser, have boet i Germanien, Sønden for Eideren, førend de toge Bopæl i Danmark, Norge eller Sverrige; skandinaviske kalder jeg dem, om hvilke det er mere sandsynligt, eller i det mindste lige saa muligt, at de ere indvandrede fra Søsiden. Distinctionen er ikke synderlig vel begrundet; men en bedre er ikke let at finde. Sproget allene kan ikke udgiøre Forskiellen; da det ene Punkt, man hidtil betragtede som væsentligt afgiørende i Forskielligheden, Artiklens Stilling foran eller bag efter Ordet, er af alt for sildig Alder (endnu i 12te Aarhundrede findes Artiklen ikke i det danske Sprog; f. for Ex. et af de ældste Sprogmonumenter, den Flensborgske St. Knuds Gildeskraa, i Lüders Udg. af den Flensb. Stadsret); og det andet Punkt, den passiviske Endelse, heller intet afgiør, da Passivet er tabt i flere Dialecter, som tidligere havde et eget Passivum. Benævnelsen *Suevi* er alt for ubestemt. Germanien har for en stor Deel udsendt sin germaniske Befolkning til Frankrige, Spanien o. s. v., og i dens Sted optaget Slaver og A. — Kunde det ansees som afgiort, hvad Lappenberg og Diefenbach (Celtica II. Stuttgart. 1840. S. 173 o. fg.) med stor Lærdom havde søgt at bevise, at Cimbrerne vare Celter: saa vilde man (da dette ogsaa turde gielde om andre skandinaviske Gother) maaskee finde et bedre Skielnemærke. Men Sprog og Religion synes her at være alt for stærke Modgrunde.

[92]) S. ovenfor Anm. 82.

Modsatte ikke lader sig paavise, til den danske Folkestamme. Det nærmere herom vil derfor mere passende kunne meddeles paa et andet Sted. Kun enkelte herhen hørende Gienstande vil det blive nødvendigt længere hen at berøre, naar jeg kommer til den anden Afdeling af nærværende Undersøgelse.

IV.

Da det tidligste, noget nærmere Kiendskab til Norden naaede til Grækenland og Rom, vare de i det foregaaende omhandlede Folkevandringer allerede tilendebragte; og efter al Sandsynlighed havde de indvandrede Folk allerede saa længe været i Besiddelse af deres daværende Bopæle, at Indvandringen for en Deel har maattet være glemt; og kun de Vandringer fra Germanien, som længere hen ville blive omtalte, have uden-tvivl enten havt en ustandset Fremgang, eller ere dog snart atter paa ny begyndte. Men endnu var, efter al Sandsynlighed, ingen Efterretning om det fiernere og yderste Norden kommen Beboerne af den classiske Jordbund for Øren[93]; og endeel af de Folkefærd i vore Egne, som Grækere og Romere længere hen fik Kundskab om, navnligen germaniske, turde vel endnu have opholdt sig i fiernere østlige Lande, eller hvor-somhelst man ellers vil søge deres oprindelige Hiem, paa den Tid da et nyt Phænomen i Skandinavien frembragte en mær-kelig Revolution. — Et dunkelt Billede af Almagten havde hidtil foresvævet de kraftfulde Nordboer — maaskee lignende Ossians Luftaand — og deres Religion var for det meste en

---

[93]) Om Grækerne og Romerne overhovedet have havt en nogenlunde til-forladelig Kundskab om Norden? — Dette Spørgsmaal er ofte, selv af lærde Forfattere, benegtet. Efter Geijers Forsvar troer jeg dog, at en videre Giendrivelse af den benegtende Mening maatte synes overflødig.

raa Symbolisering af Naturkraften. Deres Aand var stærk og udrustet med Evnen til alt Stort, men den var raa og ikke uddannet; deres Sind var frit og stolt; men paa sædelig Cultur og borgerlig Indretning lod der sig endnu knap tænke hos dem, endskiøndt dog ogsaa Begrebet om egentligt Barbarie rimeligviis allerede ikke længer kunde anvendes paa dem — i det mindste ikke paa dem, der vare Sletternes Indbyggere. Thor og Loke vare allerede gaaede over fra Finnerne til de nye Beboere af Biergene og Skovene, ligesom af den aabne Slette; og havde, som Tordenens og den fortærende Ilds Symboler, amalgameret sig med Erobrernes eiendommelige Religion, saaledes at Thor fremtraadte som Billedet paa Kraften; Loke som Modbillede til Surtur, den opvarmende, oplivende Ild. Om de nyere Beboeres Levnetsskik lader sig, som alt er bemærket, lidet mere sige, end det, som muligen fra de sildigere Tider lader sig slutte tilbage i Fortiden; nemlig at Gotherne for det meste levede som Jægere og Hyrder; Svearne og de Danske som Agerdyrkere og Søfarende[94]); ligesom at hiint paafaldende Charakteertræk hos Skandinaverne, der altid udmærkede dem fra alle andre halv-civiliserede Folkefærd, Agtelsen for Qvindekiønnet, ikke udenfra er indplantet hos dem; men har været disse Stammers oprindelige

[94]) Det sidste i det mindste vide vi allerede fra det 1ste Aarhundrede efter Christus. (Tac. Germ. 44.) Det første kunne vi slutte os til af de allerede i Saxos Tid ældgamle Spor til en tidligere Dyrkning af Hedeland og skovbegroede Landstrækninger (p. 160); ligesom af den Anseelse, hvori Agerbruget fra Arilds Tid var i disse Lande (s. for Ex. Saxo p. 112); af Øllets og Kornets ældgamle Brug og forskiellige Navne (s. Alvísmál 31—34, og a. St.); af Navnene *Svi-þjóð* og *Sillendi*, i Overeensstemmelse med det, sandsynligen allerede fra det danske Angeln til Britannien overførte, i det mindste kun i begge disse Lande ældgamle Kobbelbrug og Kobbelinddeling, m. m.

nationale Eiendom[95]). Allerede havde, rimeligviis forfremmede ved Agerbrug og Søfart, Civilisationens første Spirer begyndt at vise sig — allerede havde, som det lader, det patriarkalske Forhold hos hine Folkestammer begyndt at gaae over til Forholdet imellem Herrer og Undersaatter[96]): da en ny, en tredie Stamme fra det fierne Østen indvandrede i Norden, som uden Magt, uden Forbindelser, allene ved sin aandelige Overlegenhed, ved høiere Uddannelse i Fredens Konster, ved Kundskab og ved Klogskab, erhvervede sig Skandinaviens tidligere Indbyggeres Agtelse; og snart ei allene fandt Indgang iblandt disse, men, ligesom ved et Underværk, erkiendtes af de frie, kiække og krigerske Stammer som en Skare af høiere Væsener, og først som Raadgivere, derpaa som Herrer, ja tilsidst som Guder.

Mythen fortælles paa forskiellig Maade. Den ældre Edda lader os finde Guderne, halvt tegnede som guddommelige Væsener, halvt som Mennesker, uden nærmere at yttre sig om deres Herkomst. I Religionsmythen (under Sangens,

---

95) En Materie, til hvis Oplysning hele Værker ere indviede (f. Ex. Engelstoft om Qvindekiønnets Kaar hos Skandinaverne. Kbhvn. 1799) trænger ikke til at bestyrkes ved nye Citationer. Ikke desmindre gaaer endnu Ukyndighed i Kildeskrifterne og nyere Lærdes Arbeider hos Nogle saa vidt, at man f. Ex. nyligen endog i et indenlandsk Skrift over Fædrelandets Historie, har tillagt Christendommens Indførelse i Norden „Qvindekiønnets blidere Kaar,“ samt „Agerbrugets (og Havedyrkningens) første Opkomst“ (!) som nogle af dens Fortienester.

96) Jeg fremstiller dette som sandsynligt; fordi man i denne Henseende, af Mangel paa Kilder, ikke med Visbed tør bestemme: om de ovenanførte Momenter i de ældste Skandinavers Tilstand skulle tilregnes Aserne blandt deres Fortienester, eller de for en Deel vare ældre, end deres Indvandring. Dog synes det sidste at antydes ved Mytherne om Dan og Danp, om Gylfe, og om Tilstanden af den anden Stand i Rigsmál. Jvf. ogsaa Petersens Geogr. I. 184. o. fg.

Digtningens Form) maatte det Historiske forsvinde, jo mere Gienstandene for menneskelig Dyrkelse fremtraadte som saadanne. Saameget fremlyser imidlertid tydeligt nok af Mythernes hele Aand, at det var de ovenfor angivne Egenskaber, der skaffede dem Indgang, Herredømme og Dyrkelse, aldeles som dette bekræftes ved Rigsmál; imedens Jotnernes Stammer endnu længe vedbleve at være fiendtlige, eller i det mindste, da de ikke underkastede sig som Slettelandets Beboere, og heller ikke deeltoge i den nye Gudsdyrkelse, maatte blive mistænkelige, som et Folk, der var farligt for Asernes Herredømme, og maaskee i Tiden kunde virke til dets Undergang. Endeel Dogmer, hvilke Sletternes Beboere uden Tvivl havde tilfælles med Joterne, f. Ex. om Surtur, om Verdens Oprindelse, om Thor og Loke, m. fl. bleve, som Foreningspunkter, optagne i Asalæren; ja, om vi tør troe den yngre Edda[97]), saa var der mange Dele af den gamle Cultus, der optoges kun med forandrede Navne; men som da vist nok ogsaa med disse Navne tildeels fik en ny Betydning. Aserne selv erklærede sig for de, for en Deel alt fra ældgamle Tider dyrkede Guder, snart under de gamle, snart under andre Navne; og deres Paastand beviste de ved deres Indsigt i Naturens

---

[97]) Jvf. Efterskriften til Dæmis. 49. Den ovenfor meddeelte Anskuelse er ikke ny; men i det Væsentlige allerede fremstillet af Münter. Ogsaa den yngre Edda hentyder (l. c. og i Fortalen) paa noget lignende, ligesom Snorre. Yngl. S. o. fg. Saxo har uden Tvivl bevaret Spor af Sagnet, endnu mindre forvanskede ved fremmed Tilsætning, i det han lader flere af Asaguderne virke i Norden, allerede længe inden de optræde der personligen, eller som Mennesker. Ogsaa her, ligesom næsten overalt, viser han sig som en tro Overleverer af Folkemythen. Heri bestaaer netop hans eiendommelige Fortieneste ved Siden af Islænderne, der for det meste enten kun give os de gamle Qvad selv, eller indblande senere Udtydninger fra Munketiden i deres Fremstilling.

Kræfter; tillige ved adskillige Giøglerkonster[98]); men endnu mere ved den af alle raaere Folkefærd som et Slags Trolddom betragtede Skrivekonst (Runerne), ved udvortes Glands og Pragt, og ved Kundskaber om Ting, der maatte forekomme Skandinaviens Indbyggere som Vidundere. Saaledes opstod uden Tvivl Asalærens Religionssystem; hvilket vist nok ved dets hele Anlæg røber Stifternes Klogskab og Dannelse; men dog, uagtet den Fiinhed, hvormed Delene, f. Ex. i den yngre Edda ere bragte i Forbindelse, for en nogenlunde opmærksom Jagttager ei kan skiule de paafaldende Modsigelser, som Systemet indeholder, eller dets Udspring fra forskiellige Kilder og Elementer[99]. Ved de gamle Nordboers, i høi Grad poetiske og, jeg kunde fristes til at sige, philosophiske Aand, ere hine Modsigelser vel opløste i en skiøn Harmonie; men denne kan dog ikke dække de Spor, den skandinaviske Mythe har af en heterogen Sammenblanding. Det er sandt, vil man tage

---

98) At saadanne Konster, der virke saa mægtigt hos alle halvraae Folkefærd, ere anvendte i hiin Tid hos Skandinaviens ældste Indbyggere, kunne vi saameget mindre tvivle om, naar vi see deres Anvendelse og Virkning endnu i en langt sildigere Tid, ved Christendommens Indførelse, f. Ex. af Ol. Tryggesen i Norge og Præsten Poppo i Danmark.

99) Et Par saadanne Modsigelser ere allerede ovenfor berørte i Anledning af Jette-Læren. Et Par andre vil jeg her endnu anføre som Exempler. Surtur, den Alt oplivende, den oprindelige Alfader, (s. ovenf.) staaer som et dødt Væsen, lige indtil han først i Ragnarokr, som Jøtnernes Anfører, bringer Asaguderne deres Undergang. Verden er snart et Værk af Alfader, snart et Værk af Bure's klippebaarne Sønnesønner; snart kunde man sige, en blot Naturfrembringelse af Ymers Krop. Heraf opstaaer den, og dog er Ymer et ondt Væsen; endskiøndt han aldrig, endog kun beskyldes for nogen ond Gierning, imedens Aserne begynde deres Liv med et Mord, og danne den gode Verden af den Dræbte. Loke er ikke allene Ildens Gud, men tillige et Symbol for det Onde i dets farligste Skikkelse; han er baade Asernes frygteligste Fiende, og deres uundværligste Ven m. m.

Mytherne blot som Speculationer over Naturen, da kunne ogsaa modsigende Symboler udtrykke overeensstemmende Tanker [100]); men hos Folkefærd, som de skandinaviske, fulde af Aand, Liv og Phantasie, er den blotte Naturspeculation ikke tænkelig i Folkets Myther. I det mindste vil med hiin forene sig den ethiske Mythus; og ved en poetisk Verdensanskuelse, i hvilken enhver stor Handling, enhver ualmindelig mærkværdig Begivenhed selv bliver til Mythe, slutter næsten uden Undtagelse den historiske Mythe sig nær til den physisk-moralske.

Skandinaviens Gudelære er, i dens Hovedbestanddele, ingen Samling af præstelige Myther [101]); Religionssystemet er ingen blot Præstelære; men den er en Udstrømning og et Billede af Folkets egen Aand. Jeg behøver ikke at hentyde paa hine talrige Beviser i Historien, hvori Troens Aand udtaler sig ligesaa kraftigt, som i den Tidsalder af det endnu uforvanskede, hverken helleniserede eller ved asiatisk Yppighed og Vellyst fordærvede Rom, da en Curtius offrede sig for Folket; jeg behøver ikke at anføre mangen længe ulmende Gnist af Folketroen — f. Ex. i Viser som denne „Det var Thord fra Hafsgaard" [102]), eller i den indtagende Mythe om

100) Med Hensyn til den physiske og astronomiske Udtydning, maa jeg henvise til F. Magnusens bekiendte Værker: Eddalæren, Lexicon mythologicum og Calendarium, samt til Geijers ypperlige, af mig saa ofte anførte Bog. (Sveriges Häfder, eller „Urgeschichte".) Det ligger uden for mit Diemed, at indlade mig paa disse Undersøgelser, som i ethvert Tilfælde ere blevne fremmede for Folkets Aand og Religion.

101) Münters Anskuelse af en præstelig Colonie (skiøndt jeg ikke deler den) staaer dog ikke nødvendigen i Modsigelse hermed. Jeg taler nemlig om den allerede fuldstændigt uddannede Mythe, der vel kunde opstaae ved Foreningen af de gamle Myther med en Præste-Mythus; men ikke være dette allene.

102) P. Syvs Udg. af Kæmpev. 1739. I. S. 115. I den nye (Rahbek-Nyerupske) Udg. af gammeldanske Viser har man udeladt denne, der i flere Henseender er en af de interessanteste i Samlingen.

Barnet Skefs, den fader- og moderløses, Ankomst til „Heithaba" [103]); og i mangt et Ord, mangen Skik, der fandtes i de nærmest forbigangne Tider, ja endnu er tilovers i den nærværende [104]) — Skandinaviens hele historiske Charakteer i Oldtiden er det Beviis, jeg især vil beraabe mig paa. — Hvad Mytherne indeholde af Naturspeculation, det gjenfinde vi, som allerede er sagt, for største Deel alt i det høie Indien, og, under en meer eller mindre modificeret Skikkelse, næsten over den hele Jordklode, saa vidt en Gnist af Civilisation i Oldtiden har fundet sin Vei; men det, som er fremgaaet af Folkestammernes Blanding og af deres Forbindelse — dette er det, som er eiendommeligt for hvert Folk især. Men netop denne Tro viser sig tildeels ganske forskiellig fra det, man i Almindelighed anseer for Asalære, ligesom ogsaa forskiellig fra det, hvad denne Lære var. Den nye Religions Stiftere havde, som det synes, mere Herredømmet over deres nye Landsmænds Sind og Villie for Øie, end Opvækkelse eller Bevaring af en virkelig religiøs Sands og Aand. Imedens den gamle Tro endnu bestandig levede hos Landets Indbyggere, i Hierte og i Levnet, eller dog kun efterhaanden og deelviis svandt hen: blev Religionen i Stifternes Haand mere

---

103) *Vilhelm. Malmesb.* p. 22. hos *Savile. Sim. Dun.* hos *Twysden*, den 7de upagin. Side. m. fl. (s. nedenfor.)

104) Hertil hører f. Ex. den allerede af Worm, Mon. Dan. p. 13, og af E. Pontoppidan, i hans „Everriculum fermenti veteris," Hafn. 1736, p. 14. anførte norske Ed „Thore Gud!" som ogsaa endnu i Angeln, efter gammel Gildeskik, bruges, naar Een drikker den Anden til i et Giæstebud eller Gilde. Endvidere de ikke sieldne Levninger af Troen paa Alfer (Elver, Ellefolk) og Underjordiske (f. Ex. paa Bornholm), ligesom paa forbyttede Børn (Skiftinger), som et Værk af de Underjordiske, en Overtro, som man endnu i vore Dage kan finde, endogsaa i en Stad, som Flensborg; ja selv det i Thiele's Folkesagn omtalte Middel derimod: at trække det sygelige, formeentligen forbyttede Barn under en Græstørv m. m.

til en Tienerinde for Livet, der kunde smigre dens Tilhængeres Ønsker, end Beherskerinde over Menneskets indre aandelige Trang. Det, som i alle Religionssystemer havde givet et Herredømme over Livet, blev, saameget som muligt, trængt tilside i Baggrunden, da det, for ganske at kunne udryddes, havde slaaet for dybe Rødder i hele Folkets Tænkemaade, og ved mangen Leilighed igien blev fremkaldt i Enkeltes Samvittighed. — Syndefulde Guder, som Aserne vare, (og for at kiende dem som saadanne, behøve vi kun at tye til den simpelste Udsigt over Eddamytherne, som man naturligviis her ei kan vente sig [105]), maatte ogsaa berettige deres Dyrkere til mangehaande Synder. En Giengieldelse, saadan, som det tilkommende Liv skulde byde disse Dyrkere i Valhals Sale, hvor enhver Fribaaren, der var falden i ærlig Kamp og rig paa erobret Bytte, skulde finde Adgang til de Nydelser, der allerede her paa Jorden vare ham de kiæreste [106]): kunde ikke andet, end være fuldkommen efter et kiækt, tappert, de farligste Krigseventyr elskende Folks Smag; og det saameget mere, som netop ved Forberedelsen til Valhals Glæder, ved den i Kampen vundne Berømmelse, og ved Seierens rige Bytte, ogsaa de jordiske Ønsker og Lyster kunde tilfredsstilles. Men tillige kunde man dog ei dølge for sig selv, at Giengieldelse af Ondt og Godt, saaledes som den var bebudet og lovet af

105) Jeg vil her blot henvise til Ægisdr. i den poet. Edda; eller til Saxos Fortælling om Rinda, p. 44 sq. ligesom til Asernes Adfærd imod Jøtnerne overhovedet, og til Saxos Ord, p. 45: Dii Othinum — divinitatis gloriam maculasse cernentes, summovendum duxerunt. jvf. ogsaa p. 13 og fl. St.

106) Jvf. Geijer's Urgesch. S. 247 med de der anførte Beviser.

Surtur (Alfaðir)[107]), og at denne Alfader selv, dog stod uendeligt høiere, end hiin ovenfor angivne Giengieldelse i det andet Liv, tilligemed de Guder, som skulde yde den. Dog kun med Ulyst fornam man Samvittighedens advarende Røst. Saa blev da Surtur med det skarpe Sværd sat i Baggrunden; og i hans Sted sattes Odin, den listige Eenøiede, hvis Snedighed, Trolddom og Runer giorde ham frygtelig for hans Fiender; ligesaa vel som han ved dem vidste at trøste de

107) Dette fremtræder fuldkommen tydeligt i Vafþrúðnismál. Surtur er det, i Følge den af Aserne erkiendte Jette-Lære, (str. 19. jvf. 42. 48) hvis Lue tilintetgiør Aserne og Verden, tilligemed de Uhyrer, som personificere det Onde (str. 44. jvf. str. 17. 18. med Völuspá, som fornemmelig er dannet efter denne ældre Fremstilling.) Hans Lue udslukkes, naar han har straffet og tilintetgiort den syndefulde Verden og de syndige Guder (str. 50 o. fg.); men selv forgaaer han ikke; thi han er Dommeren, *Valtivi* (Völuspá. Resen. 48), synonymt med Valföðr, Alfaðir; efter den samme Analogie, hvorefter den store Ås *Sigtivi* (Ægisdr. str. 1. 2) ogsaa hedder Sigfödr eller Sigfaðir. (Grimnism. 46.) Saaledes lader det sig forklare, at naar i Ragnarokr alt øvrigt forgaaer, da bliver allene det glandsstraalende *Gimle* (Völuspá. 58. Resen's Edda 15) tilovers i det luende Syd (upaatvivlelig i Muspelheim. f. Resen's Edda. Dæmis. 4. 49. jvf. Völusp. 48.) Thi Surtur, med sine Kæmper fra Muspelheim, og med sine Lysalfer fra det straalende Alfheim (Resens Edda. 15) er Seierherre i Kampen. Hans Værk („Vel Valtivar," Völuspá, str. 55. Ed. Hafn. synes paa denne Maade at give en langt bedre Mening, end efter den sædvanlige Forklaring) er den nye Himmel og Jord — denne Jord, der uden Sæd, ved Straalerne af den nye, glødende Sol (en Datter af Alfröðull: den rødlige Alf? Vafþrúðn. 47 Gloss. Edd. I. 412.) yder en rig Høst. Da lever ogsaa den nye Menneskeslægt i salig Tilfredshed under Alfaders Beskiærmelse, Fred herster (Völ. 51) og *Gimles* Glæder belønne den Troe og Gode, imedens Nastrønds Iis og Edder bringer Morderen, den Meensvorne, m. fl. en retfærdig Straf. (Völ. 37. 58.) Ogsaa Hyndlul. str. 33 34. 39. 40. kunne blot forklares, naar man i de to første, ligesom i den 3die Str. antager de mystisk-identificerede Principer for Jøtners og Asers Anthropogonie og Kosmogonie (Ymer = Bergelmer = Heimdal = Rig) og str. 40 ligeledes Surtur i den ovenfor angivne Betydning.

Venner, han ved sine Valkyrier kaldte til Valhal, naar de ikke længere fandt Beskiermelse i hans Magt. Han traadte i Surturs Sted som Valfader, ja endog som Alfader. Dog var det kun de Fribaarne, der optoges hos ham som Einherjar. Trællene derimod fandt hos de stolte Aser ingen Medynk; men dog vare heller ikke de uden Beskytter. Thor, den stærke Tordengud, som Aserne ei kunde fortrænge, og som de derfor optoge i deres Samfund som en mægtig Beskiermer og Stridskæmpe, i det de snart lode ham gielde for en Søn af Odin, snart udgave ham for dennes Fader, og snart igien kun for hans troe Ven [108]) — Thor var den, som forbarmede sig over de gamle Tienere og gav dem Troskabs Løn i Thrudhiem. [109]) Ganske anderledes var Loke optagen i Asernes Kreds, og næsten ligesom tilforn i de jøtniske Guders Samfund; nemlig som en Fiende, man ei kunde skille sig af med, og som man derfor var vel tilfreds med at kunne holde i Ave ved Hielp af Thors Overmagt; ja endog stundom at kunne benytte sig af hans snedige Paafund til at fremme Asernes egne Hensigter. Som aldeles fiendtlige Væsener, der kun ved usigelig Møie indtil videre holdes i Tømme, fremtræde derimod ligeledes oprindelig finniske Guddomsmagter Fenrisulv og Midgardsorm, eller Jörmungarðr — hiin det personificerede Onde i dets afskyeligste Skikkelse; denne, en ødelæggende Naturkraft, der omslynger Jordens Kiærne, driver, ved enhver Muskeltrækning,

---

[108]) For det sidste, ligesom overhovedet for Thors Overgang fra den finniske til Gothernes og Asernes Religion, ere Hoved-Beviisstederne Olafs Tryggv. S. ed. Hafn. 213. jvf. 201. Desuden de allerede oftere (f. Ex. Anm. 18) anførte Steder af Resen's Edda, den Isl. Rýmbegla, de angelsaxiske Genealogier, m. m.

[109]) S. bl. a. Geijer Urgesch. S. 201.

Oceanet op over dets Bredder, og staaer, bestandigen truende med Fordærverens Magt, ligeover for Aserne.[110])

Dog, hvor farligt de endog true, disse mægtige Uhyrer, saa veed Asalisk og Thors Vælde dog at kue dem — til en Tid. Den Fiende, for hvilken Aserne skiælve, boer høiere og truer med mægtigere Vaaben. Det er Surturs Rige, hvorfra Fordærvelsen skal udgaae, der skal ramme de syndige Asaguder, hvormegen Møie de end giøre sig for at afvende hans Vrede. Formodentlig ere Muspels Sønner (muueligen en Herre-Stamme iblandt Surturs Dyrkere, og maaskee netop Danerne eller Sveitdanerne selv, eller en Deel af samme) ingen andre end dem, man under Navn af Alfer[111]) søgte

---

[110]) Foruden de udtrykkelig om dem handlende Steder i Resen's Edda, Dæmes. 27. 28. 29. jvf. samtlige Steder om Ragnarokr i den ældre og nyere Edda, m. m.

[111]) Herfor taler deels den lignende Beskrivelse over deres Bopæl, Múspelheimr og Alfheimr (jvf. bl. a. de i Anm. anførte Steder med Resen's Edda, Fort. hvor Alfheims Beboere udtrykkelig kaldes „Rifer;") deels at Freir, der paa en vis Maade kan betragtes som Surturs Repræsentant blandt Aserne, hensættes i Alfheim; og at Loke (maaskee fordi han i Surtur's Følge angriber Aserne; jvf. dog Anm. 66) selv benævnes en Alf (Fjöl-Sv. Str. 35.) Endelig siges udtrykkelig i Resen's Edda, Dæm. 3: „Den ældste af alle Guder „kaldes Alfaðir. — Han byggede Himmelen og Jorden, og — naar „Legemet brændes til Aske, da vedblive dog alle de Mennesker, som „handlede ustraffeligt, at leve med ham i Gimle. — Men før Himmel „og Jord skabtes, da var han hos Primthusserne." Her vises ganske tydeligt, deels ved den sidste Angivelse, deels derved, at Alfader skal være med i Gimle, imedens Odin ikke hører til de Asaguder, som paa ny skulle leve op efter Ragnarokr (Vafþr. 50—53), at her ei kan være Tanke om Odin, ja overhovedet ikke om Nogen af Aserne; men kun om den store Unævnelige (Hyndlul. 40) — den samme, der (i Følge Edda Resen. Dæm. 48) efter Asernes og de onde Væseners Undergang i Ragnarokr, skal tænde Jorden i Brand og opbrænde den hele Verden — nemlig Surtur. Om i Øvrigt Alferne (efter den i Texten yttrede Formening) vare beslægtede med Danerne, eller bør holdes for Celter: kan her ei undersøges. Jvf. især Petersen's Geogr. I. 184.

at drage ind i Asernes Kreds, og holdt holt i Ære. Til dem hører sandsynligen *Bragi*, Viisdommens og Digtekonstens Gud; og upaatvivlelig hans Hustru *Idun*, Ungdoms skiønne Gudinde. Ikke desmindre bragte Samvittighedens Rost Aserne endnu altid til, med indvortes Frygt og Skræk at see hen til Surturs retfærdige Flammesværd, uden at man vovede, at træde ham fiendtligt i Møde. Ved Siden af de vundne, venskabeligt sindede Alfer staae derfor i Mythologien ogsaa andre Muspels-Sønner, der true Aserne, som Surturs Retfærdigheds Tienere, fra dennes lysrige Muspelheim; ligesom man, ved Siden af Asa-Loke, endnu antog en Anden, den mod Aserne aldeles fiendske *Utgarða-Loki* (den udenlandske Loki), der havde sit Sæde blandt Finnerne. Sandsynligen, som allerede ovenfor bemærkedes, blev ogsaa Auka-Thor oprindeligen, som den vilde, fiendtlige Thor, adskilt fra den blandt Valhals Guder optagne, med dem forbundne Asa-Thor.[112])

V.

Paa denne Maade kunde Aserne, i det de deels føiede sig efter og sluttede sig til de religiøse Anskuelser, som de forefandt i Norden, deels efterhaanden forvandlede dem, finde Indgang og Dyrkelse hos de forskielligste Folkefærd — og fandt virkelig begge Dele. Beviset ligger i den historiske Kiendsgierning, at man finder Odinsdyrkelsen og Asareligionen udbredt fra Iishavet indtil Alperne[113]), og fra Sarmatiens Grændser til paa hiin Side af det atlantiske Hav (i Grønland f. Ex.); men derhos forskiellig i ethvert Land, ja hos enhver Folkestamme i det samme Land; saaledes en ganske

112) See nedenfor Anmærkningen, hvori Thor's Navn berøres.

113) I det Indre af Landene dog først sildigt, og først ved Folkevandringerne. (jvf. Geijers Urgesch. S. 240. fg.)

anden i den største Deel af Norge, end i Sverrige; her atter anderledes, end i Danmark; i Danmark igien anderledes paa Øerne — ja maaskee endog paa hver enkelt Ø, for sig betragtet — end paa en betydelig Deel af Fastlandet; og paa dette igien uddannet i det mindste i tre forskiellige Skikkelser. Ja, naar Aserne, det vil sige Asadyrkelsen, kom til den samme Egn, men til forskiellige Sider og fra forskiellige Kanter: saa var den nye Odin ikke liig den gamle, eller var en anden; og en tvefoldig Asadyrkelse forenede sig atter som to forenede Religioner. Saaledes ved Siden af Wodan herskede Odin(?) i de Lande, vi nu kalde Mecklenborg[114]); eller den ene Odin fortrængte den anden, som i Fyen. (V.)

Imidlertid fandt Aserne dog ikke overalt Indgang; men enkelte Stammer og enkelte Landsegne vedbleve længe at være fremmede og fiendske imod de nye Ideer, og mod den Stamme, der indførte dem. Iblandt disse Fiender vare fornemmelig Gotherne farlige Modstanderne, hvilke, foruden den aandelige og physiske Kraft, som de forud besadde, tillige ved de Forfølgelser af de nuværende Asadyrkere i Sletlandene, for hvilke de havde været udsatte, og tildeels endnu vare det, som og ved deres paa den Tid umilde Opholdssted, vare blevne endnu vildere. Disse Gother have længe med Kraft værget sig, saavel imod Asernes List, som imod de Angreb, disse fra Tid til anden forsøgte imod dem.[115]) Saaledes bleve de

---

114) Herom og om de nærmest foregaaende Sætninger, ville Oplysninger forekomme i anden Afdeling af denne Undersøgelse.

115) Om denne historiske Betydning af Mythen om Asa-Kampen med Jøtnerne, maa jeg henvise til Geijer's Urgesch. S. 305 o. f. og Petersens Sagnhistorie. I. D. fra Begyndelsen. Sammes gammelnord. Geogr. I. S. 163 o. fg. Disse Lærdes ypperlige Udvikling af denne Gienstand behøver jeg blot at tilføie Henviisningen til det, som ovenfor er sagt om Forholdet imellem Finner og Gother, for at

da for Aserne, og tillige for disses Dyrkere, til hiin Folkestamme af Kæmper og Troldmænd, bekiendt under Navn af Jøtner eller Jetter; der ogsaa vedbleve at indgyde Asadyrkerne en saadan Frygt, at selv efterat Gotherne for længe siden vare komne i nærmere og mere venligt Samqvem med dem, ja vel endogsaa efterat hine for en Deel selv vare blevne Asadyrkere: vedvarede endnu bestandigen den Skræk, hvormed man betragtede den gamle Idee. Da man nu dog omsider ikke mere fandt denne realiseret blandt Gotherne, forflyttede man Jotens Hiem til fierne, næsten ubekiendte Egne, hvor den eneste, endnu bestandigen fiendtlige Folkestamme, Finnerne, havde deres Opholdsteder; og da tilsidst heller ikke disse i Virkeligheden rigtig svarede til Billedet, som man havde dannet sig om Jetterne, maatte Ideen endelig udvandre til blot fabelagtige Lande.

Men, Spørgsmaalet vil ei kunne udeblive: hvo vare da disse det gamle Skandinaviens Aser, som kunde frembringe saadanne Omskabninger og Forvandlinger, og selv kunde føie sig efter saa forskiellige Skikkelser!? — Svaret herpaa vilde være let nok, naar man blot sagde: „Hvad andet vel, end opdigtede Væsener, Gienstande for Mængdens Dyrkelse, saaledes som Phantasie, Speculation, Præsters Snildhed og List vare i Stand til at skabe dem?“ — Ligesaa let slipper man fra Sagen, naar man nøies med at sige: „Tiden ligger for langt tilbage, til at noget sikkert heri lader sig udfinde.“ — Vist nok, dersom man i Forsøget paa at forklare Mythen

sætte de sidste, som Jøtner, i de førstes Sted, saaledes som allerede Saxo paa mange Steder rigtigt har giort det. Petersen har fulgt en lignende Gang, som den af mig valgte. Med Hensyn til det tildeels afvigende i hans Resultater, maa jeg henvise saavel til det ovenfor udviklede, som til den i Slutningen fremtrædende, jeg haaber tilfredsstillende Forklaring over Mytherne, paa den her betraadte Vei.

kun havde Valget imellem den sidstnævnte Euemerismus og hiin første Anskuelse: saa vilde ogsaa jeg, da denne er befunden utilfredsstillende, maaskee mindre tage i Betænkning, med en af vore lærdeste Historieskrivere at tiltræde den sidst anførte Mening [116]). Men saaledes maae vi, paa den historiske Forsknings nærværende Standpunkt, ikke stille Spørgsmaalet. Saa lidt som en kold Speculation kan udgiøre Folkemythens Væsen: ligesaa lidt, og endnu mindre, kan den endnu koldere og mere tørre Euemerismus. Hvorledes Mythen viser sig for os, er ovenfor antydet; hvad Historien kan tilegne sig og fordre af den, er: Skildringen af det Folks Sæder og Charakteer, som Mythen tilhører, og Besvarelsen af det Spørgsmaal: hvorfra, og ad hvilken Vei den er kommen til Norden? — Den førstnævnte Skildring fører kun paa en fiernere Maade til Maalet for nærværende Undersøgelser; og saaledes vil det heller ei være nødvendigt, videre at udføre de ovenfor givne Vink og Antydninger. Det andet Spørgsmaal er, som bekiendt, tidt nok opgivet, og tidt besvaret; men altid, efter min Formening, efter urigtige Forudsætninger. Det er nødvendigt, at vi betragte enhver Kilde, der kan have Indflydelse paa Besvarelsen, enkelt og særskilt. Den ældre Edda gav os det, som ingen anden Kilde kunde give, nemlig Asalæren, saaledes som den var fremgaaet af Kamp og

---

116) Saaledes i det mindste forklarer jeg mig den Lethed, hvormed Dahlmann (Gesch. von Dänem. I. S. 31 o. f.) glider hen over de hid henhørende Spørgsmaal. Den, som besidder noget af dansk Nationalitet, kan dog neppe, troer jeg, behandle Eddas høipoetiske Mythus, og Folkemythernes poetiske Bevarer, Saxo, med den Ligegyldighed, som det her er skeet. Ja, selv uden Hensyn til Nationalitet, maatte, synes mig, det blotte Studium af Mytherne i de originale Kilder være nok, for at spore til Efterforskninger om deres Betydning, og hvorledes de i den Skikkelse og under saadanne Modsigelser kunde udvikle sig.

Fredsslutning imellem forskiellige Troessystemer; og følgelig angav den ogsaa det Forhold, hvori den var traadt til den tidligere Religionscultus i de Lande, hvor den tog sit nye Sæde. Men Spørgsmaalet, som her sigtes til, maatte den, ifølge sit Væsen, paa enkelte Hentydninger nær, lade være ubesvaret; efterdi Asernes egen Tro, om de havde nogen saadan, alt for meget er traadt i Baggrunden mod deres beregnende Politik, og mod Bestræbelsen for at vinde deres nye Landsmænd, til at man vil kunne vente sig noget umiddelbart tilfredsstillende Resultat af en Sammenligning imellem Asalæren og andre Nationers Troessystemer.

Da denne Lære længere hen i Tiden havde maattet vige for Christendommen, og hos de mere Dannede kun endnu var et Vehikel for Poesien, blev den en Gienstand for lærd Forskning og Speculation; medens hos Folket endnu mangehaande Levninger af den gamle Tro blandede sig med den nye, eller som Brudstykker af gamle Sagn og Historier gik fra Mund til Mund. Præster og Munke derimod, tilligemed Alle, paa hvem disse havde en mere betydende Indflydelse, giorde de gamle Guder til intet andet end Diævle og onde Aander. Saaledes opstod den tredobbelte Skikkelse, hvori vi forefinde Asalæren, naar vi abstrahere fra de eddiske og de ældste Skialdesange.

VI.

I den sidstnævnte Skikkelse (som onde Aander) fremtræde Asaguderne, fornemmelig Odin, som handlende Personer, endnu i sildigere Tider temmelig hyppigt i de islandske Saga'er m. fl. St. ja endog indtil vore Dage have enkelte Spor og Levninger af en saadan Forestillingsmaade vedligeholdt sig i Folkesagn og Stednavne. Men for vort Øiemed have det

Slags Spor og Rester af en ældre Tids Folketro kun for saavidt noget Værd, som de undertiden kunne bidrage til at oplyse os om, hvilke Folkestammer der paa dette eller hiint Sted have boet. Langt vigtigere ere, i visse Henseender, de lærde Undersøgelser og Sammenstillinger, saaledes som vi finde dem i den nyere Edda og i Snorres Ynglinga-Saga, omendskiøndt vist nok Lærdom og Fortolkning paa begge Steder i en saadan Grad bære Præget af den Tid, hvilken de tilhøre, at man, ved første Øiekast, let kunde fristes til at finde mere Stof til Latter, end til Belæring. Den Ringeagt for nationale Sæder, Sprog og Tænkemaade, tilligemed den ubegrændsede Ærbødighed for Rom og Alt hvad hermed stod i Forbindelse, som den udenlandske Geistlighed søgte at indføre, og at fremstille som væsentlig Deel af den nye, i Begyndelsen neppe ganske uden Koglerier og konstige Midler indførte Christuslære[117]), kunde vel ikke strax og umiddelbart finde Indgang hos de nationalstolte Skandinaver; men aldeles kunde den ikke forfeile sin Virkning. Det Nationale kunde ikkun da bevare sin Gyldighed, naar det enten optraadte i

117) Noksom bekiendte ere Beviisstederne, som vedkomme Poppo og hans Jertegn. Ditmar. Merseburg. l. II. (Leibnitz. I. 333.) Widuchind. l. III. (Meibomii Scr. I. 659. sq.) og forøget med eventyrlige Legender hos Adam. Brem. II 26. Ligeledes hvad der berettes om Olaf Tryggveson, paa flere Steder i hans Saga, særdeles c. 235. Kiøbenh. Udg.; om Herigar (Rembert. c. 16. Langebeks S. R. D. I. 458. Pertz Mon. I. 752. sq.) m. fl. a. Hermed staaer i Forbindelse, at de christne Præster en Tid lang ikke saameget synes at have været ærede af Folket, som dette derimod frygtede dem som et Slags Hexemestere. Dette bliver saameget mere sandsynligt, naar man tænker paa at de tidligste indfødte Forkyndere af Christendommen vare kiøbte Slaver; (Rembert. c. 7. 14. S. R. D. I. 441. 455. Pertz. I 697. 700) altsaa formodentlig Finner; thi frie Danske, Gother, Friser, solgtes ikke som Trælle.

romersk Dragt, saasom hos Saxo[118]; eller i det mindste blev sat i Forbindelse med Roms og det hellige Folks Historie, og udledet af en med disse fælles Afstammelse og Oprindelse. Saaledes gik det hos Islænderne. Asernes Navn, og Sagnet om den østlige Oprindelse af Asastammen, d. v. s. den Herskerstamme, som havde indført Asalæren, brugte man for at skaffe sig Asiater; Svithiod giorde man til Skythien; Thor blev først forvandlet til Tror, derpaa til Tros; Frigg maatte danne Overgangen til Phrygien; og endelig fandt man ogsaa det fælles Punkt, hvorfra baade Asier og Romere maatte nedstamme: det verdensberømte Troia. Men af Martianus Capella, og lignende Forfattere, havde man øst endnu andre Kundskaber. Roms Guder maatte blive til den fælles Stammefaders Forfædre; medens man tillige havde lært, at alle Mennesker, følgelig ogsaa hine Hedenskabets Guder, hvis Existents nu blot kunde reddes som Mennesker, nedstammede fra Noah, og saaledes ogsaa fra Adam. Naturligviis vidste man ogsaa her let at hielpe sig; og saaledes opstod den fra flere Sider mærkelige Stamtavle, som vi finde i

118) Jeg behøver neppe at erindre om Saxos *Curetes* for Curlændere; om Orientis imperium og Byzantium for de østlige Lande i Almindelighed, og derfor snart for det østerlandske Keiserdømme, snart for Ehstland, eller overhovedet blot for Østen; om hans Gigantes Fauni, Satyri, o. s. v. for Jøtner, Trolde, og andre Væsener i den skandinaviske Forestillingsmaade. Han yttrer sig selv tydeligt nok i den Henseende i sin Fortale: Quis enim res Daniæ gestas literis prosequeretur? quæ, nuper publicis initiata sacris, ut religionis, ita latinæ quoque vocis aliena, torpebat &c. Men heldigviis bevirkede dog hans Nationalfølelse, at det kun var Yderklædningen, som han laante fra Latium; Aanden, ja endog den indre Klædning, tog han i Hiemlandet. Man gienkiender jo selv i hans latinske og prosaiske Omklædning eddiske Sanges Form og Alliteration; og det endog der, hvor Originalen selv er forsvunden; f. Ex. i Mythen om Erik den Veltalende.

Fortalen til den yngre Edda, og som allene var nok, hvis vi endog ingen andre Kilder besadde, til at oplyse Udlandets Indflydelse paa Skandinavien og paa de af Skandinaver beboede Lande.

Denne Stamtavle begynder med Adam og Eva; gaaer derpaa over til Noah og hans tre Sønner, og derpaa til den babyloniske Taarnbygning, som styredes af Zoroaster, „der loe inden han græd, og indførte Afguders Dyrkelse, i det han selv blev dyrket som Baal, Bel, og under mange flere Navne." Herpaa følger Saturnus paa Creta, „der smeltede Guld af rød Jord," bortførte Europa, og blev dyrket som Gud; men senere hen maatte flygte til Italien for sin Søn Jupiter, „der i det nordiske Tungemaal hedder Thor," lod sig der kalde Niord, og blev Konge. En Efterkommer af Jupiter i 7de Led var Priamus, „som man holder for Odin, Overkonge i Troieborg, som 12 Kongeriger vare undergivne og hvor der taltes 12 Sprog." Hans Hustru var Frygg, af hvem Phrygien fik Navn. Hans Datter Troa ægtede en trojansk Underkonge Memnon; og deres Søn var Tros, „som vi kalde Thor." Denne ihjelslaaer Hertugen i Thracien, Loricus, og indtager Riget Trana, „som vi kalde Trudheim." Derpaa undertvinger han Alfheim, og alle Berserker og Riser; finder Norden for Alfheim en Spaaqvinde „Sybill, som vi kalde Sif," og ægter hende. Nu gaaer Stamtavlen rask fremad: Loride, Henrede, Vingethor o. s. v. giennem 11 Led indtil Skialdunn, „som vi kalde Skiold;" derpaa kommer Biaf, „som vi kalde Biar," og nu Vóðin, „som vi kalde Odin." Hans Ægtefælle var Frigiða, „som vi kalde Frygg." — Romerne, ligeledes Efterkommere af hine Trojanere, havde ogsaa dannet sig efter dem. En af dem, Pompeius, undertvang Orienten; og Odin flyede for ham fra Tyrkeland med en Skare af sine Tilhængere, og med store

Rigdomme, til Norden; først til **Saxland**, hvor han længe opholdt sig, og deelte Land til sine Sønner; [Vegdeg nemlig Øst-Saxland; Beldegg, „som vi kalde Balder," Vestphalen; Sigge, „fra hvem Volsungernes Slægt stammer," Frakland][119]) dernæst til **Reidgothland**, „hvorover han satte „sin Søn Skioldr, fra hvem Skioldunger komme, dette er Danakonger, og hvad dengang kaldtes Reidgotaland, det hedder „nu Jotland;" endelig til **Svithiod**, hvor han deelte Herredømmet med Gylfe, byggede Sigtun [og kaldte sig som Konge Niord], „og derfor finder man skrevet i gamle Bøger, at den første Sveakonge hed Niordr." Her indrettede han nu Alt paa samme Fod, som tilforn „i Troia og i Tyrkiet;" og satte derpaa sin Søn Seming til Herre over Norge. Da Nybyggerne efterhaanden giftede sig i Landet, „saa blev snart Asia-Mændenes Sprog det herskende i alle disse Lande."

Mindre vidt dreven til det Latterlige, men dog i Grundtrækkene af selvsamme Charakteer, er Snorres Fremstilling[120]); derimod er det engang saa berømte Lángfeðga-tal[121]) næsten ordret overeensstemmende med hiin latterlige Beretning i Edda; kun at det er kortere i Udførelsen, men endnu fuldstændigere i de første Led af Stamtavlen. — Vist nok vil det ved første Diekast falde den Forstandige vanskeligt at undertrykke et medlidende Smiil — ikke saameget over at see, at man under Middelalderens og Munkealderens Mørke og Barbarie har kunnet sammenskrive

---

119) Tilsætningerne i denne Parenthes, ligesom flere af de foregaaende, ere sildigere, af endnu ringere Værdi end det øvrige, og findes ikke i alle Haandskrifter af denne Edda, hvis Afvigelser overhovedet vise hen til en successiv Uddannelse og Omdannelse af dette Slægtregister. Jvf. bl. a. Petersens Sagnhist. I. 116. o. f.

120) Det er aabenbart, at han vil henføre Sviþjóð til Skytherne, Vanaquísl til Tanais, Asernes Navn til Asien, o. s. v.

121) Langebeks S. R. D. I. p. 2.

noget saa afsindigt Tøi; som langt mere derover, at det af lærde og ellers forstandige Mænd i de sidst forløbne Aarhundreder er blevet taget for gode Varer, og tillagt en høi Alderdom; ja endog er lagt til Grund for en reent fingeret Chronologie. Imidlertid vil hos den fordomsfrie Grandsker en alvorligere Betragtning snart vende tilbage; i det han vil kunne vinde den Overbeviisning, at til Trods for alle de Vanskabelser, som Mythen i denne Skikkelse har maattet lide, ville enkelte Guldkorn for Historien dog kunne opdages i samme.

Betragte vi nemlig først hiin Fremstilling i og for sig selv, da ville vi ei kunne oversee den ivrige Stræben, ikke efter at ville paabyrde letsindige Læsere en reen Fabel — men snarere efter at redde det Overleverede, en national Tradition, der endnu bestandig var Nordboen hellig (om end ikke mere som religiøs Mythe, saa dog altid som et Skelet af den ældste fædrelandske Historie) fra et tredobbelt, truende Uheld; nemlig fuldkommen Undergang og Forglemmelse; Fordømmelse som hedensk Ugudelighed, i uvidende Præsters og Præstetieneres Øine; og Foragt af dem, der kun fandt Lykke og Salighed i Rom og i det romerske Væsen.[122]) Derfor

[122]) At en saadan Tendents ikke blot er indbildt, men ogsaa historisk, beviser bl. a. Saxos Ord i Fortalen (sammenlignede med det ovenfor anførte Sted): Quantum — ingenii illius homines historiarum edituros putemus, si scribendi sitim Latinitatis peritia pavissent? o. s. v. Derhen tyder ogsaa endnu i sildigere Mythen, den synlige Stræben efter at sammenknytte dem med christelige og romerske Ideer; naar f. Ex. Islænderne uden videre føre Frodes Fred tilbage til Janus-Templets Lukning og Christi Fødsel; hvorimod Saxos nationale og poetiske Følelse lader et Slags Tvivl om den prosaiske Synchronisme skinne igiennem den mere digterske Opfatning af en allerede almindelig Amalgamering af heterogene Fortællinger. *Creditum est*, tam profusæ pacis amplitudinem *ubique æqualem* — non adeo terrenæ principatui, quam divino ortui famulatam fuisse. o. s. v.

maatte Folketraditionen, ihvordan det end gik, slutte sig til Roms og til den hellige Historie. Tillige maatte den gode Christus i det 13de og 14de Aarhundrede have den Umage, at forvandle de gamle Guder til Mennesker; og hertil giorde Etymologien, saaledes som den i hiin Tid var, ypperlig Tieneste.[123]) — Fradrage vi nu det, som hiin dobbelte Stræben har tilføiet Fremstillingen: saa bliver vist nok intet andet tilovers, end en nøgen Navnefortegnelse, som end ydermere, da den er blot mythisk, er uden alt Værd med Hensyn til at danne en Chronologie for den ældste Tidsalder; men som imidlertid allene derved modtager en ikke ubetydelig Værdi, at skiøndt Forfatteren eller Samleren af den yngre Edda meget vel vidste, at Thor i Asalæren fremtræder som Odins Søn, saa forekommer han dog, saa ofte han nævnes i den her omhandlede Fortale, (nemlig to eller tre Gange) her blandt Odins Forfædre, altsaa som Gienstand for en tidligere Dyrkelse, end denne Guddoms. Man kan ikke tvivle om, at dette ei havde fundet Sted, dersom ikke virkelig Folkemythen, i Modsætning til den præstelige Religionsmythe, havde medført denne Omsætning. Derimod maa naturligviis Troia, med

---

123) Som Analogier til de ovenfor anførte etymologiske Fortolkninger, vil jeg blot anføre, at f. Ex. Wilhelm af Malmesbury (ed. Savile f. 3.) udleder Germania af *germinare*, og derfor ansees det for eet og det samme som Scandinavia, da man har kaldt dette vagina gentium; at Ditmar fra Merseburg (Leibnitz. I. 409) udleder Anglernes Navn „ab angelica facie," (maaskee skuffet ved en misforstaaet Spøg af Paven; s. Bromton hos Twysden. 72. b. 779) ligesom Eidora af *Hegge* og *Dor* („das Heckthor"); at Adam fra Bremen (I. 47) afleder den danske Kong *Gorms* Navn af det tydske „Wurm," det bekiendte Oddesund i Jylland af den t. Keiser Otto, ligesom Theod. de Niem af lignende Grund, nemlig for at forherlige Keiseren vil aflede Odense (Oðinsey) af „Otto" og „See." (Meibom. I. 665.) Men vi behøve ei at gaae saa langt tilbage; endnu i vore Dage finde vi berømte Navne ved Hypotheser og Slutninger, der støtte sig til ligesaa latterlige Forudsætninger.

Alt hvad deraf er afhængigt[124]), falde bort som Kiærlingsnak; ogsaa Vandringen giennem Sachsen, o. s. v. bliver høist problematisk, ja finder endog i denne Angivelse, om den ikke paa anden Maade kan begrundes, slet ingen virkelig Støtte; da den aabenbar kun er anbragt her, for at tiene til Beviis for Odins vidt udbredte Dyrkelse, og for hans Identitet med Wodin eller Wodan, Saxernes og andre germaniske Folkefærds Gud. Ja endog Nedstammelsen fra Asien vilde ved denne Auctoritet ikke vinde nogen Bekræftelse, dersom der ikke fandtes en Mængde andre Beviser, som tilstrækkeligt godtgiorde, hvor gammelt dette Sagn er.[125]) — Men, foruden den paa hiin Tid endnu existerende skandinaviske Digter- og Folke-Mythus, foruden Lysten til at etymologisere, foruden den hellige Historie, og Ønsket, at bringe Rom, Troia og Saxen ind i Asastammen: maa der, ved Sammensætningen af ovenanførte Stamtavle, desuden være benyttet endnu en anden Kilde, der selvstændigen adskilte sig fra de øvrige; dette beviser hiint: „som vi kalde" — der saa ofte vender tilbage og forekommer ved saadanne Navne, der vare fremmede for de andre Kilder, som vi nyligen have hentydet til. Vi finde hiin Kilde næsten fuldstændigen bevaret i de angelsaxiske Krøniker.[126]) Lige fra Athra til Beldegg, og flere af dennes

124) F. Ex. Pompeius, Byzanz, det sorte Hav, Tidsregningen, den hele Fremstilling af Asernes Tog, m. m.

125) Jvf. Geijer. l. c. p. 327—378. Magnussens Eddalære, paa mangfoldige Steder; og Lex. Mythol. v. *Asgarðr.* Petersens Sagnhist. I. S. 86. o. fg. S. 114. og fg.

126) De findes næsten fuldstændigen stillede ved Siden af hinanden i Suhms Tabeller t. den krit. Hist. T. XVI. og Krit. Hist. I. 464. 510. o. f. Derimod sammensmeltede i Langebeks Scr. R. D. I. p. 7. sq. Navnligen den førstnævnte Fremstilling letter betydeligt Oversigten af Forholdene; dog er det absolut nødvendigt, til en fuldstændig Opfatning af disse Forhold, ligesom af deres Udvikling og Omdan-

Efterkommere, læse vi i dem den samme Stamtavle, allerede fra det 9de Aarhundrede af, ja tildeels endog alt hos Nennius; dog saaledes, at der hvor dobbelte Navne findes, forekomme hos Angelsaxerne kun de, som man i Fortalen til Edda forklarer, og disse med nogle, mest dog ubetydelige Variationer i Skrivemaaden, og enkelte Tilsætninger; et afgiørende Beviis paa, at ogsaa her (ligesom ved Chronologiens Bestemmelse for de sildigere Tider) har man benyttet disse angelsaxiske Krøniker[127]); og det i det mindste tildeels paa en Tid, da der allerede saa længe i Tydskland gaves et Vestsaxen og et Vestphalen, at Etymologikeren kunde komme paa den Mening, at Englands Vestsaxer stammede fra Vestsaxerne i Tydskland.

Men ligesaa vist som dette er, lige saa fejlagtigt vilde det være at antage, at ingen egentlig skandinavisk Kilde tillige havde været benyttet ved den ofte omtalte Stamtavle. Allerede hiin Dobbelthed i visse Navne, og de ellers ikke

nelse, at betragte dem til enhver Tid af denne Udvikling, og med Afvigelserne i de forskiellige Haandskrifter af de originale Kilder; saaledes som det tildeels allerede er skeet af Grimm (Deutsche Mythol. i Anh.) Derved træder f. Ex. Mythen om *Scef*, som vi strax komme til at berøre, frem i dens fulde Betydning; ligesom ogsaa den bestandig ivrigere Stræben efter, saavidt muligt, at føre alle Kongeslægter i deres Oprindelse tilbage til Gudestammerne.

127) Man kunde vel ogsaa tænke sig, at der maaskee, ved hine Navne, hentydedes paa en særegen, f. Ex. sydbansk (slesvigsk) Tradition. Men ligesom den ovenfor fremsatte Anskuelse allerede bliver mere sandsynlig ved den øvrige ganske utvivlsomme Indflydelse af Angelsaxerne paa den islandske Historieskrivning, saaledes bliver den sidste derimod næsten uantagelig allene af den Grund, at paa den Tid, da den yngre Edda, Lángfeðgatal i dets nuværende Skikkelse, m. m. ere blevne til — ja allerede fra Beg. af det 11te Aarh, vare uden al Tvivl den gamle, nøie Forbindelse med Saxer og Angler, disses Tog til Brittannien, o. s. v. i Sønderjylland saa godt som udslettede af Erindringen.

forklarlige Afvigelser imellem begge Slægtregistere i den tidligere og sildigere Tid, modbeviser dette. Kun dette lader sig ikke antage med Sikkerhed, at den skandinaviske Tradition, ogsaa adskilt fra den angelsaxiske, allerede havde kunnet meddele en ligesaa fuldstændigt sammenhængende Stamtavle. (Slægtregistrene i den poetiske Edda ere ogsaa alle fragmentariske, saaledes som de egentlige Mythers Natur maatte medføre det.) Derimod bekræfter Sammenligningen af ældre og nyere angelsaxiske Gientagelser af Slægtregisteret paa en i Øine faldende Maade det, som ovenfor er sagt om Uddannelsen, eller snarere Corruptionen af den skandinaviske Tradition. Ligesom her, saaledes ogsaa hist, har Munkevæsenet yttret sin ufordeelagtige Indflydelse. *Scef*, Athras Stamfader, aabner det nationale Slægtregister; men allerede fra det 9de Aarhundrede af maa han her vandre ind i Noah's Ark, og lade sin Æt føre tilbage til Adam; endskiøndt hine overdrevent eventyrlige Tilsætninger, som vi fandt i Fortalen til den yngre Edda, vare fremmede for Angelsaxerne, ligesom næsten overhovedet for den hele tidligere Periode.[128]) (VI.).

---

[128]) Nennius (s. Gale. p. 105. Leibnitz. I. 33) gaaer fra Hengst og Horst tilbage til Woden; fra ham til Frealf, Fredulf, Fuin, Folepald og Geat, „qui fuit, ut aiunt, filius Dei." Beda, (I. 15. Commel. p. 157) ligesom det Fragment, der tillægges *Ælfred* selv (bag i Spelmanns vita Ælfr. p. 199) gaaer ikkun tilbage til Woden, formodentlig fordi de have meent, at een Gud til Stamfader kunde være nok. Af lignende Grund har vel ogsaa Henr. Huntingdon (Savile fol. 214) og *Chron. Sax.* a. 547 (ed. Gibson. p. 19) udeladt Tilsætningen „qui fuit filius Dei;" fordi han maaskee allerede har anseet *Geat* for en Gud, ligesom Asser udtrykkelig har giort, og efter ham Simeon Dun. og Ordericus Vit. Derimod fører Ethelwerd (Savile. fol. 437) atter *Geat*, og det udtrykkeligen i Følge indenlandske Sagn (jvf. ogsaa Grimm's Mythol. Anh. p. XVI.) tilbage til *Scef* (Scaf, Sceaf) i det han tillige meddeler Hovedtræk af den smukke Mythe, der, videre udført, forekommer hos Wilhelm af Malmesb. (Savile. f. 22.) „ex Anglorum Chronica,"

VII.

Efter alle i det foregaaende berørte ældre Anskuelser og Fremstillinger kunne vi saaledes endnu ikke komme Maalet for vor næste Undersøgelse — nemlig hvo vare Aserne? (ɔ: hvo bragte deres Dyrkelse til Skandinavien) hvorfra og naar kom de til Norden? — betydeligt nærmere. Dog gives der en tredie Fremstilling af Sagen, nemlig Folkemythen; og denne er af stor Vigtighed for Historiegrandskeren, naar man er i Stand til, nogenlunde at kunne forfølge dens successive Omdannelse. Vi ere saaledes i Stand til — naar vi endog indtil videre lade de Levninger af hiin Mythe, der have vedligeholdt sig lige til den nyere Tid, være uændsede — med Sikkerhed adskille tre forskiellige Perioder i dens Tilværelse. I den tredie og sildigste, hvis Fremstilling vi antage at finde i Middelalderens Folkeviser, især fra det 13de til 15de Aarhundrede, er den gamle Religionsmythe gaaet over til at blive et Eventyr.[129]). Den næst foregaaende, eller

og hos Simeon Dun. (Twysden. 7de Side) med det samme Citat. Den tydeligt fremtrædende Tendents af denne Mythe, at Asernes Stamme og Asadyrkelsen er kommen over Havet og ubeskiermet til Norden — det hielpeløse Barn i den aabne Baad uden Aarer og Roer — det dermed sammenhængende Navn (Scef. s. nedenfor i en følgende Anm.) synes at medføre den Forestilling, at Drengen, der saaledes kun under guddommelig Styrelse kom svømmende over Havet, ligesom fordum Noahs Ark, maatte være født paa Fartøiet selv. *Scef* blev nu til Noahs Søn (Chron. Sax. a. 854. Gibson. p. 77.) og hans Stamtavle førtes nu videre tilbage indtil Adam. Men imedens saaledes her den lærde Fortolkning har været virksom, lagde Folkemythen en høiere Betydning i Sagnet, saaledes som vi finde det udførligt fortalt af den angelsaxiske Saxo, den omhyggelige Bevarer af Folkemythen og Sagnhistorien, Vilhelm af Malmesbury. (S. nedenfor VI.)

129) I Folkeviser (f. Ex. den før omtalte: „Det var Thord fra Hafsgaard") sees denne Charakteer tydeligt; skiøndt ikke mindre tydeligt

anden Periode, som er det 11te og 12te Aarhundredes, og som fremtræder for os hos Saxo,[130]) samt hist og her i Olaf Tryggvesons Saga, og nogle andre ældre Sagafortæl-

Visens Oprindelse af Eddaqvadene; ja endog Tiden for den ældste Form, hvori den er opstaaet. Efter det spottende Sideblik paa de Christne v. 12. kan denne Form ikke være yngre, end omtrent fra den Tid, da den første Kundskab om Christendommen er trængt ind i Skandinavien; saaledes det 8de, 9de, eller sildigst det 10de Aarh. Den nærværende Skikkelse er derimod vel ikke ældre end det 14de eller 15de Aarh. Den samme Forvandling af hedensk Tro til Eventyr, fremtræder i mange nordiske Folkesagn. Men det har ingen Rimelighed, der, hvor en saadan Overgang fra Mythen til Eventyret tydeligt lader sig paavise, (f. Ex. i Sagnet om *Scef*) at ville netop gjøre det Eventyrlige til det Oprindelige; saasom naar man vil gjøre det omtalte Sagn til en forandret Form af Legenden om den hell. Genoveva, hvormed det intet har tilfælles (saaledes som nyligen Leo i hans Skrift om Beowulfs-Digtet, der i øvrigt indeholder meget godt).

130) Hovedstederne hos Saxo, om Asaguderne som saadanne, (eller i det mindste som Eftergjørere af Guddommen (divinitatis raptores, præstigiatores, Magi) ere pag. 9. 12. 13. 15. 16. 23. 103. 104. Paa andre Steder har han trukket dem, som mægtige Mennesker, men altid med overnaturlige Kræfter, ind i den tilsyneladende Historie-Kreds, ligesom han overalt gjør med Jøtnerne. Navnligen høre hertil (naar man forbigaaer de talrige Steder om Jøtnerne) Fortællingen hos Saxo om Hadding, p. 10, o. fg. der ligeledes er opstaaet af Niord; ligesom Frode II. III. og IV. (Saxo l. 2. 4. 5. og 6.) af Freir; som Thorkill (Saxo p. 160) og Cureternes (finnske) Konge Dorno (p. 20) af Thor; Balder og Hother (Saxo. l. 3) af Balder og Hødr; „Gevarus" (sammest.) og Cureterkongen Loker (pag. 12) af Loki, o. s. v. Undertiden træde Guderne op endnu ganske ligesom i Hedenskabet, som handlende Personer; men uden at fornegte deres høiere Natur. Saaledes *Bruno-Óthin* (hos Saxo p. 142. 145. 146.) som det islandske Sagn (Sögubrot) gjør til blot Menneske, imedens et Tilfælde her har bevaret os et fuldstændigt Beviis paa, at Saxo netop giver den gamle, ægte Opfatning, da i Resen's Edda (Nöfn Oþins) *Bruno* just forekommer som et af Odins Navne; ligesom det hyppigen findes i Stednavne fra saadanne Egne, der beboedes af Asadyrkere, og dog ikke (som andre Egne) kiendte Odins Navn i Steder.

linger, er allerede væsentlig forskiellig fra hiin. Guderne ere for en stor Deel endnu Væsener af overnaturlige Egenskaber og Kræfter. Historisk veed man, at de have været Gienstand for guddommelig Dyrkelse; og om de end ikke længere ere Guder, saa rører der sig dog endnu en hemmelig Frygt for deres Troldomsmagt, og et Slags Længsel efter den store, i mange Henseender saa lykkelige Tid, i hvilken de herskede. Nationalkraften, Friheden, Poesien ere siden den Tid bortvegne; men Sagnet giemmer det endnu i Hukommelsen, at engang i Fortiden vare Ophavsmændene for den gamle skandinaviske Forfatning, Magt, Handel og Rigdom, ligesom for Nordens Tro og Digtekonst, komne herind fra Østen[131]. Endnu veed den Danske at mindes de troldkyndige, men feige Finner, som kæmpestærke Jetter i Sverriges og Norges sydlige Biergegne, og i Jyllands Skove, hvor de maatte bukke under for de Danskes og Svenskes kiække Tapperhed; men det er menneskelig Trolddom, der er traadt i Stedet for Gudernes Magt. Derfor ogsaa see vi hos Saxo de guddommelige Myther tæt sammenslyngede med de menneskelige; men Guderne selv løsrevne fra Kongestammen, for hvem det engang var en Ære — ja, da Kongerne og Herrerne tillige vare Præster, en Nødvendighed — at nedstamme fra Guderne[132].

---

131) Fra *Byzantium* siger Saxo; men vist ikke i den Mening, at Byzanz skulde være Troia, eller søges i denne Egn. Vel kiender han ret vel baade Byzanz og det græske Keiserdømme, m. m. Men dog bruger han Stednavne, som Byzantium, Orientis imperium, Hellespontus, Græcia o. a. ikke blot i deres egentlige Betydning; men ofte kun i Almindelighed for østlige Egne, Have og Riger; eller ligesaa ofte for saadanne, der vare beliggende ved Østsiden af Østersøen (s. ovenfor Anm 118). At drage videre Slutninger heraf, vilde være forgieves.

132) Stederne hos Saxo, s. ovenfor Anm. 130. Om Præsternes Herremagt, og om Præsteskabet som Herrestamme s. Ol. Tryggvesons S. c. 23. Om Nødvendigheden af at en legitim Fyrsteslægt maatte nedstamme fra Aserne, s. de i Anm. 47 meddeelte Antydninger.

Islænderen troede, endog som Christen, endnu en Tid lang gierne paa sine gamle Guder; og for at redde dem, giorde han dem hyppigen til blotte Konger. Derfor troede han ogsaa at kunne bygge en historisk Chronologie paa dem og paa sine Slægtregistere; om endog selv den reent mythologiske Anskuelse endnu ingenlunde ganske var forsvunden paa Island. For den Danske derimod, som var bleven Christen paa en anden Vei og Maade, end Islænderne, og som først længe efter det tidligste Bekiendtskab med Christendommen naaede derhen, at han fremhævede Christus af sine gamle Guders Rige, som allene værdig til Dyrkelse og Tilbedelse[133]) — for den Danske vare Guderne deels en venlig, men dunkel Reminiscentz fra gamle Dage, uden nogen Stamtavle; deels en Gienstand for Overtro. Derfor staae de for hans Phantasie uden Tidsforhold; og det falder ham ikke ind, at ville tvinge Sangens Helte, det være nu Guder eller Mennesker, ind i en chronologisk Form.[134]) Endogsaa hvad Rigsmál

133) *Widuchind* l. III. (Meibom. Scr. I. 659.) „*Dani* antiquitus erant Christiani, sed nihilominus *idolis ritu gentili servientes*. Contigit autem altercationem super cultura deorum fieri in quodam convivio rege præsente, Danis affirmantibus, *Christum* quidem esse deum, sed alios eo fore maiores deos" &c. Jvf. de Anm. 117 anførte Parallelsteder. Heraf lade en Mængde hedenske Forestillinger og Skikke giennem hele Middelalderen, ja selv indtil vore Dage sig forklare. Noget lignende fortæller *Helmold*. II. 12 (maaskee dog kun i Følge en etymologisk Fortolkning) om Indbyggerne paa Rygen. Jvf. Anton üb. die alten Slawen. I. 44. Buchholtz Gesch. von Brandenb. I. 230. o. fg.

134) Fra dette Synspunkt betragtet, maa det forekomme os ligesaa urimeligt, naar man vil beskylde Saxo for Anachronismer, som naar man vil bygge et chronologisk System paa ham. Det chronologiske Væsen — eller Uvæsen — truede med at qvæle de tidligere Seklers Aand, og Danmarks Stilling i hiin Tidsalder, ved affindige Combinationer, som kun Uvidenhed, en beregnet Politik, eller Tidens Aand kunde føre med sig — ligemeget, om allene Adam fra Bremen var Forbil-

giver os i temmelig tydelige Billeder, svæver her allerede ligesom hyllet i en Taage, skiøndt dog endnu kiendeligt, forbi vort Blik.

Den ældste Rest af Folkemythen, der lader os kaste et Blik i en endnu tidligere Periode, og hoist sandsynligen er langt ældre, end vi bestemt kunne paavise den: træder først i det 10de Aarhundrede med sikkre Omrids frem for vort Blik, som et Sagn om Asastammens Oprindelse i Skandinavien og i England. Dette Sagn, der sandsynligviis allerede med Angler og Saxer, og ikke først ved de Danskes Krigstog i det 8de og 9de Aarhundrede, var vandret over til England — finde vi først fuldstændigt hos den gamle Ethelwerd, der selv hørte til Kongeætten[135]); dernæst, uafhængigt af hans Fortælling, og noget mere bestemt, hos den troe Bevarer af de nationale Traditioner, Wilhelm af Malmesbury; endelig hos Simeon fra Durham[136]), og nogle Andre. Det fortæller: I den fierne Fortid kom en Baad drivende over Havet til hiin Ø, der vidt og bredt omkring har givet Norden dets Beboere (til Scanza, Scani, Scandinavia); der, hvor Gammel-Angeln ligger imellem Gother og Saxer, ved en By som hos de Danske kaldes Haithaby, hos

lebet for denne Stræben; eller om f. Ex. den saakaldte Eriks-Krønike har havt ældre Kilder af lignende Art tilfælles med ham. Opposition mod en saadan Fremgangsmaade i Nationalitetens Aand, er aabenbar en af Saro's Hoved-Tendentser.

135) Hos *Savile* p 480 cf. p. 473. Om Mythens høiere Alder, f. nedens. Tillægs-Anm. IX.

136) Hvor vidt denne kan betragtes som selvstændig Kilde, lader sig ikke afgiøre med Vished. Han beraaber sig, ligesom Vilhelm selv, paa „Anglorum Chronica," og nævner selv p 135. Vilh. Malm. som Kilde til en Deel af sin Krønike; men har dog Afvigelser fra denne.

Saxerne Sliasvic.[137]) Ingen roede Baaden; men, med et Neg under Hovedet, laae i den en slumrende Dreng, som, uagtet hans spæde Alder, var ifort heel Vaabenrustning. Alle, der saae det, bleve slagne af Forundring; men Ingen vidste hvem Barnet var, eller hvorfra det kom. Dette Vidunder syntes at maatte varsle noget Stort og Betydningsfuldt; Hedebyes Indbyggere pleiede og opfostrede den lille Fremmede med største Omhu; og da *Scef* (saaledes kaldte de ham) var bleven voren, valgte de ham til deres Konge. Hans Søn var *Sceld*[138]) (ɔ: Skiold, de danske Skioldungers Stamfader.) Fra ham stammede *Geat*[139]); og fra denne *Woden*, en Stamfader for Fyrsteslægterne i mange Lande. —

---

137) Ethelwerd har her blot *Scani*. Wilhelm Malmesb. nævner „oppidum quod tunc *Glaswich*, nunc vero *Eitheisi* (al. *Hurtheby*) appellatur." Simeon Dun. har *Slaswic* og *Haithaby*. Den i Texten givne rigtigere Bestemmelse er tagen af Ethelwerd (Savile f. 474.) At *Scani* ikke blot er Skaane, men ogsaa det samme som Scandinavia, er bekiendt nok.

138) Saaledes hos Wilh. Malmesb., Sim. Dun., Albericus og Andre. Beowulfs-Digtet og Ethelwerd have *Scyld;* Saxe-Krøniken og de Fleste, der ikke have *Scef* (dog ogsaa Nogle, der have ham) *Sceldvea, Seldvea, Seldva* og nogle lignende Skrivemaader, om hvis oprindelige Identitet der ei kan være Tvivl. (Jvf. *Grimm* p. XVII.) Ligeledes beviser Omstillingen af nogle Led i Stamtavlen (i det hos Nogle adskillige af Scefs mythiske Forfædre ere indsatte imellem ham og Sceld, for at denne kunde blive født i Noahs Ark) Rigtigheden af den ovenfor Anm. 128 givne Forklaring.

139) *Geat, Eat, Jat, Get,* o. s. v. ere forskiellige Navneformer for et Væsen, „hvilket Hedningerne længe dyrkede som Gud," eller „som var Guds Søn;" (s. Stederne hos Langebek, Scr. I. 8. Grimm. XII —XVI. og A.) aabenbart en Hentydning, om ikke paa den gothiske *Gapt* (s. Grimm p. XXVI.) saa paa Odinsnavnet *Gautr*, for saavidt som Odin snart selv er den høieste Gud (og som saadan ogsaa staaer i Spidsen for Stamtavlerne); snart en Søn (Efterkommer) af denne; derfor ogsaa en Søn, eller Efterkommer, af Thor, Geat, Scef, o. s. v.) Det samme dobbelte Forhold vender ogsaa tilbage hos Scef.

At denne Mythe (i det mindste i den Form, hvori Vilhelm fra Malmesbury giver os den) stammer fra Slesvig og sammes Omegn, lader sig vel ikke tvivle om, (endskiøndt Ethelwerd ikke udtrykkelig nævner dette Sted) paa Grund af Vilhelms Vidnesbyrd (man veed, hvor tro han var i at benytte Folkesagnet og Folkesangen), ligesom ogsaa hans Efterfølgeres Udsagn om Stedet, hvortil Scef først ankom[140]). At Mythen er ældgammel, og i det mindste tilhører Hedenskabets Tid, beviser den Simpelhed og Naivetet, som adskiller den fra alle lignende Myther; saaledes som ogsaa allerede Sammenstillingen af Navnene selv tyder hen paa en høi Alderdom. Flere af de ældste Kilder, navnligen ogsaa den, for en stor Deel samtidigen med Begivenhederne fortsatte Saxekrønike ved Aaret 854[141]), og det formodentlig i det 9de Aarhundrede

140) Hermed skal ikke være sagt, at Mythen kun opstod i *Haithaby*, eller kun derfra har udbredt sig. De mange Afvigelser i enkelte Ting, saavelsom, at denne Mythe, eller nær beslægtede, under forskiellige Navne saa tidt vende tilbage, ligesom det samme Navns Fremkomst i forskiellige Sprog og i lige Sammenhæng med andre Myther, vise netop, at hvor de samme Betingelser fandt Sted, der dannede og udviklede Mythen sig paa samme Maade; og at den samme Mythus derfor kunde tilhøre forskiellige Steder. Her er kun Tale om den Mythens Form, hvori den tydeligst fremtræder, for saavidt som deri det Factum indeholdes: at Haithaby havde Sagnet om Asadyrkelsens umiddelbare, fredelige Indførelse fra Søsiden, uden Krig og Krigsmagt, og uden Folkevandring. — Mueligen kunde endogsaa den islandske Fabel om Asernes Indvandring fra Tydskland til Lands staae i Sammenhæng med dette Sagn; forsaavidt nemlig, som i det mindste Retningen bliver den samme, hvad enten man antager, at Asadyrkelsen er bleven udbredt i en Deel af Skandinavien, enten fra Tydskland, eller fra Sønderjylland.

141) Vist nok kun i Cod. Cantabr. Derimod har jeg paaviist Spor af den samme Mythe næsten i alle Kilder, som ved første Diekast ikke synes at kiende den, tilbage indtil Nennius. (s. Tillægsanm. IX). Om Saxos Lother (lige betydende med Scef) som Skiolds Fader, s. en længere nedens. forekommende Anm.

digtede Beowulfs-Drapa[142]), ligesom endnu andre[143]), nævne allerede *Scef*, Skelds Fader, eller een af hans Forfædre, som Stamfader for de danske og angelsaxiske Konger. Da nu, som man kan tænke sig, naturligviis ogsaa disse Navne maatte knyttes til den hellige Historie: saa har den til Landet drivende Baad givet adskillige af disse gamle Kilder Anledning til at gjøre Scef til Noahs Søn eller Sønnesøn, og at lade ham fødes i Arken. Endogsaa for Saxos Fortælling ligger den samme Mythe til Grund[144]). — Men ikke allene denne

142) En langt høiere Alder giver Leo dette Digt (i hans 1839 udgivne Skrift over samme.) Nogle gjøre det endnu ældre end han; Andre yngre. Mine Grunde, hvorfor jeg sætter Beowulfsdigtet i dets nuværende Skikkelse (Sagnene, det indeholder, ere uimodsigeligen langt ældre) i det 9de Aarhundrede, beroe deels paa Sproget, som allerede er angelsaxisk (ɔ: hverken reent saxisk, eller anglisk ɔ: dansk;) og altsaa røber en Tid, da de i Syden eller i Midten af England indvandrede Folkefærd allerede havde blandet sig, eller da der gaves et Anglia i Brittannien; deels beroe de paa Indholdet. Dette viser nemlig deels en Blanding af Christendom og Hedenskab, der i det saa længe alt christnede England blot kunde finde Sted paa den Tid og i de Egne af Landet, hvor de hedenske Danske havde Magten, og hvor de netop have begyndt at vende sig til Christendommen; deels gaaer Digtet aabenbart ud paa, at hædre en Danerkonge, ikke blot ved hele Emnet, men navnligen ved de mange udtrykkelige Hensyn til Moderlandet, hvis nationale Benævnelser paa enkelte Egne Digtets Forf. dog ikke synes at have kiendt. Er Digtet blevet til i en særskilt Anledning, veed jeg ingen, som bedre kunde forklare dets Eiendommeligheder end Gutthorms Daab. I Moderlandet kan det ikke være opstaaet; særdeles fordi her aldrig har været talt eller stræbet Angelsaxisk. Vest-Egnen var, siden Saxernes og Joternes (Viternes) Udvandring, for en stor Deel bleven frisisk; om der endog mod Norden ere blevne endeel Joter eller Viter og overalt nogle Saxer tilbage; og saaledes den mellemste og den nordlige Deel er bleven jotisk eller vitisk, den østlige dansk. Endnu i 12te Aarh. var Sproget i Flensborg, netop Grændsepunktet imod Mellemlandet, ganske dansk.

143) Jvf. Anm. 128.

144) S. Anm. 141 og IX. Lother's Skildring hos Saxo maa ikke undre os.

Tilsætning, ogsaa det Indskud af en heel Række Slægtled imellem Scef og Sceld, som de fleste have anbragt, beviser den sildigere Alder, eller i det mindste den forskiellige Oprindelse af hine Kilder; imedens uden Tvivl Scefs Fødsel i Noahs Ark indeholder en Allusion til hiint ældre Sagn om det til Landet drivende Fartøi.

Saa meget mere mærkværdig er den Modsigelse, hvori denne Saga staaer til de fleste sildigere Islændere, og til den af de Nyere almindelig antagne Mening; nemlig, at Skioldungernes, Danekongernes og Asernes gamle Ætmænd vare indvandrede i Danmark til Lands, giennem Saxen.

Det synes imidlertid ganske klart, at naar ikke meget i Hine faldende Bekræftelser komme den langt sildigere islandske Anskuelse til Hielp, maa hiint Fortidssagn, allene for Alderens Skyld, have Fortrinnet; fornemmelig da den islandske Hypothese i sig selv slet ikke har Præget af et Folkesagn; men snarere af en lærd Speculation over en mørk eller ubekiendt Gienstand, eller af en forsøgt Udtydning af et Sagn, som man ikke længere forstod. Hertil kommer, hvad der er endnu vigtigere, at denne Hypothese sætter Odin selv i Spidsen for Skioldungerne; imedens hiist Skeld eller Skiold, med hans Fader eller Oldefader Scef, er Skioldungernes, ja Gudernes Stamfader. Til Bestyrkelse for den islandske Anskuelse kan man vist nok anføre, og har ofte nok anført Udbredelsen af Odins (eller Wodans) Thors og Frigges Dyrkelse; ligesom ogsaa adskillige Navne i Omegnen af det sorte Hav, der klinge liigt med andre, som forekomme i Asalæren; endelig

---

Det er den Asisk-Jøtniske Typus for Mythen, laant fra det mytiske Billede af Bergelmer, altsaa Billedet af de forhadte Jøtner. („Han var ond, som sin hele Stamme," siger Resen's Edda Dæm. 4. om Ymer.)

et Par, vist nok meget gamle Sagn om Saxernes og Frankernes Indvandring omtrent paa den samme Vei, ad hvilken Islænderne lade Aserne komme til Norden, hvilke Sagn man da bringer i Forbindelse med andre omtrent samtidige, der lade Saxer og Franker nedstamme fra de Danske[145]). Den første Omstændighed beviser imidlertid intet; da hiin Udbredelse, saa vidt den endog strækker sig ud over Fastlandet, ikke lader sig paavise førend efter eller under den store Folkevandring; og derfor ligesaa vel, og meget mere sandsynligt, lader sig forklare ved de fra Nord til Syden vandrende Gother, Vandaler, Longobarder o. s. v. end ved den, sandsynligviis mange Aarhundreder tidligere Indvandring i Norden af Aserne selv. At derimod Asadyrkelsen, fra de alleræld ste Tider af forekommer trindt omkring ved Havets Kyster, og ved Flodernes Bredder[146]), lader sig derimod lettere og naturligere forklare ved flere Colonier af et og samme Folk paa næsten alle Østersøens Kyster og ved Bredden af de seilbare Floder, end ved een enkelt Folkesværm, der skulde have draget Landene igiennem. Dertil kommer endnu, at ogsaa i de mange, meer eller mindre lignende, hos flere af Middelalderens Folkefærd forekommende eventyrlige Sagn, der aabenbart ere udsprungne af Mytherne om Asernes

---

145) Jvf. om disse Omstændigheder Geijer, Urgesch. S. 305—17. 329—78. Petersens Sagnhist. I. og Nord. Geogr. for ikke at tale om tidlige Forfattere (Dalin. Suhm, Wedel-Jarlsberg, m. fl.) I øvrigt har jeg tydeligt nok erklæret, at jeg ingenlunde benegter Gothernes, Svearnes, Danernes og Asernes Oprindelse fra Osten, og navnlig de førstes fra Høi-Asien.

146) Kun i saadanne Egne findes nemlig alle Asadyrkelsens bekiendte Hovedsæder, f. Ex. *Rethra*, *Haithaby*, *Othinsey*, *Leire* (formodentlig ogsaa Haleire og Sciringsheal, der begge i det mindste vare betydelige Handelspladser i den tidlige Middelalder) *Birca*, *Hlade*, (Asciburgum?) o. fl.

Komme til Norden, spiller næsten altid Vandet, og en Ankomst søleds, eller over Havet, en Hovedrolle selv der, hvor disse Sagn forefindes midt inde i Landene.

Den anden af de ovenanførte Grunde for den modsatte Anskuelse kan (naar man endog ikke vil tage hiin Navneliighed for tilfældig, hvorfor dog meget taler) i det høieste hielpe til at begrunde Antagelsen af et Slægtskab imellem Nationerne, hos hvilke disse Liigheder findes; men ingenlunde en giensidig Nedstammelse. Dertil er Antallet paa de ligelydende, eller tildeels kun lignende Navne alt for lidet; for ei at tale om, at ved nogle af dem er den fornødne Alder af de asiatiske Former, der skulde svare til de skandinaviske Navne, høist problematisk. Ja, om man endog vilde indrømme det saa at sige Umuelige, saa vilde dog deraf ei følge andet, end hvad desuden er utvivlsomt nok: at nemlig de Folkefærd, blandt hvilke Odinsreligionen blev indført, have deres Oprindelse fra Asien.

Hvad endelig den tredie Grund angaaer, saa fortiener den vist nok, om endog i andre Henseender, mere Opmærksomhed. Deels afgiver den fra en vis Side et nyt Vidnesbyrd om den Bestræbelse, man finder hos Middelalderens christnede Folkefærd, efter at udlede deres Oprindelse fra Troia, som Roms Moderstad[147]); deels maaskee kunde

147) Jvf. bl. a. *Freculph* Hist. II. 17. Geogr. Rav. I. c. 11. IV. c. 17. (hvor der bør læses quæ nominatur *Saxonia*, i St. for *Dania*) *Widuchind.* I. (Meibom. I. p. 629. o. f. v.) Om Troia f. Ex. Chron. Weing. Leibnit. I. 781. *Gervas. Tilb.* ib. p. 913. Gesta Franc. (Freher. p. 57.) *Fredegarus.* ib. p. 93. *Aimon.* ib. p. 254. Suhm. crit. Hist. I. 198. o. fg. Mascov. I. S. 164. Bünau I. 359. *Spener* Notit. Germ. I. 333. *Sheringham* de Angl. g p. 141. Lappenbergs Engl. I. 86. o. fg. At i øvrigt, i Følge hine Sagn,

den give os Nøglen til at opløse den Gaade: at Islænderne i sildigere Tider netop valgte denne Vei for deres Aser; thi, at de, foruden angelsaxiske Kilder, ogsaa kiendte tydske og frankiske, da deres Fremstilling af Mytherne dannede sig, er ligesaa vist, som at de alt fra gammel Tid af gierne søgte Leilighed til, hvor de kunde, at lægge deres Lærdom for Dagen. (Navnligen viser det sig ogsaa allerede i de ovenfor ved Parentheser adskilte Tilsætninger, som forekomme i sildigere Haandskrifter af Forordet til den prosaiske Edda.) Men vil man endog lade hiint frankiske og saxiske Folke-Sagn gielde i dets Grundlag, nemlig for saa vidt som det angiver en Indvandring fra det fierne Østen, og i saa Henseende indrømme det nogen Gyldighed (der maaskee kunde faae en noget fastere Grund, naar vi i det andet Sagn vilde antage Dani, og det tilsvarende Normanni o. s. v. at være sat i Stedet for Daci): saa vilde det i ethvert Tilfælde være mærkværdigt, hvorledes begge hine Nationer, naar de virkelig havde tildeelt Skandinaverne deres Religion, deres Fyrsteslægt, ja vel endog endeel

---

Frankerne og Saxerne skulde nedstamme fra Danske, lader sig dog, (naar man endog ikke vil antage nogen historisk Kiendsgierning, som Grund til Sagnene) ogsaa uafhængigt herfra, forklare paa forskiellig Maade. Man kunde f. Ex. enten antage, at man har dannet sig en saadan Slutning af den fælles Odinsdyrkelse, af det nær beslægtede Sprog, og af Folkenes Vandring; eller at en Tradition har udledet Franker og Saxer fra *Dacia*, som i Middelalderen var det sædvanlige Navn for Dania (i Lighed med Saxos **Byzantium**) og som endog indtil det 15de Aarh. af berømte Annalister og Historieskrivere er forvexlet med *Dania*. (Jvf. bl. a. **Poeta Saxo. V. (Leibnitz. I. 162** o. fl. St. *Daci*) **Fredegari Ep. 65. (Danubius.) Hoveden** f. **232. Fordun. p. 667. (Danubia, Danubius)** En fælles Reminiscents fra Østen, et Slags dunkel Længsel efter Troia, Grækenland og Palæstina, kan vel ogsaa røre sig i hine fabelagtige Sagn.

af deres Folkestammer, netop omvendt skulde have betragtet sig selv som hines Efterkommere[148]).

VIII.

Saaledes synes ei allene den islandske Sagnfortælling om Asalærens og Asadyrkelsens Indvandring i Skandinavien fra det sorte Hav, giennem Tydskland, o. s. v. i sig selv at være reent uden Værd; men endog at være berøvet tilstrækkeligt bestyrkende Grunde, som skulde hentes andensteds fra. Derimod er ikke blot Gothernes, Svearnes og de Danskes, samt disse Folks oprindelige Religions Udspring fra Hoi-Asien, men ogsaa Asalærens Hidkomst fra fierne sydøstlige Verdensegne, for længe siden uimodsigeligt beviist; saaledes at der, hvad den sidste Omstændighed angaaer, kun staaer tilbage at paavise og opklare: ad hvilken Vei, og fra hvilken Deel af Asien, eller overhovedet af den sydøstlige Verden, denne Religionslære har fundet Indgang i Skandinavien. — For at forsøge paa, efter Evne, at besvare dette Spørgsmaal, maa jeg allerførst giøre opmærksom paa: at i den virkelige Folketradition, der ingenlunde staaer i Modsigelse med den poetiske Edda, ja ikke engang, i det væsentlige Grundlag, med de

148) *Dani* og *Danai* ere i Middelalderen undertiden identiske; f. Ex. hos Theganus (Pertz. II. 593) ann. 815. (sandsynligviis Widuchind. III. (Meibom. I. 662.) Vita Mathildæ, c. 2. (Leibnitz. I. 195.) m. fl. St. *Danai* er undertiden igien det s. s. *Græci*, og navnligen Beboerne af det sydlige Italien, fordi disse længe udgiorde det græske Exarchat. (s. f. Ex. Ditmar. Mers. a. 976. hos Leibnitz I. 346. jvf. Index. *Pertzii* Mon. Germ. I. v. *Danai*.) Imidlertid vare Andre igien ei ubekiendte med den sande Betydning af Ordet *Danai* (Trojanerne nemlig;) og saaledes kunde slige Sagn og Foreninger let opstaac; hvad enten nu Frankerne den Tid vilde udlede deres Udspring fra Dacien, fra Grækerne, eller fra de Danske.

islandske Angivelser i den prosaiske Edda, o. s. v. finde vi ikke saameget den Forestilling, at Odinsdyrkelsen var indført af et heelt Folk, som den: at det skete ved en lille Colonie[149]). Saaledes bliver der, med Hensyn til dem, der maa have indbragt den, kun tre Mueligheder at antage; nemlig, at de enten have været en (fordreven?) Fyrsteæt; eller en Præstestamme, eller endelig en Handelscolonie, der giorde det i Skandinavien, omtrent som de Danske Ivar, Sidrak og Amlaf i det 9de Aarhundrede i Irland. Den mindst sandsynlige af disse Hypotheser er uden Tvivl den første; hvorfor ogsaa Islænderne, som vel have følt dette, da de valgte Aserne til passende Stammefædre for de skandinaviske og andre Fyrsteslægter, tvertimod Traditionen, medgive dem en mægtig Krigshær paa deres Indvandring. De to sidste Hypotheser ville vi foreløbigen, som lige muelige, lade staae ved Siden af hinanden.

Vi ville imidlertid først henvende Opmærksomheden paa følgende Omstændigheder: at vi, fra de ældste Tider, hvori Spor til Odinsdyrkelsen forekomme, ikke finde den herskende i eet sammenhængende Jordstrøg, eller endog kun hos eet Folk, saa lidt som hos flere Folkefærd, hvis nære Slægtskab var fuldkommen beviisligt; men at vi kunne paavise dens Udbredelse ved Østersøens Kyster, og ved Breddeu af seilbare Floder og Vige i Danmark, Sverrige, de tydske Lande ved Østersøen, og ved Rhinen; endvidere, at udtrykkelige og meget gamle Sagn lade Asareligionens Stamfader ankomme til Skibs, baade som Scef til Haithaby, som Odin-Odysseus (Utis) til Asborg ved Rhinen, og til de Saxer, som i

149) Dette gielder ligeledes om den i Tydskland dyrkede Othin, som Tacitus, Germ. 4, og flere Forfattere i Middelalderen, giøre til Odysseus. (Utis.) Jvf. Geijers Urgesch. S. 367.

Nordtydskland dyrkede Odin [150]); medens ogsaa de øvrige Steder, hvor man finder hans oprindelige eller ældste Dyrkelse indført, neppe kunde naaes paa anden Maade end til Skibs. Hertil kommer endnu, at ogsaa Runerne, Odin's Gave, hyppigst findes i Kystlande (?); og endelig, at den samtidige Dyrkelse af den skandinaviske Odin og den saxiske Wodan, imedens begge Guder i sig selv paa en vis Maade vare identiske, beviser en selvstændig Indførelse af denne Guddom hos begge Nationer, og modsiger den oprindelige Overgang af denne Cultus fra eet af disse Folkefærd til det andet. — Af det her anførte tør vi saaledes slutte: at Asadyrkelsen ikke paa Landveien er indvandret i Norden, og ikke ved en enkelt Colonie er bragt til en vis Egn, hvorfra den siden har udbredt sig videre; men at den er kommen til Vands, formedelst forskiellige Colonier, maaskee omtrent samtidigen, til forskiellige Egne, navnligen til Angeln, Fyen, (Siælland?), Sverrige, til de syd-baltiske Lande og til Rhinen; en Kiendsgierning, der allene synes tilstrækkelig til at giendrive Antagelsen af en Præstecolonie.

Fremdeles maae vi bemærke, at Asadyrkelsen, hvis vi med Opmærksomhed agte paa de os endnu tilgængelige Kilder (som desværre for de fleste Egne kun flyde sparsomt og forvirret), vil vise sig for os i en anden Skik og Form i Sverrige, end i Norge, i begge disse Lande anderledes end i

150) Widuchind. l. I. (i Begyndelsen) Ruod. & Meginh. transl. Alex. Scr. Rer. Dan. II. p. 39. Pertz. Mon. II. p. 674. sq. Dog maa jeg bemærke, at jeg for nærværende Tilfælde slet ikke lægger nogen Vægt paa dette sidste Moment (det saxiske Sagn); da jeg troer at have tilstrækkelige Grunde til at antage, at Saxerne virkelig ikke have boet paa den søndre og vestre Side af Elben tidligere end Theodoriks Tid. Dog har jeg anført dette Sagn, fordi neppe Alle forud ville være enige med mig herom.

Nordtydskland og ved Østersøen (Rhetra) o. s. v. ligesom at vi overhovedet finde, at den allevegne har sluttet sig til den i Landet tidligere forefundne Religion; og at, i Følge de Spor, som endnu ere levnede, upaatvivleligt de forskiellige Nationer, som dyrkede Odin, Thor, Frigga, ja ogsaa endeel af de øvrige Asaguder, vare i geographisk Henseende meget vidt fiernede fra hverandre, endskiøndt vi maae tillægge dem den samme Religion. Sammenligne vi hermed det nylig fundne Resultat, ligesom det Billede, vi af den poetiske Edda kunne danne os af Asernes Charakteer og Handlemaade — hvilken vi troe at kunne antage som identiske med deres, der først udbredte Asalæren i de nordlige Lande — fremdeles Beskaffenheden af den Art af Konstdannelse, vi forefinde hos de gamle Skandinaver, og endelig den meget tidlige Handel, som i disse Egne har fundet Sted: saa antager jeg det for langt sandsynligere, at et Handelsfolk, paa alle hine forskiellige Steder ved Østersøens Kyster, o. s. v. har anlagt Handelscolonier og indført ny Cultur og nye Guder, end at dette skulde være bevirket allene ved en indvandret Præstecolonie. De saaledes fra hiint Handelsfolk udsendte Nybyggere have da kunnet benytte dunkle Sagn i Norden om Guderne fra det fierne Hiem, og om de nordiske Folkefærds Oprindelse og Indvandring fra Østen, for at sætte de ukiendte, eller næsten glemte Guder i en ny og frisk Belysning, tillægge dem nye hellige Navne og Egenskaber, giøre sig selv til deres Præster, eller vel endog til Guder i menneskelig Skikkelse; og ved en høiere Dannelses forskiellige Midler, formodentlig heller ikke uden Anvendelse af Giøglerkonster, at skaffe sig Tiltro og Anseelse.

Naar vi dernæst ville undersøge, hvilket Folk i den gamle Verden der maatte have været i Stand til at anlægge slige Handelscolonier i det skandinaviske og germaniske Norden: saa er det vel i Særdeleshed tre forskiellige Punkter, som ved en

saadan Undersøgelse maatte komme i Betragtning; nemlig 1) til hvilke Folkefærd Historiens tidligste Handelsveie, i den her omhandlede Retning, kunne føre os? 2) Om hvilken af disse Nationer det snarest kan antages, at den ved Colonisering kunde skienke et raat og uciviliseret Folk, hvad Aserne, efter de eddiske og andre Traditioner, skulle have indført i Norden? 3) Til hvilken saadan Nation de mest paafaldende og tydelige Spor i selve Norden synes at henvise os?

I Henseende til det første af disse Punkter, da finde vi allerede i en meget fiern Fortid Spor til fire Hoved-Handelsveie, som her kunne komme i Betragtning. Den første gaaer fra Svithiod og andre skandinaviske Egne over Østersøen, giennem Düna og andre Estlandske (ɔ: østlandske) Floder ind i Dnieper og det sorte Hav paa den ene Side, i Volga og det Caspiske Hav paa den anden. Denne Handelsvei kunne vi forfølge tilbage i forbigangne Tider indtil det 9de Aarhundrede[157]. Mueligt er det, at den ogsaa fortsattes endnu videre, og sluttede sig til den indiske Handelsvei, som gik igiennem Baktrien henimod og ind i det sorte Hav[158]; og usandsynligt er dette vel ikke, da mange Omstændigheder, som allerede forhen er omtalt, tillade os, at henføre Svioner (eller Svear) og Danske selv, i deres Oprindelse, til disse asiatiske Egne[159]. — Den anden Vei gaaer fra Pannonien,

157) Jvf. Geijer's sv. Historie. I. S. 42—45.

158) S. Ritter's Erdkunde. II. 617. o. flg. Geijer's Urgesch. S. 332.

159) Et andet bekræftende Vidnesbyrd kunde hentes fra disse *Indi*, som i Følge Plin. Hist. N. II. 67. Mela. III. 2, „ex India commercii causa navigantes," ved Storme bleve henkastede paa den germaniske Kyst, der bleve fangne af en svevisk Konge, og sendte til Q. Metellus Celer, som paa den Tid var romersk Proconsul i Gallien. Men et Spørgsmaal er — i Fald der overhovedet er noget sandt i Fortællingen — om der ikke i Stedet for *Indi* bør læses *Vindi* eller *Venedi*?

ved Germaniens Grændser, langs med eller ned ad Weichselen indtil Østersøen, og derpaa over dette Hav til Øen Baltia eller Osericta (maaskee Asariki?) [160]) Denne Handelsvei gaaer saa langt tilbage i Tiden, som til det første Aarhundrede af den christel'ge Tidsregning, og vi kunne med temmelig Sandsynlighed, eller næsten med Vished, allerede i hiin fierne Tid, som dens Hovedmaal, paavise to Handelspladser i Norden, nemlig *Bunitium* (Bineta? Vineta?) [161]) ogsaa kaldet *Jumne*, og sildigere Jomsborg, ved Østersøens Sydkyst; i Nærheden af hvilken, ved Rhetra, man har fundet mange Oldsager, hvis Oprindelse nødvendigen maa skrive sig fra det hedenske Grækenland, og andre, hvis Forarbeidelse synes at føre os tilbage til Phoenicien eller Egypten; altsaa

---

160) Plinii Hist. nat. XXXVII. 2. 3. Dersom dette ikke havde været nogen ordentlig Handelsvei, da vilde umueligen en enkelt romersk Ridder have kunnet vælge denne Vei med sin Caravane, for at hente Rav ved Østersøen. Paa Udtydningen af Navnet Osericta lægger jeg i øvrigt ligesaa lidet Værd, som paa enhver isoleret, paa en blot Navneliighed beroende etymologisk Tolkning. Skal en saadan have nogen Værdi, maa den enten strække sig til hele Ordbygningen, eller i det mindste til en heel Kiæde af Begreber.

161) Ptol. II. 11. Ikke allene Navneliigheden taler herfor; men endnu mere Beliggenheden. Efter Ptolemæus' Gradbestemmelse laae det ved Udløbet af Σουῆβος, som vi vel med temmelig Sikkerhed kunne antage for den østlige Odermunding; ikke for Mundingen af Οὐϊαδος, hvilken, naar vi gaae ud fra et fast Punkt, f. Ex. Ems og Elbens Kilder, og reducere Længdegraderne, nøie falder sammen med Weichselens Munding. Med Hensyn til Bredegraden, da lader en omtrentlig Reduction sig iværksætte ved Ptolemæus' Gradbestemmelser for Flodmundingerne ved Østersøens Kyster, naar vi lægge 2° til de virkelige Bredegrader. Saaledes kunne vi reducere Ptolemæus' Angivelse for Βουνιτιον, hvor det ikke kommer an paa den yderste Nøiagtighed, omtrent til 33° L. og 53° 30′ Br., eller omtrent til Stettins Beliggenhed. Bestemmelsen afviger saa lidt fra *Jumne's* virkelige Beliggenhed, som man kan fordre det af den daværende geographiske Kundskab.

paa den tredie Handelsvei. Den anden af bemeldte Handelspladser er sandsynligviis det bekiendte Birca, der synes at have været en Havn eller Ladeplads for det gamle Sigtun, Odins eller Asakongernes ældste Sæde, der laae ikke langt fra Upsal ved Mælaren, og endnu i det 9de Aarhundrede var Residents for Uppsvearnes Konger; men derefter blev saa reent ødelagt, at der i det 11te Aarhundrede knap var noget Spor tilbage af denne Stad[162]).

Den tredie Vei er ganske en Søvei; og dens Endepunkter ere mod Syden Phoenicien (Carthago?) og Massylien, (X.) mod Norden samtlige gamle Handelspladser. Dertil høre, for en meget fiern Tid, beviisligen i det andet Aarhundrede, ja for en Deel vel endnu tidligere: Jumne, Birca, (Calmar?), Haithaba, Trena eller Treona, (Ribe?) de tvende Marionis, (Odinsei?), (Haleiri?), Sciringeshael, Asciburgum, og maaskee endnu flere[163]). Om nogle af disse Steder, ja maaskee om dem alle, tør vi med temmelig Sikkerhed antage, at de skylde Phoenicierne deres Oprindelse, eller i det mindste deres Navne.

Den fierde af bemeldte Handelsveie maae vi, hvad hine ældste Tider angaae, mere slutte os til i Følge Tingenes Natur, end vi kunne bevise den ved tydelige Vidnesbyrd hos de Gamle. Den har, efter al Sandsynlighed, gaaet fra de vestlige Handelspladser ved den cimbriske Halvø til Frisiones, Galli, m. fl. Folkeslag ved Europas vestlige Kystlande, og derpaa til Lands, eller opad Rhinen o. s. v. indtil Massylien.

162) Jvf. *Rembert* vita Anschar. 10. 16. 23. 25. *Adam. Br.* de situ Dan. 75. 90. 94. *Saxo.* p. 190. S. R. Dan. I. 444. o. fg. De Indvendinger, man i sildigere Tider har giort imod denne Stads Existents, synes at beroe paa alt for svage Grunde, til her at komme i Betragtning.

163) See Tillægsanmærkn. X.

I det mindste har man hos os, i Egnen ved Hollingstedt, i gamle Dage Havnepladsen Hylingsstad, ligesom ogsaa i Ditmarsken, fundet romerske Mynter fra det 1ste og 2det Aarhundrede, i en ikke ubetydelig Mængde, og ublandede med andre fremmede Mynter; hvoraf en saadan Handelsforbindelse med de øvrige Kystlande ved Nordsøen, i det mindste i det romerske Herredømmes Tid, lader sig bevise.

Vi komme til det andet Spørgsmaal: hvad det har været for et Folk, som kunde medføre til Norden det, der tillægges Aserne? — At den sidstnævnte af de fire Handelsveie her ei kan komme i Betragtning, falder let i Øinene. Heller ikke den anden Vei kan man ret vel tænke paa, hvor der er Tale om Asernes Oprindelse; fordi, hvis allerede i saa gamle Tider Forbindelsen imellem de europæiske Folkeslag paa denne Vei havde været betydelig — hvad den i dette Tilfælde maatte have været — da maatte ogsaa uden Tvivl Grækerne have været i Besiddelse af nøiere Kundskab om Norden. Desuden lader næsten ingen af de for Asalæren eiendommelige Ideer, og endnu mindre Asagudernes Navne, eller andre Begreber, som hænge sammen med denne Lære, sig forklare af det Græske, eller af noget andet bekiendt Folks Sprog og Tænkemaade, hvis Bopæl vi kunne søge i Nærheden af hiin Vei[164]). Der bliver saaledes kun to Muligheder tilbage:

164) Med Hensyn til Sproget kan jeg i Særdeleshed beraabe mig paa Glossarierne til den Magn. Comm. Udgave af Sæmund's Edda. De meget uheldige Etymologier, som her meddeles næsten til enhver af de Artikler, som i dette Tilfælde kunne komme under Betragtning, afgive et langt stærkere Beviis paa, at man fra den græske Side ingen Oplysning tør vente sig om Asalæren og dens Oprindelse, end nogen directe Giendrivelse vilde kunne det. Enkelte og isolerede Liigheder i Ordformer kunne naturligviis her ei komme i Betragtning. Saadanne kan man uden Vanskelighed finde i alle Sprog; og om man endog (et Arbeide, som jeg gierne overlader dem, der ikke have noget bedre at giøre) kunde være i Stand til, af

Aserne maa enten (som det af endeel nyere Lærde antages) være indvandrede fra Høiasien, eller de maa være komne fra Phoenicien. Fra begge disse Verdensegne lader det Meste, af hvad Aserne siges at have bragt til Skandinavien, sig udlede og forklare; saaledes at man vel kunde være tilbøielig til at antage, siden vi kun ufuldkomment kiende til begge de omtalte Egne, at i Fald vor Kundskab var nøiere og fuldkomnere, vilde vi ogsaa af begges Eiendommeligheder kunne forklare det meste hos de gamle Skandinaver, som nu er anseet for uforklarligt. Hertil høre fremfor andet de egentlig religiøse Ideer, som deels føre os tilbage til Høi-Asien, for saa vidt som den jøtniske, og den uden Tvivl hermed nærbeslægtede svensk-danske Gudelære ligger til Grund for samme; deels, for saa vidt som vi holde os til den eiendommelige Asalære, til Forestillingen om Norden, som det Ondes og Mørkets Sæde, med flere lignende Forestillinger, mere vise hen til de

slige Brudstykker at sammenskrive et Lexikon over Menneskeslægtens almindelige Barnesprog: saa vilde dog af et saadant Arbeide ikke noget nærmere Slægtskab imellem Folkeslagene lade sig udlede, end fra Skabelsens eller Syndflodens Tid. Resultatet vilde altsaa have ligesaa liden Værdi for Folkenes Historie, som for en Historie af Sprogene og den menneskelige Aands Udvikling; saaledes som den kunde tilveiebringes ved en rigtig Undersøgelse af Sprogenes syntactiske Forhold. — I øvrigt er jeg langt fra at negte den store Overeensstemmelse i mange Forestillinger og Skikke, der finde Sted imellem de Homeriske Grækere og Skandinaverne. Men netop at denne Overeensstemmelse længere hen i Tiden forsvinder, beviser, at den ikke vedrører det eiendommelige Helleniske, men har sin Hovedgrund, deels i begge Folkeslags omtrent lige Culturtrin; deels i den hos begge stedfindende Indflydelse af fremmede Nationer, og her vist nok især af Phoenicierne. Saaledes forholder det sig, for kun at nævne eet Exempel, med Alphabetet, da baade de ældste Runer, og det ældste græske Alphabet, ere phoeniciske Bogstaver. (Jvf. *Brynjulfsen* peric. runolog. og Lappenberg, Gesch. Englands. I. S. 80.)

sydlige og vesteuropæiske Egne[165]. Men herved er at mærke, at mangen Lære, der synes at kunne tale mere for det ene eller det andet Slægtskab — for Ex. Læren om Gudernes Incorporation eller Incarnation, og andre lignende, uden Tvivl ikke virkelig have udgiort en Deel af Edda-Systemet, men kun ere blevne indsatte i samme, til Fordeel for denne eller hiin Forklaringsmaade; ligesom derimod andre Partier, for Ex. Kampen imellem det Gode og det Onde o. desl. nødvendigen maatte danne sig og fremkomme ved den indtraadte Kamp imellem to Religioner, en ældre og en nyere, eller udenfra indført. Dette er derfor et Element, som man næsten gienfinder i alle Mythologier; hvorimod den skandinaviske Eddalære udmærker sig fra alle andre Religionssystemer — ene med Undtagelse af den christelige Aabenbaring — ved Opløsningen af hiin Kamp; hvilket i det følgende af denne Undersøgelse nærmere vil fremtræde. — Bekiendtskab med Guldet, med Ædelstene, prægtige Bygninger, Dyr og andre Vidundere fra den hede Zone, m. m. som forefindes hos Skandinaverne, allerede i Hedenskabets Tid[166], lade sig ligeledes tilstrækkeligt forklare ved Asernes Nedstammelse fra Himmalaia-Landene, og fra Phoenicien. Fremdeles passer ogsaa Beskrivelsen over Aserne, efter deres legemlige Skikkelse, den hvide Farve, de lyse Haar og Øine, m. m. lige godt til begge Egne (?)[167]. Skandinaviens Sprog staaer ustridigen i langt mere Sammenhæng med Høiasiens, end med

165) Jvf. bl. a. F. Magnussens Eddalære paa mange Steder; navnligen I. 176. o. fg. 194. o. fg. II. 24.

166) S. bl. a. F. Magnussens Archæol. S. 172. o. fg.

167) Enkelte modsatte Skildringer, f. Ex. Saxo, p. 37. ed. Steph. (Müller. p. 107) høre ikke herhid, men til Virkningen af Kampen imellem de forskiellige Religioner.

det phoeniciske Sprog; ja er saa at sige aldeles ikke beslægtet med det sidstnævnte. Men saa tidt man endog har anført hiin Sprogliighed som Beviis paa indisk Nedstammelse: saa turde den, efter min Mening, snarere tale imod, end for Asernes Oprindelse fra Indien. Thi deels lærer Historien os at Eiendommeligheden i Sprogdannelsen hos et Folk udgaaer altid fra Befolkningens Hovedstamme, ikke blot fra den herskende Slægt, naar denne er fremmed[168]; deels skielner den poetiske Edda[169]) udtrykkeligen imellem Asamaalet, og Vaners, Alfers, Dverges, Jøtners og Menneskers Sprog; og det ikke blot i Almindelighed, men i en heel Mængde Exempler eller enkelte Udtryk og Benævnelser. I disse ere nu de Ord og Udtryk, der tillægges Menneskerne (o: Landets oprindelige Indbyggere) altid saadanne, som tilhøre Nordens gamle Tungemaal (den danske Tunge, Norræna mál); ligeledes gienfinder man de Udtryk, der anføres af Jøtnernes, Alfernes og Dvergenes Maal, i de skandinaviske Dialecter, og Vanernes i de egentlig germaniske Sprogarter; eller kan for største Deel uden Vanskelighed af disse forklare dem. Derimod ere netop alle de Udtryk, der anføres af Asamaalet, ganske fremmede for disse Sprogstammer; hvilket vi sameget mere og nøiere maa

---

168) Saaledes blev Sproget i det sydlige Britannien saxisk, endskiøndt de danske Angler, endog ved Landets Navn, her erkiendtes for den herskende Folkestamme; og det vedblev i det Væsentlige at være saxisk, uagtet de Danskes og Normannernes senere Erobringer. Saaledes beholdt Italiens Sprog, uagtet Folkevandringerne, sit romerske Element. Kun hvor Herskerfolket i en Række af Aarhundreder ved alle Politikens Konster stræbe at undertrykke Sproget, kan dette for en Deel gaae for sig, uden Folkets Udryddelse. Saaledes blev omsider Romersproget til Landets Tungemaal i Spanien og en stor Deel af Gallien; og det vedligeholdt sig her i sine Elementer, uagtet den mauriske, den frankiske og andre Erobringer.

169) I Alvísmál str. 11—34.

lægge Mærke til, som ogsaa Asernes Navne, og Udtrykkene for alle de Begreber, der staae i Sammenhæng med deres Dyrkelse, for det meste ligesaa lidt kunne forklares paa en tilfredsstillende Maade af indiske, som af skandinaviske Sprogrødder. (XI.) — Vilde man derimod, til Bestyrkelse af Asernes Nedstammelse fra Høiasien, end videre anføre Navne, som Aspurgiani, Østen for det Caspiske Hav, der allerede forekommer hos Strabo[170]), Chasgar, i Nærheden af Balk, et Hovedsæde for Buddhaismen[171]), og nogle flere lignende: saa kan jeg ikke andet end erindre, at slige isolerede Enkeltheder let kunne være reent tilfældige; samt at hvis man end ikke vil lade dette gielde, saa har der upaatvivlelig ogsaa fundet saadanne Forbindelser Sted imellem Phoenicien og Høiasien, der kunde giøre gjensidig Indvirkning mulig.

Den eneste Udvei til at finde en nogenlunde sikker Oplysning om Asernes virkelige Stammeland, turde derfor være den: at vi søge at besvare det tredie af de ovenanførte Spørgsmaal, til hvilket Folk de i Norden forekommende Spor lede os hen, ved at opsøge Levningerne af Asamaalet, eller Asernes eiendommelige Tungemaal, og forfølge samme til deres Sprogkilde. Resultatet heraf vilde vist nok blive temmelig indskrænket, naar de i Sangen Alvísmál i Edda forekommende Exempler vare de eneste Levninger af Asamaalet; men vi finde desuden Understøttelse i den nylig paaberaabte Omstændighed, hvorved bemeldte Sprogleyninger ikke lidet forøges. I det man nemlig med Sikkerhed kan antage,

170) Strabo. ed. Casauboni. XI. 495. XII. 556. Jvf. Dalin's sv. Hist. I. 18. Geijer. Urgesch. S. 331.

171) Magnussens Eddalære. II. 24.

og sædvanligen antager: at Navne paa Gienstandene for den religieuse Dyrkelse hos det Folk, som de skylde deres Oprindelse, have en Betydning (med andre Ord, at de ikke ere primitiva, men afledede Ord, der udtrykke den betegnede Gienstands Væsen): saa lader sig ogsaa, som før er sagt, næsten alle de til Asasystemet hørende Guders Navne, og desuden mange, med denne Religionslære sammenhængende Begreber, enten aldeles ikke, eller kun ved en meget tvungen Etymologie, forklare af det skandinaviske, eller af de med dette beslægtede Sprog. Alle disse Navne, saavel som flere Benævnelser paa det fiendtlige Parti, m. fl.[172]) maa altsaa være indkomne udenlands fra, og saaledes følgelig med Aserne. Dette bekræftes ogsaa derved, at selv i Skandinavien have Sagnene om Gudernes nye Benævnelser vedligeholdt sig saa tydeligt og saa længe, at endog sildigere Munkelærdoms Fordreielser ikke ganske have kunnet udslette dem[173]). Denne Betragtning vilde imidlertid let kunne forlede til et vildt og hensigtsløst Gietteværk, dersom vi ikke alt havde fundet Høiasien og Phoenicien som de to Hovedpunkter, hvor vi i dette Tilfælde nærmest bør søge Oplysning. Nu vil den derimod føre os umiddelbart til Maalet, efterdi alle hine Navne, næsten uden Undtagelse, med stor Lethed kunne forklares af det phoeniciske Sprog, eller, (da dette desværre nu blot kiendes af saa faa Levninger) af de med samme saa nær beslægtede semitiske Dialecter, navnlig den arabiske, som den rigeste af disse;

172) Saa lidt som Ligheden i Udtryk for enkelte, isolerede Begreber i forskiellige Sprog bevise deres Slægtskab, (Anm. 164) saa afgiørende er derimod Beviset for et saadant Slægtskab af Overeensstemmelsen i Udtrykkene for hele Begrebsrækker, og navnligen saadanne, der, i Følge deres Natur, let kunne overføres fra eet Folk til et andet. I denne Categorie høre netop ogsaa de ovenfor nævnte Gienstande.

173) Jvf Varianterne og Tilsætningerne til Resen's Edda. Dæm. 3. 49.

ja hvad mere er, denne Sprogforklaring vil, som jeg mener, først sætte flere af de nordiske Myther i deres sande Lys, hvorpaa ogsaa de nedenfor meddeelte Exempler ville afgive Beviser. Heller ei kan den Omstændighed være uden Vægt, at Navnene paa de fleste, om ikke alle Nordens ældste Handelspladser aabenbart føre os til Phoenicien.

Hertil kommer end videre paa den ene Side den ovenfor omhandlede, meget sandsynlige Udbredelse af Asadyrkelsen, ved flere Colonier fra Søkysterne og langs med Floderne; paa den anden Side, en paafaldende Lighed imellem Phoenicierne og phoenicisk dannede Folkefærd og Skandinaverne, i Henseende til deres Culturs Art og Retning. Endvidere bemærke vi den Odin tillagte Opfindelse af Runerne, som efter nyere Undersøgelse med meest Sandsynlighed udledes af det phoeniciske Alphabet[174]); fremdeles Bogstavrimene i Skandinavernes, og alle med dem beslægtede Nationers ældste Poesie, der saameget ligner Alliterationen i den hebraiske Poesie — navnligen den paafaldende Eiendommelighed, at alle Vocaler i den Henseende agtes for lige gieldende; saaledes som ogsaa i de semitiske Sprog Vocalernes Forskiellighed tillægges en meget underordnet Betydning, og oprindeligen slet ikke har været udtrykt i Skriftsproget. Lyden af Th (þ) og K, samt Mangel paa P-Lyden(?) ere ogsaa Egenheder, hvilke man, med Undtagelse af det gamle Skandinaviske og Arabiske, kun finder isoleret i andre Sprog. Endelig maae vi endnu bringes til at tænke paa den hos Phoenicierne, og alle med dem i Forbin-

---

174) Allerede ovenfor (s. Anm. 164) henviste jeg til G. Brynjulfsens Periculum Runolog. (hvis Resultater jeg i øvrigt ingenlunde kan vedkiende mig) og til Lappenberg. De allernyeste Undersøgelser vedkomme mere de forskiellige Runealfabeters indbyrdes Forhold og Slægtskab, eller staae forresten ikke i nærmere Forhold til vor Undersøgelses Gienstand.

delse staaende Folkeslag, ældgamle og almindelig udbredte Konst, at hærde Kobberet til Vaaben og andre skærende Instrumenter, ligesom ved Legeringer at danne det til flere Slags, Guldet lignende, eller haardere Blandingsmetaller[175]); som og paa den Asadyrkerne egne Færdighed i mangehaande Konster og Konstfærdigheder, hvilken vi finde, saa langt Historie og Sagn gaae tilbage, og derhos paa den, ikke mindre charakteristiske og udmærkende Dristighed i Skibsfart over store Have, som man i den gamle Verden kun finder hos Phoenicierne, hos de fra dem nedstammende eller ved dem coloniserede Folkefærd (Carthago; Middelhavet), og hos de skandinavisk-germaniske Folkefærd, eller dem, hos hvilke Asadyrkelsen indførtes. — Sammenfatte vi alt dette, og sammenholde det med hvad ovenfor er bemærket om Phoeniciernes Kundskab til Norden og de nordiske Landes Producter, ligesom med det hos Nordboerne forekommende Bekiendtskab med endeel af Sydens Frembringelser og Eiendommeligheder: troer jeg, at en ikke ringe Grad af Sandsynlighed, ja vel endog Vished maa vindes for den Mening, at ingen andre end Phoenicierne kunde være det Folk, der tidligst i Historiens Daggry paa deres Handelsfarter have viist sig i Skandinavien, hvor de snart vandt Indgang som Herrer, ja endog som Guder[176]);

175) At denne, i Skandinavien og i de tilgrændsende Kystlande saa bekiendte Konst ingenlunde i Oldtiden var almindelig, og navnligen hos Beboerne af det dybere Indland var ubekiendt, beviser bl. a. *Paulus Diac.* de gestis Long. III. 6. Hvor derimod Phoenicierne havde fundet Veien hen med deres Handel, og derfor uden al Tvivl ogsaa hos de ældste Grækere, (s. Homer) var den allevegne ligesaa bekiendt som i Skandinavien.

176) Jeg beraaber mig her ikke paa den i de islandske og alle andre skandinaviske Skrifter sædvanlige euemeristiske Anskuelse af Gudelæren, fordi den intet beviser; men hellere paa de i Sagen selv liggende indvortes Grunde, og paa Analogien af de Danskes Colonier og Herredømme i Irland.

og at det saaledes er dem, i hvilke vi maa see Originalen til det Billede, vi under Mythernes Dragt blive vaer i Skildringen af Nordens Aser.

IX.

At udvikle de videre Følger af dette Resultat, maa være forbeholdt den anden Afdeling af nærværende Undersøgelse. Imidlertid holder jeg det for ikke upassende, allerede her i kortfattede Hovedtræk at vise, hvorledes Asalærens Myther fremtræde i et andet og klarere Lys, naar vi lægge de ovenfor meddeelte Resultater til Grund. De i denne mythologiske Skizze forekommende, og i Trykken udmærkede Appellativa, indbefatte for det meste en ordret Fortolkning eller Oversættelse af de hosstaaende mythiske Navne; og Henviisningen til deres semitisk-østerlandske Kilde, samt, hvor det behøves, en videre Oplysning af samme, vil Læseren finde i Anmærkningerne.

Til Angeln, den vide, flade Slette[177]), til Dalstaden (Haithaba)[178]) kom en ung Knøs drivende i et Fartøi, eller Skib, uden Skibsfolk og Roer[179]). Scef kaldte

177) Arab. Angel, en vid, bred Plads.

178) Arab. Hait, et lavt Indstrøg. Baa, Bo, Bolig, Herberg. (Isl. *Bæ*).

179) Arab. Sakifa, en Skibsplanke; svarer saaledes til Isl. *Skip;* det Frank. *Skef;* det Eng. *Shiff*, forskielligt fra *Ship*, m. fl. som alle bemærke: en Baad, et Fartøi; men endnu nærmere til Isl. *Skifa*, et tyndt Bræt [hvoraf ogsaa det jydske Skive, et Bord, en Bordplade]. Beviset for at ikke Reget, men den aareløse Baad, og den Fremmedes deraf beroende vidunderlige Ankomst over fierne Have, er Hovedsagen: har jeg allerede viist. (see Tillægsanm. VIII.) At ogsaa Folket selv har forstaaet Mythen paa denne Maade, viser sig deraf at den, altid med lige Betydning, har bevaret og uddannet sig i forskiellige Ord og Navne. Saaledes kaldes Skiolds Fader, som her hedder *Scef* (ɔ: Baad), hos Saxo, Stephan. p. 5. *Lother*. Men dette er netop en ældgammel dansk Benævnelse paa samme Gienstand, som ogsaa i

Drengen sig, en Søn af Heremod, eller Helligdommen[180]), der var en Søn af Stermon, den Tappre[181]); denne en Søn af Hadra, den Stærke[182]), som var den troldkyndige Guala's Søn[183]), den ophøiede Bedvig's Sønnesøn[184]).

Dalstadens Indbyggere toge med Glæde mod Scef, og

---

denne Bemærkelse forekommer i Vafþrúðnismál str. 35 om *Bergelmer*, hvem den eddiske Mythe aabenbart ogsaa i andre Henseender identificerer med *Scef*; nemlig som Stamfader for den nye Slægt, Jötnernes eller Hrimthussernes Overhoved, følgelig Stifter af den jøtniske Religion, der (som Scef) kom drivende allene i en Baad. At der ei kan være Tvivl, om Luþr (i Linien: Var á luþr um lagiþr) her betegner en Baad, (Isl. *Lot*, Bøiningen af Skibets Forside; Jvf. Gloss. Edd og Commentar. til Sæm. Edd. I. p. 20) eller en Mølle, en Lædersæk, et Horn, en Luth, eller en Luur, m. m. beviser deels Varianten *Skip*, som aabenbart er en Glosse; deels Ordets Opfatning i den prof. Edda, Dæm. 6, hvor ligeledes Ordene "þann kalla Jötnar Bergelmer, han fór á bát sinn" etc. forklares ved Varianten *Ludur* til *bát*. I en sildigere Tid synes det forældede Luþr som Scefs Navn ikke at være forstaaet; og saaledes at være gaaet over i Sagnet i Volsunga S. om Asløg og Luthen eller Harpen (Luðr); ligesom scyphus i Sagnet om Hercules (Macrob V. 21) er gaaet over til et Bæger. Paa samme Maade kan maaskee den dunkle Erindring om Luþr være gaaet over til den ved Stranden vandrende, indtagende og heldbringende *Löður* (Völ. 17. 18) der kiendeligen kun er en anden Form af Vile eller Ve i Resens Edda. Dæm. 6. 7. og som med sine Brødre, under det alm. Begreb af det Guddommelige og Mægtige, er sammenfattet i Rig, eller den stærke As, Heimdal, og den ved Stranden vandrende Rig i Rigsmál.

180) Arab. **Harem**, Helligdommen, den hellige Indhegning. Man kunde imidlertid ogsaa forklare Heremods Søn, ved en Søn af Paladset (**Harmon**) af Løvinden (**Herima**), eller af Viisdommen (**Herim**). Dog ligger den første Forklaring os nærmest.

181) Arab. **Zarim**, (efter den nord. Udtale Starim) den Tappre; eller det skarpe Sværd. [Under Forudsætning af, at af de to forekommende Læsemaader af Navnet Itermon og Stermon, den sidste er at foretrække. Jvf. Grimm D. Myth. Anh. S. XII—XV.]

182) Ar. **Hadir**, en stærk Mand.

183) Ar. **Gawal**, Een som ved Trolddom kan paatage sig hvilken Skikkelse han lyster, m. m.

184) Ar. **Bedich**, ypperlig, ophøiet.

giorde ham til deres Konge. Ved hans Søn, de Danskes, Herrefolkets[185]) Skiold, nedstammer fra Skef, giennem en lang Herskerrække Freavin eller Freal f[186]) ɔ: Freirs Ven, hvis Søn Friduvold (Sønnernes Perle[187]) blev Fader til den Høibaarne[188]) (eller Folkenes Præst og Fører) Othin, der vidt og bredt omkring opnaaede Herredømme og den høieste Guddomsdyrkelse; medens han i andre Egne, ved Østersøens sydlige Kyster, som Freirs Ven, kun traadte ind i Gudebilledernes Række som Wodan[189]). Ja i hans eget Folk[190]), i Fjón (Fyen) vidste en falsk Othin[191]) (Mitothin), en foregiven Fører og Præst, en Tid lang at indsnige sig. Dog,

---

185) S. Anmærkn. 48 og 86.

186) Dette er et af de interessante Tilfælde, (hvoraf nogle flere ville forekomme nedenfor, hvor den oprindelige dansk-skandinaviske og den asisk-phoeniciske Form af et Navn jævnsides have bibeholdt sig, ganske som ved nogle Appellativer i Alvis-mál. At Freavinr (af Vinr, Ven) bemærker Freirs Ven, har alt *Grimm* bemærket (D. Myth. Anh. XI); ligesom han anede den lignende Betydning af det i St. for Freavinr forekommende Frealf eller Frealaf (smst. XIV.) Nøglen hertil er det Arab. Alif, en Ven, Huusven, Forbundsven. Hebr. אֱלוֹת.

187) Ar. Ferid, en kostbar Perle. Vold, Søn, Efterkommer.

188) Ar. Athin, den Stærke, Høibaarne. Adsin, Præst, Fører. Til den sidste Bemærkelse synes *Adsingi*, hos Jordanes, Get. 22. at hentyde. Man antager dette sædvanligen, men uden Tvivl urigtigt, for en Biform af Asernes Navn (Æsir), i Stedet for et patronymicon af Odin. (Adsin).

189) Ar. Wodd, en Ven; men ogsaa et Gudebillede (af Træ); Wothon, Gudebilleder; Wathim, Guders Tienere. (En interessant Analogie til Betydningerne af Othin og Wodan, s. Geijer. S. 241).

190) Fiun, plur. i det Arab. Folkefærd, Skarer. Formerne Pheonia og Phinni (s. Slutningsanm. V) hos Saxo svare derimod til Ar. Fen, Menighed; for ei at tale om Fin, en Studerende, en Grandsker.

191) Motaadsin (particip. conj. V.) den som udgiver sig for en Adsin. (s. Anm. 188).

uagtet mangen haard Kamp med de stolte Jøtner[19]), med det store Folk[93]), Goterne, m. m. lykkes det ham dog, ved Forening med Freirs Dyrkere, de lade, eller dorske Vaner[194]), og da han giorde sig Alferne til Venner, og tillige sluttede sig til Landets gamle Indbyggeres Forestillinger, at holde sin Agtelse i Hævd, og med sit Følge at blive erkiendt for de store og mægtige Aser[195]). Ogsaa i de underjordiske Dverge[196]) fandt Odin smaa og lave[197]), men ret kiække og dygtige Hielpere (under Navn af Döck-Alfar).

Herrefolkets, de Danskes Tro, der var Jøtnernes liig, eller dog nær beslægtet med denne, ligesom hvad disse allerede havde optaget af Finnernes Tro, tilegnede Aserne sig ogsaa, og indflettede det i deres egen Lære, tildeels med nye Navne. Sagnet om Scef vender tilbage i den adopterede Jettemythus: Ymer, Biergtoppenes Dunster[198]), udstrømme de vilde,

19) Ar. Gaud (Jaud; isl. Jóð) eller Gavadan, en stolt Gang eller Fremskriden.

193) Ar. Gāt, en stor Skare. Man kunde ogsaa tænke paa det sumpige Götland. Gaut, efter islandsk Udtale *Göt*, en Sump.

194) Arab. wān, lad, dorsk, svagsindet; hvilket ganske er den Betydning, som Jordanes, Get. 17, tillægger Gepidernes Navn — et Folk, der rimeligviis var identisk med Vandalerne (Vanerne). (jvf. Jord. c. 22).

195) S. nedenfor Slutningsanmærk. X.

196) Ar. Dark, Darg, Underverdenen. Ogsaa Durg, en vel tillukket Perle- eller Smykke-Æske, kunde anvendes paa Dvergene.

197) Arab. Dack, liden, spinkel, (ogsaa med næsten lige Betydning Dagg, Dauk) Efter Ar. *Dock*, et lavt Bierg. Alif s. Anm. 186.

198) Arab. Ama, Biergtoppenes Skyer eller Dunster. Ligeledes i Formen *Gýmer*, (der nærmest svarer til Ægir; men undertiden ogsaa synes at være en Biform af *Ymer*, da i begge Begrebet om Fugtighed hersker) som kan henføres til gām, at være skyet; Gaim, pl. Guium

brusende Vandfloder. Af dem opstaae Biergkløfterne i Menneskefloden, Aurgelmer (Ymers Søn) (XII); og fra disse atter udrinde hiin Vandflods endnu vildere, mere brusende Strøm: Thrudgelmer (Aurgelmers Søn[199]). Af denne Strøm eller Vandflod redder kun en Eneste sig i sit lille Fartøi, (luþr, skip[200]), nemlig den paa Kysten af de overstrømmende Vande eensomt boende Bergelmer[201]). Han var den sidste af den jordbaarne Æt[202]), af Hrimthusserne, og fra ham nedstamme alle de sildigere Tiders Hrimthusser. — Saavidt blev denne Lære endnu ganske i Overeensstemmelse med den gamle Jettemythe; men nu danner der sig en Overgang til Asalæren: Koen Audumbla slikkede Saltstenen; og alt som den slikkede, vorede der et Hoved frem af Stenen, og, efter tre Dages Forløb, et heelt Menneske. Bure kaldtes han ɔ: den Raae og

---

en Sky, særdeles som bedækker Himmelen, ligesom til flere Former af denne Ordslægt, f. Ex. Am, Samar, o. fl., der betegne en Fugtighed, og navnligen Vandet: hvorved Slægtskabet imellem Ymer og Gymer endnu mere oplyses. (jvf. Anm 246) Magnussens Forklaring over Navnet *Ymer* af det Indiske, hvorefter det skal betegne Sneefieldet, kan ikke betragtes som væsentlig afvigende fra ovenanførte.

199) Arab. Tirād, Angreb; **Gail**, Oversvømmelse; **Mer**, Mand, Menneske (som ovenfor).

200) Vafþrúðn. 28.' jvf. Resen. Edda Dæmes. 6. luþr, med Varianten *skip;* bát, med Varianten *luður;* og Luður, med Varianten *bodur.* (s. ovenf. Anm. 179).

201) Arab. **Bergil**: (Sammens. af Arab. **Ber**, det faste Land, Jorden, og **Gail**, (s. ovenfor) eller **Gil**, en Dal, hvori altid flyder Vand) "regio, propinqua aquæ, vel media inter habitatos pagos & desertum." Camus hos Golius. **Mer**, s. ovenfor.

202) Arab. **Rimm**, Jorden, Land og Vand, Jordens Spirer; **Tus**, Oprindelse, Natur, Stamme, Slægt, og **Tosus**, den lavere, ringere Stamme. Denne Afledning synes langt bedre at passe til det hele Sammenhæng, end den sædvanlige af Isl. hrim, Riimfrost; især eftersom þuss eller þurs da slet ikke finder nogen Forklaring.

Uvorne[203]). Dennes Søn var Bör ɔ: den gode, den rette Søn[204]). Med en Jettedatter avlede han tre Sønner: Odin, den Høibaarne, Herskeren[205]), Vile, Jammerklagen[206]), og Ve, Helligdommen[207]). Dette er Asernes første Trehed. Med deres Fødsel begynder Kampen med Jetterne, eller de med disse, som oprindelige Beboere, identiske Hrimthusser; og allerede Vandfloden (skiøndt ved denne jo den med Skef identificerede Vergelmer, altsaa Odins Stamfader, blev hendrevet til Norden) opstaaer ikke mere, som i den ældre Mythe, af Elivagr's optøede Iis[208]); men Bør's Sønner maae ihielslaae Ymer, og hans Blod oversvømme Jorden, (som endnu ei var til[209]). Vergelmer maa endnu engang vende tilbage som *Lödr*[210]); imedens først af Børs Sønner Verden dannes;

203) Bur, Syr. Buro, den som er udannet, fordærvet (ogsaa: udyrket Land); ganske liig i Betydningen det Isl. *Buri*.

204) Bar, Bero, Syr. en Søn; Barr, Arab. den Rette, Virkelige, Dygtige; netop det Isl. Barn, der ogsaa bruges med samme Bibegreb; f. Ex. i Rigsmál. 38., hvis Mythe her aabenbart er indpodet paa den jøtniske. *Buri* svarer til Trællen, *Bör* til den Frie, *Othin* med hans Brødre til Herrestammen. Ogsaa Jettedatteren, som *Bör's* Hustru, svarer ganske til de ovenfor paaviste Forhold.

205) Det synes klart, at han svarer til *Konr* i Rigsmál. Etymologien s. ovenfor.

206) Isl. *vil*, Jammer, Ynk; Arab. Waili, Vee mig! Man maa vel holde sig til denne Forklaring, da baade det gamle skandinaviske og de semitiske Sprog ere overeensstemmende heri; ellers vilde en anden Forklaring ved „Kongeligt Herredømme“, (Arab. Wala) bedre passe til Sammenhænget.

207) Det Isl. *Ve* er aldeles lige betydende med det Arab. Bia, Via, Helligdom. I øvrigt staae de to Væsener, *Vile* og *Ve*, ganske afrevne, og uden al Forbindelse med det øvrige. Er ikke en Deel af Mythen gaaet tabt, maa begge vel være optagne af den jøtnisk-danske Mythe, for lettere at knytte Odin til det øvrige.

208) Vafþrúðnism. 31. jvf. Edda Resen. Dæm. 4. 5.

209) Vafþr. 29. Om Ymer og Børs Sønner Edda Resen. Dæm. 6.

210) S. ovenfor Anm. 179. (Jvf. Anm. 214).

endskiøndt (efter den jøtniske Mythe) *Alfaðir*, ɔ: Folkenes Fader[211]), den samme som Surtur[212]) (det skarpe Sværd[213]), alt for længe siden har skabt Verden.

Ligesom nu disse Myther, forenede ved Accommodationens løse Baand, have vedligeholdt sig ved Siden af hverandre: saaledes fremtræder endnu en tredie Skabelse af Mennesket, ved Siden af de to før omtalte, den oprindelige jøtniske af Ymers Krop, og den jøtnisk-asiske af Saltstenen; i det vi endnu engang, og atter i en anden Skikkelse, fornemme en Gienklang af Mythen om Skef og Bergelmer; dette er nemlig Skabelsen ved Aserne. Ved Havets Strand vandrede engang de tre mægtige og milde Aser, Odin, Hæner og Lodr[214]) — Asernes anden Trehed. De kom til et Huus, hvor de fandt et Menneskepar; Askr (inderlig Kiærlighed[215]) og Embla (Haab[216])

---

211) Arab. **Al**, et Folk. (Isl. *allr*, al, heel, Alle). Arab. **Fadir** (omtrent lige betydende med **Fatir**) den Gamle; altsaa Faderen til mange Sønner. Isl. **faðir**, Fader.

222) **Edda Resen. Dæm. 3.** Jvf. **Hrafnag. 1.**

213) Ar. **Surati**, det skarpe Sværd. **Zurät**, det lange Sværd (frygteligt for Aserne). Jvf. **Vafþr. 17.** o. fg. **50** o. fg. **Völuspá 1. 48.** o. fg. **Edda Resen. 4.** og **Hrafn. 1.**

214) Overeensstemmelsen imellem denne Mythe og den, som forekommer i **Rígsmál**, er paafaldende. Herved, ligesom umiddelbart ved Navnet *Löder*, staaer den igien i Sammenhæng med Mytherne om **Bergelmer**, **Skef** og **Lother**. (s. ovenf. især Anm. 179).

215–216) Arab. **Asik**, at være hengiven; **Isch'k**, inderlig Kiærlighed. — **Imla**, Haab. At denne Opfatning er den rigtige, fremgaaer tydeligt af **Völuspá 17. 18**; især naar man sammenligner det med Paralelstedet i **Rígsmál, 24. 25.** Ligesom hine »sidde uvirksomme i Huset«, (**at húsi — — Ask oc Embla örlöglausa**) saaledes ogsaa **Faðir** og **Móðir** i **Rígsmál**. Den latterlige Forvandling af dette Menneskepar til Træer (**Edda Resen. Dæm. 7**) lader sig let forklare af Navnenes dobbelte Betydning, naar vi see hen til Middelalderens, og navnligen Islændernes etymologiske Syge. Ubegribeligt er det, at endog berømte Lærde ved hiin Betydning have ladet sig forlede til kun at bemærke Træerne i den yngre, ikke Menneskene i den ældre Edda.

vare deres Navne. De sade der, uvirksomme og uden at have Skik paa sig; da ynkedes de velgiørende Guder over de Arme, der hverken havde Liv eller Aande, hverken Varme, Bevægelighed[217]) eller Livsfarve; og Odin, den høibaarne Hersker, gav dem Liv, den betænksomme[218]) Hæner Aand, og den venlige Løder[219]) Livets Farve.

Aserne thronede nu i Asgaard, Asernes, de Mægtiges omgierdede Bolig[220]). Den sig nærmende Fare kalder dem fra deres straalende Boliger, det evige Telt[221]) Glaðheimr, Alfaders Sæde, og fra Vingólf, (Viinkielderen[222]) til Hielpens Samlingssted Iða[223]), for der at holde Raad. Fra sin Bolig Breiðablik, det prydelige Silketelt[224]), kom ogsaa Balder, den eneste skyldfrie blandt Aserne, hvis Død saa bittert smerter hans ufrivillige Morder, den angrende Høder[225]).

Den af Vanernes Gudelære optagne milde Niord, (XIII) Frugtbarhedens og Guldalderens Symbol, Beskytter for Rigdom-

---

217) "Læ nie læte": Voluspá. l. c. Det første Ord synes den prof. Edda (Dæm. 7) at hentyde paa Talen. Men herpaa kan neppe lægges Vægt, da hele Capitlet mere indeholder en Gietning, end en nøiagtig Fortolkning af Stropherne i Völuspá. Den her givne Forklaring er den, som Gudm. Andréæ giver.

218) Ar. hain, rolig, betænksom.

219) Ar. lods, venlig, yndig. At Navnet, og Vandringen ved Havet, minder om Lother, Lupr og om Scef, er allerede ovenfor bemærket.

220) Ar. Gorda, ligesom Isl. garðr, et indhegnet Sted; en Gaard.

221) Ar. chelad, at være evig; Chaima, et Telt (Araberens Hiem).

222) Ar. Wain, modnende Druer; Gilf, pl. Goluf, et Giemmested. Betydningen er i det Isl. ganske den samme, skiøndt man pleier at forklare Navnet anderledes.

223) Ar. Ida, Hielp. (Jvf. Edda Resen. Dæm. 12.).

224) Ar. berid, vel ordnet, prydet; Belek, et Silketelt.

225) Ar. Haud, Anger.

men ved Skibsfart og Handel, forvandledes hos Aserne til *Hati*, Himlens rige Velsignelse (Solens Ledsager) eller hans Søn Hading. Dennes længselfuldt ønskede Bolig[226]) ved Havet var Nóatún (Hiemlængsel, Hiemvee; eller Længsels Bolig[227]). Men med samme Længsel som Niord higer efter Noatuns ombølgede Strandbolig, sukker hans jøtniske Hustru Skaði[228]) i det gamle Eddaqvad efter hendes Ungdomshiem og Fieldbolig, Thrymheim, (Skyhiemmet[229]), som hun har arvet efter hendes af Aserne ihielslagne Fader Thiasse (den Dræbte[230]).

I Taarnet paa Asgaards Ringmur, i Himinborg[231]) sidder Himmelbroens Vægter, den stærke As Heimdal (Føreren til Hiemmet[232]) og glæder sig ved den gode Miød (Grimnism. 13). *Valföðr* (de Gamles Tilflugt[233]) kalder ved Valkyrierne[234]) til Valhals Glæder eller Hvile[235]) Einheriarne ɔ: de i rette Tid ihielslagne[236]). Dog forinden vælger Vanadisen, Vana-

226) Den smukke Mythe herom er bekiendt nok, ligesom det dramatiske Qvad i Gylfaginn. S. Rask's Udg. af den prof. Edda. p. 27. o. fg. Resen. Dæm. 21. Saxo. Steph. p. 17. (ed. Müller. p. 58.).

227) Ar. Nau, Længsel, Stræben; Tin, Bolig. (Isl. *tun*).

228) Ar. Sokat, Lykke, Velsignelse.

229) Ar. Tirim, en tæt Sky.

230) Ar. teas, at omkomme. (Eller af *Tegas*, en lille Sky?) Jvf. Grimnism. str. 11.

231) Ar. Himjan, Chaima, et Bælte; Borg, en Borg, et Borgtaarn.

232) Ar. Haima, s. ovenf. Anm. 222. Dal, en Fører, Veiviser.

233) Ar. Wal, Tilflugt. (Om Föðr, Faðir, s. ovenfor).

234) Valkyrier ɔ: de som kalde eller sanke til Riget (Tilflugtsstedet). Wal, s. forrige Anm. Men Wala, et Rige; kär eller kās, kaare, sanke, kalde. (Med samme dobbelte Form, som i det Isl. *kera* og *kjósa*; det T. küren, kiesen, at kaare, vælge).

235) Valhal, af Wala, et Rige, og Hollai, Glæde, Fryd efter Sorgen; eller af Wal (s. Anm. 233) og Hall, Hvile efter Reisen.

236) Ar. ein, til rette Tid; herai, at ihielslaae.

moderen Freia[237]) for sin Deel Halvdelen af de i Slaget Faldne (Einheriarne) og fører dem til Fólkvángr (Folkenes, Menneskeslægtens Hvilested). Men kun frie Mænd modtager den stolte As, ligesom den straalende Vanadis. Over Trællene forbarmer sig deres Klippe[238]) og Beskiermer, den fra dem til deres Herrer, og fra disse til Aserne overgaaede Thor, der hos dem fra Auku-Þór (den forhadte Thor[239]) forvandledes til Ake-Þór (den kiørende). Nu boer han da i det hellige Land imellem Aser og Alfer, hvor han throner i Evighed[240]), og hvor han i Þrúðheim (det kolde Hiem[241]) aabner de forskudte Trælle en Tilflugt. Odins Hustru, den ukydske *Frigg*[242]) beboer den prydede Slette, Fensal[243]), i Nærheden af Vin-

237) Om Wan, s. Anm. 194. Ar. Dais, *mamma*. (Tus, origo). Om Betydningen af Navnet Freia (identisk med Freir, kun med omskiftet Kiøn) s. Tillægsanm. XIII.

238) Thor's Navn er uden al Tvivl oprindeligen finnsk (Taran). Havde den nye Religions Stifter ikke havt noget at knytte til denne Guds Navn, da vilde vel (ligesom ved flere Guddomme) et andet Ase-Navn have dannet og vedligeholdt sig ved Siden af det gamle finnske. Men nu finde vi kun dette Navn overalt, hvor Thorsdyrkelsen kan paavises, eller endog kun formodes; og lige til vore Dage Spor af samme i Stednavne, Mandsnavne og Udtryk i Almuens Sprog. Den finnske Taran er saaledes bleven til Asernes Klippe ɔ: Guden Thor. (Arab. Tur, Bierg, Field).

239) Arab. Auk, det som er forhadt, modbydeligt. Heraf det tidligere Asanavn Auku-Þór, som Finnerne overførte paa deres Ajeke-Taran, Ucco-Taran ɔ: Fader Thor (s. bl. a. Petersen Sagnhist. I. 63), eller omvendt. Hiin Betydning har ogsaa vedligeholdt sig i det isl. *augr*, skrækkelig.

240) Jvf. Resens Edda. Dæm. 19. Grimnism. 4.

241) Arab. tharid, kold, fugtig.

242) Arab. Ferig, nudata semper pudenda habens. Det svarer i de lignende Ordformer i det Syr. og Hebr. til Betydningen af det Isl. *frygð*, Vellyst, fræk, m. fl. og saaledes til Friggs Væsen. Om hendes Betydning som Jordens Symbol, s. Tillægs-Anm. XIII.

243) Ar. Fäun, Smykke, Rigdom. Säl, en Slette, jævn Plads.

gólf. — Dog formaaer al Asernes Pragt og Herlighed ikke, ved Siden af Selvbevidstheden om deres syndefulde Natur, at neddæmpe Tanken paa Surturs Sværd, eller paa *Ragnarokr*, Optegnelsen i den yderste Doms Skyldbog[244]), eller, efter den sædvanlige Forklaring, „Gudernes Tusmørke", Aftenens Ro[245]).

Paa lige Maade lade samtlige mythiske Forestillinger og Billeder i Asalæren sig forklare, hvorom jeg, ved en giennemført Undersøgelse af den hele Mythekreds og dens Begreber, har overbeviist mig. At meddele denne hele Undersøgelse og dens Resultater, vilde her føre mig for vidt; og jeg vil endnu kun tilføie nogle faa Exempler, især paa saadanne Gienstande, der høre til de adopterede fremmede Religioner, og som, da de optoges i Asalæren, erholdt nye Navne, der enten vedligeholdt sig allene, eller ved Siden af de gamle. Saaledes f. Ex. fik den (celtiske?) jøtniske Havets Gud *Hler* eller *Ægir* det nye Navn *Gýmer* ɔ: Havets Afgrund[246]). Ørnen, som i den jøtniske Mythe fra det yderste Nord ved sine Vingeslag medfører Nordvinden, er *Hræsvelgr*[247]). *Nótt* (Natten) har tre Ægtemænd: 1) *Naglfari* (Handelens Symbol, og derfor ogsaa det største Skib i Muspel) ɔ: Ophavsmand til vigtige Forretninger[248]); hans Søn er *Auðr* ɔ: Kraft og Magt[249]).

---

244) Ar. **Rakn**, Skrivning, Optegning. **Rack**, Bogen, hvori Englene afskrive Menneskenes Gierninger til den yderste Dom.

245) Ar. **Raug**, Ro. **Rauk**, den tidlige Nat, Aften.

246) Ar. **Gamr**, pl. **Gimr**, Havets Afgrund.

247) Ar **Riss**, en fiern Brusen. **Wolag**, en ung Ørn.

248) Ar. **Nahl**, Stamfader. **Fary**, vigtige Forretninger; hvad der vækker Beundring.

249) Ar. **Aid** ell. **ād**, Kraft, Livskraft, Magt; svarende til det Isl. *auðr*, Rigdom, ligesom til Navnet *Aud*, der er fælles for begge Sprog.

2) *Anar* ɔ: den Skiønne, den Glimrende[250]; hans Datter er *Jörð*, Jorden[251]). 3) „Den lyse, deilige As", *Dellingr* ɔ: Føreren, Veiviseren, Veillederen[252]); hans Søn, „lys og skiøn som Faderen" er *Dagr*, ɔ: Glands, Skiønhed[253]). De fire Hiorte, som gnave paa Verdenstræet, Ygdrasil og true det med Undergang, er *Dáinn* (Døden[254]), *Dvalinn* (Uheld, Modgang[255]), *Dunnin* (Trudsel[257]) og *Duraþrór* (en vidt udbredt Ulykke[256]). Menneskenes Hiem og Bolig er *Miðgarðr* ɔ: det udstrakte flade Land[258]) o. s. v. — Det maa være nok med disse faa Exempler, som ville være tilstrækkelige til at overbevise den fordomsfrie Læser om, at en saadan Overeensstemmelse imellem Ordbetydningen og Mythernes Aand og Indhold umueligen kan være blot tilfældig, der, hvor netop i øvrigt intet Slægtskab finder Sted imellem de Folkeslags Sprog, hvis Myther skulle tydes, og det Sprog, af hvilket disse Myther saaledes kunne modtage deres Udtydning.

---

250) Ar. **Anvar**, skiøn, blomstrende af Aasyn.

251) Pr. **Gorda** (**Jorda**), et jævnt indhegnet Land. **Erd**, Jorden.

252) Ar. **Däll**, en Fører, Leder; **dall**, at vise.

253) Ar. **Dowag**, Glands, Skiønhed.

254) Ar. **Dain**, Død; som i det Islandske.

255) Ar. **Duwala**, Modgang, Ulykke.

256) Ar. **Dûn**, Trudsel.

257) Ar. **Dûr**, plur. Ulykke. **thorur**, plur. vidt og bredt udstrakt.

258) Ar. **Med** ell. **Mett**, Udstrækning. **Gorda**, s. Anm. 220. (Ligesom Isl. *garðr*, indhegnet Jord).

Anmærkn. De henvisende Tal VII, VIII og IX ere ved Feiltagelse udeladte i Texten S. 339, 342 og 343; men Stederne, hvor disse Tillægsanm. henhøre, findes ved samme angivne.

Tillægsanmærkninger.

I.

(S. 304.)

Udtrykkelig kaldes han Farbautir's, en Jotuns Søn. Resens Edda, Dæmes. 27. 28. Hans Søn, Fenrir, er en Jotun (sammenst. Jötna-heite). Ogsaa Ægisdr. str. 52 synes at sigte derhen (jvf. ogsaa str. 8). At han kun er adopteret af Aserne viser, foruden Resens Edda, Dæmes. 28. o. fg. ogsaa Ægisdr. str. 9 (og 16?) ligesom hans hele fiendtlige Forhold til dem (Hýmisqv. 37, og hele Ægisdr.) tydeligt. Desforuden staaer Loke og hans Æt i alt for nøie Forbindelse med Forestillingerne om Asagudernes Undergang ved Surtur, om Surturs- (Muspels-) Sønnerne og om Jøtnerne, for at ikke ogsaa den Forestilling, at han i visse Henseender tilhørte de sidste, derved maatte faae Bekræftelse. Ja, Gorms Exempel hos Saxo, S. 183 o. fg. synes at vise, at ogsaa Gotherne virkelig dyrkede Utgard-Loke. Dertil kunde de faae saa meget mere Anledning i Egne, hvor Jord- og Skovbrand endnu i silbigere Tider oftere have raset i en frygtelig Grad; og hvor de i gamle Dage talrige Ulve vel kunde indgyde Skræk for Fenrir's Slægtskab og for Gygiernes Stamme. — Om disse Gygiur jvf. Völuspá, 38. Edda Resen. Dæmes. 27. 10. s. ogsaa Hrafnag. 25. Sólarl. 51. Hýmisqu. 14. (?) I øvrigt ere *Gygiur*, endskiøndt deres Navn vist nok har givet en Anledning mere til at forvexle Jötnar med Gigantes hos Saxo og A., dog neppe oprindeligen identiske med *Jötnar* (Gigantes); men de ere formodentlig Dvergar, eller Dökk-Alfar. I det mindste maa de Gigantes, som man i Beowulfs Drapa S. 11. 118. 127. med et latiniserende Navn har giort af Gygiur, uden Tvivl saaledes forklares; og Loke selv kaldes (Fiol-Sv. 35) maaskee som gift med en Gygia, *Alfr.* (jvf. dog Anm. 111). Dette, ligesom hans Opholb efter hans Forstødelse, i Húnaland (Völuspá. 19. 25. o. v.) fører os igien til Finnerne, til hvilke sikkert Dvergene (Dökk-Alfar) hørte (s. Petersen. I. S. 42). Finniske Gygiur vare uden Tvivl ogsaa de Aliorumnæ der, efter Jordanes (Get. 24, ed. Grotii. ed. Lindenbr. p. 103. ann. p. 155) bleve fordrevne af Gotherne, og vare Stammødre til de Finniske Hunni. Navnet Gygiur forvandlede siden alle Finner til Gigantes, hvilke igien, formedelst den fælles Forestilling for begge Benævnelser om usædvanlig Legemsstørrelse, (Saxo p. 9) ligesom af flere, nedenfor udviklede Aarsager, bleve identificerede med Jøtnerne. Herpaa hentyde uden Tvivl Navnene „Hünengräber“, i Jylland Jyn-Ovne, (jvf. Molbechs Dial. Lex. S. 254) i Sverrige ogsaa Giger-Ugn, synonyme med Kæmpesenge („Riesenbetten“), hvilke Benævnelser man har tillagt de for Finner ansecte Jøtners Steengrave. Jvf. Finn Magnusens Anm. til Sæm. Edda, III. p. 489; ligesom ogsaa *Grupen* Obss antt. germ. p. 517. 571.

II.

(S. 305.)

Iblandt saamange Skrifter over denne Gienstand, vil jeg fortrinligen nævne de allerede saa ofte anførte af Geijer og F. Magnussen (nemlig især den førstes Urgeschichte fra p. 305) og den sidstes „Eddalære" paa mangfoldige Steder; ligesom ogsaa Petersen i begge hans Arbeider; men særdeles i N. Geographie. Disse Værker give os Resultaterne af det Ældre, og meget nyt. Kun eet maa jeg bemærke: at endskiøndt der endnu, til Fordeel for Hypothesen om Gothernes Nedstammelse fra Oserne, kunde anføres adskillige Liigheder imellem begge (f. Ex. Hestehovedet, opsat paa en Stang som Tryllemiddel imod Fiender — altsaa ganske den skandinaviske Níðstöng; Blodhævnen, Øldrikken m. m. som man finder hos Reinegg), saa er dog vist nok hiin Slutning, anvendt paa Gotherne, eller endog paa Aserne, altfor speciel. Der findes intet Spor til, at Osi nogensinde have havt Bogstavskrift, eller anden Cultur, hvoraf den skandinaviske lod sig forklare. Om deres Religionsbegreber er, med Undtagelse af bemeldte Skik med Hestehovederne, næsten intet bekiendt, der kunde henvise til Skandinavien; men denne Skik kunde ligesaa godt (som nærmere vil blive berørt i anden Afd.) bringe os til at tænke paa Saxer, Svever og Vandaler. Enkelte Navnliigheder, f. Ex. Ass, Asi, Anses, Osi, o. d. bevise lidet eller intet; da noget saadant kan findes hos alle Nationer. I det høieste kunde man, ganske i Almindelighed, slutte til en vis Grad af Slægtskab, som imidlertid snarere vil kunne udledes af Naboskabet imellem Gothones, Gothini, Osi, der i Følge Tacitus (Germ. 43; jvf. 28) boede i een Kiæde fra Østersøen til de Karpathiske Bierge, end af hine Navnes Liighed. Denne kan saa let føre paa Vildspor. Desuden hentyder Osernes Sæde i Biergegnene paa en Fordrivelse fra Sletterne, ikke paa et mægtigt Folks Stammesæde. Endelig maa man kunne spørge: om man overhovedet kan vente endnu at finde Spor til de nordiske Folkefærds oprindelig nordlige Vandring, (som jeg i øvrigt ikke drager i Tvivl) selv hos Grækere og Romere, end sige i Middelalderen, eller i den nyere Tid; naar disse skulle bestaae i noget andet, end traditionelle Religionsforestillinger og Sprogslægtskab, hvilke begge, med Hensyn til Skandinaviens Hovedfolk, snarere føre os til Indien, end til Oserne. I det mindste forekomme hos Ptolemæus, og formodentlig endog allerede hos Plinius, Gothernes Opholdssteder allerede ligesom i sildigere Tider; saaledes at selv deres Udvandring fra Skandinavien allerede ligger fiernere tilbage, end alle historiske Minder — for ei at tale om den sikkert endnu meget ældre Indvandring. Endog Asernes Indvandring i Norden bør uden Tvivl sættes meget tidligere, end man sædvanligen pleier at antage den.

III.

(S. 308.)

Cimber er λῃστής, ɔ: Røver, Kriger, Plut. Mar. (ed Wechel. p. 411). Jvf. d. O. hos Festus og Du Fresne; *kommen* hos Wachter; *Champf* hos Schilter m. fl. Det svarer, efter denne Forklaring, til Isl. Kémpa, en Kæmpe, altsaa Jette. — I øvrigt vilde heller ikke Afledningen af *kémbdr*, comptus, (ligesom hos Daner og Franker, saa er sandsynligen ogsaa hos Gotherne, det lange, adskilte Haar et Kiendetegn paa Herrestanden) eller ogsaa af *Kémpingr*, en langskiægget Olding (Hýmisqv. 10. Rígsmál 15. 21) passe saa ilde. Den sidste vilde minde os om den ikke nye Tradition om Longobardernes Udtog af Skandinavien (Jótland); s. Pauli Diac. Gest. Longobard. I. 2. 3. 7—9 og i Interpolationerne af Prosper Aquitan. ad a. 300, Fredegari Epit. c. 65; saameget mere, da det udtrykkelig bemærkes, at Gother og Longobarder vare af een Stamme. (Pauli Hist. misc. XIV. p. 94.) Diefenbach, l. c. og Lappenberg (Engl. Gesch. I. 8. fg.) ville giøre Cimbrerne til et celtisk Folkefærd; men ligesaa Beboerne af de Østersøens sydøstlige Kystlande, som vare Sædet for Gothiske Stammer, eller deres nærmeste Naboer, (s. Thunmann. S. 197). Skulde maaskee Forskielligheden imellem de gothiske Folkeslag (f. Ex. Longobarder og Vandaler) skrive sig fra deres Blanding med Celter? — Deraf vilde meget lade sig forklare; men neppe vil noget afgiørende Resultat i den Henseende være at opnaae. I de ældste skandinaviske Stammers Religion finder jeg lidet, der kunde føre os til Celterne. Hilleviones, med deres 500 pagi (»Gauen«) hos Plinius (Hist. Nat. IV. 13) ere uden Tvivl intet andet end Λευῶνοι hos Ptolemæus (Geogr. II. 14) med den skandinaviske Aspiration, Hlevoni, Hlevones; eller *Hleif*, *Leif*, *Lev*, med den bortkastede græske Endelse (ligesom Sax-ones, Teut-ones, Teut-oni, Sigul-ones, Semn-ones, o. s. v.). At Grækerne og Romerne imellem to Consonanter, som deres Tunge havde ondt ved at udtale efter hinanden, pleiede at indskyde et i, eller en anden Hielpevocal, behøver neppe at erindres. Men *Leifi* er i det Islandske netop synonymt med *Jötun* eller *Kémpa*.

IV.

(S. 309.)

Sammenligningen imellem det Gothiske Sprog hos Ulphilas og det Islandske, eller egentlig Gammeldanske, sætter dette udenfor al Tvivl. (Jeg behøver blot at henvise til den høifortiente Ihre's Arbeide, og J. Grimm's mesterlige Grammatik). Endskiøndt enhver Sammenligning af isolerede Ordformer, hvis Lighed, naar ikke hele Ord- og Begrebsfamilier dele den, eller den er umiddelbart afhængig af Sprogenes egen Dannelsesmaade, i Almindelighed maa antages for tilfældig: saa

bliver det altid interessant, skiøndt ei af stor Betydning, at de Ordstammer, hvilke man gienfinder saavel i det Gothiske og Gammeldanske, som i det Græske og Romerske, og i de semitiske Sprog, med Hensyn til den særegne Orddannelse, i det Gothiske hos Ulphilas mere nærme sig de græsk-romerske, i det Gammeldanske derimod de semitiske Former. Det første er i en Bibeloversættelse, paa hvilken Originalen eller Grundsproget nødvendigen maatte have stor Indflydelse, ikke meget paafaldende; det sidste turde vel staae i Forbindelse med den større Simpelhed i Formerne eller deres Dannelse i det sidstnævnte (skandinaviske) Sprog, og maaskee hentyde paa dettes høiere Alder ɔ: paa en ringere Indflydelse af fremmede og dannede Sprog. Angaaende Forholdet af begge Sprog til Sanskrit, kan jeg, af Mangel paa tilstrækkelig Kundskab til dette, ikke yttre nogen egen Mening; og indskrænker mig til den Bemærkning: at Tilnærmelsen af den Gothiske og Jotniske Sprogart i Alvísmál til Sanskrit synes paafaldende; ligesom det modsatte Forhold i det Danske, og Contrasten i Asa-Maalet.

V.

(S. 325.)

Kun saaledes lader Saxos Fortælling om Mitothin (p. 13) sig forklare. Vel er P. E. Müller (p. 43) af anden Mening, og antager Pheonia for det samme som Finnia, forbi Fyen ikke var noget passende Sted til Skiul, og Navnet *Fionia* maatte være bekiendt nok for Saxo; men netop derfor maatte man antage det Modsatte, da Ph og F ikke sielden forbyttes af Saxo (navnligen naar man antager, at Phinni p. 8. 44. virkelig skulle være Finni); og Formerne Feonia og Fionia dog umuelig kunne betragtes som væsentligen forskiellige. Men sæt endog, at Navneformen virkelig ikke var den samme, saa kunde vi dog i intet Tilfælde antage, at Saxo, eller hans Kilde, her skulde have meent Finnernes Land — et Land, der beboedes af Asernes afsagte Fiender. Man maatte da snarere antage, at Sagnet havde nævnt Fyen, da dette Landskab, beboet baade af gothiske og danske Stammer, vist nok kunde afgive et meget passende Skiulested, paa en Tid da Asalæren allerede havde begyndt at skaffe sig Tilhængere blandt de sidstnævnte; maaskee ogsaa for en Deel hos de første (de goth. Stammer). Men Saxo, der af islandske Kilder, eller af indenlandske Sagn, kiendte Fyen som et Hovedsæde for Asadyrkelsen, fandt det raadeligst (da den her tilsyneladende Modsigelse syntes uopløselig) at vælge en Navneform, som lod Læseren giette Sagnets oprindelige Skikkelse; men, strengt taget, ikke betegnede noget virkeligt Land. Saaledes kan han paa samme Grund paa de to anførte Steder have skrevet *Phinni*, hvor formodentlig islandske Kilder havde *Finni*, som han selv ganske rigtigt synes at have kiendt som Jøtner, hvilke han ellers var vant til at søge blandt Gotherne.

VI.

(S. 337.)

I Folkemythen var *Scef* — dette viser den hele Mythus — et symbolsk Navn, der knyttede til Asadyrkelsen Ideen om Een, som tidligere var kommen over Havet, der fredeligt havde nærmet sig, og ved noget unævneligt havde banet sig Vei til Menneskenes Hierter og til Herredømmet over dem. Mythen symboliserede dette endnu videre ved en Stamtavle, som *Guil. Malmesb.* og (maaskee efter ham) *Simon Dun.* have bevaret. Til den slutter sig da Scef's engang antagne Prototypus, Noah; og tillige viser Mythen sig her videre udmalet: Barnet sovende, et Korn-Neg under Hovedet (begge Dele har Ethelw. ikke). De yngre Kroniker gientage enten dette, eller de indskyde nye Fortolkninger; det sidste især den islandske, allerede ovenfor omtalte Behandling. Blandt Angelsaxerne tillode kun *Matthæus Westmon.* (p. 166) og *Albericus Mon.* (p. 187) sig at tilføie en Forklaring af eget Arbeide; i det de meente at kunne fortolke Navnet *Sceaf* (Scef, hos Ethelwerd, og i Udtalen) ved *garba*, frumenti manipulus; en Udtydning, som, hvor urigtig den endog er, i vore Dage har fundet en ivrig Tilhænger i Leo. Allerede den prøvede Fremstilling af dette Stammetræes historiske Udvikling (i Fald man kan kalde en Række af allegorisk-mythiske Navne et Stammetræ) kan overbevise os om, at den urigtige Form *Sceaf* her ikke maa lede os; men at derimod den ægte og ældre Form *Scef*, (der allerede forekommer i Beowulfs-Digtet) maa tages i dette Ords egentlige, med Mythens hele Gang overeensstemmende Betydning: et Fartøi, en Baad. Endnu fuldstændigere bliver Beviset, naar man sammenligner de øvrige Former, hvori den samme Mythe forbindes. S. bl. a. Anm. 179, Slutningsamh. IX og Texten S. 342 o. fg.

VII.

(S. 339. L. 3: „i Olaf Tryggvesons Saga.")

Endskiøndt Islænderne, som ovenfor er sagt, naar man undtager Eddasangene, for det meste kun have bevaret os de gamle Gudemyther, enten som poetisk Decoration, eller i den i Texten anførte Charakteer, med fuldstændig Forvandling af Guderne til Mennesker: saa forekomme dog ogsaa hos dem enkelte Steder, hvor den populaire Forestilling fremtræder paa samme Maade, som i de anførte Steder hos Saxo. Dertil hører bl. a. de oftere anførte Steder af Olaf. Tryggv. S. c. 313. (jvf. c. 205). Men for det meste er det da Diævelen, der maa give Gudens livløse Billedstøtte Liv; f. Ex. sammest. c. 445 og 150; eller de livløse Billeder ere blotte Redskaber i Præsternes Hænder, sammest. c. 173. Men dette sidste synes da kun at gielde om Udlandets Guder; saasom her om Freir, der næsten var ganske fremmed for Normændene (og Islænderne); imedens de gamle indenlandske Guder, om de endog forekomme, berøvede deres

guddommelige Væsen, dog beholde deres Tryllemagt og Fremsyn i den tilkommende Tid; f. Ex. sammest. c. 184. Jomsvík. S. 44. Jomsvík. Dr. 31. o. fl. St.

VIII.

(Til S. 342, L. 17: „og nogle Andre.")

En ypperlig Sammenstilling af Kilderne finder man hos Grimm, (D. Mythol. Anh. p. XVI. o. fg.) som tillige henviser til Sammenhænget imellem flere tydske, frankiske o. a. Myther og Eventyr og denne ældgamle „Gudemythe." Vel har Grimm ligeledes af Albericus, p. 187 ladet sig forlede til at antage *Sceaf* for den rette Form, og af den samme og *Matth. Westmonast.* p. 166 (der læser *Scaf*) til at giøre Navnet til et Neg, i Stedet for med Ethelwerd l. c. og Beowulf, at læse *Scef*, det T. Schiff, (ant. *Sceff: Shef*, Notker og Tatian) A. Sax. Skyp; Isl. *Skip;* ligesom det da ogsaa kan henføres til Isl. *Skifa*, et tyndt Bræt, *Skefli*, *Skeppa*, o. fl. Ord; det gr. og lat. *Scyphus*, et udhulet Legeme; og deraf: et Bæger, en Baad, m. m. Dog har han rigtigt opfattet Mythens Hovedbetydning, der ligger i den over Havet i Baaden uden Roer og Aarer svømmende Dreng (S. XIX.) og som tydeligt fremtræder i alle beslægtede Myther; f. Ex. om Herkules's Ankomst paa en scyphus til Spanien (Macrob. Sat. V. 21), om Ankomsten af den christelige Religions Forkyndere (Maria, Martha, St. Joseph o. fl.) i Gallien (s. *Wallin* de S. Genovefa p. 9) m. fl. Legender og Eventyr (jvf. *Leo* om Beowulff. Overalt er Hoved-Tendentsen: det Guddommelige, der uden synlig Beskiermelse, altsaa under høiere Styrelse, over Havet bringes til et andet Land; og Anvendelsen paa den nye Religions Indførelse frembyder sig ligeledes allevegne hvor Mythen gientager sig. At den i Skandinavien selv vender tilbage under forskiellige Former, er ovenfor omtalt. (Jfr. følgende Anm. IX.)

IX.

(Til S. 343, ved Slutn. af Textens sidste Linie.)

Chron. Sax. a. 449 (ed. *Gibson*. p. 13) har denne Bemærkning i Cod. Laud. Derimod lader Beda og Lángfeðgatal kun mange Landes Kongestammer have deres Udspring fra Scef. *Grimm* giør S. XV. den grundede Bemærkning, at *Scef* ikke forekommer hos Andre, end Chron. Sax. Ethelwerd, Albericus, Wilh. Malmesb. og Matth. Westmonast. (Simeon Dùn. og Textus Roffensis have, maaskee med Forsæt? udeladt ham). Vel lader dette sig tildeels forklare af hvad i Anm. 128 er bemærket; men ikke fuldstændigen. Det er nemlig tydeligt nok, at blandt de isl. Genealoger har Lángfeðgatal ham ogsaa under Navn af *Sescef*, og i Resens Edda som *Cespheth*, begge som Magi's Søn, Athras Fr-fader, o. s. v. altsaa med de samme Efterkommere. Ogsaa naar man

gaaer tilbage eller opad, er Stamtavlen den samme; saa at der ingen Tvivl kan være om, at Sescef og Cespheth ere een Person. At begge ere identiske med Scef, viser Sammenligningen med Chron. Sax. p. 77. Sammenholder man disse med de øvrige Stamtavler, der ikke have *Scef*, saa finder man snart, at de kun have ombyttet Navnet. *Scef* er hos Asser, Order. Vit., Matth. Westmon., p. 142, Sim. Dun. p. 119. 138, Rog. Hoveden, Ethelr. Rico., Rad. de Dic. og Wallingf. bleven til *Sem*. Men ogsaa Scefs rette Navn have, som det synes, disse Genealoger ikke villet lade forgaae; men have, med nogen Forvanskning, indsat det som *Cethva* (hvori man gienkiender Cespheth), eller i en omtrent lignende Form imellem *Beaf* (Biaf, Beo, Beav, Beov) og *Jat* (Gat, Geat, Get); hvor de øvrige, der nævne Scef som Skiolds Stamfader, have *Tectius*, (*Tætwa*, &c. maaskee igien d. s. s. *Cethwa*). En anden, meget forbærvet Genealogie hos Rennius synes at forvandle Scef til Jonas. (*Bath* synes her at være Bedwig, *Israu* Athra, *Esra* Itermonn, *Ra* Heremod, o. s. v.). Mere interessant er det, (og et Beviis mere paa, at denne Mythe virkelig i de forskiellige Egne har levet under en noget afvigende Skikkelse), at, saaledes som Grimm skarpsindigt har formodet om Navnet *Freavin* og *Frealf*, (hvad længere hen vil blive beviist) saaledes ogsaa ved andre Navne, en Ombytning har funbet Sted med andre af lige Betydning (jvf. Anm. 186, 179 og XIII) eftersom Mythen er bleven bevaret enten hos den ene, eller hos den anden Folkestamme. Denne Bemærkning lægger ikke blot for Dagen, at saadanne Navne findes brugte symbolsk, som virkelige Appellativer; men den kan ogsaa være vigtig til Forklaringen af mangen Mythe hos Saxo, og dens Forhold til den tilsvarende hos Islænderne.

X.

(S. 356.)

At føre et apodictisk Beviis for Phoeniciernes Handel paa Norden og Østersøen, er vist nok vanskeligt, forbi dette Folks Magt og Handel allerede var gaaet under, da Grækerne endnu ei engang havde nogen bestemt Anelse om Tilværelsen af disse Egne; og man kan derfor ikke undres over, at nyere Grandskere af disse Fortidens Forhold ere komne til heelt modsatte Resultater. Sandsynlighed vilde dog allerede Antagelsen af bemeldte Factum vinde, om vi endog kun tage Hensyn til den Homeriske Forestilling om Skyggeriget, sammenlignet med den gamle Forestilling om Thule (begge Originaler til Procopius Brittia); ligesom ogsaa til det ældgamle Bekiendtskab med Nordens Rav, og Phoeniciernes Handel med det nærliggende Brittannien. Bekræftelse faaer vor Hypothese ikke blot af den Efterretning om Thule, der skal være funden i *Tyrus*, ved denne Stads Ødelæggelse; men ogsaa derved, at Navnet *Thule* selv kun lader sig forklare af de med det Phoeniciske beslægtede Sprog. (jvf.

Bochart's Canaan. cap. 39. 40). Men indtil Vished bringes den, efter min Formening, derved, at det samme, som ved Thule, gielder om Navnene paa alle de danske Handelspladser ved Østersøen. Saaledes er f. Ex. Jumne aabenbart samme Navn som Jamno, den phoeniciske Stad paa Minorca (Bochart l. c. 35), hvis Ordbetydning i det Arabiske er Lykke, Velsignelse (Jumnah eller Jumn). Denne Stads Navn Bunitium (hvoraf, og ikke, som Dahlmann antager S. 87, af Jumne, det fordærvede *Vineta* er opstaaet) kunne vi ligeledes paavise som phoenicisk i to meget lignende Former, i det mindste af arabiske Stednavne. Hippo i Afrika hedder hos Araberne Bunah, og Bunt er det arabiske Navn paa en By i Kongeriget Valencia. (s. Golii Lex.). Birka er det arabiske Beracah, hebr. Brachach, der har lige Betydning med Jumne. Haithaba, den oprindelige Form af Haithaby, eller Slesvig, er et Compositum af Ar. Hait, et lavt Land (saaledes som nogle, men uden Tvivl urigtigt, ville forklare det Sinlendi, der betegner vort Angeln) og *Baah*, Herberge, Bolig, hvilket ganske svarer til Stedets Beliggenhed. Sciringeshael, ved Glommens Munding (s. Othere Reise, S. R. Dan. II. 113. 115. Spelman. 207. jvf. Snorre Yngl. S. 49) ligesaa af Zakir, den som splitter med en tung og spids Hammer, og Hall, Udhvile efter Reisen — et ligesaa betegnende Navn til Hovedsædet for Thorsdyrkelsen, som Leire og Haleiri for Odins Sæde; hvad enten man vil antage begge Navne for eet, eller holde L i det første for Artikelen (el), og Hal i det andet for eensbetydende med samme Stavelse i Sciringeshael; Rodordet for begge er uden Tvivl avir, at være eenøiet. Ligesaa kan Odinsey udledes af Odins Navn og Arab. Ei, Bolig. — Det samme gielder om de med hine i Forbindelse staaende Sø- og Handelspladser ved Nordsøen og ved Flodmundingerne. Haithaba's Handel gik under hele Middelalderen vestlig over Hylingstad (Hollingstedt) og Treia (?) ned ad Tren-aa. Hvor langt denne Handel gaaer tilbage i Tiden, kan allerede sluttes deraf, at for noget over 50 Aar siden fandt man i Nærheden af disse Stabelpladse en Mængde romerske Mynter, alle fra Tidsrummet imellem Vespacian og Marc. Aurel. (Schlesw. Holst. Provinzialbr. 1788. I. 377.) Hos Ptolemæus finde vi, under samme Brede som Bunitium, og i Længdegraden netop passende til Midten af den cimbriske Halvø, Staden Τριόνα, Τρηόνα eller Τρήονα (hvilket er Læsemaaden i de tre bedste Pariser Haandskrifter: Sicklers Ptol. Germ. p. 15); altsaa netop det ovenanførte Navn, og bedre passende paa hine Stabelstæders Beliggenhed, end paa noget ander Steds. (Man maa nemlig herved tage Hensyn til denne Geographs Forestilling om Jordklodens mod Polerne stærkt fladtrykkede Skikkelse, hvorefter hos ham, og følgelig under hele Middelalderen, den cimbriske Halvø ikke ligger Vesten, men Norden for Østersøen, Irland Norden for Britannien, o. s. v.). Jeg tør antage at den lærde Diefenbach

(Celtica II. p. 204), hvis de ovenanførte Omstændigheder, vort Fædrelands Forhold i den gamle Tid vedkommende, havde været ham nøiere bekiendte, ikke af den urigtige Læsemaade Τρῆουα i nogle Haandskrifter, og af en løs Notice om, at Kymrerne i Wales skulle kalde Staden Hamborg Treva, havde ladet sig forlede til at sætte det forholdsviis nye Hamborg op i Ptolemæus' Tid, og desuagtet, for at give Navnet nogen Mening, at tænke paa Traven (saa synes det i det mindste); ligesom de, der tidligere i samme Navn vilde finde det beviisligen langt nyere Lübek.

Videre betegner **Ribe** — den mere nordlig paa Halvøens Vestside beliggende Handelsplads i Middelalderen, en Mængde af Boliger. (Arab. Rib'a). **Asborg** (Asciburgum) ved Rhinen, er de Mægtiges (Hebr. as, Ar. assa, at være stor, mægtig) Borg (Ar. Borg). **Calmar** er sammensat af Ar. coll, Alle, Almeenheden, og mar, en Mand. — Hertil kommer endnu, at endskiøndt de skandinaviske Sprog i deres hele Bygning, i Almindelighed ogsaa fra den lexicalske Side, slet intet Slægtskab fremvise til de Semitiske Sprog: saa have hine dog saadanne Udtryk paa Begreber, som kun ved Samqvem med Sydens Nationer kunde blive bekiendte for Skandinaverne, og desuden paa enkelte charakteristiske Begrebsrækker, hvilke for største Deel hverken lade sig forklare af Landenes eget Tungemaal, eller af de tilgrændsende Nationers; men allene af de Semitiske Sprog. (s. nedenfor). Saaledes lader det sig vel af indvortes Grunde bevise, hvad der efter Sagens Natur, ikke kan godtgiøres ved udvortes Beviser, at Phoenicierne ei allene maa have drevet Søhandel paa Østersøens Omlande; men at de ogsaa i disse, ligesom overalt, hvor Handelen førte dem hen, have anlagt Handelscolonier. (Om Massilierne og Pytheas maa jeg i øvrigt henvise til de alminbelig bekiendte Undersøgelser af Schiöning, Schlözer, Geijer, Lelewel („Pytheas", übers. von Hoffmann. S. 36. o. fg. Sammes: Entdeckungen der Carthager, übers. von Ritter. S. 41. o. fg. m. fl.).

XI.

(S. 361.)

Vingþór, som i dette Eddaqvad udspørger den giftelystne Dverg *Alvíss*, og skiller ham baade ved Bruden og ved Livet, betiener sig under hans hele Examen af de samme Ord, hvilke Alvíss i sine Svar angiver som saadanne, der ere brugelige i Menneskenes Sprog ("meþ Mönnum." Str. 10. 12. 14. 16. 18. 20. 24. 26. 28. 30. 32. 34). Kun en eneste Gang, str. 23, bruger han *Marr*, hvor Ordet, i Følge str. 24, hos Menneskene hedder *Sær;* af hvilke det første er den, næsten for alle vest- og nord-europæiske Sprog fælles Benævnelse for **Havet** (Meer); det sidste derimod det gammeldanske Ord (Sø). Ligesaa bruger han str. 31 det almindelige Ord Sáþ (Sæd), hvor det blandt Mennesker (meþ Mönn-

um) str. 31 specielt hedder Bygg. Ligesom dette, saaledes ere alle øvrige Ord, efter hvis Betydning i andre Sprog Vingthor sporger, og som efter den oldkyndige Alviis' Svar, ere brugelige meþ Mönnum, ligeledes de sædvanlige Udtryk i det Gammeldanske eller Nordiske; nemlig: 1. Jörþ (Jorden). 2. Himinn (Himlen). 3. Máni (Maanen). 4. Sól (Solen). 5. Ský (Skyen). 6. Vindr (Vinden). 7. Logn (Rolighed. I Fyen endnu: Lövn, Löin. Molbechs d. Dial. Lex. S. 348. Sv. Lugn. jvf. Skirnsif. 39). 8. Sær (Sø). 9. Elldr (Ild). 10. Viþr (Ved, Træ). 11. Nótt (Natten). 12. Bygg (Sáþ: Sæd, Korn). 13. Aul eller Öl (Øl). De Folkestammer, af hvis Sprog Alviis meddeler Oversættelse disse Ord, ere:

1. **Jøtnerne**, der altid forekomme under dette Navn i alle de anførte Stropher. De ovenfor opregnede Begreber hedde hos Jøtnerne i samme Orden: 1. Igrön (det Grønne). 2. Uppheimr (det ophøiede Hiem). 3. Scyndi (den Ilende). 4. Eygló (Gløddøie). 5. Urvan. (Maaskee Urvatn, Vandets Oprindelse; eller en Biform af Örnnn, o: Vandstrøm). Hrafnag. 5. 6. Æpi (den Hylende). 7. Of-hlý (Lunkenhed?). 8. Álheimr (snarere vel: Alles Hiem, end: Aalenes Hiem). 9. Freki (det Graadige, Vilde, Frække?). 10. Eldi (Ildebrand?). 11. Óljós (som er uden Lys). 12. Æti (Æde, Spise), 13. Hreina laug, (den rene Vædske). Alle disse ere Former, der ogsaa ellers findes i det gamle skandinaviske Sprog, eller lettelig kunne forklares af samme. At enkelte af dem ogsaa kunne forklares af det Celtiske (s. bl. a. Petersens nord. Geogr. I. 188 o. fg.) synes mindre at kunne komme i Betragtning, end Liigheden, hvormed disse og de gothiske Former slutte sig til Sanskrit.

2. **Døck-Alferne** (Döck-Alfar) forekomme str. 12. 14. 16. 22. 24. 26. 30. under Navn af Dvergar; str. 18. 20. 32. 34. som værende i Helju. I den sidste Strophe maae dog de Udtryk, som v. 6. tillægges dem "i Helju", og de, som v. 2 tillægges Aserne, ombyttes; da *Bjórr, Bir*, netop er den celtiske Drik og Navnet er Celtisk (cf. Wachter's Glossar. v. *Bier*) og saaledes, for saavidt som Celterne, tilligemed Finnerne, maatte være et af Skandinaviens Urfolk, vilde passe for Dvergene; hvorimod Miød fortrinligen var Asernes Drik. (s. bl. a. Resen. Edda. D. 35. 50). Altsaa bør her læses: En meþ Asom Miöþ . . . . En i Helju Bjórr. (Endnu to Gange forekommer Udtrykket i Helju. str. 20 (om Lysalfer) og 14 (om Vaner); men paa begge Steder formodentlig fordærvet, da der i øvrigt er Tale om Dverge. (Maaskee dog at v. 5 maatte læses Vanir for Dvergar?). Om der maaskee paa det første Sted, eller paa begge, skulde læses Helgir? — Saaledes kaldes Vanerne eller Lysalferne, ikke Aserne, fra hvilke de tydeligt adskilles; Völuspá str. 6 (jvf. str. 7) og 9 (jvf. str. 17) regin ginnheilög goð (ligesom ginregin og helgir til-

lige). Foruden ovenanførte Benævnelser paa Døckalfer forekommer endnu str. 28 *Halir* og str. 10. v. 5 *Álfar*. At dette er Døckalfer, men ikke de v. 2, feilagtigen, og imod Haandskrifterne, i den kiøbenh. Udgave til Aser forandrede Alfar, see vi af de Benævnelser paa Jorden, som tillægges begge: gróandi, (groende, hvor der voxer) danner en passende Modsætning til hines underjordiske Bopæle (hvor intet voxer); og ligeledes Fold, (en indhegnet Plads eller Mark) som Modsætning til de sidstes himmelske Bolig. — De Udtryk, som tillægges Døck-Alferne, ere: 1. gróandi. (s. ovenfor). 2. driúpan Sal, det dryppende Huus. 3. Skin, Skinnet (eller, hvis man v. 3 beholder i Helju, og derimod v. 5 læser Vanir: hverfanda hvel (det hvirrende, dreiende Hiul). Da vilde Skin tilfalde Vanerne). 4. Dvalins leika (Dvalins Lige ɔ: lige saa ødelæggende som Dvalin, en af de 4 Hiorte, der gnave paa Verdenstræet Ygdrasil, og true det med Undergang). 5. Hjálm huliz (Taagehætten). 6. Huiþuþ. Om denne Form nogensteds er forklaret veed jeg ikke. J. Olafsens Forklaring er saa god som slet ingen. Maaskee kan det være et Onomatopoieticon, beslægtet med Hui! med Hexernes Huiberg, med det bekiendte Jodute, (i Egnen heromkring bruges det Udraab: Jaue tute nei!) det siællandske Hi ja! o. a. 7. Dags vera (Dagens Bolig? — hvorfor ikke snarere Taushedens? s. Wachters Gloss. s. v. *tagen*. 8. Djúpan mar (det dybe Hav). 9. Forbrennir (Forbrænderen). 10. Hlit-þáng (Søgræs, Klippe-Tang). 11. Draum-njórun (Drømmetyderen; eller skulde dette Ords sidste Deel maaskee staae i Forbindelse med Njörvi, Nótts Fader? s. nedenfor 5, 11). 12. Hnipinn, det Nedbøiende, Nikkende). 13. Bjórr. (s. ovenfor). Ogsaa disse Former ere næsten alle aabenbar skandinaviske, omendskiøndt mindre overeensstemmende med de sædvanlige.

3. **Lys-Alferne,** Ljós-Alfar, str. 10. v. 2; (hvor de allerede v. 6. som Uppregin forekommende Aser urigtigen substitueres, i den kiøbenhavnske Udg.) v. 12. 14. 16. 18. 20. 22. 24. 28. 30. 32. blot som Alfar; str. 26, efter en falsk Læsemaade, som i Helju, hvorfor rimeligviis bør læses Helgir; str. 34, som Suttúngssynir. (Jøtnerne forekomme desuden udtrykkeligen v. 4). De af deres Sprog anførte Ord ere: 1. Fold (s. ovenfor). 2. Fagra ræfr, den skiønne Ring (en celtisk Form). 3. Ártali (Aarsdeleren). 4. Fagra hvel (det fagre Hiul). 5. Veþr megin (det stærke Veir, Uveiret). 6. Dynfari (den tordenfarende). 7. Dagsævi (Dagsøvnen? Taushedens Søvn? s. ovenfor). 8. Laga-Stafr. (forekommer endnu engang str. 32, v. 5, som et Alfe-Udtryk for Korn. Et af Stederne er uden Tvivl corrupt, maaskee begge. Ved det første kunde maaskee det celtiske llwch ɔ: lacus, beslægtet med det T. Lache, Isl. lögr, ligge til Grund; ved det andet Stammeformen Lage, beslægtet med Celt. lech). 9. Hrauþuþ, (Ødelæggeren? — hvis det maaskee ikke

snarere hænger sammen med Haiþuþ. s. ovenfor. 2. 6). Om den falske Læsemaade i Helju er forhen talt. 10. Fagr-limi (den fagergrenede). 11. Svefn-gaman (Søvngammen, Søvnens Glæde). 12. Laga-Stafr. (s. ovenfor 8). 13. Sumbl, (Drikkelag). Ogsaa her gielder det samme, som ovenfor; dog er Afvigelsen i det Enkelte mere paafaldende. Jeg beklager, af Mangel paa tilstrækkelige Hielpemidler, ikke at kunne undersøge, om de afvigende Ord, som jeg formoder, fuldstændigt lade sig forklare af det Finnniske (Lappiske) og Celtiske.

4. **Vanerne,** Vanir: forekomme under dette Navn str. 10. 12. 18. 22. 24. 26. 28. 32. 34; maaskee ogsaa str.14, naar man der vil læse Vanir, i St. for Dvergar (ellers formodentlig Helgir, i St. for den da urigtige Læsemaade Helju i); str. 16. *Goþ:* (dette kan her kun bemærke Vaner, skiøndt det ellers er Aser; da disse allerede forekomme v. 6 som Ása synir) str. 20. 30. som Ginregin (ligesom formodentlig i Völuspá. 6. 9. Resen). De Ord, som tillægges Vanerne, ere: 1. Vegar (Veie, Gangveie). 2. Vindofuir (Vind-Ovn, eller Vinde-Ovn, den sig dreiende Ovn?). 3. Skin, Skinnet [eller: Hverfanda hvel, det hvirvlende Hiul? s. ovenf.]. 4. Sunna, Solen. 5. Vind-flot (hvad der driver, flyder ovenpaa Vinden; Vindflodd. jvf. *Flot.* Wachters Glossar.). 7. Vinds-flótt, (Vindens Flugt?). 8. Vágr, Bølge, Vove; Havet. 9. Vagr (anden Gang, er uden Tvivl en Feil hos Afskriveren, for fagr, den rensende, rene; (beslægtet med det frankiske fagari, det isl. fagr, o. s. v.). 10. Vönd, maa vel, naar Læsemaaden er rigtig, forklares ved det af det Sax. i Middelalderens Latin overgaaede Venda, et Skovstykke, udviist til Hugst, eller ved Wendus, en vis Deel Land (s. Du Fresnes Gloss.). 11. Grima, den Grimme, den Græsselige. 12. Vaxtr, Vext, Plante. 13. Veig, det Goth. Wego, Flod, Wagi, det Flydende. (Woge, Vove, Bølge). Det maa falde Enhver ind, ved at læse disse Ord, at de ikke, som de andre, ovenfor anførte, ere skandinaviske; men snarere, saavidt Formerne ere sikkre, tydske.

5. Den sidste Stamme, af hvis Sprog der anføres Ordformer, som skulle svare til de ovenfor i forskiellige Benævnelser opregnede Begreber, er **Aserne** (*Æsir*), hvilke under dette Navn forekomme str. 34; som *Asa synir,* str. 16; som *Uppregin,* str. 16; endelig under Navn af *Goþ,* str. 12. 14. 18. 20. 22. 24. 28. 30. 38. De Ord, som tillægges denne Stamme, har man for en Deel prøvet paa at udlede af skandinaviske Rødder; Nogle have trodset ethvert Forsøg herpaa, og selv hine have kun med megen Tvang paa den Maade ladet sig fortolke. Derimod lade de sig næsten alle med stor Lethed og Simpelhed forklare af de semitiske Sprogarter; og saaledes ogsaa uden Tvivl, ligesom Handelspladsernes Navne, af det Phoeniciske. 1. Jordens Asanavn er *Aur.* Arab. Aur, Norden (eller maaskee hellere Aura, i Forbindelse med Solens Begreb: Op- og Nedgang, Morgen og Aften). 2. Himlen kaldes *Hlýrnir,*

Arab. i Sammenhæng 'lirin, Arne, Arnested, hvorpaa Ild antændes (en Forklaring, der navnligen ogsaa passer paa Stedet Hrafnag. 11, hvor *hlýrnir* ligeledes tillægges Heljarheimr, Underverdenen. 3. Maanen hedder *Mylin*. For at forklare dette har man taget sin Tilflugt til det gr. μῆλον, og saaledes giort Maanen til et Æble. Nærmere ligger det Arab. **Mil**, en Veiviser, som dette Himmellegeme ikke upassende kunde kaldes af et nomadisk Folk. 4. Solens Navn er *Alskír*, og dette har man forgieves forsøgt at bringe tilbage til nogensomhelst skandinavisk Rod; men har allerede tidligere, (ligesom simpl. *skírr*) villet henføre det til det Hebr. og Chald. (s. Glossar. Edd.). I det Arab. er **Zakir**, og det synonyme **Sakir**, (med Artikelen **Al-sakir**) den gløbende, med stærk Lue brændende, et Tilnavn for Solen. 5. Skyen hedder *Scúr-van*. Det Goth. Scur, en Iling, Regn eller Blæst af en Drivsky (s. Gloss. Edd.) har megen Liighed med Ar. **Sacur**, Stille efter heftig Storm. Dog synes **Sacur**, noget som er fuldt, opfyldt (hvoraf **Socra**, en fuld Bælg eller Læbersæk) bedre at passe til Begrebet om en Sky. **Van**, det Sene, Dorske; og hele Ordet vilde da betegne en langsomt drivende Sky; men **van** kunde ogsaa her blot være en Endelse). 6. Vindens Navn *Vavoþr*, vil Gloss. Edd. udlede af *vefja*, cingere. Bedre og nærmere er Ar. **bagut** (udt. **wagut**), den som kommer pludseligt, kommer farende; en Betydning, der ogsaa kan passe til Odins ligelydende Navn, (Gloss. Edd. s. v. *Vafuþr*) der muligen forholder sig til *Vagoth* hos Jordanes (Get. 3.) paa samme Maade som Odinsnavnet *Gautr* til Gauti. (s. Anm. 53). 7. Stille Veir hedder *Lægi*. Ar. **legia** (**ledjia**) at tage sin Tilflugt; **Lega**, Tilflugt. 8. Havet: *Silæigja*; i den Kiøbenh. Udg. "perpetuum æquor; *Lá & Lægi*, dicitur *mare*." I det Ar. er **Seil** en Flod; **Liggij**, det dybe, vide Hav, Oceanet. Saaledes **Seil liggij**, det vide Havs Strøm. 9. Ilden hedder *Funi*, som ikke har nogen Rod i det Skandinaviske. I det Syr. er **Fenso** Skin af en Lampe, en Stierne; Ar. **Fanus**, et Fyrtaarn. 10. Skovens Navn er *Vallarfax*. Man vil, halvt af det Angelsax. forklare det ved: Markens Man (eller Manke). At der i *Faxi* ligger et Begreb, der har Hensyn til Hesten, sees af Navnene Gullfaxi og Hrimfaxi. Det Ar. **Val** er Tilflugt; og da de fleste Haandskrifter have *Vallarfar*, kunde her enten tænkes paa **Farh**, Biergtop; Træets Top eller Krone; eller paa **farih**, hurtig; navnlig om Hesten. Men Varianterne giøre mig her overhovedet usikker. 11. Natten hedder i Asamaalet *Njól* (baade i Alvísm. og Hrafnag. 26), og hendes Fader *Nörvi*, *Nijrvi*, *Narfi*, som baade her, i Vafþrudn. 25, og i den pros. Edda altid fremhæves som en Jotun. Hvorledes man omsonst har plaget sig med at finde en etymologisk Forklaring over disse Benævnelser, vil man bl. a. kunne see af Glossariet til Edda I. 629, 630. jvf. 632. I det Arab. er **Nairab** (udt. **Nairav**) ond, det Onde; **Na'l** (Datteren *Njól*) er Qvind.

Disse Betydninger passe ganske til det ovenfor udviklede. 12. Sæd, Korn, hedder hos Aserne *Bar*. I Roden har man grebet til det Hebr. Pri; men langt nærmere ligger jo det Hebr. Bar; Ar. Barr, Korn, Spelt, Hvede; som i det Ar. under beslægtede Former ogsaa anvendes paa Træfrugter, ligesom *Barr* i Fjölsv. 20. 13. Asernes Øl er (efter den ovenfor meddeelte Emendation) Mjød (Mjöþr), hvilket man henfører til det Gr. μέθυ. I det Ar. er Mida (som svarer til Formen *Miþi* (Hrafn. XIX; s. Gloss. Edd. v. *Mar*) Mad, eller et med Retter dækket Bord; hvilket minder os om det Isl. (*Mat*) og danske Ord; ligesom Afledningen af ماد, bevæge sig, Maid, Bevægelse, tyder paa at det arab. Ord oprindeligen har bemærket Drik, eller Handlingen at drikke, og siden er overført paa Spiisning, som det Gr. συμπόσιον. — Resultatet af ovenanførte Meddelelse bliver — for saavidt man tør uddrage Slutninger af saa faa Sproglevninger: 1. At „Menneskene“ bemærker den danske og svenske Folkestamme, der har udgiort Hovedmassen af Skandinaviens (nemlig Sletternes) Befolkning. 2. At Jøtnerne, en anden skandinavisk Hovedstamme, i Følge Modsætningen og enkelte Ordformer, uden Tvivl bemærke Skandinaviens, tildeels med de andre Stammer blandede Gother. 3. At Dverge og Alfer ligeledes ere Skandinaver, men af en anden, formodentlig finnisk og celtisk Folkestamme; at derimod 4. Vanerne ere indvandrede Tydske; og endelig 5. Aserne Semiter (Phoeniciere; maaskee fra Karthago?). Angaaende Alvísmál maa jeg endnu henvise til Petersens interessante Commentar (Nord. Geogr. I. S. 174 o. fg.) som imidlertid gaaer ud fra en heel forskiellig Anskuelse.

XII.

(S. 369.)

I Stedet for Navnene Aurgelmer, Þrúðgelmer og Bergelmer, har man, for nødtørftigen at kunne forklare dem af det gamle nordiske Sprog, villet antage Formerne Aur*gemlir*, Þrúð*gemlir* og Ber*gemlir*, enten for de ene rigtige, eller dog for de oprindelige. Saaledes forklarer man da det første Ord ved „den gamle Jord“, af Asanavnet *Aur* (Leer?) for: Jorden; Þrúð*gemlir* ved „den stærke Gamle“, fordi Þrúðr undertiden forekommer som Benævnelse for Thor og Valkyrierne, og synes at indeholde Begrebet om Styrke; Ber*gemlir* endelig ved „den nøgne forladte Gamle“ (af *berr*, nøgen). Om endog denne Forklaring er noget bedre, end den i Gloss. til Edda, forekommer den mig dog ligesaa haard i Formen, som lidet passende til Sammenhænget; og ganske uheldig i Forvandlingen af gelmer til gemlir. Ligesaa lidt kan Rodordet *gelm*, *galm* (sonitus) i det nord. Sprog give nogen Mening, naar man vilde anvende det paa disse Navnes Forklaring; hvorimod denne findes med Consequents

i de semitiske Sprog, med Henviisning til Ymers Flod, og til Hrimthusserne, den ældre Menneskeslægts Stammefædre. [Aura, pl. Biergkløfter; Gail, Oversvømmelse; Mer, Mand, Menneske].

XIII.

(S. 372.)

Intet semitisk Sprog har et eiendommeligt Ord af denne Rod; og hvad der forekommer af den Art, er laant af andre Sprog, navnligen af det Persiske. Her finde vi f. Ex. Novard, yndig, fortræffelig; hvormed det i Pers. og Arab. forekommende Ord Nerd (Kornsæk, Dadbelsæk), det syr. Nurtho, Blomst, Urt, maaskee ogsaa det Pers. Ner, mas, membrun genitale, hvilket bl. a. forekommer i saamange Sammensætninger, staaer i Forbindelse. — At dette Væsen, *Njord*, Frugtbarhedens Symbol, ligesom næsten alle Guder i den indo-persiske og perso-germaniske Mythologie, ved Siden af den mandlige, ogsaa fremtræder i qvindelig Form, som *Nerthus* (ikke *Hertha!*) den moderlige Jords Symbol: har Grimm beviist. (s. hans D. Mythol. S. 152. jvf. S. 140. 206. og Fort. S. IX.). Men ikke nok hermed; det fremtræder, ved Siden af den perso-germaniske Skikkelse, ogsaa, ligesom Scef og Ægir, under forskielligt Navn, i Asa-Form som Hading, hos Saxo p. 10 o. fg. Denne maa nemlig ei allene henføres til Niord, med Hensyn paa hans Verelsang med Skade (Regnild. Saxo p. 16) men ogsaa paa hans Forbindelse med Freir (Frö. Saxo l. c.) og som Frotho's Fader, der (aabenbart identisk i Mythen med de følgende Froder) ikke er andet end en Antropomorphose af Frö (Freir), en Personificering af Udbredelsen af hans Cultus, og den gyldne Tid under hans Herredømme. (Jvf. Anm. 130). Til Beviis herpaa er det nok at sammenligne Saxo's og Isländernes Mythe om Frode, Fridfrode, o. s. v., med den Upsalske om Freir (i de sydlige og vestlige Østersø-Lande *Frö*). Den gyldne Alder, den velsignede Frugtbarhed og Overflødighed — Alt stemmer overeens. Ogsaa Navnene ere identiske; og i de semitiske Dialecter synonyme med den ovenfor givne Betydning af *Njord* og *Nerth*; nemlig Hebr. Fri (Pri) פרי, Frugt; Ar. Fero, Kime, Spire; fra, at spire; deraf פֶּרַע (Pera, Fera), det langt voxende Hovedhaar; hvoraf det fyrstelige Tilnavn „den langhaarede" (haarfagre, comatus). Hebr. פַּרְעֹה, (Faroh), hvoraf plur. Fraoth, (Frode) bruges som appellativ Benævnelse paa en Fyrste; og ligesom hos Franker, Danske (?) Gother, overalt hvor Aserne bleve Herrer, og som hos Grækerne: saaledes var ogsaa i Orienten det lange Haar (coma) et Tegn paa Kongebyrd og kongelig Værdighed. Ogsaa i de skandinaviske Sprog er Formen gaaet over uforandret i Hovedlyd og Betydning. Isl. *Fræ*, *Frio*; Dansk Frø, semen (ganske forskielligt fra Frugt („Frucht", beslægtet

med „Fracht") ɔ: hvad der bringes, frembringes. Hvor meget Niord og Freir i de Gamles Cultus gik over i hinanden, er bekiendt nok; og saa meget mere begribeligt, at det ogsaa skeete i Mythen. Spiren, Sæden, Frugten (Frö) blev Frugtbarhedens Søn, ligesom dens Symbol (Njord, Nerth), og Søn af Hadd, den rige Frugtbarhed; denne som *Hati*, Sønnen som *Hading* (Had-ing), svare begge til *Njord* og *Nerth*. Men „den rige Velsignelse" (Hati) var en Virkning, en Søn af Solen, Verdensøiet, Hroðvitnir. (s. Stederne i Gloss. I. p. 589 o. f. ikke Forklaringerne). Han gaaer forud for Faderen, er hans Afbillede, hans Symbol, Soluloen i Grimnism. 39. Men da Asasproget var blevet fremmedt i Norden og Mythens Betydning forsvandt, da svandt ogsaa Solen af Hati's Billede, og af hans Navn. Solen selv tænktes da som qvindelig; en Ulv som bag ved den forfølgende en anden (*Hroðvitnir*, ikke mere Solens Søn) foran den, som forfulgte Maanen og truede med at opsluge den. Denne viste sig nu som et Gienbillede af *Fenrir*; og Nyere forvandlede Faderen selv (i hvor klar hiin Betydning endog var) til en "famosus lupus" (s. Glossar. Edd. I. p. 545. 590. og Interpr. carm. Ægisdr. 39. m. fl. St.). Da hos Saxo *Hading* er traadt i *Hati's* Sted, saa forvandler en lignende Tolkning (men som vist er langt ældre, end Saxo) den nye Hati (Hadings Fader) til *Gram* ɔ: Vrede, Had. (jvf. om denne sædvanlige Forklaring over Navnet *Hati* Ihres Gloss. I. 756. Gloss. Edd. I. 545). Da Forestillingen, som man giorde sig om denne hele Gude-Æt er ganske utvivlsom (s. bl. a. Adam. Brem. de situ Dan. c. 233. Olafs Tryggv. S. 173. Edda Resen. Dæm. 21. 22.) maatte man, hvis man antog, at Saxo her, som ved Lother, i St. f. *Skef*, ikke havde bevaret Asaformen, men den gamle danske Form for dette Navn, i det mindste lægge *Wachter's* Forklaring af *Hat*, „den Ophøiede", til Grund. (Glossar. p. 675). — Ligesom i øvrigt i *Njord* og *Nerthus* den mandlige og qvindelige Guddom, som forskiellige Former af een Idee, staae ved Siden af hinanden: saaledes staaer ogsaa den qvindelige *Freia* ved Siden af *Freir*; i Mythen betegnet som hendes Broder; uden at hun dog, saavidt man veed, nogensteds har været dyrket tilligemed ham, men desto oftere i hans Sted. Da Asernes og Vanernes Religion senere hen meer og mere smeltede sammen, maatte ogsaa nødvendigen Adskillelsen af de saa meget lignende Ideer om Freir og Othin, om Freia og Frigga, snart tabe sig; og ved de sidste, hvor Navneliigheden ogsaa medvirkede, kiendte man snart ikke mere nogen væsentlig Forskiel imellem Asernes *Frigg* (s. Anm. 242), Symbolet paa Jorden (Arab. Erd) og Vanernes *Freia* og *Nerthus*.

Bemærkninger angaaende Hoveriets, Vornedskabets og Herregaardenes Oprindelse i Danmark, nærmest i Anledning af Etatsraad Estrup's og Professor N. M. Petersen's Yttringer over denne Gienstand.

Af

C. Molbech.

Ingen vil lettelig kalde i Tvivl, at til de vigtigste og interessanteste, men ogsaa til de mindst oplyste Gienstande i Nordens og Danmarks indvortes Stats- og Folkehistorie, hører Udviklingen af de forskiellige Stænder og deres gienstidige Forhold i fiernere Tidsaldere; navnligen Landalmuens eller Bondestandens Forfatning og Vilkaar til forskiellige Tider; og her igien særdeles det saakaldte Vornedskabs og Stavnsbaands Udspring, tilligemed Hoveriets Alder, Opkomst og Anledning, Forholdet imellem Herremænd, eller Grundeiere, og Fæstebønder, ligesom ogsaa Markfællesskabets og de sammenbyggede Landsbyers Oprindelse; med flere andre beslægtede Materier, der alle i et Land, som vort Fædreland, hvis naturlige og bedste Velstandskilder Agerbrug og Skibsfart fra Arilds Tid have været, maatte fremkalde levende Deeltagelse i deres Undersøgelse og historiske Behandling. Denne er hos os vel heller ikke ganske bleven forsømt; men hvad man deri hidindtil har prøvet og udrettet, har ikke bragt vor Kundskab til Klarhed eller Vished. Man maa vel tilstaae, at Aarsagen hertil for en Deel kan søges i den

nærværende Fattigdom paa authentiske Brevskaber, eller andre samtidige, skriftlige Kilder, og disses sildige Fremkomst, især i Landets Sprog. Men det er dog heller ikke mindre vist, at man overhovedet hidtil for lidt har benyttet, hvad her dog findes — skiøndt langt sildigere i Tiden og mere sparsomt end i andre Lande — af diplomatariske Kilder, ældre Jordebøger og Tingbøger, m. m., ved Siden af en upartisk og fordomsfri, fra flere Sider ikke overflødig eller ufrugtbar Sammenligning med lignende Forhold hos andre Nationer, især de med Skandinaviens Folkestammer nærmest beslægtede.

Heraf kommer det Særsyn, at vi hidtil ikke have kunnet i deres Oprindelse og Grundbegreb forklare Forhold og Indretninger, der ere af en hos vort Folk saa eiendommelig og national Art og Beskaffenhed, og have en over hele Landet saa gammel og almindelig Udbredelse, at ligesaa fortrolige vi ere med deres, indtil vore Dage vedvarende, og giennem Aarhundreder nedarvede Skikkelse: ligesaa let skulde det synes, ved Hielp af ældre Tiders Retstilstand, Love, Vedtægter og andre monumentale og traditionelle Veiledninger, at udfinde saa almeenbekiendte Forholds Oprindelse og successive Uddannelse. Men langt fra dette. Ei engang om de mest universelle agrariske Rets- og Eiendomsforhold hos os — til Ex. Herregaardenes og Fæstebøndernes — ei engang om den hermed saa længe og nøie forenede Naturalpræstation for Fæstejordens Brug, Hoveriet, eller om det i sildigere Tider saa trykkende og forhadte Vornedskab, ere vi satte i Stand til at danne os noget fuldstændigt eller fuldkommen klart historisk Begreb. Vi kiende disse Forhold og Rettigheder i deres Tilværelse; men deres Tilblivelse og gradvise Udvikling er os overhovedet endnu en saa godt som uopløst historisk Gaade; og hvor man har forsøgt Opløsningen, der har man undertiden snarere villet prøve det paa Hypothesers og Gisnin-

gers, eller forudsattede Meningers mere subjective Vei, end giennem den rene objective Kildeforskning.

Heraf er da ogsaa jævnligen opstaaet uklare, usammenhængende og uhistoriske Forestillinger om dette eller hiint statistiske eller juridiske Forhold i vor Landboret og Landboforfatning. Man har ikke allene (og navnligen ved Hoveri og Vornedskab) overført sildigere Tiders Udartelser eller Misbrug paa Forholdenes oprindelige Natur og Skikkelse; men man har ogsaa i Særdeleshed ved Hoveriet, udelukkende og allene villet giøre til en i de sidst forløbne to Aarhundreder formedelst Adelsmagten opkommen Trældom og Undertrykkelse, hvad der dog har været en ældgammel, i Tingenes Natur grundet Byrde eller Afgiftsydelse, som Jordbrugerne maatte paatage sig at svare til Jordeierne, i Tider, da rede Penge vare sieldne, og overflødige Producter af Jorden langt vanskeligere kunde afsættes. Hertil hører ogsaa saadanne historiske Vildfarelser, som naar endog Holberg antager og beretter, at Adelen, i Anledning af det under Navn af Skipper Clements Feide bekiendte Bondeoprør i Christian den Tredies Tid, havde fundet Leilighed til at bringe alle jordegne Bønder eller Selveiere i Jylland under deres Herredømme; saaledes at enhver Selveier til Straf for dette Oprør maatte erkiende den nærmeste Herremand for sit Herskab, og til dette svare en aarlig Kiendelse af sin Gaard [1]) — noget der, som bekiendt, er en Vildfarelse; hvorimod det vel af Historien sees, at de jordegne Bønder i visse Strækninger af Jylland, som havde deeltaget i Opstanden, ved skriftlige Reverser maatte oplade deres Eiendomsret til Kongen [2]).

[1]) Danm. Hist. 2. Udgave. II. S. 208. Danm. og N. Stat. 3 Udg. S. 305.

[2]) S. herom Jacobsen. Jurid. Tidsskr. XVIII. S. 245—48 og 259. Man seer ogsaa her, at det var Bønder tilladt, at kiøbe deres forbrudte Eiendomsgods (hvilket de i øvrigt for største Deel beholdt som Fæste) tilbage af Kronen.

Netop i den nyeste Tid har hos os den, efter flere forsøgte Forklaringer endnu i det Dunkle, eller i et usikkert Halvmørke svævende Materie om Vornedskabets, Hoveriets og Hoved- eller Herregaardenes historiske Oprindelse, fundet ny Omtale hos et Par sagkyndige og lærde Forfattere, hvis temmelig overeensstemmende Hypothese, denne Sag vedkommende, om den endog ikke er giennemført i fuldstændige Undersøgelser, dog fortiener særdeles Opmærksomhed. Den vil i ethvert Tilfælde — selv om ingen af disse Forfattere, hvad dog maaskee tør haabes, vil skienke Materien en dybere og fuldstændigere Udvikling — kunne have den gode Virkning, at henlede flere danske Historikeres, eller med Historien fortrolige Retslærdes Opmærksomhed paa en saa almindelig interessant og vigtig Gienstand. For at medvirke noget hertil, er det her min Hensigt, at meddele en Beretning om de væsentlige Punkter, hvorpaa den omhandlede Hypothese gaaer ud; medens jeg dertil i Forbigaaende vil knytte en eller anden egen Bemærkning og oplysende Sammenligning, et eller andet Vink eller Spørgsmaal, som maaskee kan foranledige nærmere Betragtning og Overveielse. Forud maa jeg erindre, at hverken systematisk Orden, eller fuldstændig Udvikling maa ventes i de Bemærkninger, jeg, tildeels som Referent af Andres Meninger, kan tilføie. De ville ikke blive meer end adspredte Brudstykker, der muligen noget bedre kunne sammenføies eller udfyldes i en tilkommende Tid.

Det tidligste af de to Skrifter, hvori ovennævnte Sag er bragt paa Bane, er den i Hr. Etatsraad Estrups Beskrivelse over „Thygestrup, som det var og er", (Kbh. 1838) S. 135—153 indførte Excurs om „Hoveriets og Vornedskabets Oprindelse, historisk betragtet." Resultatet af Forfatterens Mening om det første angiver han strax i Begyndelsen af sit Foredrag at

være dette: „at det ikke bør ansees som et Foster af (sildigere Tiders) Adelsvælde, eftersom det er meget ældre end Aristokratiet i vort Fødeland." Beviset, Forf. fører herfor, grunder han først paa den, allerede af Svend Aagesen i Gorm den Gamles Tid statuerede Kongernes Besiddelse af al Jord i Riget med Eiendomsret[3]); dernæst paa Erobringens Ret. „Gorm den Gamle havde ved Sværdet vundet „eller samlet det hele Rige. Han tilegnede sig Odel med samme „Ret, som Harald Haarfager og Vilhelm Erobreren efter Un„dertvingelsen af Norge og England." — Dog vil man neppe med historisk Grund kunne antage, at den i Gorm den Gamles Tid fuldførte Forening af de danske Lande til eet Rige har været af den Natur, eller havt de samme Følger, som den normanniske Erobring af England. Erobrerne vare her et fremmedt Folk; Kong Vilhelm medførte udenlandsk Adel, og uden at han, (som man undertiden har tænkt sig) bemægtigede sig alt Jordegods, belønnede han mange af sine Riddere med større og mindre Lehn. Ingen Lehnsforfatning, liig den normanniske, forefindes i Danmark efter Gorms Tid; men vi see derimod, at 2—300 Aar sildigere (i første Halvdeel af det 13de Aarhundrede) havde de danske Konger betydelige Indkomster og Besiddelse af meget Krongods, adspredt over det hele Land. Estrup angiver selv (S. 137) flere Maader, hvorpaa dette Gods kan være erhvervet; man kunde tilføie een, som maaskee kan antages for en af de vigtigste. Have de danske Stammer i Skaane, paa Øerne og i Jylland før Gorm været affondrede i flere Folkesamfund — have endog enkelte Land-

[3]) Tunc temporis universam regni tellurem Reges jure dominii possidebant. (S. R. D. I. p. 49). Man veed, hvor forskielligt der er commenteret over dette Sted. Det har egentlig fin Mærkværdighed, som en i Sv. Aagesens Tid endnu gieldende eller bevaret historisk Anskuelse; thi hvad betyder i øvrigt denne Forfatters, næsten alt historisk Indhold berøvede Beretning om Gorm og Thyre?

skaber været deelte imellem adskillige folkestyrende Høvdinger, eller saakaldte Smaakonger: da maa enhver af dem have havt Jordegods til sit Ophold; og dette Gods maa naturligviis, tilligemed Riget, være underlagt den ene Overkonge, som samlet Kroneiendom. — Men heri at gaae saa vidt som Estrup, der mener, „at Kongerne i Virkeligheden raadede over den meste Jord i Riget, enten som Patrimonialgods eller Konungelef" (Domaine, Krongods): kan jeg dog ikke finde Anledning til; og ikke heller, som Forfatteren mener, finde denne Mening bestyrket ved Valdemar II. Jordebog fra 1231. Denne vigtige Kilde til Kundskab om Danmarks indvortes Forfatning i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede, er vist nok endnu kun lidet undersøgt, benyttet og oplyst i dens egentlige Beskaffenhed og Resultater. Saameget synes dog klart, at den gaaer ud paa, overhovedet at opregne Kongens Indkomster af Landet i Afgifter og Landskyld; men er det ganske afgiort, at ingen Deel af disse hidrørte fra anden kongelig Rettighed, end umiddelbar Eiendom af de opregnede Dele af Landet? — Derhos maae vi ikke glemme, at dette Skatteregister allerede er fra en forholdsviis sildig Tidsalder, flere Aarhundreder yngre end den Tid, da det danske Rige samledes til een Stat; at Krongodsernes Mængde og Tilstand var underkastet en uophørlig Omskiftning ved Kiøb, Salg og Mageskifte; og at uden Tvivl Kronens Eiendom netop under de mægtige Valdemarers heldige Regiering ikke ubetydeligt kan være forøget.

„Men", vedbliver Forfatteren, „skulde de vidtløftige Domainer, hvoraf meget var henlagt til Kongens Fadebuur (ↄ: Hofholdningen) og brugtes umiddelbart, kunne benyttes: saa maatte Bønderne giøre særlig Tieneste til Kongsgaardene; de maatte bygge paa disse Gaarde, opføre Møller, Dæmninger og Kirker, arbeide paa Skibe, forrette Ægter og Kiørseler, giøre Ugedage, modtage Kongen paa Reiser, o. s. v.

I denne ældgamle Brug af den kongelige Magt ligger maaskee den første Spire til Hoveriet, og Anledning til Navnet."

Denne Fremstilling af Sagen i sig selv maa vist nok for saa vidt være den rigtige, som der nødvendigen behøvedes meget Arbeide ved de mangfoldige, over hele Landet omspredte Kongsgaarde; men dermed er dog endnu ikke forklaret, paa hvilken Maade, og med hvad Rettighed Kongen fordrede saadant Arbeide, eller af hvem det præsteredes. En Brug af den „kongelige Magt", der skulde paalægge den frie Deel af Folket vilkaarlige og ubestemte Byrder, kan vel mindst kaldes „ældgammel"; thi jo længere man gaaer tilbage i Tiden, jo mindre findes Kongerne i Besiddelse af en saadan Magt, hvorved de efter Godtbefindende kunde paabyde nogen usædvanlig Skat eller Tynge. Naar nu Talen er om „Bønder", som maatte giøre særskilt Tieneste (ɔ: Hoveri) til Kongsgaardene: da kan dette dog neppe oprindeligen anvendes paa de jordegne Bønder, Selveiere eller Odelsbønder, for hvilke en saadan Byrde i den ældste Tid eller den Tid, da Bonde bemærkede det samme som en fri Jorddrot eller Grundeier, ikke let kan antages[4]). Der maa altsaa nærmest tænkes paa den Classe af Jordbrugere, der noget længere hen benævnes Kronens Bønder, og der i deres personlige Stilling maa regnes til Fæstebøndernes Classe. Men hvorledes har denne, den danske Almues

[4]) Endnu i det 16de Aarhundrede see vi, at ved de kongelige Skattepaalæg var det efter Regelen Selveierbønderne, der sattes høiest i Skat, og det upaatvivlelig af den Grund, at de ikke kiendte til Hoveriets Byrder; (jvf. P. V. Jacobsen det d. Skattevæsen under Christian III. og Frederik II. S. 22. 27. o. fg.) hvorimod Adelens „Ugedagsmænd" som de, der vare mest bebyrdede med Hoveri, i Almindelighed vare aldeles fritagne for extraordinaire Skatter; (ib. S. 32.) ligesom ogsaa „Ugedagsmændene (ɔ: de hoverigiørende Bønder) for Kongens Slotte og Gaarde" ordentligviis kun beskattedes halvt imod Fæstebønder. (S. 34.)

talrigste Folkeclasse i den tidligere Middelalder dannet sig? — Paa dette Spørgsmaals Besvarelse, eller paa Udviklingen af Forholdet imellem Jorddrotten og Fæstebonden, beroer upaatvivlelig Spørgsmaalet om Hoveriets Opkomst. — Forfatteren forudsætter, (S. 139) at paa den Tid, „da alle Jordlodder vare smaa, og deres Besiddere Selveiere", Hoveri kun var tænkeligt „til Kongen og Kronen"; men en Synsmaade som den, at Kongerne i gamle Tider, allene som saadanne, kunde paalægge frie Odelsbønder egentligt Hoveri (Dagsværk eller Markarbeide), har neppe Hiemmel i Historien. Begreberne om fri Eiendom, eller Odelsgods, og Hoveri, kunne ikke forenes. Den frie Bondes Jord kunde Kongen lovligen hverken skienke bort til sine Mænd, eller til Kirken. Ikke paa Grund af sin Værdighed og Magt, men som Eier af Arvejord eller Kiøbejord, som Lehnsherre eller Besidder af Krongods, kunde Kongen fordre Skyld og Dagsværk af de Bønder, som havde det Slags Jord til Brug eller i Fæste.

At nu saadant „Dagsværk" i Danmark maa have været meget gammelt — i det mindste allerede har været i Brug fra gammel Tid, da de første Klostre stiftedes i Danmark, eller fra Udgangen af det 11te og Begyndelsen af det 12te Aarh., dette viser vor Forf. bl. a. derved, at der ikke blot i gamle Breve, saa tidligt som disse Forhold i Diplomerne forekomme, nævnes Klostrenes Tienere, eller tienende Landboer paa deres Avlsgaarde (homines ad servitium monasterii commorantes. 1234. Thorkelin Dipl. I. 124 .o. d.), men at ogsaa allerede i et bekiendt Gavebrev af Svend Grathe til Ringsted Kloster af 1148 ovedrager Kongen Klostret, med andre Gaver, Dagsværk i Høstens Tid til de dem skienkede Jorder, „efter den rette og gamle Taxt"[5]); foruden andre

[5]) "Cum laboribus metendi, dictis *Dagsuerke*, in autumno, secundum antiquum & verum taxum." Thorkelin Dipl. I. p. 11.

Steder, hvor Hoveri eller Dagsværk (hvilket i Skaane og i Sverrige er den endnu brugelige Benævnelse) omtales som ældgammel Skik og Vedtægt. — Sildigere, men desmere tydelige Exempler forekomme hyppigen i Roeskilde Bispedømmes Jordebog (af 14de Aarh.). Saaledes seer man f. Ex. at i Troelstrup (Hasle S. Ringsted H.) havde Stiftet, foruden 4 øde Gaarde, en Bryde eller Avlsforvalter og 10 Fæstebønder, (coloni) hvoraf enhver, foruden den i Penge ansatte Skyld, giorde Hoveri til Stiftets Ladegaard eller Hovedgaard (curia principalis) i Hasle, een Dag om Ugen hele Aaret igiennem; men derimod i Kornhøstens Tid hver Uge fire Dage (in autumno qualibet septimana laborat — in metendo cum IV. *dawswerke*) og ligeledes i Høhøsten (in falcastrando foenum) med to Dagsværk om Ugen. Mærkeligt er det tillige, hvad der tilføies: at disse Bønder præsterede dette Hoveri i Stedet for Halvdelen af den ellers bestemte Afgift for den Jord, de brugte; og saaledes i øvrigt kun ydede det Halve af hiin Jordskyld eller Afgift[6]). Ligeledes eiede Stiftet i Vedby-Søndre og Ottestrup (Slagelse H.) 24 Gaarde, alle paa et Fierdings Boel, hvoraf enhver i Kornhøsten skulde meie en Dag i Ugen med 4 Karle (metat in autumno qualibet septimana cum IV. hominibus) og i Høhøsten giøre Arbeide med to; samt pløie til Rug med een Plov, og til Byg med to.[7]) — Endskiøndt der nu vel i denne Jordebog, der omfatter saa store Eiendomme i alle Siællands Herreder, endnu paa enkelte Steder forekommer korte Angivelser af Hoveri ved Bønder-

---

[6]) "De dimidietate terre prescripte quam *habent*, & de dimidietate premissam pensionem." (At dette gaaer paa hele Hoveriet, og ikke paa Arbeidet i Høhøsten, er vel det rimeligste.) S. R. D. VII p. 52.

[7]) S. R. Dan. VII. p 15.

gaarde, foruden Landgilden[8]): er det dog vanskeligt at forklare, hvorfor disse Angivelser i det Hele ere saa sjeldne; og ligesaa vanskeligt at tænke sig, at de faa forekommende Tilfælde skulde, blandt saa stor en Mængde Bondergaarde, være de eneste Undtagelser, hvor Hoveri in natura svaredes af Fæstebønderne. Mærkværdigt vil det ogsaa være, om der (s. Estrup S. 143) blandt den store Mængde Gavebreve og Mageskifter, udstedte af verdslige Godsbesiddere, virkelig ikke skulde findes et eneste, hvori Dagsværk af en Landbo eller Fæstebonde paa Gaarden nævnes eller bestemmes. Forfatteren vil deraf slutte, at Hovarbeidet i den tidligere Tid allene har været ydet af „Kongens, Kirkens og Munkenes Tienere" (ↄ: Fæstebønder). Over Saadannes ubestemte Hoveri, og det Trykkende i dets Udførelse, er det ogsaa, at der allerede ved Aaret 1355 klages i en af vore bedre Annaler[9]). Forfatteren indskrænker imidlertid selv strax efter det sandsynligen alt for almindelige i den Mening, at Hoveri skulde have været aldeles ukiendt udenfor Krongodset og det geistlige Gods indtil Midten af det 14de Aarhundrede; i det han forklarer den derhen, at det paa saadanne Godser har været ældre og mere udbredt. — Det sidste er ogsaa det rimelige, og forklarer netop Hoveriets simpelste og naturligste Oprindelse. Ingen vilde med nogen Rimelighed

---

8) Saaledes findes ved adskillige Bønder til Hovedgaarden Svenstrup tilføiet: cum *labore* — item et *laborat* — XX grossos, vel *laborat* — parvum *laborat* — & moderatum *laborem*, &c. ib. p. 70. 71.

9) Fortsættelsen af den saakaldte siællandske Krønike. Her er ogsaa Tale om Hoveri af privat Jordegods til Kongen („ut singuli *de familiis singulorum* XIV. dierum labores expenderent *pro Rege* in hyeme & æstate in propriis expensis"). Men hvilke menes her ved disse *familiæ singulorum*? — „Sed", tilføies der i Modsætning til de foregaaende, „familia Regis, Ecclesiæ & Monachorum *in laborando legem* non habebant, & vix fessis dabatur requies." Scr. R. D. VI. p. 529.

falde paa, at lade sin Jord dyrke ved fremmed Hielp, naar han var i Stand dertil ved sine egne Trælle, i den ældre Tid; eller ved sine Frigivne, sine Bryder, sine Tienestefolk i den sildigere. Den større Mængde af samlet Jordegods i een Eiers Besiddelse giorde derimod dette efterhaanden umueligt; og de største Jordegodseiere i Danmark fra Arilds Tid vare Kongerne; næst dem, fra Christendommens Indførelse, de geistlige Stiftelser, eller Bispedømmer, Kirker og Klostre. Kongerne have, som Enhver indseer, til ingen Tid, saa langt vi endog ved noget historisk Lys gaae tilbage, med egne Tyende eller under deres Fogeders umiddelbare Tilsyn, kunnet dyrke alle deres vidtløftige, i hele Landet omspredte Krongodser. Dette skeete kun paa de større Krongaarde, (sildigere Tiders Borge og Slotte) eller kongelige Hovedgaarde, hvor Kongerne ogsaa, under deres uophørligt omflakkende Liv, af og til selv opholdt sig. For at kunne drage Indtægt af Strøgodset, eller enkelte Byer og Gaarde, som vare Krongods, maatte den Udvei benyttes, at overgive Gaardenes Brug til Fæstere, (Coloni) imod aarlig Skyld, Landgield eller Landgilde, saaledes som ogsaa de geistlige Stiftelser giorde. At det vel uden Tvivl oprindeligen ogsaa paa Krongodset, eller en stor Deel deraf, i den hedenske, og i den ældste christelige Tid, har været kongelige Trælle og Frigivne, der vare satte til at dyrke Gaardene; og at saadanne efterhaanden fra en Stilling, som Bryder og Fællesbryder, (Avlskarle, Avlsforvaltere, Forpagtere) ere gaaede over til paa egen Haand, som selvstændige Landboer, imod en fastsat Landgilde at dyrke kongelige Gaarde: forandrer ikke det agrariske Forhold. Dettes Hovedforandring ligger derimod netop i Overgangen fra Gaardenes Dyrkning for egen umiddelbar Regning og ved egne Folk, til deres Overdragelse i Jordfæste eller Jordleie.

Hoveri, Hovtieneste (ogsaa hos de Tydske „Hofdienst", „Frohndienst", „Herrendienst") kunne vi i Almindelighed ikke tænke os adskilt fra Fæste eller Jordleie (jeg kommer imidlertid længere hen til at omtale det Slags Kronehoveri, som ogsaa de jordegne eller Selveier-Bønder vare underkastede); da Begrebet af Dagsværk eller Hoveri netop ligger deri: at det er en Deel af Fæsterens Jordskyld, for saavidt den ydes ved personligt Arbeide (Gangdage), eller ved Anvendelse af hans Hestekraft (Spænddage), til Dyrkningen af en anden Gaard, end den, han har i Fæste. At saaledes Begrebet om et Fordrag, en Contract, oprindeligen ligger til Grund for Hoveriets Indførelse, synes klart; og skiøndt man tidligt nok (som vi ovenfor saae) finder Spor hos os ogsaa til det ubestemte Hoveri, have vi dog ogsaa, som ligeledes er anført, det mærkelige Exempel, at allerede 1148 nævnes i et Kongebrev „den gamle Taxt" eller Regel for Hoveriets Ydelse.

Det forekommer mig saaledes klart nok, baade i Følge Tingens Natur, og gamle historiske Forhold: at Kongerne have kunnet indføre personlig Arbeidstieneste, eller Dagsværk paa alt Krongods, eller paa deres private Jordegods, paa samme Tid, som de overlode Brugen deraf til saakaldte Landboer, eller Fæstebønder — hvad enten disse vare Bryder, Frigivne, eller frie Tyende, som fra Huustieneste gik over til en mere selvstændig Stilling, som Jordfæstere; eller det ogsaa stundom har været Adelbønder, der solgte eller afstode Kongen Herlighed og Eiendomsret til deres Gaarde, og saaledes gik over i Fæstebøndernes Classe. At den sidstnævnte Forvandling allerede meget tidligt, maaskee endog før Christendommens Indførelse, har fundet Sted med en stor Deel af Odelsgodset, det frie Bondergods, eller Selveiergaardene: anseer jeg for meget sandsynligt. Allene herved kunne vi forklare, at Hoveri har været saa tidligt i Danmark, at man allerede

1148 talte derom, som ordnet ved gammel Vedtægt; og at blandt Kongernes tidligste Gaver til Kirker og Klostre, findes Gaarde, som skienkes med det tilhørende Dagsværk. — Men vi maae derhos ikke glemme, at en meget stor Deel af saadanne Gaarde vare enkelte, adspredte, eller hørte til Kronens og Kongernes Strøgods. Tildeels vel ogsaa af den Grund findes de som oftest at være bortskienkede, uden at der i Gavebrevene omtales Dagsværk. Man indseer let, at skienkede Kongen f. Ex. til Roeskilde Bispestoel, eller til et Kloster i Siælland, en Bondegaard i en anden Provinds, eller blot i et andet Herred, kunde Landboen jo intet Dagsværk præstere; men maatte da vel stundom yde saameget mere i Landgilde.

Derimod forekommer det mig stridende mod Oldtidens hele Forfatning og Statsret, (om vi tør bruge dette Udtryk) at tænke sig Hoveri eller Dagsværk som en personlig Skattebyrde, Kongerne, baade efter en gieldende Retsgrundsætning, og efter Erobrerens Ret, fra ældgammel Tid kunde paalægge, og vilkaarligen havde paalagt endog Landets frie Bønder. Tales der nu om, at „Gorm den Gamle ved Sværdet havde vundet eller samlet det hele Rige", og at han „tilegnede sig Odel med samme Ret, som Harald Haarfager og Vilhelm Erobreren i Norge og England" (Estrup S. 136): da savne vi i det mindste i vort Fædreland det historisk documenterede Beviis for en saadan Paastand paa Eiendomsret over Jorden, enten i udtrykkelige Lovbud, eller i Spor og Levninger af deraf flydende, derpaa grundede Indretninger. (I Norge synes den hele agrariske Forfatning, Odelsretten, den store Mængde af bevarede Selveiergaarde, Ubekiendtskab med Hoveri og egentlige Herregaarde, endnu mere at stride imod Antagelsen af Enevoldskongernes giennemførte Eiendomsret over Landet og Jorden). At ville til saadanne Indretninger henregne de sildigere kongelige Lehn, var at forvexle forskiellige Tiders

forskiellige Forhold; og de tidligere Forlehninger til Kongernes Fogeder, Ombudsmænd eller Lehnsmænd, vare kun en Maade at lønne disse paa, ved at overdrage dem for deres Embedstid Nytte og Brug af enkelte Kongsgaarde, imod visse Forpligtelser; „paa Grund af hvilken Lønningsmaade ethvert saadant Embede, stort eller lidet, kaldtes et Lehn"[10]. Men disse og andre herhen hørende Forhold i Middelalderen strække sig naturligviis kun til Krongodset, hvorover Kongerne havde den naturlige Herligheds- og Besiddelsesret; hvilken de dog neppe i Almindelighed eller retmæssigen have kunnet udstrække til reent at skienke det bort, skiøndt dette vel ikke saa sielden skeete. Ingen vil derfor tvivle om, at Kongerne paa deres egne og Kronens Gaarde, efterhaanden som disse besattes enten med Bryder eller med Fæstere, (Landboer) have kunnet indføre Hoveripligt, eller Dagsværk til saadanne af de nærmest liggende større Kongsgaarde, som de selv benyttede; eller vel ogsaa til andre, der vare givne en Ombudsmand i Lehn. Dermed er endnu intet sagt om Kongernes Ret til at paabyde Hoveri over det hele Land, eller for det frie Bondergods; hvorimod endog sildigere Retsforhold og historiske Træk synes at lægge for Dagen, at tilligemed anden herreløs Eiendom, har ogsaa al uryddet og ubebygget Jord, Almindinger, Heder og Skove, for saa vidt disse ingen Eier havde, oprindeligen været betragtede som Kongernes Eiendom.

Herved bemærker Estrup (S. 137), at „da Landet i

---

10) Velschow om Bryderne. Histor. Tidsskr. I. 128; og sammesteds Forfatterens videre Udvikling af Betingelsen, under hvilken Ombudsmanden nyttede den ham af Krongodset tillagte Embedsgaard, og Forholdet, hvori han stod til Kongen, som Jorddrot; ligesom ogsaa Beviserne for, at „Kongens Bryde" maa antages at bemærke det samme som „Kongens Lehnsmand." (ib. S. 128—130).

Hedenold var bedækket med Skov, Heder og Vande, saa maatte Kron- og Kongegodset, i Følge denne indskrænkede Eiendomsret have havt et stort Omfang." — Men, for at naae op til et saadant Tidspunkt, da enhver udyrket Jord, enhver Alminding og Fællesskov, var betragtet som Krongods: maatte vi upaatvivlelig gaae tilbage til Tiderne før vore Landsbyers Anlæg, hvoraf en stor, og vist nok den største Mængde ere ældre, end Christendommen; thi at ogsaa disses Almindinger og Byskove eller Fællesskove, saa langt Mindets og Historiens Spor række, i det Hele taget have været betragtede som Byernes, ikke som Kronens Eiendom, er bekiendt nok.

Jeg kan her ikke andet end berøre det, for vor ældre Cultur- og Folkehistorie saa vigtige Punkt: Landsbyernes Oprindelse og ældste Forfatning — skiøndt jeg nærmest kun berører det med Hensyn paa Hoveriet. Alt tyder hen paa Byernes, Landsbyforfatningens, Markfællesskabets, Trevangsbrugets, Almindingers og urebede Fællesskoves høie Alder i Danmark. Hvad enten man vil tænke sig, at de særskilte Byers Omraad allerførst har været enkelte Besidderes, enkelte Familiers occuperede Eie, hvilken efterhaanden, som mere Jord opdyrkedes, blev Sædet for flere af den oprindelige Eiers Efterkommere, eller af hans Trælle, Frigivne, Bryder, Gaardsæder, o. s. v., hvilke, efter Landets tidlige, ældgamle Skik, byggede deres Bosteder og Gaarde sammen i Byer, og dyrkede den i Smaalodder til hver Gaard uddeelte Agerjord i Fællesskab; eller man vil forestille sig nogen anden Maade, hvorpaa flere, forskiellige Familier have kunnet enes om saaledes at flytte sammen i Byer og i Fællesskab: saa maae vi vist nok i ethvert Tilfælde, saalænge vi befinde os paa historisk Grund, forestille os Byernes enkelte Gaarde og Gaardbrug i deres ældste Periode som privat Eiendom, som oprindeligt Odelsgods (være sig at Eieren var Konge, Høvding, eller fribaaren Bonde),

og at derfor Kongerne ogsaa i sildigere Tid ikke havde Eiendomsret til det frie Gods, eller anden Ret og Magt til at paalægge Odelsbonden eller Selveieren vilkaarlige Byrder og Paalæg, som ikke hørte til dem, der fra umindelige Tider betragtedes som fælles for den hele Almue. Til saadanne hørte, foruden Ledingspligt og visse ældgamle Byrder og Afgifter, (Giæsteri og Giengierd, Inne[11], Stud, Midsommersgield), ogsaa et Slags paa en Maade nødvendige Byrder, som kunde regnes til Hoveriets Classe, nemlig Kongeægt, eller Forpligtelsen at befordre Kongerne, deres Hof og saakaldte Fadebuur, paa deres uophørlige Reiser giennem Landet. Om hertil endog med Tiden er kommet andre fælles Byrder af lignende Natur, saasom at arbeide paa almindelige Landsbefæstninger (f. Ex. Danevirke), at vedligeholde Landets saakaldte Kongeveie eller Alfarveie, m. m., saa var dette dog Alt noget, der maatte regnes til offentligt Arbeide; hvorimod det egentlige Hoveri eller Dagsværk i sin Natur er en privat Forpligtelse, en Byrde, hvilken en Jordbruger, der ikke er Eier, paatager sig for Grundeieren. At nu en meget stor Mængde Bøndergaarde i de fleste Landsbyer ikke allene saa langt tilbage i Tiden, som vi kunne paavise Spor til Hoveri, men meget sildigere, vare Selveiergaarde, og at disse fandtes blandede i samme Sogn og samme By, deels med kongelige, deels med andre Fæstegaarde, der efterhaanden ved Kiøb og Mageskifter vare komne i de Mægtiges eller Adeliges Eie: behøver intet Beviis. Her maae vi altsaa uden Vanskelighed kunne tænke os det Forhold, at Kronebønderne,

[11]) Inne nævnes her iblandt saadanne Byrder og Afgifter, med hvilke det saa hyppigen i de gamle Breve forbindes; uagtet, som bekiendt Ordets egentlige Bemærkelse endnu er tvivlsom, og Nogle ville have det forstaaet om visse Slags Dagsværk eller Hoveri (en Mening, som bl. a. Ihre, Glossar. I. 994, deler, og vil grunde paa Bemærkelsen af et, dog ikke ret tydeligt forekommende Verb. *inna*, operari).

eller de kongelige Bønder i en By, kunde være hoverigiørende; imedens Selveierne ikke havde nogen saadan Forpligtelse.

Men heller ikke disse Selveiere, eller jordegne Bønder (hvilket er deres ældre Benævnelse i det 16de og 17de Aarhundrede) have, under Udvidelsen af den kongelige Magt, og under den Hovedforandring i Standsforhold og Grundeiendommes Fordeling, som Herregaarde og arvelig Adelstand medførte, kunnet bevare deres gamle Stilling og Rettigheder. Vi finde dem i den nævnte Periode i en Forfatning, der uden Tvivl er langt fra at ligne den oprindelige. Foruden at Kongerne beskattede dem med overordentlig Penge-Afgift, hvergang en almindelig Landeskat blev udskreven, og det endog, som ovenfor bemærkedes, høiere end Landboer og Fæstebønder[12]): havde de jordegne Bønder ogsaa stadige Afgifter til Kronen af forskiellig Art og Benævnelse[13]). At disse Afgifter allerede i det 16de Aarhundrede vare almindelige for alle jordegne Bøndergaarde, antager den lærde Lovkyndige og Historiker, der har giort Maaderne, hvorpaa de i bemeldte Periode forandredes til Fæstegods, til Gienstand for en egen retshistorisk Undersøgelse. Skulde dette endog ikke være meer end sandsynligt, saa er det derimod ligesaa sikkert, som det er paafaldende, at endeel jordegne Bønder i det 16de Aarhundrede endog betalte Landgilde af deres Gaarde[14]), og desuden paa anden Maade

---

12) Jvf. P. V. Jacobsens Fremstilling af det danske Skattevæsen S. 22.

13) Jacobsen „om Selveiergods og de Maader, hvorpaa det under K. Christian III. og Frederik II. overgik til Fæste.“ Jurid. Tidsskr. 18de Bd. 1831. S. 196—98.

14) Imidlertid er Begrebet om hvad der ved saadan Landgilde egentlig forstaaes, hvor Talen er om jordegne Bønder, ikke fuldkommen klart. (s. Jacobsen Jur. Tidsskr. l. c. S. 213—215; hvor Forfatteren ogsaa bemærker, at Kronens Fæstegods ikke sielden blev overdraget til Landboere og Fæstere til fri Eiendom; og da er det rimeligt, at den forrige Afgift eller Landgilde er vedbleven med uforandret Benævnelse.

vare indskrænkede i deres frie Brugsret. Saaledes kunde den jordegne Bonde ikke sælge sin Gaard, uden først at lovbyde den til næste Frænder[15]). Denne Forpligtelse var saa gammel, at den allerede paalægges i Jydske Lov, og den er i øvrigt et tydeligt Beviis paa, at Selveiergaarde oprindeligen i Danmark have været hvad man pleier at kalde Odelsgods; skiøndt intet Spor hos os findes til den lange Odelshævd eller Indløsningstid, der fulgte Odelsretten i Norge. Fremdeles forbød Kongernes Recesser i det 16de Aarhundrede de jordegne Bønder, at afhænde noget af deres Gaardes Jord, i det mindste ikke at forringe Gaarden („ikke forkomme noget af Eiendommen"); og flere Lovbud fra samme Aarhundrede fastsætte betydelige Indskrænkninger i jordegne Bønders frie Skovhugst paa deres Jord — en Indskrænkning, som da den vel for en stor Deel gik ud paa saadanne Bønders Andeel i Fællesskove, var ligesaa billig, som fornuftig.

Men ved alle disse Forhold, Skattebyrder, og andre Indskrænkninger i den frie Bondes Eiendomsret over hans oprindelige Odelsjord, maae vi tænke os en heel anden Kongemagt i det 16de, end i det 11te og 12te Aarhundrede; eller vi maae tænke os, hvorledes Forholdet imellem Konge og Adel paa den ene og Bondestanden paa den anden Side, i 400 Aar havde forandret sig. Den jordegne Bonde eller Selveieren i det 16de var noget langt andet, end Odelsbonden i det 10de Aarhundrede; og Kongerne havde efterhaanden baade været nødsagede, og paa flere Veie været i Stand til at paalægge Selveierjorden Byrder, som maaskee ikke vare meget lettere end de, Landboerne og Fæstegodset maatte bære. Imidlertid er det ogsaa her Tilfældet, ligesom i ældre Skiøder og andre Brevskaber, der vedkomme Overdragelsen af Jordeiendom, at Dagsværk eller Ho-

15) Jydske Lovs Forskrift herom (I. 34) er endog gaaet over i Christian V. D. Lov V. 3. 1. (Jvf. Jacobsen, Jurid. Tidsskr. l. c. S. 199. 200).

veri-Arbeide næsten aldrig forekommer eller nævnes som en Selveiergodset paahvilende Byrde, uagtet der ei kan være Tvivl om, at Kongerne i sildigere Tider efterhaanden have paalagt de jordegne Bønder Afgifter eller Byrder, hvortil den ældre Tid intet kiendte.

Vende vi os derimod igien til disse ældre Tider, og optage atter det Spørgsmaal: om Hoveriet, naar derved forstaaes bestemt Pligtarbeide til Dyrkning af Grundeierens Jord, og andet Dagsværk, som ydes til dennes Fordeel, f. Ex. Bygningsarbeide, Ægter, m. m., kan antages at være lige gammelt med den tidligste Oprindelse af Jordleie og Fæsteforhold: da er det vel ogsaa min Mening, at dette overhovedet maa indrømmes; men under Forhold, der i mange Henseender vare afvigende fra de sildigere. Kongerne have kunnet indføre det paa Krongodset, hvoraf jo ifølge Sagens Natur, den allerstørste Deel efterhaanden, og i et ikke meget langt Tidsrum, maatte gaae over til at blive Fæstegods. Hvad de af dette overdroge til Kirker og geistlige Stiftelser, har formodentlig beholdt det engang Godset paalagte Dagsværk. Det samme var Tilfældet med en Mængde Krongods, der efterhaanden, ved Kiøb og Mageskifte, blev privat Eiendom og kom i Adelens Hænder. Men almindeligt Hoveri til Adelens Hovgaarde eller Herregaarde er en sildigere Udvikling, der ikke kunde indtræde førend med de Forhold, som giorde dets Brug ønskelig og fordeelagtig for saadanne Gaardes Besiddere. Det er i vore Dage temmelig oplyst, at selv rige og mægtige Herrer eller Adelsmænd i den tidligere Middelalder for det Meste kun havde deres Eiendom i Strøgods; at deres egne Gaarde, i hvor store Tanker man endog maatte giøre sig om Borgen og dens Bygninger, ofte kun havde to eller tre sædvanlige Bøndergaardes Jord umiddelbart tilliggende; og at naar man endog med al Sandsynlighed kan antage, at den

rige og mægtige Beboer af en saadan Hovgaard jævnligen har eiet flere mindre Boel eller Gaarde i Nærheden, som han har drevet ved Bryder, eller ved Landboer og Gaardsæder eller Gaardsidderc: saa forløb der dog et Tidsrum af i det mindste henved tre hundrede Aar, (fra Begyndelsen af det 14de til Slutningen af det 16de Aarhundrede) inden Adelen, især ved Hielp af Kiøb og uophørlige Mageskifter med Kronen og jordegne Bønder, men ogsaa tildeels ved Giftermaal indenfor den afsluttede Stand, kunde samle de store Jordeiendomme, der opstode ved at slaae flere Gaarde sammen, og saaledes giøre en Deel af det sammenkiøbte og samlede Gods til en større Jord-Eenhed, eller Herregaard.

Under den samme Periode dannede sig ogsaa, tilligemed de større Herregaarde, først det silbigere Hoveri, hvilket, naar det efterhaanden var blevet en Vedtægt, der fra Krongodset gik over til det adelige Gods, det maatte falde Adelen let efterhaanden at indrette paa deres Fæstegods omtrent som de vilde. Paa denne Maade er ogsaa det i den ældre Tid upaatvivlelig allevegne efter en vis gammel Vedtægt bestemte Hoveri gaaet over til det ubestemte, som egentlig var den Udartning, der medførte det 17de og 18de Aarhundredes trykkende og utaalelige Misbrug af en i sin Oprindelse naturlig, i sin ældre Udførelse overhovedet lempelig Afgiftsbyrde.

Jeg gaaer over til det andet Hovedpunkt i denne Fremstilling, Vornedskabets, eller den ufrie og stavnsbundne Bondestands Oprindelse i Danmark; i det jeg, ligesom ved at handle om Hoveriet, først vil giøre Rede for, hvorledes dette historiske Forhold, og dets Udvikling i forskiellige Tider, hos os senest er betragtet af de to ovenfor anførte Forfattere. Begge have det tilfælles, at de, omtrent med lignende Anskuelser; henføre Vornedskabet til Nordens Trællestand i den

hedenske Tid, og lade hiint personlige Retsforhold danne sig efter Christendommens Indførelse, eller endog tidligere, af det Forhold, hvori frigivne Trælle maatte komme til den Bonde, hvis Jord de dyrkede som et Slags Fæstere; en Mening, der i det Væsentlige ogsaa af andre Forfattere [16]) tidligere er hyldet; hvorimod den i det Hele ikke er antaget af den danske Landbo-Rets grundige Fortolker [17]). — Naar nu Estrup ved den Leilighed tillige yttrer om Vornedskabet, „den fordærveligste Snylteplante, der klæbede ved Hoveriets Stamme", at hiin „rimeligviis er spiret frem af denne Stammes Rod": synes en saadan Forestilling ikke ret at passe til den hermed forbundne Mening, at de tidligste Vornede vare frigivne, under deres Herres Beskyttelse optagne Trælle. Vornedskabet maatte da snarere være det tidligere, oprindelige Forhold. Hoveri, d. e. Forpligtelse til et vist personligt Arbeide for Grundeieren, lader sig vist nok til enhver Tid, ligesom endnu i den nærværende, tænke uafhængigt af personlig Ufrihed eller Stavnsbaand; men det er heller ikke meer end

---

16) Hos Os f. Ex. af Etatsraad Dr. Vedel-Simonsen (Den danske Adels og Ridderstands Hist. I. 1. 1816. p. 206).

17) J. Mandix danske Landvæsensret. 2 Udg. I. S. 71. Denne Forf. slutter nemlig deraf, at man ikke finder sikkert Spor til „Vornedskab som Stavnspligt" førend længe efter at Trældom var ophørt, m. m., at dette Vornedskab „ikke har havt sin Oprindelse fra hiin gamle Trældom." Den samme Mening har Estrup („Om Trældom i Norden." Sorøe 1823. S. 142) forhen vedkiendt sig. „Det er beviist — siges her — at Vornedskabet er af langt yngre Oprindelse, end den egentlige Trældom, og derfor ikke kan ansees som en umiddelbar og strax paafølgende Udartning (?) af denne. Vornedskabet var væsentlig forskielligt fra Trældom. De Vornede kunde vel ikke uden Husbondens Minde forlade deres Fødestavn — men de kunde ikke sælges uden med Grunden, som de dyrkede" o. s. v. „Spor til Vornedskabet finder man her i Danmark ikke før i det 16de Aarhundrede (?) og det er Christian V. Lov, der først hævder det som en Rettighed." o. s. v.

naturligt, at der, hvor Herren kunde foreskrive, under hvilke Vilkaar han vilde frigive sin Træl, der maatte Hoveri, under hine Tiders Forhold, blive en nødvendig Følge af Vornedskabet.

Begge de anførte Forfattere ere saaledes i de her omhandlede Skrifter enige i den, ogsaa af flere Lovkyndige og Historikere, der have behandlet den tydske Stats- og Rets-Historie i Middelalderen, hyldede Anskuelse: at Vornedskabet var en Forfatning, der hos Bondestanden umiddelbart, eller ved en ikke langvarig Overgang, har afløst Trældommen; eller med andre Ord: at de tidligste Vornede ikke vare andet end frigivne Trælle[18]. Man har derfor ogsaa hos ældre tydske Retslærde hyppigen (især i latinske Skrifter) beholdt Benævnelsen Trældom og Trælle (Servitus, Servi) for livegne eller „hørige" Bønder, eller, efter den danske Benævnelse, **Vornede**[19]. Hos os har man allerede for længe siden anvendt denne Benævnelse paa at forklare Forholdets Oprindelse og tidligere Skikkelse; men saaledes, at man da i Almindelighed tænker sig den oprindelige Betydning[20] temmelig forskjellig fra den, som man fra det 16de Aarhundrede, og endnu tidligere forbinder med Ordet Vorned. Det er ogsaa ligesaa lidt

---

18) Jvf. Estrup i Skriftet om Thygestrup, S. 147–49, med denne Forfatters tidligere Yttringer, ovenf. S. 413 Anm. 17.

19) Berømte tydske Retslærde have endog antaget, at **Livegenskab** (hominum propriorum conditio) kun er en nyere Form og nyere Benævnelse for **Trældom** (servitus). Saaledes J. G. Heineccius Antiqu. Germ. II. 1. p. 515—24. Paa den samme Anskuelse er Pottgiessers lærde Værk om Trældom og Livegenskab bygget. (Commentarii jur. germ. de statu servorum veteri atque novo. Lemgov. 1736. 4.) Endnu nylig har Grimm (D. Rechtsalterth. C. 4: „Der Knecht." p. 300—395) behandlet Sagen fra samme Synspunkt, i det han antager **Ufrihed** som et høiere almindeligt Begreb, hvorunder Begreberne om Trældom = „Leibeigenschaft", haardere Ufrihed, og „Hörigkeit" = mildere Ufrihed, indbefattes.

20) Isl; *Vard*, Sv. *Vård*, custodia, custos; *vårda*, tueri, custodiere; (ældre Form: Varþer, varþa.) Ordet forekommer ligesaavel i de

tvivlsomt, at hiin egentlige Grundbetydning maa udledes af Værn, Beskyttelse, eller Vaard, Omsorg, Forsvar, Beskiermelse, hvilken Jordbrugeren i Vornedsforholdet skulde finde hos en Mægtigere; som at de tidligere Vornede i Danmark og flere Lande have havt en mildere og friere Stilling, end den, hvori forandrede Retsforhold, ved adelige Grundeieres stigende Magt i Staten, efterhaanden bragte dem.

Med Hensyn til Historien af Forholdet maa det eengang for Alle bemærkes, at naar vi hos de germaniske eller tydske Folkefærd, hvor det overalt har hiemme, gaae saa høit op i Tiden, som Diplomer og Jordebøger, der allene give sikkre, samtidige Beviser, kunne føre os: da finde vi et Vornedsforhold endnu ved Siden af Trældom, og begge mere eller mindre adskilte fra hinanden; Trællestanden udmærket ved afgiort personlig Ufrihed; Vornedsforholdet derimod, under mange Gradationer og forskiellige Benævnelser, som en mere eller mindre afhængig Mellemtilstand, hvis Grundbegreb dog ikke er den personlige Ufrihed; men Mangel af Selveiendom, og derfor Indskrænkning i Friheden ved Forpligtelser til den uafhængige Herre eller Jorddrot. Hiint almindelige Grundbegreb udtrykkes nærmest ved de Tydskes „Hörigkeit"; og vi feile neppe meget ved at antage: at de danske Vornede, i deres

gamle svenske og norske Love, som i de danske, (Jvf. *Warneth*, i Jydske Lov. I. 50) baade i objectiv Bemærkelse, for: Omsorg, Forsvar (nyere Sv. Omwårdnad); og i den subjective, om den, som er under en Andens Forsvar, som hører til en Andens Huus, eller Huusfolk, „aliquis ex familia." (Saaledes hedder det i Upl. Lag. K. B. XII. naar Bonden giver Præsten Sag "fore *warnæþ* (eller *warþnæþ*) sin, at han æi reþskap fik" (at han ei blev berettet før han døde) og Jorþæ B. XX. „æller han hawær døþæn *warþnæþ* fore dorum." (eller han har nogen af sit Huusfolk, som ligger Liig, har Liig for Døre ɔ: i Huset.) Jvf. Schlyters Glossar. til denne Lov p. 424. I det Isl. forekommer saavel Formen Varnadr (Spec. Reg. p. 159: „á likama Jobs, ok aullom hans *varnadi;*") som Varnadarmadr, Eyrbyggia-Saga p. 156, i samme Bemærkelse.

tidligere og oprindelige Stilling, omtrent svare til Begrebet af de tydske „Hørigen"; naar man med en berømt nyere Retslærd anvender dette Udtryk som almindelig Benævnelse paa de forskiellige Classer af mildere Ufrihed, der staae imellem Livegenskab og og blot Skattepligtighed[21]). Ikke mindre afgiort er det, at vore Fæstebønders Vornedskab i sildigere Aarhundreder, under et større Tryk af de adelige Grundeiere, gik over til en Ufrihed, der ganske satte dem i Classe med de Tydskes „Leibeigene" og „Eigenhörige."

For at giøre det Ovenanførte tydeligere, vil jeg, inden jeg gaaer over til en nærmere Betragtning af den danske Bondestands tidligere Vornedskab og andre historiske Forhold, i Forbigaaende kaste et Blik paa den jordbrugende Folkeclasses Vilkaar og Stilling i Middelalderen hos det tydske Folk, hvor Landboforholdene (med sammenbyggede Landsbyer, Jordfællesskab, Herregaarde, Hoveri, m. m.) overhovedet mest ligne de danske; og hos de fra det nordligste Germanien nedstammende Angelsaxer, hvis Forfatning i flere Henseender havde megen Liighed med vore Forfædres i Skandinavien.

Selv i de ældste Kilder, hvori vi kunne opsøge og forfølge bemeldte Folkeclasses Tilstand i tydske Lande — lige indtil i de ældste frankiske og angelsaxiske Diplomer, i de ældste paa Latin affattede frankiske, alemanniske, saxiske og thüringske Vedtægter, og i de frankiske Kongers Capitularier eller Forordninger — finde vi den afgiørende Standsforskiel imellem frie og ufrie Jordbrugere allerede som et gammelt utvivlsomt

24) „Hörigkeit ist die schicklichste allgemeine Benennung der verschiedenen Classen der Unfreien, welche zwischen den Leibeigenen und den Zinspflichtigen in der Mitte stehen." Eichhorn d. Staats- und Rechtsgesch. 3 Ausg. I. § 49. (Jvf. den fortrinlige Udvikling af Hørighedens forskiellige Former og Udviklinger (især i Westphalen) i N. Kindlingers „Gesch. der deutschen Hörigkeit, insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft." Berlin 1819. § 5—16. S. 12—47.)

historisk Forhold. I sin tidligste Skikkelse taber dette Forhold sig der, som hos Skandinaverne, i Trældommen, saaledes som denne fandt Sted hos alle germaniske Folkefærd; og som den allerede i nogle Hovedtræk skildres af Tacitus[22]). Det er heller ikke blot hos de sariske Folkestammer, at man kan paavise hine Hovedtræk af den gamle germaniske Forfatning, saaledes som den romerske Historieskriver har opfattet den; men ogsaa hos de sydligere alemanniske Stammer kunne vi, mange Aarhundreder efterat Tacitus skrev, gjenkiende hans Skildring i alemanniske Love og Diplomer. — Jeg følger her især en af de tydske Retslærde, som i den nyeste Tid har behandlet disse Forhold historisk[23]); tilligemed det St. Gallenske Diplomatarium, der indeholder nogle af de ældste Kilder af den Art, som gives for den tydske Historie[24]).

Den ufrie Bonde besidder sædvanligen et Stykke Jord, (ein Grundstück) som han dyrker; og boer med sin Familie i et eget Huus, forsynet med Stald og Lade. Herren paalægger ham visse Byrder. En Deel af hvad han avler afgiver

22) „Trællene bruge de ikke, som vi (Romerne), til forskiellig og bestemt Huustieneste; men Enhver har sit eget Huus, sin egen Hiemstavn. Herren paalægger ham, som om det var en Landbo, (colonus) at yde noget vist af Korn, Qvæg eller Klædemon; og for saavidt maa han lyde som Træl. Husets øvrige Gierning udretter Hustruen og Børnene.“ o. s. v. Tac. Germ. c. 25. — Liigheden med de nordiske Trælles Vilkaar er i Øine faldende; men Tacitus har dog forbigaaet Huustrællene, som Germanerne neppe ganske have manglet Her derimod skildrer han Trællene næsten ganske som Vornede eller Jordfæstere.

23) J. C. Bluntschli Staats- u. Rechtsgesch. der Stadt u. Landschaft Zürich. I. 1838. S. 39—47. Jvf. hermed Skildringen i det ypperlige, paa det grundigste Kildestudium byggede historiske Værk: Zellwegers Gesch. des Appenzellischen Volks 1 Thl. 1830. S. 26—29. 40. 58.

24) *Neugart* Codex diplomat. Alemanniæ & Burgundiæ Trans-juranæ. 1791. 3 voll. 4.

han til Herren; det øvrige beholder han for sig selv. Vel har han ikke egentlig Eiendomsret til det, han besidder; derfor heller ingen Deel i den Fries Retighed blandt Folket („Volksrecht der Freien"), og naar Herren afstaaer den Livegne („den Hörigen"), sælger han ham i Almindelighed tilligemed hans Eiendom. Dog har Herren ikke saa aldeles uindskrænket Magt til at disponere over ham, som, efter den romerske Ret, Herren havde over sin Træl. Den Livegne besidder sin Eiendom saalænge han lever; først ved hans Død kan Herren, efter de alemanniske Love, giøre en vis Paastand paa hans Efterladenskab. I øvrigt er han ogsaa forpligtet til Hoveritieneste paa Herrens Gaard. Det sædvanlige er, at han arbeider tre Dage om Ugen for sig selv, og tre Dage for Herren. Denne kunde sælge sine Livegne af begge Kiøn; men ikke ud af Landet, (Lex Alam. tit. 37). I Almindelighed solgtes de, der havde enkelte Boel eller Gaarde („Hufen") til Dyrkning, (Hobarii) tilligemed Jorden; som Undtagelse forekomme Tilfælde, hvor Herren afhænder Jorden, men forbeholder sig enkelte Livegne til sin egen Tieneste; eller hvor han bortskienker Livegne med deres Børn, men undtager eet eller flere af Børnene, som han har frigivet[25]).

Denne korte Skildring af Livegenskabet hos Alemannerne, og i Særdeleshed i den Green af denne sveviske Folkestamme, der i Begyndelsen af det 5te Aarhundrede havde bemægtiget sig en stor Deel af Helvetien, gaaer endog efter Diplomer tilbage til det 8de og 9de Aarhundrede; og den anføres her som et meget tidligt Exempel paa, hvorledes Livegenskab, eller Hørighed, udviklede sig hos de tydske Folkestammer efter de

[25]) *Casatos* duos cum omnibus adpendiciis eorum; sed *unum infantem* inde *ingenuum taxavimus:* reliqui vero sicut superius diximus, ita sint." Dipl. a. 744. Neugart p. 19.

store Vandringer, der gave Europa dets Skikkelse i Middelalderens Begyndelse.

Det vilde føre mig for vidt fra mit nærmeste Formaal, at forfølge den ufrie Bondestands Tilstand hos de tydske Folkefærd i alle de forskiellige Skikkelser, hvori den viser sig giennem hele Middelalderen. Imidlertid kan jeg ikke undlade, til en og anden Oplysning af dette Forholds Beskaffenhed i Norden og i vort Fædreland, at meddele nogle Hovedtræk af samme, saaledes som disse tidligst fremtræde i Historien hos Frankerne, og hos de i England som Erobrere indvandrede Saxer, eller Angelsaxerne, da disse i deres ældste, oprindelige Væsen med Skandinaverne saa nær beslægtede Stammers Forhold, og Stændernes Vilkaar og Rettigheder hos dem, fremstille sig i et langt fuldstændigere historisk Billede, end vi kunne danne os om vore Forfædre, i de Tider, her handles om.

Det er sandt nok, at ogsaa hos hine germaniske Folkestammer, er der, ligesom i Norden, endeel Vanskelighed og Uvished ved at udrede den afgiørende Adskillelse imellem Begrebet af den trælbaarne og den senere ufrie (livegne, vornede) Jorddyrker. Man vil kunne bemærke: at de saa hyppigt i de ældste historiske Kilder forekommende Benævnelser Servus, mancipium, ancilla, m. fl.[26]) hos Franker, Alemanner, og andre

[26]) Allerede før Midten af 8de Sec. haves Diplomer, hvori den sædvanlige Formel er, at Giveren eller Testator til vedkommende Kloster eller Kirke afstaaer og skienker det navngivne Jordegods „cum *servis, & ancillis* peculiaribus — cum domibus, ædificiis *& mancipiis domesticis* (Huustrælle), cum curtis clausis, campis, pratis, silvis." &c. (744). „Cum domibus, ædificiis, casis, casalibus, *mancipiis, servis ancillis, acolabis*, campis, pratis." &c. (744.) o. s. fr. I et endnu tidligere Diplom (imellen 716—720) skienker en Erfoinus og hans Sønner til Klostret St. Gallen en Eiendomsjord (i Breisgau) „XX iuchos & unum iuchum de vinea" — „& de *colonis* meis Erfoinum (han var maaskee opkaldt efter Herren) & *alium servum* nomine Wandolfum, cum casa, cum terra", &c. Her synes endog *colonus* og *servus*

tydske Folkefærd, ei kunne forstaaes anderledes end om virkelige Trælle eller trælbaarne Individer; at man dog ei kan sige, at disse vare aldeles det samme som sildigere Tiders Livegne eller Vornede (homines proprii, „eigene Leute", o. s. v.); og at der saaledes maa kunne findes og paavises en bestemt Grændse, som danner Adskillelsen imellem begge Classer. Men Vanskeligheden er netop, at begge Classers Stilling i endeel Omstændigheder synes lidet forskiellig; og paa Navnet kommer det her ikke meget an, saalænge vi ei kunne komme til klar Overbeviisning om, at de, under en Mængde forskiellige Benævnelser, fra det 8de og 9de Aarhundrede af, forekommende tydske Landboer og Jordbrugere af ringere Stand, ifølge Christendommens forandrede eller modificerede Forhold, virkelig alle vare gaaede over fra den gamle Trællestand til fuldstændig personlig Frihed.

I de historiske Kilder finde vi vist nok ingen Grund til at antage dette i en saadan Almindelighed. Tværtimod, saa høit saadanne Kilder naae op i Tiden, forefinde vi hele Middelalderen igiennem hos de Tydske, deels en ofte nok udtalt Hovedforskiel imellem den frie og den ufrie Stand; deels ved Siden af de Fribaarne — baade Adelige, Fornemme eller Høibaarne (Nobiles), og blot Frie (ingenui), efter nordisk Talebrug Bønder — hiin ovenfor skildrede Classe af tienende, afhængige eller ufrie („hörigen"), Jordbrugere uden Eiendom, hvis Sydsel og Næring var at dyrke mindre Lodder af frie Jordeieres Grund,

at bruges i samme Betydning. Som Ex. paa bestemt Hoveri: en vis Hug eller Hugo skienker til St. Gallen sin Eiendom i Landsbyen Wigaheim (Weigheim, Wigen) med dens opregnede aarlige Afgift af Øl, Brød og en Griis, „& opera in statum tempus in messe & fenum, (Korn- og Høhøst) duos dies ad messem metendum & foenum secandum"; desuden een Dags Vaarpløining med to Øxne (iurnalem unam), ligeledes Brakpløining i Jun. Maaned, og Pløining til Vintersæd. (763) s. *Neugart* Codex dipl. Tom. I. p. 9. 12. 16. 43.

imod fastsatte Afgifter. Men dette Slags Jordbrug var dog heller ikke udelukkende og nødvendigen forbundet med en aldeles ufrie Stand. Man seer hos de Tydske, selv i den tidligste Middelalder, at ogsaa den frie Stand hos Jordbrugere kunde være forenet med Skattepligtighed (ligesom hos de danske jordegne Bønder eller Selveiere); eller at Fribaarne, (bl. a. under Benævnelsen Coloni) ligesaa vel som Ufrie eller Trælle, havde Fæstejord i Brug. Allerede i de gamle alemanniske Love forekommer baade „Kirkens og Kongens frie Landboer“ eller Jordfæstere[27]. I den gamle baiuvariske eller baierske Lov skielnes udtrykkelig imellem Servi og Liberi ecclesiastici. Om de første siges, at deres Pligt er, efter Landets gamle Skik, at giøre Dagsværk 3 Dage om Ugen; de sidstes Afgifter (Agerskyld og Engskyld, agrarium og pascuarium) Smaaredsel (4 Høns, 15 Æg, Tiende af Hør og Bier) og Hoveri bestemmer Loven[28]) ganske nøie; og dette er saa betydeligt, at det ikke lader til, at frie Jordfæstere i det ottende Aarhundrede, i Henseende til Skattebyrden, have havt meget forud for de trælbaarne eller ufrie.

Undersøge vi nu Maaden, hvorpaa de mindre, fribaarne Jordeiere i Tydskland (hvis Stand som frie Mænd i øvrigt altid i det Væsentlige beroede paa uafhængig Jordeie[29]), eller

---

27) „*Liberi* autem *ecclesiastici*, quos *colonos* vcoant — sicut & *coloni regis* ita reddant ad ecclesiam.“ Lex Alemann. t. XXII, 1; ligeledes: „Quicunque *liberum ecclesiæ* quem colonum vocant, occiderit.“ t. IX.

28) Lex Baiuvar. I. c. 14 § 1—5.

29) Frihed ved Fødsel var ikke det samme, som Standsfrihed eller Frihed ved Stand. Den sidste alene gav borgerlig Frihed; og denne beroede paa Grundeiendom, hvoraf Leding eller andre Statsbyrder svaredes. Den Fribaarne (ingenuus, ingenue natus), der ikke havde Selveiendom, („liber, qui proprium non habet, liber per se.“ Capitular. Lud. Pii, Baluz .I. 671) skiøndt han ikke havde overgivet sig til nogen Herre, (givet sig i Vornedskab) tabte vel ikke sin

Besiddelse af Odelsjord) ere gaaede over i hiint Afhængighedsforhold: da finde vi det allerede fra Carl den Stores Tid af tydeligt nok angivet i Capitularierne, at mange Fribaarne, for at søge en Beskiermelse mod de Mægtigeres Undertrykkelse, selv have, med Afstaaelsen af deres Eiendomsret til Jorden, deels givet sig under de keiserlige Embedsmænds (Grevernes) Værn og Beskyttelse; deels hengivet sig til et lignende Afhængighedsforhold (netop saaledes, som man kan tænke sig de ældre Vornede i Danmark) enten til geistlige Stiftelser, eller til andre mægtigere Fribaarne af Herrestanden eller Adelen[30]). Dette skeete dog ikke altid under lige Vilkaar. Mangen fri Jordeier eller Bonde havde vel kun for sin Livstid paa denne Maade givet sig under den Mægtiges Værn; men hans Søn eller Arving fandt det raadeligst, at indgaae lignende Forpligtelse; ogsaa paa denne Maade gik i mange Tilfælde Vornedskabet, eller „Hørigheden", over til at blive arvelig. (jvf. S. 433.)

Fødselsret, men betragtedes heller ikke som virkelig Statsborger; og hvis han gav sig i en Andens Tieneste (blev homo alterius), heller ikke som fri Mand. (Jvf. Montag Geschichte d. deutschen Freiheit. I. S 4—6. 8—10. Möser Osnabrück. Gesch. 1. 43). At den samme Grundsætning herskede hos de gamle Nordboer, navnligen hos Islænderne, see vi bl a. af Graagaasen. "Pleno jure civium modo ii (ingenui) gaudebant, qui proprium fundum possiderent, & tributum comitiale solverent." Schlegels Indledn. til denne Lov. p. CXVI.

30) Om den store Mængde Frie, der i Tydskland begave sig i den, sædvanligen til en Lehnsforbindelse førende Beskiermelse af en Mægtigere, for i ham at erholde en Forsvarer imod vilkaarlig Undertrykkelse: f. bl. a. Gaupp Recht u. Verfass. der Alten Sachsen. 1837. S. 216. Jvf. Charta divisionis imperii a. 806. c. 8. "Unusquisque *liber homo*, post mortem *domini sui*, licenciam habet se commendandi inter hæc tria regna" &c. *Pertz* Mon. Ed. legum. I. p. 149. At ogsaa Nød og Forarmelse drev mange Frie til at afstaae deres Eiendomsgods til geistlige Stiftelser, eller til at søge deres Ophold som Jordfæstere og Vornede, naar de intet mere eiede: finder man tidlige Spor til. (Zellweger: Gesch. v. Appenzell. I. 58. 66).

Heraf opkom allerede tidligt de forskiellige Slags afhængige, afgiftspligtige, halvfrie, under en Høieres Beskiermelse levende Jordbrugere eller Bønder i Tydskland; hvilke alle havde det oprindelige Vilkaar tilfælles, at deres Vornedskab — om vi ville bruge dette Udtryk — ikke var nogen Overgang fra Trællestanden, men fra den ringere Fribaarnes eller Odelsbondes Stand, som de ikke længere kunde holde sig i, til et meer eller mindre afhængigt Forhold til en Høiere og Mægtigere — det være nu Overherren, Keiseren selv, geistlige Corporationer, en anden adelig, eller blot fribaaren Grundherre. Foruden dette Slags frivillige Afstaaelse af Jordegenhed, Odelsret eller Selveiendom, havde desuden de med Christendommens Indførelse, Bispedømmers, Capitlers og Klosteres Stiftelser begyndende, og hele Middelalderen igiennem vedvarende Gaver af Jordegods til geistlige Corporationer en mægtig, giennemgribende og almindelig udbredt Indflydelse paa Jordbrugerens og Bondestandens Vilkaar. En talløs Mængde frie Jordbesiddere skienkede til Klostre og Kirker enten en Deel af deres Jordeiendomme, eller det Hele, enten efter deres Død, eller i levende Live, mod Brugsret eller betinget Afgift. De Trælle og Livegne, der med saadan Jord kom under geistlige Stiftelser, maatte efterhaanden gaae over til at blive deels Forpagtere, deels Jordfæstere, under et mildt Vornedskab (hvoraf det gamle tydske Ordsprog: „Unter dem Krummstabe ist gut wohnen").

Et Afhængighedsforhold, som det ovenfor angivne, dannede i den ældste tydske Landboforfatning, en afgiørende Standsforskiel imellem den adelige eller blot frie Grundherre, (Jorddrotten og den jordegne Bonde, „der edle, der freie Hofbesitzer") og den hele øvrige Mængde af „hörige" Personer („Leuten", Familia, hos vore Forfædre „Hion", og Vornede), der vare uden Grundeiendom, og derfor i hiin Tid uden

Selvstændighed. Til saadanne regnedes ikke allene Jorddrottens Huusfolk, baade Børn og Tyende; men ogsaa hans frigivne Trælle, og Tienestemænd. Alle havde dette tilfælles, at de kun vare Medlemmer af en Familie, men ikke af Menigheden, i hvis Forsamlinger, eller ved hvis Tingstævner de ingen Stemme havde; men maatte, om de endog havde Huus og egen Arne, lade sig repræsentere af Husbonden, under hvis Forsvar de stode[31]. Oprindeligen var hos den hele Classe af „Hørige", eller afhængige Folk, imellem dem selv ingen anden Forskiel, end den, som udrandt af deres frie, eller ufrie Fødsel. Trællen, om han end ikke tiente sin Herre i Huset, men som Avlskarl paa en fraliggende Jord, eller adskilt Gaard, var ved sin blotte Fødsel en Anden undergiven; den Frigivne var det meer eller mindre for sin Levetid, om endog i ringere Grad; den Fribaarne kunde allene blive det, ved at hengive sig under en Andens Værn og Beskyttelse (ↄ: blive hans Vorned). Dette kunde skee ved at træde i en Mægtigeres og Fornemmeres Hof- eller Huustieneste, mod betinget Løn; ved at overdrage Eiendomsjord til en anden Grundherre, saaledes at denne kom i Besiddelse af Herligheden, Eiendomsretten, og den forrige Eier, under sin nye Overherres Værn, nøiedes med Brugen af sin Jord for Livstid, ell. desl.; endelig ved at tage Jord i Fæste, eller som Landbo træde i et Afhængighedsforhold til en Jorddrot eller Grundeier. Endskiøndt vel paa denne Maade Begreberne om Ufrihed og Hørighed med Tiden mere gik over i hinanden: var det derhos

---

31) Die Hörigen waren nur Glieder einer Hausfamilie, keiner Gemeinde — waren ohne Mannsstimme; sprachen nur vermittelst eines Hofbesitzers, der zugleich ihr Vertreter bei den Versammlungen und vor den Gerichten war, und gehörten nur durch ihn und mit ihm zur Hof- oder Dorf-Gemeinde« u. s. w. Kindlinger Gesch. der Deutschen Hörigkeit S. 12.

tillige en Følge, at den skarpe Adskillelse imellem Fribaarne og Trælbaarne maatte antage en noget forandret Skikkelse. Jordbrug og Landbovæsenet, under en tiltagende Opdyrkning af Jorden, kunde ikke andet end bidrage hertil. Sønner af frigivne eller endog fribaarne Jordeiere, der ikke alle kunde faae Arvejord, traadte vel ofte, som Jordfæstere, i et Herlighedsforhold til en geistlig Stiftelse, en adelig eller fri Grundherre; men et saadant frivilligt Vornedskab blev derfor ikke til Trældom eller personlig Ufrihed; saa lidt som den, der for sin Person blev en Mægtigeres Vasal (ministerialis, „Haushöriger", „Diensthöriger"), eller traadte i hans Huustieneste, derfor blev Træl.

Særdeles viser det sig tydeligt af Maaden, hvorpaa frie Jordeiere i den tidligere Middelalder overgave deres faste Eiendom til geistlige Stiftelser, at her oprindeligen i en Mængde Tilfælde ikke handledes om andet, end at den verdslige Eier afstod Herligheden, Eiendomsretten til Klostret, Stiftet, eller Kirken, og derved kom under sammes Beskiermelse eller Patronat, imod at yde en ringe aarlig Afgift, som ofte bestod i nogle Pund Vox (hvoraf Benævnelsen cerocensualis, „Wachszinsige"); undertiden ogsaa en ubetydelig, frivillig tilstaaet Hovtieneste, i Høslætten og Kornhøsten. Et saadant geistligt Vornedskab (Schutzhörigkeit) var i Almindelighed heller ikke forbundet med Arveret til Eiendommen, hvis dens Besidder døde uden Livsarvinger[32]); hvilket derimod overhovedet,

---

[32]) Kinderling (l. c. S. 27) antager dette som almindelig Forskiel imellem den verdslige »Hofsverfassung« og den geistlige »Schutzhörigkeit«, hvoraf den sidste var laant af den første: »mit dem Unterschiede, daß kein Recht zur Erbfolge in ein Grundstück eines ohne Erben verstorbenen Wachszinsigen Statt hatte.« (Jvf. §. 6. S. 15. og §. 34. S. 126—27. Vi maa isvrigt ogsaa her erindre, at hans Skildring overhovedet nærmest gaaer ud paa Forholdene i Westphalen.

med forskiellige Bestemmelser, gialdt om Arven efter andre Hørige eller Vornede i Tydskland. Tiderne medførte ogsaa heri mangen Forandring. Det geistlige Gods, hvoraf en stor Deel paa andre Maader, tilligemed Colonerne eller Landboerne, som dyrkede det, umiddelbart skienkedes til Kirker og Klostre[33]), udvidede sig ikke blot i et umaadeligt Forhold; men berigedes saaledes med Rettigheder og Fritagelser, at det omsider nærmede sig til at blive uafhængigt af den verdslige Statsstyrelse. — Her vil jeg endnu kun tilføie den Bemærkning: at man bl. a. seer, hvorledes ogsaa det geistlige Vornedskab har havt sin Deel i Kiøbstædernes Oprindelse; og at Kirkers og Klostres „Schutzhörige" eller Vornede, der bosatte sig i Byer, som ved Beliggenhed, Handel og Næring hævede sig til Stæder, saaledes gik over i en Borgerstand, der efterhaanden, om endog den geistlige Stiftelse vedblev at være Grundeier, erhvervede sig høiere Frihed og Standsret[34]).

Under saadanne Vilkaar opstod efterhaanden i den tydske Stat, med mangehaande Modificationer, hvis nærmere Udvikling her maa forbigaaes, en Mellemstand imellem den Fribaarne

33) De to Hovedformer, hvorunder i Tydskland, Frankrige og flere Lande, de geistlige Stiftelser erholdt faste Eiendomme, vare enten a) med fuld Eiendomsret; eller b) per modum precariæ, med Overeiendomsret, Herlighedsret, imedens Besidderen enten for sin Livstid, eller ogsaa for sine Efterkommere, forbeholdt sig Brugsretten. (s. ovenfor). Hvor vidt i øvrigt i første Tilfælde Kirkens fulde Eiendomsret strakte sig: kan være tvivlsomt. Kindlinger antager det kun om Hovedgaardene, ikke om Boelene, eller Fæstegaardene, hvoraf den geistlige Stiftelse ikkun hævede samme Langilde og Rettighed, som tilforn. „Man wird ohne mein Erinnern leicht bemerken, daß die gemeinen Höfe oder Hüfen hiedurch (durch die Abgaben und Dienste) so wenig das Eigenthum der Stifter und Klöster geworden, als sie es zuvor waren, ehe ihr alter Erbhofrichter seinen Oberhof einer geistlichen Stiftung überlassen." o. s. v. S. 41.

34) Ogsaa vort Fædreland frembyder i Kiøbstædernes Historie ikke saa Exempler herpaa; saasom Kiøbenhavn, Næstved, Ringsted, Maribo, Mariager, m. fl.

og Trælbaarne. Dertil hørte allerede i den Carolingiske Tid deels de saakaldte *Lidi*, *Liti* og *Litones*, hvilke Nogle ville betragte som en høiere Classe af *Coloni* („Hofhörige." Eichhorn l. c. I. § 49 [35])

[35]) Det er bekiendt, at man ved ingen Classe af de tydske Landboer i Middelalderen er mere i Uvished om deres egentlige Vilkaar og Stilling, end ved disse *Liti*, (*Litus*. L. Ripuar. 62. Ligesaa L. Fris. og Saxon. og for det meste i de frank. Capitularier) eller *Lidi*. (*Lidus*. L. Sal. 14, 6. 30, 1. 2. og fl. *Lida*. L. Sal. 15, 4. og Jordebogen fra St. Germain). De frank. Annaler have snart *Lidi*, snart *Liti*. (Jvf. Grimm D. R. Alterth. p. 226). I Hamborgs Privileg. af K. Otto I. af A. 937: *litus*. Ogsaa: *Lito*, *Litones* forekommer; (f. Ex, hos Alb. Stad. og *Luiti* i et Dipl. af Carl Martel). Man finder baade i Lex Frision. og Saxon. Stænderne saaledes angivne: nobilis, liber, *litus*, servus; (Ligesom ogsaa Tacitus Germ. 44 nævner hos Svionerne de fire Stænder: nobilis, ingenuus, libertus, servus). I andre af de ældste tydske Love (L. Anglior. f. Ex.) findes derimod: Adalingus, liber, servus; i Capitulare de partibus Saxon. nobilis, ingenuus, *litus;* i L. Sal. ingenuus, *lidus*, servus; L. Alamann. 95, 1. ingenua, *lita*, ancilla. Denne Forskiel synes at have sin Grund deri, at man undertiden har taget Hensyn til en Mellemclasse imellem den simple Fribaarne og Trællen, undertiden ikke; ligesom undertiden de første adskilles i Adelbaarne og Fribaarne, undertiden ikke. At *Liti* eller *Lidi* betegner en saadan, friere Mellemclasse, synes afgiort, og antages af endeel Ældre. (Jvf. *Muratori*, hos *Du Chesne*. Glossar. *Pottgiesser* l. c. p. 249—56. Heineccii Antt. Germ. T. III. p. 64-66) *J. F. Schannat* Corpus tradition. Fuldens. ab ao. fundat. Eccl. Fuld. 744 usque ad fin. sec. XIII. Lips. 1724. Fol. p. 330. 31. Her anføres Exempel paa en Adelig, der havde en Søn "ex propria ancilla", og frigiver ham, samt vil, "ut *optimo lidorum* utatur *jure*." — Derimod ere hverken ældre eller nyere tydske Lærde ret enige om, hvilken Stilling, over eller under *Coloni*, man bør tillægge *Liti;* eller hvorvidt denne latinske Benævnelse (Liti, Leute? *Luiti*. f. ovenfor) er den samme som det t. **Lazzen**, (Edhilingi, Frilingi. *Lazzi:* nobiles, ingenui, serviles. Nithardi Chron. l. VI.) og **Laten** (Sachsensp.). Gaup synes vel at antage dette (Recht u. Verfass. der alten Sachsen. S. 107); men tilstaaer, at „in dem Recht der alten Geburtsstände bildet das Verhältniß der Liten noch immer eine der dunkelsten Seiten." (ib. S. 105). Meest tydeligt synes Forholdet tilkiendegivet i Lex ant. Saxon. (hvis Redaction er fra Carl den Stores Tid) ved Mandebodens Størrelse. En Nobilis har nemlig der en Mandebod af 1440 Solidi; en Ingenuus har

ɔ: skattepligtige Fæstebønder; deels *Ministeriales* ɔ: oprindelig frie Tjenestemænd, der enten havde forpligtet sig til personlig Krigstieneste, eller til Hoftieneste hos Fyrsten, eller nogen anden Mægtig og Adelig, under hvis Beskyttelse de stode; og saaledes havde hengivet sig til et Slags personlig „Hørighed." Til en saadan Mellemstand maa da ogsaa henregnes de ovenfor nævnte frie (ɔ: fribaarne) Landboer, (liberi coloni, mansuarii, &c.) forsaavidt som det antages, at de igien kunde træde ud af deres Afhængigheds- eller Vornedsforhold, eller opsige og forlade deres Fæstejord [36]). Om saadanne, „der allene af Nød og Trang paatage sig at dyrke geistlig Jord", siges i en

240; *Litus* 120; Servus 36 Solidi. (Gaupp. l. c. S. 99—104. jvf. hans Udg. af »Thüring. Gesetz. S. 144. o. fg. og »Miscellen des d. Rechts.« S. 59. o. fg. Grimm d. Rechtsalterth. S. 303—308). Denne anfører S. 305 Stedet af et Dipl. af Otto I. 939. ("prædium in proprietatem damus cum familia *lassorum* XVIII. servorum XX. *Litorum* VIII. colono etiam uno" hvor *Liti* og Lazzen tydeligt adskilles. Endnu i det 15de Aarhundrede findes »Laten, Erfflaten«, i Westphalen ved Neder-Rhin som frie Landboer, Coloner, Fæstebønder, med Livsfæste (Lyffgewinn) og bestemt Landgilde til Hovedgaarden (Salhoff, Sadelhoff), hvorunder de udgiøre en sluttet Menighed (Laetschap), med eget Birk eller Ting, en "Hoeffrichter" og 8 valgte Bisiddere. (cf. »Die Latenrechte am Nieder-Rhein« og "Rechten ind gewoenten des Bischops Hoffs van Xanten" (en saakaldet "Latenboek", nedskreven 1463) m. fl. Arch. f. die Gesch. des Nieder-Rheins, von Th. J. Lacomblet. I. Düsseld. 1832. S. 162. 172. o. fg.).

36) "*Homo de mansata*, qui est homo (Vorned, Vasal) ratione possessionum; persona tamen eius libera est secundum consuetudinem Regni Franciae, *si dimissa mansato alio se transferat.*" *Du Fresne* Glass. v. *mansata*. Hvorvidt en saadan Opsigelsesfrihed i nogen Udstrækning fandt Sted hos de frankiske Coloner: vil jeg ikke afgiøre. Spor til det modsatte Stavnsbaand synes alt for hyppige, til at man kan antage denne Frihed for almindelig. Ja selv arveligt Vornedsforhold fremtræder hos Colonerne. Jvf. Vindicationsformularen hos Baluzius. Capit. II. p. 452. "Eo quod genitor suus, aut genetrix sua, *coloni sui* fuissent, & ipse ille *suus colonus* esse debebat, et malo ordine de ipso colonatico se abstrahebat." &c. cf. p. 952, og Baluzii Note p. 953.

Forordning af Carl den Store A. 801[37]), at de „ikke skulle tvinges til offentligt Hoverk" (servitium publicum). Man adskilte disse Landboers Fæstegaarde udtrykkeligt fra de trælbaarne Jordfæsteres, og betragtede dem som bedre og af høiere Værdi; men dog seer man Spor nok til, at disse liberi coloni paa flere Maader vare indskrænkede i deres personlige Frihed og Eiendomsret[38]); og at, som ovenfor (S. 421) er bemærket, i Middelalderen overhovedet kun det frie Gods, den frie Jordeiendom, giorde den fuldkommen frie Mand.

Man seer vel ogsaa, at efterhaanden som den egentlige Trældom uddøde, ophørte den gamle Hoved-Adskillelse imellem den fribaarne og den ufrie eller trælbaarne Mand; men saaledes, at den nyere Adel- eller Ridderstand paa en Maade usurperede den hele frie Stands Fødselsret; og at Landboernes Stand, den senere Tids Bondestand overhovedet (skiøndt ikke uden Undtagelser[39])) i Tydskland meer og mere traadte over i et Standsforhold, der, under Form af den nyere Hørighed, eller Livegenskabet, kan siges at have indtaget den gamle Ufriheds, eller Trældommens Plads. Det har derfor været en hyppig Gienstand for de Retslærdes Undersøgelser og Uenighed: om overhovedet den tydske Bondestand nogensinde har været fri for Livegenskab? — De, som endog ingenlunde benegte, at meget afvigende Forhold i Henseende til Fæstebøn-

37) "Qui per solam necessitatem terram ecclesiasticam vel colunt, vel colendam suscipiunt, non a comite ... ad servitium publicum compellantur." Capit. A. 801. c. 20. *Baluz.* I. 352.

38) S. bl. a. Montag l. c. p. 272—76.

39) Jvf. Eichhorn d. St. u. Rechtsgesch. 3 Ausg. II. §. 342. S. 483. „von freien Landsassen" ɔ: saadanne Frie, der ikke vare adelige (ritterbürtig) men heller ikke vare Hintersassen (ɔ: „Alle Personen, welche einen Schutzherrn haben, der sie in der bürgerlichen Gesellschaft vertritt, ohne Rücksicht auf den Umstand, ob sie frei oder unfrei sind;" altsaa Vornede).

dernes Stilling og „Hörigheb" finde Sted og have fundet Sted i forskiellige tydske Lande, og at fuldkomne Selveiere („Freibauern") i visse Egne og Landskaber af Tydskland endog i det 18de Aarhundrede ikke vare sieldne[40]): have dog ved grundige og lærde Forskninger ei kunnet bringe det videre, end at den hele nyere tydske Bondestand i dens Oprindelse stammer fra de ældre Tiders Frigivne[41]), Coloner, „hörige Leute", „Hintersassen", og hvorledes man i øvrigt til forskiellige Tider har benævnet den hele Classe af tydske Landbrugere, der, efter Folkevandringerne og Christendommens Indførelse, som Jordfæstere eller Fæstebønder udgiorde den egentlige, umiddelbare agerdyrkende Stand.

Det synes imidlertid dog klart, at man, ligesom i Danmark, ogsaa i Tydskland kan skielne imellem to Hovedperioder i den agerdyrkende Folkeclasses Forfatning; om det endog heller ikke der er let, med Sikkerhed at udsætte Grændserne imellem begge. Den første er den, hvori frie Bønder, enten i sammenbyggede Landsbyer (villae), eller i særskilt beliggende, men dog ikke vidt adspredte Gaarde eller Boel, (mansus) havde dannet de By-Menig-

---

[40]) Cf. *Heineccii* Antt. German. II. 2. p. 86. "Passim in *Suevia* sunt rustici dicti Freibauren, liberi a dominis immediatis, nec quidquam præstantes, nisi quod communis exigit subjectio." *Felix Malleolus* (Hämmerlin) taler ogsaa i det 14de Aarh. (de nobilitate & rusticitate c. 14) om "Rustici liberi" i Bispedømmerne Augsburg, Costnitz og Basel, som nøie vogtede sig for, at de ved Giftermaal med ufrie Qvindfolk skulde tabe deres Rettigheder. (Om de frie Bønder i Tydskland, under Middelalderen, s. ogsaa Hüllmann Gesch. des Urspr. der Stände in Deutschl. 2. Ausg. 1830. S. 460—65; temmelig kort og ufuldstændigt; hvilket endnu mere gielder om den følgende §. 39: „Unfreie Bauern"). Om frie Bønder i Westphalen, s. Kinderling l. c. S. 69. 70.

[41]) Cf. *Boehmer* de jure statu & conditione hom. proprior. a servis Germaniæ derivando. Sectio III. §. 1. p. 41 sq. *Heineccius* l. c. p. 86. sq.

heder, hvis Fælles-Eiendom, By-Marken, ved Jordmaaling (Rebning) var bleven fordeelt i Lodder eller Jordskifter, udlagte til enhver Gaard; men derfor ligefuldt dyrkede under eet, eller i Vange. Denne Inddeling, saavel imellem de forskiellige Bymenigheder, (om Sogne er her endnu ikke Tale), der samlede udgiorde en, *Gau*" (pagus; hos os et Herred), som imellem de enkelte Gaarde („Höfe, Huben", Boel), ligesom ogsaa Herredsdelingen, ere i selve deres Existents historiske Monumenter; men deres Oprindelse er forhistorisk, eller har intet bestemt Tidsmoment [42]). At Spor af en slig Forfatning og Forening af Bymænd og Sognemænd („Markgenossenschaft") ogsaa hos os have vedligeholdt sig til en meget sildig Tid, eller lige til Udskiftningen og Jordfællesskabets Ophævelse: er bekiendt nok, og andenstedsfremhævet. — Heller ikke fattes i Danmark tidligere historiske Spor til de større frie Jordeiendomme i een Mands Besiddelse, hvilke vi forefinde hos de Tydske ligesaa tidligt som Bymenighederne; og uden at man, saa lidt som for disse, kan angive nogen bestemt Tidsalder for deres første Oprindelse. Vi træffe allerede i den for-carolingiske Tid samlet Jordegods, hvis Bymarker og Vange („Feldmarken") deels henhøre under Hovgaarde eller Hovedgaarde (mansus dominicatus, „Salhof", Oberhof", „Fronhof" m. m.) deels ere fordeelte til Boelene (mansi, „Hufen"); og saadant Jordegods, Kongernes, fornemme Grundherrers eller Kirkens Eiendom, dyrkes paa Hovgaardene ved en Forvalter (Bryde, „Maier", Maior); paa Boelene, under forskiellige Forhold af Jordfæste, ved Trælle og Frigivne, eller ved

[42]) At saadanne Bymenigheder hos os, ligesom i Tydskland, havde deres selvvalgte Forstandere („Graf", A. S. *Gerefa;* M. A. Lat. *gravio, decanus*) vide vi bl. a. af det gamle Navn paa denne Bestilling: Oldermand, der endnu ei er reent uddød.

Landboer og Vornede, (Coloni, „Hintersassen") [43]. At en lignende Indretning, i det mindste hvad det geistlige Gods angaaer, kan paavises i Danmark, (skiøndt Kilderne ere fra langt sildigere Tider) vil nedenfor blive nærmere berørt [44].

Den anden Hovedperiode er den, hvori de frie By-Menigheder eller Selveier-Menigheder, der vare i fælles Besiddelse af den hele Bymark og dens tilhørende Gaarde som deres Eiendom, efterhaanden forandrede en væsentlig Deel af deres Natur og Forfatning; i det flere og flere af Selveier-Boelene, ved Salg og Jordskifte, gik over i fremmede eller større Grundeieres (senere Adeliges) Hænder; og saaledes de jordegne Bønder eller selveiende Boelsmænd, der vare frie Medlemmer af Byens Samfund, Bylauget, (Eierlauget, som det hos os kaldtes i Lolland), omsider svandt ind til at blive Undtagelser [45]; hvorimod vornede Fæstebønder bleve den

---

43) „Feldmarken im echten Eigenthum des Königs, des Adels und der Kirche — deren Höfe von Hörigen gebauet wurden; oder doch nach Hofrecht an Schutzhörige, Schutzpfligtige oder Freie erlassen worden." Eichhorn d. Staats- und Rechtsgesch. I. § 83. (3 Ausg.)

44) Inddelingen af Roeskilde Stifts vidtløftige Jordegods i Siælland viser, at ethvert Foged-District (exactio) havde en Hovedgaard (curia principalis) med flere hele Boels Jord, og tilliggende Hovbønder eller Huusmænd (inquilini) s. Jordebogen. S. R. Dan. T. VII. At saadanne Hovedgaarde have været til, inden Godset blev geistligt, har megen Rimelighed. Det er imidlertid ikke derfor Meningen, at vi skulle gienfinde alle de tydske Forhold ved Hovedgaarde og Landsbyer i Danmark. (Jvf. bl. a. Kindlinger Gesch. d. Hörigkeit S. 10 om Westphalen: „Da wo Dörfer bestehen (ↄ: sammenbyggede Byer) ist durchgehends noch ein Edelhof sichtbar, welche der alte Ober- oder Fronhof des Dorfes war — Da wo Bauerschaften (Bymenigheder med adspredte Gaarde) entstanden sind, gewahrt man ebenfals in jeder derselben ein Oberhof, der entweder noch diesen Namen führt, oder Althof, Schultenhof heisst, oder gar als einen Edelhof erscheint." Ogsaa hos os viser ældre, eller endnu bestaaende Navne paa endeel Herregaarde, at de ere opstaaede ved eller af en Landsby.

45) At denne Overgang dog har været langsommere, og er indtraadt sildigere i Tiden i Danmark, end i Tydskland, er tydeligt nok. Det

almindelige, eller den talrigeste jordbrugende Folkeclasse. Mængden af frie Jordeiere, der, under mangehaande Stillinger og Forpligtelser, havde maattet givet sig under Mægtigeres Beskyttelse[46]) var tillige saaledes bleven forøget, at Kirkegodset og de store Jorddrotters Eiendomme nu optoge næsten alt det dyrkede Land, eller den bedste Deel deraf. Den Tid var forbi, da Frihed allene var Odelsstandens Udmærkelse, eller da Selveier-Bonden kunde forsvare sin fulde Uafhængighed og Selvstændighed saa godt som Jarlen eller Hertugen. Vaabendygtighed og krigersk Ære blev da Mærket paa den over Trællen, den frigivne eller vornede Jordbruger ophøiede Stand; og den egentlige nyere Adel eller Ridderstand med personlige og arvelige Forrettigheder, udviklede sig tilligemed Lehnsvæsenet.

Til at oplyse de ældre tydske Landboforhold, og Agerdyrkernes Vilkaar hos Frankerne ere Hovedkilderne (foruden de ældste Love eller Vedtægter) deels de frankiske Kongers Capitularier, deels de geistlige Stiftelsers (Klostres og Bispedømmers)

---

var bl. a. en Følge af mange Statsforholds langt sildigere Udvikling i Norden; skiøndt det tillige viser sig, at Danmarks agrariske Forhold overhovedet mest have dannet sig i Liighed med Tydsklands.

46) Man finder ikke sielden hele Byer og Menigheder, der saaledes overgave sig i Vornedskab; og eet Exempel maa være nok til at vise, at de ikke altid fandt den Beskyttelse, de søgte. Af en Kloster-Beretning (fra XI. Aarh.) seer man, at i Landsbyen (vicus) »Wolen« i Schweitz havde de frie Bønder i denne By overgivet deres Gaarde (prædia) som skattepligtige (sub censu legitimo) til Guntram, en mægtig Herre, der boede i Byen, under det Vilkaar, at de altid skulde være trygge under hans Forsvar. („ea conditione, ut sub mundiburdio illius semper tuti valerent esse). Men neppe havde han faaet dem under sin Magt, før han begyndte at undertrykke dem og at fordre Hoveri af dem, »som om de vare hans Fæstebønder.« o. s. v. (statim ad oppressionem illorum incubuit, coepitque eos primum petitionibus aggredi, deinde — pene quasi mansuarii sui essent, jussit sibi servire in agricultura sua, & secando foenum, & metendo, & in omnibus rebus quibus oppressit eos." *Herrgott* Genealogia diplom. dom. Habsburg. 1737. I. p. 324. Bønderne vilde klage for Kongen, da

Jordebøger og Diplomatarier[47]. Jeg kan ved denne Leilighed ikke ganske forbigaae, til nærmere Oplysning af Materien om Jordfæste og Bornedsforhold i den tidligste Middelalder, at omtale en af de vigtigste og mærkeligste historiske Kilder af ovennævnte Art, som, ved den i Frankrige vaagnede alvorlige Iver og Begeistring for Nationalhistorien, nylig er bragt for Lyset. Det er den hidtil utrykte, i Carl den Stores Tid, eller i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, efter Abbeden Irmino's Foranstaltning[48] forfattede Jordebog over alt det, Klostret St. Germain des Prés ved Paris tilhørende Gods; hvoraf man for et Par Aar siden har udgivet Texten, som dog endnu mangler den vigtige Deel af Bogen, der skal indbefatte den oplysende Indledning og Commentar. Uagtet Savnet af dette uundværlige Hielpemiddel, vil jeg forsøge, her at uddrage nogle af de, vor Gienstand nærmest vedkommende Hovedpunkter og Resultater, som Jordebogen, og de af Udgiveren i et Tillæg meddeelte analoge Actstykker og Diplomer, frembyde.

Først vil jeg giøre opmærksom paa den forbausende Rig-

han engang kom til Solothurn; men kunde ikke komme til for Mængden af fornemme Herrer, forstode ikke at tale deres Sag (propter ipsorum stolida verba); og udrettede intet (cum male illuc venirent, peius inde redierunt). Guntram efterlod Bønderne, som sine Bornede, til sin Datter, og denne igien "dimisit filio Rodolpho hereditatem tam injuste acquisitam." 1106 kiøbtes Byen til Klostret Muri.

47) Til de vigtigste af disse hører det af J. F. Schannat udgivne Corpus traditionum Fuldensium (Lips. 1724 Fol.), der gaaer op i Tiden til Midten af det 8de Aarhundrede; og hvortil slutter sig Udgiverens „Patrimonium S. Bonifacii", en Beskrivelse over Stiftet Fuldas Eiendomme, efter Diplomer og gamle Jordbøger, „a temporibus Pippini Regis ad initium Sec. XIV."

48) Polyptychum *Irminonis* Abbatis, s. liber censualis antiquus Monasterii Sancti Germani Pratensis. 460 p. 4to. Irmino (Abbed i St. Germain omtrent fra 811—817) var yndet af Carl den Store, og var en af de fire Abbeder, som underskrev Keiserens Testamente. (Jvf. *Bouillart* Hist. de l'Abbaye Roy. de St. Germain des Prez. Paris 1734. fol. p. 23. 24. Et Par Brudstykker af Jordebogen ere der aftrykte p. IX. X. (Pièces justific.)

dom paa Jordbesiddelser, som dette Abbedie allerede omtrent halvtredie hundrede Aar efter dets Stiftelse havde været i Stand til at erhverve[49]) i en Landstrækning af Frankrige, der mest kunde regnes til den nærmere og fiernere Omegn af Abbediet og af Paris. Det, som er tilovers af Haandskriftet, der fattes nogle, dog ikke ret mange Blade, opregner Klostergodset, med Bondernes, deres Hustruers og Børns Navne, enhvers særegne Stand og Stilling, Gaardenes Jordmaal af Ager, Eng og Viinland, undertiden ogsaa af Skov, samt Afgift, Skyld og Dagsværk; saaledes som Godset fandtes fordeelt i 25 Districter, Sogne og Byer[50]), der endnu alle, efter meer end tusind Aars Forløb, ere kiendelige ved deres latinske Navne. Saavidt Antallet, baade af Heelgaarde (Boel, Mansi) og andre større bebyggede Jordlodder, angives, eller nogenlunde kan beregnes, udgiøre de tilsammen henved 1800; hvoraf jeg har talt omtrent 840, der findes udtrykkelig anførte som oprindeligen fri Eiendom eller Odelsgods, (mansi *ingenuiles*) og omtrent 220 som ufrie Boel (mansi *serviles*). Denne Jordens Beskaffenhed synes dog at have været uden egentlig Indflydelse paa vedkommende Jordbrugers Stand eller Forhold. Det sædvanlige er vel, at *coloni* findes paa de frie Boel og *servi* paa mansi serviles. Men hyppigen finder man ogsaa, baade Landboer eller Fæstere under Vornedskab (Coloni, Homines), og Bønder af ringere Classe (Lidi) som Beboere af mansi serviles; og omvendt findes Servi, der have frie Boel i Fæste[51]). — Antallet af Boel eller Gaarde (mansi)

49) Stiftelsen af Abbediet St. Germain er omtrent fra 550.

50) At den Form, hvori Abbediet St. Germain's Jordebog er forfattet, var den sædvanlige, der brugtes i de frankiske Lande ved lignende Documenter: sees af de i Tillægget p. 283—296 meddeelte Fragmenter af Polyptychum Fossatense, Remense og Sithiense.

51) F. Ex. „Landricus *servus* — tenet mansum *ingenuilem*." p. 108. 281. Otbertus *servus*, & uxor eius *ancilla* — tenet mansum *ingenuilem*.

udtrykker dog langt fra ikke Tallet af Huusholð eller Familier. Saaledes angives f. Ex. i en By (Buxydum ɔ: Boissy en Drouais. p. 131. 149) 81 mansi, men 182 Arnesteder (foci). Der forekommer ogsaa flere Slags mindre Jordlodder, f. Ex. *hospitium*[52]) og *pertica*. Saadanne mindre Jordlodder (hospitia) kunde i øvrigt ogsaa, ligesom de større, beboes af coloni (s. f. Ex. p. 259. 60). I hver By havde Klostret tillige en betydelig Hovedgaard eller Herregaard (mansus dominicatus) og for det meste een eller flere Kirker. Jordebogen nævner ved hvert District først Hovedgaarden, med dens tilliggende Ager- og Engjord, Skov og Møller; dernæst Kirken eller Kirkerne, hvor saadanne findes, med Kirkejorden, og de undertiden til Præstegaarden eller til Kirken hørende hospites (Huusmænd, med Jord)[53]). Herpaa følger Avlsforvalterens

---

p. 280. Ligeledes om 3 andre servi p. 281. — „Dominicus *servus*, & uxor eius *colona*, tenet mansum *ingenuilem*." p. 2. — Derimod: „Ragenulfus *colonus* Sancti Germani, & uxor eius *colona* — Ragemboldus *colonus* — isti duo tenent mansum *servilem*." p. 3. Baldricus *colonus* & uxor eius *colona* — tenet mansum dimidium *servilem*. p. 3. Syv Coloni, som alle have mansi serviles, p. 56. o. s. f. Det, man sædvanlingen antager (s. Anton, Gesch. der deutschen Landwirthsch. I. 298), at mansi ingenuiles og serviles nævnedes »efter Besidderrnes Beskaffenhed«, gielder saaledes ikke uden Undtagelser.

52) Dette forklares af Udgiveren ved: "*prædiolum* cum habitatione, occupatum non jure hereditario sicut *mansus*, sed pactitio, vel ad domini arbitrium." Altsaa Leiehuse med Jord. Iøvrigt findes de (ligesom vore Gaardsæder) næsten ved alle Kirkernes og Præstegaardenes Jord. *Pertica* (fr. perche) var ikke blot et Længdemaal (s. nedenfor); men ogsaa et Jordmaal.

53) Disses Afgift er sædvanligen 1 Høne, nogle Æg, og en Ugedags Arbeide. Undertiden er Kirkejorden saa betydelig, at den ikke kan have hørt allene til Præstegaarden; f. Ex. Breve de *Villamilt* (Villemeux) p. 76. „Aspiciunt ad ipsam ecclesiam *de terra indominicata* (altsaa fri Jord, Hovedsgaardsjord) bunuaria XXIV"; desuden 6 mansi med 16 Arnesteder eller Familier, 74 bunuaria Jord, og 14

Gaard, hvor en saadan findes. Han er altid en colonus ("maior & colonus") og har undertiden to mansi (p. 77). Dernæst opregnes Colonernes Gaarde, og det øvrige Gods i Districtet; og i de fleste Tilfælde angives til Slutning hele Antallet af mansi, deres Beskaffenhed, og Summen af Landgilden eller Afgifterne.

Det overveiende Fleertal af Bønder eller Jordbrugere, der opregnes i Jordebogen som Beboere af Klostergaardene, ere frie Fæstere (Coloni). Naar jeg kalder dem saaledes, forstaaer jeg derved, at de, i Modsætning til Trællene, (servi) i det mindste have været af oprindelig fribaaren Herkomst. Disse *Coloni* benævnes allevegne: *homines Sancti Germani*, hvilket kan oversættes ved det Tydske „Leute", og vort Vornede. De vare under Klostrets Værn, og Klostrets Patron betragtedes som deres Skytsherre. Den samme Benævnelse tilføies sædvanligen ogsaa ved de langt sieldnere forekommende *Lidi*; med derimod ikke i Almindelighed ved Trællene (Servi), eller de Fremmede (advenæ)[54]. I øvrigt finder jeg ingen væsentlig Forskiel paa de sidstes og de første to Classers Vilkaar som Jordbrugere, og antager, at Benævnelsen af Træl allene har Hensyn til Vedkommendes Fødsel eller personlige Forhold.

Til Exempel paa hvad Jordebogen anfører som Skyld og Hoveri af en fri Gaard (mansus ingenuilis) vil jeg tage

---

hospites. Den havde tillige en Annexkirke, med lidet Jord og 2 servi. Men ved en anden Kirke i samme District (*Bidolidum*, Boulay) med 6 hospites, seer man udtrykkelig, at dens betydelige Jord var Præstegaard: „habent inter ipsum presbiterum & ipsos hospites de terra arabili bunuaria XX. de pastura bunuaria III.

54) Naar derimod en Træl (servus & uxor eius *colona* p. 22, 251 &c.) havde ægtet en Colona; eller naar en Fremmed (advena, extraneus) var i samme Tilfælde: p. 256. finder man jævnligen at Mand og Hustru tilsammen benævnes: homines S. Germani.

den første, næst Hovedgaarden, i Byen Bisconcella, (fr. *Béconcelle*) hvis Besidder "Teuthardus colonus et *maior*" [55]) i Krigsstyr (ad hostem) hvert andet Aar ydede 3 Skilling (soledos) og hvert andet Aar een; samt aarligen 3 Høns og 15 Æg. Til Vintersæd pløier han 4 Rafter (Perticas; det fr. perche [56]) til Vaarsæden to. Han gjør Spænddage (Corvadas, fr. Corvée) i begge Saaetider hver Uge med to Dragere, (cum duobus animalibus) forretter Kiørseler til Orleans eller til Mans; (facit carropera, af *carrum*, en Karre) og gjør 2 Dages Arbeide (dies II operatur; formodentlig om Ugen), men, naar han ingen Spænddage gjør, da 3 Dage; videre lukker han to "perticas" Viingaards-Gierde med kløvede Pæle eller Stavre (paxillis fissis), samt to Rafter eller "perticas" Agergierde (ad messem), hvis ingen Skov er i Nærheden, men 3 Rafter, dersom Skoven er nær; endelig slaaer han i Engen et Maal af to perticae (secat in prato perticas II). Om 27 andre Bønder (Coloni) i samme By, hvoraf hver havde en heel Mansus, skiøndt ingenlunde med fuldkommen lige Jordmaal: hedder det ved dem alle: Solvit similiter. (p. 216). Den samme Formel anvendes paa lignende Maade i en stor Deel af Jordebogen. Den fuldstændige Skyld m. m. anføres ved den første Gaard i hver By; saalænge Jordskyl-

---

55) Gaardens Jordmaal af Ager, Eng og Viinland angives saaledes: „habens de terra arabili bunuarios X & jornalem I; de vinea dimidium aripennum (fr. *Arpent*), de prato aripennos V."

56) *Pertica:* i den sædvanligste Bemærkelse, et Ager- eller Jordmaal, af forskiellig Længde; dog oftest paa 10 Fod (pertica decempeda), men ogsaa paa 12, 15, 16, 20, 25 og 27 Fod. Desuden forekommer: Pertica arpennalis, agripedalis, manualis, jugialis, o. s. v. „*Perticas* facere ɔ: agrum ad tot perticas colere." s. *Du Cange*. Gloss. ar. Det danske „Raft", der brugtes i vor ældre Agermaaling, og det Tydske „Ruthe", svare uden Tvivl nærmest til *pertica*, perche.

den, som det synes, bliver den samme, hedder det: solvit similiter [57]).

Endskiøndt man vist nok af Jordebogen ikke let vil være i Stand til at see, hvorfor Jordskylden og Byrderne ved een Gaard ere ringere, end ved en anden: sees det dog overhovedet ved de mindre Jordlodder, som forekomme, at Afgifterne i det Hele nogenlunde maa have rettet sig efter Jordens Værdi [58]). Ikke sielden findes to, endog 3 eller 4, ja 5 Familier paa een Gaard, ja selv paa et halvt Boel (dimidium mansum). Det sædvanlige er, at baade Mand og Kone ere *Coloni* (Colonus & uxor eius colona); dog forekommer temmelig hyppigt: *Servus* & uxor eius *colona* (f. Ex. p. 299. 210); og da benævnes sædvanligen begge homines sancti Germani. (Ligeledes: *Servus* & uxor eius *lida*; 209. *Lidus* & uxor *colona* p. 3. *Colonus* & uxor *lida* p. 25. 26. 29. 30. 36 o. fl. [59]). Man finder derimod høist sielden (maaskee kun een Gang, p. 250) en Colonus, gift med en Trælqvinde (ancilla) [60]). Derimod forekommer

---

57) At Colonernes Afgift i øvrigt rettede sig efter gammel Vedtægt („per *drictum*, (?) vel per triginta annos") og ansaaes for lovlig, naar den ikke overskred denne: seer man bl. a. af den p. 344 meddeelte Dom af K. Pipin i Aquitanien. a 828.

58) Imidlertid ere Anomalierne her saa mange og betydelige, at man neppe vil være i Stand til at forklare dem. I Byen *Palaiseau* (Palatiolum) forekommer f. Ex. p. 10 en Gaard med 3 bunuaria Pløieland, en anden med 8 bunuaria, hver med en enkelt Colonus; p. 11 derimod en Gaard med 8 bunuaria, og 5 Coloni, hvis Familier i Alt udgiøre 25 Personer; dog findes det sædvanlige „solvit similiter" ved dem alle tre.

59) Flere Mærker synes, i Følge denne Jordebog, at hentyde paa, at en *Lidus* i Standsvilkaar stod ringere end en colonus. Et Sted forekommer en lidus som Svinehyrde: „Eusebius *lidus* & uxor eius *lida* — ipse non tenet, sed *prævidet porcos*." p. 112. (no. 285).

60) Af et p. 376 meddeelt Diplom sees den vel bekiendte Aarsag hertil: „*Ancilla* in uxorem ducta, virum suum vinculo servitutis obligat." Ind. p. 409. — S. 75 forekommer dog ogsaa: Ansegis & uxor eius *Ancilla* S. Germani, Gisleberga, *homines* S. Germani. Men han benævnes hverken colonus eller servus.

bl. a. p. 70 to Gange: Colonus & uxor eius *libera* (hvilket saaledes viser en Forskiel paa begges Vilkaar). Disse benævnes vel ikke homines S. Germani; men Afgift og Hoveri er dog for dem uden Forandring. Ligeledes p. 141 *Lidus* S. Germani, & uxor eius *libera*; ja endog (p. 21) "Servus & uxor eius *libera* — homines S. Germani." Disse og flere Lidi have en mansus *lidilis* i Fæste. (*tenent*; det sædvanlige Udtryk; om Klostret og dets Eiendomme bruges *habet*). Et Exempel forekommer ogsaa paa frie Bønder (coloni ingenui), som ved særegne Forhold vare blevne for bestandig fritagne fra Jordskyld og Hoveri, imod en Afgift af Olie eller Vox (VIII. sextarios olei, aut XXII. ceræ libras) til Kirken[61]). En egen, men sielden forekommende Classe af Klostrets Folk vare de Fremmede (extranei, advenæ), hvorved uden Tvivl overhovedet forstaaes saadanne, der ikke vare fødte paa Klostergodset; eller ikke endnu vare optagne i et egentligt Bornedsforhold[62]). — Ingensteds nævnes noget om Tyende eller Trælle hos Gaardbrugerne[63]); kun Børnene opregnes ved Navn;

---

61) "*Coloni* vero qui ipsam inhabitant villam ita adhuc sunt *ingenui*, sicuti fuerunt temporibus sancti Germani; quatinus nulli hominum aut vi, aut voluntarie, sine precepto Abbatis aut Arcisterii, *aliquod exhibeant servitium*. Nam ipsum alodum contulit S. Germanus ad luminaria ecclesiæ S. Crucis." &c. p. 117.

62) *Extraneus* & uxor *colona* p. 210. colonus & uxor *extranea*. 148. Witbertus Lidus & uxor eius *extranea*. p. 113 „Frotbertus Lidus, & uxor eius *extranea* — *quorum infantes non sunt sancti Germani*." p. 113. „Berto *Extraneus*, cuius uxor & infantes non sunt S. Germani." p. 98. Servus & uxor eius *advena*. (to Gange) 223. En Dom af K. Carl den Skaldede, (877?) meddeelt p. 346, viser i øvrigt: at naar Fruentimre havde giftet sig ind paa Klostrets Gods, kunde de ikke fordres tilbage af nogen anden Herre, eller denne kræve Hoved-Skat (capitalitium) af saadanne.

63) At de tydske eller frankiske *Coloni* baade kunde eie og vindicere sig Trælle, seer man af Append. vett. Formul. ad Marculfum. *Baluzii* Capitular. II. p. 438.

hos Enkelte ugifte ogsaa Moder eller Søster; men aldrig Brødre. Endskiøndt Hoveriet ved de forskiellige Slags Fæstejord sædvanligen er bestemt for hvert Slags Arbeide, forekommer dog heller ikke ganske sielden Udtryk som disse: "facit manoperas *quantum ei jubetur*." (p 3.) caroperas, manoperas *quantum* ei jubetur." p. 70. manoperas *quantum* ei injungitur p. 3. *ubi* ei injungitur p. 38. 41. 44. o. s. v. Exempel paa, hvorledes Fribaarne overgave deres Jord under Klostret, forekommer p. 31, hvor der handles "de *Alodo* sancti Germani, sita in pago Madriacensi." (pais de Madrie). Her nævnes 15 Eiere i Byen (villa) *Nidalfa* (Neauflette), som havde skienket Klostret deres Eiendomme til Kirkelys (ad luminaria); fordi de ikke kunde udrede den skyldige Krigstieneste til Kongen[64]). De regnedes saaledes formodentlig med til den Classe af geistlige Vornede, som (fordi de svarede en Afgift eller Kiendelse i Vox) paa Tydsk fik Navn af „Wachszinzige." Et andet, men sildigere Exempel paa, hvorledes to fribaarne Ynglinger, som frasagde sig deres Frihed, "& devenerunt *servi* beati Martini & omnium monachorum monasterii" (1099.) forekommer blandt Diplomerne p. 370.

Et saa fuldstændigt Billede af Landboforfatningen, med Hensyn til det daværende Vornedskab under Klostrenes Herskabsret, hos Frankerne før og under Carl den Stores Tid: vil man knap af nogen anden samtidig historisk Kilde kunne danne sig. Det viser os allerede tydeligt alle Grundtræk af det afhængige, eller „horige" Forhold, som efterhaanden afløste Trældommen; og som tillige hos den talrigste Classe af Folket, de ringere Jordbrugere, allerede i Begyndelsen af det

64) „Isti homines fuerunt liberi & ingenui; sed quia *militiam regis non valebant exercere*, tradiderunt alodos suos Sancto Germano.

9de Aarhundrede havde ophævet den fuldstændige personlige Frihed.

Forholdene i Henseende til Stændernes Adskillelse og den tienende Landboclasses Afhængighed af Herskab eller Grundeier hos Angelsarerne, i det 9de—11te Aarhundrede, vare vel i Væsentlige ikke meget forskiellige fra Frankernes. Jeg vil imidlertid i Korthed udvikle, hvad der med Hensyn herpaa især var eiendommeligt hos hiin germaniske, senere for en Deel med danske og andre nordiske Indvaanere blandede Nation. — Vi gienfinde allerede i de tidligste angelsariske optegnede Vedtægter den samme Dobbelthed og Trehed i Folkets Stænder eller Classer; nemlig, foruden de herskende Kongeslægter, den almindelige Adskillelse i Fribaarne og Trælle, og de førstes Standsdeling i Jarlbaarne eller Adelsbaarne (Eorl, Thane, Thaneborn), og ringere Fribaarne, eller Bønder (Ceorl, Villain[65])). Ogsaa disse adskilte et giennemført aristokratisk Princip; ligesom overhovedet Stands- eller Caste-Forskiel viste sig hos Angelsarerne fuldkommen skarpt udpræget. Endogsaa Overgangen i den geistlige Stand udslettede her ikke (som man seer af K. Egberts Love) den oprindelige Fødsels- eller Standspræg. Jarlen agtedes i Vidnesbyrd og Livsværd altid sex Gange saa høit som Bonden. Ed af sex Bønder som Medeedsmænd gialdt kun saa meget som een Jarls; for dennes Liv betaltes sex Gange saa høi Mandebod, (Wergeld) som for Bondens; og alle de øvrige Bøder for Saar, Lemlæstelse eller anden personlig Vold vare i samme Forhold. Herved maa dog bemærkes, at ligesom dette Castefortrin, om jeg saa maa sige, udgik allene fra Fødselen, saaledes strakte det sig heller

---

65) Det synes at ogsaa den nordiske Benævnelse *Bonde* undertiden har fundet Sted for Ceorls: „*Bonde* or *Bunda*, a denomination, frequently applied to the Ceorl." F. *Palgrave* Rise and progress of the Engl. Common wealth. Lond. 1832. 4to I. p. 16.

ikke videre, end til de omtalte Rettigheder. Den Jarlbaarnes øvrige Værdighed, Fortrin og Magt over ringere Undergivne, beroede allene paa hans Grundeiendom. Kun ved denne, eller som fri og fuld Jordeier, (Hlaford, Lord) kunde han byde over sine Mænd (Men, Vassals), eller saadanne ringere Fribaarne, der havde givet sig under Lordens Herskab, enten som personligt tienende, eller som Jordfæstere. Den Jarlbaarne uden Land tabte vel ikke sin Fødselsret, men steg dog ned i en Mellemclasse imellem Eorl og Ceorl; hvilket jeg, for saa vidt som Fremstillingen af dette Forhold er sikker, betragter som et af de interessanteste og eiendommeligste Punkter i det angelsaxiske Folks Organisme. Disse saakaldte „Sixhændmen", (fordi de havde sex Bønders Værd, ogsaa: Sokemen, lesser Thanes) havde, ligesaafuldt som den mægtigste Thane eller Lord, deres fulde personlige Frihed. De havde vel ingen Andre at raade over, og ingen fuld Gyldighed, eller Stemmeret med den adelsbaarne Jordeier; men deres Person var deres Selveiendom, hvorover de kunde raade efter eget Tykke [66]. De kunde, efter eget Valg, frivilligen hengive sig (commend) som Vasaller til en Jarl, ligesom denne til Kongen; de kunde tage Jord til Lehn eller Brug af Jarlen, med Afgifter, ligesom Bonden; men de kunde opløse Forholdet, naar de vilde; intet Stavnsbaand, ingen personlig Byrde eller Afgift, kunde paalægges dem [67].

---

66) „By common right de *Sixhændman* was not to be annexed to the glebe. (I Domesdaybook hedder det om en saadan, at han har Frihed til at „go with his land wheresoever he choose.") Classed among the nobility, whenever the *Eorl* and the *Ceorl* are placed in direct opposition to each other, he is always considered below the *territorial Aristocracy;* but distinguished from the *villainage* by the important right of selecting his Hlaford at his will and pleasure." *Palgrave* l. c. p. 15.

67) „The *predial labours* of the Villain were not exacted from the Sokeman." *Palgrave* anf. St.

Heelt anderledes var Forholdet med den betydelige Clasſe af angelſaxiſke Jordbrugere eller Landboer, indbefattede under Benævnelſen *Ceorls;* men med flere ſildigere Navne paa de forſkiellige Underarter af Clasſen [68]). Vi maae forſaavidt regne dem til de Fribaarnes Stand, ſom de ikke vare Trælle, eller trælbaarne; men de vare derimod ufrie Jordbrugere, ſtavnsbundne Fæſtebønder [69]), med fuld Ret til for beſtandig at bruge og nyde den Jord, de havde i Fæſte, (tenebant) ſaalænge de ſvarede den lovbeſtemte Skyld og Tieneſte [70]); men uden nogen Eiendomsret (freehold) til Jorden, der tilhørte Grundherren. Denne kunde, efter det angelſaxiſke Lovſprog, bortſkienke, eller ſælge og bortſkiøde ſin Ceorl eller Bonde; men aldrig uden tilligemed Jorden. I den angelſaxiſke *Ceorl* gienfinde vi ſaaledes nærmeſt en virkelig *Colonus.* Han var hævet over Trælleſtanden ved ſin ſelvſtændige Tilſtand ſom Jordfæſter, ved ſin Værnepligt, Rettighed til Ed, ſamt til til at give og tage Mandebod og andre Bøder efter det lovbeſtemte Forhold [71]); ligeſom ogſaa ved Rettigheden til, under visſe Betingelſer (f. Ex. den i en beſtemt Tid upaatalte Beſiddelſe af et viſt Maal af frie Jord [72]) at hæves til Adelſtand; men

68) Jvf. *H. Ellis* gen. Introduction to Domesday Book. Vol. I. c. 2. Sect. 1. *Persons.* pag. 68 sq. p. 74—86. (*Villani. Bordarii. Cottarii.*)

69) „The Ceorl or villain, however named, may be defined as a *tenant ascribed to the glebe*, one, who performing predial services, (Hoveri) was unable to deport from the land which he held. So long as the Villain performed his services, he was not to be removed from his land." &c. *Palgrave* l. c. p. 17. (Jvf. *Ellis* l. c. I. 74—80 (efter *Blackstone*) og p. 81.

70) Endogſaa Wilhelm Erobreren bød, (Leges Vilh. Conqu. §. 33) at ingen Villanus maatte ſættes fra ſin Gaard, eller ham paalægges høiere Afgift eller Dagsværk, end hvad Ret og Vedtægt hiemlede.

71) Hvis en Eorl blev ihielſlagen af en Ceorl, betalte denne 6 Gange ſaa høi Mandebod, ſom for en af ſine Jævnlige; men dermed var Sagen ligeſaa vel afgiort i hiint Tilfælde, ſom i dette.

72) Jvf. Phillips Geſch. des angelſächſ. Rechts. S. 120. *Palgrave* l. c. p. 30. „Five Hydes of freehold land appear to have been the qua-

han var udelukket fra politisk Deeltagelse i Folkemøderne, ligesaa vel som Trællen. Denne var hos Angelsaxerne under samme Vilkaar, som hos de øvrige germaniske og skandinaviske Folkeslag. Han betragtes i Lovene ganske som Herrens Eiendom; og det er unødvendigt, videre at opholde os ved denne Folkeclasse, hvis Tilstand vi kiende nøie nok hos vore Forfædre i Norden. Heller ikke kan jeg her gaae ind paa det omtvistede Spørgsmaal: hvilken Oprindelse man bør tilskrive begge disse Folkeclasser hos Angelsaxerne? At ogsaa hos dette Folk Trældom ofte var en Følge af en begaaet Misgierning, hvorfor den Skyldige ikke kunde udrede den lovlige Bod, veed man[73]); og foruden denne og andre Grunde, kunne vel ogsaa endeel Trælle hos Saxerne have været Afkom af brittiske Krigsfanger. Men, skiøndt unegtelig mangen Liighed findes imellem de undertvungne Britters og deres Seierherrers politiske Forfatning, og deriblandt ogsaa i Henseende til Afhængigheds- og Bornedsforholdet imellem Lehnsherren eller Grundeieren og Bonden: vilde det dog, efter min Mening, være for dristigt, heraf at slutte sig til, at den hele Folkeclasse af Ceorls hos Angelsaxerne skulde nedstamme fra Britter, der vare satte i dette Forhold af deres Overvindere[74]).

Til de ovenfor meddeelte Grundtræk af de angelsaxiske Stænderforhold, vil jeg endnu kun føie den Bemærkning: at

---

lification, which placed the *Ceorl* in the rank of the *Thane*." Men en saadan Eiendom skulde da gaae i Arv i tre Slægter, eller fra Faderen til Sønnesønnen. Den sidste regnedes først for adelsbaaren.

73) Palgrave. l. c. p. 29.

74) Palgrave er tilbøielig til at antage det (l. c. p. 26. 27.). Man maa vist nok forudsætte, at ogsaa en heel Deel, i Landet spredte brittiske Jordbrugere af ringere Stand ere blevne ved deres Besiddelser; men den engelske Lærdes Argument for den brittiske Herkomst af Ceorls, taget af Sproget, "the basis of the Anglo-Saxon is *Belgic*", og af en med det Angelsaxiske nær beslægtet Dialect, som allerede før disses Ankomst taltes i England, mangler historisk Grund.

skiøndt disse Forhold vist nok i de Aarhundreder, som ligge imellem de gamle saxiske Loves Optegnelse og den normanniske Erobring, have modtaget mangen modificerende Udvikling og Omdannelse i specielle Former: ligger det dog klart for Dagen af Vilhelm Erobrerens yderst nøiagtige Jordebog eller Skatteregister, den berømte Domesday-Book, at den Folkeclasse, som vi fornemmelig have for Øie, de bondefødte, vornede Landboer, *Villeins*, *Villani*, existerede i den samme, muligen dog allerede noget forringede Tilstand, da Vilhelm af Normandiet styrtede det angelsaxiske Rige, eller i anden Halvdeel af det 11te Aarhundrede. Uden Hensyn til de forskiellige Benævnelser paa Underafdelinger af denne Classe, opkomne ved en eller anden Modification af Bøndernes Stilling til deres Herre: finde vi dem ogsaa i Domesday-Book ganske som skatteydende og hoveripligtige, men over Trællestanden hævede Vornede[75]). Af gamle Kilder seer man, at deres Dagsværk har været af forskiellig, meer eller mindre byrdefuld Natur; men at Hoveriet hos Angelsaxerne i det Hele har havt samme Udstrækning, og omtrent samme Formaal, som hos Frankerne, i det øvrige Tydskland, og hos os selv; nemlig at pløie, høste Hø og Sæd, lukke Gierder, bygge, giøre Ægter, gaae i Budfærd (in nuncium ire, longe vel prope quocunque dicetur[76]) o. s. v.

[75]) „They appear (nemlig *Villani*) to have answered to the Saxon *Ceorls*"; (men denne Benævnelse fra de ældre angelsaxiske Love forekommer ikke mere i Domesday B.) while the *Servi* answered to the *Þeovas* or *Esnen*." H. Ellis. l. c. I. p. 81. At de betragtedes som frie, see vi ogsaa deraf, at der i hver By valgtes 6 Villani som Sandemænd iblandt de Personer, der, efter indhentet Kundskab paa hvert Sted opsatte Jordebogen. Ellis I. p. 21. Lappenberg betragter ogsaa Ceorls som „die Classe der einfachen Freien." Gesch. von Engl. I. 573.

[76]) I en gammel, for faa Aar siden opdaget Forklaring paa Latin over de forskiellige angelsaxiske Landboclassers Byrder og Afgifter efter Vedtægt. (Mss. Cotton.) Dens Alder viser sig ogsaa deraf, at der i

At denne Folkeclasse hos Angelsaxerne ganske svarede til Fæstebønderne hos os, viser tillige deres Antal, i Forhold til de øvrige Stænder og Classer. Af 283,242 Mænd og Husbonder, (Tallet paa Hustruer og Børn forekommer ikke) som Domesday-Book giver Mandtal over i hele England, (med Undtagelse af York-Shire) ere 108,407 *Villani*, hvortil endnu maa regnes 82,119 *Bordarii*[77]) og (under to Benævnelser) 6,803 *Cotarii* (ringere Huusmænd); saaledes hentimod $\frac{3}{4}$ af hele Folkemængden. Derimod beløber det hele Antal af Adelsmænd sig kun til noget over 9000; (nemlig omtrent 1400 af de højere, eller Kronens umiddelbare Lehnsbesiddere, "Tenants in capite", hvoriblandt alle geistlige Corporationer; og af "Under-Tenants", eller saadanne, som igien havde Jordegods til Lehn af Tenants, 7871). Antallet af de ringere Fribaarne, uden Lehn eller Jord var 10,097; og saadanne af denne Classe, der havde givet sig under en Mægtigeres Beskyttelse ("Liberi homines *commendati*") vare 2,041;

Cambridge findes en angelsaxisk Oversættelse af dette Haandskrift. (*H. Ellis* general Introduction to Domesd. B. II. p. 427). Lappenberg har aftrykt det Hele, til Oplysning om den angelsaxiske, hoverigiørende Bondestand, og dens forskiellige Arter, vigtige Actstykker (under Titel: „De dignitate hominum Anglo-Saxonum") af en Lindenbrogsk Afskrift (i det Hamb. Bibl.) af Angelsaxernes Love i en gammel latinsk Oversættelse. Rheinisches Mus. für Jurisprudenz. VI. 1833. S. 147—153.

77) Disse synes omtrent at have staaet i Lighed med vore danske Gaardsæder. („27 *Bordarii* servientes curiae." (Evesham.) Domesd. I. 175 b. „LII bordarii, a quibus abbas potest habere aliquid adjutorii ib. II. 372. *Cottarii*, *Cozets* (T. Kotsaten) vare ligeledes Huusmænd som det synes med mindre Jord. (*Ellis* I. p. 84). Ordet giendende vi fra os selv. „*Kotzæter* innæn bondæns garthzlith." Gl. Siæll. Lov. III. 12. Det undertiden i Middelalderen forekommende Kotkarle, er det samme. (s. Scr. R. D. I. 168. 255. 290. Den saakaldte K. Eriks Krøn. Ny D Mag. V. 190 o. fl. Spec. Regale p. 269. m. fl. St.)

Sochemanni, *Socmens*, (en anden Classe af fribaarne Jordfæstere, eller Vasaller) 23,072; Borgere i Stæderne (Burgenses) 7,968; Trælle 25,156[78]).

Af de ovenfor meddeelte Oplysninger fremgaae ikke uvigtige Resultater for vore Undersøgelser. Det er saaledes bl. a. af den frankiske Klosterjordebog fra Carl den Stores Tid beviist, hvor urigtigt det Foregivende er, som endog i den nyeste Tid tydske Lovkyndige have fremsat: at ei allene i Carl den Stores Tidsalder, men selv under Henrik I., bestod den tydske Landalmue kun af Odelsbønder, „der besadde deres Gaarde som fri Eiendom, og ikke blot havde Brugsretten deraf, imod en fastsat Ydelse, eller havde dominium utile") [79]). Vi finde derimod et frankisk Abbedie, som ved Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, er Grundherre eller Eier af i det mindste henved 1800 større og mindre Bøndergaarde, deels af saakaldte frie Boel, deels af saadan Jord, der benævnes Trællegods (mansi serviles); men alle i Skikkelse af Fæstegods, der bruges af Klosterets Vornede (homines, og Coloni), og hvor bestemt, tildeels ogsaa ubestemt Hoveri er almindelig Vedtægt. Det findes vel her ikke ligesaa udtrykkelig angivet, at disse Abbediets Vornede tillige vare glebae adscripti, eller stavnsbundne; men at de i det mindste tilligemed deres Familier,

---

78) *Ellis* Introd. to Domesd. B. II. p. 511—28. "Total of recorded population."

79) F. Fr. Weichsel rechtshistor. Untersuchung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältniss in Deutschland. Brem. 1822. S. 21. Ligesaa vil J. C. Fleischhauer, i hans (ved en af det K. danske Vid. S. 1834 udsat Priisspørgsmaal fremkaldte) Skrift: „Das gutsherrlich-bäuerliche Verhältniss in Deutschl." Neustadt. 1837, S. 46: at først under Carl den Stores Efterfølgere opstod, ved Lehnsvæsenet og dets Misbrug, de tydske Bønders stavnsbundne Livegenskab. Vornedskabets Opkomst (Schutz-Unterwürfigkeit) vil han henlægge i endnu senere Tider: „während der Zeiten des Faustrechts." S. 47.

ansaaes at staae i et saadant Forhold til Klostret, at de ikke uden deres Herskabs Minde kunde forlade Godset: synes klart af den Omsorg, hvormed Familiernes Medlemmer ere optegnede i Jordebogen[80]. Det bestyrkes ved enkelte Spor til Frikiøbelse og Frigivelse, der forekomme i de Bogen tilføiede, noget sildigere Diplomer; ligesom ved et Exempel, der viser, at man endog maa have ført fortsatte Mandtal og Stamtavler over dem, der stode i et eller andet Hørighedsforhold til Abbediet St. Germain[81]. At enkelte Fremmede (advenæ)

[80]) Det er en interessant, skiøndt ikke herhen hørende Bemærkning, man kan giøre ved denne frankiske Jordebog: at endnu i Beg. af det 9de Aarh. findes midt i Frankrige hos Bønderne (ved Siden af enkelte latinske og christelige) for største Deel lutter ægte og gamle **tydske**, skiøndt i Form og Endelse tildeels latiniserede Døbe-Navne (Mandfolkenes sædvanligen med Endelsen *us*; Fruentimmernes paa *a* eller *is*). Deriblandt ere ikke faa mærkelige og sieldnere, f. Ex. til Prøve: Alaricus, Amalgaudus, Ansgarius og Ansegarius, Ansegaudus, Ansevoldus, Bernegaudus, Danegaudus, Drottingus, Frodegardus, Frodericus (ogsaa Fredericus p. 244) Frotboldus, Frotfridus, Frotgaudus, Frotgrimus, Frothardus, Frotmundus, Gotlandus, Grimhardus, Hairboldus, Hardradus, Ingboldus, Maiulfus, Nortmannus (p. 27), Odelmannus, Sivaldus, Teutbardus, Teutboldus, Teutgaudus, Teutgrimus, Teuthardus, Ulfegaudus, Uldemarus, Winegaudus. — Adalhildis, Aglindis, Alhildis, Altehildis, Airbolda, Airhildis, Airlindis, Ansberta, Ansoildis, Baltaflidis, Bodila, Danehildis, Erboildis, Frodeberga, Frodehildis, Frodelindis, Fulcradis, Geirberta, Geirbolda, Girhildis, Gislegildis, Gisletrudis, Gislildis, Grima, Grimhildis og Grimoildis, Hairtrudis, Harlindis, Inga, Ingalberga, Ingramna, Iselindis, Landa, Nolgia, Oldilga, Ragnoildis (p. 194), Sighildis, Teutberga, Teutbolda, Teutgundis, Teutlindis, Walahildis, Wandrebalda, Wanthildis, Warmentrudis, Wilehildis, Winegildis, Wistrildis. De her anførte Navne, og en Mængde flere, savnes alle, ogsaa i de nyeste Skrifter over ældre tydske Navne (f. Ex. Fr. Cantsler: die deutschen Vornamen und Zunahmen etymologisch erklärt. Altona 1836). Jeg vil mueligen andensteds finde Leilighed til at komme tilbage til en nærmere Undersøgelse af denne Gienstand.

[81]) Saaledes findes p. 207 at „quidam homo, Reinoldus nomine, ex familia S. Germani, natus in pago Parisiacensi", var draget andensteds hen, og der (in territorio Pruviniensi) havde ægtet en fribaaren

indflyttede paa Godset som Fæstere (Coloni), seer man vel af Jordebogen; men disse vare rimeligviis saadanne, som dertil vare berettigede, ved andensteds at have erhvervet den Frihed, der vel ikke var deres oprindelige Stand, siden de ikke benævnes *liberi*.

Det selvsamme Forhold: en talrig Landalmue, der under forskiellige Gradationer danner en Mellemstand imellem de adelige Grundeiere og de fuldkommen Ufrie, eller Trællene, (Servi, Þeoves) møder os hos Angelsaxerne. Den talrige Classe af Villani og Bordarii svarer, som man seer, til Frankernes *Lidi* og *Coloni*. Det er Fæstebøndernes Classe, og den oftere anførte engelske Lærde, hvis møisommelige Flid vi skylde den interessante Indledning og det fuldstændige Register til Domesdaybook, antager dem for at være den samme Stand i Folket, fra hvilken de nyere engelske Jordfæstere (Copy-holders) ere udsprungne; en Mening, som han har optaget efter den berømte engelske Lovkyndige, Will. Blackstone. Dennes Udvikling af den Tilstand og de Forhold, hvori de angelsaxiske og senere engelske *Villeins*, eller Villani, levede, er i øvrigt meget ufordeelagtig for deres borgerlige Frihed, og sætter dem i Classe med Trælle og stavnsbundne Livegne. Saameget mærkeligere er Forudsætningen af denne Forfatter: at de oprindelige, i den strengeste Hørighed levende *Villeins* i England, ved en Slappelse i Udøvelsen af Jorddrotternes Herligheds- og Eiendoms-Ret, eller tildeels ved udtrykkelige Frigivelser, efterhaanden ere gaaede over til den Forfatning, hvori de nu, som Copy-holders, et Slags Arvefæstere, der efter Medfør af forskiellig Vedtægt i de forskiellige Grevskaber eller

---

Qvinde (genere liberam), med hvem han havde to Døttre. Disses Afkom opregnes her indtil 4de Led, med den Bemærkning: Hi & quicunque ex eorum progenie nati fuerint, debent solvere singulis Annis V. Kal. junii *unam deneratam ceræ*, ad luminaria S. Germani.

Lehns-Besiddelser, ("according to the custom of the manor") staae i et mildt Fæsteforhold til Grundherren[82]. Ligeledes er det, i den temmelig indviklede nyere engelske Landboforfatning (fra Carl den Andens Tid, da Lovgivningen ophævede en Deel af de ældre saxisk-normanniske Forfatninger) en Omstændighed, der fortiener at bemærkes: at man ogsaa endnu i England finder den høiere og friere Classe af Jordfæstere, (free tenure in common socage) som, fra gammel Tid af, baade havde bestemte Afgifter og Byrder, og aldrig vare stavnsbundne, men heller ikke efter Jorddrottens Godtbefindende kunde nødes til at opgive deres Fæste[83]. I øvrigt kan man ogsaa, ved at overskue Forholdet i Domesday-book imellem de forskiellige Stænder og Folkeclasser i England i anden Halvdeel af det 11te Aarh., lægge Mærke til, hvor stærkt de egentlige Trælles Antal var aftaget paa samme Tid, som Jordfæsterne — Angelsaxernes Vornede, eller den Almuestand, der dannede et Slags Mellemled imellem de Adelige, de høiere Fribaarne, og Trællene, var voxet til den talrigste Afdeling af Landets Indbyggere.

De foregaaende Oplysninger ville ei være uden Nytte og Anvendelse i Betragtningen af Bondestandens Vilkaar i Danmark under Middelalderen; eller til nu og da at kaste noget Lys over det saakaldte Vornedskabs eller Stavnsbaands Alder

---

82) *Blackstone* Commentaries on the law of England. Book II. Ch. V. of the ancient, Ch. VI. of the modern english tenures. (18th Ed. Lond. 1823. Vol. II. p. 62—105).

83) „These tenants — were in all other respects esteemed to be *highly privileged villeins;* especially for that their services were fixed and determined; and that the could not be compelled, like pure villains, to relinquish these tenements at the Lords will, or to hold them against their own." *Blackstone* l. c. p. 102. Uden Tvivl kunne dette Slags tenants dog ikke henregnes til free-holders, eller fuldkomne Selveiere.

og oprindelige Natur. Vel er det saa, at tydske og engelske Love, Skik og Vedtægt aldrig have havt Gyldighed i Skandinavien; og at Uligheden imellem Landbostandens Forfatning og Udvikling i hine Lande, og i Norge og Sverrige[84]), især vil findes temmelig betydelig. Men vi holde os her til Danmark; og da møder os dog saamegen Overeensstemmelse i flere af de agrariske og landboretlige Forhold, som vi her have for Øie, om de endog hos os først vise sig i langt sildigere Tider, at vi vel maae antage, denne Lighed ei kan være tilfældig; men snarere maa have en historisk Grund. Det vil imidlertid, som man veed af flere Forsøg, være meget vanskeligt, eller umueligt, med fuld Evidents at lægge denne Grund for Dagen. Dertil ere de skriftlige Kilder hos os meget for nye. Da man hos Frankerne allerede længe havde havt store Klostre og Abbedier, med nøiagtige Jordebøger over Klostergodset og dets Bønder, hos Angelsaxerne skrevne Love og Diplomer: da laae Danmark endnu, som et hedensk, ei engang til eet Rige samlet Land, i Sagntidens Mørke og Uvished. Det er kun faa, sildige og adspredte Fragmenter af gamle Kilder til vor Landboforfatnings Historie, som kunne give os enkelte veiledende Spor. — Imidlertid er det ikke mindre vist,

84) I dette Lands hidtil bekiendtgiorte Diplomer og andre historiske Kilder fra den tidligere Middelalder, finde vi yderst faa Bidrag til Oplysning af de gamle Landboforhold. At det ældre Vornedskab ogsaa i Sverrige har fundet Sted: kan der ikke tvivles om. Hoveri findes neppe udtrykkelig nævnet i noget Gavebrev, Skiøde eller andet Diplom ældre end 1390. Ridderstand eller Adelige, Herregaarde, og sildigere Tiders Hoveri af Fæstebønder, (fra det 15de Aarh. af) forekommer i Sverrige, ligesom hos os; og Benævnelsen Frälse-Gods, (som er bleven almindelig for Adelsgodset) har oprindeligen (nemlig fra Magnus Laduläs, d. 1290) været tillagt alt Gods, hvis Eier (Frälseman) var i Stand til at giøre personlig Krigstieneste til Hest, og derved befriede sin Jord fra Skat eller Krigsstyr. (Jvf. Botin om Svenska Hemman och Jordagods. 1755. I. S. 16. 191. 194. o. fg. Nystrøm om sv. Hemman. 1806. S. 43. 56).

at hvor meget nyere Historien endog er hos os, end i Tydskland: ligger dog ogsaa her, ligesom hos os, det tidligste Udspring af de her omhandlede Forhold, skiult i en forhistorisk Uvished. Hvorledes Jordfæste, Hoveri, Livegenskab, først fremkom og udviklede sig hos de Tydske, kan vel med Sandsynlighed forklares, men ikke diplomatarisk bevises. Der, hvor Love og Diplomer begynde, ligge hine Forhold allerede næsten ganske udviklede for Dagen. Det er imidlertid denne Udvikling selv, i dens tidligste Skikkelse og forskiellige Stadier, som endnu venter paa en til Grunden udtømmende historisk Undersøgelse ved den tydske Flid — et ved de diplomatariske Kilders uhyre Masse ligesaa colossalt, som lønnende Arbeide.

I Skandinavien finder vel en saadan Adgang til historisk Belysning Sted med Hedenskabets Trældom, som maaskee endog i de gamle nordiske Kilder træder frem i klarere Lys, end i de tydske, hvor Christendommens Virkninger vare langt tidligere; men ikke med Vornedskabet efter Christendommens Indførelse. Den historiske Uvished, dettes Beskaffenhed vedkommende, forøges ogsaa derved, at det egentlig først var Christian den Femtes danske Lov, der udtrykkelig hævder Vornedrettigheden; og det ikke uden at efterlade nogen Usikkerhed i Henseende til Forholdets Retsgrund [85]). Endnu mindre kan det med historiske Beviser opklares, hvorledes det forholdt sig med den paafaldende Ulighed imellem de danske Provindser, som deri fandt Sted, at allene i Siælland og paa Smaaøerne, (eller i de Provindser, hvor den siællandske Lov gialdt) [86]), men hverken i Skaane, Fyen eller Jylland, vare Bønderne, (som det i

85) T. Rothe (Nordens Statsforfatn. II. 323) tilstaaer endog, »at om han skulde sige, hvo der efter Christian V. Lov vare Vornede, da kunde han det ikke med Bestemthed.«

86) Jvf. K. Ancher om de gamle d. Loves Grundf. § 14. Jurid. Skr. II. p. 257—61. Suhm D. Hist. XIII. 390. T. Rothe Nordens Statforf. II. S. 351—381. L. Engelstoft i Maanedsskr. f. Lit. I. S. 473—75. Rosenvinge's Retshist. 2 Udg. I. 114.

Almindelighed antages), underkastede Vornedskab; eller hvori Grunden og Oprindelsen til denne Ulighed maa søges[87].

Imidlertid have begge de lærde danske Historikere, jeg ovenfor har nævnt, omtrent været enige i at betragte Vornedskabet „oprindeligen som en Overgang fra Trældom til Frihed." (Petersen. S. 341). Saaledes siger Estrup: „Der hvilede oprindelig i Norden et Stavnsbaand paa den „Frigivne. — I Norge maatte han ikke forlade Fylket uden „Herrens Tilladelse; undveg han, da kunde Herren føre ham „tilbage, og sætte ham i samme Sæde, hvor han var før[88]. „Han kunde ikke kiøbe, men vel leie Jord. Enten han leiede „Jord, eller blev Gaardsædesmand, Landbo eller Bryde, saa „vedblev han at være i en Afhængighed, der ikke var meget forskiellig fra Stavnsbaand." Efter denne Mening, der synes at have saamegen Fattelighed og Rimelighed for sig (allerede Tacitus har sagt: „de Frigivne ere i Vilkaar ikke meget over Trællene"); var det saaledes let, at giøre alle Fæstebønder uden Undtagelse fra Oprindelsen af til frigivne Trælle[89]. — Ville vi imidlertid søge Oplysninger hertil i England eller Tydskland, da finde vi hist i det 11te, men her alt ved Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, Mængden af Vornede eller Fæstebønder (Frankernes *Coloni*, Angelsaxernes *Villani*) saa overveiende

[87]) At Exemtionen i hine Provindser egentlig kun gialdt Stavnsbaandet, og at der f. Ex. i Jylland nævnes i ældre Breve Vornede, ligesaa fuldt som i Siælland: vil nedenfor blive berørt.

[88]) Efter Hagen Adelsteens Gulethingslov. Frig. c. 2. 6, m. flere Norske og Sv. Lovsteder, som anføres hos Estrup, om Thygestrup S. 148.

[89]) „De første Vornede vare frigivne Trælle, og allsaa allerede til i Hedenskabets Tid; og dette Vornedskab udstraktes ikke blot til Hion eller Tyende (Eriks Siæll. Lov III. 45); men ogsaa til Alle, som boede paa Godset, som ikke selv eiede Jord, men enten gave sig i en Andens Tieneste, eller fæstede Jord af ham." Petersen l. c. S. 344.

stor, at det maa falde vanskeligt eller umueligt, at tænke sig dem alle som frigivne Trælle, eller saadannes Afkom; særdeles da der hos begge Landes Folkefærd endnu paa hiin Tid tillige fandtes et ikke ubetydeligt Antal af virkelige Trælle. Vi ledes herved til den ikke usandsynlige Formodning, at Vornedskabet hos Fæstebønder, om det endog oprindeligen og for en Deel er udsprunget hos de germaniske Nationer af Patronatsforholdet imellem den tidligere Herre og hans Frigivne, med deres Afkom i første Led, (den førstes Værnepligt, og de sidstes Lydighedspligt) dog snart har udstrakt sig ogsaa til en stor Deel oprindelige Fribaarne, der ved Mangel paa Jordeiendom, (som jo meget hyppigen maatte indtræde hos flere Sønner i een Familie) ved dens Utilstrækkelighed, eller ved slet Huusholdning, nødsagedes til at opgive den selvstændige Frihed (ɔ: Odelsbondens, Grundeierens Stand) og ombytte den med den afhængige Vorneds eller Fæstebondes.

Der gaves, som man af Kilderne seer, idelig en Mængde mindre Jordeiere, der selv frivilligen frasagde sig deres Frihed, eller den fulde Raadighed over deres Person og Eiendom, for at træde i hiint afhængige Forhold til en mægtigere Beskytter, hvis Træl de aldrig havde været. Der fandtes, med andre Ord, en talrig Classe af oprindelige Fribaarne af ringere Stand, som i Følge Tidernes Vilkaar ikke saae sig i Stand til at vedligeholde og forsvare deres Personers og deres smaa Eiendommes fuldstændige Frihed; men fandt det nødvendigt eller fordeelagtigere for sig at afstaae denne Frihed, hvad Jorden angik, til en større Grundeier og Lehnsherre. Undertiden er maaskee dette kun skeet for Vedkommendes Livstid; men Forholdet er, ved at fornyes, efterhaanden gaaet over til at blive arveligt; og den oprindeligt betingede Ydelse af den afhændede frie Jord (mansus ingenuilis) er formodentlig blevet en Norm, hvorefter man siden har beregnet saadanne

Gaardes Jordskyld. Jeg seer ikke, hvorledes man paa anden Maade vil forklare sig den overhaands store Mængde af slige Gaarde hos Frankerne, eller deres Benævnelse (mansi ingenuiles). I Norden, og selv i Danmark, maa der, som man seer, endnu i Overgangstiden fra den hedenske til den christelige Periode, ligeledes have været en betydelig Mængde frie Gaarde, eller Selveiergaarde, der ikke kunde regnes til Kronens og Kongernes Gods. Uagtet Antallet af samme, paa lignende Maade som ovenfor er angivet, og ved de nu begyndende, ideligt vorende Donationer til Kirken, eller Forvandling af verdsligt Gods til Kirkegods, med hvert Aarhundrede er aftaget: fandtes der dog endnu bestandigen et ikke ringe Antal af saakaldte jordegne Bøndergaarde, (ɔ: frit Bondegods eller Selveiergods) og saadanne vedbleve at existere i Danmark endog Aarhundreder efterat Herregaarde, med Vornede, Vornedskab og Hoveri, vare fuldkommen organiserede i vort Fædreland.

At hine frankiske Gaarde oprindeligen have været frit Gods[90]), kunne vi saameget mindre tvivle om, da der ved saa

---

90) Mansi *ingenuiles* forklarer ogsaa *Ducange* ved „mansi qui ab ingenuis ɔ: liberæ conditionis hominibus colebantur; vel qui servilibus obnoxii non erant." Mansi *serviles* forklares ved „ii, quos servi & *coloni* excolebant, sub censu, qui domino præstabatur, & aliis conditionibus, quæ *in servili graviores erant*, quam in ingenuili — sed maxime *serviles* mansos vocabant, quorum coloni *ex agri conditione* vilioribus servitiis Domini obnoxii erant." — Jvf. Glossæ *Cæsarii*, Exabbatis Prumiensis, ad Registr. bonor. Eccles. Prumiensis a. 1222: „*Mansi serviles* sunt, qui continuo tenentur nobis servire; id est *omni hebdomade per totum annum tribus diebus*; præterea faciunt alia jura multa, sicut in libro." (*Hontheim* Hist. diplomat. Trever. Fol. T. I. p. 662). Hermed stemmer ogsaa i det Hele Pottgiessers Forklaring over mansi ingenuiles og serviles overeens (l. c. p. 263). Grimm antager ligeledes „den Stand der Besitzer", som Grund til den forskiellige Benævnelse. (D. Rechtsalt. S. 537). Det Hele taaler imidlertid Indskrænkning (s. ovenfor S. 435).

mangfoldige af dem blandt Afgifterne findes anført et Bidrag til Hæren, eller Ledingsstyr, (hostilitium, ad hostem.) som ikkun af den Frie kunde fordres i Stedet for personlig Krigstieneste. Ogsaa hos os selv findes „Leding" iblandt de Skattebyrder, som endnu i det 16de Aarhundrede af samme Grund paahvilede de jordegne Bønder, eller Selveiere. Man har vel antaget, at det især var de geistlige Corporationer, som, naar ufrit Gods skienkedes dem, enten ganske eller for en Deel frigav Besidderne, eller formildede de trælbaarne og frigivne Jordbrugeres Stilling. Men af den frankiske Jordebog see vi dog, at man i det mindste stadigen har bevaret den forskiellige Benævnelse paa frit og ufrit Gods; ligesom vel ogsaa for en stor Deel begges forskiellige Vurdering eller Brugsvilkaar; og det selvsamme er Tilfældet hos Angelsaxerne.

I det Væsentlige er den Maade, hvorpaa Professor Petersen vil forklare Oprindelsen til det ufrie Gods og de vornede Fæstebønder eller ufrie Jordbrugere i Danmark, samt disses Forhold til den senere adelige Jordeier (Huusbonde, Herremand) grundet paa samme Anskuelse, som Etatsr. Estrups, hvis Forestilling støtter sig paa Overgangen fra Trældom, giennem Frigivelse, til Vornedskab. Den førstnævnte Forfatter har imidlertid adskilligt eiendommeligt i sin historiske Udvikling. Han antager Tilstanden i Danmark, i Henseende til Jordbesiddelsen og Stændernes Forhold, paa den Tid, da Riget under Gorm den Gamle forenedes til et Heelt, i fuldkommen Analogie med det, som fandt Sted i Norge og Island, og som man i det sidstnævnte Land har en klar Anskuelse af; da man seer, hvorledes Forholdene dannede sig efter Landets Bebyggelse. Vi ville samle de Hovedsætninger, Forfatteren har fremstillet, og hvorpaa han har støttet sin Anskuelse.

Statens Medlemmer i den hedenske Tid bestode kun af Bønder (ɔ: fribaarne Mænd), Frigivne, og Trælle.

Bonden kunde, naar han gik til Kongens Hof, gaae ham til Haande, eller sværge ham Troskab, og enten blive hans Hirdmand (Hoftiener); „eller Hærmand, naar han anførte en Deel af Hæren." (?) — „Bondestanden udgiorde saaledes den egentlige og oprindelige frie Stand i Staten, den hele store Masse af Folket." (S. 330)[91]). Paa Island hvor der, under Frihedstiden, hverken gaves Konge, Kongemagt eller Jarler, var Forholdet saaledes, at hver fri og selvstændig Mand, der eiede Jord, kaldtes Bonde, og „som rig og mægtig Mand Storbonde." En saadan Mand eiede undertiden store Landstrækninger og talrige Hiorde, sædvanligen flere eller mange mindre og adspredte Gaarde og Huse, som han enten overlod til andre Bønder, der beboede og brugte dem mod en vis Afgift eller visse Arbeider, eller han lod en af sine Trælle flytte hen til Gaarden, som Husbondens Bryde eller Forvalter. Fæstebonden (landseti) maatte udføre sin Husbondes eller Jorddrots Arbeide, og yde ham Bistand, naar den krævedes[92]); viste han sig uvillig, var det en let Sag for Husbonden, at giøre ham med Familie huusvild. Trællen, om han end var Bryde, var naturligviis sin Herre ganske undergiven. Blev han endog frigiven, eller

---

[91]) Forf.s Udtryk er her dog ikke ganske nøiagtigt. Naar han ved Bondestanden mener blot Odelsbønderne, de frie Gaard- og Jord-Eiere, taaler det altid en Indskrænkning, at disse udgiorde „den hele Masse af Folket." Jordfæstere, (Leilændinge) Frigivne og Trælle maatte jo altid (naar vi endog slet ikke ville tænke paa en høiere odelsbaaren Stand) udfylde en betydelig Deel af denne Masse.

[92]) Den ældste islandske Lovbog (Graagaasen) afhandler Landbolovene i en egen Bog (Landabrigþa Balkr), hvis 45de Cap. meget fuldstændigt handler om Jordleie og Jordfæstere. En saadan benævnes her Leiglendingr og Leigomaþr. Blandt alle Forskrifter, vedkommende Jordfæsterens Pligter, forekommer dog intet om at udføre Arbeide for Jordeieren (*Landeigandan*). *Landseti*, omtrent vel i samme Bemærkelse som Leilendingr, nævnes i Graag. Omaga B. c. 31. I. p. 296.

kiøbte sin Frihed, vedblev han dog endnu i mange Henseender at være afhængig af sin forrige Herre. „Han var som Frigiven endnu ikke stort mere, end Træl; først hans Efterkommere kunde, om de vilde, arbeide sig ud af dette Afhængighedsforhold.“ Han kunde, som Frigiven, ikke beskierme sig selv; og forblev derfor sædvanligen under sin forrige Herres Værn, eller blev hans Vornedsmand (Varnadrmaðr); men blev derved ogsaa bl. a. underkastet den Afhængighed, at han ikke, uden Herrens Tilladelse, kunde drage bort fra den Landstrækning, over hvilken hans Herres Magt strakte sig. (S. 331.)

De Bønder i Island, der droge til Tinge, for at afgiøre deres egne og Landets Sager, vare enten Høvdinger (ɔ: saadanne, der havde svinget sig op til at blive Godordsmænd eller Herredshøvdinger, som forestode Tingets Bestyrelse i et vist District; og som undertiden tillige vare Hofgoder, eller Tempelpræster ved et hedensk Gudehuus) eller Storbønder[93]), som fulgtes af andre ringere frie Bønder, der vare deres Undergivne, eller stode i Afhængighed af dem som Jordfæstere. Det er disse Storbønder, vi læse om i Sagaerne, som Islands Mægtige, der undertiden med et Følge af flere hundrede Mænd droge til Tinget. Det var dem, der udgiorde „de saakaldte storættede Mænd ɔ: de, der hørte til de rigeste, „mægtigste og meest dannede Slægter i Landet.“ (S. 333.)

Forf. knytter til Fremstillingen af disse islandske Magnaters Stilling sine træffende Bemærkninger over den af historisk Ukyndighed udspringende Vildfarelse, hvori mange endnu i

---

93) Med Forf.s Skildring af disse kan sammenlignes Strinholms (Svenska Folkets Historia. I. S. 554) hvor denne Forf. hos Storbonden (mikill bondi; „paa Runestenene godr bundi“) antager tre Slags Tyende: *Trälar*, *Huskarlar* (frie Hustienere nu: Karle og Drenge) og *Landboar*, „som till eget gagn, mot viss afrad, brukade serskilda hemman eller delar af drottens jord.“

vore Dage ere hildede, naar de tænke sig en Bondestand, efter vore nærværende borgerlige Forhold, som den, der i Oldtiden havde en uden Sammenligning høiere Vigtighed, end nu; den, hvis Stemme havde den afgiørende Vægt paa Tingene, der valgte Kongerne, o. s. v.; men som i sildigere, ulykkeligere Tider, ved Adelens Tryk, sank ned til en Trællestand. — Men Forf. skielner imellem „den gamle ægte Bondestand, og vor nuværende Bondestand". De „gamle ægte Bønder", Danmarks „Storbønder", vare „Kiærnen af Landets dannede Mænd" — og dem var det, der udøvede hiin Indflydelse ved Tingene, og paa Mængden af Folket, som afgiorde Kongevalg, o. s. v. Naar Nogle derfor endnu i vor Tid ville holde paa den Indbildning: „at Danmarks Forfatning i Oldtiden var en Blan„ding af Kongedømme og Folkeregiering, der først efterhaanden „gik over til Blandingen af Monarkie og Aristokratie": saa bemærker Forf. herimod, at „hvad enten man kalder Aristokraterne „Bønder, eller hvad andet Navn man giver dem, saa giør „det intet til Sagen; Statens Forfatning var altid „saaledes, at Kongen, Kongens Mænd og de store „Jordegodseiere, men ikke Almuen, giorde Udsla„get." (S. 331.) Endelig bestrider Forf. den Paastand: „at „i Oldtiden udgiorde den nuværende Bondestand, eller en „Stand, som kunde lignes med den, den vigtigste Stand i „Landet; i Oldtiden var det danske Folk et frit Folk, „og vedblev at være det, indtil der i Midten af Middelalderen „udviklede sig et Alt underkuende Aristocratie." — „Ja, vel et „frit Folk!" — tilføier han — „dog saaledes, at hartad Halv„delen af Landets Befolkning, næsten hele den arbei„dende Classe, var livegne Trælle."

Man kan ikke andet, paa den historiske Sandheds og Fornufts Vegne, end glæde sig over, at en Forfatter af saamegen Kiærlighed til den alvorlige og fordomsfrie historiske Forskning,

og af saa almindelig erkiendt Indsigt i den nordiske Oldtids Vilkaar og Forfatning, engang med rene Ord har modsagt adskillige urigtige eller forvirrede Forestillinger, og de mere i Poesiens Phantasiebilleder end i en kritisk Forskning hiemmehørende, fra retshistoriske og politiske Synspunkter utidige Indbildninger om Oldtidens almindelige Folkefrihed og Bondefrihed i Norden. Disse Indbildninger, der en Tid lang fostredes af den nordiske Fortids blinde og uhistoriske Forgudere, ere derimod til Afverling endnu i vore Dage benyttede i ligesaa uhistoriske Declamationer, rettede imod et saakaldet Aristokratie i Danmark, hvilket (naar her menes det sande, historiske Aristokratie) den absolute Kongemagt dog for længe siden omtrent reducerede til en tom, undertiden for Monarkiet og Nationen ikke mindre skadelig Hofadel.

Vor Forf. antyder med Consequents efter sin Anskuelse (S. 335. 36), hvorledes man i Norden og i Danmark „fra en høist ufuldkommen og ældgammel Forfatning, hvori der neppe kunde være Tale om Menneskerettigheder, end sige om almindelig Folkefrihed", igiennem Middelalderen, hvor Tanken om hine Rettigheder, ved Stændernes Dannelse, begyndte at udfolde sig, efterhaanden er skredet frem i borgerlig og politisk Udvikling; „saaledes, at man i det hele ikke er gaaet over fra Folkefrihed til Trældom; men omvendt fra denne gradviis har nærmet sig hiin." — Denne ligesaa nye, som følgerige Anskuelse, der kunde synes at lægge Grunden til et heelt andet System for Middelalderens statsretslige og politiske Betragtning, har Forf. vel ikke paa de faa Sider, hvor Sagen afhandles, kunnet udvikle i fuldstændigt Sammenhæng; men han meddeler i det mindste et og andet Træk, der oplyser hans Mening. Saaledes tilføier han der, hvor han gaaer over til at betragte de Spørgsmaal: hvorledes det i Oldtiden og Middelalderen forholdt sig med dem, der svare til vor Almue,

vore Bønder og Borgere? hvorledes med dem, der svare til vor Adel, vore Aristokrater? — den sande og sunde statsretlige Erindring, der nu saa hyppigen kan finde Anvendelse: „at det er hine sammenhørende Begreber, man maa stille „lige over for hinanden, og ikke kaste Begreberne Almue og „Folk sammen, som om de høiere Stænder i Staten ikke „ligesaa vel udgiorde en Deel af Folket, som de lavere; ikke „paa een Tid ved Folket forstaae blot de lavere arbeidende „Classer, i Modsætning til de høiere, paa en anden Tid det „hertil Modsatte." (S. 336.)

Forsatningen i Danmark før Rigets Forening, „en Tid, hvis Historie kun er udsmykkede Sagn", tænker Forf. sig, i Henseende til Forholdet imellem Krigeren og hans Høvding eller Sysselkonge, Fylkekonge, analogisk med den skotske *Clan*-Forfatning[94]). I Gorm den Gamles Forening af Landene seer han en Begivenhed, i dens Beskaffenhed og i dens Følger ganske liig Norges Undertvingelse og Forening ved Harald Haarfager. Gorm, mener han, indsatte til Høvdinger eller Jarler over de danske Provindser og Sysler, enten de undertvungne Smaakonger, eller andre af sine egne Mænd — ligesom Kong Harald i Norge; og ligesom denne lagde alle norske Bønder i Skat og Landskyld, saaledes Gorm først de danske. Dette bliver dog ligesaa vel en blot Hypothese, der mangler det historiske Beviis, som at Gorm giorde alle Jordeiere eller Odelsmænd til „Leilændinge, der maatte betale ham Skat og Afgift af deres Besiddelser"; og at en Mængde af disse, for at vinde noget af det tabte tilbage,

94) Vi maae dog bemærke, at til Høiskotternes, med forunderlig Livskraft og Sammenholdighed vedvarende Stammeforbindelse, eller den Samholdskraft, der endog ned til vore Dage, bevarede Slægtforbindelsen imellem saa talrige Clans, at de undertiden kunde tælle flere hundrede eller tusinde Medlemmer af een Stamme: finde vi ingen historiske Spor i Danmark; og kun noget lignende i Island.

„søgte at nærme sig Kongen og vinde hans Naade ved at yde „ham og Landet Tieneste, og derved atter erholdt Frihed for „deres Person, deres Familie, og den Gaard, de „selv beboede.“ (S. 338). „Derved — tilføier Forfatteren — vare de igien traadte tilbage i deres forrige Forhold; de vare just hvad man kalder Adel.“

Herimod lader sig, efter min Formening, giøre en dobbelt Indvending. Gorm kan ikke pludseligt have betaget alle danske Odelsbønder deres Frihed. En saadan Voldshandling imod et Folk er noget i den hele historiske Middelalder uhørt, endog hvor et Land virkelig af et fremmedt Folk, en udenlandsk Erobrer blev undertvunget, saaledes som England af Vilhelm fra Normandie. Erobreren har deels holdt sig til Landets Krongodser og Kongsgaarde; deels til saadanne enkelte Mægtiges confiskerede Gods, der ikke i rette Tid underkastede sig, eller hvis Troskab han ikke stolede paa. De øvrige frie Jorddrotter hyldede kun en ny Herre, og beholdt deres Eiendom. Men Gorm erobrede ikke engang hele Danmark, hvoraf en god Deel upaatvivlelig har været hans Fædrenearv, hvilken han udvidede ved at underkaste sig endeel Sysselkonger eller Smaakonger — som det synes, især i Jylland. At han, som Enekonge, paalagde Bønderne hidtil ubekiendt Skat, antager Forf. Vi lade dette være uafgiort; det hører til ubeviislige Muligheder, og er vel heller ikke ganske usandsynligt. Men dermed er endnu slet ikke beviist, at Gorm ved et Magtsprog kunde forvandle Landets Fribaarne til Ufrie, eller de Jarlbaarne, om saadan en Stand i det 9de Aarhundrede fandtes i Danmark, til ringere Fribaarne, eller til „Leilændinge“, Fæstebønder, *Villani;* for siden atter at give dem denne Frihed tilbage, og giøre dem alle til det, „man just kalder Adel.“ Stænderforholdet i Danmark har, efter alle historiske Inductioner, i det 9de Aarhundrede, været af samme

Natur og Charakteer, som hos alle germaniske og gothiske Nationer; nemlig, Stændernes Særegenhed og Forskiel i Grad var et gammelt, forhistorisk, arveligt Præg, hvis første Grundelementer ikke lade sig opsøge eller lægge for Dagen, da de allerede hos Germanerne findes i Tacitus's Tid og i hans Skildring. Den samme Afdeling i de Fribaarnes Stand, som hos Franker og Angelsaxer, gienfinde vi i det gamle Rigsmál — et af de historisk-interessanteste Monumenter, som den skandinaviske Oldtid har efterladt os. Jarlen og Bonden (med dennes Søn Karl) i Rigsmál svare nøiagtigt til Angelsaxernes Eorl og Ceorl; til Tacitus's og Frankernes Nobiles og Ingenui, til de nordtydske Saxers *Edlinge* og *Frilinge*. Det tredie Led hos Saxerne: Laten, Lazzen[95]), have Nogle villet overføre, ikke til Trællestanden, men til Frankernes *Lidi*, *Liti*, *Litones*, en Classe, som vi savne i det norske Rigsmál. Men dog har en saadan Mellemstand neppe heller manglet i Norden. Den maatte efterhaanden danne sig, naar de Fribaarnes Afkom tiltog i et saadant Antal, at nogle Sønner og Efterkommere udflyttede paa mindre og deelte Boel eller Jordlodder; men vedbleve at staae under Familiehovedets, eller en anden Mægtigs Beskyttelse; og naar desuden Frigivnes og Bryders Efterkommere i andet Slægtled, under lignende Vilkaar, hævede sig til den frie Fødsels Stilling, men uden Eiendomsjord.

Uden Tvivl er det ogsaa i en saadan Mellemstand af fribaarne Afhængige[96]), at vi maae søge Grundelementet

---

[95]) Det er den tydske Historieskriver Nithard (som levede og skrev i Midten af det 9de Aarhundrede), der først har denne Benævnelse; men den bruges hos ham ligefrem for Trælbaarne, Servi. (De dissens. filior. Lud. Pii. lib. IV.)

[96]) Et saadant personligt Retsforhold indeholdt intet Modsigende. Hvorledes endog den Fribaarnes Stilling blev, saa forandrede den ikke hans Fødsel. Han kunde vel blive Vorned, men blev dog dermed ikke trælbaaren. Efter Christendommens Indførelse maatte ogsaa

til de ældre danske Vornede (ɔ: Fries eller Frigivnes Efterkommere, der ved at give sig under en Mægtigeres Værn, enten blot personligen, eller tilligemed deres Jord, havde opoffret en Deel af deres egen og Jordens Frihed); ligesom den samme Folkeclasse (de danske Villani, Coloni) efterhaanden har dannet sig til Fæstebøndernes Stand; hvorimod vore Ingenui, Adelbønder, (Bondones) eller frie Bønder, som vedbleve at eie enkelte Gaarde, uden at have givet sig i noget Vornedsforhold, i sildigere Tider gik over til Benævnelsen af jordegne Bønder, og Selveiere.

I sin Fremstilling af Oprindelsen til den danske Landboforfatning gaaer Hr. Professor Petersen egentlig tilbage til en forhistorisk Tid, og grunder dens Skildring paa de gammelislandske Forhold. Han tænker sig Herredsforstanderen, Herredshøvdingen, som Hofgode eller Præst ved det hedenske Gudehuus; og Hoveriet, baade i Navn og Gierning, oprundet af den Tempeltieneste, Herredets Beboere maatte giøre til Hovgaarden, der var henlagt til Gudehusets og Offer-

---

hos dem, der opgave deres Frihed, eller gave sig under Andres Vold og Værn (se dederunt, commendarunt), Begrebet om Trællestand ophøre. R. Kinderling i sit lærde og grundige Skrift: „Geschichte der deutschen Hörigkeit“ o. s. v. Berlin. 1819), antager derfor at de „Hörige“ kunde være baade frie og ufrie. „Welchen Namen die hörigen Leuten immer tragen mochten, so war unter ihnen selbst doch kein Unterschied, als nur jener, den die Geburt gab, nach welcher sie frei oder unfrei seyn konnten (natu liber, vel natu servus); je nachdem sie unmittelbar von Hofbesitzern, oder nur von unwehrigen Leuten, d. i. von Knechten und Mägden, wie auch von Freigebornen, aber nicht gesessenen Leuten (jordegne) abstammten.“ l. c. S. 13. Tydsklands berømte Lovkyndige, K. S. Zachariä hylder samme Grundsætning. „Adel und Hörigkeit waren keineswegs unvereinbare Eigenschaften. Die Hofleute der Fürstenn, die Ministerialen, waren, obgleich von Adel, dennoch hörige Leute.“, Rechtsgutachten üb. die Ansprüche Augusts v. Este, als Pr. von Hannover. 1834. S. 116.

tienestens Vedligeholdelse. Hofgoden, der tillige var Herreds-dommer og skulde vaage over Udførelsen af dette Arbeide, havde derved tillige Befaling over de andre Bønder; „og dette", tilføier Forfatteren, „er saaledes det oprindelige og naturlige „Hoveri, (der altsaa egentlig betyder Tempeltieneste) hvilket da „ingenlunde er opstaaet i Middelalderen; men er ligesaa gam-„melt, som hedensk Gudsdyrkelse var i Landet." (S. 341.) Jeg maa tilføie, at Forfatteren, foruden denne „tredie Ho-veddeel af Landeiendommene" (nemlig Hovgaardene, Tempel-gaardene), antager det øvrige af Landet deelt imellem de frie Bønder og Kongen, til hvis overalt i Landet omspredte Kongsgaarde en stor Deel Bønder maatte giøre Arbeide, Ægt, o. s. v. Naar Kongen lod øde Marker opdyrke, da lod han det enten giøre ved sine Trælle, eller han satte Bryder (Fogeder, Forpagtere) paa saadanne fraliggende Gaarde, m. m. (S. 339.) Den anden Hoveddeel af Landet var derimod de frie Bønders Eiendom, eller „tilhørte de store Gods-„eiere, der enten fra før af vare i Besiddelse af disse Gaarde, „og af Enekongen fik Lov (?) til at beholde dem, imod „at udrede Giæsteri, Leding, o. s. v.; hvilke Godseiere da tillige „paa deres mindre Gaarde og Huse havde ringere Bønder, „Fæstere, Huusmænd, eller Trælle under sig; eller disse frie „Bønder og Godseiere vare tillige Høvdinger, Sysselmænd, „Hærmænd, Styresmænd, m. m. som af Kongen fik Jord i „Forlehning." (S. 340.)

Ved denne Anskuelse finder jeg først dette at erindre: at den ikke er grundet paa nogen oprindelig dansk historisk Basis; men er fra Island, eller tildeels fra Norge, overført til Danmark; hvor Landboforfatningen, fra de ældste historiske Tider af, vist nok har udviklet sig paa en væsentlig forskiellig Maade. Hverken Island, eller Norge har nogensinde havt sammenbyg-gede Landsbyer eller Markfællesskab. (At der maaskee i

Norge, ligesom i Sverrige, hvad Landsbyer angaaer, kan gives enkelte Undtagelser, gjør intet til Sagen.) Foreningen af disse to Betingelser adskiller ganske det danske Landvæsens og den danske Landboforfatnings organiske Udvikling fra den norsk-islandske, og sætter den derimod nærmest i Parallel med den tydske; hvilken den derfor ogsaa fra ældgammel Tid af, saavidt de historiske Spor naae, (hvilket vist nok i de skriftlige Kilder ikke er langt) meest har lignet. — Men en anden og langt ældre Kilde, end de skriftlige, er Forfatningen, Organismen selv; hiint ældgamle agrariske Monument, vore i Landsbyer sammenbyggede Bøndergaarde, med deres i Fællesskab dyrkede Bymarker. At ville gaae op til deres tidligste Oprindelse, er ligeledes at stige op i en forhistorisk Tid, hvorom intet er at sige. Men i Jordfællesskabets Natur ligger det, at enhver By er at betragte som en Menighed, en Forening af lige selvstændige Mænd, som paa een Tid have taget deres Bymark i Besiddelse. I det jeg bruger dette Udtryk, rykker jeg Begivenheden op i en saa fiern Tid som den, da Jorden ikke tilhørte Nogen; eller rettere, da den i det høieste tilhørte den Stamme, eller de Slægter, Familier, der havde nedsat sig i en vis Egn, og her enedes om at dele og dyrke den indtagne Jordstrækning efter den Maade, som var bleven almindelig Landsskik. Da dette i Tydskland uden Tvivl gaaer langt tilbage i den for-Carolingiske Tid — ja saameget mere, som hele Indretningen af den gamle frankiske Landboforfatning næsten fuldkommen er den samme, som det romerske Colonat fra den sildigere Keisertid[97]) — da ikke blot de frugt-

[97]) Jvf. Savigny "über den römischen Colonat." Zeitschr. für geschichtl. Rechtswissensch. VI. S. 273—320). Da Rummet her ei tillader at meddele Indholdet af den berømte Retslærdes interessante Fremstilling af et Landboforhold, hvis overraskende Lighed med Fæstebøndernes Stilling og Vornedskabets Vilkaar maa falde Enhver i Öinene: vil et kort Uddrag af samme nedenfor blive meddeelt.

bareste Jordstrækninger i Danmark, men endog enkelte saadanne i Sverrige, bære alle historiske Præg af et Agerbrug, der gaaer tilbage i en meget fiern Fortid (man veed jo, at flere Aarhundreder før Christus havde man baade Korn og Øl i Skandinavien); og da der egentlig i Danmark ikke findes mindste historiske Spor til den Revolution i Landbovæsenet og Bondestandens Forfatning, som det maatte have medført, dersom Byernes Sammenbygning og Markfælleskabets Indretning skulde være skeet i en sildigere Tidsalder, efterat Landet allerede havde været bebygget ved isolerede Gaarde: saa kunne vi ei andet, end sætte vore Landsbyer, med Bøndernes nær hinanden liggende Gaarde, med Gaardenes Boel ɔ: den til enhver Gaard udmaalte (rebdragne) Jordstrækning, fordeelt i et Antal mindre Agerskifter eller Jordlodder, hvis Dyrkningsmaade beroede paa Markfælleskabets System — tilbage i Hedenskabets forhistoriske Tider; om ikke ved alle, dog ved én stor Mængde Byer. Den modsatte Forestilling — at tænke sig de affondrede Gaarde, med særskilt Mark, som det Oprindelige, og deres Sammenbygning i Byer med Jordfælleskab, som en senere Begivenhed: er ikke allene fornuftstridig, men næsten umuelig.

Af hiint oprindelige eller ældgamle agrariske Element følger med lige historisk Nødvendighed, at der ligeledes fra Oprindelsen, d. v. s. i en meget fiern Tid, maa have existeret en vis ældgammel Liighed i de sædvanlige Boels eller Bondergaardes Størrelse eller Grundværdi; og at disse Gaarde — beregnede til en Families Underholdning — i Følge de germanisk-skandinaviske Nationers Vilkaar, fra umindelige Tider maa have havt et meget stort Overtal af frie og selvstændige Jorddyrkere. Saamange tusinde, paa een Tid occuperede, paa een Tid imellem Besidderne fordeelte Jordlodder af omtrent eens Størrelse, eller dog eens Værdi, kunde ikke komme i ufrie

Jordbrugeres Hænder. Vilde man nu, for at forklare Hr. Professor Petersens Udtryk om de frie Bønder som „store Godseiere", der afgave deres mindre Gaarde eller Boel til Fæstere, Bryder, Trælle o. s. v. hensætte sig i en Tid, da en saadan enkelt Bonde maaskee kunde have eiet en heel Bymark, og alle Byens Bønder være opstaaede af hans Trælle eller Bryder: da forlader man atter det historiske Spor, og gaaer tilbage til en ubestemt Fortids hypothetiske Grund. Vil man derimod henlægge sin Anskuelse af store Landbesiddelser, som mægtige Odelsbønder lode deres Bryder eller Trælle dyrke, i en sildigere Periode: da opstiller man en Grundsætning for den frie Jordeiendoms historiske Existents i Norden, som efter min Mening, i det mindste i Danmark, og hvor ellers sammenbyggede Landsbyer og Jordfællesskab fra Arildstid har fundet Sted, modsiges af de historiske og agrariske Forhold; og, som det synes mig, af vor Forfatters eget System. — Enhver Bondegaard, naar vi blive indenfor den historiske Tids Rimelighed, har været en oprindelig fri Eiendom. Større Godseiere have vel ogsaa i ældre Tider eiet betydeligere Gaarde (curiae principales v. capitales, Curtes o. s. v.) i Byen eller Sognet; men dog, saavidt man kan skiønne, sielden større end 2 til 3 almindelige Boel. Det øvrige Gods, de Rige og Mægtige have eiet i den historiske Tidsalder, har været et Antal af, for det meste adspredte mindre Gaarde, som de enten ved Arv, ved Kiøb eller Afhændelse af den frie Eier efterhaanden have erhvervet; som de ikke vare i Stand til at drage Frugten af ved umiddelbar Dyrkelse; som de derfor overdroge enten til Forvaltere (Villici) eller Fæstere (Coloni); de første vel jævnligen Trælle, de sidste afhængige Fribaarne („mittelfreie Leute"). At saadan Eiendom overhovedet var adspredt Strøgods, er et Beviis mere for Mængden af Odelsbønder og frie (jordegne) Gaarde i Landsbyerne i Dan-

mark fra gamle Tider af. At der deels gaves mange saadanne Gaarde, deels en Mængde kongeligt Strøgods, giorde det længe saa vanskeligt for de Mægtige eller Adelen, at udvide deres Jordeiendom ved samlet Gods i eet Sogn eller Herred. — Over alt sligt adspredt Fæstegods beholdt de større Jorddrotter Eiendomsret, som Herlighedseiere, indtil de igien med denne Ret mageskiftede Godset bort, solgte det til Kongerne, eller skienkede det til geistlige Corporationer. Men altid og overalt i hele den tidligere Middelalder seer man det tydeligt, at Jordegodset fra umindelig Tid har været deelt i Boel eller *Curiae*; og længere end op til det Tidspunkt, hvor disse *Curiae* eller Bondergaarde allerede existere, naaer hos os ingen historisk Induction.

I Danmark findes derimod ogsaa, og det ikke mange Sekler tilbage i Tiden, historiske Spor til saakaldte Hovgaarde ɔ: Hovedgaarde eller Curiae capitales, som netop have været hine af større og adelige Godseiere i Middelalderen beboede Gaarde; med andre Ord: den ældre Tids Herregaarde. At disse, i Forhold til de nyeres Størrelse have været smaa og ubetydelige: veed man af flere historiske Kiendetegn; og en naturlig Aarsag hertil, og til deres ikke meget forskiellige Størrelse eller Jordmaal, maa netop søges i den gamle, overhovedet temmelig ligelige Fordeling af den dyrkede Jord i Boel eller Gaarde. Hovgaardenes Besiddere kunde ikke faae et større Areal dyrket til deres egen Huusholdning end omtrent et Par Boel, eller ikke meget derover. Man maa derfor dog ingenlunde tænke sig, at de ikke havde større Jordbesiddelser; men disse bestode, som vi oftere have erindret, i enkelte, mest adspredte Gaarde, som de maatte lade dyrke ved Bryder, Fæstere og Vornede.

Her komme vi saaledes, efter min Anskuelse, til det ældre, oprindelige Vornedskab, som det ogsaa i Danmark har været,

og hvorom Estrup antager: „at Forskiellen paa dets Betydning „i ældre og yngre Tid ikke er stor"; da det „oprindeligen i „Sagaer[98]) og Love bruges om frigivne Trælle, der vare „under en anden Mands Værn, eller toges i Ægt med ham; „og i Følge dette Patronatsforhold, saavel i egen som i „Patronens Interesse, vare bedst tiente med, ligesom og „forpligtede til, at forblive hos Patronen. Disse naturlige „og lovlige Forhold fandt let Anvendelse paa Fledføringer, „paa dem, som frivillig overgave sig Kirker og Klostre „(oblati), og egentlig ogsaa paa de jordegne Bønder, der „gave sig som Brydier under Andre, eller nødtvungne i „Ulykkens og Næverettens Dage kom under den Mægtiges „Værge"[99]). — I mine Tanker har denne Forf. her historisk, og med Fuldstændighed, defineret det ældre Vornedskabs Natur og væsentlige Charakteertræk, ligesom dets successive Udvikling; naar man allene tilføier, at det tillige, enten fra Forholdets første Stiftelse, eller ved en ikke fiern Overgang, maatte medføre Betingelsen af Jordfæste, eller Fæstebrug af den Gaard, som den Vornede enten selv havde eiet, og afhændet eller overgivet til sin Husbonde, Grundherre, eller hvad man ellers vil kalde Patronen; eller som han først af denne havde modtaget som Fæstegaard, imod bestemt Ydelse af Afgift eller Dagsværk, m. m. De forskiellige Aarsager, hvorfor et saadant Fæste- og Vorneds-Forhold i Bondestanden,

[98]) Et oplysende Sted finder man især i Eyrbyggia S. 4to p. 156, hvor Ordet *Varnadrmadr* ogsaa bruges ganske i sin oprindelige og egentlige Bemærkelse. Ulf, en Frigiven af Thorbrands Sønner, overgav sig siden med al sin Eiendom til Arnkel Thorolfsen (epter þat handsalidi Ulfar Arnkeii fé sitt allt, oc gerþiz han þá *varnadrmadr* Ulfars); hvorover hans forrige Husbonder fortørnedes for Godsets Skyld, hvortil de meente at have nærmere Arveret, end en Fremmed.

[99]) Estrup om Thygestrup. S. 147. 118.

eller hos Gaardbrugere (Coloni) ogsaa i Danmark med hvert Aarhundrede maatte blive mere og mere hyppigt og udbredt, har Estrup ligeledes fuldstændigt og tilfredsstillende udviklet; og det vil være unødvendigt, her at gjentage hans Fremstilling; naar vi allene holde fast ved den Grundtanke, som jeg antager, at denne Forfatter nu deler med mig: at Vornedsforholdet ikke oprindeligen eller allene hviler paa Trældom, som personligt Forhold — at det ikke forudsætter, at alle danske Fæstebønder (Coloni) i Middelalderen nedstamme fra Trælle og Frigivne; men at ogsaa den talrige Classe af frie, men til Eiendomsbesiddelse af et enkelt Boel indskrænkede Bønder — der maae have været til i Danmark ligesaa længe, som den Bebyggelse af Landet i Byer og ved By-Menigheder, der naaer op i forhistoriske Tider — for en stor Deel ere overgaaede til at blive Jordfæstere, og saaledes ogsaa gaaede over i Vornedsforholdet.

Hvorledes dette efterhaanden i saa betydelig en Udstrækning har kunnet skee i Danmark: vilde fordre egne Undersøgelser, der maatte bygges paa en almindelig Historie af Vornedskabets Oprindelse i alle europæiske Lande. Hvad Danmark angaaer, behøve vi dog blot at henvise til de to bekiendte Facta: at endnu i det 13de Aarhundrede var Kongernes Gods eller Krongodset saa udstrakt og betydeligt, som vi see af Valdemars Jordebog; og at de geistlige Stiftelser, Biskopper, Capitler, Kirker og Klostre i dette og det følgende Aarhundrede formodentlig ere komne i Besiddelse af henved $\frac{1}{3}$ af hele Landet. Føie vi nu hertil Adelens ældre Herregaarde, og, dens efter Valdemar II. Tid efterhaanden stærkt tiltagende Jordbesiddelse: saa see vi af det Ovenanførte, at allerede i det 13de og 14de Aarhundrede maa Landets frie, jordegne, eller udenfor Vorneds- og Fæste-Forholdet staaende Bønder, være reducerede til et, i Sammenligning med ældre Tider, svagt Antal.

Imidlertid bør vi dog ikke tænke os dette Antal, selv i hiin Tid, alt for ringe. I Odsherred, hvoraf Roeskilde Bispestol i det 14de Aarhundrede eiede den allerstørste Deel, fandtes endnu efter Midten af dette Aarhundrede 43 jordegne Bønder; men disse maatte dog ei allene svare „Ledingspenge" og „Stud", men, som det synes, ogsaa Landgilde og noget Hoveri[100]). Man kunde altsaa have nogen Grund til at betragte disse Bøndergaarde omtrent under samme Forhold som det, hvori de frankiske Mansi ingenuiles stode til deres geistlige Grundherrer i en Tid, der ligger halvsiette hundrede Aar længere tilbage; men med en ulige ringere Afgiftsbyrde, der maaskee ikke er mere, end hvad disse Bønder før havde udredet til Kongen, og denne skienket til Bispestolen. Vilde vi forudsætte, at den angivne Afgift er beregnet for hele Antallet af 43 Bønder: da var den vist nok yderst ringe; og 14 Skillings „Ledingspenge" og 5 Pund Havre i „Stud" for en enkelt Bonde lader sig paa den anden Side vel heller ikke antage.

Endskiønt nu Roeskilde Stifts Jordebog, som har bevaret denne Efterretning, i sin nærværende Form ikke er ældre end 1370, men derimod tildeels grundet paa en maaskee langt ældre Jordebog[101]); og skiøndt den er langt fra at have den udførlige Nøiagtighed i at angive Jordskyld og Hoveri for hver enkelt Gaard, som vi finde i den ovenfor beskrevne frankiske

---

100) "Isti *Bondones* solent dare ratione *Lethings penningh* die 6. Walburgis XIV. Solidos grossorum, exceptis vectigalibus *& aliis serviciis.* Item ratione *Stuth* V pund avene." S. R. D. VII. p. 41. Endnu et andet Sted p. 16 nævnes "Omnes *bundones propria bona habentes* — in provincia Slaulosæ herret"; og af disse maatte hver yde 1 Ost, 1 Høne, og (som det synes) 1 Dags Hoveri eengang om Aaret. (dabit *semel in anno* unum caseum, unum pullum, *&* unum *dawswerke*").

101) Den anføres under Benævnelsen "antiquus *Træbok*", formodentlig fordi den var indbunden i Træplader.

Jordebog fra Begyndelsen af det 9de Aarhundrede: er den dog ikke allene et vigtigt Bidrag til at kiende den siællandske Bispestols overordentlig rige Jordeiendom i det 14de Aarhundrede; men meddeler adskillige Træk til Landboforfatningen i Danmark, særdeles paa det geistlige Gods. Vi finde f. Ex. her alle den Tids forskiellige Classer af Gaarde og af Fæstebønder: Hovedgaarden, eller Ladegaarden (curia principalis), hvoraf der sædvanligen fandtes een eller flere i hvert Herred, og hvortil for det meste er henlagt flere eller færre Huusmænd (Gaardsæder, „*Inquilini*, dicti *Gardsæder*") med en temmelig Deel Jord. Hovedgaardenes Størrelse har været meget forskiellig, og angives kun ved enkelte af disse Gaarde fra ½ indtil 4 Boel. Desuden forekommer, deels i nogle Byer en enkelt, større Bryde-Gaard (Forpagtergaard, curia villicalis); deels i andre, et større eller mindre Antal Bryder (villici), hvis forskiellige Afgift angives, og som ved denne Benævnelse adskilles fra egentlige Fæstebønder (Landboer). Saaledes f. Ex. i Egitsbierg Sogn, Hammersherred, 24 coloni og 4 villici; i Grimløse, Udby Sogn, blot 9 villici, o. s. f. De sædvanlige Fæstegaarde (curiae), hvis Besiddere nævnes Landbo (colonus), have jævnligen temmelig forskiellig Jordskyld, hvor denne findes angivet; ligesom ogsaa Arealet har været uligt, og Bolene undertiden stærkt deelte. Kun paa nogle faa Steder anføres udtrykkeligen Hoveri af Fæstegaardene (hvilket derimod alle Gaardsæder, eller Huusmænd, maatte forrette til Hovedgaarden). Om Størrelsen af en Landboes eller Fæstebondes Gaard, og Forholdet imellem disse og Gaardsæderne, forekommer en Anmærkning, som dog ikke er ganske klar[101].

Derimod finde vi ligesaa lidt i den Roeskildske, som i Aarhuus

102) "Nota. Quilibet dans II. Marcas est *Landbo*, & habet terram in semine II. Pund & dimid. Alii *gardzeti* habent proporcionabiliter terras secundum pensionem suam." l. c. p. 6.

Stifts Jordebog og Diplomatarium, som tilhører Begyndelsen af det 14de Aarh.[103]), nogen Yttring, der kunde oplyse Grundforholdet imellem Stiftets eller Capitlets Fæstebønder og deres Herskab. Vi gienfinde i begge Bøger de tre Slags, i Middelalderen hos os sædvanlig forekommende Classer af uselvstændige Jordbrugere: Bryder ɔ: Avlsforvaltere eller Jordforpagtere, (Villici) der sædvanligen have større Gaarde paa Afgift[103 b.]), Landboer[104]) eller Fæstebønder (Coloni), og Huusmænd med Jord under Benævnelsen Gaardsæder, hvilke i Bogen enten hedde Inquilini, eller benævnes med det danske Navn[105]). Endskiøndt disse vare hoverigiørende til Hovedgaarden, eller til en Brydegaard, (T. IV. p. 424) kunne vi ikke ganske sætte dem i Ligning med vore Tiders Huusmænd, da de overhovedet synes at have havt mere Jord. Denne Formodning bestyrkes ogsaa derved, at Benævnelsen Gaardsæde og Gaardsædemand, længe har vedligeholdt sig paa Møen, hvor det endnu indtil vor Tid brugtes om en Jordlod, omtrent af Størrelse som Fierdedelen af en Heelgaard, eller fra 8—16 Tønders Udsæd[106]). — I Almindelighed vedbleve Gaardsæderne,

103) Scr. R. D. Tom. IV. p. 376—519.

103 b.) Da det, som vedkommer denne Classe af danske Jordbrugere i Middelalderen, med Fuldstændighed er behandlet af Hr. Prof. Velschow (Hist. Tidsskr. I. 112—148) kan jeg her nøies med, angaaende **Bryderne**, at henvise til denne Afhandling.

104) Synonymt med Landbo er formodentlig det hos os sieldnere **Bokarl**, der forekommer hos Hvitfeldt I. 558 (1370) og 574. (1387) Jvf. Ihre Gloss. I. 220.

105) Dette forekommer allerede i Gl. Siæll. Lov III. 13 (Anchers Lovh. I. p. 593) som forskielligt fra Landbo; og bruges endnu i anden Halvdeel af 16de Aarh., forskielligt baade fra Landbo og Ugedagstienere. Saaledes i Kongebreve af 1535, 1541, 1542, 1562, 1567, 1577, 1578 m. fl. (Jacobsen om det d. Skattevæsen S. 39, hvor Forfatteren tillige meddeler en udtømmende Fremstilling af **Gaardsædernes** Beskaffenhed og Stilling i dette Aarhundrede).

106) Jvf. J. Paludan i Minerva. 1804. I. S. 179—181. Sammes Møens Beskr. II. 153. Dansk Dial. Lex. S. 149.

som en egen Classe af hoverigiørende Jordfæstere i Danmark til ned i det 17de Aarhundrede; og man finder, at uagtet de altid havde deres Huus og Jord nær ved Hovedgaarden, som de tilhørte, og hvortil de sædvanligen vare Ugedagstienere, kunde deres Fæstejord undertiden være af henved en halv Gaards Størrelse[107]. Maaskee er det snarest i disse Gaard-sæde-Stavne (som deres Huse og Jordbrug paa nogle Steder i den Roeskildske Jordebog benævnes), at vi maae søge de danske curiae serviles, eller saadanne mindre Jordlodder, som Adelbønder oprindeligen have overladt deres Trælle eller Frigivne til Livsophold, imod at gjøre Dagsværk til Bondegaarden[108]. Intet Sted i de anførte geistlige Jordebøger giver os dog udtrykkelig Oplysning om, hvorvidt de forskiellige Classer af Bønder og Jordfæstere, der hørte under Roeskilde Bisp og Capitel, alle eller for en Deel vare stavnsbundne. Men at Stiftets Bønder, ligesom danske Klosterbønder i det 13de Aarh. og Kronens Bønder i det 14de, ja selv private Jordeieres Fæstebønder i samme Aarhundrede, saaledes som enkelte, men tydelige samtidige Diplomer lægge for Dagen[109], paa en eller anden Maade have staaet i et saadant Forhold: er der neppe Grund til at

---

107) Jacobsen l. c. p. 42.

108) At imidlertid Gaardsædet (naar dette Ord bruges om Huset og Jordlodden, da det ellers som oftest bemærker Gaardsidderen, Beboeren, Jordbrugeren selv) ingenlunde var det ringeste Opholdssted for den danske Landalmue i den ældre Tid, sees af Gl. Siæll. Lov III. 12. (K. Anchers Lovh. I. 592). Her finde vi Kotzætæ ("draghæ the samæn til *kotzætæ*", om Trællen, der har ægtet en fribaaren Qvinde); og det synes af det tilføiede: "ok hauæ hus innæn bondæns garzlith", at hermed forstaaes ikke blot et jordløst Huus, men et Slags Indsidder-Bolig ved Bondegaarden. Denne Classe svarer omtrent til Islændernes Buþseti og Buþsetoman, hvis Kaar og Stilling Graagaasen beskriver. Omaga B. c. 31.

109) Fra Aarene 1243, 1339, 1341, 1355. S. Estrup om Thygestrup S. 149—51. De ville nedenfor findes nøiere anførte.

omtvivle. Imidlertid kan bemærkes, at Forholdets specielle Beskaffenhed neppe nogensteds findes saa udtrykkeligt angivet, at vi med Bestemthed kunne sige, hvorvidt det for alt Fæstegods bestod under selvsamme Vilkaar, om Stavnsbaandet overalt var uopløseligt eller uopsigeligt fra Fæsterens Side m. m. Endskiøndt vi nu virkelig i den skaanske Lov finde et Sted, der tydeligt viser, at i denne Provinds Landboer eller Jordfæstere aarligen kunde opsige deres Fæste og flytte fra Gaarden: saa have vi derimod ikke i Provindslovene noget lignende Beviissted for de øvrige danske Landskaber, af hvilke det i det mindste om Siælland og Smaaøerne er historisk vist, at Stavnsbaandet der i det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh. betragtedes som gammel Sædvane[110]. Enhver Undersøgelse af Vorned-

[110]) Man har imidlertid et historisk Monument, der paa en ikke let forklarlig Maade modsiger det i Almindelighed Antagne: at stavnsbundet Vornedskab fra Arilds Tid har fundet Sted hos Almuen i Siælland og paa Smaaøerne. I Kong Olufs Haandfæstning, givet i Slagelse d. 3. Mai 1376, hedder det i den latinske Original: "Item „*Villici & coloni* quorumcunque, si bona in quibus resident ulte„rius inhabitare noluerint, secundum leges terre Dominis suis pre„dicent & resignent satisfaciant, *& liberi recedent* secundum leges „terre ab eisdem." (Suhm D. Hist. XIV. p. 498). I den Danske Overs. trykt i Ghemens Udg. af Eriks Siæll. Lov 1505: "Item alle „*bönder*, e hwem the tiil höre, wille the aff fare aff theris boligh, „Tha sighe thes tiil loghliige, Och göre ræth fore sig, *oc fare aff* „*som loghen wtwiisser.*" Var denne Haandfæstning given paa et Møde i Skaane, kunde man troe, at der nærmest var taget Hensyn til den skaanske Lovs Vedtægt i den Henseende; men Valgmødet holdtes i Siælland, og Haandfæstningen er 129 Aar senere aftrykt med den siællandske Lov. — Uagtet de Indvendinger, Schlegel har giort herimod, skiønner jeg ikke rettere, end at man med K. Ancher (Jur. Skr. II. 264) maa antage, at Udtrykkene i Olufs Haandfæstning, naar de lige efter Ordene forstaaes om danske Bryder og Landboer (Fæstebønder), tydeligt nok fritage disse („hvis Vornede de endog vare" — quorumcunque — "e hwem the tilhöre") for alt Stavnsbaand; eller med andre Ord, give Fæsteren Ret til fra sin Side at opsige Jordleien. — Paa den anden Side viser uden Tvivl denne Artikel selv, at der har været Anledning til at indføre den i Haand

skabets Natur (saaledes nemlig som Begrebet af det tydske „Hörigkeit" forstaaes hele Middelalderen igiennem) medfører uden Tvivl ogsaa oprindeligen Begrebet om et vist Forhold af den Art, som paa ingen af Siderne egenmægtigt kan ophæves. Grundherren kan ikke berøve Bonden hans Fæstejord, saalænge han svarer sin Afgift; Fæsteren ligesaa lidt uden Grundeierens Minde, eller efter lovlig Opsigelse, (hvor et saadant Forhold var vedtaget) forlade Gaarden. Imidlertid veed man ogsaa, at Vornedskab og Livegenskab, eller „Hörigkeit", i Tydskland ingenlunde overalt fandt Sted, ganske under de samme Betingelser; og det er saaledes heller ikke usandsynligt, at det i de danske Provindser kan have existeret og uddannet sig under forskiellige Vilkaar. — At Vornedskab var ukiendt i Nørre-Jylland og Fyen, saaledes som det i Almindelighed antages: kan dog i det Hoieste ikke være anderledes at forstaae, end at Landboernes Vornedsforhold til Grundherren i disse Landskaber var uden Stavnsbaand; eller, at skiøndt Jordfæstere vel stode i et vist Afhængighedsforhold til Jorddrotten eller Herremanden, med Hensyn til Hoveri og Landgilde, vare de dog ikke, baade for sig selv og for deres Efterkommere, uopløseligt bundne til Godset (glebæ adscripti), men kunde enten opsige Fæstet og bortflytte med deres Familie; eller i det mindste, hvor Fæsteforholdet var paa Livstid, lade deres Sønner og Slægtninge frit drage hen, hvor de vilde. Hoveri paa Fæstegodset har derimod uden Tvivl fundet Sted i Jylland, som i de øvrige Provindser. Det forekommer udtrykkeligt nævnet, baade for jydske Landboer eller Bønder (Coloni [111]) og for

fæstningen; med andre Ord, at man alt i det 14de Aarhundrede i det mindste har begyndt at giøre Landboerne deres personlige Frihed stridig.

111) Aarhuus Bispestols Jordebog Scr. R. D. VI. p. 428. 430. 432. (operas *sex*, operas *quatuor* dierum.) p. 425. (om *Villici:* operas *trium* dierum). P. 424 hedder det om en Bryde (villicus); „& ipse percepit *servicia* Gartsetorum sive *Colonorum*."

Gaardsæder allerede i 11de Aarh.[112]. At Vornede, i Ordets sædvanlige, ældre Betydning, ogsaa fandtes i Jylland, ligesom i Landets øvrige Provindser, „saa langt tilbage i Tiden, som Breve haves, hvori Forholdet omtales": antager ogsaa Prof. Petersen (S. 345); ligesom dette vil findes bestyrket ved nogle nedenfor anførte Exempler.

Efter Alt, hvad i det Foregaaende er omtalt og oplyst, deels af indenlandske Kilder, deels ved at sammenligne disse med Fremmede, der vedkomme de samme Landboforhold: kan det ei være tvivlsomt, at et eller andet Vornedsforhold imellem Jordfæstere og Jorddrotter ogsaa i Danmark har fundet Sted hele Middelalderen igiennem; ligesom at Oprindelsen til Jordfæste ikke allene er at søge i de gamle Trældomsforhold fra Hedenskabets Tid; at langt fra ikke alle Landboer, Gaardfæstere og Fæstebønder oprindeligen kunne have været frigivne Trælle; med andre Ord: at ikke alt Fæstegods fra Oprindelsen af har været besiddet og brugt af Frigivne og deres Afkom; men at den større Mængde af Boel eller Gaarde i vore Landsbyer fra de ældste Tider af have været i frie Bønders Eie; at derimod igien den største Deel af disse enkelte Odelsgaarde eller iordegne Bøndergaarde, efterhaanden, giennem flere Aarhundreders Række, (især vel fra det 14de til Udgangen af det 16de) paa forskiellige Maader ere blevne forvandlede til Fæstegaarde under Vornedsforhold. Det er nemlig af mangfoldige historiske Spor tydeligt og beviisligt, at Dannelsen af de større Hovedgaarde, eller nyere Herregaarde, med betydelige Hovmarker, og samlet Bøndergods omkring og i Nær-

---

[112] F. Ex. Otte Gaardsædestavne (fundi Gartsetorum), som laae til et Mensalgods under Aarhuus Bispestol, svarede aarlig 2 Skill. Grot, 2 Høns, og 2 Dagsværk hver Uge om Efteraaret, (dum durat autumpnus) men 3 Dage "in toto vere & æstate." Scr. R D. VI. p. 424. (jvf. p. 425. 430. m. fl.)

heden af Hovedgaarden, først tilhører bemeldte Periode, som i det høieste vil kunne udstrækkes tilbage i Tiden til det 14de Aarh. I ældre Tider var det egentlig kun Kongerne, samt Bispestole, Capitler og Klostre, der eiede meer eller mindre samlet Jordegods, foruden Mængden af Strøgods eller adspredte Gaarde, som især Geistligheden idelig bestræbte sig for ved Mageskifter at bringe til Samling. Fornemme og Mægtige af høi Byrd, eller berømt Slægt, have vel ligeledes i ældre Tider havt større Jordeiendom; men længe bestod den fornemmelig i saadant Strøgods, og tildeels i større Skove, Almindinger, eller uopdyrket Jord, som Kongerne for en Deel skienkede enkelte Lehnsmænd og Embedsmænd. At saaledes ogsaa de Adelige i ældre Tid have havt Jordfæstere under Vornedsforhold, kan vel ikke omtvivles; men man seer tydeligt, at dette Forhold dog først fuldkomment har udviklet sig, efterat de store geistlige Godser havde dannet sig af saadan Jord, som baade af Konger og privat Folk, reent ud skienkedes til disse Stiftelser, hvilke jo aldrig ved nogen særlig Person kunde besidde Selveiergods; men kun formedelst Overeiendomsret, eller Grundherskab. Disse Corporationer og geistlige Embedsmænd kunde saaledes aldrig, ligesaa lidt som Kongerne, have andre Jordbrugere paa deres Gods, (med Undtagelse af de faa Gaarde, som især smaa Klostre, og i ældre Tid, dyrkede, som det hedder, „ved eget Arbeide") end Fogeder eller Avlsforvaltere paa de større Gaarde, hvilke undertiden som det synes, allerede i det 14de Aarhundrede, drev dem som Forpagtere (Villici); og i øvrigt Gaardfæstere (Coloni), og Fæstehuusmænd (Gaardsæder, Inquilini). Da nu baade Kongerne og de geistlige Stiftelser, saaledes som vi see det af Diplomerne, ideligen afhændede og erhvervede Gods og Gaarde ved Salg og Mageskifte, finde vi heri en Anledning mere til at Vornedsforholdet fra det offentlige Fæstegods forplantede sig til det private.

Hvorledes i øvrigt det oprindelige, mildere Vornedskab er gaaet over til det, i Forening med overdrevet og tildeels ubestemt Hoveri, den store Masse af den danske Bondestand, eller Fæstebønderne, nedtrykkende og svækkende stavnsbundne Forhold eller Livegenskab, som i mere eller mindre Udstrækning herskede over en stor Deel af Danmark indtil 1788, og omsider havde fortæret og fortrængt næsten al Selveiendom hos de danske Bønder: dette behove vi her ei længe at opholde os ved. Det er af mange Forfattere i almindelige Træk angivet (om endog endnu hidtil aldrig af historiske Kilder Skridt for Skridt authentisk oplyst); og saaledes er det ogsaa i korte Hovedtræk udviklet hos Estrup og Petersen[113]. Vi finde her kun Sted til et Par isolerede Bemærkninger. — Naar den sidstnævnte Forfatter antager, at der i Agerbrugernes eller Bondestandens Vilkaar „overhovedet i Middelalderen ikke fandt en Tilbagegang Sted, men en Fremgang": (S. 348) da gielder dette vistnok kun efter en indskrænket Maalestok, og om et tidligere Tidsrum af hiin Alder. Det gik hermed i Danmark, omtrent som i Tydskland og andre Lande. Den jorddyrkende Trællestand forsvandt efterhaanden, og Landboernes friere Classe dannede sig; men dens Stilling medførte dog Afhængighed; og da denne Classe, efterhaanden som de jordegne Bønders Tal formindskedes, tiltog saaledes, at omsider næsten alle Landets umiddelbare Agerbrugere bestode af Jordfæstere eller Vornede: maatte ogsaa denne Stand tabe al politisk Selvstændighed og Forsvarsevne. Den sank derfor efterhaanden ned i den silbigere Ufriheds Tilstand, hvori den vel ikke var unddraget Kongemagtens Beskyttelse; men denne blev dog, fra det 14de Aarhundrede af, idelig svagere, i Modsætning til Aristokratiets vorende materielle Kraft; og saaledes see vi fra

[113]) Estrup om Thygestrup. S. 145—46. 151—52. Petersen, hist. Fortæll. om Isl. II. S. 348—49.

hiint Tidspunkt Kiøbstæderne og Borgerstanden, uagtet de lidet heldige Handelsvilkaar, temmelig at hæve sig i Betydning under en friere Forfatning; men den agerbrugende Stand ingenlunde at deeltage i en „Fremgang", hvortil den ved sit Arbeide bidrog den væsentligste Deel; imedens den, ved efterhaanden at tabe de borgerlige Rettigheder, sank ned til en tienende Folkeclasse, en Stand af „Tienere", hvis Behandling for en stor Deel var underkastet Herrestandens vilkaarlige Magt.

Man er i Almindelighed tilbøielig til at tænke sig det 17de og 18de Aarhundrede, eller Tiden efter Statsforandringen 1660, som den uheldigste for Bondestanden; eller som det Tidsrum, hvori Vornedskabets og Hovtienestens Tryk naaede sin yderste Høide. Endeel Grunde giøre denne Forudsætning sandsynlig nok. Men den maatte dog af de samtidige Kilders nøiagtige og detaillerede Brug historisk bevises, inden den kan blive et uomtvisteligt Factum. Uheldigviis ere vore Landboforholds Historie ligesaa lidt i denne sildigste Periode, førend deres Grundforandring ved Stavnsbaandets Ophævelse, Hoveriets Bestemmelse og successive Afløsning, og ved Udskiftningen, underkastede en fuldstændig og kritisk Undersøgelse efter Kilderne; som dette er skeet med disse Forholds ældre Historie, hvilken dog upaatvivlelig med temmelig Nøiagtighed og Fuldstændighed vil kunne skrives, omtrent fra det 14de til det 17de Aarhundredes Midte. — Kun i Forbigaaende vil jeg giøre opmærksom paa: at Klagen over Vornedskabets og Stavnsbaandets ulykkelige og trykkende Byrder vare ligesaa stærke og hoirøstede, endnu før Souverainiteten, som i det 18de Aarhundredes anden Halvdeel. En mere energisk Skildring af Vornedskabet i dets fulde Udartning, end Corn. Hamsforts fra anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede, (s. nedenfor) og Christen Ostersens fra Midten af det 17de, kan ikke let findes. Den sidstnævnte brave Lovkyndige skrev saaledes 1641 og

1652, i begge Udgaver af sit Glossarium, som han endog tilegnede Kongen og det hele adelige Rigsraad: „Med Vornede i Siælland, Lolland, Falster og Møen er langt anderledes beskaffent; thi de ere ganske ufrie, og som *Trælle* og *Slaver at regne*. De kan og tvinges, imod deres Villie, at bygge og besidde hvilken øde Sted og Plads som Husbonden dennem forelægger, uanseet de ey havde Lyst paa det Sted at boe, og ey heller kan vide sig og sine der at ernære. De kan og sælges og kiøbes, og bortskifftes ligesom Beester[113]. Somme Huusbonder kunde og være saa sindede, at om de befinde en fattig Mand, som først havde opbygget en øde Gaard, og kan der nogenledes nære sig, eller og kan synes at have noget lidet i Forraad, og han i det ringeste kunde forsee sig, strax kunne kaste hannem ud, og føre hannem paa et andet øde Sted, og endelig tvinge hannem til, det i lige Maader at opbygge, indtil han bliver slet forarmet, og med Hustru og Børn geraader i største Elendighed; hvorover mange, formedelst saadan haard Tvang og Trældoms Aag, blive modvillige, dovne og lade." o. s. v.

Som en anden historisk Mærkværdighed i Vornedskabets Charakterisering, fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, fortiener ogsaa Geheimeraad *Math. Moth's* Definition over Ordet *Vornedrettighed*, i hans utrykte danske Ordbog, at anføres. Han forklarer det ved „den Rettighed, som en

---

113) Angaaende *dette*, ikke let i nogen Declamation imod Jordbrotterne glemte Træk til at charakterisere det danske Vornedskab i Middelalderen, eller i nyere Tider, før Stavnsbaandets Løsning, har Etatsraad *Vedel-Simonsen* i øvrigt rigtigen anmærket: at det ikke betyder noget i hiin Anvendelse (naar man nemlig ikke vil forstaae det saaledes, at Husbonden solgte den Vornedes *Person*, uden *Fæstegaarden*; hvilket upaatvivlelig ei lovligen kunde finde Sted). Enhver Godseier „sælger endnu den Dag i Dag hvilken Bonde, han lyster"; med andre Ord, han sælger, naar han vil, sit *Fæstegods*, eller en nkelt Deel deraf, og med *Gaardene* følge jo *Livsfæsterne*. (Den d. Adels Hist. I. 1. S. 209).

„Hosbonde **tilegner** sig over sine Bondersønners Frihed, uden „nogen Adkomst i Historierne i nogen Maade, men af idel Mis„brug, som ved Længde af Tiden er bleven til Ret." Det øvrige af denne Ordbogs-Artikel, (som vist nok i et saadant Arbeide ikke vilde være paa sit rette Sted) er ligesaa interessant for Historien, som charakteristisk med Hensyn til Manden, som skrev den i A. 1701[114]). Man seer ogsaa af denne Artikel, hvorledes de allerede gamle Klager over Herremændenes Misbrug af de personlige Rettigheder, som Adelstanden fra det 14de til det 17de Aarhundrede efterhaanden var kommen i Besiddelse af, og over de trykkende Byrder, som en næsten vilkaarlig og egenraadig Udøvelse af saadanne Rettigheder havde paatvunget Bondestanden i Danmark[115]), ingenlunde vare

---

114) Jvf. F. P. J. Dahls „Aftvungne Bemærkninger om Roma Danica", m. m. Kbh. 1838, S. 93, hvor hele Artikelen findes indført. Der forekommer endvidere bl. a. denne Efterretning: „I Kong Christian V. danske Lov er derom indført et heelt Capitel af de Commissarier, som vare forordnede Loven at udkaste og til Tryk at befordre, **hvilke næsten alle eiede Jordegods** paa de Steder, hvor Vornedrettigheden var i Gænge. **Men det fortrød Kongen meget, at det var kommen deri**; og havde han tidt i Sinde at forandre det. Uden Tvivl maa han i sine Skrifter have begieret af sin Søn, Kong Frederik den Fierde, at han det vilde afskaffe, saasom den Konge haver givet alle Vornede fri fra deres Fødested." o. s. v. Denne Yttring af en Mand, der gialdt saameget hos Christian V. og stod Kongen saa nær, vil ikke findes umærkelig. Hele Artikelen er tillige et Bidrag til at charakterisere Moths Tænkemaade — en Mand, som et Par af vore ukritiske Historieskrivere (Riegels og G. L. Baden) have været enige om, at sætte i det ufordeelagtigste Lys.

115) En Skildring heraf (uden Tvivl fra Frederik II. Tid, eller den anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede) ved **Corn. Hamsfort** (Faderen d. 1580; Sønnen, den yngre Corn. Hamsfort 1627) er udkastet med de mørkeste Farver; men neppe meget overdreven. (S. Rer. D. II. p. 286. Paa Dansk i Nyerups Hist. statist. Skildr. I. S. 402—6). Det Heles Charakteer synes mest at passe til den ældre Hamsforts Tid; skiøndt han selv nævnes l. c. p. 279 i tredie Person. **Varberg,**

afskiulpne ved en Regieringsforandring, der betog Adelstanden dens politiske Selvstændighed og Betydning, men maatte lade den blive i Besiddelse af reelle Rettigheder, hvis Ophævelse ikke laae i det 17de Aarhundredes Aand. Bondestanden i Danmark, der nu saa godt som ene bestod af Vornede eller Fæstebønder, var allerede paa den Tid, og tidligere end Statsforandringen, gaaet ned til en politisk Nullitet, der berøvede den næsten enhver Standsret, og al Yttring af Bevidsthed om en saadan. Man sporer denne endnu i det 17de Aarhundredes første Halvdeel[116]; men efter den Tid forstummede den.

De i det foregaaende meddeelte Bemærkninger vil jeg til Slutning søge endnu noget videre at oplyse, ved en paa indenlandske Kilder bygget kort Skizze af den danske Bondestands, og dens forskiellige Classers, Vilkaar og Forhold i den tidligere Middelalder; forsaavidt som disse lade sig historisk paavise. Hvad der af Mangel paa Kilder, eller ved disses Utilstrækkelighed, maa blive usikkert og utydeligt, lader jeg henstaae uafgiort. Den Periode, hvori et saadant historisk Grundrids af Bondealmuens ældre Forfatning, og navnligen af Vornedsforholdets Historie, her betragtes, vil saaledes ei kunne gaae længere tilbage i Tiden, end til det 11te eller 12te Aarhundrede; og dets Udgangspunkt kan sættes i Midten af det 16de Aarhundrede, eller ved Kirkereformationens Fuldførelse og de nyere Herregaardes eller Adelsgodsers fremskridende, eller paa en Maade fuldendte Organisation. Denne vedblev vel endnu, i et heelt Aarhundrede, eller indtil 1660 at udfolde sig,

---

der omtales p. 280, som nyeligen erobret af de Svenske, blev beleiret og indtaget af disse 1565.

116) Saaledes i den jydske Borger- og Bondestands Klage til K. Christian IV. i A. 1629 (Suhms Saml. t. d. danske Hist. I. 203. o. fg.) og i de jydske Bønders Supplik til Frederik III, af 15. Nov. 1660. (Nye Saml. til d. danske Hist. I. S. 227).

og i de derpaa følgende hundrede Aar endnu at bygge videre paa den noget svagere Grundvold; men Grunden var dog allerede fuldstændigen lagt i det 16de Seculum.

De ældste og vigtigste Kilder, vi her først maae tye til, ere de danske Provindslove. Disse indeholde overhovedet Folkets ældgamle Vedtægter, saaledes som de i Rigets tre Hoveddele, Skaane, Siælland med Smaaøerne, og Jylland, fra Arilds Tid havde gieldt, og saaledes som de efter al Sandsynlighed allerede i anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede deelviis ere opskrevne, siden efterhaanden giennemgaaede, verificerede og samlede i Bøger; hvilket formodentlig sildigst er skeet med den jydske Vedtægtssamling, efter Befaling af Valdemar II. i Aaret 1241.

Paa hiin Tid kaldtes enhver fri Eier af en Gaard, eller et Boel i Landsbyen, naar han ikke regnedes til Adelens eller Hærmændenes Stand, **Bonde**, eller særdeles Adelbonde[117], hvormed vi dog ikke ganske maa forbinde samme Begreb, som Ordet Adel i nyere Tid har faaet. Det udtrykker imidlertid ogsaa her det i sin Art mere ypperlige, ved Størrelse eller andre Fortrin udmærkede. Saaledes kaldtes en Ægtehustrue Adelkone, (*Athælkonæ* Gl. Siæll. L. II. 27.) i Modsætning til Slegfred; i den svenske Uplandslov hedder Ægtemanden Adelmand; en Hoved-Landevei kaldtes Adelvei; Herredag, eller Kongens Retterting, benævnedes undertiden Adelting (Gramm. i Vid. S. Skr. II. 267.) o. s. v. Ligeledes

117) „Huat sum bondæn byuther sin thræl at göræ." Gl. Siæll. L. III: 12. (Kof Anchers Udg, S. 588). „Innæn bondens gartzlith." ib. III, 12 p. 592, Bondæn, ther garthen a — æller hans *worthuæt*," Er, Siæll. Lov III. 44, Athælbonde oc æi *bryti*, æth *Lanbo*. J. Lov. II. 51. (Lat. Overs. *Bondones*, hoc est: the ther opholde fult landewern for them. Platt. Overs. de dar *Bunden* synt.) Bondens lanbo. II. 103. (Lat Colonus). Nedenfor i samme Cap. Athælbondæ. (Lat. *bondo*. Platt. de Bunde.) Otholbondæ. Sk. L. IV. 12.

kaldtes Hovedbyen, den oprindelige Landsby, Adelby, i Modsætning til Torp ɔ: en fra Begyndelsen mindre Landsby, et Slags Udflytter-By, anlagt eller udbygget paa Adelbyens Udmark (Almindinger, Fælleder), naar Bønderne ved Agerbrugets Fremskridt og Folkemængdens Forøgelse fandt Anledning til, paa denne Maade at danne nye Boel eller Gaarde, som kunde overdrages til Sønner og Frænder, eller paa anden Maade afhændes til Eiendom eller til Fæste. Thi rimeligt er det, at Fæsteboel, eller Landbogaarde undertiden ogsaa have havt deres Oprindelse deraf, at Bønderne i Adelbyen imellem sig have skiftet de udbyggede Torper, eller dog nogle af disses Boel, paa den Maade, at de hver især beholdt Eiendomsretten til de udbyggede Gaarde. — I øvrigt maa her erindres, at den danske Benævnelse Boel (ɔ: Indbegrebet af alle de Jordlodder i Ager, Eng og Udmark, som hørte til een Gaard) er af høi Alder, og oprindeligen kun brugtes om hele Boel[118]), som i den ældste Tid, da saa meget Jord laae udyrket, undertiden havde et betydeligt Areal; hvorfor i sildigere Tider, da efterhaanden mere af Jorden blev opdyrket til Agerland, Boelene hyppigen deeltes i mindre, men ligelige Dele[119]).

---

118) Det er heller ikke overflødigt at erindre om, at her ved **Boel** overalt maa tænkes paa den oprindelige Beskaffenhed; da dette gamle danske Ord har havt den Skiebne, i en sildigere Tid saaledes at forandre sin Betydning, at det netop bemærker en Eiendoms- eller Fæste-Jord, som er mindre end en heel Gaard; jævnligen, som det synes, „adskilte Parceller fra større Eiendomme." Jvf. særdeles Jacobsen om det d. Skattevæsen. S. 46—48; hvor vi bl. a. see, at der ogsaa i det 16de Aarh. ikke sielden forekommer jordegne Boel.

119) I den Sk. Lov (f. Ex. IV. 9) forekommer halve Boel, Fierding og Otting. I Aarhuus St. Jordeb. forekommer „integrum **Fæstæ**" (S. R. D. VI. 430. 432) formodentlig for: et heelt Boel, en Heelgaard: ligesom „dimidium **Fæstæ**" for: en Halvgaard, ½ Boel (ib. VI. 430). At her er Tale om Fæstegaarde, synes Navnet at vise. (Jvf. ogsaa *Velschow* de Instit. mil. Dan. p. 106. 107).

De ovenanførte Lovsteder vise allerede Modsætningen imellem Bonde og **Landbo**; den første er Gaardeier eller Jorddrot[120], den anden Gaardfæster. At ogsaa den sidste fra ældgammel Tid uden Tvivl ofte har været fribaaren, altid i det mindste af frigiven Æt: troer jeg, det foregaaende vil have oplyst; og at Fæstebonden (Landboen, colonus) allerede der, hvor vore historiske Kilder begynde, (og det paa en Tid, da Trællestanden endnu fandtes i Danmark) hører til Frelsestanden, eller den fribaarne Bondestand: kan aldeles ei kaldes i Tvivl. Det fremlyser endog allene deraf, at Landboens Stand overhovedet efter Lov og Vedtægt var værnepligtig; eller at han maatte udgiøre baade Leding og Landværn (tiene i Hæren baade paa Krigstog ud af Landet, og i Forsvarskrig) af det Boel, han brugte som Fæster. Saaledes paabydes det i Jydske Lov udtrykkelig enhver Landbo, hvad enten hans Fæstejord tilhører Bisköp, Præst, Kloster, Kirke, Bonde eller Hærmand[121]; og der bestemmes tillige nøiagtigen (III. 13) Forholdet imellem hans Jords Størrelse og den Leding, han skal udrede. Ikke Husbonden, Gaardens Grundeier, men den frie Fæster (Landboen) paalægges Ledingspligten for Boelet. Han fremstilles saaledes her ganske som Bondens Ligemand i personlig Stilling og Rettighed[122]. Om Vornedsforhold er

120) Skaanske Lov. XVII. 2. (Hadorphs Udg. p. 43) "Jorth eghændæ man." Gaml. Siæll. Lov III. 12; i Modsætning til *landbo* og *garthzætæ.*

121) J. Lov III. c. 11. (jvf. *Velschow* de inst. mil. p. 111) Tillægget: „thær æi waræ fyrræ frælsæ, bør upaatvivlelig henføres til Hovedordet i Sætningen (Landbo), ikke til det nærmest foregaaende Ord: hirtmæns (Hirdmænds eller Hærmænds); og ved *frælsæ* forstaaes: befriede fra denne deres Ledingspligt, „og undtagne derfra ved Privilegium."

122) „*Coloni* — liberi semper homines, patres simul familias, in lege plane iisdem, quibus proprietarii fruebantur juribus, dummodo illa excipias, quæ locupletibus solis rusticis competebant." *Velschow* l. c.

her ligesaa lidt udtrykkelig Tale, som i Skaanske Lov, hvor Landboens Forhold omtales. Derimod findes det klart nok udtrykt, i Modsætning til den sidstnævntes Værnepligt: at Trælle ikke agtedes værdige til Krigstieneste, og at Ingen maatte sende sin Træl for sig i Leding[123]). At Landboen, der dog, ligesaavel som Adelbonden, tog Boder for Vold og Uret, som tilføiedes ham eller hans Huusfolk (J. Lov II. 33), og ligeledes kunde være Mededsmand (Eriks Siæll. L. II. 28), derimod ei kunde være Nævning, eller edsvoren Meddomsmand (J. Lov II. 51. Er. S. Lov III. 15): grundede sig ikke i personlig Ufrihed; men deri, at Landboen ikke var Jordeier; en Betingelse som efter J. Lov II. 51. 52. udfordredes til at være Nævning.

Den Skaanske Lov fremstiller ligeledes Landboen, i hans Forhold til Bonden eller „Jorddrotten", som fri og ubunden ved Vornedskab; saaledes at Fæstet var en formelig Contract, der i denne Provinds kun sluttedes paa eet Aar, og hvert Aar fornyedes[124]), samt aarligaars ved Mariemesfetid (15. August) kunde opsiges; hvorved desuden den Egenhed fandt Sted i Skaane, at Landboen her var, eller betragtedes som Eier af Gaardens Huusbygninger; hvilke han derfor, naar han flyttede, enten kunde sælge til den nye Fæster, eller borttage og føre med sig, om denne ei vilde kiøbe dem[125]).

---

123) Eriks Siæll. Lov III. 18 (Rosenv. Udg. V. 12. Ghemen). Den eneste Maade, hvorpaa Trælle maatte være med paa Krigsskibe, var som Madsvende (til at lave Mad for deres Herre og „Skipperen"), og da kun fire paa hvert Skib (s. ans. Lovsted).

124) At det ogsaa i andre danske Provindser, endnu i det 16de Aarhundrede, var Brug at fæste paa Aaremaal, synes at fremgaae af Christian II. geistl. Lov c. 101, hvor der nævnes en Tid af „10, 12 Aar, længere eller stækkere"; og da det hedder „hvilken Landbo, Kronens eller gode Mænds Tienere, som nogen Gaard fæster", o. s. v.: seer man, at det ogsaa gialdt om Adelens eller Herremændenes Gaardfæstere.

125) Skaanske Lov XVII. 1—4. jvf. A. Sunesens lat. Fortolkning af Loven. XVII. 1. 2. Kofod Anchers jur. Skr. II. S. 502—505.

At et saadant Contractsforhold imellem Jorddrotten, den jordeiende Bonde, (jorthæghandæ. Sk. L.) og Landboen, udelukkede alt Stavnsbaand, er klart nok; om ligeledes den frie Gaardfæster eller Landbo i det 12te og 13de Aarh. var fritagen for enhver Ydelse af Hoveri til den private Jorddrot, kan af Lovene, som tie derom, ikke erfares. Tausheden er dog heller intet afgiørende Modbeviis; da Lovene heller intet nævne om enhver anden Fæsteafgift, der maatte betragtes som Gienstand for privat Overeenskomst. Dagsværk eller Hoveri, i ethvert Tilfælde, hvor Omstændighederne kunde medføre det til virkelig Nytte for Grundeieren, var i øvrigt et fra de ældste Tider saa almindeligt Vilkaar ved Jordfæste, hvor det enten var Kongen eller en geistlig Stiftelse der havde Eiendomsretten: at man vist nok kan antage, at denne Præstation ogsaa af private Jordeiere er paalagt deres Fæstere, saa tidligt som det lod sig giøre. Var den engang gieldende paa Kronens og Geistlighedens Gods, maatte den ogsaa mere og mere udbrede sig paa det private: efterdi saa mange Gaarde fra dette Slags Eiere ved Mageskifter og Salg aarligaars gik over i private Jorddrotters Eie; og disse naturligviis modtoge Gaardene med den engang for Fæsteren bestemte Afgiftsbyrde.

Meningsforskielligheden i Henseende til Hoveriet, hvis Alder i Danmark allerede ovenfor er omhandlet, gaaer især ud paa, om Landboer i ældre Tid have været hoveripligtige til private Grundeiere, (Adelbønder og senere Adelige) eller ikke[126]; og staaer tildeels i Forbindelse med Spørgsmaalet,

---

126) Professor Velschow, som i Anledning af den danske Krigsforfatning i Middelalderen og andre Undersøgelser, har henvendt den grundigste historiske Forskning paa en stor Deel af vore ældre Landboforhold, helder overhovedet til den Mening: at kun Gaardsæder (inquilini), men ikke Landboer (coloni), oprindeligen have været hoveripligtige i Danmark. (jvf. bl. a. Hist. Tidsskr. I. S. 147). At ogsaa Landboer

om dette Slags Jordbrugere maa betragtes som oprindelige Vornede (da man i Almindelighed tænker sig Hoveri og Vornedskab som uadskillelige, eller nær forbundne); og dernæst, hvorvidt Vornedsforholdet (Horigheden) altid maa tænkes forenet med Stavnsbaandets Tvang. — Nu er det derhos bekiendt, at selve Benævnelsen Vorned har man forstaaet forskielligt, eftersom den er brugt enten i ældre Tider og skriftlige Kilder, f. Ex. jydske Lov, eller i sildigere Perioder (omtrent fra det 15de Aarhundrede); hvor der tydeligt nok ved Herrens eller Husbondens Vornede og Tienere menes saadanne Jordfæstere, der vare „horige", (glebæ adscripti), eller stode i et lignende Forhold. Paa de ikke mange Steder i de ældre og ældste Kilder, hvor Ordet forekommer, er det derimod tydeligt nok, at det bruges, saaledes som ogsaa Sprogslægtskabet medfører, om dem, der ere i Andres Værn; da Varthnath, Warthnæth, Wornæth, Warnæth, bruges i vore gamle Love baade om Handlingen [127]), at beskytte, vogte, værge for, eller være ansvarlig for, (*worthæ*; imperf. *warthæ*) [128]) og om den, som er i en Andens Forsvar. — Saaledes nævnes i J. Lov III. 6. Styresmandens *Wornæt*, hvilket i den gamle latinske Oversættelse er udtrykt ved *officiales*, i den plattydske ved Amtlude. At her menes en ringere fribaaren Mand, der stod i Tieneste hos, eller i et Afhængighedsforhold til Styresmanden, [som vel egentlig, i Følge

---

paa kongelige og geistlige Godser fra meget gamle Tider af have deeltaget i denne Byrde: er ovenfor omtalt, og lader sig ikke omtvivle. Det stemmer ogsaa som vi have seet overeens med dette Slags Agerbrugeres Vilkaar hos de Tydske, i Frankrige, England, m. fl. Lande.

127) F. Ex. Eriks Siæll. Lov I. 48 Rosenv. Udg. S. 60 „Utæn han sætter thærræ *wornæth* til" (stiller Borgen for). Ligeledes II. 51. S. 134 og III. 22 S. 234 „gangæ i *warthnæth*", gaae i Borgen.

128) „Hua sum bi hauær, han skal siæl *worthæ* them meth garth." J. Lov II. 31. jvf. II. 75. (impf. *warthæ*. III. 17.)

Gaardens Størrelse, der fulgte som Lehn med Bestillingen (den skulde have en fuld Plovs Drift) kunde være enhver Adelbonde, men uden Tvivl dog jævnligen var en mere anseelig Jorddrot] synes klart nok; og uden Tvivl har Ordet her selvsamme Bemærkelse, som i Er. Siæll. Lov VI. 3. (III. 44) hvor der, i Modsætning til bondæn siælf nævnes hans *worthnæt* (i eet ældre Haandskrift wardnæth; i nyere hion); hvilket sidste i øvrigt ikke beviser, at man i en sildigere Tid udtrykkelig har forstaaet det om Huustyende; da Udtrykkene familia, *hion*, og endelig Tienere, netop i sildigere Tiders Breve ogsaa bruges om Husbondens vordnede Jordfæstere. I Er. Siæll. Lov. III. 28. (II. 52) forekommer i nogle nyere Haandskrifter: ællær han ær thæn herremanz *wornæth*, hvor ældre have: ællær at han *boor undær* thæn man. (Rosenv. Udg. S. 148). Det er tydeligt nok, at den ældre Læsemaade ved en Omskrivning udtrykker det samme Begreb, som den nyere har udtrykt ved Ordet selv.

Jeg vil, til videre Oplysning, i chronologisk Orden anføre nogle Exempler af de ældste Steder i Diplomer, hvor Vornedsforhold paa en eller anden Maade antydes, eller Ordet Vorned bruges, fra det 13de indtil Midten af det 15de Aarhundrede. Lovstederne, som allerede ovenfor ere anførte og omhandlede, forbigaaes her:

1243 befaler Erik Plogpenning de Landboer og Gaardsæder (Coloni et Inquilini), som havde forladt Sorøe Klosters Gods, at vende tilbage til Godset inden 15 Dage, og forrette deres skyldige Hoveri (debita servitia); ligesom han strengt forbyder, at forlokke nogen af Klostrets Vornede eller Hion (familia) [129].

---

[129]) Suhms Danm. Hist. X. 26.

1268 fritager Erik Glipping Esrom Klosters Bryder, Landboer og Gaardsæder (villici, coloni et inquilini) for Leding, Inne, Stud og al anden kongelig Byrde, saavelsom for at bygge, istandsætte og befæste Slotte, Stæder og Byer, m. m. (Cod. Esrom.) Samme Privilegium gav denne Konge f. A. til alle Landboer og Gaardsæder, som dyrke og beboe Jorder, der tilhøre Roeskilde Capitel, og giver Capitlet Jurisdiction over deres Bryder, Landboer eller andre Vornede (villici et coloni seu alia eorum familia)[130].

I Udkastet til en Haandfæstning for Christoffer II. (1326) hedder det paa Dansk: "Bothe Prælati oc andre skule nyde theræ frelse oc frihet over alt theræ gotz oc alle theræ *wornadhe*, swo frith som the hawe bæst nött af aldinges"; og i den latinske Text af samme Sted bruges Ordet *familia* for Vornedhe[131]. Ligeledes: "Foghede scule ey thwinge bönder eller *Wornedhe*." K. Anchers Lovh. II. p. 544. (I Latinen: bondones et *alii* regni *incole*. p. 553).

Omtrent 1339 pantsætter Anders Oluffen til Hr. Jacob Nielsen en Gaard i Broby med dens Vornede, Huse og øvrige Tilliggende[132]) for 20 Mark Sølv.

1388 stadfæster Dronning Margrethe de Privilegier, som foregaaende norske Konger have givet Marie Kirke i Oslo,

---

130) Suhms Danm. Hist. X. 613. Ligeledes til Marie Nonnekloster i Roeskilde (ib. 614); til Aarhuus Capitel, S. R. D. VI. 401. 492.); og saaledes en Mængde lignende Fritagelsesbreve af silbigere Konger for geistligt Gods.

131) „Juribus ac libertatibus suis, bonorum suorum & *familia* gaudere debent libere"; ligesom længere hen „milites & armigeri de *propria sua familia*." (f. Kof. Anchers Lovhist. II. 542. 551.) *Familia* i et Brev af Christoffer II. 1320. oversættes i en dansk Vidisse af samme 1438 ved Vordnede. Suhm d. Hist. XII. 152.

132) „Cum *familia*, domibus & pertinenciis omnibus." S. R. D. IV. 530.

Provsten, Chorsbrødrene og alle øvrige Kirkens Tienestemænd og "*Vardnathe*"[133]).

(1392—1410) Erkebiskop Jacob i Lund pantsætter for 300 lødc Mark til Abraham Brodersen Lunde Kirkes Lehn i Sønder- og Nørre-Halland, med Gods og Vornede; Abr. Brodersen forpligter sig til at bygge og forbedre Godset og „holde dets Vornede ufordærvet." m. m.[134])

Naar øde Jord pantsættes til en Anden, og Panthaveren før Indløsningstiden havde faaet den bebygget, da skulde han eller hans Arvinger ved Indløsningen have Vederlag for Bygningerne, efter Synsmænds Skiøn; men fandtes der „Landbo, Korn og Qvæg", da kunde han eller Arvingerne føre samme med sig[135]). — En Adelsmand, Biørn Svendsen, som (1406) skiøder Dronning Margrethe en Gaard i Bræ, Tistorp Sogn, Østerherred i Jylland, kundgiør for Fæsteren i et eget Brev, at han havde „igienvundet ham" af en anden Adelsmand, og „nu igien havde opladet og skiødet ham med fornævnte Gaard" til Dronningen. — En anden Adelsmand skiøder til Dronningen en Gaard i Asdorp, Hornum Herred med dens Landbo, ligeledes i Jylland; og den havde han ved Mageskifte faaet af to andre Adelsmænd, hvilke igien havde arvet den[136]).

1410 dømmes paa Kongens Retterting to Brødre, som havde ret Arvejord i Sletherred i Jylland, men som baede

---

133) D. Mag. I. 339. Jf. Kof. Ancher saml. Jur. Skr. II. 269. (Her menes ved det sidste Ord uden al Tvivl Jordfæstere).

134) Ostersens Glossar. 1652. S. 847. 48.

135) "Si ibi *colonus*, annona, Holtzkorn & jumenta inventa fuerint bonorum redemptionis tempore, ipsa auferendi plana habeant potestatem." Petersen S. 348; af Breve fra 1402 og 1406.

136) Meddeelt af Prof. Petersen. Jvf. sammes Histor. Efterr. I. S. 1318.

i Aalborg og Randers, til at bygge og boe paa deres Arvejord[137]). Her finde vi saaledes et Slags Stavnsbaand gjeldende endog for jordegne Bønder, og det i Jylland.

K. Erik af Pommern under og læner i A. 1415 Axel Pedersen, Ridder, „disse ser vore Bønder med det Gods, som de oppaa bygge og boe, med al brugelig Ret"; og tager tillige disse Bønder „i sin synderlige Fred og Hegn"[138]).

1418 leier Fogden paa Dragsholm noget Gods, tilhørende et Alter i Roeskilde Domkirke, mod en aarlig Afgift, hvorfor ham ligeledes gives Rettighed til at i og afsætte Hion, Gaardsæder og Landboer[139]).

1426 bevilger Erik af Pommern Otte Nielsen (Rosenkrantz), og Hans Hustru Fru Else af Biørnsholm, alle fyrgetyve Marks Sager, og Boderne derunder, „over deres Vornethe, Tienere og Gods, hvor helst det ligger i Danmark."[140])

1439 byder Hertug Christoffer af Bayern, „Danmarks Riges Forstander", alle Kronens „Bonder oc Wordhnødhe, som bygge oc boo i Halle Hæreth, Opsysel i Jutland" at være Otte Nielsen, som Kallø Slot med dets Leen, „og dertil Halle Herred" var „antvordet og tiltroet", „hørige og lydige" paa Rigsforstanderens og Kronens Vegne[141]).

1441 pantsætter en Ridders Enke sit Gods med alt dets Tilliggende til Lave Rød, saaledes at han og hans Arvinger skulde have „fuld Magt at sætte Vordnede i og af paa Godset." (Petersen. anf. St. S. 344.)

---

137) Petersen S. 347.

138) Petersen anf. Sted.

139) „*Familiam, inquilinos & colonos* interim instituendi & destituendi."

140) Document af det Rosenholmske Archiv.

141) Doc. af det Rosenholmske Archiv.

I de saakaldte „Lollands Vilkaar", vedtagne af Adelen 1446, nævnes bl. a. et Sted „huer Bonde og huer Vorned"; og her siges, at „ingen Mand, wordned Kronens, Kirkens eller Ridderskabets, eller hvem som han tilhører", skal „sælge, torvføre eller bortgive Eeg eller Bøg uden hans Husbonds Villie." m. v.[142]).

I et Mageskifte imellem Skovkloster og Roeskilde Capitel 1455 omtales det Jordegods og de "*wortnödhe*", som ligge til Præstebordet i „Wallingsved" Sogn[143]).

1459 fritager Christian I. Mariager Klosters „vordnede Bønder" for Rans Tog[144]).

Af de foregaaende Exempler vil det være tydeligt nok, at et Vornedsforhold for Fæstebønder i Henseende til Grundeieren (hvad enten denne nævnes Bonde, betegnes som Adelig, eller af høiere Stand, eller var en geistlig Mand eller Corporation) beviisligen fandt Sted i Danmark allerede fra det 13de Aarhundrede; ligesom det ogsaa er kiendeligt nok, at dette Forhold i det Hele har væsentlig Liighed med det Vornedskab eller Livegenskab, der hele Middelalderen igiennem herskede hos de tydske Folkefærd, og maa antages at have været af samme Natur. I de anførte Steder er endog, som man seer, udelukkende eller især Tale om Bønder eller Landboer, hvilke vi dog (i Følge det ovenfor oplyste) maa antage for at have været oprindeligen frie, for en stor Deel fribaarne Jordbrugere eller Bønder. Endnu mindre kan der være Tvivl om, at Jordbrugerne af den ringere Classe i hiin Periode (Gaardsæder, inquilini, eller Huusmænd) saavelsom Bryderne (villici, Avlsforvaltere, eller Forpagtere), hvis underordnede

142) Hvitfeldt I. S. 840. 41.

143) Scr. R. D. IV. p. 346.

144) D. Mag. VI. 85.

Stilling til Bonden eller Grundherren, forhen er berørt, have staaet i et Afhængighedsforhold til denne; ligesom det for Gaardsæderne var en ganske almindelig Byrde, at giøre vist, (eller ogsaa ubestemt) Hoveri til Huusbondens Gaard. At ogsaa mange Fæstebønder, da med Tiden Herremændene ved Mageskifter og Kiøb samlede mere og mere Gods omkring deres Gaarde, forvandledes til Gaardsædemænd (under Benævnelsen Ugedagstienere) antager Velschow[145]. Man maatte maaskee snarere sige, at Herremændene giorde deres Fæstere paa de Gaarde, som de tilkiøbte eller tilbyttede sig i Nærheden af deres Hovedgaard, til vornede og hoveripligtige Bønder; thi Gaardsædernes Stilling, (indskrænket til et Jordmaal for egen Brug) og deres Benævnelse, vedblev uforandret, indtil Navnet efterhaanden, fra det 16de Aarhundrede af, tabte sig og afløstes af andre Benævnelser[146]. Fra Gaardsæderne udgik saaledes uden Tvivl for en Deel den sildigere, talrige Huusmands-Classe, som dog overhovedet fik en endnu mindre Jordlod til Huset, end Gaardsæderne synes at have havt.

I den Anledning maatte her ogsaa med nogle Ord berøres den hidtil ikke omtalte vigtige Stand og Classe af Jordbrugere, der i de tidligere Aarhundreder ikke havde nogen særegen Standsbenævnelse[147]; senere hen i Danmark betegnedes under

---

145) Om Bryder. Hist. Tidsskr. I. 146. Om Adelens Ugedagstienere eller Ugedagsmænd i det 16de Aarhundrede, hvis Forpligtelse var at præstere Hoveri een Dag om Ugen, eller oftere, hele Aaret igiennem. s. Jacobsen om det danske Skattevæsen S. 32—38.

146) Om Gaardsæderne i det 16de Aarh. (et Slags mindre Jordfæstere, ikke det samme som Ugedagsmænd) s. Jacobsen l. c. S. 39—44. Ovenfor S. 474. 475.

147) De islandske Adj. stórættadr, stórborinn, ættgöfugr, kynstór, o. d. tyde hen paa Slægtadel, der ogsaa tydeligt træder frem i Rigsmál. Vi maae kun, naar der handles om saadan Adel i Norden, altid

Navn af gode **Mænd**, Væbnere, Riddere, *Milites*; men hvis Forhold mere bestemt udtrykkes ved den, maaskee i sildigere Tid fra sin oprindelige Betydning noget afvigende Benævnelse **Herremænd**[148]); naar herved forstaaes større Grundeiere,

---

skielne imellem Slægters Fortrinlighed, den blotte Fødselshøihed, eller den høiere fribaarne Stand, der i Familierne selv bevarede deres Anseelse ved Slægtregistere (ættartal) og arvede Besiddelser; og en privilegeret Adel, Ridderstand eller Herrestand, som Kongerne skabte, eller hvori de ophøiede fribaarne Mænd (s. nedens. S. 502. 3).

148) Dette Ord indtager en saa vigtig Plads i den danske Forfatnings og Folkets indvortes Historie, at det var ønskeligt, at dets Oprindelse og oprindelige eller ældre Betydning var bragt paa det Rene. Dette tør vi dog neppe antage, og maa i det Hele tilstaae, at de to eller tre gieldende Etymologier alle have ret antagelige Grunde for sig. Den ældste grunder sig paa Biskop Knuds lat. Oversættelse af Jydske Lov, hvis Udtryk *Hærman*, II. 14. 15 han fortolker ved homo alicujus domini, og homines Dominorum (ɔ: Kongens eller en anden **Herres Mand**, Lehnsmand, Tienestemand) og paa Dansk: „Quicunque sit, qui vocatur *hærreman*"; hvilken Skrivemaade ogsaa alle sildigere Haandskrifter af Loven selv have. Denne Fortolkning, som ligeledes J. Hertzholm (Parerga de servitute personali & reali. 1673. p. 100) antager, og efter hvilken ogsaa upaatvivlelig ved Herremand eller Hærmand maa forstaaes det samme, som **Kunungs men**, **Biskops men** (J. L. III. 7.) er i vore Dage igien benyttet af Velschow (de inst. milit. Dan. p. 117). Den af Gramm („Om det gamle Ord Herremand." Vid. Selsk. Skr. 2. Deel. S. 263 o. f.) med saa stor en Fylde af historisk Lærdom forsvarede Udledning af *Hær*, Krigshær (altsaa Hærmand ɔ: homo, vasallus militaris) har unegtelig meget for sig, naar den allene henføres til Tiden, hvori J. Lov er publiceret, og til den i samme skildrede Krigsforfatning. Men gaae vi længere ned i Tiden og i Sproget, saa veed man dog ikke ret, hvad man skal giøre af en Hærmand; hvorimod vi tidligt nok i vort Sprog finde Herredag, Herrestand, Herrebisp, Herrekloster og endelig det sildigere Herregaard; og i alle disse Ord Hentydninger paa Adel og Adelstand. Jeg er derfor endnu mest tilbøielig til at holde mig nærmest til Jhres Forklaring, („*Herreman* nil aliud fuisse quam *Riddersman*") i det mindste hvad den almindelige danske Betydning af Ordet **Herremand** (ɔ: Adelsmand, Riddersmand) angaaer; en Betydning, som Ordet beholdt indtil Christian IV. Tid; og hvori det frembyder en simpel og naturlig

Eiere af et betydeligere samlet Jordegods ɔ: af en Hovedgaard med tilhørende Fæstebønder; eller hvad nu kaldes en Herregaard. At disse, eller Hovedgaarde af en saadan Størrelse, som man finder dem i det 17de og 18de Aarhundrede, ere af saa sildig Oprindelse, at man egentlig ikke kan søge denne (naar Talen er om samlet Gods) tidligere end i det 16de, og ved nogle af de ældste Gaarde i det 15de Aarhundrede[149]): derom ere vore Historikere i det Hele enige, og med Grund, da det lader sig diplomatarisk bevise af mange Herregaardes Historie. Derimod feiler man vist nok, om man derfor vilde antage, at Danmark ikke tidligere har havt større private Grundeiere. Forskiellen bestod især i, at deres Hovedgaarde vare langt mindre end i vore Dage; og deres øvrige Jordeiendom var Strøgods og Fæstegods. — Det er bl. a. ogsaa

---

Analogie til Præstemand, Bondemand, Borgermand, Krigsmand, Klostermand, o. s. v. Om man i Valdemar I. Tid, eller da J. Lov blev samlet og bekiendtgiort, havde Ordet Hærmand i anden Betydning, saaledes som denne hos Gramm findes udviklet: vil jeg ikke afgiøre. Det er ikke ganske usandsynligt, da **Hærmand** endnu i XV. Aarh. bruges for Krigsmand (bellator. Gammeld. Bibeloverf. p. 601) og da andre Ord af samme Stamme (*Hær*, exercitus) ikke ere sieldne, baade i ældre og nyere Tid; f. Ex. Hærfang, Krigsbytte, Hærfærd, Hærskiold (ridi mæth *hærskildi*. Sk. Lov XIV. 5.) Hærværk (*Hærwirkæ*. Gl. Siæll. Lov II. 32. III. 12, J. Lov. II. 34.) Hærstræde (Konungs *Hærstrætæ*. J. Lov. I. 52) Hærskab, (Krigshær. Gammeld. Bibeloverf.) Hærskare, Hærblæst, Hærraab, og fl. I øvrigt forekommer det mig tydeligt nok, at man allerede paa den Tid maa antage Tilværelsen af en Herrestand ɔ: Ridderstand, eller Adelstand, (ordo equestris) der nævnes, i det mindste i et Pavebrev, som existerende i Danmark, allerede 1198; (Dipl. Svec. I. p. 132) og saaledes kunde Ordet vel ogsaa allerede paa hiin Tid have havt sin sildigere Betydning. Det kan ogsaa bemærkes, at i den gamle platt. Overs. af J. Lov (III. 15) gives *Hærmen* eller *Herræmen* ved vryen lude.

149) Velschow vil dog endnu gaae tilbage til det 14de Aarh. og antager, at vel endog enkelte større, samlede Herregaarde kunne naae op i Tiden før Valdemarerne. Comm. de Inst. milit Dan. p. 119.

anført som Exempel paa de Mægtiges indskrænkede Jordeiendom i ældre Tider, at den store Absalons og hans Faders Fædrenegaard i Fienneslev har været et Boel, omtrent af vore nærværende Bondergaardes Størrelse[150]). Dog seer man af flere Omstændigheder, bl. a. af Gaverne til Sorøe (Soer) Klosters Stiftelse[151]), at denne Familie alt i Midten af det 12te Aarhundrede har været mægtig og rig paa Jordegods.

Imidlertid kan man vel, efter den Anledning, som Steder i jydske Lov, og flere factiske Omstændigheder, give dertil, antage: at det særdeles har været efter Valdemarernes Periode, eller fra det 13de Aarhundrede af, at Adelens, rettere de større Grundeieres Besiddelser, og med dem deres Magt og Indflydelse som privilegeret Stand i Riget, begyndte stærkt at udvide sig. Bemeldte Lov begunstiger allerede udtrykkelig de saakaldte Hærmænds Forøgelse af deres Gods, ved at berettige den Hærmand, der ikke eiede en fuld Plovs Drift (full ploghs æriæ) til at fæste (eller erhverve) sig den manglende Jord, uden at giøre Leding af samme[152]). I denne Artikel maa man

---

150) Estrup om Thygestrup. S. 144. (Anm. **). Samme om Absalon S. 144.

151) En af Absalons Farbrødre, Toke Skialmsen, skienkede f. Ex. sin halve Hovedlod til Stiftelsen af dette Kloster, og denne Halvdeel allene bestod i halvandet Boel i Jørlunde, tre Ottinger i Fienneslev, foruden anden Jord i Frøsmose og Haverup, (som maaskee var Skov og Alminding) og desuden 16 Mark Guld i Mynt eller Metal. At ogsaa Asser Røg, foruden sin Gaard i Fienneslev, har eiet meget andet Gods, kan sluttes af hans Gave til Klosteret. Han skienkede dertil ikke allene den hele egentlige Klosters (hvor da var en Ladegaard eller en lille Landsby, villagium, (Soer) som hørte til hans Arvepart; men ogsaa anden Jord og Skov udenfor Øen. (S. R. D. IV. 466.)

152) Tha ma han *fæstæ til sik* e til han havær full ploghs æriæ, ok göræ tho æi lething af then iorth han *fæstæ*. III. 15. Den gamle plattydske Overs. har givet det ved: so mach he dar also vele *to nemen*, beth he noch to ener ploch hefft. Den latinske har (i Overskriften *firmare*) "*recipere* terram *ad firmam*." — Om Vanskelighe-

uden Tvivl see et af de Lovbud, der tilhøre Regenten, under hvem Loven udgik, ikke Folkets eller Provindsens Autonomie eller gamle Vedtægtsret. Artikelen viser i det mindste tydeligt Tilværelsen af en privilegeret Krigerstand, hvilken Loven, paa Grund af personlig Stilling, befrier fra en Byrde, der hvilede paa al anden Leie-Jord, og som tillige udtrykkelig adskilles fra de øvrige frie Jordeiere (Adelbønder).

Et af Hovedstederne i J. Lov, som forklare Hærmændenes Standsvilkaar, er III. Bogs 11te Cap., hvor der nævnes „Biskops, Præsters, Klosters, Kirkens, Bondens, eller Herremandens Landbo." Her finde vi opregnede alle de Classer af frie Jordeiere, der kunde staae i Jorddrotsforhold til en Landbo eller Gaardfæster; og blandt disse Classer finde vi Bonden (Adelbonden, Selveieren) ved Siden af Hærmanden, eller Adelsmanden, men forskiellig fra denne. Landboen eller Selveierbonden paalægges saavel Landværn, som Ledingspligt, (haldæ up Lething oc Landværn) eller Forpligtelsen at giøre Krigstieneste ud af Landet; med mindre Kongen befrier ham derfor (vten of Kunung latær them fræls). Hærmanden derimod fritages ikke allene for at giøre Leding af den Jord, han har fæstet; (s. ovenfor); men det tillades ham endog (III. 18) at kiøbe saamegen Jord, som han havde Evne til, (og det nemlig uden at svare Leding og Udgierd deraf, som andre jordegne Bønder)[153]) fordi de, som der siges, „giøre fyldest herfor i det devove deres Hals for Kongen og for Landets Fred." Ved det sidste kan ikke menes andet, end at de selv giorde personlig

den og Uvisheden i at bestemme Størrelsen af det Jordmaal, man forstod ved full ploghs æriæ, s. Velschow de institutis mil. Dan. p. 123.

153) Dette tilføies vel ikke udtrykkelig i Lovstedet; men det maa nødvendigen underforstaaes, hvis den tilstaaede Rettighed skal have Betydning. (Jvf. ogsaa Mandix d. Landvæsensret. 2. Udg. 472. Rosenvinges d. Retshist. I. 86. 87.)

Krigstieneste i Hæren til Lands (og da vel især til Hest, efterat Rytteri var kommet mere i Brug)[154]); efterdi de frie Landboer af Havnelagene, der maatte drage i Leding til Skibs, virkelig ligesaa vel „vovede deres Hals", som Hærmændene. At til disse i øvrigt ikke blot regnedes saadanne Kongens Lehnsmænd, der havde Jordegods eller Styreshavne i Forlening; men ogsaa andre, Hof- eller Tienestemænd, der hørte til Kongens Hof eller Følge, og for deres Person vare blevne hans Lehnsmænd, er bekiendt nok. Begge Slags Herremænd (eller, om man vil, Hærmænd) vare vel saa at sige Grundstoffet for en Adelstand; men dog ikke endnu det samme som den sildigere Tids gode Mænd og Væbnere (eller „af Vaaben")[155]), som ere de egentlig danske Udtryk for Adelsmænd, da Standen baade var bleven arvelig, skarpere adskilt fra den frie, jordeiende Bondestand, og af Kongerne privilegeret. Senere brugtes, som bekiendt, ogsaa Herremand ligefrem for: Adelsmand[156]), og adskilles fra Ridderen (Miles), ligesom denne noget tidligere fra Væbneren — en almindelig Benævnelse for alle Adelige, der ikke havde opnaaet Ridderværdigheden, som i Danmark overhovedet var sielden, og ikkun meddeeltes af Kongerne.

---

154) "*Homines dominorum*, qui equo merebant, locupletissimi plerumque erant cives; sed — *numquam censebantur*." Velschow. l. c. p. 117.

155) Om denne Benævnelse har sin Oprindelse af Forpligtelsen, at være forsynet med „fulde Vaaben" (J. Lov. III. 7.) eller „fulde Mænds Vaaben" (III. 4.), der hvilede paa Hærmændene og Styresmændene, eller den har Hensyn til Adelens, i senere Tid antagne faste Slægtvaaben: er vel ikke afgiort.

156) Herpaa have vi bl. a. et Exempel i Oversættelsen af Stedet hos Saxo, lib. V. "Ex servo liber, ex agresti *illustris* evaderat; at si *ingenuus* foret, Satrapa crearetur;" hos A. Vedel S. 100: „Er hand en Træl, da være sig siden fri; er hand en Almues Mand, da gives hannem Skiold og Hielm; er hand en Herremand, da slaaes hand siden til Ridder."

Hærmændene i Danmark synes saaledes at have været den fornemmere Classe af krigsøvede Jordeiere, som tiente til Hest, i fuld Rustning, og hvoraf den sildigere Adel for en stor Deel er udgaaet. Vi have nyeligen seet, at Adelens Skattefrihed for dens Gaarde allerede paa en Maade er et Princip i den jydske Lov; og vi finde i dette Princips fremskridende Udvikling en Kilde til Herregaardenes Udvidelse og Herrestandens Magt. At der i øvrigt ogsaa i Danmark blandt Adelbøndernes Classe, tidligere end man kiendte Hærmænds og Ridderes Navn, har været Slægter, som regnedes for ypperligere og fornemmere end andre: kunne vi ei tvivle om. Dette var en Egenskab, som det danske Folk har havt tilfælles med alle gothiske, eller skandinaviske og germaniske Stammer, og som ogsaa i Norge, hvor dog Odelsbondens Stand, Anseelse og Frihed bevaredes længere og i mere oprindelig Skikkelse, end i Danmark, heller ikke har manglet. Det vil af mange enkelte Træk i Nordens historiske Monumenter, baade Sagaer, Kongekrøniker, Diplomer og Love, kunne bevises (hvad ogsaa ovenfor er antydet) at vore skandinaviske Forfædre fra umindelig Tid af kiendte den samme tredeelte Forskiel i Stænder, som deres germanisk-gothiske eller tydske Frænder; nemlig den Høibaarnes, den Fribaarnes, og den Trælbaarnes Stand. At man i den førstnævnte maa søge den ældre Adelstand er klart nok. Den nyere begynder først der, hvor arvelige Fortrin og Rettigheder tillagdes adelige Slægter; men, som den vigtigste af disse for Landboforholdene, fremtræder fra ældgammel Tid den, at være ikke blot Herre over sig selv (hvad enhver Fribaaren var); men Herre over Andre, nemlig over afhængige (vornede) Jordbrugere. Herpaa beroede det, at Adelsmanden kunde hævde sin Stand. At være Herre over sine Svende og Huuskarle, var ikke nok; naar

han ikke eiede det, hvoraf han kunde underholde disse; og Eiendom, Formue, bestod i hiin Tid næsten kun i Jord.

De Spor, vi finde i Jydske Lov til en privilegeret Adelsstand, grunde vel ikke denne udtrykkelig paa arveligt Slægtfortrin; men at et saadant har ligget til Grund for Hærmandens personlige Forret, kan saameget mindre omtvivles, som Slægtadel, udtrykkelig adskilt fra Embedsværdighed, tydeligt omtales i Skaanske Lov[157]), og Adelstand ogsaa udtrykkelig nævnes, i Modsætning til den uadelige Fribaarne og Mægtige, allerede under Knud den Hellige[158]). Det sees tillige af J. Lov III. 20, at Styreshavnen (ɔ: Hovedgaarden i Havnelaget) i Regelen var et Slags arveligt Lehn, som faldt til Kongen, naar ingen ægtefødt mandlig Arving fandtes; og man har deraf ogsaa villet slutte sig til, at de vare Adelen forbeholdte[159]). Denne Slutning ansee vi dog for ikke tilstrækkelig begrundet. Antallet af de saakaldte Styreshavne (hvis Organisation vist nok gaaer længere tilbage i Tiden, end Hærmandsstanden) var uden Tvivl temmelig betydeligt; og der gives ikke engang noget Sted i Jydske Lov, (saa godt som den eneste Kilde til Kundskab om de her berørte Forhold i det 13de Aarhundrede) der udtrykkeligt kunde vise, at Styresmænd regnedes til Hærmændenes Classe; om man ikke dertil vilde regne Forskriften (III. 4. og III. 7.) at begge skulle have

157) Ikke synderlig til Fordeel for de Mægtige. "Dives & *præpotens* — cui non esset tutum resistere, aut propter *generis claritatem*, aut officii dignitatem, qualem **hethwarthman** in lingua patria nominamus." And. Sunesen. V. 21. Sk. L. V. 28. **hethwarthæ mæn** i Vitherlagsretten.

158) "Si quis *præpotens nobilis*, vel ignobilis." Dipl. R. Canuti 1085. (Dipl. Arn. Magn. I. p. 2. *Milites* nævnes i det mindste allerede i et Diplom af 1206. S. R. D. IV. 484; og hyppigen hos Saxo.

159) Rosenvinges Retshist. 2. Udg. I. S. 88.

fulde Vaaben (fuld Rustning). Ei engang forekommer det udtrykkeligt, at Styreshavne vare kongelige Lehn, eller med andre Ord, at det var Gaarde af Krongodset, udlagte til Underholdning af Havnelagets Styresmand eller Anfører; men man har uddraget denne Slutning af hiin Artikel, der bestemmer, at Styreshavne gaae i Arv i den mandlige Linie, dog kun til ægtefødte Sønner; og at hvor disse, eller anden mandlig Arving fattedes, der „arvede Kongen Styreshavnen." (III. 20.). I dette Lovbud opdager man i det mindste tydeligt nok, at det har været en Grundsætning for den gamle danske Vedtægtsret og Lovgivning: at fremme og begunstige Arvejordens eller Odelsgodsets Bevaring i Slægten; hvilket bl. a. ogsaa bestyrkes af de Fordele ved Ledingens Udredelse, som J. Lov tilstaaer Arvejord, fremfor Kiøbejord[160].

Da det nu tillige er meer end sandsynligt (hvad desuden i gamle, men mest udenlandske Kilder udtrykkelig berettes) at ogsaa i ældre Tid herskede den Vedtægt i Danmark, som i det Væsentlige er bleven gieldende til vore Dage, at Bondens Gaard udeelt tilfaldt een af Sønnerne[161]: saa kunde det synes rimeligt at antage, at samme Skik havde fulgt Hovedgaardene paa Adelsgodset. Dette synes dog i tidligere Aarhundreder ei at have været Tilfældet[162]; den modsatte

---

160) Antiquarum legum nostrarum hæc erat ratio, ut terræ genti, quantum fieri posset, conservarentur. *Indulgentia* igitur *in terras hereditarias* huic legum rationi bene convenit." Velschow. l. c. p. 122.

161) Velschow har meget fyldestgiørende udviklet Beviset herfor. anf. St. S. 128—30.

162) Det var i det mindste først under Christian III. (Reces 1547. c. 28) at et Kongebud fastsatte: at Adelens saakaldte Sædegaarde (som, i Følge Kong Hanses Haandfæstning, ikke maatte cies af nogen borgerlig) herefter skulde „blive hos Sværdsiden og hos Brødrene, med Ugedagstienere og det næste omliggende Gods." (Jvf. Rosenvinges Retshist. 2. Udg. I. S. 97. 235.)

Arvemaade maatte bl. a. bidrage til at hindre store Herregaardes Opkomst; imedens Adelens Stilling og denne Stands bestandig tiltagende Magt og Indflydelse, fra det 13de Aarhundrede af, paa en naturlig Maade maatte fremskynde de Adeliges vorende Erhvervelse af Fæstegods.

Foruden andre Maader, hvorpaa dette er skeet (ved Giftermaal, Kiøb af Private, m. m.) kan man ikke tvivle om, at en stor Deel Krongods efterhaanden, fra at være Lehn, er gaaet over til, ved Statens Forfald, Kongernes vorende Pengetrang og Afhængighed af mægtige Lehnsmænd m. m., at blive Adelsmænds (ↄ: Herremænds og kongelige Lehnsmænds) Eiendom. Endnu hører vel ogsaa Historien af den danske Stats Krongodser og kongelige Domainer til de vigtige Materier i vor Historie, der savne Undersøgelse og Oplysning fra Grunden af; men et tydeligt og afgiort Factum er det dog, at denne ældgamle, og eengang saa betydelige Deel af Statsindtægten og Kongernes Underhold for deres Person og Hof i det 14de og 15de Aarhundrede maa have lidt en stærk Aftagelse; uden at man derefter ret tydeligt seer, hvorledes den umaadelige Forøgelse af Krongodset i det 16de Aarhundrede i al sin Udstrækning er bleven anvendt. At imidlertid ogsaa en stor Deel af det seculariserede geistlige Gods i dette Aarhundrede lidt efter lidt er kommet under Adelens Herregaarde, kan der ikke tvivles om. I hiin ældre Periode fremtræde vist nok fornemmelig i den danske Historie de store Pantsættelser af hele eller halve Provindser (nemlig baade af Kongerens Indtægter af samme, og af de kongelige Borge og Slotte med deres tilliggende Gods og Ladegaarde, m. m.) til holsteenske og andre mægtige Lehnsmænd; deels for Pengelaan til Kongerne, deels for Leietropper, som disse paa saadan Maade, under Krigsvæsenets Forfald i bemeldte Periode, søgte at skaffe sig hos de

store Lehnsmænd[163]. Men netop denne Statens uheldige Tilstand i det 14de Aarhundrede, og den hermed forbundne Pantsættelse af næsten hele Riget til Fyrster og andre Lehnsmænd, der som Panteherrer raadede hver over sin Provinds, maatte ogsaa bidrage til at styrke og berige den ringere Adelstand, Ridderstanden eller Herremændenes Classe; da enhver af de Fyrster og Herrer, som havde Land i Pant, søgte at sikkre sig Bistand af de Adelige i Provindsen, der baade ved deres Besiddelser og ved deres Uundværlighed for Rytterstienesten, giorde sig mere og mere gieldende i Landet.

Netop denne Adelens Rostieneste, eller Krigstieneste til Hest, der blev eiendommelig for Standen, (nemlig saaledes, at Herremanden selv, med de Væbnere eller unge Adelige, der tiente paa hans Gaard, og med saa mange beredne Hofsvende eller Borgestuekarle, som han var pligtig at „ride med", drog i Marken) i Forening med Hovedgaardenes Befæstning, maatte give denne Stand en materiel Overvægt over Bondestanden, der var slet væbnet, og aldrig tiente til Hest. Denne Overvægt i en raa Tidsalder, under kraftløse Konger, der, med faa Undtagelser, ideligen veg og tabte Terrain i Monarkiets Kamp med Aristokratiet, er den sande Grund til at Vornedskab og Hoveri fra et i Fortiden naturligt, historisk og tildeels velgiørende Forhold, gik over til en, Landbo- eller Bondestanden meer og mere nedtrykkende, ikke sielden utaalelig Byrde. Da nu tillige Forholdene i det 14de og 15de Aarhundrede bragte Danmark og de danske Konger kun alt formeget i Berøring med Tydskland og tydske Fyrster, medførte dette ogsaa Indvandringen af en Mængde tydske Adelsslægter, der medvir-

---

163) Exempler paa dette Slags Lehnsforpligtelser, fra Erik Glippings til Christoffer II. og Valdemar III. Tid, ere hyppige nok. Endeel opregnes i Jahns Nordens Krigsvæsen i Middelalderen S. 90 o. fg.

kede til at danne en Deel af Landets Indretninger efter tydsk Skik og tydske Statsforhold. Om man end ikke kan sige, at dette fik nogen kiendelig eller giennemgribende Indflydelse paa Lovgivningen, saa har dog upaatvivlelig Forbindelsen med Tydskland ikke virket lidet til Uddannelse af den nyere danske Herrestand eller Adel, Indretningen eller Tilværten af de større samlede Adelsgodser eller Herregaarde, og Udviklingen af Vornedsforholdet imellem Herremænd og Fæstebønder; hvilket Alt tilhører, vel ikke i sin første Oprindelse, sine tidligste Spirer, i sit hele Omfang, men dog i en stor Deel af sin nyere Skikkelse, det 14de og 15de Aarhundrede. Det var i disse Aarhundreder at flere og flere tydske (især holsteenske og andre nedertydske) Adelsslægter forplantedes til Danmark, ved enkelte Personer af Familien, der traadte i Hof- og Krigstieneste, eller erhvervede Gods og Eiendom her i Landet. Man vil finde det let forklarligt, at Efterligning af de tydske Landboforhold, og Udvidelse af den mægtigere og privilegerede jordeiende Stands Rettigheder over den uselvstændige Classe af Jordbrugere, Landboer og Gaardsæder, ogsaa maatte befordres ved Adelens stærke Formerelse giennem Skud af udenlandske Familier. Ligesom det overhovedet fornemmelig er de to anførte Aarhundreder, som uden Tvivl de fleste historiske Grundtræk af Herrestandens Liv og Sæder tilhøre, saaledes som de giennem Folkesangenes Poesie ere opfattede og giengivne i en stor Deel af vore gamle nordiske Viser og Ballader: saaledes er det ogsaa i den samme Periode (hvis Begyndelse man dog kan sætte tilbage i det 13de Aarhundrede), at vi maae henlægge den egentlige Udvikling af det nyere Vornedsforhold i Danmark, Overgangen af saa stor en Deel af den frie Grundeiendom i Adelens Besiddelse, og den hele Indretning af de nyere Hoved- eller Herregaarde, saaledes som vi kunne finde den fuldstæn-

digen og diplomatarisk oplyst i det 15de og 16de Aarhundrede, og gienkiende den i det følgende, indtil vore Dage.

Vi kunne saaledes til Slutning i Korthed gientage: Vornedskabet havde en af sine tidligste Rødder i Forholdet imellem Jorddrotten, Grundeieren eller Adelsbonden, og den frigivne Træl, som han leiede Jord til; et Forhold, der ikke nødvendigen medførte stavnsbunden Ufrihed, men let kunde gaae over til en saadan Stilling. Mange Fribaarne traadte efterhaanden over i et lignende Forhold, især til Klostre og geistlige Stiftelser; og de af Jordeieren afhængige Fæstebønders Stand dannede den hele sildigere Landalmue eller Bondestand, i hvilken dog endnu længe et ikke ringe Antal Selveiere, eller frie og selvstændige Bønder vedligeholdt sig i Danmark. Det viser sig af flere historiske Kiendetegn, at indtil det 12te Aarhundrede, eller endnu henimod Midten af det 13de [164]), har den større Mængde af Landsbyernes Gaarde været i Adelbønders (ɔ: Selveieres) Hænder. At saadanne endog undertiden, og det fra det 13de til 15de Aarhundrede, i Danmark kunde udgiøre frie By-Menigheder, som Kongerne bevilgede egen Jurisdiction eller Birkeret (hvilket man ellers pleier at antage for en sildigere, og blot adelig Rettighed), viser os i det mindste et enkelt, mærkværdigt Exempel [165]). Til hine Tegn hører i øvrigt ogsaa

---

164) Den Rettighed, som J. Lov (III. 15.) meddeler Hærmænd eller Herremænd, viser tydeligt, at endnu dengang maa der have været Mange i denne Classe, der ikke eiede mere Jord, end en Adelbonde eller Selveier.

165) Christoffer I. bevilgede 1258. VI. Kal. Sept. (Sleswic, teste Domino Comite *Ernesto)* "*Bondonibus* de Hærrigstath omnes *consuetudines & iura*, que a dilecto patre nostro *rege Waldemaro* dinoscuntur plenius habuisse." Dette Privilegium bekræftede Erik Glipping i Nyborg, Kal. Aug. 1270. ("*Leges & jura forensia*, quæ et quas *villani* de Hærigstadh *de consuetudine habuerant ab antiquo* — concedimus & tenore presentium confirmamus"); Erik Menved, i Nyborg 1288; Christoffer II. i Vordingborg 1320; Hertug Val-

de meget hyppige Salg og Mageskifter af særskilte, mindre Jordstykker (Stuf, Ornum), som man finder Spor til fra de skriftlige Kilders tidligste Begyndelse; og disse Spor tiltage med de vedkommende Kilders Antal, saaledes at det bliver klart, at for en stor Deel har det været ved Erhvervelsen af saadanne, fra de i Fællesskab dyrkede Bymarker afsondrede Jord-Dele, at de større Hovedgaarde (curiæ principales) have dannet sig. Den hele Indretning af Landsbyerne, Agerskifternes Fordeling imellem Bymændene, og Agerbrugets Drift i Fællesskab og Trevangsbrug, giorde det næsten umuligt at afhænde eller bortskifte hele, halve eller Fierdingsboel, anderledes end med al den Jord, som tilhørte dem; hvorimod Særjorden (Stuv eller Ornum, som tilhørte Bonden uden for Fællesskabet) uden Hinder kunde skifte Eier.

Paa denne Maade, og ved Erhvervelsen af hele eller deelte Boel, dannede sig da, ligesom i Tydskland og Frankrige, saaledes ogsaa i Danmark, tildeels i Sverrigr, (men langt mindre i Norge) fra det 12te og 13de Aarhundrede af, en sildigere Herrestand, eller arvelig Adelstand, hvilken, ligesom de høiere Fribaarnes Stand i ældre Tider, maatte,

---

demar af Slesvig ("Danorum Sclauorumque Rex") i Nyborg 1327; Baldemar Atterdag i Nyborg 1353; Erik af Pommern i Nyborg 1415; („Vi vnne oc giue wore Bøndher i Hærætzstædt i Winning Herit liggendes alle swadane Priuilegia, frihet og nadhæ, som andræ biærkæ vppa land liggende haue oc nydhe i wore Rüghæ, thogh swo at scat, bædhæ, oc hwat thiænistæ wi aff them haue scule till wort slotz behoff, thet scall ware ther mett i alle madhe uforsymeth“). Ligeledes bekræftedes Herredssteds Birkerets Privilegium endnu af Christoffer af Baiern, i Odense 1442 og af Christian I. i Odense d. 31de Decbr. 1449. (Af Archiv Doc.) Da Herregaarden Ravnholt i Herrested Sogn (som fra Beg. af 15de Aarh., eller endnu tidligere, til 1622 eiedes af Familien Bild) har eller har havt Birkeret (D. Atl. III. 580), maa formodentlig Byen Herrested med dens Birketing efter Midten af det 15de Aarhundrede ved Kiøb være kommen under Ravnholt.

om den vilde gielde noget, hvile paa Jordeiendom. Under samme Forhold som i Tydskland opstode saaledes i Danmark Herregaardene, eller de større adelige Godser, ved Forening af samlede Bøndergaarde og sammenkiøbte mindre Jordstykker. Da Herregaardene i det 14de og 15de Aarhundrede, langt meer end tilforn, voxede til en større Udstrækning af samlet eller nærliggende Jordegods: tiltog ogsaa i samme Forhold Herrestandens Magt i Staten, som den frie Bondestand aftog i Antal, Betydenhed og Formue. Forholdet imellem Herremænd og Fæstebønder, og de sidstes Vornedskab og Hoveripligt, var i sig selv det gamle, grundet paa Jorddrottens Ret til at bestemme Vilkaarene for Leien af hans Eiendomsjord. Men dette Forhold var i Danmark, ligesom overhovedet i de fleste europæiske Lande, betragtet som privat, eller grundet paa ethvert Lands historiske Vedtægtsret. Det udviklede sig derfor af naturlige Grunde tungere og mere trykkende for Bondestanden, jo mere Herrestandens Magt tiltog og consolideredes. I tidligere Aarhundreder fandt Kongerne ingen Anledning til at indskrænke Adelens Rettighed over dens Gods og Jordeiendom; eller fulgte i saadanne Tilfælde, som næsten i alle ældre Tiders Love og Anordninger, Landets Skik og Folkets egen Vedtægt. Da Regenterne selv begyndte at føle deres egen Svaghed og Aristokratiets Magt: da var det for sildigt; og hvor det 14de og 15de Aarhundredes Haandfæstninger og Lovbud vedrøre Landboforhold, er det idelig mere og mere til Herrestandens Fordeel. Denne havde i Løbet af et Par hundrede Aar efterhaanden uddannet et Vornedsforhold i Danmark, der mest nærmede sig til den tydske Landboforfatning, især med Hensyn til Jordfællesskab, Hoveri og Herregaardenes Dyrkning; skiøndt ikke uden mangen national Egenhed i Jordskyld og andre Omstændigheder.

Naar vi saaledes ville opsøge og udvikle Vornedskabets

historiske Grund, komme vi altid til det Resultat, at det vel har sin Rod i meget fierne Tiders agrariske Forhold imellem Grundherren og Jordfæsterene; men at der hverken hos os eller i noget andet europæisk Land[166]), lader sig paavise et bestemt Tidspunkt, hvorfra Hørighed, Vornedskab, Livegenskab, Stavnsbaand, m. m. kunde siges at være paa eengang udgaaede, eller med eet at have antaget denne eller hiin Form, hvorunder vi forefinde saadanne Forhold i en eller anden ældre eller nyere Periode. At vi tillige finde disse Former, vel i Hovedtrækkene de samme, men overalt meer eller mindre usikkre og afvigende i de enkelte Rettigheder og Forpligtelser: viser ogsaa, at Retsgrunden til Hørighedsforholdet imellem Jorddrot og Landbo, Herremand og Vorned, o. s. v. for en stor Deel kun hvilede paa Autonomie, eller Vedtægtsret. I Tydskland, hvor endnu en stor Mængde af saadanne Vedtægter, eller Tingsvidner og Sandemænds Kiendelser, („Weisthümer") der bestemme og sige, hvad der er Ret og Pligt imellem Jorddrotten og Godsets hørige Bønder, ere skriftlig bevarede: bliver det saameget mere klart, at saalænge Fyrster og Regenter ikke med Magt greb ind i dette Slags gamle Rets- og Eiendomsforhold, beholdt de hyppigen og længe Charakteren af private Overeenskomster, eller af en Vedtægtsret, der i mange Tilfælde slet ikke havde nogen skreven Lov, eller

166) Mærkelige for den historiske Undersøgelse, i Henseende til Vornedskabets og Livegenskabets Oprindelse, ere bl. a. de slaviske Nationer. Man finder det ogsaa hos dem i Middelalderen i de sædvanlige Former; men nyere, indfødte Retslærde have søgt at bevise, at den hele Institution er unational, og først indført af de Tydske i Bøhmen, Polen og Rusland. (Jvf. W. A. Macieiowski's Sclavische Rechtsgeschichte; aus dem Poln. v. F. J. Buss. 1835. I. p. 137—46). Hvad i det mindste Pommern angaaer, finder dette dog hos Andre ingen Bestyrkelse. „Das Christenthum fand den grössten Theil der slavischen Bevölkerung als persönlich oder dinglich unfrei." Barthold Gesch. von Pommern. I. S. 511.

noget beseglet Brev, til Bestyrkelse. At der saaledes i Danmark ikke kan opvises noget egentligt Lovbud angaaende Vornedskab og Stavnsbaand, ældre end Christian V. Lov fra 1683, og at Lovbogen i dette Tilfælde næsten ikke har kunnet lægge nogen ældre, udtrykkelig Lovbestemmelse til Grund; imedens den historiske Tilværelse af Vornedskab med Hoveri, og forskiellige Spor til en stavnsbunden Indskrænkning af Landboernes personlige Frihed til at forandre Opholdssted, forekomme hos os i flere tidligere Aarhundreder: bekræfter, hvad hele Historien om Vornedskab og Livegenskab lægger for Dagen, at omskiftende Vedtægt og hyppig Vilkaarlighed har fulgt Landbostanden i dens Stilling til den jordeiende Adel eller Herrestand, saa langt op i Tiden, som man kan forfølge det nyere Landbrugs Historie.

Hos os maatte og kunde vi, af de ovenfor nævnte Aarhundreders (det 14des, 15des og 16des) endnu langt fra ikke tilstrækkeligt undersøgte og benyttede diplomatariske Kilder, udrede en historisk Fremstilling af de her omhandlede Landboforhold, i de tidligste Perioder, hvori historisk Vished og Klarhed nogenlunde vil være at opnaae. Ville vi derimod gaae længere tilbage i Tiden, da maae vi altid for en stor Deel nøies med Hypotheser og Slutninger. Vil man forsøge at bringe disse til Sandsynlighed — om end ikke fuld Sikkerhed — da maa man heller ei forsømme den rige Kilde til oplysende Sammenligning med andre, tidligere cultiverede Landes nær beslægtede agrariske Forhold. Blandt disse frembyder, som nylig bemærkedes, Tydskland, med sine overhovedet fra Frankernes og det frankiske Riges Forfatning udgaaende Landboforhold, vist nok den nærmeste Liighedsgrad med Danmarks sildigere Vornedskab, Herrestand og adelige Godser, tilligemed disses stavnsbundne eller i alt Fald hoveripligtige Fæstebønder. Disse Forhold ere i Tydskland vel, i deres Grundideer ældgamle;

men ogsaa her have de udviklet og udvidet sig giennem mange gradviis omskiftende Former; og de nyeste af disse ere neppe mange Aarhundreder ældre, end de tilsvarende danske. Kun den egentlige Arve-Adel — naar vi hermed forbinde Begrebet om en, ved sikkre Slægtregistere og faste Slægtvaaben og Slægtnavne, tilstrækkeligt fra det øvrige Folk kiendelig og adskilt privilegeret Stand — er i Danmark langt sildigere, end i Tydskland. Dens historiske Existents vilde imidlertid uden Tvivl i vort Fædreland fremtræde tidligere, end nu: dersom Forfædrene ikke ogsaa i denne Sag havde røbet den Ligegyldighed i skriftlige Monumenters Udfærdigelse og Bevaring, der synes at have været et fra den tidligste Culturperiode i Danmark temmelig almindeligt og herskende Træk hos Nationen.

Udsigt over Indholdet.

Om Landsthinget var Adelens almindelige Værnething paa Christian den Tredies og Frederik den Andens Tider:

af

Overrets-Assessor P. V. Jacobsen,
Committeret i det Kongelige Rentekammer.

I en meget lang Tid er det blandt vore historiske og retshistoriske Forfattere antaget som en afgiort Sag, at Adelens almindelige Værnething, det vil sige: den Domstol, hvorved en Adelsmand i Almindelighed skulde søges i første Instants, i ældre Tider var Landsthinget, og at den Adelen fordeelagtige Uliighed i Indbyggernes Kaar, som man har fundet Spor af næsten overalt i vor Middelalders Historie, ogsaa viste sig i dette Punct. Nær ved denne Sætning laae fremdeles Betragtninger over, hvor uretfærdigen Adelen var ophøiet over Almuen; hvorledes en Adelsmand havde været anseet for god til at stævnes for de almindelige Domstole, der, ligesom selve Loven, burde være lige for Alle; og at derimod den, som meente sig forurettet af en Adelig, havde været nødt til at anvende særdeles Bekostning og Tid paa Processen mod ham, ved at maatte udføre denne Tvist for Landsthinget, hvor Dommerne, eller de, som styrede Retten, tilmed ligeledes vare Adelige, af hvilken Stand, som Man endvidere forudsatte, naturligviis den Ene ikke gierne dømte den Anden imod; saa at det Hele i hine Tider altsaa løb ud paa, at en Uadelig saa

godt som aldeles ikke skulde kunne vente at faae Ret imod en Adelsperson[1]).

I det sidste Skrift[2]), hvor den Sætning er opstillet, at Adelens almindelige Værnething var Landsthinget, men i hvilket fortrinlige Værk i øvrigt de nysanførte Consequentser ikke ere fremførte, er det tilføiet, at hiin Sætning vel ikke udtrykkeligen findes lovhiemlet; men at den synes stiltiende erkiendt i Perioden fra 1522 til 1588, t. Ex. i Bestemmelserne om Hiemmel i Christian den 3dies Coldingske Reces Art. 12, hvorhos dog den lærde Forfatter mener, at denne Rettighed vel kunde være ældre end bemeldte Tidsrum. Jeg veed ikke, at der paa Prent er anført anden Støtte for Sætningen, end det nysnævnte Lovsted. Derimod har det ovennævnte Værks Forfatter senere, som en Følge af Samtaler mellem os om denne Gienstand, havt den Godhed at henvende min Opmærksomhed paa de sidste Capitler i de af den fyenske Adel oprettede, i Aaret 1547 af Christian den 3die stadfæstede Vedtægter. Jeg mener imidlertid, at saavel disse, som den 12te Artikel i den coldingske Reces, kunne og maae forklares paa en saadan Maade, at de intet Beviis afgive for den ovenommeldte Sætning.

Recessens 12te Artikel[3]) forudsætter tydeligen, at det tidligere ofte havde været Tilfældet, at En optraadte under den

---

1) Jvfr. især Brorsons Forsøg til Lovens 1ste Bogs Fortolkning, 1ste Bind S. 589—90.

2) Etatsraad Kolderup-Rosenvinges Grundrids af den danske Retshistorie, 1ste Deel, S. 123.

3) Kilden til de tre første Artikler i Christian den 5tes Lovs 1ste Bogs 11te Capitel. Bestemmelserne, der forresten allerede forekomme i den Dronningborgske Reces af 1551, Artikel 4, lyde saaledes (Rosenv. Udg. af Recesserne, S. 259—60): „Hwo som Hemmel will were til Tinge eller udi nogen Rettergang, paa sine egne oc (Recessen af 1551: eller) sit Herskabs Wegne (Recessen 1551 tilføier: eller paa nogen andens Wegne), oc will thermett drage andre frann sin Ret, tha skal

Sag, som forhandledes imellem tvende Andre, og erklærede, at den Sagsøgte havde udført hvad der var Tale om efter Bemyndigelse fra ham, den Intervenerende, efter hans Befaling, Anmodning eller deslige; samt at Følgen heraf var bleven, hvad der var Hensigten, at Sagen imod den Sigtede maatte hæves og en ny Sag begyndes imod Intervenienten ved dennes Værnething; hvoraf fløs, at Sagsøgeren havde spildt Tid og Penge paa den første Sag og sandsynligviis ikke sielden, ved alle disse Uleiligheder, lod sig afholde fra al videre Forfølgning af sin Ret. Dette gaaer Bestemmelsen i Artiklen ud paa at forebygge, i det den befaler, at for Fremtiden Enhver, der saaledes intervenerer, skal, naar Sagen derefter vendes imod ham, i Stedet for mod den først Sagsøgte, dog undergive sig Dom ved den Ret, hvorved Sagen fra først af er anlagt. Vi tale her Intet om, hvorvidt denne Bestemmelse paa hine Tider var rigtig og hensigtsmæssig, og endnu mindre om hvorledes dens Indhold, der er optaget i Christian den 5tes Lov, kan, tillige med sine Forudsætninger, bringes i Harmonie med vore nugiældende Retsanskuelser. Derimod maa det, hvad den her omhandlede Materie angaaer, bemærkes, at Lovstedet ikke engang udtrykkeligen omtaler, eller i alt Fald ikke alene omhandler

---

then, som saa hembler, strax personligen stande udi samme Sted under samme Forfølgning, oc lide oc undgielde hues Lougmaal udi samme Ret kandth forfølgis, paa thet ingen Mandtz rette Dele skal spildis. Oc skal ingen Hiemmel staa for fulde uden then, ther wederhefftig er, eller fuldmyndig aff then, ther bør at sware ther til met Rette. Ingen skal heller fremskicke sit Hiemmelsbreff til Tinge, uden hand sender thet Bud therhoss, som fuldmyndig oc mectig er, strax at skulle gaa i Rette, som forskreffuit staar.« Iøvrigt er udentvivl Kofod-Ancher den første, der, i Fortalen til Arnesens »Indledning til den gamle og nye islandske Rettergang«, har, ved sine Bemærkninger om den coldingske Recesses Art. 12 og Christian den 5tes 1—11, givet Anledning til den Mening, at Adelsmandens sædvanlige Værnething var Landsthinget.

Adelsmænd, som dem, der hidtil som Hiemmel for en Sagsøgt skulde have attraaet at drage Sagen fra den Ret, hvorved den Fornærmede havde anlagt Søgsmaalet, og nøde ham til at begynde en ny Proces ved Hiemmelsmandens Værnething; og end mindre antydes det med nogetsomhelst Ord, at det Thing, som Man saaledes skulde ville drage Sagsøgeren hen til, var Landsthinget. Det er øiensynligt, at Sagsøgeren maatte komme til at spilde baade Tid og Bekostning — „hans rette Dele spildes" — naar han skulde lade Sagen imod sin første Modpart falde, og begynde den forfra med en Anden paa et andet Sted, selv om dette kun var et By-, Herreds- eller Birkething, ligesom den Domstol, hvorved Sagen først var anlagt. At Tidsspildet og Anvendelsen af Bekostning vilde blive endnu større, hvis det var Landsthinget, hvorved han havde at begynde det nye Søgsmaal, giør Intet til Sagen. Naar hiin Sætning allerede indeholder en tilstrækkelig Grund til Lovbestemmelsen, kan Man ikke sige, at Artiklens Motiver nødvendigen medføre den Forudsætning, at det var Landsthinget, hvor Vedkommende havde søgt at bringe Sagen hen, og altsaa ikke heller, at denne Vedkommende — Adelsmanden som Man meente — maatte antages at have havt Landsthinget til Værnething.

De saakaldte fyenske Vedtægter kunde synes at afgive et mere bestemt Argument for den Sætning, hvis Rigtighed her bestrides. Her[4]) siges nemlig vistnok, at Adelsmanden i Fyen

[4]) Efterat det i 18de Capitel er sagt, at Adelen i Fyen har vedtaget, tyvende Dag Juel at besøge Landemode i Odense efter gammel Sædvane, og at Enhver skal have fri Leide til at besøge dette Møde for hvad Sag han end kan være falden, bestemmes i det følgende Cap. 19, foruden Boden for ikke at indfinde sig ved Mødet, at enhver Adelig, der har Sag imod en anden Adelsmand, skal tage Stævning af Landsdommeren 14 Dage i Forveien, og den, som stævnes, skal

skal søges til Landemode. Men for det første tales her ogsaa kun om et saadant, ikke om Landsthinget, hvorved jeg ikkun — forsaavidt Man af hvad der i det 19de Capitel findes om, at Stævningen til Mødet skal udtages hos Landsdommeren, kunde ville udlede, at der ved „Landemode" maa være tænkt paa Landsthinget, hvorved Landsdommeren var ansat — bemærker, foruden at hiin Benævnelse for dette Thing vilde være aldeles usædvanlig, endvidere at den nysberørte Bestemmelse dog ikke viser Andet, end at Landsdommeren ligesaa vel havde Noget at giøre med Styrelsen af dette Landemode, som ellers med Landsthingets; hvilket i sig selv var aldeles naturligt, da ogsaa han som Adelig skulde møde der. Men dernæst maa det ogsaa erindres, at der i alt Fald i de omhandlede Capitler blot er Tale om et imellem de fyenske Adelige vedtaget Forum for de Trætter, de selv indbyrdes maatte være komne i. Det er ganske begribeligt, at de, naar de saaledes ønskede alle slige imellem dem selv opstaaede Tvistigheder afgiorte paa een Tid og eet Sted, maatte vedtage, at dette, der umuligen kunde lade sig giøre ved et enkelt af de mange forskiellige Herredseller Birkething i Fyen, skulde skee paa den anførte Maade. Hvis Landemodet betragtedes som et extraordinairt Tribunal, forskielligt fra det egenlige Landsthing, bliver Alt endnu naturligere. Men om Man endogsaa forudsætter, at der ved „Landemode" er meent det sædvanlige Landsthing, godtgiør dette

da stande til Rette, efter som menige Ridderskab finder; møder han ikke, skal der dømmes paa Sagen efter den Parts Breve og Beviisligheder (Documenter), som giver Møde. Endeligen indeholder det 20de Cap., at, naar der kommer Tvist imellem Riddermændsmænd (Adelige), skulle to eller flere gode Mænd søge at forlige dem; ville de ikke lade sig sige, skulle de gode Mænd være berettigede til at paalægge begge Parter, under Straf af Orbodemaal, at holde sig fra Strid indtil Sagen indkommer for Landemode. (Christian den 3dies Historie, den danske Oversættelse, 2den Deel, S. 203—4).

— efter det Nysanførte — ingenlunde, at Adelen, enten i Fyen eller andensteds i Danmark, havde Landsthinget til Værnething. Man seer blot, at den fyenske Adel vedtog, og Kongen approberede, at de i deres indbyrdes Tvistigheder, altsaa i nogle særegne Tilfælde, skulde søge hinanden i første Instants ved bemeldte Tribunal, hvilket Spring over den sædvanlige Underret saameget mindre kunde for disse specielle Tilfælde møde stor Betænkelighed, som det paa den Tid ikke sieldent hændtes, at stridende Parter, Almuesfolk saavelsom Adelige, strax søgte endog til Kongen og Rigsraadet i Stedet for at gaae Instantserne igiennem; Noget, hvorimod der vel stadigen udgik Forbud, men som dog ligesaa stadigen gientog sig.

Man vil udentvivl, efter disse Bemærkninger, være enig i, at de omhandlede Bestemmelser lade sig godt fortolke uden at Man behøver at tage sin Tilflugt til den Sætning, at Landsthinget har været Adelens almindelige Værnething. Men at dette sidste virkelig ikke heller har været Tilfældet paa Christian den 3dies og Frederik den 2dens Tid, fremgaaer tydeligen af flere Kongebreve m. v. fra hiin Tid. Af nogle blandt disse, som tildeels ogsaa i andre Henseender indeholde Adskilligt, der ikke er uden Interesse, skal jeg her meddele Indholdet.

Saaledes findes der i Cancelliets Tegnelser[5]), under 10de Juli 1556, Breve til Lehnsmændene Jørgen Rosenkrands, Niels Juel og Otto Brade, indeholdende, at Kongen er kommen i Forfaring om, at N. N.[6]) skal bruge stor Handel og adskillig Kiøbmandskab, Kongens og Kronens Borgere og Kiøbstædmænd til Skade og Forprang, imod Recessen og deres Privilegier og Friheder. Kongen beder derfor og vil, at Lehnsmanden strax forfarer al Leiligheden derom (alle Omstændighederne); og skulde Varerne, Vedkommende saaledes

---

5) No. 5, fol. 72.

6) Respective: Iver Friis, Jørgen Rantzow og Jørgen van Raad.

imod Recessen og Kiøbstædernes Privilegier havde handlet med, eller deres Værdi, være forbrudte til Kongen; „Og at Du derfor strax reiser Dele paa ham (anlægger Sag imod ham) og uden al Forsømmelse forfølger Sagen til Herredsthing, Landsthing og for Rigets Cantsler, saa at Vi faae hvad Os bør med Rette, eller og Indførsel i hans Gods" o. s. v. I et andet Brev af samme Datum til Erik Bilde til Lindved siges, at Kongen er kommen i Forfaring om, at Fru Sophie, Jacob Hardenbergs Enke, skal bruge stor Handel og Kiøbmandskab, især med Øxne, Kongens og Kronens Borgere og Kiøbstædmænd til Skade og Forprang o. s. v. Kongen paalægger derfor Bilde strax at forfare, hvormange Øxne hun i Aarets Løb (1556) har ladet drive ud af Landet, flere end hun kunde stalde paa eget Foder og hos sine egne Bønder, der ere pligtige at holde Fodernød, og saamange flere hun havde ladet uddrive, skulde være forbrudte til Kongen; „at Du derfor strax reiser Dele paa hende for forskrevne Faldsmaal og forfølger det uden al Forsømmelse til Herredsthing, Landsthing og for Rigets Cantsler, saa at vi faae hvad Os bør med Rette" o. s. v.[7]).

[7]) Nogle Breve af 13. April og 29. Mai 1557 (Tegn. 5,184 og Reg. 6,219 samt 220—21) vise Sagens videre Fremgang. Kongen fik Domme over Fru Sophie; derefter forfulgtes Sagen ved den Executionen forberedende Proces, der kaldtes Rigens Ret; og Ridemænd — ɔ: Adelsmænd udnævnte til at foretage en Execution — skulde til at udføre denne hos Fru Sophie, da Frands Bilde til Søeholm, Erik Rud til Fuglsang og Erik Rosenkrands til Hvolse, som havde forpligtet sig til, for de Øxne, hun ulovligen havde ladet uddrive (et Antal af ikke mindre end 1045 Stykker), at betale Kongen 6260 Daler, foruden „Kost og Tæring" (Sagens Omkostninger) 300 Daler, erlagte disse Summer til Kongen. Denne transporterede derefter, ved Brevet af 29 Mai 1557, al sin Ret efter Dommene og Ridebrevet til de tre nysnævnte Adelsmænd. Iøvrigt havde Fru Sophie desuden talt ilde om Christian den 3die til Kongen af „Englands og Spaniens" (Philip

Fremdeles kan paa samme Maade mærkes et Brev fra Frederik den 2den til Otto Krumpen, dateret Koldinghuus 2 Febr. 1561[8]). Dette viser, at Axel Arnfeldt til Palsgaard klageligen for Kongen havde berettet, at hans Søstersøn, Otto Gyldenstierne, for nogen Tid siden havde ihielslaget sin egen Broder, Niels Gyldenstierne, og for samme Gierning ikke givet Slægt eller Venner et godt Ord, meget mindre stillet dem tilfreds derfor (med Bøder); hvorimod han endogsaa truede bemeldte Axel Arnfeldt, og slog og overfaldt dennes Tienere og Folk, og i andre Maader giorde ham stor Fortred. Kongen byder nu Otto Krumpen, med det allerførste at fordre Otto Gyldenstierne for sig, at forfare alle Omstændighederne og „tage Haanden af ham" (modtage hans med Haandtag forbundne Løfte), at han ikke vil befatte sig med Axel Arnfeldt og dennes Tienere og Folk med Ord og Gierning „og hvad han haver ham at tiltale, det skal han forfølge til Herredsthing og Landsthing med Lov og Ret og ikke anderledes"[9]) o. s. v.

Endnu kan her bemærkes en Skrivelse af 3 Octbr. 1566[10]) til Jørgen Rosenkrands, hvori Kongen underretter denne om, at han har erfaret, at Christopher Lauritsen for nogen Tid siden voldeligen skal være inddragen i Hagested og have forviist Erik Westenies Hustrue af Gaarden, slaaet hendes Pige og ihielskudt Westenies Karl, og endnu fremdeles, med andre af Erik Westenies Svogre, truer og undsiger ham og hans

den 2dens) Statholder i Geldern og til en fremmed Kiøbmand, som hun vilde tilskynde til at tage sig denne Sag an. Hun blev kun benaadet for alt dette efter Forbøn fra Dronning Dorothea og den daværende Prinds, senere Konge Frederik den 2den.

8) Tegnelser, 7, 617—18.

9) Otto Krumpen skulde endvidere paalægge Otto Gyldenstierne, at stille Broderens Slægt tilfreds for Manddrabet.

10) Tegn 9, 61—62.

Folk. Der tilføies, at, efterdi Kongen ingenlunde vil eller kan tilstede, at slig Vold skeer mellem hans Adel og Undersaatter, befales Jørgen Rosenkrands, at fordre Erik Westenie og hans Svogre for sig, samt at paalægge dem, „ikke at befatte sig med hinanden" og at de udføre hvad de have sammen at udrette, til Herredsthing, Landsthing, og efter Loven, og ikke paa andre Maader" [11]) etc.

Det kan fremdeles erindres, at der under 24de Febr. 1579 [12]) afgik Ordre til Claus Glambeck at tiltale en Herremand Christen Prip, der havde skudt en Hiort paa Kronens Eiendom i Skanderborg Lehn, ved Herredsthing, Landsthing og for Rigets Cantsler.

Endvidere findes i Cancelliets Tegnelser [13]) fra Mai 1561 et Brev angaaende en Hans Mule, hvis Forfædre vare af Christian den 1ste benaadede med Adelsfrihed, og som havde ihielslaget en Borger i Odense, hvisaarsag han var sagsøgt ved Bythinget sammesteds. Borgemester og Raad befaledes imidlertid nu, med Henhold til Bestemmelsen i Christian den 3dies Reces, ifølge hvilken Ingen skal dømme paa nogen Riddersmandsmands Liv eller Ære uden Kongen og Rigets Raad, ei at tilstede Forfølgning over Hans Mule i denne Sag, men at indsætte den for Kongens og Raadets Dom. Det synes heraf at fremgaae, at Sagen, hvis den ikke havde angaaet Mules

---

[11]) Iblandt mere paalægges det dernæst Jørgen Rosenkrands at indmane Christopher Lauritsen i et Herberg i Aarhuus, og betyde ham at holde et redeligt Indleiger og ikke at drage ud deraf, førend Rosenkrands faaer nærmere Besked desangaaende fra Kongen. I øvrigt dræbte Erik Westenie selv, 14 Aar senere, nemlig den 29de Juli 1580, Christopher Lauritsen. Denne sidste Bemærkning skylder jeg Hr. Cand. Begtrup.

[12]) Jydske Tegn. 2, 19.

[13]) Tegn 6, 442. Ifølge mine Excerpter maa jeg antage, at ogsaa et Brev

Liv og Ære, kunde have været foretaget ved den førnævnte Underret, Bythinget.

Endelig kan jeg endnu paaberaabe mig tvende Processer, som — efter de Helsingørske Raadstue- og Thing-Protocollers Udvisende — i Aarene 1573 til 1574 bleve i nysnævnte Kiøbstad anlagte af Bastian Hulsebrok, Borger i Malmøe, som Arving efter den berømte Christiern Pedersen, imod Fru Giørvel Gyldenstierne, angaaende hans Ret til en Eiendom i Helsingør, hvorpaa ogsaa hun giorde Prætention. Navnlig under den sidste af disse Processer lod hun møde ved tvende Befuldmægtigede for Bythinget, og forsaavidt hendes adelige Medarvinger angik, der ikke vare mødte, blev det ikkun releveret, at disse ikke vare blevne stævnede. Denne Sag, i hvilken iøvrigt ogsaa Peder Oxe, skriftligen, intervenerede, blev imidlertid, efterat den flere Gange havde været omhandlet og udsat, endeligen afgiort ved mindelige Overeenskomster.

Hvis der, efter de anførte Documenters Indhold og Ord, endnu skulde være nogen Tvivl om, at Adelsmænd i den omhandlede Periode i Almindelighed kunde søges ved den for alle Undersaatter fælleds første Instants, nemlig ved det sædvanlige Herreds- eller Bything, synes i alt Fald den her efterfølgende Dom [14]) at maatte bringe slig Tvivl til aldeles at vige, idet den viser, at en Sag imod en Adelig er, efter dennes udtrykkeligen fremsatte exceptio fori, af Kongen henviist til Herredsthinget. Jeg meddeler Dommen in extenso, kun i nu brugeligt Dansk.

af 1573 i jydske Tegn. 1, 12—13, temmelig tydeligt viser, at Adelige vare i 1ste Instants at indstævne for Herredsthinget; men jeg har ikke i sin Tid optegnet mig Brevets Indhold detailleret, og har nu ikke havt Leilighed til nærmere at eftersee det.

14) Tegn. 4, 13.

„Vi Christian o. s. v. giøre alle vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1552, Onsdagen post Pauli conversionis, her paa vort Slot Dronningborg, i vor egen Nærværelse, nærværende Os elskelig Johan Friis, vor Cantsler, Erik Banner, Danmarks Riges Marsk, Hr. Otto Krumpen Ridder, Byrge Trolle, Jørgen Lykke og Axel Juel, var skikket Os elskelige Albret Gøye, vor Mand og Tiener, og havde for Os i Rette stævnet Iver Friis, vor Mand og Tiener, paa den anden Side, for 250 Mark Pendinge, som Iver Friis skulde have oppebaaret af ham for tvende Gaarde i Siælland i Liunge Herred, hvilke 250 Mark Albret Gøye havde givet Iver Friis, endskiøndt hans Fader, Hr. Mogens Gøye, tilforn havde fornøiet og betalt Mester Anders Glob samme 250 Mark, som han beviste ved hans Qvittants. Dertil svarede Iver Friis's Befuldmægtigede og meente, at dersom han havde ham Noget at tiltale i denne Sag, skulde han tiltale ham derom til hans Herredsthing og Landsthing, med flere Ord og Tale, som dem paa begge Sider derom imellem løb. Da, efter Tiltale, Svar og Sagens Leilighed, sagde Vi derpaa saa for Ret, at hvad bemeldte Albret Gøye har Iver Friis at tiltale i den Sag, skal han tiltale ham til hans Herredsthing og Landsthing, og da derom at gaae saameget som Lov og Ret er. Givet Aar, Dag og Sted som foran skrevet staaer."

I det Foregaaende har jeg naturligviis ikke talt om det særdeles Værnething, Adelen havde i Sager angaaende Liv eller Ære; det var for Kongen og Rigsraadet han skulde søges i slige Sager. Ei heller tør jeg med Vished paastaae, at Adelens almindelige Værnething ikke senere i Tiden blev Landsthinget, skiøndt jeg ikke troer, at en saadan Forandring, der da igien ved

Souverainitetens Indførelse skulde være gaaet over til det Ældre, nogensinde er indtraadt. Nogle Lovbud, navnligen fra Christian den 4des Tid, synes vel snarere, end de før omhandlede Bestemmelser i den Coldingske Reces og de fyenske Vedtægter, at gaae ud fra den Forudsætning, at Landsthinget var Adelens Værnething. Imidlertid tale igien ikke faa Bestemmelser i den nysnævnte Konges Love derimod. Jeg har ikke, og mindst paa dette Sted, turdet indlade mig paa den udentvivl ikke lidet vanskelige Fortolkning af de flere hidhørende, tildeels meget utydelige Bud i denne Konges omfangsrige Lovgivning; jeg har kun villet bringe denne Sag paa Bane, og ved at omhandle den med Hensyn til et Tidsrum, om hvis Retstilstand jeg er i Besiddelse af endeel Detail-Noticer, der i denne Henseende ere af Vigtighed, villet give en Impuls til Spørgsmaalets Undersøgelse i det Hele.

Om Romernes Coloner, eller Fæstebønder, i den sildigere Keisertid, tildeels efter Savigny; med et Blik paa de ældre romerske Landboforhold,

af

C. Molbech.

Det er Tilfældet med den historiske Undersøgelse og Behandling af Romernes Landvæsen og Agerbrug, i enhver Literaturperiode, lige indtil vor Tid, at man overhovedet enten nærmest har holdt sig til Landbruget selv, uden at tage synderligt Hensyn til de agerdyrkende Folkeclassers Tilstand og personlige Forhold i Staten: eller man har indskrænket sig til enkelte Materiers, enkelte Tidsrums Undersøgelse, nærmest fra Retsvidenskabens, eller dog særdeles fra det retshistoriske Standpunkt. En almindelig Historie af Landvæsenet og af den agrariske Forfatning i den romerske Stat, giennem alle dens Perioder, er et Arbeide, der ligesaavel endnu mangler os, som en almindelig Historie af det nyere Europas Vornedskab og Livegenskab. Det er derfor ikke uden betydelig Vanskelighed, at kunne, i den her fornødne Korthed, sige noget fyldestgiørende om den agerdyrkende Stand hos Romerne, og dens forskiellige Vilkaar før det Tidsrum, som det sildigere Colonat tilhører; hvilket saaledes endmere maa tiene til at undskylde Manglerne i efterfølgende Linier.

Ville vi gaae tilbage til Republikens ældre Tider, da finde vi romersk Grundeiendom af en tredobbelt Natur og Oprindelse. Den var enten Statens, Bymenigheder-

nes, eller enkelte Borgeres. Den første udgiorde, fra de alleræld ste Tider af, den saakaldte ager publicus (der nærmest kan lignes med det nyere Europas Krongods eller Domainer). Hvorledes i Kongernes og Republikens Perioder de romerske Statsjorder efterhaanden ved Erobringer, ved Arv og Kiøb forøgedes — hvorledes de brugtes, skiftedes, formindskedes — hvilke, for Staten farlige Bevægelser, der længere hen reiste sig af en uliig Jordfordeling, af et Misforhold i Formuestilstanden, der især faldt tungt og trykkende paa den i Staden Rom vorende Folkemængde af ringere Stand, m. m. — dette maae vi overhovedet forudsætte som bekiendt; og nøies med, her i største Korthed at angive enkelte, vigtigere Træk.

En ældgammel Tradition berettede: at ved Roms tidligste Oprindelse deeltes det occuperede Land i tre lige Parter, hvoraf een skiftedes i Lodder paa to jugera[1]) (et Jordmaal, 240 Fod langt, 120 Fod bredt; saaledes omtrent en halv Tønde Land) blandt Borgerne; een Deel henlagdes til Kongen og Gudstienesten; den tredie til Fællesjord eller Statsjord, der oprindeligen synes at være anvendt allene til Græsning; men siden paa flere Maader udvidedes til store Landstrækninger. Borgerne havde fuld Eiendomsret (dominium) over den dem tildeelte private Jord, (patrimonium) hvis høist indskrænkede Størrelse i en tidlig Periode dog ingen af de romerske Forfattere kalder i Tvivl. Man indseer imidlertid let, at selv den Tids omhyggeligste Dyrkning med Spaden kunde ikke giøre en saa liden Jordlod tilstrækkelig til en Families Underholdning. Der skeete saaledes af og til flere Markuddelinger; ogsaa efterat der, tildeels paa Tribunen Licinius Stolos Forslag, var indrømmet hver enkelt Borger 7 jugera[2]). Saaledes gik af den

[1]) Jvf. *Varro* de re rustica I. 10. *Plin.* Hist. Nat. 18. 2.

[2]) *Columella* de re rustica. l. I. 3. 10. Jvf. *Livius* V. 30.

i Tidens Løb udvidede ager publicus efterhaanden en meget stor Deel (ikke altid paa lige lovlig Maade) over i privat Besiddelse; i det større og mindre Lodder af Statsjorden anvistes, solgtes, bortfæstedes, først til Patricierne, siden ogsaa til Plebeierne under Forpligtelse af en fast Landskat, der i Almindelighed udgiorde en Tiendedeel af Jordens Grøde, og en Femtedeel af Træfrugt og Viinhøst. Efterhaanden forsvandt saaledes saagodt som den hele Statsjord af Republikens umiddelbare Besiddelse. Borgerne bleve, mod en aarlig Jordskyld (vectigal), Besiddere (possessores) af ager publicus, med den videste Brugsret; imedens Staten beholdt Overeiendomsret (jus dominii) og forbeholdt sig en Ret til at reducere eller tilbagetage Statsjorderne; hvilken dog i Republikens Tid meget sielden udøvedes. Stundom derimod nedsattes endog Landskatten; men Staten forbeholdt sig dog altid i det mindste en ringe aarlig Afgift, som et Slags Lehnskiendelse[3]).

Allerede tidligt opstode Misforhold i Jordeiendommenes Størrelse, som med den voxende Folkemængde bleve end mere følelige. De rige Patriciere havde lettest ved at samle uforholdsmæssigt store Jordbesiddelser. Allerede noget over halvfierde hundrede Aar efter Statens Stiftelse fandt man det nødvendigt, at indskrænke dem ved Lovforbud; men allerede da var ogsaa Rigdommen hos hiin romerske Grund-Adel saaledes voxet, at man giorde det høieste Maal for Jordbesiddelsen 250 Gange saa stort, som de romerske Borgeres tidligste Jordlodder[4]). De Følger, man havde lovet sig for Almuen af disse

3) Testandi caussa publicum agrum esse. Livius lib. 31. c. 13.

4) Den første lex agraria af Licinius Stolo (foreslaaet A. U. C. 378, eller 376 før Chr.) bød: at Ingen maatte besidde meer end 500 jugera (eller, efter et sildigere Tillæg, i det høieste 1000, om han havde 2 Sønner); samt 100 Stykker stort og 500 Stykker smaat Qvæg. Det hører til de mærkelige Træk i de saakaldte Licinianske Loves Historie, at deres Ophavsmand selv blev dømt for deres Overtrædelse (Liv. VII. 16).

i sig selv naturstridige Indskrænkninger, udebleve. Ingen Magt i Verden kan byde over Erhvervelsens og Formuetilstandens frie Udvikling. Republiken var ogsaa i Grunden lidet tient med, at en stor Mængde, med Agerbrug ubevante Fattige pludselig bleve Jordeiere, for snart igien at skille sig ved den Eiendom, de ikke forstode at bruge. Misforholdet vedvarede og tiltog, tilligemed dets Følger: Rigdom og Ødselhed hos Nogle, Armod hos Mængden. Andre endnu skadeligere Følger udviklede sig. I den ældste Tid havde enhver Jordeier dyrket sin lille Lod med egne, med Familiens Hænder. Fordelen af en saadan omhyggelig Dyrkning af smaa Eiendomme, med en Jordbund, der, saaledes som den romerske Campagna, er af vulkansk Oprindelse[5]), have gamle og nyere Forfattere været enige om at antage[6]). Skikken vedblev vel (som man seer af Varro's Bog, I. 7.) hos de Fattige. Hos de større og rige Jordbesiddere maatte man derimod snart gribe til Hielp af Slaver, undertiden ogsaa af frie Dagleiere. (Varro. I. 17.) Endog blot Eiernes Fraværelse fra deres Godser (efterhaanden vilde Enhver af de Fornemme og Rige, som kunde det, leve i Rom, eller der have sit rette og længste Hiem) maatte giøre denne Forandring uundgaaelig. Dermed fulgte snart ogsaa den romerske Agerdyrknings For-

5) Jvf. *Dureau de la Malle* Rech. sur l'affaiblissement de la population & des produits de l'Italie, pend. le 7. Siécle de Rome. Mem. de l'Institut. Ac. des Inscr. XII. p. 333. Han anfører et mærkværdigt Sidestykke til den romerske Campagna, i den under Navnet la Limagne bekiendte, ligeledes vulcanske Landstrækning i Auvergne, som næsten ene dyrkes med Spaden, hvor 2500 Mennesker leve paa en Qvadrat lieue, og hvor Jordleien eller Forpagtningsafgiften for en arpent (omtrent en Tønde Land) sædvanligen er henved 100 Francs (henimod 40 Rbd.) aarlig.

6) *Virgil.* Georg. II. 412. „Laudato ingentia rura; exiguum colito." Columella, I. 3. citerer Digteren som Auctoritet; ligesom ogsaa Plinius, H. Nat. 18, 6, hvor han priser det som de Gamles Grundsætning: ikke at have for megen Jord; men at pløie bedre og saae mindre.

sømmelse og Forfald i Italien, som Columella, og allerede Varro, ligesom sildigere Appian[7]) udtrykkelig omtale, og skildre med levende Farver. Ved Siden af de Mægtiges store, tildeels umaadelige Landeiendommes forringede Dyrkning og aftagende Værd, gik Agerdyrkningens uheldige Synken i den offentlige Mening. Den Tid var ikke mere, da Roms Helte og Statsmænd fra Værdighedernes og Bedrifternes Glands vendte tilbage til Ploven og deres lille Fædrenejord, eller, da det ei allene var en Skam, at dyrke sin Jord slet eller skiødesløst; men en Brøde, hvorfor den Skyldige kunde dømmes i Straf af Censor[8]). Nu tyede de Mægtige og Rige alle til Statsmagtens, det offentlige Livs og den glimrende Yppigheds Centrum i Rom; og de Landeiendomme, som man med umættelig Begierlighed søgte at udvide, lod man dyrke, eller Qvæghiordene vogte, ved kiøbte Trælle, der behandledes omtrent som Negerslaverne i Nordamerica. At een af Grundene til, at man foretrak egne Trælle for frie Landboer eller Jordfæstere, har været den, at Grundeierneder ved søgte at undgaae den Byrde, som Værnepligten paalagde de fribaarne Agerdyrkere: antager den ovenfor anførte franske Lærde. Mere sikkre kunne vi være om den Grund, at Trællene, hvis Afkom tillige blev Herrens Eiendom, kunde han have langt lettere, end Leiefolk eller Jordforpagtere. Snart lærte Nødvendighed, at hente det meste Korn, som Rom behøvede, først fra Sicilien, siden fra Egypten, det øvrige romerske Africa, og Sardinien; og den umiddelbare Aarsag hertil røbede sig i de store Strækninger af Agerland,

---

7) Jvf. *Varro* de re rust. lib. II. in proëm. *Columella* de re rust. lib. I. c. 3. (De Mægtige besidde større Eiendomme, end de kunne omride til Hest; "sed proculcandos pecudibus, & vastandos ac populandos feris derelinquunt.") *Appianus* de bello civ. I. 8. (jvf. *Heine* opusc. acad. IV. p. 362).

8) Agrum male colere, censorium probrum judicabatur. Plin. H. N. XVIII. 3. Jvf. Aul. Gell. IV. 12.

der efterhaanden vare forvandlede til Græsgange. Medens Statens Middelpunkt, den rige Verdensstad, voxede i Glands og Herlighed, men ogsaa i Stoffet til indvortes Raaddenhed og det friske Statslivs og Borgerlivs Fordærvelse — medens hele Italiens Udskud og Folkets Bærme strømmede sammen i Rom, hvor omsider den lade og hungrige Pøbels mylrende Sværm bogstaveligen maatte fødes af de Rige og af Staten[9]), for derved at tilkiøbe begge en mislig Sikkerhed: aftog med hver Generation Italiens Befolkning, og i lige Forhold de fribaarne Jordeieres Antal; imedens paa den anden Side den Hær af Trælle og Frigivne, hvormed de Rige omgave sig, voxede med den grændseløst stigende Yppighed. Plinius den ældre klagede i sin Tid over, „at ei allene Italien havde de store Jordeiendomme ødelagt, men nu var ogsaa Raden kommen til Provindserne"[10]); og tilføiede, at 6 Herrer eiede Halvdelen af det romerske Afrika (propria?) i Nero's Tid, da denne Keiser lod dem henrette. Men et Par hundrede Aar tidligere (A. 104 f. Chr.) havde allerede Almuetribunen Philippus offentlig sagt, at der i hele Romerstaten ikke fandtes 2000 Mennesker med virkelig Grundeiendom. (Cic. de off. II. 13.)

De her omtalte ugunstige Forhold for Landbruget og Middelclassen af romerske Jordbrugere havde vel ikke over hele Italien, eller i alle Provindser udenfor Italien, naaet den samme Grad. Dog var Landboforfatningen overalt i det

---

9) Jvf. Tac. Annal. V. 45. Appian. de Bello civ. l. c. Korn- og Brød-Uddelingen i Rom var et Sidestykke til Fattig-Taxten i England. Allerede før Cæsars Tid var der 320,000 romerske Borgere (med Koner og Børn altsaa i det mindste over 900,000 Mennesker) som modtog deres Andeel i Korn-Uddelingen. Cæsar reducerede Antallet omtrent til Halvdelen. (Sueton. Cæs. c. 41.)

10) „Latifundia perdidere Italiam; jam vero & provincias." Plin. Hist. Nat. XVIII. c. 6.

Væsentlige det samme; og de italienske Stæder udgiorde, med det omliggende Landskab, særskilte Districter eller Provindser, hvor man havde de samme Arter af Jordbesiddelser, som i Roms gamle Territorium (Campagnen, (ager romanus); nemlig den var enten privat Eiendom, (med visse Forrettigheder, efter den saakaldte italiske Ret) deelt imellem smaa Selveiere og store Jorddrotter; eller den var henlagt til Præsteskabet, eller var Communens Eiendom; følgelig et Slags offentlig Jord (solum provinciale) hvis dominium hørte til den enkelte Stad. Da imidlertid ogsaa den communale Jordeiendom i Italien og Provindserne maatte udrede Landskatten til Staten, regnedes den ligeledes til Skattejorden (ager vectigalis), og tillagdes snart dette Navn, snart lignende Benævnelser[11]). Vi omtale dette her, uden at gaae videre ind i de egentlige Retsforhold, i Henseende til Stædernes og Provindsernes Jordeiendom; men nærmest med Hensyn til den Omstændighed, at baade Communernes og Præsteskabets Jorder, saavelsom i sildigere Tider de mange og vidtstrakte keiserlige Domainer i Romerstaten, sielden og vanskeligt kunde have umiddelbare Dyrkere; men maatte gaae over til at benyttes under Form af Jordleie eller Forpagtning (locatio, conductio). Denne var af ligesaa forskiellig Art hos Romerne, som hos de nyere europæiske Nationer; i det Jorden undertiden kun leiedes bort paa kortere Tid, eller visse Aar, f. Ex. fem; undertiden ogsaa paa 100 Aar[12]), eller ved et Slags Arvefæste, hvis Rettigheder strakte sig til at kunne sælge, pantsætte, testamentere Jorden; saaledes at man endog hos de gamle Lov-

---

[11]) *Solum provinciale.* Gaius II. 7. *Ager vectigalis.* Cicero in Verr. III. 6. Hyginus de limitibus constituendis. p. 198. *prædia provincialia, stipendiaria, tributaria.* Gaius II. 21.

[12]) Jvf. *Hyginus*, de conditione agror. 205.

kyndige har kaldet i Tvivl, om en saadan Contract i visse Tilfælde skulde regnes til Kiøb (emtio), eller til Jordleie [13]).

En egen Art af Jordforpagtning med Arvefæste hos Romerne i Keisertiden var den saakaldte Emphyteuse, (*Emphyteusis*, *jus emphyteuticum*, *jus perpetuum*, m. m.) der synes oprindeligen at være indført paa Keisernes Patrimonalgodser, eller Domainer, men dog ogsaa baade paa Communernes og Præsteskabets Gods [14]); siden ogsaa paa private Eiendomme [15]), og forekommer fra Slutningen af det 3die Aarhundrede e. Chr. [16]). Dette Landboforholds Udvikling og specielle Historie, der i den sidste Tid har været Gjenstand for flere særskilte Undersøgelser [17]), maa her forbigaaes; og jeg maa nøies med at bemærke, at dets Natur vel oprindeligen har hvilet paa den Grundsætning, at Ydelse af den eengang bestemte Canon eller Jordskyld sikkrede Arvefæstets Vedvaren; men at denne Afgift i Tidens Løb har været underkastet Forandringer; og at Forholdet dog altid var et Slags Forpagt-

---

13) Gaius III. 145. jvf. *Alph. Vuy* de orig. & nat. jur. Emphyteutici rom. 1838. p. 64. F. Walter Gesch. des röm. Rechts. 1840. S. 506.

14) *Alph. Vuy*. l. c. p. 113. Da det græske Ord ἐμφύτευσις (egentlig Indplantning, Indpodning) maa udledes af ἐμφυτεύω, insero, (φυτεύω, planter, saaer) er det vel ei ufandsynligt, at der ved Benævnelsen oprindeligen og nærmest er taget Hensyn til saadanne, der overtog øde Jorder til Opdyrkelse og Beplantning; hvilket man jævnlig finder om Emphyteuter paa Keisernes Patrimonialgods.

15) Vuy. p. 167. Jvf. Bangs Læreb. i den rom. priv. Ret. II. 210, og de der anførte Lovsteder.

16) I et Fragm. af Ulpian (d. 228) nævnes blot jus emphyteuticum (l. III. §. 4. 5.) Sildigere (mod Enden af 3die Aarh.) omtales dette Retsforhold i en Forordning af Keiserne Diocletian og Maximian. (A. Vuy. l. c. p. 102).

17) Saaledes, foruden i den anførte nyere Monographie, ogsaa i Nothombs "Specimen, juris emphyteutici historiam enarrans." Leodii 1826.

ning, en Contract, som i flere Tilfælde kunde ophæves, f. Ex. ved Mangel paa Opfyldelsen af de Emphyteuten (Arvefæsteren) paaliggende Forpligtelser — hvortil ogsaa hørte den, at Jorden ikke maatte ødes eller forringes ved slet Dyrkning — eller efter fælles Overeenskomst; men, som det synes, ikke, efter Arvefæsterens Godtbefindende [18]). Ved en Anordning under Keiser Zeno (i anden Halvdeel af det 5te Aarhundrede) blev Retsforholdet endnu nøiere bestemt som et saadant, der, naar det engang var grundet ved en skriftlig Contract, i alle dets Punkter ubrødeligt og for bestandigt skulde overholdes.

Emphyteuten kunde saaledes enten være Forpagter paa et vist Tidsrum [19]), eller med et Slags afhændeligt Arvefæste [20]), grundet paa en oprindelig skriftlig Contract; men ogsaa i sidste Tilfælde kunde han miste sin Ret til Jorden, naar han enten lod denne forringes ved slet Dyrkning [21]), eller i tre Aar ikke betalte sin Afgift; naar han, uden i to Maaneder at oppebie Grundherrens Samtykke eller Erklæring, om denne vilde benytte sin Forkiøbsret, overdrog sin Jord eller

---

[18]) Dette antages i det mindste af endeel Retslærde paa Grund af Stedet L. 3. C. Just. (XI. 62) der fastsætter om saadanne Besiddelser (possessiones ex emphyteutico jure) „at de ikke kunde opgives af Emphyteuten paa Grund af at de begyndte at forfalde (desertas esse coepisse) men at de for bestandigt skulle forblive hos dem, der have overtaget dem, og hos deres Efterkommere." Jvf. med L. 33. Cod. Theod. (V. 13.) og s. *Vuy* p. 198.

[19]) *Vuy*. l. c. p. 169. 197. cf. Nov. VII. c. 4. CXX. c. 1. 6.

[20]) "Jus habet, quod ad dominium accedit, re aliena immobili latissime utendi fruendi, eandem vindicandi, *heredibus plerumque relinquendi*, ea lege ut ne eam deteriorem reddat, ut canonem solvat, & præstationes publicas ferat." *Vuy*. l. c. p. 169. cf. p. 171. sq. Om Afhændelsen eller Afstaaelsen af Emphyteutens Jordbrug til en Anden, og Nødvendigheden af Grundherrens Samtykke hertil s. Vuy. p. 173-181. 193.

[21]) Efter Vuys Mening. p. 200. 201. Ob prædium deterius factum. cf. Nov. Just. 120. c. 8, hvor det udtrykkelig anordnes for geistlige Godsers Forpagtning.

sit Jordbrug til en Anden; m. m. (Vuy. l. c. p. 202–207). Skeete derimod Afhændelsen eller Afstaaelsen med Herrens Minde, maatte dog ved enhver saadan Forandring, hvor Jordbruget ikke gik over, ved Arvegang eller Testamente, til en Slægtning, (Vuy p. 193) erlægges en Indfæstning eller Kiendelse til Herren, (laudemium), hvis Størrelse, dersom den ikke var bestemt i den oprindelige Contract, eller Fæstebrevet, Justinian fastsatte til $\frac{1}{50}$ af Jordens Værdi eller Vurdering; for „at ikke Herren, fristet af Gierrighed, skulde i saadanne Tilfælde kræve en alt for urimelig Pengesum." [22]).

Da man imidlertid finder, at dette Slags Arvefæste ogsaa kunde stiftes paa visse Aar eller en bestemt Tid, og da man finder det bestaaende, som Gienstand for den romerske Lovgivning under og efter Keiser Justinians Tid, eller samtidigen med Colonatet: viser dette os saa meget tydeligere, at vi i dette og i Emphyteusen have to forskiellige Landboforhold. Det sidste fremtræder overhovedet som en, ved flere Lovgivninger ordnet arvelig Forpagtning, hvori det vel synes, at man, med Hensyn til Fæsterens eller Forpagterens Stilling, stundom har søgt at sætte denne paa en fastere og sikkere Fod. Man har derved formodentlig tillige tænkt paa, at drage større Fordeel af Statsgodset og Domainerne ved et paa billige Grundsætninger bygget Fæsteforhold, ved hvilket man ogsaa kunde bringe frie Borgere til at paatage sig offentlige Jorders Dyrkning; hvortil Trangen blev større, efterhaanden som Slavernes Antal aftog. Det vil imidlertid neppe kunne bringes til Klarhed, om og hvor vidt Emphyteusen, som en i sin hele oprindelige Natur fri Overeenskomst imellem Grundeieren og Forpagteren, kan have meddeelt noget Stof til Udviklingen af Colonatsforholdet, hvilket Elementerne til den frie og den meer

---

22) Lex 3 C. Just. de jure emphyteut. (IV. 66).

eller mindre trælbundne Landbo- eller Bondestand, i det mindste stærkt ere blandede; og det saaledes, at Overvægten allerede betydeligt synes at helde til den sidste Side.

Vi finde nemlig i det romerske Keiserdømme, i det mindste fra Constantin (1ste Halvdeel af det 4de Aarhundrede) indtil under og efter Justinian (i den første Halvdeel og mod Enden af det 6te Aarhundrede)[23]) et paa den Tid bestaaende, og vist nok ikke nylig organiseret Landboforhold, der ei allene i Benævnelser, men i Beskaffenhed, paa det nærmeste stemmer overeens med det, som var indført og gieldende hos Franskerne i den Carolingiske Tid, eller endnu tidligere; og som udbredte sig overalt i Tydskland, hvor tydske Folkestammer boede eller indvandrede. Navnene: *Coloni* (originarii — adscriptitii) *Inquilini*, *Tributarii*, *Censiti*, ere omtrent de samme i den justinianske og i den carolingiske Tid; men, hvad der er vigtigere, (da Navne mangengang beholdes, under meget forandrede Forhold) de romerske Coloners, eller Landboers, Stand viser sig for os næsten aldeles som det samme, med Stavnsbaand (glebæ adscriptio) forenede Bornedskab, som vi kiende fra Middelalderen og fra nyere Tider. De Coloner, vi her have for Øie, (thi Navnet bruges ogsaa i Almindelighed om Agerdyrkere, Bønder, Landmænd[24]) udgiorde en egen Folkeclasse, der betragtedes som forskiellige fra Slaverne;

---

[23]) Foruden den Theodosianske Codex, (samlet omtr. 438) og den Justinianske Codex, (534) indeholde P. Gregor den Stores Breve, (han døde 604) især l. I. ep. 44, men tillige IV. ep. 21. VIII. 32 og IX. 19, de vigtigste Hovedkilder til Kundskab om Colonatets Retsforhold. Længe før Savigny, har Jac. Gothofredus med udtømmende Flid samlet af Retskilderne Alt hvad der vedkommer Colonerne. (Paratitlon: til lib. V. Cod. Theodos. tit. 9. Den anføres nedenfor efter J. D. Ritters Udg. af Cod. Theod. Lips. 1736. Fol. Tom. I.)

[24]) Hos Cato, de re rust. cap. 1. ("de Domino, bono *colono*, melius emetur") see vi, at Ordet *colonus* paa hans Tid (omtr. 150 A. før Chr.)

men, „skiøndt fribaarne af Stand, dog Trælle af Fødestavnen, eller af den Jord, hvor de vare fødte" [25]). De nævnes oftere i Keiserlovene, i Modsætning til Trælle og Frigivne, som Personer af en anden Stand; Coloner, der vare bortrømte, straffedes med at dømmes til Trællegierning, endog til at arbeide i Jern (Gothofredus. l. c. p. 493); et virkeligt Ægteskab, hvilket, efter Romernes Retsbegreber ei kunde gives imellem Trælle, fandt derimod Sted hos Colonerne. Ikke desmindre var Retsbegrebet om Colonernes Frihed vaklende og usikkert; og denne var i ethvert Tilfælde saa indskrænket, at den kun lidet hævede dem over Trældommen. Ligesom de undertiden i Lovene fremstilles som frie Personer, saaledes nævnes de paa andre Steder enten udtrykkelig som *servi* [26]; eller der siges om dem, at de vare hengivne til et Slags Trældom; at de ikke havde Frihed ved Fødselen; eller de modsættes den Frie, den, som var sin egen Herre (sui juris [27]). De kunde underkastes en lempelig legemlig Revselse af deres Herrer [28]); og den samme Retsgrundsætning, der gialdt om Trællene, at de ingen Ret til Søgsmaal havde mod deres Herrer, anvendtes ogsaa i Almindelighed paa Colonerne og

vistnok brugtes om frie Jordeiere, som enten selv dreve deres Agerbrug, eller forpagtede deres Jord til en *politor* eller *partiarius*, imod en bestemt Andeel i Afgrøden. (c. 136). Denne Betydning af colonus har ogsaa, som bekiendt, vedligeholdt sig hos Romerne længe efter Cato's Tid.

25) "Licet *conditione* videantur *ingenui*, Servi tamen terræ ipsius, cui nati sunt existimentur." L. un. Cod. Just. de colonis Thracens. (11. 51.)

26) Novella Valent. 9. 2.

27) Stederne af Justinians Codex anføres hos Gothofredus. p. 493. At en Colonus (eller inquilinus originalis) i det 5te Aarh. ogsaa kunde af sin Herre frigives af Vornedskabet, ligesom Trællen: sees af det interessante Sted hos Sidonius Apollinaris lib. V. ep. 19. (ed. Paris. 4to. 1609. p. 369. 70.)

28) "Verberibus modice castigari." *Gothofredus* p. 494; og de der anførte Lovsteder.

deres Husbonder (Patroni). Dog fandt nogle Undtagelser Sted. Colonen kunde klage over denne, naar han enten vilde berøve ham hans Jordbrug, eller vilkaarligen forhøie hans Jordskyld; eller naar en Forbrydelse fra Husbondens Side havde fundet Sted. (Gothofredus. l. c. pag. 495).

Aldeles som Middelalderens Livegne og „Hørige", vare de romerske Coloner, vi her omtale, saaledes bundne til Jorden eller Fødestavnen, at hverken de, efter eget Godtbefindende, paa længere Tid kunde forlade samme; ikke heller Herren skille dem fra deres Fæstejord, (selv ikke med deres Samtykke), afhænde dem foruden Jorden, eller holde dem tilbage, naar Jorden solgtes. Med denne kunde Herren derimod, naar han vilde, sælge eller skienke dem bort. Dette uopløselige Baand[29]) imellem Colonerne og Jorden gik over paa deres Efterkommere; og var i den Henseende et fuldstændigt Stavnsbaand og Livegenskab. Forlod en Colonus uden Patronens Minde sin Jord, kunde denne vindicere ham, hvor og i hvilken Stilling han end fandtes; selv om han var ordineret til Geistlig uden Jorddrottens Samtykke. Dog befriede den biskoppelige Værdighed en Colonus fra hans Vornedsforhold; og en senere Lov af Keiser Justinian formildede tidligere Anordninger derhen, at en Colonus kunde i sin Hiemstavn ordineres, ogsaa uden Herrens Samtykke; men maatte da fremdeles vedblive at svare sin Skyld af Jorden[30]).

Unegteligen kunde det ved adskillige af Keiserens Anordninger om Colonerne synes, at saavel Hensyn til Humanitet, som til Statens Velfærd, havde dicteret dem; eller at de gik ud paa at begrunde et saadant Forhold imellem Jorddrotten

[29]) "Apud dominos suos remanere semper debebant (l. 12. Cod. Just. de agricolis) & *quodam æternitatis iure* lex eos detinebat." *Gothofredus.* l. c. pag. 494.

[30]) Nov. Just. 123. c. 17. jvf. Savigny l. c. S. 287.

og Landboen, der baade kunde fremme Agerdyrkningens Flor, og betrygge Colonernes, hertil uundværlige og talrige Stand mod haard og vilkaarlig Behandling. Ved at sammenligne forskiellige af de forekommende Lovsteder, tidligere og sildigere, maa det imidlertid snart falde i Øinene, at Statshensyn til Agerbrugets Fremme, til Skatternes Inddrivning, maaskee ogsaa til Hærens Recrutering, nærmest have ligget til Grund for Lovgivernes Bestemmelser; og at de egentlige Humanitets-Hensyn traadte i Baggrunden for hine, saasnart Collision opstod. Lovene forbød strengt, at afhænde nogen Jordeiendom foruden de Coloner, som havde den i Brug; ethvert saadant Salg af Grundeieren, enhver Overdragelse af en Landbo til Andre, uden at Fæstejorden, som han dyrkede, udeelt medfulgte[31]), var ugyldig, og medførte Kiøbesummens Tab. Derimod tillod en Anordning af Valentinian III. at bytte een Landbo bort for en anden[32]); ligeledes var det en Jorddrot, der eiede flere Godser, hvoraf eet havde formange, et andet for faa Coloner, tilladt at forflytte de overflødige fra det ene Gods til det andet; men med den Forskrift, at en saadan Omflytning da for Fremtiden blev uforanderlig. Det var ved saadanne Leiligheder, saa lidt som ved Deling af et Arvegods, Jorddrotten tilladt, at skille Ægtefæller, Forældre og Børn, eller Slægtninge fra hverandre. Men ved disse og flere Lovbestemmelser, der sikkrede Colonerne for at behandles af Patronen ganske som Trælle, var det dog egentlig Statens Tarv, Hensyn til Agerbruget og Jordskyldens betryggede og

---

31) En Forordning, L. 7. Cod. Just.³ de agric. (XI. 47) forbød udtrykkeligt, for et Syns Skyld at sælge et ubetydeligt Stykke Jord med en Colonus, i Stedet for at afhænde den hele Gaard. Salget var ligefuldt ugyldigt.

32) Denne er dog ikke optaget i Justinians Codex; som Savigny bemærker S. 288.

uforanderlige Ydelse, man fortrinligen har havt for Øie. Tilladelsen, at ombytte en Landbo for en anden, uden at deres Samtykke gjøres til Betingelse — Bestemmelsen at kunne omsætte Coloner fra eet Gods til et andet — Letheden, hvormed en Jorddrot (som der menes) kunde skille Colonen fra Jorden, naar det gjaldt om at stille en Recrut for Hæren — adskillige Lovbestemmelser, i Henseende til Colonatsforholdets Oprindelse ved Fødselen (f. Ex. om Børnenes Deling, naar begge Forældre vare Coloner, men i forskiellige Herrers Tieneste) [33]: i alt dette forekommer mere af en Liighed med det sildigere europæiske Vornedsforhold eller Livegenskab, end Hensyn til Colonernes borgerlige og Familieforhold. Man finder ogsaa Exempel paa, at Lovenes Indskrænkninger i Jorddrottens Raadighed over sine Coloner, netop med specielt Hensyn til Agerdyrkningens Tarv, udstrækkes til hans Raadighed over sine Slaver, hvilken, som bekiendt, i øvrigt var uindskrænket nok. En Lov forbyder saaledes, ikke allene at sælge Colonerne, uden Jordeiendommen, men ligeledes de til Landbrug anvendte og skattepligtige Trælle [34]. Den fuldkommen lige Stilling, som Loven i dette Tilfælde tillægger Coloner og Trælle, er vist nok et yderligere Beviis paa, at de første, ligesaa lidt som de sidste, havde noget Slags egen og reel Ret til Jorden, som de dyrkede; mere tvivlsomt er det, om Humanitet og

---

33) Lovgivningen herom var meget vaklende. Snart bød den, at Moderens Herre skulde have en Trediedeel af Børnene (Cod. Theod. V. 10.); snart at de skulde tilhøre ham alle. (Cod. Just. XI. 53). Endelig befales der et andet Sted: at Børnene skulde deles lige imellem Faderens og Moderens dominus; var deres Tal ulige, skulde det største Antal tilfalde Moderens Herre. (Nov. 162. c. 3. Nov. 156.) jvf. Savigny S. 279 og 277.

34) L. 7. Cod. Just. de agric. (XI. 47.) "Quemadmodum originarios absque terra, ita *rusticos censitosque servos* vendi omnifariam non licebit." jvf. Savigny. l. c. S. 290.

Skaansomhed, efter Savignys Mening, have været medvirkende Motiver til dette Lovbud.

Den berømte Retslærde, som vi skylde den første fuldstændigere Udvikling af Colonatsforholdet, efterat Gothofredus havde samlet Materialierne dertil, har selv erkiendt og antaget: at der, hvor Statens Tarv, som giorde Colonens uadskillelige Forbindelse med Jorden ønskelig, overveiedes af en høiere Statsinteresse, som netop kunde fordre Landboens Bortfiernelse fra hans Fæstejord, der forlod man uden Betænkning Lovgivningens almindelige Forskrift; og vist nok uden Hensyn til, om Colonen dermed var tilfreds, eller ikke. Talen er her nemlig om Krigshærens Recrutering; ved hvilken man, som der menes, ikke tog i Betænkning, at lade Grundeierne opfylde den dem paaliggende Forpligtelse, at stille et vist Antal Soldater, i Forhold til deres Jordeiendoms Størrelse[35], ved at udtage dem blandt deres Fæstebønder eller Coloner. Saaledes i det mindste har Savigny (S. 291) betragtet og fremstillet Sagen; og efter ham andre Retslærde[36]. Vi maae tilstaae, at det synes vanskeligt at fatte, hvorledes Godseierne skulde kunne efterkomme hiin Skyldighed anderledes, end ved Anvendelsen af deres Coloner; da egentlige Trælle ogsaa hos Romerne hverken bleve udskrevne eller antagne til Krigstieneste. Imidlertid maa Eftersyn og Sammenligning af flere Anordninger i Keiserlovene giøre os ganske tvivlsomme i denne Sag; og vi finde adskillige saadanne, der aldeles udelukke Colonerne, ikke blot fra alle borgerlige Æresposter, Embeder og Bestillinger[37]; men endog fra den ringeste Plads i

[35]) Cod. Theod. VII. tit. 13. l. 5. Jvf. Stedet hos *Vegetius*, de re militari, I. c. 7.

[36]) For Ex. Ferd. Walter Gesch. des Röm. Rechts bis Justinian. 1840. S. 424.

[37]) Cod. Just. Lib. II. tit. 67. lex 1.

Krigstienesten[38]); og i den Henseende sætte dem ganske ved Siden af Trællene[39]). De maatte ligesaa lidt frivilligen antages, som tvinges til at gaae ind i Hæren[40]). Vare de, ved Ubekiendtskab med deres Stand, komne ind i en eller anden borgerlig Bestilling, eller ved Lemfældighed af vedkommende Embedsmænd i Krigsstyrelsen (*conniventia militaris officii*) optagne i Krigerstanden, skulde de hiemsendes til deres vante Sysel og Jordbrug[41]). Disse Lovbud lade ikke mindste Tvivl tilbage om deres Fortolkning; den eneste Bemærkning, som derved kunde giøres, var den, at da nogle af dem udtrykkeligen nævne Coloner fra de keiserlige Patrimonial-

---

38) "Colonos nulla ratione ad ullum, *quamvis humilioris militiæ* locum sinimus admitti .... quia in hac parte *& dominorum juri & publicæ* consulimus *honestati*." "Cod. Just. II. tit. 67. lex 1. jvf. Lovstedet Cod. Just. XII. 44. lex 1. "Nullus tyro vagus, aut veteranus, aut *censibus obnoxius*, ad militiam accedat." (Valens og Valentinian. e. Chr. 380).

39) "*Servi* atque *Coloni*, & eorum filii vel nepotes, vel quicunque *de possessionibus nostris* clanculo ad officia convolaverint diversa, reddantur, *etiam si armatae habuerint sacramenta militiae*." &c. Cod Just. XI. Tit. 66. l. 3. Jvf. ogsaa Cod. Theod. VII. tit. 13. l. 8. hvor Udtrykket: "*tracta de ergastulis nomina*", efter Gothofreds Mening, i Følge Textens foregaaende Modsætning til *Servi*, maa forstaaes om ergastula *liberorum;* og disse: „non alia sunt quam *coloni divitum*, qui suis facultatibus evoluti a divitibus suscepti, etsi ingenui, in servos propemodum vertebantur." Her forbyder altsaa Loven, (Gratian og Theodos. 380) at stille Coloni som Recruter, saa lidt som Trælle. I et andet Lovsted (Nov. Theodos. 44. a. 440.) betegnes derimod Krigstieneste udtrykkeligt som en Straf for den Colonus, m. fl. a. der har skiult en Deserteur.

40) "Cura pervigili observari debet — ne *coloni*, vel .... aut ultro se offerentes ad militiam suscipiantur armatam, *aut cogantur inviti*." Cod. J. XII. tit. 34. lex. 12. (Arcadius og Honorius).

41) Ad munera patriæ, vel agrorum cultus — revocantur. Cod. J. XI. tit. 63. lex 1. (Valentinian. Theodos. og Arcadius). Omtrent af samme Indhold er Forordningen i Cod. Just. XI. 62. l. 4. (Gratian. Valent. & Theod.)

godser, lod det sig maaskee antage, at det allene var disse, man ikke vilde have bortdraget fra deres Agerbrug, til Skade for den keiserlige Fiscus. Men da der igien paa andre Steder nævnes Coloner i Almindelighed, synes en saadan Indskrænkning kun at være svagt begrundet. Den ovenanførte navnkundige Retslærde fremstiller ogsaa sin Mening eller Formodning[42]) uden udtrykkelig Understøttelse af et eneste Lovsted. Jeg holder det imidlertid for sandsynligt nok, at de ovenanførte gientagne Anordninger selv antyde deres Foranledning og Fornødenhed ved hyppige Overtrædelser af en ældre almindelig Retsvedtægt; og at saaledes muligen det hele Forhold reducerer sig til, at Godsherrernes Vane, at stille Coloner som Recruter (og det maaskee oftest saadanne, som de hellere vilde undvære, end beholde), var en lovstridig Misbrug, der var kommen i Svang ved Eftergivenhed eller Bestikkelighed af Mynstringsherrerne[43]). At i det mindste Coloner i Nødens Tid ikke have været agtede for ringe til at fegte med Fribaarne i Hæren, kunne vi saameget mindre tvivle om, da endog Trælle i en saadan Tid opfordres dertil, under Løfte om Frihed. (*Cod. Theod.* VIII. tit. 13. l. 16 ann. 406). Om man nu vil antage, at de keiserlige Forordninger, der meer end eengang gientage Forbudet mod Colonernes Udskrivning eller Antagelse som Recruter, skulle betragtes som en Lovgivning i Fordeel af deres Stand og Vilkaar, sigtende til

---

42) "Da keine Sklaven angenommen wurden, so war ohne allen Zweifel hauptsächlich darauf gerechnet, daß die Gutsherrn ihre Colonen als Recruten stellen würden." l. c. S. 291.

43) S. det ovenanførte Sted hos Vegetius, hvor han klager over den Skade, Krigshæren har taget ved slet og skiødesløs Recrutering: "dum honestiores quique civilia sectantur officia; dum *possessoribus indicti tirones per gratiam aut dissimulationem probantur*, talesque sociantur armis, quales domini habere fastidiunt."

at befrie dem for en ulovlig og tvungen Værnepligt; eller den skal udlægges som et Vidnesbyrd om, at Staten i Almindelighed ikke ansaae dem som værdige eller personlig qualificerede til at indtræde i Krigerstanden: dette maa jeg lade være uafgiort.

Turde vi derimod antage, at i det mindste private Coloner, maaskee i visse Tilfælde eller Perioder, virkelig have kunnet stilles som Soldater, (det være nu ved frivillig Overeenskomst, eller uden denne): da kunde der vel heller ikke være Tvivl om at de i saa Fald, efter Savignys Mening, ved at gaae over i Krigstienesten have nydt den Fordeel, at fritages, under deres Tienestetid, for den, alle Coloner paahvilende personlige Afgift (census)[44]). Denne Afgift maatte, efter den romerske Skattelovgivning, Grundeieren tillige være ansvarlig for, og erlægge den, tilligemed Grundskatten, for alle sine Landboer; men hævede den igien, tilligemed den lovbestemte Landgilde eller Fæsteafgift, som Colonerne svarede af deres Jordbrug til Jorddrotten. Denne Landgilde var oprindeligen allevegne bestemt i Korn. Afgift i Penge maatte Grundeieren ikke fordre af Colonerne; og hvor en saadan fandt Sted, synes det at

---

44) Under Constantin den St. og hans Efterfølgere bestode hos Romerne de directe Skatter i en Landskyld eller Grundskat (capitatio, jugatio) og en personlig Afgift eller Kopskat (census, capitatio humana s. plebeia m. m.). Den første betaltes udelukkende af Grundeiere, og hvilede aldrig paa nogen Fæster eller Colonus; den anden derimod maatte erlægges af Enhver, Fri eller Ufri, der var af plebeisk eller endnu ringere Stand (saaledes og af Trællene), for saavidt som han ikke var Jordeier, og, som saadan, allerede betalte Grundskat. Jordeiere betragtedes nemlig, og det allerede under de første christelige Keisere, uden Hensyn til deres øvrige Fødselsfortrin eller Rang, som en egen hæderlig Stand *(possessores)*, hævet over andre Plebeiere, der ikke vare Grundeiere (f. Ex. Coloner). Jvf. Savigny über den röm. Colonat. Zeitschr. f. gesch. Rechtsw. VI. p. 300—302; über die römische Steuerverfass. ib. p. 325—334.

have været Undtagelser, grundede paa gammel Overeenskomst eller Vedtægt. Men saadan Vedtægt gialdt overhovedet ogsaa for Colonernes Jordskyld, hvilken Jorddrotten under intet Paaskud (heller ikke paa Grund af Jordforbedring) maatte forhøie. Heri vare de, i øvrigt Colonerne lidet begunstigende romerske Love mere i Fordeel af disse; hvilket ogsaa kan sees deraf, at et af de faa Tilfælde, hvori et privat Søgsmaal af en Colonus mod hans Jorddrot kunde finde Sted, var dette, naar den sidste vilde forhøie Landgilden[45]).

I det Hele finde vi saaledes de romerske Coloner i en Tilstand, der vel ikke satte dem aldeles i den personlige Trældoms Forhold til Herren; heller ikke berøvede dem enhver borgerlig Rettighed, som tilkom Fribaarne, f. Ex. den, at erhverve og eie egen Formue, peculium; skiøndt uden at kunne med fuld Frihed disponere over samme, i Mangel af Arvinger. Ikke desmindre finde vi dog denne deres Tilstand saaledes, at den knyttede dem uopløseligt til Fæstejorden, eller — for at bruge et Udtryk, hentet fra vore egne ældre Landboforhold — giorde dem til stavnsbundne Vornede. Paa dette Baand, og de øvrige, ovenfor berørte Indskrænkninger nær, kunde de vel ogsaa betragtes som et Slags uopsigelige Arvefæstere[46]), der, for egen Regning, imod en uforanderligt fastsat Canon eller Jordskyld, dyrkede deres Fæstejord. Man finder heller ikke Spor til, at Colonerne giorde noget Slags Hoveri til Grundeierens Gods eller Hovedgaard. (Savigny

---

45) Jvf. Savigny. anf. St. S. 284. 292.

46) Savigny (S. 307) bruger Udtrykket „erbunterthänige Bauern." De forskiellige Benævnelser hos Romerne, f. Ex. Originarii, (hiemfødte, oprindelige Landbøer) Adscriptitii, Tributarii, Censiti (Skattepligtige) m. fl. synes dog overhovedet alle kun at have betegnet een og samme Folkeclasse; hvilket endog udtrykkeligt i et Lovsted (L. XIII. pr. Cod. Just. de Agric.) bemærkes. Jvf. Savigny. l. c. p. 308.

p. 306). De Benævnelser, som tillagdes dem i den Tidsalder, vi her have for Øie, vare deels (f. Ex. *Coloni*, *rustici*) allerede fra gammel Tid af brugelige hos Romerne, skiøndt tildeels med noget forskiellige Standsvilkaar hos vedkommende Jordbrugere; deels vare de saadanne (f. Ex. *originarii*, *tributarii*, *inquilini*) der i Keisertiden vare opkomne, eller anvendte paa den her omhandlede Classe af Agerdyrkere, og vedligeholdt sig under de samme eller lignende Forhold i Middelalderen. At disse Forhold i den romerske Keiserstats sildigere Periode, navnligen fra det 4de til Slutningen af 6te Aarhundrede, ogsaa have omtrent samme blandede Charakteer, som de frankiske og andre tydske Coloners Standsvilkaar i det 8de og 9de Aarhundrede: vil ved en Sammenligning med den forhen meddeelte Skildring af samme blive tydeligt.

Den berømte Forfatter, hvis Spor i Udviklingen af Colonatets Retsforhold vi tildeels have fulgt, antager imidlertid ei allene, at Colonerne udgiorde „en Mellemstand imellem Frie og Trælle"; men at man uden Tvivl, naar Talen var om deres borgerlige Stand, i Følge de i Justinians Tid gieldende Lovbestemmelser og Retsgrundsætninger, maatte tillægge dem „Civitet", eller fuldstændig romersk Borgerret. (S. 306. 307.) Dette beroer dog uden Tvivl ganske paa, om man vil betragte Colonerne som Fribaarne, eller ikke; og da det første vel i sig selv er det Rette, maae vi for saavidt ogsaa give Savignys Mening Medhold. Men, saavidt vi tør yttre os om en saa stor Retslærds kritiske Undersøgelser af denne Materie, maae vi dog nære nogen Tvivl, om der ikke i dette Punkt er indløbet en Unøiagtighed i hans Fremstilling. Han nævner (S. 307. i den tilføiede Note 1.) „den i Institutionen bibeholdte gamle Classification" af de fribaarne Romere (nemlig i Cives, peregrini og latini). Denne gamle

Inddeling omtales vel i Justinians Institutioner; men den „bi-beholdes" ei; den omhandles tværtimod som *ophævet* af Keiseren, ligesom den hele Forskiel imellem Fribaarne og Frigivne[47]. Ogsaa hos os selv har den lærde Forfatter af det første danske System i Romerretten omtalt de romerske Coloni, som „en talrig Classe af *livegne* Fæstebønder i et særegent personligt Forhold"[48]. Havde dette Forhold ved en sikker og fuldstændig speciel Oplysning om Colonernes Stilling og Tilstand som Fæstere, ligget fuldkommen klart for Dagen i de romerske Retskilder eller andre Monumenter: vilde dette uden Tvivl ogsaa endnu nærmere have belyst Overeensstemmelsen imellem det romerske Colonat og Middelalderens „Hørighed" eller Vornedskab. Vi kunne vel allerede nu antage det som afgiort, at Grundtrækkene paa begge Tidspunkter have været de selvsamme; nemlig et Standsforhold, hvori en oprindelig personlig Frihed, grundet paa fribaaren Fødsel, blandede sig med den afhængige Stilling, som det uopløselige Fæsteforhold frembragte; og saaledes efterhaanden, ved Udartning af ældre Institutioner, udviklede et Slags nyere Trældomsforhold i Livegenskab og Stavnsbaand. Men vi savne bl. a. ligesaavel hos Romerne, som i Middelalderen, disse Institutioners Oprindelseshistorie. Hvorledes overhovedet Colonernes mellemfrie Landboclasse, hvilken man i Varros og Columellas Tid, endnu slet ikke kiendte, er opkommen hos Romerne: lære vi slet ikke af de Retskilder, hvoraf deres *borgerlige Stilling* i en vis Periode derimod bliver os temmelig tydelig. Savigny har erkiendt, at den *historiske* Side af dette Retsforhold netop er den dunkelste; og har holdt sig til en Sammenstilling

---

47) Institutiones Just. Lib. I. tit V. 3. jvf. Nov. 7. præf. c. 1. 5; og F. *Walter* Gesch. des röm. Rechts. S 422.

48) P. G. *Bang* Læreb. i den rom. priv. Ret. I. 187.

af enkelte Træk og Hypotheser, hvoraf dog hverken sikkre eller universelle Slutninger kunne udledes.

Det synes overhovedet nødvendigt, at en dybere Undersøgelse af Keiserlovene og de faa øvrige historiske Kilder, som vedrøre denne Gienstand, nøiere end hidtil maatte afgiøre, hvad der tilhører forskiellige Perioder og Tidsmomenter, og om der gaves Modificationer i de romerske Coloners Stand, eller disse overhovedet kun udgiorde een udeelt Classe. — Saameget maa i det mindste være os indlysende, at Colonatet i dets sildigere Skikkelse har dannet sig efterhaanden; og at man, som det synes, ikke ret har bemærket dets hele Indflydelse i Statens Organisme, før det havde vundet en fast Grundvold, saaledes at Keiserlovene, der omsider skulde jævne og ordne alle Forhold, fandt endeel stridige Elementer at forene. Det forekommer os derfor, at forskiellige Keiseres Anordninger stundom modsige hinanden; i det nogle synes at have taget mere Hensyn til Institutionens Nytte for Staten, andre mere til Colonernes personlige Stilling og levnede Rettigheder. Ja, som vi ovenfor have seet, betragter Loven denne Stilling undertiden endog som en Straf; og en anden Lov tillægger Enhver, der anholdt og angav føre eller forstilte Tiggere, at maatte besidde og beholde Herreret over saadanne Personer, som sine Coloner [49].

Det vil derfor ogsaa være forgieves at udlede det romerske Colonatsforhold af nogensomhelst enkelt Grund eller Kilde allene; men samtlige Tidernes Præg og historiske Phænomener maae overskues, dersom man vil danne sig et, om ikke fuldkommen klart, dog sandsynligt Billede. Noget Lys kaster ogsaa den Maade, hvorpaa Colonatsforhold kunde opstaae for Individet (ved Fødsel, Hævd, eller frivillig Contract) paa hele

[49]) Cod. Just. lib. XI. tit. 25. de mendicantibus validis.

Standens Tilblivelse; i det mindste oplyses her den fuldkomne Overeensstemmelse med de Oprindelsesmaader, der angives for Middelalderens Vornede, eller „Hørige" og Livegne, hos Frankerne og i Tydskland. Tiden for Colonatets Oprindelse er vel ikke mindre uvis; men da der (som Savigny bemærker, S. 307) ikke er Tale om en saadan Stand i Justinians Institutioner, og dette upaatvivlelig kun af den Grund, at den, som et uddannet Retsforhold, heller ikke har forekommet i Gajus' Institutioner (omtr. 150 e. Chr.): kunde man deraf vel ikke uden Rimelighed slutte, at det her omhandlede Colonats Alder ikke stiger op til Midten af det andet Aarhundrede. Men herved forstaae vi da egentlig Colonatet, saaledes som det findes lovgrundet i de Theodosianske og Justinianske Lovsamlinger. Det kan endnu tidligere have været til i flere af dets Dele, baade Byrder og Rettigheder, ved Vane eller Hævd, som Keiserlovene først gav den retlige Gyldighed. Den Maade, paa hvilken frie Clienter hos Romerne af deres Patroner fik Jord til Dyrkning, eller Frigivne, yndede Slaver, Veteraner, overvundne Landes Indbyggere [50]) m. fl., til forskiellige Tider og under forskiellige Vilkaar, snart som Gave eller Belønning, snart som Straf, fik eller paanødtes Jord til Dyrkning: dette og mere kan have stødt sammen, for at giøre den ældre frie „Colonus", den oprindelige Landbo, saaledes som han forefindes hos Varro, til en efterhaanden meer og mere synkende, afhængig og nedtrykt Jordbruger. En mærkelig Oplysning

---

[50]) I en for ikke længe siden opdaget Forordning af Honorius og Theodosius (a. 409, hørende til Cod. Theodos. 5. tit. 4. c. 3.) tillades det romerske Godseiere (maaskee dog kun saadanne, der havde deeltaget i Krigen) at lade sig anvise Jordbrugere af Scyrernes overvundne Nation; hvilke de da kunde forflytte til deres Godser, hvor Arbeidere behøvedes, og beholde dem som Coloner, (men kun i visse Provindser); dog maatte de under ingen Betingelse giøre dem til Trælle. (Savigny. l. c. p. 317. 318.)

om en enkelt hertil medvirkende Grund, og overhovedet om det sildigere Colonats Opkomst, finde vi hos en Kirkeskribent Salvianus, fra Midten af det 5te Aarhundrede. Denne Forfatter opregner Følgerne af Grundskattens trykkende Virkninger paa de frie, men fattige Jordbrugere; nemlig, at Nogle gave sig under de Riges Værn, overlode dem Eiendomsretten til deres Gaarde, og dyrkede disse som Forpagtere; Andre forlode reent deres Hiemstavn, og den solgte eller gieldbetyngede Eiendomsjord, for at blive Coloner paa et fremmedt Gods; endnu Andre, hvilke saaledes vare modtagne som frie Indvandrere hos en rig Jorddrot, der misbrugte deres fortrykte og hielpeløse Stilling, forvandledes til virkelige Trælle [51]). Er det vel gaaet anderledes til med en stor Mængde af Middelalderens Vornede og Livegne? Og har vel ikke en Tilstand, Faderen maatte betragte som taalelig og som en Redning, let kunnet nedarves paa Børnene? [52]) — Heri kunde man da, giennem Vane, Hævd, og omsider Vedtægt, finde en virkende Grund til Arvelighed en i Colonernes Stand. I øvrigt kunne vi ei andet end antage, at Colonatet i sin Tid ogsaa har havt sit gode Element, ligesom det har havt sine slette Sider Havde det ikke baade havt naturlige Grunde, og disse havt Fordele, saavel for Staten,

---

51) "Quos suscipiunt ut extraneos & alienos, incipiunt habere quasi proprios; quos esse constat *ingenuos*, vertantur in *servos*." *Salvianus* de gubernatione dei L. V. c. 8. 9. (Jvf. Savigny p. 314). Baade i 4de og 5te Bog hos Salvian forekommer overhovedet meget til at skildre den sørgelige Forfatning i det rom. Rige ved Midten af det 5te Aarh., de fattige Jordeieres ulykkelige Tilstand, som Mange ved Flugt og Opgivelse af Selvstændigheden søgte at undgaae; Skattekrævernes Haardhed; Forvandlingen af frie Jordbrugere til Vornede, m m. (*Salviani* Massil. Opera. ed. Rittershusii. Norib. 1623. p. 116. 17. 167—183.)

52) "Sic, ut patres habeant defensionem, perdunt filii hereditatem." Salvianus. l. c. p. 179.

som for Grundeierne og for Jordfæsterne selv: vilde det dog vanskeligen have kunnet naae en saa vid og almindelig Udstrækning. — At nu endelig det romerske Colonat (som Savigny antager S. 319) har været en Institution, der i sin Oprindelse og Udvikling har været ganske uafhængig af de tydske og nordiske Folkefærds Horigheds-Forhold (Vornedskab), ville vi vel ei bestride. Derimod turde det være vel endnu et Spørgsmaal, og trænge til dybere Undersøgelse: hvormeget der af det romerske Colonat under Keisertiden, saaledes som dette Landboforholds Grundtræk ovenfor ere meddeelte, kan være forefundet og optaget af Franker og andre erobrende germaniske Folkefærd i Gallien, i det vestlige og sydlige Tydskland, og flere romerske Provindser. Den paafaldende Liighed og Overeensstemmelse imellem begges Former kan ikke undgaae nogen; og den beviser i det mindste, at Colonatet i Oldtiden og Horigheden i Middelalderen begge have været et Slags historisk nødvendige Overgangsformer i Landboforfatningen, fra den ældre Fortids simple, til den enkelte Bonde-Families umiddelbare Nødtørftighed indskrænkede Agerdyrkning, til et saadant større og konstigere Jordbrug, hvis Production ikke gik op i Familiernes umiddelbare Fortæring; men ved en stigende Cultur efterhaanden baade afgav et vigtigt Handelsproduct, og dannede de større Jordeiendomme, de høiere Jordbrugeres Stand. Begges Betydning i en vel organiseret Stat, ligesom begges Overdrivelse, Misbrug og Forfald, naar Grundherren vil ophøre at være Jordbruger, ligger udenfor Berøring paa dette Sted.

En adelig Bortførelse i Sverrige, i det sextende Aarhundrede.

Det hører til Sieldenhederne, blandt samtidige Kilder til den nordiske Historie i Middelalderen at finde saadanne Bidrag, der føre os umiddelbart ind i huuslige Forhold, eller give os Leilighed til at kiende Familielivet, Tænkemaaden, Sæder og Egenheder hos de forskiellige Stænder. Et saadant Bidrag er den nedenfor aftrykte, efter den svenske Original oversatte Fortælling, der paa en meget charakteristisk Maade fremstiller os et Familie-Optrin i en af det 15de og 16de Aarhundredes navnkundigste og mægtigste Adelsslægter i Sverrige, ikke meget lang Tid før den uddøde, fremskyndet til sin Undergang ved den bekiendte tragiske Mordscene i Upsala, som kostede tre af Sture-Slægten Livet. De efterfølgende Oplysninger ville nærmere forklare Personernes Forhold, og hensætte Læseren paa Handlingens Skueplads.

Svante Sture, en Søn af Rigsforstanderen Sten Sture den Y. og Christine Gyldenstierne, f. 1517, var i sin Ungdom forlovet med Margrethe Leionhufvud, der var anseet for sin Tids største Skiønhed i Sverrige; men som han maatte afstaae, da Gustav I. vilde giøre hende til Dronning. Kongen holdt ham skadesløs ved rige Forleninger; han ægtede 1538 den deilige Dronnings Søster, Martha Leionhufvud, og var i stor Gunst hos sin kongelige Svoger, saalænge denne levede; ligesom han ogsaa var den første Adelsmand i Sverrige, som Erik XIV. ophøiede til den nye Greveværdighed. Men denne Konge fattede ikke lang Tid efter Mistanke og Had til hele Sture-Slægten, lod Svante Sture, med to af hans Sønner, fængsle, først paa Svartsiø Slot, siden i Upsala, hvor Kong Erik med egen Haand, den 24 Mai 1567, myrdede Niels Sture, (den samme, som han 1566 paa et Udgangsøg, med en tiæret Halmkrands paa Hovedet, havde ladet føre giennem Stockholms Gader) og lod Dagen efter Faderen, tilligemed den anden Broder, og flere Adelige (hvoriblandt ogsaa en

Broder til Dronning Margrethe og Grevinde Sture) uden Lov og Dom halshugge. Martha Leionhufvud, hvis Fader Erik Abrahamson var bleven et Offer for det Stockholmske Blodbad, bar sin Sorg og sit Huses Ulykke med Mod og mandig Kraft. Hun havde en stærk Siæl, et høit og stolt Sind, og en fast, ved Modgang og Gienvordighed ubøielig Charakteer; hvorfor hun ogsaa af Nogle kaldtes "Kong Mertha," af Andre "den högmodiga Grefvinna." Hun afslog til det yderste at modtage de 1000 Mark lødigt Sølv, som Kong Erik paatvang hende i Mandebod for hendes dræbte Søn, Grev Niels; lod dette Sølv henstaae urørt, og forstrakte Kong Johan dermed, da denne 1569, efter hans siden myrdede Broders Afsættelse, besteg Thronen. Grevinden levede paa Sturernes Herresæde Hørningsholm, paa Mørkø (eller Symonsø) i Sødermanland, fra 1567 til 1583, da hun døde — tidligt nok for ikke at opleve den tragiske Skiebne, som anden Gang med en blodig Undergang hiemsøgte hendes Slægt. Mertha Leionhufvud havde med Svante Sture 4 Døttre, hvoraf een (Magdalena) er den, der handles om i den nedenfor meddeelte Beretning; een (Sigrid) havde 1562 ægtet Thure Pederson Bielke; den anden (Anna) ægtede 1567 Hogenskøld Bielke; og den tredie (Christina) blev gift med Gustav Banér. Alle tre, med den næstsidste Sture (Grev Mauritz Svanteson, f. 1552) besvogrede Herrer og Rigsraader, lod K. Carl IX. halshugge; Thure Bielke og Gustav Banér 1600, og Hogenskøld Bielke 1605. Den fierde Svoger, Erik Stenbock (s. nedenfor) blev 1596 afsat fra sine Embeder; og det var maaskee ei gaaet Mauritz Sture bedre, end hans Svogre, hvis han ikke allerede 1592 var død.

Ved Johan den Tredies Thronbestigelse var den svenske Kirke og Kirkeforfatning i stor Forvirring. Reformationen var vel indført; men Folket svævede imellem den catholske og lutherske Lære; Mange vidste endnu ingen Forskiel paa begge; Kong Johan selv søgte vel i det Udvortes at gaae en Mellemvei imellem begge Troesbekiendelser; men var i Hiertet Catholik. Den nye Kirkeforfatning og Ritualet, som Kongen efterhaanden indførte, fik, især efter Erkebiskop Laurentii Petri Død, (Oct. 1573) en meer og mere catholsk Charakteer og Skikkelse; og en Følge af Beslutningen paa Kirkemødet i Upsala 1572 var bl. a. Forbud paa Ægteskab imellem Sødskendebørn. Derover holdt Mertha Leionhufvud, der maaskee selv har hældet noget til Catholicismen, med saadan Strenghed, at da hendes Søstersøn, Erik Stenbock, fattede Kiærlighed til sit Sødskendebarn Magdalena Sture og friede til hende: vandt han vel Datterens Hierte, men

kunde paa ingen Maade vinde Moderens Samtykke; saameget mindre, som den gamle Erkebiskop i Upsala, »den gamle Herr Lars« (Laurentius Petri) heller ikke vilde bifalde dette Ægteskab. Hvorledes Stenbock, ved List og med væbnet Hielp, som han fik af Kongens Broder Hertug Carl, naaede sin Kiærligheds Maal: derom er det at Magdalenas Søsterdatter, Grevinde Anna Banér, har opsat efterfølgende Beretning.

Slottet Hørningsholm, hvor Begivenheden forefaldt, var et af de ældste, i Bygning stærkeste og mærkeligste svenske Herresæder fra Middelalderen. Det er bygget paa en steil, fra Søsiden utilgængelig Klippe, 90 Fod høi over Havfladen. Flere Gange i Fortidens Feider ødelagt, og tilsidst indtaget og plyndret i Krigen under Christian II., blev det paa ny, af den ovenfor nævnte Svante Sture, restaureret og stærkere befæstet, bl. a. med et høit, rundt Taarn, hvoraf den underste Deel endnu er tilovers; og som er det Taarn med »Rundbelen«, der nævnes i Beretningen om Frøken Stures Bortførelse. Den gamle Bygning havde desuden tre fiirkantede Taarne, et ved den nordre, det andet ved den søndre Ende, og det tredie i Midten af den Klippe, hvorpaa Slottet var anlagt. Imellem disse Taarne strakte Bygningens Mure sig i en uregelmæssig Form, der rettede sig efter Klippens Skikkelse. Af Taarnene, og af de gamle stærke Grundmure, for en Deel opført af hugne Graasteen, ere endnu paa alle Sider endeel Levninger er tilovers; og ovenpaa dem lod Grev Bonde (1748—52) opføre den nuværende moderne Slotsbygning, efterat Russerne paa deres bekiendte Røvertog i de svenske Skiærgaarde 1719 havde lagt det gamle Hørningsholm i Aske. Under det sidstnævnte Taarn, og paa flere Steder i Grundvoldene findes endnu en heel Række af hvælvede Fængselskieldere, byggede op imod Klippevæggen, tildeels utilgængelige, eller tilmurede; hvilke Hvælvinger et uhistorisk Sagn vil tillægge en ældgammel Tid, da Hørningsholm eller Simonsø var en Vikings- eller Sørøverborg. 1824 opdagede man ved Tilfælde en saadan rund, til alle Sider lukket og dengang for en Deel med Muurgruus opfyldt Hvælving, 7½ Alen lang, 6½ Alen bred og 6 Alen høi; hvortil den eneste Adgang var en rund Aabning i Hvælvingen, 1¼ Alen i Diameter. En i Klippen udhugget Bænk, en Jernring i Muren ved Siden af denne, og Menneskebeen, der skulle være funden paa Bunden af Kielderen (Ekstrøm Beskrifn. öfver Mörkö Sokn p. 158), giøre dens Brug, som et af Middelalderens barbariske Fængsler, utvivlsom. I øvrigt berettes ogsaa, at da Gustav den I. indtog Hørningsholm fra Christian II. 1518, lod han den danske Besætning af 70 Mand nedhugge, og Ligene

nedkastedes siden i et af Taarnene, som deraf fik Navn af Juta-Taarnet. (Ekström l. c. p. 157). Endnu kan her tilføies, at Gaarden og Godset efter den sidste Frøken Anna Stures Død (1646) var i hendes Mand, Johan Axelson Oxenstiernas Besiddelse indtil hans Død 1658. Derefter gik Hørningsholm over i den Banérske Familie (Efterkommere af Christina Sture (Fru Banér) og af Mertha Leionhufvud); og 1746 ved Salg af Else Banér, Enke efter en Baron Ribbing, i den grevelige Bonde Familie.

c. m.

Paa efterfølgende Maade berettede min salig Moster, Fru Sigrid Sture, Frue til Salestad og Giæddeholm, at det gik til, da Hr. Erik Gustafsson Stenbock førte vor salig Moster Magdalena Sture fra Hørningsholm.

Anno 1573, Juleaften, kom han til Hørningsholm, og var der alt over Nytaar. Da forærede han Mormoder og alle hendes Døttre skiønne Nytaarsgaver, samt hendes Præst og andet Folk, hvilket han ogsaa adskillige Gange tilforn havde giort; drog saa derfra nogle Dage efter, og kom igien Ugen før Palme-Søndag, havende sin Søster, Fru Cicilia, Grevinden, med sig. En Dag eller to efterat han var didkommen, førte han vor Moster bort, og gik det saaledes til. Om Morgenen kom Moster Fru Sigrid (Bielke) ind i Runddelen, hvor Mormoder og alle Mostrene pleiede at ligge: da laae Moster Fru Magdalena paa Knæ i det nederste Vindue, som er imod Døren, læste og græd ret bitterligt. Da hun fik Moster Fru Sigrid at see, stod hun op; saa bød Moster Fru Sigrid hende Godmorgen, og sagde til hende: „Gud velsigne Eder! I har en god Gierning for Haanden!“ Da svarede hun: „Gud give den var god!“ og da Moster Fru Sigrid dertil svarede: „Visselig er det godt, at man med Taarer kan giøre sine Bønner til Gud“; saa svarede hun: „Ja, det er nu saa“; og sagde derpaa til Moster Fru Sigrid: „Min allerkiæreste Søster! om end alle Mine forlade mig, saa vend dog ikke Eders trofaste Hierte fra mig!“ — Min allerkiæreste Søster! hvi fører i saadan

Tale til mig?" sagde Fru Sigrid — „jeg troer ikke at I vil giøre en Skiælm af Eder; der har Ingen været i Stureslægten, som saaledes har opført sig, at vi skulle vende vore Hierter fra dem." Da begyndte hun bitterlig at græde og sagde: „Ja, jeg siger kun saa." I det samme kaldte min Mormoder (Grevinde Märta Sture) Fru Sigrid ind til sig i det lille Kammer indenfor Runddelen; og strax derefter gik Moster Magdelena ind i Runddeel-Stuen, hvor Moster Fru Sigrid pleiede at ligge inde, og tog Søster, Jomfru Christina, som da var liden, og satte hende paa Bordet og legede med hende. I det samme kom Hr. Erik ind og hilsede hende, og sagde saa til hende: „Kiære Frøken, vil I see den Hest, som jeg har foræret Eder? Han staar nu nede paa Borggarden." Da svarede hun: „Ja nok!" og tog han hende da under Armen og førte hende giennem den Dør, som gik ud til Forstuen. Da han kom til Døren sagde han til Moster Fru Sigrids Jomfru, som hed Jomfru Malin Biørsdatter, Hr. Erland Biørsons Datter, hvilken hun kaldte sin Dreng: „Kom og følg med mig!" Ligesaa sagde hun til en gammel Hustru, som hed Lucia, Ammen, som havde ammet Morbroder Niels Sture og Moster, Fru Anna Sture, og alt siden den Tid havde været hos Mormoder: „Følger I mig ogsaa, Moder!" Da stode de begge op fra deres Gierning og fulgte hende ned. Da de kom ned i Borggaarden, stod Hesten for Slæden i Porten under Hvælvingen; der satte han Moster i Slæden og den Jomfru med, steg saa selv bag paa Slæden og begyndte at kiøre ned ad Søen til; og stod Mormoders Præst og flere af Folket i Borggaarden, hvilke meente, de skulde drage paa Jagt, og ventede at de andre Mostre skulde komme efter. Som Hustruen saae at han kiørte ned imod Søen og begyndte at kiøre hurtigt, saa raabte hun og sagde: „Kiære Frøken, hvor vil I nu hen? Tænk paa min naadige Frue; faaer hun at vide at I drager alene bort, saa bliver hun vred." Da tog han en kort Bøsse og satte for hendes Bryst, sigendes: „Tier I ikke stille, saa skal I aldrig raabe

meer!" Da de vare komne ned paa Isen, saa komme der fra den Side ved Bärjehagen 50 Hofmænd, og fra Dyrgaards Siden 50 Hofmænd (Svende), hvilke rede paa begge Sider af Slæden. Dem havde Hertug Carl laant ham før; altsaa kiørte han det hurtigste Hesten orkede at løbe, og hvilede ikke før end i Sværdsbroes Lehnsmandsgaard; der drog han ind, og Hofmændene omringede Gaarden, saa at Ingen slap ud eller ind. Der var baade Skrædere og Skindere, som giorde Klæder til hende og til dem, som hun havde med sig; thi hun drog med sit bare Hoved, som hun gik og stod, af sin Fru Moders Huus. Da min Moster Fru Margaretha uformodendes gik til Vinduet og saae Moster, Fru Malin sidde paa hans Slæde, og at han kiørte saa hurtigt, begyndte hun at raabe og sige: „Visstnok fører Hr. Erik Søster Malin bort!" og raabte hun saa høit, at baade Mormoder og Moster, Fru Sigrid hørte hende raabe; dog vidste de ikke hvad det var, men tænkte, at et af Moster Fru Sigrids Børn var faldet ud af Vinduet, og sprang saa ud af Cabinettet, hvor de sadde, og spurgte, hvad som fattedes? Da sagde Moster, Fru Margaretha: „Ak, Hr. Erik fører Søster Malin bort!" da løb min Mormoder og Moster Fru Sigrid ned ad Trappen, men da Mormoder kom paa Trappen, besvimede hun og faldt ned. Da hun kom til sig selv igien, og for ynkeligt Raab og Graad knap kunde tale, bad hun Moster, Fru Sigrid strax sætte sig i Slæden og drage efter hende, det Moster Fru Sigrid strax giorde. Da hun kom til Sværdsbro, vilde Hr. Erik ikke slippe nogen af hendes Folk ind i Gaarden; men efter megen Tale slap han allene hendes Slæde ind, og satte Hofmændene paa Heste rundt omkring Gaarden; i Forstuen stode fire Knegte med lange, ladede Hagebøsser for Døren, hvor hun gik ind. Da hun kom ind og med Hiertens Taarer fik sin Søster Malin at see, fortalte hun hende sin Fru Moders ynkelige Klage og Hiertens Graad, med høilig Formaning, at hun skulde følge hende tilbage til sin Moder igien, saa havde hun lovet at forlade hende alt det, hun havde forbrudt imod hende. I det

hun nu taug længe stille der til, saa formanede min Moster, Fru Sigrid hende paa Ny, at hun ikke saa høiligen skulde bedrøve sin Moder, men efterkomme denne hendes Begiæring, ellers blev hun Aarsag til hendes Død: da svarede hun med Hiertens Taarer: „Dersom I kan forsikkre mig, at Fru Moder vil bevilge, at vi maae faae hinanden til Eie, efterdi jeg saa høilig har forpligtet mig til ham, vil jeg følge Eder tilbage igien.“ Da svarede min Moster, Fru Sigrid, at hun ikke kunde forsikkre hende derom; hvortil Moster Malin svarede: „Ja, saa er den første Forvildelse saa god, som den sidste“, og græd bitterligen. I det samme kom Hr. Erik ind og bad min Moster, Fru Sigrid drage tilbage igien, og sagde: „Hende faaer I ikke med Eder!“ Dog blev hun der endnu en Stund med Hiertens Angst, og vilde ikke lade sig saaledes vise bort. I det min Moster lavede sig til at drage fra Hørningsholm efter dem, kom Grevinden, Fru Cicilia (Stenbock) løbende fra sit Kammer hen til Mormoder, der hun laae paa Trappen, og beklagede at hendes Broder havde giort min Mormoder saa høiligen imod; og hun sagde og svor, at hun Intet vidste deraf, ikke heller havde troet det, at min kiære Moster (Mormoder) skulde tage det vredeligt op. Da vendte min Mormoder sig til hende og sagde: „Far Fanden i Vold! Gud straffe baade Eder og Eders Broder! Og har I nu været paa Raad med ham om at frarøve mig mit kiære Barn, saa drag efter til ham, at ingen Spot og Skam maa skee hende.“ Da satte Grevinden, Fru Cicilia sig i sin Slæde og drog efter dem den Vei, hun vel vidste, og kom til Sværdsbro førend Moster Fru Sigrid reiste bort. Da nu Moster Fru Sigrid spurgte Fru Cicilia og Hr. Erik, hvorhen de agtede dem med hende, svarede Hr. Erik: „Til Visingsø til min Søster, Grevinde Beata (Brahe) vil jeg føre hende; der skal hun blive, indtil jeg kan faae hendes Fru Moders Samtykke, at vi maae komme sammen.“ Da bad min Moster Fru Sigrid Fru Grevinde Cicilia om at følge hende did; og da svarede Hr. Erik: „Ja, min Søster, det har jeg allerede bedet hende om.“

Altsaa bød min Søster Fru Sigrid hende Godnat, med Hiertens Engstelse og Taarer paa begge Sider; da tog Moster Malin, et stort Stykke (Mynt) af sin Pung og gav Moster, Fru Sigrid det, sigende „Kiære Søster! Giv min Fru Moder dette; det er det eneste, jeg har faaet med mig fra mine Fædres Huus.“ Da nu Moster, Fru Sigrid vilde gaae bort, bad Grevinden, Fru Cicilia og Hr. Erik Moster, at hun vilde mægle i denne deres Sag hos Fru Mormoder, og mage det saa, at min Mormoder vilde give sit Samtykke dertil, at de maatte faae hinanden; hvilket Moster lovede at giøre, saa meget hende stod til, og drog saa derfra. Da hun nu kom til Hørningsholm, fandt hun at Mormoder nys var baaret fra Trappen op i Runddelen og lagt i sin Seng, og var hendes ynkelige Klage ligesom da Moster drog fra hende, hvilken yppedes endnu mere, da Moster kom igien og ikke havde Moster Malin tilbage med sig.

Om Morgenen ved Otten (Ottesangstid) drog Hr. Erik fra Sværdsbro med Moster, Fru Malin; og fulgte hende Grevinden, Fru Cicilia og Jomfru Malin Biørsdatter, samt Ammen Lucie, som før skrevet staaer, hvilke bleve hos hende indtil hendes Brylup var skeet; saa og de 100 Mænd, som Hans Fyrstelige Naade, Hertug Carl havde givet Herr Erik; og tøvede han ingensteds paa Veien, saa at han inden faa Dage var paa Visingsø, uden Tvivl i den Mening, at han frygtede for at Mormoder skulde sende Nogen efter dem. Men Mormoder var alene hiemme, og hendes Svigersønner og unge Sønner vare ikke saa nær, at hun kunde have nogen Bistand af dem. Herr Thure Bielke og Herr Hogenschiøld Bielke og Sønnerne vare i Vesterås hos Kong Johan. Da Grev Erik kom til Visingsø, var Grev Pehr (Brahe) og Fru Beata paa Sundholm; did førte han hende og kom did anden Paaskedag, og det var Tirsdagen før Palmesøndag da han førte hende fra hendes Moder. Da han havde overleveret hende til sin Søster, drog han strax den anden Dag derfra op imod Stockholm; dog kom

han ikke did, førend Kong Johans Brev mødte ham paa Veien, at han ufortøvet skulde komme op og staae til Rette for den Voldsgierning, han havde tilføiet Grevinde Merta, aldenstund min Mormoder, Dagen efter at den ulykkelige Afreise var skeet, havde skrevet Kongen til og beklageligen givet ham den store Sorg og Vold tilkiende, Herr Erik havde tilføiet hende, som Copien af Kongens Brev til ham, hvilken hende blev tilsendt, udviser. Da han kom til Stokholm, blev han indmanet i sit Herberge, afsat fra sit Embede, og mistede sin Løn (förtiening) i det Aar. Saa gik der og mange Breve imellem Kongen og Mormoder, og hendes Klage formaaede saa meget hos Kongen, at han lovede, aldrig at give sit Samtykke dertil, at de skulde faae hinanden til Eie; og lod saa skrive og forbyde, at ingen Præst over hele Riget maatte fordriste sig til at vie dem. Dog fik han (Herr Erik) Enkedronningen, som var hans Søster, Hertug Carl, Frøknerne, sine Svogre og Søstre til at skrive Mormoder til, og bad om Venskab, og at Mormoder vilde give sit Samtykke dertil. Hun kunde ikke bringe det over sin Samvittighed, helst efterdi Erkebiskoppen, den gamle Hr. Lars, aldrig vilde bevilge det, hvem hun ofte tilforn havde spurgt om Raad i den Sag; men og saasom hendes Hierte var saa fuldt af Harme over den store Sorg og Spot, han havde tilføiet hende, at hun ikke kunde unde ham sit Barn. Men efterdi han havde Hertug Carl paa sin Side og alle sine Svogre og flere Mægtige, hvilke formaaede mere, end hun med Sine, da hendes Sønner vare unge og smaa; og eftersom Kongen heller ikke gierne vilde miste ham af sin Tieneste, da han tiente som Oberst i den danske Feide, bragte de det af den Grund saa vidt, at han drog ned til sin Faders Søster, Fru Anna paa Förstavad, og tog hende med sig til Visingsø; tog saa min Moster med det Følge, hun havde med sig fra sin Fru Moder, og førte hende over Grændsen, der han lod sig vie af en dansk Præst, efter at de havde været et Aar og nogle Maaneder paa Visingsø

hos hans Søster; og varede det derfor saa længe, fordi Moster Malin ikke vilde det skulde skee; nu tog hun sit eget Raad dertil, og drog den samme Dag over Grændsen tilbage igien til Torpa; der stod Brylluppet. Grev Pehr og Fru Beata giorde deres Undskyldning, fordi de ikke fulgte hende til hendes Bryllup. Da det var skeet, formaaede de Alle hos Kongen (helst da han var i Kongens Tieneste, saae Kongen gierne, at han maatte faae Mormoders Venskab), at han selv skrev til Mormoder, samt ogsaa Enkedronningen, Hertug Carl, Frøknerne, hele Rigets Raad og al hans Slægt, og bade Mormoder for ham om Venskab. Men, da hun fornam, at han igien paa ny havde bedrøvet hende, og imod hendes Villie holdt Bryllup, blev hendes Sorg dertil forøget, saa at hun ikke snart kunde glemme det, og Alt, hvad der var skeet, førend min Mosters egne Svogre, Brødre og Søstre ideligen bade Mormoder for hans Frue om Venskab. Og giorde Mostrene Knæfald for Mormoder, formedelst Mosters ynkelige Skrivelse til dem, udi hvilken hun havde paamindet dem om, hvad Forbindelse der havde været imellem dem, og at hun ikke vendte tilbage, førend de skaffede hende sin Fru Moders Yndest; hvilket de heller ikke formaaede, før eet og et halvt Aar efter hendes Bryllup, at hun maatte komme til Mormoder. Da hun endelig kom did, var hun nede i Badstuen i nogle Uger, førend hun kom for Mormoders Öine; men efterdi hun var frugtsommelig, bade hendes Søstre og Brødre om Venskab for hende, førend hun skulde ligge i Barselseng, hvilket Mormoder ogsaa bevilgede; og sagde de reent ud, at hun burde ikke saa længe vredes paa sit Barn; men formedelst al den Sorg og Harm, som hende var skeet af ham, hvilket hans Brev udviser, kunde hun ikke unde ham sin kiære Datter. Omsider bevilgede hun dog, at de begge maatte komme op til hende. Da Mormoder fik Moster at see, sagde hun: „Du ulykfalige Barn!" Da faldt Moster Fru Malin paa sine Knæ, krøb hen til sin Fru Moder, og bad med Taarer og klagende Ord om For-

ladelse, hvilken min Mormoder med Hiertens Taarer tilsagde hende, samt tog hendes Hoved, lagde det op til sit Bryst og sagde: „Gud forlade dig dine Synder, mit kiære Barn! Jeg har forladt dig det, din arme Synderske!" og reiste hende derpaa op. Men Herr Erik stod ganske stille, san det var en Ynk at see; der vare Svogre og Søstre, hvilke Alle græd med Hiertens Taarer, ihvorvel de glædede sig over at begge vare komne i deres Moders Gunst igien. Saa blev da Hr. Erik og Moster Malin der, saa længe til hun kom i Barselseng og fødte Hr. Gustaf Stenbock. Det første Barn havde hun født hun paa Torpa; det var en Datter, der hed Brita, men som ikke levede længere, end nogle Uger. Da hun denne Gang skulde i Barselseng, og piintes noget længe, var hun endda i Frygt for, at Mormoder ikke af Hiertet havde forladt hende, og bad hende derfor med bittre Taarer om Forladelse, og at hun vilde bede Gud for sig; thi saa vidste hun, at Vor Herre hialp hende, enten til Livet eller Døden; det skulde være hende lige kiært, efterdi Gud havde ladet hende leve saa længe, at hun havde nydt den Naade, at være kommen i sin Fru Moders Gunst igien; hvilket Mormoder nu atter paa Ny tilsagde. Derpaa sagde hun: „Kiære Fru Moder, læs da høit, saa at jeg hører det, og bed for mig Uværdige!" Da faldt Mormoder paa sine Knæ midt for hende, og læste saa høit, at hun hørte hvert Ord; da sagde hun: „Gud skee Lov, at jeg en Gang fik det at høre, nu vil jeg gierne døe, naar min Gud vil." Trøstede og Mormoder hende det bedste, hun kunde, og forsikkrede hende om sit moderlige Hierte, hvilket hiertelig frydede hende; og blev hun saa noget derefter vel forløst. Da Barnet skulde christnes, giorde Mormoder et stort Barsel, og indbød dertil Kong Johan, Hertug Carl og alle Frøknerne; og da gav Mormoder Moster Malin en lige saa stor Medgift, som en af hendes andre Døttre: Guld, Sølv, Gangklæder, Huusgeraad, saa vel som af alt andet, ligesom en af de Andre; var det ikke mere, saa var det ikke mindre. Fra den Dag, hun drog bort fra

sin Fru Moder, gik hun sortklædt, indtil hun fik Venskab, og bar aldrig Guld eller Klenodier paa sig, førend hun fulgte Mormoder til Giæddeholm, efterdi Herr Thure (Bielke) og Moster Fru Sigrid havde budet Moster Fru Magdalena til Brudekone til en Amme, som havde ammet 3 af Mosters Børn op. Da hængte hun paa hende (Ammen) et af de Klenodier, som Herr Erik havde givet hende, hvoriblandt var et meget smukt Demantkors. Da Mormoder kom ind og saae, at hun gik saa sortklædt, sagde hun: „Kiære Malin, hvi gaaer Du altid i Sort?“ Da brast hun i at græde og sagde: „Kiære Fru Moder, dette har været min Dragt, alt siden jeg kom ud af min Fru Moders Huus.“ Da sagde Mormoder: „Du skal ikke gaae saaledes mere;“ og i det hun satte Diamantkorset paa Bruden, sagde Mormoder: „Nei, det skal Du selv have paa dig!“ og tog det saa og hængte det paa hendes Bryst. Da brast hun atter paa ny i at græde, og kyssede Mormoders Hænder, og siden saae hun ikke mere saa bedrøvet ud, som hun alt forhen havde giort.

Dette er skrevet efter den Skrift, som Salig Grevinden, Fru Anna Banér selv har skrevet med egen Haand.

Historisk Literatur og Kritik.

11. Observationes criticae de foedere inter Daniam, Sveciam & Norvegiam, auspiciis Margaretæ Reginæ icto: auctore *C. P. Paludan-Müller*. Hafn. 1840. 112 pp. 8vo.

Et af de mærkværdigste Optrin i Skandinaviens Historie, ligesom i den europæiske Middelalders hele politiske Virksomhed, er den under Navn af „den Calmarske Forening" tilsigtede Sammensmeltning af de nordiske Riger til eet Statslegeme. Mærkværdigheden stiger endnu derved, at hvad Konger og Kongesønner tidligere havde pønset paa og tragtet efter, det udførte og opnaaede en Kongedatter — en i Ordets fulde Betydning selvvirksom og selvherskende Dronning. Hendes Aands Kræfter og hendes giennemtrængende Statsklogskab i en Tidsalder, da denne Egenskab mindst havde hiemme i Norden, sikkre hende et uforgængeligt Navn; og det var heller ikke blot Krigens og Seierens Lykke, ikke blot den heldigt opnaaede Forening af de tre Kroner paa hendes Hoved, som kaster den største Glands paa Margrethes Navn; det var endnu mere den store og dybe Idee, der om ikke undfangedes, dog modnedes i hendes Siæl: at stifte Foreningen som et uopløseligt politisk Baand. I den endelige Opfyldelse af Ideen havde hun mindre Held. Men selv det stærkeste Stød, som den af hende reiste Bygning modtog under hendes Levetid, Sønnen Olufs Død, knækkede ikke hendes Mod, eller formindskede hendes statskloge Virksomhed. Hvad hun udrettede, eller hvorvidt hun virkelig opnaaede en politisk fuldendt, og statsretlig bekræftet Afslutning af Rigernes Forening, og af hvad Natur denne egentlig var: dette er her i Særdeleshed blevet Gienstand for en ny kritisk og diplomatarisk Undersøgelse af Hr. Dr. Paludan-Müller. Diemedet for

nærværende Anmeldelse af et Skrift, hvis Form og nærmeste Bestemmelse ikke vil bringe det langt udenfor en indskrænket academisk og videnskabelig Kreds, er egentlig kun at giøre vort Tidsskrifts Læsere bekiendte med dets Indhold. Af dette meddeles derfor følgende sammentrængte Oversigt, der igien nærmest maa holde sig til den historiske Beretnings Stof.

Efterat de nordiske Rigers Forening, hvortil maaskee allerede den urolige og ærgierrige svenske Hertug Erik, Magnus Ladulaases Søn, har næret Planer*), to Gange havde viist sig som et ikke fiernt Haab; første Gang nemlig, da Norge og Sverrige forenedes under Magnus Eriksen (Smek), anden Gang, da den danske Konge, Valdemar Atterdags Datter Margrethe (1363) ægtede Magnus's Søn Hagen, der var udnævnt til sin Faders Efterfølger i begge de nys nævnte Riger; men begge Gange havde mødt Modstand hos Adelen, saa at tilsidst baade Magnus og Hagen nødtes til at frasige sig al Ret til Sverrige, og Hertug Albert af Meklenborg udnævntes til Konge i dette Land: syntes det endelig, som det den tredie Gang skulde lykkes Valdemars kloge Datter at tilveiebringe en Forening, hvilken hun — foranlediget af de politiske Forhold, hvori hun tidlig var bleven indviklet — havde giort til sit Livs Maal. — Hendes unge Søn Oluf fik hun, efter sin Faders Død (1375) valgt til Konge i Danmark, siden, efter Kong Hagens Død, (1380) succederede han i Norge; i begge Riger under Moderens Formynderskab. Margrethe tøvede heller ikke med, saa snart det danske Riges indvortes Anliggender vare bragte i Orden, at vende sin Opmærksomhed imod Sverrige, saa at hun endog den samme Dag, og i det samme Document, hvori Danmarks Forhold til Hansestæderne angaaende det pantsatte Skaane tilendebragtes, (11. Mai 1385) lod Oluf første Gang antage Titelen af: „Sverrigs retmæssige Arving." Men da Foreningen kun var afhængig af Olufs Person — thi hvad Hvitfeld beretter om en allerede dengang stadfæstet vedvarende Forbindelse imellem Rigerne er uden Sandsynlighed — truedes den atter med Opløsning, da den unge Konge to Aar derefter

*) Jvf. Werlauff, i Nord. Tidsskr. for Hist. II. S. 511. 513 og fg. og 521.

(1387) døde. Norge skulde nu, efter Hagen den Femtes Successions-Lov, tilfalde den yngre Albert af Meklenborg, en Søn af Valdemar II. ældre Datter Ingeborg. I Danmark var Thronfølgen, for saa vidt som det kunde finde Sted i et Valgrige, allerede i Aaret 1376 forbeholdt Albert, som dengang havde maattet vige Pladsen for Oluf*). Men Margrethe overvandt heldigen alle Vanskeligheder. Klogeligen undgik hun at sammenkalde et Danehof, eller en almindelig Rigsdag; men blev den 10de August 1387 først udvalgt af Skaaningerne til at regiere Danmark, saa længe indtil hun og Stænderne vare komne overeens om at vælge en Konge. Ligeledes blev hun valgt af Siællands og Smaaøernes Indbyggere den 21de i samme Maaned; og af Fyenboerne den 27de October; ogsaa Jyderne have uden Tvivl hyldet hende; men Documentet herom synes at være tabt allerede før Hvitfeldts Tid. Uopholdelig begav Margrethe sig derefter til Norge, hvor Tilfældet, at Thronfølgen skulde afgiøres ved Valg, var ganske nyt, og hvor hun tillige, som Hagens Dronning og Olufs Moder havde et afholdt Navn. Hun formaaede saaledes det norske Rigsraad til først (2 Februar 1388) at vælge og hylde hende til regierende Dronning; dernæst til at udelukke Albert af Meklenborg, om hvis nylig indtrufne Død man i Norge endnu var uvidende, som Thronfølger; og endelig til at erklære den da endnu mindreaarige Prinds Erik af Pommern, hendes Søsters Dattersøn, for hendes Efterfølger. Efter Slaget ved Falkiøping (1389), hvor den svenske Konge Albert og hans Søn bleve Dronningens Fanger, var den sidste Hindring bortryddet; de tre skandinaviske Riger adløde endelig Margrethe, og hun forstod i 23 Aar at bevare sit Herredømme.

At det tillige var denne Dronnings Hensigt, at forene Danmark, Norge og Sverrige ved et Baand, der skulde vare længere, end hendes eget Liv, fremlyser ikke blot af hendes hele Fremfærd ved at faae Erik valgt til hendes Efterfølger; men ogsaa af den bekiendte svenske Adelsmand, Algot Magnussens Hyldingsbrev, hvori han lover, ogsaa efter Dronnin-

*) Jvf. Forliget imellem de meklenb. Hertuger og Danmark af 21. Septbr. 1376. Suhm D. Hist. XIV. S. 26. 500.

gens Død, at ville overgive sine svenske Lehn, hvis de fordredes tilbage, i 5 danske Rigsraaders Hænder; endelig deraf, at executores testamenti efter den Svenske Drost Boe Jonson lovede, ei at modtage nogen anden Konge end ham, som Dronningen selv maatte ville anbefale dem at vælge. Ogsaa dette, at Margrethe efter Slaget ved Falköping tog Calmars Borgere i Eed, ikke blot for dem selv, men ogsaa for deres Efterkommere, synes at tyde hen paa den ovennævnte Hensigt. Denne finder endnu mere sin Bekræftelse ved den Forbindelse, som Dronningen, allerede nogle Aar forend det lykkedes hende at faae Erik valgt til Thronfølger i Sverrige og Danmark, bragte i Stand imellem de trende Rigers Raad. Havde det været hendes Plan, kun at sikkre Foreningen imellem Rigerne for hendes Levetid, saa vilde det have været langt lettere for hende at sætte sin Villie i Regieringsanliggender igiennem, ved at underhandle med hvert Riges Raad for sig; vilde hun derimod begrunde en fast og længe vedvarende Forbindelse imellem Rigerne, da lod dette sig, under den daværende Stats- og Regieringsforfatning*), neppe sætte igiennem, uden naar alle tre Raad handlede i de tre Rigers Navn som eet Repræsentantskab. At dette vilde giøre det vanskeligere for Kongen at styre Rigerne, naar saaledes ogsaa det svenske Aristokraties, allerede i det 13de og 14de Aarhundrede langt mere udviklede Magt og Magtfølelse giennem Rigsraadets Forening vilde meddele sig til det danske: kan umuligen have undgaaet den kloge Margrethes Blik. Men hun vilde Øiemedet: for Fremtiden at samle Nordens tre Riger under een Konge og een Regiering; og hun kunde derfor ikke undlade at benytte de Veie og Midler, ved hvilke Maalet allene lod sig opnaae.

*) Forf. henviser til det bekiendte og mærkelige latinske Fragment af et Udkast til en Valglov eller Kongelov (K. Anchers Lovhist. II. 546–48) hvori man, hvad enten det (efter Professor Larsens og Forf.s Mening) maa tillægges Unionstiden, eller en ældre Periode, tydeligt nok udtaler den Grundsætning: at den egentlige Regieringsmagt var hos Rigsraadet, og at Kongen, som dette valgte, kun var Rigets Bestyrer, ikke dets Herre (rex statutarius, usufructuarius & administrator regni, & non rerum dominus).

Den første Leilighed til en Samling og Samvirkning af de tre Rigers Raad gave de Forhandlinger, der holdtes imellem Margrethe paa den ene Side, og Alberts Venner tilligemed Hansestæderne paa den anden, angaaende den fangne Konges Befrielse. Den første Sammenkomst med Stædernes Sendebud i Falsterbo 1393 kunde derfor heller ikke tilveiebringe noget Resultat; da Dronningen havde forpligtet sig til, ikke at foretage Noget i denne Sag, uden at have indhentet det svenske og norske Rigsraads Samtykke, hvilke denne Gang ikke vare tilstede. Ved den næste Sammenkomst i Helsingborg (August 1394) vare derimod, som med Vished vides, Biskopper fra alle tre Riger forsamlede. Aaret derefter holdtes i Falsterbo og paa Lindholm en ny Samling, der er saa meget vigtigere, som, efter Forfatterens Mening, Grunden her blev lagt til den senere Sted findende Sammenkomst i Calmar, og de vigtigste Forarbeider giorte til Rigernes Forening. Det første Resultat, som her bragtes i Stand, var en Stilstand paa 3 Aar imellem de krigførende Magter, der alle plagedes ligemeget af Fetaillebrødrenes Sørøverier. Kong Alberts Løsladelse bestemtes, og Stokholm blev givet Hansestæderne til Pant paa fire Aar; tillige fastsattes en ny Sammenkomst i Helsingborg, paa hvilken de Betingelser, hvorom man her var kommen overeens, skulde træde i Kraft. Den holdtes ved Mikkelsdagstid 1395; og paa denne blev det endelig afgiort, at den fangne Kong Albert og hans Søn af Dronningen bleve løsgivne og overantvordede til Hansestæderne.

Ved alle disse Forhandlinger vare saaledes de fornemste Bisper og Rigsraader tilstede; og det ikke blot i denne Egenskab, men som forenede Repræsentanter for de respective Riger; og Margrethes Plan, at stifte en varig Forbindelse imellem disse, ikke blot en saadan, som var afhængig af Kongens Person, fremlyser end videre af det, Helsingborg, 8de Octbr. 1395 daterede Brev, hvori de syv mæglende Stæder forpligte sig til, hvis Margrethe og Erik døde, at holde Overeenskomsten gyldig ogsaa for deres Efterfølgere. Men foruden disse Bestemmelser angaaende Rigernes Forbindelse, der nu var skredet saa vidt frem, at den ikke længer afhang af Dronningens Person

alene, har Margrethe, efter al Sandsynlighed ved de samme Forhandlinger i Sommeren og Efteraaret 1395, handlet med det danske og svenske Raad om Rigernes Forening, og bevirket, at Erik udnævntes til Thronfølger i Danmark og foreløbigen ogsaa i Sverrige. For Antagelsen heraf taler fornemmelig det i ovennævnte Brev af Mæglerstæderne givne Løfte, der i Realiteten vilde have den Følge, at Stockholm, hvis Margrethe døde, blev overgivet til Erik; men dernæst ogsaa, hvad Danmark angaaer, det, at Erik i Brevet ikkun kaldes Norges Konge, hvoraf kan sluttes, at han i Juni Maaned 1395 (da Brevet formodentlig er udstedt, thi det erholdt et senere Datum paaskrevet) endnu ikke var valgt til Konge i Danmark. Fastholde vi dette Punkt, og sammenholde dermed det Statut, hvori Jyderne sammenkaldes til Viborg, for der, den 24de Jan. 1396 at hylde Erik, der altsaa i Forveien maatte være valgt af Raadet: saa fremlyser deraf, at dette Raadets Valg ikke kunde finde Sted senere, end i Midten eller Slutningen af September 1395. Thi Jyderne vare de sidste af Folket, der stededes til Hylding, og 4 Maaneder maatte i det mindste forløbe med de foregaaende Hyldinger. — Heraf synes altsaa at følge, at Margrethe maa have aftalt Eriks Valg med Raadet ved de ovennævnte Sammenkomster.

Hvad hans Udnævnelse til Sverriges Thronfølger angaaer, da er det bekiendt, at han den 11te Jun. 1396 blev valgt i Skara. Men Dronningen forlod ikke Siælland for at reise til Sverrige før d. 3die Mai; og hendes Underhandlinger med det svenske Raad maae altsaa nødvendigen være afgiorte tidligere, det vil sige i Efteraaret 1395. Dette Antagende bekræfter ogsaa den svenske Riimkrønike, der udtrykkelig siger, at Erik er bleven valgt i en Forsamling af de tre Rigers Raad. førend den unge Konge reiste til Sverrige. (Scr. Rer. Svec. I. 2. p. 60.) — Skiøndt saaledes Rigernes Forening endnu ikke var formelig bekræftet, saa fandt den dog allerede i Virkeligheden Sted ved de i Helsingborg og Lindholm holdte Sammenkomster, der ogsaa, efter Forfatterens Mening, ere af langt større Vigtighed og Betydning, end den senere paafølgende i Calmar. Ved Forsamlingen i Nykiøping gav det svenske Raad offentlig sit Sam-

tykke til den Forening, som det, efter Ovenstaaende, allerede tidligere hemmelig havde samtykket i; og den Calmarske Union maae vi derfor ikke betragte som Resultatet af en enkelt offentlig Forhandling, men tvertimod som en alt i flere Aar før 1397 i Stilhed forberedet Plan. At denne ogsaa gik ud paa at faae Erik valgt til Konge, ikke blot til Margrethes Efterfølger, er (som Forf. p. 40 med Føie bemærker) et Beviis mere paa, at ikke Herskesyge, men Nordens varige Forening, var hendes Drivefieder. Jo øiensynligere det nu er, at Dronningen allerede fra den svenske Krigs Begyndelse af har ønsket en saadan fast og uopløselig Forbindelse: desto mere maa man undre sig over, at hun aldrig fik det fuldført, hvad hun saa vel havde begyndt. Thi en Grundlov for Unionen blev aldrig givet, og Forbundet har alene vedvaret som et i Realiteten bestaaende. Denne Forfatterens Hovedsætning er det, som Skriftets anden Afdeling (p. 42—103) især gaaer ud paa at bevise.

I Junii Maaned 1397 holdtes den bekiendte Sammenkomst i Calmar, hvor Erik, den 17de i samme Maaned, høitidelig blev erkiendt for Konge i de 3 Riger. Angaaende Forbundet og de giensidige Forbunds-Rettigheder og Pligter blev der underhandlet mundtlig; og, da Forsamlingen varede næsten hele Julii Maaned, er det rimeligt, at ogsaa andre vigtige Sager ere blevne afgiorte. Eet saadant Tilfælde er i det mindste bekiendt, nemlig Sagen mellem Kong Erik og Svend Sture, hvoraf Suhm har villet bevise, at svenske Sager allerede dengang paadømtes efter danske Love; endskiøndt Diplomet (som Forf. har ladet aftrykke p. 111. 12) tydelig giver tilkiende, at nærv. Sag kun i Følge en speciel Bestemmelse af de forsamlede Stænder blev overgivet til det forenede Rigsraads Kiendelse. Førend den Calmarske Forsamling opløstes, bleve dens vigtigste Forhandlinger nedskrevne i tvende Dokumenter. I det første af disse, dateret den 13de Julius, bevidne alle de tilstedeværende Rigsraader, at Erik nu var kronet og Hyldingseed aflagt til ham. Naar Lagerbring (Sv. Hist. III. 770) har troet at kunne slutte, at flere geistlige Medlemmer af Raadet have været tilstede, end de i Brevet navngivne:

saa har dette sin Grund deri, at han har forvexlet Rigets Mænd med Rigets Raad; thi, om endog flere Vidner vare tilstede og med deres Segl bekræftede Dokumentet, bleve dog kun Rigsraadernes Navne udtrykkelig nævnede. — I det andet Brev (sandsynligviis dateret samme Dag, som det første) afgive 17 danske, norske og svenske Rigsraader en Beretning om de Punkter, hvorom Rigernes Raad i den foregaaende Maaned vare komne overeens. Det er dette berømte Document, der i Almindelighed har været anseet for Unionens Grundlov, og derfor vel ogsaa har bidraget det meste til at bestemme Historieskrivernes Meninger om Beskaffenheden af de 3 Rigers Forbindelse; og Forf.s Formaal gaaer fornemmelig ud paa en Undersøgelse af dette Brevs Historie og ydre Form, som det, der nærmest kan afgiøre, om det skal kunne kaldes en Lov eller ikke.

Tre Gange har det hidtil været aftrykt; først hos Hvitfeldt (I. S. 611) og paa Svensk i Hadorphs Riimkrønike II. 58; men saa ganske overeensstemmende med Hvitfeldt, at begges Aftryk maa ansees for eet og det samme; anden Gang i „Nye danske Magazin" III. 64; og tredie Gang hos Suhm, (Danm. Hist. XIV. S. 630), hvor Langebeks Afskrift er benyttet, med nogle Rettelser. Af disse Aftryk er Suhms det nøiagtigste. Brevet er skrevet paa sædvanligt Papiir, der endnu er ubeskadiget, hvorimod adskillige af Bogstaverne ikke længer ere ret læselige. Paa den nederste Rand ere Spor tilbage af 10 Segl, der have været aftrykte i grønt Vox; men som ere paasatte med en saadan Skiødesløshed og Iilfærdighed, at nogle af dem have dækket Skriften, andre hinanden indbyrdes. Føier man til denne Uorden og Mangel paa Nøiagtighed den Kiendsgierning, at Brevet indeholder ikke faa Rettelser og Skrivfeil, samt at deri omtales, at 17 Segl ere vedhængte, hvorimod i Virkeligheden ikkun 10 ere paatrykte: saa synes alt dette klart nok at vise, at det omtalte Document ei er Andet, end en Concept, der har været bestemt til strax at overføres paa Pergament, hvilket imidlertid, af en eller anden Grund, muligen fordi Margrethe ei har bifaldet Overeenskomsten, ikke er skeet. Først efter 32 Aars Forløb (i A. 1425) lod Kong Erik Udkastet af-

skrive paa Pergament, hvilken Afskrift eller Transsumpt han benyttede ved sine Underhandlinger med de Svenske om Forbundslovene*). Men, da det er indlysende, at man ikke kan tillægge Afskriften en høiere Grad af Lovgyldighed, end Originalen, saa bidrager dette intet til at bevise det oprindelige Brevs juridiske Betydning. Imidlertid, selv forudsat, at Documentets mangelfulde Form ikke kan bidrage noget til at svække dets Gyldighed som Unionens Grundlov, saa kan denne Gyldighed dog af andre Grunde kaldes i Tvivl. I Begyndelsen siges nemlig, at Rigernes Forening er aftalt og tilendebragt af de Tilstedeværende i Calmar, og at det er bestemt, at tvende Pergamentsbreve desangaaende skulle udfærdiges for hvert Rige; men dette bekræftes ikke i Slutningen af Brevet af de 17 Rigsraader i Rigernes Navn; disse underrette ikkun, som troværdige Mænd, ved foreløbigt Vidnesbyrd om de Forbundsbetingelser, der en Maaned tidligere vare afsluttede imellem Kongen, Dronningen og Rigernes Raad. Saalænge altsaa de 6 ovennævnte Breve ei vare udfærdigede, bestod hele Unionen kun i den mundtlig giorte Aftale; thi det her omhandlede, egentlig kun historisk berettende Document var ei i Stand til at give den Lovskraft. Saa meget mindre kan man fremdeles antage, at Rigernes offentlige Ret ved dette Brev er bleven forandret, som en saadan Forandring end ikke med tydelige Ord omtales i Brevet. Hvis derimod hine 6 Documenter vare blevne udfærdigede, saaledes forseglede og bekræftede, som vort Udkast omtaler, saa vilde de have udgiort en virkelig Grundlov for Unionen; men Udkastet vilde da ikke have havt større juridisk Betydning, end f. Ex. de gamle danske borgerlige Love havde, efter at Christian den Femtes Lov var promulgeret.

Hvad der var fastsat i Henseende til Udfærdigelsen af 6 Exemplarer af Grundloven paa Pergament, og disses offentlige Sanction, er efter al Sandsynlighed aldrig blevet udført. Vilde man virkelig antage, at en Grundlov havde existeret, da

*) Forf. bemærker p. 53, at, med Undtagelse af Langebek (D. Mag. V. 325) synes neppe Nogen at have kiendt denne Transsumpt, hvilket han nu her har ladet aftrykke, p. 53—63, efter Originalen i det Kgl. Geh. Archiv.

maatte denne være bleven bekræftet ved et offentligt Brev førend den 9de Juli 1438, da andre og tildeels forskiellige Forbundsvilkaar bleve indgaaede. Men af den ovenanførte Transsumpt seer man, at Dokumentet 1425 var aldeles eenslydende med det af 1397; endelig veed man ogsaa med Vished, af det som foregik paa Mødet i Halmstad, at Sverrige endnu 1435 ikke besad noget Exemplar af Unionsdiplomet (p. 66. 67.). Paa Forsamlingen i Calmar næste Aar finde vi vel vort Document anvendt imod Erik, for at hindre, at denne skulde sætte danske Befalingsmænd over norske og svenske Fæstninger; men, da Kongen selv var her tilstede, var det formodentlig hans egen Transsumpt, der første Gang benyttedes af de Svenske. Hertil kommer, at de omtalte 6 Affkrifter paa Pergament, hvis de virkelig havde existeret, samtligen maatte være sporløst forsvundne, hvilket er reent usandsynligt.

Hvad der fremdeles taler for den ovenfor fremsatte Formening er dette, at alle offentlige Forhandlinger fra denne Tid give tilkiende, hvorledes Rigernes Raad enten aldeles ikke have kiendt Documentet af 1397, eller i det mindste ikke tildeelt det nogen Autoritet. Under Eriks Regiering omtales det saaledes kun to Gange, ved Sammenkomsterne i Calmar 1436 og 1438; men ved den første Leilighed anføres det kun som et subsidiært Beviis, ikke som nogen Lov; og ved den anden vove de forsamlede Raadsherrer endog at omstøde det vigtigste Punkt deri. Under de følgende Uroligheder og Underhandlinger imellem Erik og de Svenske omtales Brevet aldrig. Mærkeligt er det saaledes, at det svenske Raad iagttager en fuldkommen Taushed om Forbundslovene der, hvor det for det norske Folk og Hansestæderne søger at bevise Sverriges Ret til at giøre Opstand imod Erik, fornemmelig fordi denne vilde have Bugislav af Pommern udnævnt til sin Efterfølger; thi netop en saadan Usurpation stred aabenbart imod de i Brevet af 1397 anførte Bestemmelser, og, hvis disse altsaa havde havt Lovskraft, kunde Raadet simpelt hen have beraabt sig paa dem. Det Samme gielder om en Klage fra to svenske Biskopper til Synoden i Basel over Erik 1435, der er af samme Beskaffenhed, som den ovennævnte Klage fra Senatet. I det samme Aar

forene ogsaa en Deel svenske Rigsraader sig paa et Møde i Upsala om at ville erkiende Erik for Konge, hvis han styrer Riget overeensstemmende med Raadets Beslutning og den svenske Lov; men i modsat Tilfælde at forkaste ham, uden at vide eller ændse, at de ved at giøre det Sidste vilde krænke de andre Rigers Rettigheder. I det Stokholmske Diplom (af 14de October 1435) angaaende Bilæggelsen af Stridighederne imellem Erik og det svenske Folk, indgaaer Kongen saadanne Betingelser, som aabenbart vilde stride imod Forbundsloven, hvis Brevet af 1397 havde været anseet for en saadan. At heller ikke det danske Raad har kiendt eller agtet Brevet, kan sees deraf, at det aldeles intet Hensyn tager dertil ved sin Forkastelse af Bugislav som Thronfølger, og i sit Brev til Eriks Søsterson Christopher erklærer denne for at have Ret til Thronen, skiøndt det i Calmar var bestemt, at naar Kongen ingen Sønner efterlod sig, skulde hans Efterfølger bestemmes ved frit Valg af de 3 Riger. Endnu flere Documenter af samme Beskaffenhed, som de anførte, bidrage til at svække den det Calmarske Brev tillagte Betydning, og, hvor denne synes at fremtræde, tales mere om Forbundet i Almindelighed, end om dette enkelte Diplom; ja ei engang Kong Erik selv henholder sig nogensteds til dets Indhold, hvor han forsvarer sig mod det danske Raads Beskyldninger, eller fører Klagemaal over Rigsraaderne.

Ligesom saaledes det her omhandlede Brev var uden Indflydelse paa de offentlige Forhandlinger, saaledes er det ogsaa kun een Gang blevet afbenyttet ved senere Stats-Acter, i det nogle Punkter deraf ere optagne i det i Calmar 1438 udstedte Diplom; thi saavel til Kong Christoffers Brev af 1442, som til de i Halmstad 1450 efter Christoffers Død affattede Bestemmelser angaaende et nyt Forbund imellem Rigerne, samt til Diplomet angaaende den i Calmar 1472 paatænkte Fornyelse af Forbundet: benyttedes ikke umiddelbart Documentet af 1397, men derimod de senere Calmarske Breve. I alle nyere Overeenskomster findes intet Spor af det i Calmar 1397 udfærdigede Brev, og man kan derfor slutte, at dette aldeles ikke er blevet anvendt efter den i Aaret 1438 i Calmar holdte Forsamling.

Den saakaldte oprindelige Unions-Lov er altsaa intet Andet, end et Vidnesbyrd af 17 Raadsherrer om det, der i Calmar 1397 mundtlig er blevet aftalt imellem Dronningen og Rigernes Raad. En virkelig, statsretligen gyldig Lov er aldrig udfærdiget. Og, ligesom Kongerne i Unionsperioden kun skyldte Tidsomstændighederne, at de beholdt deres Riger, saaledes kan man antage, at den mundtlig bestemte Forening enten har været aldeles ubekiendt for de tre Nationer, eller er bleven glemt af dem, endnu før Kong Eriks Fordrivelse.

Med de i det Foregaaende udviklede Meninger om Calmar-Unionens Beskaffenhed, stemmer det ogsaa fuldkomment, at alle ældre svenske og danske Kröniker før Hvitfeldt (som Forf. viser p. 89—100) enten ere aldeles uvidende om en i Calmar 1397 stiftet Forbindelse imellem de 3 nordiske Riger, eller ogsaa forvexle denne med den senere fornyede Overeenskomst i Calmar. — Det er saaledes i høieste Grad sandsynligt, at en Union imellem Danmark, Norge og Sverrig hverken er bleven fuldført, eller ved et gyldigt Diplom confirmeret; noget, hvorom allerede tilforn en ældre svensk Forfatter, (*C. F. Georgii* diss. de hist. foed. inter Sueciam & Daniam. Upsal. 1758. p. 80 sq.) tildeels ogsaa Jahn, har tvivlet. Om Grunden til at Margrethe er bleven staaende paa Halvveien, lader sig Intet sige med Vished; men kun giette, at hun muligen selv ikke har været tilfreds med de i Calmar fastsatte Vilkaar.

—mb—

---

12. Joachim Rønnow, udvalgt Biskop til Roeskilde. Et Bidrag til Oplysning af Fædrelandets Historie i Reformations-Tiden; ved Hans Knudsen, Copiist ved det Kongelige Geheime-Archiv. Kiøbenhavn 1840. 196 S. 8.

Efterat Forf. i en Indledning har givet en genealogisk Oversigt over Rønnowernes Slægt i Danmark, meddeler han i 1ste Afdeling af sit Skrift de faa Efterretninger, der haves om Jacob

eller Joachim Rønnows Ungdom, Udenlands- og Gesandtskabs-Reiser. Om hans tidligere Ungdom veed Man saa godt som Intet; at han paa sine Udenlands-Reiser har besøgt Frankrige, er vel sikkert; men derimod er det kun rimeligt, at han tillige har været i Tydskland, Nederlandene og Italien. Efter sin Hjemkomst findes han som Hofsinde hos Kong Frederik den 1ste, og kort efter blev han sendt i tvende Gesandtskaber til Frankrige, uden at hans Missioner dog kan antages at have havt nogen betydelig Virkning for Danmarks politiske Stilling. Endelig berører Forfatteren under denne Afdeling endnu den Forlovelse, Rønnow skal have indgaaet med den siden saa berømte Birgitte Giøe, hvilken Forbindelse i øvrigt ikke siden blev, eller kunde blive opfyldt*).

I den anden Afdeling omhandler Forf. Rønnows Ophøielse paa Roeskilde Bispestol og hans Bestræbelser for at sikkre sig i den nye Værdighed. Han beretter her, hvorledes Rønnow, overeensstemmende med Bestemmelserne paa Herredagen i Odense 1527, havde maattet erlægge en stor Sum Penge til Kongen for sin Udnævnelse, (jvf. S.181.82) og at han maatte give Frederik den 1ste een eller tvende Reverser, hvori han lovede Kongen Troskab og Føielighed med Hensyn til den stedse mere fremskridende lutherske Religions Udøvelse. Fremdeles taler Forf. om Rønnows formelle Udnævnelse til Biskop ved Roeskilde Domcapitel, Capitlets Lydigheds-Erklæring, Biskoppens edelige Forpligt til Capitlet, de tre af Kongen og Rigsraadet Rønnow meddeelte Confirmationer, Kongens Beskyttelsesbrev for ham, samt Rønnows i Frederik den 1stes Levetid hemmelige, men siden aabenbare Bestræbelser for tillige at faae den pavelige Sanction paa Udnævnelsen; hvorved ogsaa det vistnok ikke umærkelige Brev fra de danske Biskopper til de romerske Cardinaler omhandles, i hvilket hine anmode Cardinalerne om at bevirke den pavelige Confirmation; men derhos udtale sig meget frit med Hensyn til nogle

*) Den i Danske Mag. 3die Række, 1ste Bd. 2det Hefte Side 172—76 indførte Dom viser endog, at en saadan Forlovelse neppe nogensinde har fundet Sted.

af de Grunde, som dengang fandtes til at befrygte Fare for den romerske Kirke.

Da Rønnow, der som Siællands Bisp tillige var Medlem af Rigsraadet, ligesom han ogsaa beklædte den øverste Rigscantslers ophøiede Post, i Rigsraadet, saavidt vides, bestandigt giorde fælleds Sag med sine geistlige Colleger, uden at det dog kan sees, at det er ham, som har styret deres Gang: omhandler Forf. kun, i 3die Afdeling, Rønnows Forvaltning af Stiftets Anliggender, og, i 4de Afdeling, hvad der vides om ham som øverste Cantsler. Forvaltningen af Stiftet deler sig, efter dets Anliggenders Natur, i geistlige og verdslige Functioner. Af de sidste anføres nogle faa som de eneste, Man veed at være udførte af Rønnow: Mageskifter, Bortforlehninger af Slotte, Gaarde, Bispetiender, m. m. Væsenligere til at charakterisere Manden ere Beretningerne om hans Bestræbelser for at berige sig selv paa Geistlighedens og Rigets Bekostning, og navnlig om hans Forsøg paa at vinde Pengefordeel ved ugrundede Reclamationer af Kiøbenhavns Slot med dets Tilliggende. De geistlige Anliggender, der omtales, dreie sig naturligviis især om Reformationen og om Bevægelserne i Kiøbenhavn. Herhen hører ogsaa Rønnows med Urette dadlede, moderate, men tillige lidet betydende saakaldte Reformations-Forslag, samt hans Forhold mod Tausen og flere andre Prædikanter; hvorhos Forf. godtgiør, at Rønnows Opførsel imod Tausen ikke fortiener den Dadel, den har mødt. Rønnow var ikke nogen ivrig Modstander af den nye Lære; maaskee snarere en halv Begunstiger af denne, til hvilken han ogsaa tidligere sandsynligviis selv havde hældet; men paa den anden Side var han saa afhængig af sin Stilling og saa nidkiær for sin Embeds-Myndighed, at han ikke kunde eller vilde giøre noget Skridt, der kunde lede til den romerske Kirkes Fald. — Om Rønnows Forretninger som øverste Cantsler veed Man ikke Meget: kun lidet om nogle Underhandlinger med Skotland, med Hertugen af Slesvig og Holsteen, samt med den nederlandske Statholderinde; de første vare ikke vigtige; hans Deeltagelse i Forhandlingerne med Hertugen er ikke klar; og ei heller ved de nederlandske Underhandlinger seer Man

Frugten af den Virksomhed, han kan have viist. Derimod har Forf., i Forbindelse med den Egenmyndighed, Rønnow ved disse sidste skal have givet Prøve paa, ogsaa omtalt de ham saa ofte forekastede Planer, som han under Interregnet skal have fattet til at skaffe sig selv Regieringen i Danmark. Disse Planer have dog snarere yttret sig i enkelte ubesindige og praleriske Udtryk, end i virksomme Foretagender. Forf.'s 5te Afdeling afhandler Biskoppens Skiebne under Grevens Feide: hans korte, frugtesløse Modstand, Underhandlingerne med Grev Christoffer, og hans derpaa følgende, nødtvungne Resignation paa Bispe-Embedet; hvorledes han derefter gav sig under Greven og viiste ham Føieligheder, der atter havde til Følge, at Rønnow, skiøndt med Opoffrelser, for hvilke Capitlet imidlertid maatte give ham Erstatning, igien blev indsat i sit Embede. Endvidere indeholder denne Afdeling en Fremstilling af Rønnows, som overhovedet den siællandske Adels mislige Stilling imod Greven, Biskoppens endelige Frafald og hans Flugt til Jylland til den udvalgte Konge, Christian den 3die, efter hvis Landgang paa Siælland ogsaa Rønnow igien indfandt sig her, og, ifølge Kongens Befaling, udførte flere Forretninger, om hvilke, saavelsom om hans øvrige Virksomhed paa hiin Tid, der dog kun haves faa og usammenhængende Efterretninger.

I det sidste, 6te Afsnit berøres Christian den 3dies og de verdslige Rigsraaders bekiendte Beslutninger imod Biskopperne, disses Anholdelse, og, hvad Rønnow angaaer, hvorledes han, efter først at være ført til Draxholm og siden til Krogen, endelig bragtes til Visby paa Gulland, hvor han hensad i Fængsel indtil 1544, da han igien førtes over til Kiøbenhavn og fik Haab om at vorde frigivet, men kort efter, i samme Aar, afgik ved Døden. Grunden til den paafaldende Haardhed, der, selv uagtet hans Frændes, den svenske Kong Gustavs, Forbøn, viistes imod ham, fremfor mod de andre catholske Biskopper, har vor Forf. ikke kunnet oplyse; men kun godtgiort, at de forhen opstillede Formodninger ikke kunne udholde nærmere Prøve. Endelig har Forf. i 18 Bilag og Tillæg meddeelt endeel Breve og andre Documenter og Oplysninger, hvoraf de fleste have særdeles Interesse, enten for Rønnows Levnet, eller for Tidshistorien

overhovedet. Vigtig er bl. a. (S. 190—93) Fortegnelsen over Roeskilde Stifts Gods 1536, hvormed dog kun menes Stiftets Lehn („Slotth och gordhe".)

Det ovenstaaende, noget detaillerede Udtog af Forfatterens Skrift antyder allerede, at han er gaaet saa dybt ind i sit Stof, som det efter Omstændighederne var muligt. Hvorfor han imidlertid har valgt sig Rønnows Levnet til Gienstand for sit Arbeide? — Saavidt de os levnede Efterretninger fremstille denne Mand for os, var han ikke i Besiddelse af udmærkede Evner, og hans Charakteer viser sig ikke heller saa synderlig agtværdig. Hans Indgriben i Reformations-Striden kan ligesaa lidet have været af nogen stor Betydenhed; og om hans Virken i Rigets øvrige ham betroede Anliggender haves kun faa Efterretninger, der ikke indeholde noget tydeligt Spor enten til en stor Virksomhed fra hans Side eller til mærkelige Følger af hans Bestræbelser. Det kunde derefter synes, at denne Mand, hvem saaledes mere tilfældige Omstændigheder havde ført op paa en høitstaaende Post, hvor han dog ikke havde den Indflydelse paa Tingenes Gang, som Man efter hans Stilling skulde vente, neppe fortiente en med saa megen Anvendelse af lærd Arbeidsomhed og Skarpsindighed udført udførlig Fremstilling af hans Liv og Virksomhed, om hvilke det derhos alligevel tilsidst bliver lidet, vi kunne siges at vide. Personalhistorien er fremdeles, ligesom Regenthistorien, heller ikke den egenlige Kiærne af Historien, hvis Øiemed bør være Fremstillingen ikke af de enkelte Mænds, men af det hele Folks Liv og Levnet; og paa denne vigtigere Deel af Historien maatte Man, under det store Savn af Forarbeider især i den indvortes Historie, helst ønske en saa grundig Forskers Flid og Dygtighed anvendt. Men, foruden at Reformationen er en af de faa store og følgerige Begivenheder i vor Historie, hvorhen vi kunne vende vort Øie med Lyst, og Rønnows Skiæbne var indviklet i den gamle Læres Undergang ved den nyes Seier, skiøndt han selv rigtignok mere blev reven bort af Stridens Udgang, end han kan antages at have været en vigtig Kæmper i denne: saa føres ogsaa i Forf.s Skrift saameget af den daværende Tidsalders Forhold, Bestræbelser og Virken frem for os, at

Man let kan fatte, hvorledes en dygtig Skribent, der allerede havde faaet endeel Bidrag under Hænder til den enkelte Mands Historie, søgte at samle Mere og — saavidt giørligt — at bringe Alt til en udførlig og sammenhængende Fremstilling af denne, der tillige kunde tiene som Vehikel til at meddele Publikum meget Andet af mere almindelig Interesse, som var ham bekiendt, men som ellers maaskee ikke saa let vilde have fundet sin Vei. — Forf. formener, at det er udførlige Detailler og en nøieprøvende Critik, der giver det Slags Skrifter, hvortil hans hører, deres Værd, og tilføier, at han har lagt Vind paa begge Dele. Denne Bestræbelse er øiensynlig og maa ansees at have været heldig; men det ligger udenfor vor Anmeldelses Hensigt, at forfølge dette Detail, og igien at prøve denne granskende Critik i dens Enkeltheder.

m. n.

---

13. Peder Palladius, Siællands første evangeliske Biskop, af A. C. L. Heiberg, Provst, og Sognepræst i Kierteminde. Kbh. 1840. 186 S. st. 8. (Særskilt Aftryk af Theolog. Tidsskrift. IV. Bd.)

Det er et interessant Sammentræf i vor historiske Literatur, at denne omtrent paa een Tid er bleven beriget med Levnetsbeskrivelser af Siællands sidste catholske Herrebisp (Joach. Rønnow) og første evangelisk-lutherske Biskop, eller Superintendent. Et Tidsrum af ikke meer end otte Aar ligger imellem det Aar (1529) da Rønnow valgtes til at beklæde Roeskilde Bispestol, og 1537, da Palladius, den anden September, tilligemed de 6 andre danske Superintendenter ordineredes af Bugenhagen; men man kunde gierne sige, at der i Tidens Aand og Charakteer ligger et Seculum imellem de to siællandske Bisper. Saaledes er heller ikke Afstanden mindre, naar vi bringe begges Personlighed og Embedsvirksomhed under Sammenligning. I Rønnow see vi endnu den catholske Tidsalders adelige Prælat, med Selvfølelse af sin geistlige Magt og Værdighed, og med en vis Standhaftighed i at forsvare den

hierarchiske Myndighed, som han, efter catholske Grundsætninger, maatte antage at være grundet i Kirkens Selvstændighed. Palladius, af borgerlig Fødsel, og uden anden Adkomst, end sin, hiemme og i Wittenberg, under Luthers Øine, erhvervede videnskabelige Dannelse og geistlige Embedsdygtighed, traadte aldeles ind i de, ved Reformationen med eet fra Grunden af forandrede Forhold for de til Præsternes, Skolernes og Menighedernes geistlige Opsynsmænd i ethvert Stift indsatte lutherske Superintendenter. Disse skulde herefter i alle Embedsforhold, ligesom enhver anden Kirkens og Statens Tiener, være Kongemagten og Landets Regiering undergivne; og vi finde heller ikke mindste Spor i Palladii Levnet enten til hierarchiske Anlæg, eller nogen derhen sigtende Virken eller Bestræbelse. Derimod giver den omhyggelige og, saavidt Kilderne naae, fuldstændige Skildring af denne Biskop i hans hele geistlige Virksomhed, os et interessant og fordeelagtigt Billede af en i sit Kald, som den nye Kirkeforfatnings organiserende Styrer og Tilsynsmand, som Universitetsprofessor, og som populair theologisk og asketisk Forfatter, lige utrættelig Embedsmand og arbeidsom Lærer. I vor Reformationshistorie kunde man maaskee, i visse Levnets- og Charakteertræk, bringe Palladius i Parallel med Melanchton (hvis Lærdom han dog var langt fra at besidde), ligesom Taussen med Luther. Saaledes synes det bl. a. at den første med et roligere og mildere Sind, maaskee snarere med større practisk Dygtighed, end Taussen, netop har været vel skikket til den Post og den Virksomhed i den nye danske Kirke, hvortil Christian III. havde udseet ham. Der behøves heller intet andet Æreminde over den ærværdige Palladius, end det, som allerede for over to hundrede Aar siden sattes ham i Frederik den Andens Kronike: „I saadan høi og hæderlig Bestilling haver han uden al Nøds og Fares Anseelse med „stor Lov ladet sig bruge, saa han billigen maa æres, og kaldes „alle Kirkers og Klerkes Fader udi disse Riger. Han hialp „den lutherske Lærdom meget paa Fode udi Danmark, og ved „sin daglige Prædiken og mange kostelige Bøger og Skrifter „førte den danske Kirke i saadan høi Agt og Anseelse hos alle „omliggende Herrer og Fyrster, at de ikke vidste paa den Tid

„nogle Kirker bedre, ordentligere og reenligere at være beskik„kede, end disse her udi Danmark.“

I øvrigt maa vi ogsaa her gientage den idelige og idelige Klage over Magerheden i vore historiske Kilder, overalt hvor der handles om at gaae ind i et biographiskt Detail, i Tidernes og Personernes individuelle Skildringer. Hvad man veed og her erfarer om Palladii Personlighed, er yderst lidt; maaskee nogle flere Træk til hans Charakteristik af hans Skrifter, Fortaler og Dedicationer kunde været sankede. En noget nøiere Charakteristik af Skrifterne (f. Ex. hans Isag. ad libr. prophet. & Apost., der oplagdes henved 20 Gange) kunde vel ogsaa været ønskelig. At han var gift, vides; men ikke engang med hvem, eller om han har efterladt Børn. Ja, hans Ægteskab var maaskee endogsaa forblevet ubekiendt, hvis ikke hans Enke 1562, to Aar efter Mandens Død, havde søgt en Hielp hos Universitetets Consistorium. Hvad hun der opnaaede, er et Bidrag til at vise, hvorledes man den Tid pensionerede. Man eftergav hende hvad hun skyldte i Grundskat for et Huus, som tilhørte Universitetet; men afslog hendes Ansøgning, at befries for denne Afgift for hendes Livstid, og tilstod derimod den berømte, høit fortiente Biskops Enke et Pund Byg og en Fierding Smør om Aaret. (S. 164. 65.)

Forf. fortiener alle danske Theologers og Historikeres Tak for den Flid og Grundighed, hvormed han har behandlet en Gienstand, der tidt krævede mere Arbeide, end Udbyttet kunde lønne, for den, som ikke havde fundet en Løn i Gienstanden og Arbeidet selv. Forf. har imidlertid havt det Held, at erholde meddeelt de af Biskop L. Harboe samlede Collectanea til Palladii Levnet, (jvf. Dän. Biblioth. V. S. 73) som han skylder mange Oplysninger, og flere af de til Slutning aftrykte interessante Actstykker. Man maa meget beklage, at den ved flere Leiligheder savnede Palladii Visitatsbog (hvoraf Haandskriftet, eller en Afskrift, solgtes efter Langebek; s. Catal. p. 572 no. 348) ikke heel og holden fandtes blandt disse Collectanea. — Endelig kunne vi ikke andet end tilføie Ønsket: at Forf. vilde fortsætte et saa vel begyndt Arbeide, ved ogsaa paa lignende Maade at give os alle de efterfølgende siællandske Biskoppers Levnet, og derved udfylde et ofte følt Savn i vor kirkehistoriske Literatur.

b.

14. Antiquarisk och arkitektonisk Resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Wermland och Westergötland år 1838, af *C. G. Brunius*. Lund 1839. VII. 363. p. 8.

Endnu er de nordiske Rigers Konsthistorie i Middelalderen en ubekiendt, om ikke ubetraadt Egn i Literaturens Rige. Det maa især forundre os, at heller Ingen i vort Fædreland hidtil har bidraget noget af Betydenhed til at afhielpe dette Savn; da Konsten selv i det 19de Aarhundrede har udviklet sig hos os med en saa mærkværdig Kraft og saa betydeligt Omfang, og da man tillige, ved et allerede for nogle og tredive Aar siden grundet, og siden med saa heldige Bestræbelser udvidet Museum for nordiske Oldsager, ligesom har forberedet Overgangen til en nærmere Undersøgelse, Beskrivelse og Historie af Konstens Opkomst og Konstværkers Forekomst i Skandinaviens Middelalder. Er det fordi saadanne Værker aldeles fattes i Norden? — Dette kan man ikke sige, om endog blot efterat den berømte Landskabsmaler Dahl har bekiendtgiort nogle af de ældgamle Trækirker i hans Fædreland Norge — formodentlig de eneste af sit Slags som ere til, og hvis Charakteer og Mærkværdighed for Konsthistorien han først har opdaget og meddeelt den konstelskende Verden*). Ville vi blive staaende ved Bygningskonsten, der maaskee endnu, skiøndt saa mange af dens Værker i Norden ere ødelagte og hensmuldrede i Støv, har de fleste og mærkeligste Monumenter fra ældre Perioder at fremvise: saa har ogsaa denne Konsts Historie i Norden hidtil savnet, om ikke Dyrkelse, dog skriftlig Bearbeidelse. Det maatte vække Opmærksomhed, at see denne egentlig allerførst at udgaae fra en os nærliggende Nabostad, hvor Konst og Konsthistorie hidtil have været fremmede; men hvor man i syv Aarhundreder havde eiet en af Nordens mægtigste og mærkværdigste Kir-

---

*) *J. C. C. Dahl*, Denkmale einer sehr ausgebildeter Holzbaukunst in Norwegen. 1. 2. Heft. Dresd. 1838. Fol. (f. ogsaa Brunius p. 157—59.)

kebygninger, som dog, indtil for ikke mange Aar siden, næsten var ligesaa ubekiendt i Sverrige, som i Danmark. Forfatteren af den første historiske og architektoniske Beskrivelse over **Lunds Domkirke**, Prof. **C. G. Brunius**, har forenet de heldige Betingelser for et saadant Arbeides Værd, at være Konstkiender, Historiker og praktisk Architekt, med den ikke mindre vigtige Omstændighed, at han ved mange Aars Studium, og endelig ved at forestaae Udførelsen af Kirkens seneste betydelige og langvarige Istandsættelse og Restauration, har havt en Leilighed til i Særdeleshed at blive fortrolig med dette forbausende Værk af det 11te og 12te Aarhundredes Bygningskonst og Bygningsstiil, som ingen Anden kunde dele med ham.

Vi kunne forudsætte, at hiint Værk ogsaa i Danmark er Mange bekiendt (jvf. Maanedsskr. for Literatur. Bd. 1837. S. 72—88.); og vi opfordre i det mindste Enhver, som ved Professor Brunius's vigtige og lærerige Bog over Lunds Domkirke har vundet Interesse for den ærværdige Bygning, for Skriftet og for dets Forfatter, til ogsaa at giøre sig bekiendt med det nye Arbeide, hvori han, som kritisk og antiquarisk Konstforsker, har nedlagt Resultaterne af sin architektoniske og antiquariske Reise i Sverriges vestlige Provindser. Vel fordres der overhovedet en alvorlig Lyst og Kiærlighed til lignende Studier og Forskninger for allevegne at følge en Forfatter, der strengt og næsten udelukkende holder sig til sine videnskabelige Formaal i hans nøiagtige, omhyggelige og sammentrængte Bygnings-Beskrivelser, uden de tidt næsten uundværlige Aftegninger. Dog er Bogen i Almindelighed ikke allene meget lærerig, men ogsaa i flere Henseender tiltrækkende, ved den geniale Forfatters eiendommelige Fremstilling, og ved den hyppige Anvendelse af en retfærdig, ubøielig, ikke sielden sarkastisk Kritik over de nyere Tiders „pretensionsfulde, men aandsfattige" Architektur, hvis Anstød mod sund Fornuft og reen Smag, ligesom dens hyppige vandaliske Forbrydelser imod Fortidens Konstgenius og Monumenter, i Forfatterens skarpe og hurtige Blik, og i hans religiøse Ærbødighed for enhver Tidsalders **sande** Konstpræg, har fundet en streng og skaanselløs Dommer.

For nordiske Antiquarer, og især for Elskere af Middelalderens

Architektur og Konsthistorie, gives der i den her omtalte Bog en rig Høst af artistiske, archæologiske og historiske Noticer og Bemærkninger. Det er en Anbefaling mere for dem, at de overalt forudsætte Læsere med Smag og Forstand, uden Smaahedsaand og borneerte Anskuelser. Vi kunne, som nogle Exempler, nævne den interessante Beskrivelse, S. 29 o. fg. over Barbergs Fæstning, bygget under Christian IV, „en Konge, der havde mere Kiærlighed for og Kundskab i Bygningskunsten, end nogen anden Fyrste i Norden"; Beskrivelsen over de mærkelige Ruiner af Bahus eller Bohus Fæstning (anlagt 1448, forstærket og udvidet under Christian IV. 1595) S. 58 o. fg.; Efterretningen om de bekiendte Fieldristninger (Hällristningar), eller indgravede Figurer paa flade Klippesider nær Stranden, der findes flere Steder i Bahuslehn og Dalsland, og høre til de ældste Mindesmærker i Norden[1]) (S. 78, o. fg.); Beskrivelsen over det interessante Gravfund ved Jored i Bahuslehn, S. 95 - 99; Anmærkningerne over Localiteten og flere Omstændigheder ved Carl XII. Død, S. 131—149[2]); Beskrivelsen over Husaby Kirke paa Kinnekulle i Vestergøtland, fordum Sverriges ældste Domkirke, S. 210—29, og over Skara Domkirke,

---

[1]) Forf. har for længere Tid siden anvendt megen Tid og Møie paa at undersøge og aftegne en stor Mængde af disse Monumenter fra en fiern Fortid (de indeholde, ligesom alle Nordens ældste Mindesmærker, intet Spor til Runer); og har udarbeidet en egen, endnu utrykt Afhandling derover. Første Gang har han givet Efterretning derom, og meddeelt en Tegning af nogle Figurer, i "Nordiska Fornlemningar" af J. G. Liliegren og C. G. Brunius. 1823. I. Bd. no. 2.

[2]) Forfatteren synes ogsaa at høre til dem, der hylde den paa Ny i Sverrige (særdeles ved Provst Wieselgren) opkomne Hypothese om Carl XII. Død ved en leiet Morders Haand, og om Udførelsen af dette Kongemord efter en Plan, hvori Prinds Frederik af Hessen var, om ikke Hovedmand, dog Medvider. En kritisk Sammenstilling og Undersøgelse af de hidtil for Dagen bragte Kilder til denne Hypothese, jævnført med Alt hvad der haves af samtidige Beretninger om det, som foregik før, under, og umiddelbart efter Carl XII. Død, er et Arbeide, som dog endnu mangler os (selv efter det, som er meddeelt i Oversættelsen af den Lundbladske Bog om Carl XII). Vi haabe engang, i dette Tidsskrift, i det mindste at kunne meddele Bidrag til en saadan Undersøgelse.

bygget, som Lunds, af Sandsteensqvadre — en i flere Dele af nyere Architekter forfusket og „ilde medhandlet Levning af et Jetteværk fra en konstigere Bygningstid"; (1132—1150) S. 248—261; Betragtningerne over de saakaldte Halvkors-Grave, S. 331. o. f. v. Anm. nødes til at afbryde, og bemærker: at Rummet her ikke har tilladt meer, end at henlede Opmærksomheden paa et Skrift, hvis alphabetiske Register vil være nok, for at vise Indholdets Mangfoldighed. Da Forfatteren, som i de sidste to Aar meget har sysselsat sig med at aftegne og beskrive ældre danske Kirker og andre Bygningsværker i Skaane*), har givet Haab om, baade at udgive disse Arbeider, og at ville foretage en architektonisk og antiquarisk Reise i Danmark: maae vi slutte med Ønsket, at han ret snart maatte finde Leilighed til at udføre begge disse Forsætter, og bl. a. meddele os sine architektoniske Bemærkninger og Beskrivelser over vore mærkværdige Landsbykirker fra Middelalderen.

—h.

---

15. Den danske Stat, eller Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, samt Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, betragtet geographisk og statistisk, især fra et militairt Standpunkt, af August Baggesen, Capitain i Generalstaben. Kiøbenh. 1840. XXIV. 494 S. 4to ell. Imper. 8vo.

Endskiøndt det danske Riges Statistik, fra Regieringens Side, forholdsviis meget sildigere er skienket Opmærksomhed ved Tilveiebringelsen af officielle Materialier og Bidrag, end i

---

*) Han har bl. a. 1840 optaget nøiagtige Grundtegninger og Profiler af samtlige Etager i den endnu vel bevarede, høist interessante Herregaardsbygning fra Slutn. af 15de Aarh., bekiendt under Navn af Glimminge faste Steenhuus; hvorom jvf. Histor. Tidsskr. I. p. 217—26. En Fortieneste mere af Hr. Prof. Brunius er, at han har formaaet den nærværende Eier til at love det sieldne Monuments Restauration og Bevaring.

Sverrige, hvor allerede 1748 et eget statistisk Regierings-Bureau (det saakaldte Tabel-Verk) blev indrettet, og herfra en Samling af gode statistiske Tabeller udgivet 1829: saa har derimod i Danmark et modsat Forhold fundet Sted i den statistiske Literatur, der langt tidligere her, end i Sverrige har fundet private Bearbeidere. Allerede henimod 200 Aar gammel er Arent Berntsens bekiendte Bog „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed"; og skiøndt dens geographiske Beskrivelse over begge Riger i vore Dage ikke betyder noget, og det statistiske Indhold fornemmelig kun gaaer ud paa de ældre land- oeconomiske og cammeralistiske Forhold: saa er det netop denne Omstændighed, der har givet Bogen en historisk Værdi, som aldrig vil tabe sig. Endskiøndt paa en anden Maade, kan det samme vel ogsaa siges om „Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat", hvori vor udødelige Holberg, der havde den sieldne Evne, med sin rige komiske Genius at forene en uudtømmelig Virksomhed som prosaisk Forfatter, allerede 1720 udkastede en politisk og statistisk Skildring af den danske Stat, hvor vist nok en Mængde statistiske Data i deres Detail ere forbigaaede; men ikke faa historiske Materialier bevarede for en kommende Tid. Dette gielder i endnu langt høiere Grad om „den Danske Atlas" (1763—81), hvis Mangler og Savn naturligviis maa forøges, eller træde mere synligen frem, jo ældre Værket bliver; men hvis Fortieneste bedst skiønnes deraf, at det endnu bestandigen er en meget læst og en uundværlig Bog. Allerede noget tidligere (1759) havde dette Værks første Ophavsmand, E. Pontoppidan, i sit bekiendte Skrift „Danmarks oeconomiske Balance" meddeelt det første, paa factiske Data grundede Bidrag til den Danske Industrie- og Handels-Statistik; og fandt i de følgende Decennier en og anden Efterfølger. Et mere almindeligt statistisk Værk, efter en temmelig udførlig og ret heldig Plan, var A. Schyttes „Danmarks naturlige og politiske Forfatning", hvoraf 1ste Deel udkom 1777. Naar vi ogsaa her savne mange for Statistiken uundværlige Talangivelser, kunne vi dog ei andet, end beklage, at en alt for tidlig Død hindrede den aandrige og talentfulde Forfatter ogsaa fra at fuldføre dette Arbeide. Mod Slutningen

af Aarhundredet begyndte F. Thaarup sin utrættelige statistiske Virksomhed, ved tre forskiellige Bearbeidelser af den danske Statskundskab, efter nyere Grundsætninger (1790 og 94, 1812 og 1825); og omtrent samtidigen med det første af disse Arbeider (1793) udkom 1ste Deel af J. F. W. Schlegels statistiske Beskrivelse over den danske Stat; imedens den svenske Literatur ikke har noget almindeligt statistisk Skrift over dette Rige at fremvise, førend P. A. Granbergs korte og i flere Henseender ufuldstændige: "Utkast till en svensk Statistik" 1816.

De hidtil opregnede almindelige danske statistiske Arbeider ere, som Enhver endog blot af deres Alder vil kunne vide, nu blot at betragte som ældre, historiske Materialier. Det nyeste Thaarupske Værk (fra 1825) er det eneste, der endnu har nogen almindelig practisk Brugbarhed tilbage; men det har, iblandt andre, ogsaa det væsentlige Savn: at Bogen er kommen for tidligt — med andre Ord, at Forf. ikke kunde benytte hvad der hidtil er udkommet af det officielle Tabelværk („Statistisk Tabelværk, udgivet af den dertil allernaadigst anordnede Commission.“ 1ste Hefte. Folkemængden. 1835; 2det Hefte. Hartkornet, og Jordeiendommenes Fordeling. 1837. 3die Hefte. Handel og Skibsfart. 1840.) Fra dette Værk er det først, at en egentlig, numerisk begrundet Statistik over Danmark kan tage sin Begyndelse. Man har seet af de i kritiske Tidsskrifter indførte Anmeldelser af Tabelværket, hvor let det falder, paa denne Grundvold at bygge videre; eller af Tabellerne at uddrage og sammenstille de interessanteste statistiske Kiendsgierninger, Resultater og Reflexioner. Værkets Udførelse er overhovedet saa fortrinlig, at det, fortsat i samme Art og efter samme Scala, vil kunne hæve den danske Statistik til samme Høide, som denne Videnskab f. Ex. har opnaaet i Frankrige og flere Lande, hvor den allerede længe har kunnet opfylde Tidens Fordring. Man maa i øvrigt ikke tænke sig Statistiken som en Disciplin, der kun er sammensat af Tal og Tabeller. Det er af disses Skelet, naar det benyttes med Aand og politisk Talent, at den videnskabelige Statslære opfører en Bygning, som for Statsoeconomen, den practiske Statsmand, og den tænkende Historiker, er lige uundværlig. Men, for at ikke en saadan

Bygning allerede efter et Par Decenniers Forløb skal være ubrugelig og forældet, er det uundgaaelig nødvendigt, at den statistiske Haandbog, der skal meddele baade det aandelige og numeriske Resultat og Overblik af hele Stoffet og alle Statskræfter, maa anlægges efter en saa nøie giennemtænkt og rationel Plan, med en saa udtømmende Benyttelse og et saa kritisk og concentrerende Udvalg af Materialierne, at et saadant statistisk Værk ikke allene beholder en ulige længere Brugbarhed, (med den blotte Trang til de fornødne nyere Suppleringer) men endog aldrig taber sit historiske Værd.

Forfatteren af det ovenanførte geographisk-statistiske Arbeide, hvilket vi her kun have til Hensigt at nævne, har sat sig et tredobbelt Maal, i det han baade vilde give en geographisk og statistisk Fremstilling af den danske Stat, i dens nærværende Tilstand, og derhos nærmest give den fra et militairt Standpunkt — i det mindste den geographiske Skildring; da en almindelig og videnskabelig Statistik dog egentlig ikke lader sig indrette anderledes for dette, end for ethvert andet Standpunkt. En Følge af den sidste Beskaffenhed er endnu bleven den, at adskillige historiske og historisk-topographiske Noticer ere indflydte i Bogens geographiske Deel, som i flere Henseender give den forøget Interesse. Unegtelig har Forf. ved dette omfattende Maal ikke allene betydeligt forøget sit Arbeide, og dets Vanskelighed, tilligemed de enkelte Gienstande for Værkets Indhold; men ogsaa Synspunkterne, fra hvilke man vil stille de Fordringer, som kunne giøres til Bogen. Man har ogsaa seet, at den meget snart efter at være udkommet, blev angrebet, som et i „mange Henseender mislykket" Arbeide*); uden nogen Erkiendelse af hvad den, som statistisk-geographisk Haandbog, virkelig præsterer. Om Plan og System for dette Slags Værker lader der sig meget og længe stride; og man kan bl. a. giøre den Bemærkning, at nyere Statistikere, ved at ville giøre deres Plan alt for konstig, undertiden staae meget tilbage i Klarhed og let Overskuelighed for

*) Fædrelandet. No. 494. 501. Forfatterens Svar »til Publicum« udkom som Følgeblad til No. 514.

de Ældre. Men ikke mindre vist bliver det, at det er uendeligt lettere at opdage og fremstille Manglerne ved et Værk af den Natur, som Capitain Baggesens, end fra Grunden af at producere et bedre. Saalænge dette ikke er skeet, vil man med Erkiendtlighed for den trolige Flid og Møie, her ikke er sparet, benytte en Bog, som — i hvad der end ved enkelte Partier kan udsættes eller rettes — er, og formodentlig en Tid lang vil blive, den brugbarste Oversigt og samlede Veiledning i almindelig dansk Statistik, Geographie og Terrainbeskrivelse, vor Literatur besidder.

h.

---

16. Actstykker, for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid: samlede og udgivne af Fyens Stifts literaire Selskab. Odense 1841. 204 S. 4.

„At Fortidens historiske Levninger ikke altid ere behandlede med fortient Agt og Omhu; og, at derfor mange, som let kunde have været frelste, ere gaaede til Grunde — det har Danmark, saavel som andre Lande, erfaret, og beklager det nu.“ Saaledes begynder Fortalen til dette Skrift; og det er Ord, som enhver Sagkyndig vil underskrive, naar Tillægget „saavel som“ forandres til „meer end noget andet Land.“ At redde de ringe — ja ofte maae vi sige usle Levninger af vor Histories diplomatariske Kilder udenfor Hovedstadens Archiver, som endnu staae til at redde: er derfor hos os et af de priisværdigste Foretagender i sin Art. Hvor høiligen ogsaa Fyens Land kunde trænge til et saadant, skiøndt sildigt Redningsforsøg, beviser bedst denne Samling selv. Hvor indskrænket og ringe er ikke Antallet af de her meddeelte 178 Breve for den hele, tidligt dyrkede, rige og betydende Provinds! — saameget mere, som vi, efter de heldige Forhold, hvorunder Samlingen har kunnet udgives, maae antage, at i det mindste Alt hvad Stædernes Archiver indeholde (Odense, Svendborg, Assens, Kierte-

minde og Middelfart) er meddeelt af vedkommende Auctoriteter. Det udgiør tilsammen henved 140 Breve. Af fyenske Herregaarde er kun fra Glorup, Dambo, Hvedholm (eet) og Steensgaard leveret omtrent 40 Breve. (S. 180 i Anm. kunde Skovrebningen ved Berritsgaard 1582, Hist. Tidsskr. II. 140—46, været anført. Den er langt mere oplysende end det nævnte Exempel, der kun er en Dom, grundet paa Rebning.) — Imidlertid er allerede den her aftrykte og saaledes redede Samling af Actstykker, der især (Fort. S. III.) vedrøre „det ældre Commune- og Kirkevæsen, eller overhoved Provindsens egne indre locale og temporaire Forhold“ (vi bemærke, at disse Forhold dog for den største Deel ere de samme, som for hele Landet i Almindelighed) et Foretagende af Fortieneste, hvilket ogsaa med Hensyn til diplomatarisk Nøiagtighed, Correctur og meddeelte Oplysninger, er udført med megen Omhu. At enkelte Udtog af Breve ere blandede imellem de heelt aftrykte Diplomer, er en Fremgangsmaade, der overhovedet neppe kan billiges. Registeret, som kaldes „Sag- og Navneregister“, er et godt alphabetisk Register over Personer og Steder; men mangler endeel i at være fuldstændigt som Realregister.

h.

Trykfeil.

Side 12. Anm. 2. Lin. 2. som læs sem.
— 46. Anm. 2. tilføies ved Slutningen: 56.
— 77. Anm. 2. l. »betales i«.
— 80. Lin. 28. Bønder l. Tønder.
— 91. L. 10. (i Texten) Nic. Edinger l. Johan Lehn.
— — L. 12. 1533 l. 1633.
— 109. L. 16. Frit l. Fris.
— 112. L. 11. saaes l. faaes.
— 175. L. 2. nedenfra, Iver Lange, l. Iver Lunge.
— 176. L. 6 ovenfra, Iver Lange, l. Iver Lunges Søn Ove Lunge.
— 249. L. 8. Mørvsaae l. Møsvraae.
— — L. 4. Tyrkiær l. Tyvkiær.
— 253. L. 11. Hr. Rasmussen l. Hr. Rasmus.
— 273. i Overskriften: E. C. Th. l. G. C. Th.
— 276. L. 8. Venderne l. Finnerne.
— 288. Anm. L. 2. om l. som.

Den
danske historiske Forenings
ordentlige Medlemmer,

indtraadte fra den 15de Marts 1840 til 31te Mai 1841. *)

Kiøbenhavn.

Andersen, Historiemaler.
Begtrup, J. H., Candidat i Chirurgien.
Bille=Brahe, C., Baron.
Birch, A., Cand. juris.
Blechingberg, Fuldmægtig.
Bremer, A. F., Dr. Med. og Bataillonschirurg.
Borgen, V., Bestyrer af det v. Westenske Institut.
Cederfeld de Simonsen, C., Cand. juris.
Dahl, F. P. J., forhen Overlærer.
Delbanco, S. V., Cand. juris.
Fribert, L. J., Cancellieraad, Cassercr ved den alm. Skolefond.
Gardthausen, Cand. juris.
Gram, F. T. J., Stud. juris.
Hegel, Fuldmægtig i den Gyldendalske Boghandling.
Jenssen, H., Lieutenant af Infanteriet.
Jetzmark, J., Stud. juris.
Kierulf, A. C., Overpræsident i Kiøbenhavn, Politie=Chef, m. m.
Klagenberg, A. C., Handelscomptoirist.
Krieger, A. C., Cand. juris.
Lassen, G. F., Kammerassessor, Oeconomie=Inspecteur ved Theatret, m. m.
Levetzau, J. G. Kammerherre, Ceremoniemester, Chef for det Kongelige Theater, m. m.
Linnemann, J. H., Cand. theol.
Lindahl, H. J., Cand. juris.
Quaade, G. J., Cand. juris.
Quist, J. D., Bogtrykker.
Ravit, J. C., Kammerraad og Renteskriver.

---

*) De i Fortegnelsen med ✻ betegnede Medlemmer ere saadanne, der have tegnet sig for dobbelt eller høiere Contingent.

Stiernholm, E., Justitsraad, Contoir-Chef og Overauditeur i Admiralitetet.
Thaning, T., Stud. theol.
Ulrich, Stud. medicinæ.
Winther, Ch., Professor.
Drum, J. M. N., Universitetspedell.

Siællands Stift.

Roeskilde.

Agerup, J., Adjunkt ved Cathedralskolen.
Arends, N. J., Apotheker.
Friis, Steen, Adjunkt ved Cathedralskolen.

Slagelse.

Foersom, H. F., Apotheker.
Reimann, C. F., Cand. pharmaciæ.
de Neergaard, Lieutenant af Cavalleriet.
Olivarius, C. A., Cand. theol. og Adjunkt.

Holbek.

Ipsen, W., Apotheker.
Selboe, J. C. F., Major og Branddirecteur.

Næstved.

Barnekow, F. V. C., Kammerjunker og Lieutenant af Cavalleriet.
Petersen, M. H., Sognepræst.

Paa Landet.

Heise, C. F., Professor, Sognepræst i Birkerød.
Holst, H. G., Sognepræst til Egitskevmagle.
*Holstein, L. H. C. H., Lehnsgreve, til Grevskabet Holsteinborg. (III.)
Mau, E., Sognepræst til Haarslev.
Quistgaard, C. S., Sognepræst til Gimlinge.

Fyens Stift.

Engelbreth, H. P., Sognepræst til Drbek.
Holsten, A., Kammerherre og Baron.

Lollands og Falsters Stift.

Hallager, L. N., Cand. theol., i Horslunde.
Krøyer, C. Ch., Sognepræst til Kiettinge.
Raben, G. C., Dr. philos., Lehnsgreve, til Grevskabet Christiansholm.

Aarhuus Stift.

Carøe, Adjunkt ved Realskolen i Aarhuus.
Caspersen, S., Cand. juris, paa Randers Amtscomptoir.
Dorph, Adjunkt ved den lærde Skole i Randers.
Funder, Cancelliraad og Raadmand i Aarhuus.
Gyldencrone, O. C. L. E., Lehnsbaron, til Baroniet Vilhelmsborg, Kammerherre, m. m.
Kampmann, Birkedommer ved Grevskabet Frisenborg.
Nielsen, Politieassistent og Procurator i Aarhuus.

Viborg Stift.

Bahnson, B. C., Krigsraad og Branddirecteur; paa Hald.
Kabel, Boghandler i Viborg.
Petersen, P. Ch., Sognepræst til Ørslevkloster og Ørum.

Ribe Stift.

Dreyer, C. E., Sognepræst til Tørring og Heldum.
Gleerup, M., Cand. med., practiserende Læge i Lemvig.
Jacobsen, P. Ch., Sognepræst til Meyrup, m. m.
Lorentz, C. P. J., Kammerherre, Toldinspecteur i Fredericia.
Tang, A., til Nørre-Vosborg, Landvæsenscommissair.
Koch, G., Provst og Sognepræst til Døstrup.

Island.

Johnson, E., Districtschirurg i Øfiord.

Medlemmer udenfor Danmark og Hertugdømmerne.

Guldbrand, G., Mag. art., Lector ved Gymnasiet i Skara.
Lénström, C. J., Mag. art., Docent ved Upsala Universitet.
Lindfors, J. O., Mag. art., Docent ved Lunds Universitet.
Lundberg, J. M., Student ved Lunds Universitet.

Neumann, J., Dr., Biskop over Bergens Stift.
Rappe, C. F., Mag. art., Lector ved Gymnasiet i Werið.
Sieveking, Syndicus i den frie Hansestad Hamborg.
Wetter, G., Mag. art., Bibliotheksamanuensis og Docent ved Lunds Universitet.

Selskabets Bestyrelse.

H. M. Velschow, Professor, Formand.
C. Molbech, Justitsraad og Professor m. m., Secretair.
J. E. Larsen, Professor.
P. V. Jacobsen, Landsoverretsassessor, Committeret i Rentek.
N. M. Petersen, Professor, Archivregistrator.

A. Langball, Kgl. Fuldmægtig, Selskabets Casserer.

Selskabets Repræsentanter og Correspondenter i Provindserne.

P. Adler, Adjunkt, i Ribe.
Bendtsen, Rector, i Fredericia.
N. L. C. Benzon, Provst og Sognepræst, i Ringsted.
J. V. Bruun, Cand. philos., Boghandler, i Aarhuus.
P. Dorph, Adjunkt, i Vordingborg.
P. E. Fischer, Slotspræst og Sognepræst, i Helsingør.
H. C. Hviid, Stiftsrevisor, i Maribo.
C. Paludan-Müller, Adjunkt, i Odense.
H. C. Møller, Cand. Chir., practiserende Læge, i Slagelse.
C. Olsen, Amtsfuldmægtig, i Randers.
J. F. Reiss, Adjunkt, i Viborg.
E. P. Rosendahl, Rector, i Nykiøbing paa Falster.
D. Smith, Provst og Sognepræst, i Stege.

